בעזהי״ת

ספר

יד יוסף

חלק ג׳

שיעורים ודרושים בפרקי אבות

חברתיו בעזה״י

אנא זעירא דמן חברייא
יוסף בן לא״א עזרא גטנו זצ״ל

אבה״ד לממונות מטה בנימין
שנת כל הימים אשר הם חיים (תשס״ט)

©
כל הזכויות שמורות

כתובת המחבר:
רח' בן עטר 5/26
רמות - ירושלים
טל: 02-5862611

הקלדה ועימוד: עימודאייקה

לעילוי נשמת

אבינו מורנו ורבינו ועט"ר,
מפיץ תורה ברבים, פה מפיק מרגליות,
מחבר הספרים:

"יד יוסף"

ו"חכם ויוסף"

אבה"ד לממונות מטה בנימין,
הרה"ג המדוכא ביסורים,
החכם השלם

רבי **יוסף גטנו** זצ"ל

נלב"ע ביום הושענא רבא,
כ"א תשרי תשס"ט
"והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך"

ת.נ.צ.ב.ה

לעילוי נשמת

איש תם וישר רודף צדקה וחסד

עמנואל רחמים נחמד ז״ל

סבל יסוריו באהבה

נלב״ע ו׳ תשרי תשס״ג

ת.נ.צ.ב.ה

לעילוי נשמת

הזקן הכשר משכים ומעריב

בבתי כנסיות ובבתי מדרשות

נעים חי שמש בן כזנה ז״ל

נלב״ע ביום שבת קדש

ט״ו באב תשס״ה

ולעילוי נשמת

שמחה סביחה בת מסעודה ז״ל

נלב״ע ח״י תמוז תשס״ח

ת.נ.צ.ב.ה

ברכה לואש משביר

ראש וראשון לכל דבר שבקדושה

הר״ר **אריה בן בנימין קלה** הי״ו

תהיה משכורתו שלימה מאת שוכן מעונה

ויזכה יחד עם רעייתו בת שבע מב״ת

לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות

אכי״ר

להצלחת

אלברט בן מוניר רחימי
ומשפחתו הי״ו

יתברכו בבריאות איתנה ובפרנסה טובה

ובחופות בניו בקרוב אכי״ר

לעילוי נשמת

מו"ר ועטרת ראשינו

רודף צדקה וחסד

ר' יהודה נעמד

בן מישאל ורבקה

נלב"ע ח"י אדר תשמ"ז

"מראהו כלבנון בחור כארזים"

לעילוי נשמת

בננו סגן **ארז לוי** הי"ד

בן רמי ורבקה שיחיו

נפל על משמרתו בעש"ק

פרשת ויחי

י"ג טבת תשס"ב

אוהב האדם והארץ

ת.נ.צ.ב.ה

לעילוי נשמת

ר' שמעון כהן

נלב"ע י"ד סיון תשמ"ב

ר' גבריאל כהן

נלב"ע א' סיון תשמ"ב

לעילוי נשמת הכבודה בנשים מרת

פרל פנינה כהן

נלב"ע י"ב טבת תשס"ב

לרפואת

ר׳ חיים בן טובה הי״ו

תרומת **דוד ואורנה נחמה** הי״ו

יתברכו בבריאות איתנה ובפרנסה טובה
ולכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו

לעילוי נשמת

ר׳ משה בן מלכה חיטיבאשווילי ז״ל

מרו מרים בת רחל ז״ל

תרומת בנם ר׳ **גרשון חיטמן** הי״ו

יבורך יחד עם רעייתו מרים מב״ת בכל מילי דמיטב
ויזכה לחופות בניו ובנותיו בקרוב
אכי״ר

לעילוי נשמת

הרב **חיים עזריה בן זימבול** ז״ל

המנוח **אליהו בן מרים** ז״ל

המנוח **ראובן בן שרה** ז״ל

המנוח **משה בן מרים** ז״ל

המנוח **יוסף בן מרים** ז״ל

המנוח **מרדכי בן זימבול** ז״ל

המנוח **יעקב בן רג׳ינה** ז״ל

המנוח **יוסף (ג׳ו) בן מרים** ז״ל

המנוח **ישעיה בן בכורה מרים** ז״ל

המנוח **יעקב בן אסתר** ז״ל

המנוח **יעקב בן רחל** ז״ל

מרת **מרים בת רחל** ז״ל

מרת **זימבול בת מזל טוב** ע״ה

מרת **רחל בת מזל טוב** ע״ה

מרת **בכורה מרים בת ריקה** ע״ה

מרת **אמילי בת בכורה מרים** ע״ה

מרת **שרה בת בכורה מרים** ע״ה

מרת **מטילדה בת בכורה מרים** ע״ה

מרת **ריקה בת בכורה מרים** ע״ה

מרת **רוזה בת בכורה מרים** ע״ה

מרת **מרים בת מזל טוב** ע״ה

מרת **מזל טוב מטילדה בת רחל** ע״ה

מרת **אמילי בת מרים** ע״ה

לרפואת ר׳ **שלמה בן זימבול** הי״ו

ולהצלחת **אהד בן שלומית** הי״ו

לעילוי נשמת

אברהם בן מרדכי פלדמן

נלב"ע י"ז אדר תשס"ט

ת.נ.צ.ב.ה

ולהצלחת

פולה (פנינה) **בת פאני** הי"ו

ומרדכי (מוטי) **בן אברהם** הי"ו

ישלם ה' פעלו ותהי משכורתו שלמה

וישלח לו הקב"ה ברכה והצלחה בכל מעשי ידיו

עושר וכבוד ושובע שמחות אכי"ר

ברכה לראש משביר

ראש וראשון לכל דבר שבקדושה

גומל צדקה וחסד בגופו ובממונו

מוקיר רבנן בנפשו ומאודו

ר' רפאל (רפי) **זאדה** הי"ו

יגמלהו הקב"ה כגמולו הטוב

בשפע ברכה והצלחה ובריאות ועושר וכבוד

יחד עם רעייתו **אורה** מב"ת וירוו נחת מכל צאצאיהם אכי"ר

הקדמה

ישתו הצמאים וישקו העדרים, מים מתוקים ומפכים, מחיים את הנפש ומשיבים את הרוח, כמים קרים על נפש עייפה, דברי רבותינו לדורותיהם, אשר הנחילונו דברי תוכחה ומוסר, נובעים מבורות נאמנים, ובנויים על אדני תורתנו הקדושה, כי היא חכמתינו ובינתנו לעיני כל באי עולם, אשר יעידון יגידון שאין חכמה כחכמת התורה, ואין הדרכה טובה הימנה, ויראה קודמת ללימודה, כדכתיב ראשית חכמה יראת ה'. ואמרו חז"ל במסכתין אם אין יראה אין חכמה, וכמאן דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד, כן הוא הלומד תורה ולא משתלם בדרך ארץ. כי אם אין דרך ארץ אין תורה, לא אורה ולא שכרה.

וע"כ תקנו לנו קדמונינו לקרות פרקים אלו בציבור ובביהכנ"ס, כל קהילה ע"פ מנהגה בעיתות מיוחדות, ודבר בעיתו מה טוב. ובנוהג קדמון אצל בני ספרד שמתקבצים הקהל לביהכנ"ס בשב"ק קודם או אחרי תפילת מנחת שבת, ודורשים לציבור בשבתות אלו בפרקי אבות פרק לשבת. וכן היה מנהגו של מו"ר אבי הכ"מ המחבר שהיה קובע לימודו בפרקי אבות בשבועות אלו, וספרי המפרשים ראשונים ואחרונים לא משו משולחנו. והיה יושב ומקבץ מדבריהם וחורזם זה בזה, איהו מותיב בהו ואיהו קא מפרק בהו, ומקשרם בטוב טעם ודעת, למען יוכל להגישם כשולחן ערוך, ברור ומנופה בי"ג נפה, לקהל ועדה שומעי קול דברו. והיה קובע בהם שיעורים ברבים, ומושכם בדברי אגדה, פירושים ומשלים, ומביא דברים בשם אומרם, ומשקה להם מדברי רבותינו אשר מפיהם אנו חיים, ומערבם במילי דעלמא, להדריך את העם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון.

וימים כימים נתקבץ אצל מו"ר אבי הכ"מ חומרים חומרים מלאים כל טוב האר"ץ, דרשותיו אשר עמל בהם להביאם על הכתב, ליקוטי פירושים מפי ספרים ומפי סופרים, ומתורה דיליה איזה חידושים, ויחדיו יהיו תמים, מתוקים מדבש ונופת צופים, ויקרים מפז ומפנינים. ובתחילה היה לבו מהסס להביאם אל הדפוס, מחמת שלא הספיק בידו לכתוב דרוש על כל משנה ומשנה, ובעיניו היה הדבר חסר. ונשתדלתי עמו בזה לדבר על לבו להדפיסם ולהביאם עלי אר"ץ, וטענתי עמי אל תמנע טוב מבעליו. ואחר שקלא וטריא, וקטנים מחדדין את הגדולים, הסכים עמי, והתחלנו להכין הדברים ולסדרם.

ויהי לשון צער, ואחרי סמוך, בטרם באה מחשבה למעשה, ועלה במחשבה לפניו יתברך להחזיר נשמת אבי הכ"מ לכור מחצבתה, למקום משם לוקחה, ה' נתן וה' לקח, יהי שמו יתברך מבורך. ועתה אחר כל התלאה אשר מצאתנו, תלאות הלב והנפש, דעל האי שופרא דקא בלי בעפרא קא בכינא, ועל דא ודאי קא בכינא, עתה באתי להוציא לאור מחשבתו הטובה אשר חשב על הכתבים הללו להביאם לאור עולם. ויה"ר שימצאו בהם כל מבקשי תורה חפץ, ותרבה הדעת, ויגדל

כבוד שמים, ויהיו אומרים הדברים בשם אומרם ומחיים לבעל השמועות, כי חיי עולם נטע בתוכנו, ועץ חיים היא, וכל הכתוב לחיים.

ואמרתי בנפשי מחשבה טובה לצרפה למעשה, לקיים בי ישמח אב ביוצאי חלציו, ומכבדו בחייו ולאחרי חייו, וברא מזכה אבא, וכמו שאמרו חז"ל (סנהדרין ק"ד ע"א). ופירוש דבריהם בא בתשובת הרשב"א (ח"ה סי' מ"ט) שנשאל על מה שאמרו חז"ל ברא מזכה אבא ואין אבא מזכה ברא. דאם כן הוא למה מזכירין אנו זכות אבות. והנביא בעצמו אומר זכור לעבדיך לאברהם ליצחק ולישראל וכו'. והשיב: דע כי שכר העולם בענינים גשמיים, ושכר עולם הנשמות בענינים רוחניים. והאב מוליד לבנים, והבן חלק מהאב בגופו הבשר והגידין וכו'. אך הנפש חלק הקב"ה ואינה נמשכת מאב לבנים וכו'. לכן שכר העוה"ז שהוא גופני, נמשך מאב לבנים. והוא כלל מה שאנו אומרים וזוכר חסדי אבות. ולא תמה זכות אבות להיטיב את בניהם בעולם הגשמי. וכדכתיב ועושה חסד לאלפים וכו'.

אבל מה שאמרו ברא מזכה אבא ואבא לא מזכה ברא, הוא בעולם הנשמות. והוא כי הבן עם היות גופו לבד חלק מחלקי האב ולא נפשו, כמו שאמרנו, מ"מ הרי הוא מסובב מן האב. ועל כן הבן מצווה בכבוד האב ובמוראו, ואין האב מוזהר כן כבן. שהמסובב לעולם חייב להמסבב לכבודו, ואע"פ שהוא מסובב מאליו הכרחי, לא רצוני. וע"כ כשהוא מוליד בן צדיק עובד אלהים, נראה כאילו מסיבובו הוא עובד אלהים, שהוא הביאו לעולם להיות צדיק, מושל בבית אלהים ועובד תחתיו. והוא החפץ הנמרץ שהיה אברהם אבינו חפץ ומתאוה ומבקש מאתו ית' שיתן לו זרע יעבדנו, לא להיות יורש עשרו ונחלתו, רק לכוונה שאמרנו. כי זהו תכלית כל שכר האדם, שישאר ממנו בעולם הגשמי עובד אלהים. ואז נראה לו, כאלו הוא בעצמו העובד, ואינו מת אלא חי, שהוא הוליד מי שעובד להש"י. וע"כ ראוי באמת שיזכה האב בזכות הבן. עכ"ל הרשב"א.

מבואר יוצא מדבריו דעיקר מה שיוכל לזכות בן את אביו הוא בעולם הנשמות. שע"י היותו עובד ה' ימשך מזה חיים לנשמת האב בעוה"ב עד שיהא כאילו הוא עצמו חי ועובד את בוראו, מחמת שהוליד מי שעובד להש"י.

ומצאתי ראיתי שבעיקר תומשך חיות ונח"ר לנשמת האב ע"י עסק התורה והחידוש בה. וכמו שכתב בספר יוסף אומץ [להרב יוסף האן נוירלינגן זצ"ל אב"ד וראש ישיבה בפרנקפורט דמיין בשנת ש"מ לערך] וז"ל "ענין הקדישים וברכו ולמנצח וברכת המזון לאבלים ידוע שמעלים המת ע"י זה וכו'. ולהתפלל כל התפילה טוב יותר ויותר. אכן תיקון זה אינו רק לעמי הארצות. אבל לימוד תורה מועיל שבעתיים מכל התפילה, ועל ידי כן מכניסין את המת לגן עדן. ואם הבן מחדש חידושי תורה אין ערך להכבוד שזוכה אביו ע"י כן בישיבה של מעלה. כן מוכח במדרש הנעלם דרות. לכן כל אבל על אב ואם יזדרז בהשתדלות גדול להרבות בלימוד כל מה דאפשר לו לפי חכמתו" עכ"ל.

וע"כ אמרתי ללקט בכאן איזה ליקוטי בתר ליקוטי, בקצירת האמ"ר, בענין מקור מנהג זה לשנות בפרקי אבות בשבתות אלו, וחילוקי המנהגים שיש במאימתי קורין, ולתת בו טעם ממה שכתבו בו ראשונים ואחרונים. וגם לקבץ בעמיר גורנה מה שכתבו קמאי ובתראי בטעם קריאת

מסכת זו בשם מסכת אבות. ויהיו הדברים לעילוי נשמת ולנח"ר לנשמת מו"ר אבי הכ"מ במתיבתא של מעלה, להיותי ברא מזכי אבא.

ואפתח במקור מנהג קריאת פרקי אבות, דתנא היכא קאי דקתני משניות אלו ברבים בביהכנ"ס. וזה עלה ראשונה מה דאיתא בסדר רב עמרם גאון בסדר מנחה של שבת וז"ל: ואומר אלו הפסוקים. צדקתך צדק לעולם וגו'. וצדקתך אלהים עד מרום וגו'. צדקתך כהררי אל עד אדם ובהמה תושיע ה'. ודבר זה משום כבודו של משה רבינו ז"ל שנפטר באותה שעה בשבת. והכי אמר שר שלום גאון, במנחה בשבת מותר להתעסק בתלמוד. ולא עוד אלא שמנהג בית רבינו בבבל שאחר תפלת מנחה בשבת שונין אבות וקנין תורה. בין תפלה לתפלה ישב וידום, מכל מקום להתעסק בתורה טפי עדיף. וזה שאין עוסקין, לא מפני שאסור, אלא לכבוד משה רבינו שנפטר, לפיכך אומרים לקיים נשיא שמת כל בתי מדרשות בטלים. עכ"ל.

ופירוש דבריו דבמנחת שבת קבעו לומר צידוק הדין. וטעם שאומרים צידוק הדין הוא מחמת שהוא זמן פטירת משה רבינו ע"ה. ודין הוא דנשיא שמת כל בתי מדרשות בטלים. וע"כ מעיקרא היה ראוי שלא ללמוד כלל לכבודו של משה רבינו, אלא בין תפילה לתפילה ישב וידום אף מדברי תורה. אך אעפ"כ העלה בשם רב שר שלום גאון דלהתעסק בתורה טפי עדיף. ולקיים מנהג זה ללמוד פרקי אבות בין מנחה למעריב בשבת. אמנם עדיין לא ידענו מדבריו טעם למה תיקנו ללמוד פרקי אבות דווקא בשעה זו, דמשמע מדבריו דלהתעסק בתורה טפי עדיף, היינו בכל דברי תורה, ויכול ללמוד במה שלבו חפץ ולאו דווקא בפרקי אבות. וכן לא ידענו מדבריו באיזה שבתות היה מנהגם לשנותם אם כל השנה או בשבתות מסויימות.

אמנם בשבלי הלקט (ענין שבת סי' קכ"ו) הביא ג"כ דברי רב שר שלום גאון וז"ל מצאתי בשם רב שלום גאון זצ"ל בשבת במנחה מותר להתעסק בתלמוד. ולא עוד אלא שמנהג בבית רבינו שבבבל שאחר מנחת שבת שונין אבות וקנין תורה. ויש מהן שהורגלו להקדים מנחת שבת להתפלל מבעוד יום ועד תפילת המנחה ישב בדד וידום. ומכל מקום לעסוק בתורה טפי עדיף ואל יעמוד בטל. ומה שאין אנו עוסקין לא שיהיה אסור, אלא מפני כבודו של משה רבינו ע"ה לקיים נשיא שמת כל המדרשות בטלין. ולכך נהגו לומר פרקי אבות משה קבל תורה מסיני לומר הרי אנו מספרין בכבודו ושבחו ובכך תהיה לו מנוחה טובה. עכ"ל. מבואר איפוא מדבריו שדווקא פרקי אבות הוא שתקנו ללומדם בשעה זו מחמת דין זה דנשיא שמת כל מדרשות בטלים, ושראוי ליבטל מתורה לכבודו של משה, וע"כ שונים בפרקי אבות דווקא שהם שבח וכבוד למשה רבינו יותר מאשר אילו לא נעסוק בתורה. וטעמא דמסתברא הוא.

אמנם המעיין ישר יראה שלא יצא דבר זה מידי מחלוקת, ושאינו מוסכם כלל האי מילתא דמיתת משרע"ה הייתה בשבת בזמן המנחה. דהנה בספר המחכים להר"ר נתן כתב וז"ל והצידוק הדין אנו אומרים בשביל הנשמות שחוזרין לדינם למוצאי שבת. והאומר לפי שנפטר משה רבינו בשבת אנו אומרים לכבודו, אי אפשר להיות. שהרי בז' באדר מת משה, ובעשור לחדש הראשון עברו הירדן, ובעשרים ושנים בו התחילו לסבב את יריחו, הכי איתא בסדר עולם. וכבשו יריחו

בשבעה ימים ושבת היה. ואחרי שעשרים ושמנה בו היה שבת, אם כן ראש חדש שלו היה יום א', וראש חדש אדר יום שבת. נמצא שז' בו לא היה שבת, כי אם ו' בשבת. ועוד כתיב בן מאה ועשרים שנה אנכי היום, אלמא ביום שמת היה כותב, אלמא לא מת בשבת וכו'. ומותר להתעסק בו בתלמוד, שהרי מנהג בכל לומר מסכת אבות בקיץ ובחורף, ויש שנמנעים לומר משום כבוד משה רבינו ואומרים שנפטר בשבת לעת ערב, דכתיב מספר ימיך אמלא. ואומרים נשיא שמת כל מדרשין בטלים. ולא יאות עבדין. חדא שלא כך היה, כאשר ביארתי. ועוד הא דאמרינן נשיא שמת וכו', לא הוי אלא ביום קבורה. וטוב לעסוק בתורה מלהיות יושב ודומם. עכ"ל.

יוצא א"כ דלדעתו זמן פטירת משרע"ה היה ביום ו' בשבת, ולא בשבת עצמה. והוכיח כן בראיות ברורות הן מצד סדר הזמנים והן מצד שכתב משה רבינו ס"ת באותו היום וכמו שאמרו חז"ל. וא"כ לפ"ז כלל אין לחוש למה שאמרו שאין ללמוד תורה בשעה זו משום נשיא שמת וכו'. וגם לדעת האומרים דבשבת מת משה הוכיח דדין זה דנשיא שמת וכו' הוא רק ביום קבורה. וכ"כ הכלבו (סי' מ') בשמו. וכ"כ בשבלי הלקט (ענין שבת סי' קכ"ז) להקשות כן בשם הר"ר שמחה[1].

ובהיותי בזה ראיתי להטור (סי' רצ"ב) שהביא דברי הרב שר שלום הנ"ל וכתב דנוהגים שלא ללמוד בשעה זו בשבת. והקשו עליו במרדכי ובהגהות אשר"י מכח קושיות הנ"ל. והרב ב"ח אחר שהאריך להוכיח שלא בשבת מת משה רק בע"ש, כתב דאמנם מת בע"ש אך לא נגנז ארונו עד שבת במנחה שהוא שעת רצון, וכמ"ש בזהר. עכת"ד. וכ"כ המ"ב והעה"ש. ע"ע.

והביטה וראה להרב ט"ז שכתב ליישב דברי הרב שר שלום באופן אחר. והוא, דלא כוון לומר דבשבת מת משה, שוודאי מת בע"ש. אלא שבעינן לעשות זכרון למה שמת משה בע"ש, ולבטל המדרש ולימוד התורה. ובע"ש הרי ממילא אין קביעות לימוד בבית המדרש, שהרי עוסקים בקבלת שבת ותפילה וסעודה. ע"כ אמרו לעשות ביטול בתי המדרשות בשבת בשעת המנחה, שבאותה שעה מת משה בע"ש. עכת"ד. ולקוענ"ד קצת דחוק הוא בלשון הגאונים.

והרמ"א בסי' רצ"ב סע' ב' בהג"ה כתב ונהגו שלא לקבוע מדרש בין מנחה למעריב אבל אומרים פרקי אבות בקיץ וכו'. יע"ש. ובשעה"צ כתב בשם הגר"א דטעם דעל אף שלא נהגו לקבוע מדרש נהגו לקרוא פרקי אבות, הוא מחמת שבקיץ מתפללין בעוד היום גדול והוא עדיין זמן בין השמשות. והוא עצמו כתב טעם אחר בדרך אפשר לדייק בלשון הרמ"א שכתב אבל אומרים, ומשמע דמשום שאין שונין אותו כדרך שאר לימוד רק באמירה בעלמא. כיע"ש.

המורם מכל הנ"ל דמחלוקת יש בדבר מיתת משה אם מת בשבת או בע"ש. והאומרים שלא מת בשבת ודאי שרי ללמוד תורה בשעה זו, והנהיגו לקרוא פרקי אבות. ולדעת האומרים שמת

---

1. וטעם שאומרים צדקתך בשבת במנחה לדעת האומרים שלא בשבת מת משה, הוא מחמת ששעה זו היא שעת פטירת דוד המלך, כמבואר בגמרא שבת (ל' ע"א). ושעת פטירת יוסף הצדיק, כמבואר בזהר (תרומה קנ"ו ע"א). ועיין בבא"ח שנה שניה פרשת חיי שרה אות ט' טעם סודי בזה. ועיין בברכ"י אות ג' הביא מתוס' דהוכיחו דהירושלמי פליג על הבבלי בזה וס"ל דלא מת דוד בשבת. יע"ש. וציין שם לשו"ת מהר"ם חאגיז סי' ל"ג שדן בנידו"ד אך אינו תח"י לעיין בו.

בשבת, יש מהם אומרים שאעפ"כ אין ראוי ליבטל כלל מתלמוד תורה. ויש אומרים שראוי ליבטל מתלמוד תורה בשעה זו ואין לקבוע בה מדרש, אך אעפ"כ פרקי אבות שרי. והתירו בפרקי אבות מב' טעמים עיקריים. חדא, משום דפרקי אבות מתחילין במשה קיבל תורה וכו' והוא כבוד ושבח למשה רבינו. ואידך, משום דאין קריאת פרקי אבות בגדר לימוד אלא קריאה בעלמא.

עתה באתי לחקור מאימתי קורין, ועד מתי, וטעמא מאי. דבמחזור ויטרי [שהיה מתלמידי רש"י] בסי' קמ"ג כתב והנהיגו הראשונים לשנות במסכת אבות מפני שלומדין ממנה יראת שמים ודרך ארץ. וכן אמרו חכמים מאן דבעי למיהוי חסידא ליקיים מילי דניזקין. רבינא אמר מילי דאבות. ואמרי לה מילי דברכות. ובמלכות אשכנז וצרפת שונין אותם בשבתות שמפסח ועד ראש השנה. ומכוונין להתחיל ולהפסיק בין זה לזה משום מנהג אבותיהם בידיהן. והן ששה סדורים וכופלים ומשלשין לפי הצורך עד הזמן. ויש בשאר מלכיות שאומרים אותם בימות הגשמים. ויש שאומרים מדברות ראשונות לדברות אחרונות. ויש שאומרים אותם בכל שבת ושבת. עכ"ל. וכן הביא ג"כ בספר המנהיג (הלכות שבת עמ' קפ"ט) מנהגים אלו.

וכ"כ ג"כ בספר המחכים [שהיה מתלמידי בעלי התוס'] ומנהגינו שאין אנו שונין מסכת אבות אלא בקיץ. ומנהג בורגויינא שאין שונים אלא בחורף, לא ידעתי טעם בדבר. ושמעתי כי דרך היה לאומרם ולפרשם כדי להשמיע אל העם והיו שוהין הרבה. ולכך בני צרפת לא היה להם פנאי בימי החורף. ובני ברגוניא היו מרבים בסעודות ג' בקיץ ולא היה להם פנאי לאומרם. ואף כי עתה אילו ואילו אומר אותה במרוצה, מכל מקום לא הניחו מנהג אבותם. והאומרם תמיד זריז ונשכר. והמנהג פרק לשבת. עכ"ל.

ועינא דשפיר חזי יראה להכלכו (סי' מ') שכתב וז"ל שהרי מנהג בכל ארץ אשכנז לומר מסכת אבות בקיץ ובחורף. ויש מקומות שאומרים אותן מפסח עד שבועות ולא עוד. ויש מקומות שאומרים אותן משבועות ועד סוכות. ויש מקומות שאומרים אותן משבת וישמע יתרו עד שבת מסעי, וסימן ממתן תורה ועד משנה תורה משה קבל תורה. והכל לפי המנהג וכו'. ויש מקומות שאומרים שני פרקים בכל שבת ושבת, ומקומות שאין אומרים רק פרק אחד והכל לפי המנהג. עכ"ל.

העולה מדברי בעלי ספרי המנהגים הוא דז' מנהגים בדבר -

הא' לאומרם בשבתות מפסח עד שבועות.

הב' לאומרם בשבתות משבועות ועד סוכות.

הג' לאומרם כל שבתות הקיץ, היינו מפסח עד ראש השנה.

הד' לאומרם בימות הגשמים, היינו כל שבתות החורף מראש השנה ועד פסח.

הה' לאומרם משבת פרשת יתרו ועד שבת פרשת מסעי, וסימנך ממתן תורה ועד משנה תורה משה קיבל תורה.

הו' לאומרם מדברות ראשונות לדברות אחרונות, היינו משבת פרשת יתרו ועד שבת פרשת ואתחנן.

הז' לאומרם בכל שבת ושבת בכל ימות השנה.

ויש לתלות חילוקי המנהגים בטעמא. שהרי מצינו בטעם תקנה זו כמה טעמים חלוקים. דהמחזור ויטרי בסי' תכ"ד כתב דנהגו לשנותה בביהכנ"ס בין מנחה למעריב בשבת, לפי שעמי הארץ נאספים לקריאת התורה ומשמיעים אותם מידות התרומיות השנויות במסכת זו פרק ליום. ע"כ. וכן משמע קצת מדברי ספר המחכים הנ"ל. ולפ"ז הדבר שיך בכל שבתות הקיץ דכיון ששבתות ארוכות הם יש פנאי לעם לשמוע. וע"כ משמיעים להם בדברי מידות ומוסרים מחז"ל.

וכן מוכח להדיא בדברי ספר המנהיג (הלכות שבת עמ' קפ"ט) שכתב דמנהג צרפת ופרובינציא לומר פרקי אבות במנחה אחר התפילה. ויש מקומות שאומרים אותן מדברות לדברות ממתן תורה עד ואתחנן. ובצרפת רוב מקומות נהגו כל ימות הקיץ שהן ימים ארוכים והעם מתבטלים ממלאכה. ומאן דבעי למהוי חסיד לקיים מילי דברכות, ואמרי לה מילי דאבות. ויש נהגו כל ימי החורף. עכ"ל. הרי שתלה להדיא מנהג זה לאומרם כל שבתות הקיץ בטעם דשבתות ארוכות הן והעם בטלים ממלאכתן. וע"כ תיקנו תקנה זו למושכם לביהמ"ד ללמדם מידות ודרך ארץ מאבותינו ורבותינו.

ואתה תחזה להרב מילי דאבות שכתב וז"ל: ויש נוהגין בכל ימי הקיץ, הענין הוא כי כמו ברפואת הגוף מצווים הרופאים להמתין עד ירח מאי, שאז האויר מזוג ומרוצת הדם אז ג"כ במזג הראוי, ואם יקיזו אז דם יתפעל ביותר ויתרפא, כן גם ברפואת הנפש. כי בזמן הקיץ האדם מתחמם והזמן מזוג, והבריאה כולה עדויה בפרחי הוד והדר המעוררים את החושים והתאוות ועי"ז עלול האדם לבוא לכמה חטאים רעים, ע"י הטיול בגנים וכו'. וכן כל המידות הרעות יגברו ע"י חימום הדם וכו'. וע"כ צריך האדם לקחת בימים האלה תרופות להשפיל גאוותו וכבודו ולהשקיט הכח המתעורר ע"י מאמרי מוסר ומידות וזה יושג ע"י אמירת המוסרים היקרים ולמודי המידות הנפלאים שבמסכת אבות. עכ"ל הזהב. הרי להדיא שטעם המנהג לאומרו כל ימי הקיץ הוא מחמת חימום המזג והתאווה בזמנים אלה. וע"כ תיקנו ללמוד בהם דווקא בפרקי אבות. והדברים ברורים[2].

וטעם הקהילות הנוהגים לאומרם בימות החורף, ביאר בספר המחכים הנ"ל דהיו נוהגים בימות הקיץ להאריך בסעודה שלישית, וע"כ לא היה להם פנאי לזה. ותיקנו שילמדוהו בימות הגשמים.

---

2. ואע"פ שהרב אבודרהם כתב כעין טעם זה להנוהגים לקרוא פרקי אבות בין פסח לשבועות דווקא דהוא זמן הקציר וכו', וכמו שהבאנו דבריו לקמן, אעפ"כ יש לומר דכוונת אבודרהם דבתחילת זמן התעוררות התאווה יש להכניעה, וע"י זה תהיה כנועה ועומדת. אך הרב מילי דאבות ס"ל דבכל זמן הקיץ טוב להכניעה בדברים אלו ולא רק בתחילתו.

וטעם הנוהגים לאומרה בשבתות שמפסח עד שבועות מבואר הוא באבודרהם (הלכות פסח) וז"ל ונוהגין בספרד לקרות במסכת אבות ופרק קנין תורה בשבתות שבין פסח לשבועות בכל שבת פרק אחד. וכתב ה"ר ישראל בן ישראל שהטעם שקורין אותם באלו השבתות לפי שהם ימים מנויים למתן תורה. ולכן נמנה אנחנו אלו הימים, כמו האוהב שהוא ממתין ביאת אהובו מן הדרך, והוא מונה הימים והלילות עד שיבא. ורוב עניני המסכתא הם הזירוז על קריאת התורה ומעשה המצות. וגם זה הזמן שהוא זמן הקציר הוא מזומן ומוכן לנועע החלק המתעורר מן הנפש וללהטו אחר רוב התאוה ובקשת רוב ההנאות. וצריך להשקיטו ולתקנו במה שיש בזאת מן המסכתא מן המוסרים המביאין לפרישות והכנעת הנפש ושברונה ומניעתה מלבקש מה שיזיקנה, כדי להציל אותה ולתקן נהיגת המדות להיותה הולכים על קו המוסר והדעת. עכ"ל. הרי שנתן ב' טעמים למנהג זה דשייך לקרותם דווקא בין פסח לעצרת.

ועוד אפשר לבוא בנותן טעם ע"פ מה שאמרו במסכתין (פ"ג מי"ז) אם אין דרך ארץ אין תורה. ע"כ. וע"כ יש להקדים הלימוד וההנהגה בפרקי דרך ארץ כהקדמה והכנה לקבלת התורה. וב' טעמים הללו חברו יחדיו בדברי הר"ר משה אלמושנינו בפרקי משה (פ"א מ"א) וז"ל כי להיות שצריך לשמירת התורה הכנת המקבל, על כן תקנו קריאת המוסרים האלה באלה הימים. כדי שיהיו מוכנים לקבלת התורה והמצוות בחג השבועות זמן מתן תורתנו. ואפשר לומר עוד סבה טבעית, והיא, כי להיות בין פסח לעצרת זמן האביב אשר בו יתרבה הדם באדם, כמו שנתבאר במקומו. ומרתיחת הדם תתרבה השמחה כנודע, ויתאוה אז האדם יותר אל הדברים הגשמיים. על כן יצטרך אז להזהיר על תקון הכחות הגשמיות יותר ממה שיצטרך בזמן אחר זולתו.

וכן תמצא כתוב במדרש שמואל כעין הדברים הנ"ל והוסיף עוד טעם בזה להיות כי הימים הללו הם ימי ספירת העומר, והם ימי דין כי בהם מתו תלמידי ר"ע, וזה מורה היות הזמן שמידת הדין מתוחה בעולם. ולכן כל אדם ייראּ ויחרד ויכנסו דברי המורים והתוכחות הללו בלבו. ואף גם זאת כי האדם נכנע קצת באלו הימים שנוהג בהם מנהג אבילות, שנהגו העולם שלא להסתפר באלו הימים, וגם שלא לישא אשה. ובהיות לב האדם נכנע קצת ישמע ויתנהג ע"פ מידות הללו שנשנו בזאת המסכתא בימים הללו יותר מכל ימות השנה. עכ"ל.

ומרגלית יפה מצאתי להר"ר חיים פאלאג'י שכתב טעם שקבעו המנהג להתחיל קריאת פרקי אבות אחר חג הפסח בשם רבינו בחיי, דחדש ניסן נקרא חדש האביב מחמת שחג הפסח נופל בו, וחג הפסח נקרא אב מחמת היותו ראשון לכל המועדים. וע"כ קבעו להתחיל בו קריאת מסכת אבות, דבדיק בשמיה שהזמן גרמא, חדש האביב וחג הפסח, שהוא אב לכל המועדים. וש"י.

ולמנהג הקורין פרקי אבות בכל שבת ושבת כל ימות השנה נראה לתלותו בטעם שפתחנו בו משם הר"ר שר שלום גאון דשעת המנחה היא שעת פטירת משרע"ה והיה ראוי לאסור שעה זו בלימוד תורה, וע"כ תיקנו לקרות בשעה זו פרקי אבות דווקא. או מחמת שהוא כבוד ושבח למרע"ה. או מחמת שאינו דרך לימוד אלא דרך קריאה בעלמא. וכמו שנתבאר לעיל בארוכה. וטעם זה הרי שייך בכל שבת ושבת ובכל ימות השנה.

ופוק חזי מאי עמא דבר, דלענין מעשה ב' מנהגים עיקריים יש בקהילות ישראל. דבני ספרד מנהגם בידם לקרות פרקי אבות מפסח עד עצרת. ובני אשכנז מנהגם לקרות פרקי אבות מפסח ועד ראש השנה. ואלו ב' מנהגים עיקריים הביאם הגר"ז בשו"ע שלו בפסקי הסידור וז"ל נוהגין לומר פרקי אבות פרק אחד בכל שבת שבין פסח לעצרת במנחה וכו', ויש נוהגין כן כל שבתות הקיץ. עכ"ל. וודאי שהקוראם כל ימות השנה יצא זריז נשכר, ותבוא עליו ברכה.

נשאר בידינו להיות דולים מדברי רבותינו למה קראו להאי מסכתא מסכת אבות, ומה ראו על ככה. וראש וראשון מצאתי להר"י נחמיאש תלמיד הרא"ש שכתב וקראוה מסכת אבות כי האבות הראשונים כל אחד מהם לקח מרגלא בפומיה ללמדה לתלמידיו העומדים במקום בניו, כי התלמידים נקראים בנים למלמדים דעת את העם, על כן קראוה מסכת אבות. ד"א המסכתא הזאת נקראת מסכת אבות, וגם תחילת נזיקין הוא ארבע אבות נזיקין. יבואו אבות הקדושים ויורונו הדרך אשר נלך להתרחק מארבע אבות נזיקין. עכ"ל.

וכדבריו כתב המדרש שמואל שכיון שכל המדריך את חבירו בדרך ישרה נחשב כאילו עשאו, כענין שנאמר באברהם ושרה, ואת הנפש אשר עשו בחרן, והרי הוא אביו. נמצא שכל התנאים הללו שהוזכרו בזאת המסכת שהם מדריכים בני האדם, הם האבות לכל העולם, וכל השומעים את דבריהם בנים המה להם. ע"כ.

ובמשי"ם חפש"י מצאתי למהר"ח פאלאג'י בפעולת צדיק לחיים אחר שהביא דברי רע"ב בפתיחת המשנה שכתב שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצוות התורה כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומידות וכו'. והשיג עליו הרב יעב"ץ בפירושו עץ אבות דמסכתא זו היא בודאי פירוש של מצוות הכלליות שבתורה, וכמו מצות והלכת בדרכיו, ומצות ואהבת לרעך כמוך וכיוצ"ב. וכבר כתב עליו הרב חיד"א דלא קשיא מידי על דברי הרע"ב דודאי זוהי כוונתו ג"כ לאמר דאינה מפרשת מצוה מסויימת כמצוות פאה וסוכה או כיוצ"ב, אלא כללות כל התורה כולה וכו'. ואחר הביאו כל זאת כתב שעל כן נקראת מסכת זו אבות, כיון שהיא סובבת הולכת על כללי התורה הנקראים אבות שמהם יצאו כל התולדות בעשיית שאר המצוות. וכ"כ החיד"א בחסדי אבות וז"ל: כי המוסרים אשר בה הם אבות לכל המוסרים אשר בעולם, ומאבות יצאו תולדות עשר ידות וכו'. ע"כ.

והרב חיד"א הניף ידו שנית לבאר כי שלשלת הקבלה ממשה רבינו ע"ה עד סוף התנאים הן הן אבות ישראל. ואע"פ שיש להקשות ממה שאמרו חז"ל (ברכות ט"ז ע"ב) אין קורין אבות אלא לשלושה, היינו לאברהם יצחק ויעקב. וא"כ איך נקרא לכל אלו ממשרע"ה ועד אחרון התנאים אבות. ע"ז כתב ליישב דכל מה שאין קורין אבות הוא דווקא בתפילה ובנוסח התפילה, אבל בעלמא שרי. ושפיר שייך לקרוא שם מסכת זו אבות מטעם זה.

ועוד כתב דרך רמז דאבות עם הכולל הוי גימטריא קדו"ש, וגימטריא שפ"ל, דאם רוצה לקיים דברי המסכת הזאת צריך להקדים לעבודתו הענוה והשפלות, ואז יזכה לקיימם ולהיות קדוש.

ועוד מצאנו ביאור שקראוה הכי לעורר לב ישראל כולם לקיים דברי המסכת הזו כמצוות אבות על בנים, שיהיה קיומה חזק עליהם, ולא יגידו דמילי חסידות אינהו ולא שייכי בכלל ישראל. ואם יקבלו עליהם לעשות את כל דברי מסכת זו, או אז זכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת לעד.

ועתה הנני מוסר מודעה רבה שכל כוונותי בעבודתי על כתבי מו"ר אבי הכ"מ הלא המה בראש וראשונה לשם יחוד קוב"ה ושכינתיה, ושנית המה עלי כמצוות האב על הבן אשר חזקה עלי מצוות אבי לקיימה בכל תוקף, וגדול המצווה ועושה, לעשות נח"ר לנשמת אבי מורי הכ"מ ע"י שיהיו כתביו יוצאים לאור עולם, על אף שאיננו פה עמנו היום בגוף גשמי. ושיהיו שפתותיו דובבות בקבר, ויחיה בשני עולמים, וכולם יעידון יגידון כי עוד יוסף חי, וכי עוד ידו נטויה על האר"ץ. וכתוב זאת זכרון בספר, למען יראו כל אשר בינת אדם להם, וכל אשר יקר התורה בלבבם, כי גדול האיש אשר היה בינותינו.

ושמתי לנגד עיני מה שאמרו בספר חסידים (סימן אלף קע"א) עה"כ כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' (דברים כ"א ח'). אמרו, ראויה כפרה זו שתכפר אף על יוצאי מצרים. כלומר על כל המתים שיצאו ממצרים. ואיך יכול המעשה לכפר על מי שלא עשאה בחייו, והלא חטאת שמתו בעליה למיתה אזלא, שאין כפרה לאחר מיתה, כי בהבלי מות האדם נתכפרו לו עונותיו. אלא כך אמר הקב"ה ברא מזכי אבא. כגון שהאב נותן את בנו ללמוד תורה ומעשים טובים, הואיל וע"י האב זכה הבן, ברא מזכה אבא. **ואם האבות צוו לבנים לעשות דברים לאחר מותן, הרי כשעשו הבנים כאלו יעשו האבות. ומצינו שהמתים מתפללין על הבנים שנאמר (שמות ט"ז י"ד) ותעל שכבת הטל פילול שכיבת שוכבי קבר.** ע"כ. ויה"ר שתעבור המנחה, מנחה היא שלוחה, לאדוני אבי, ולא נענה אליהו אלא בתפילת המנחה, שיזכני לראות בעל השמועה עומד כנגדי, ויעמוד מליץ טוב עלי ועל נוות ביתי ועל זרעי, לשמרנו בדרך ולהצליחנו בכל אשר נפנה.

ותעמוד זכות מו"ר אבינו לזרעו וזרע זרעו עד עולם, בניו ובנותיו חתניו וכלותיו כולם, ותלמידים קרויים בנים ג"כ בכלל, לזכות לבני חיי ומזוני רויחי, שכל אחד ואחד מאיתנו ימצא כל המצטרך לו ברוחניות ובגשמיות, ברווח ולא בצמצום, בנחת ולא בצער. ותרבה אהבה ואחוה שלום ורעות בקרבנו, ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה, ולא יוסיף עצב עמנו, וכל אחד ואחד מאיתנו ילך בדרך אבות, ומעשה אבות סימן לבנים, לעמול ולעסוק בדברי תורה כל חד לפום שיעורא דיליה, אחד המרבה ואחד הממעיט. ומתוך כך ודאי תשרה ברכה בכל מעשי ידינו, ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם. ויקויים בנו הכתוב יוסף ה' עליכם, עליכם ועל בניכם, ברוכים אתם לה' עושה שמים וארץ. ונצליח כולנו בחינוך הבנים והבנות בדרך אותה התווה בידינו, הלא היא דרך התורה והמצווה.

ויתפלל לפני קוב"ה עלינו שנזכה להבין ולהשכיל בתוה"ק בכלל, ובחידושי תורתו בפרט, ולהפוך בהם ולדקדק בהם, ותורה מחזרת על אכסניא שלה. ויחזק כוחנו להדיר כתביו מתוקנים

ומדוקדקים יותר, ולהוציא לאור עולם כל דברי תורתו אשר עמל בהם ואשר השאירם ברכה לדורות, אלומים אלומים בעיוני הלכה ובשו"ת, ובעניני עולם אשר הנהיג בהם הקהילות אשר עמד בראשם.

ובעיקר יעמוד למליץ טוב על מרת אמנו רות שתחי', חכמות נשים בנתה ביתה, שישלח לה הקב"ה רפואה בכל אבריה וגידיה, ויחזק כוחה ויאמץ רוחה, וישלח לה ברכה והצלחה בכל מעשיה, ויעזרה מלמעלה עזר רב להמשיך להתוות דרך המשפחה בעוז ובגאון ובשכל טוב, ותזכה לראות בחופות בני שילשים ובני ריבעים בעזה"י, מתוך בריאות ואושר ועושר וכבוד, אם הבנים שמחה הללויה.

ותודה חשובה לר' אשר חניה הי"ו אשר סידר את המשניות וניקדם, ונתנם בעין יפה להגדיל תורה ולהאדירה, ולעילוי נשמת מרת אמו מרים בת תויתה לבית חניה ז"ל נלב"ע ב' באדר תשס"ו. שכרו מן השמים.

ועל הטוב והברכה יעמוד ר' רפאל (רפי) זאדה הי"ו, ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, רודף צדקה וחסד בגופו ובממונו, רב פעלים לתורה ולגמ"ח, עושה ומעשה, מוקיר רבנן בכל מאודו. יגמלהו הקב"ה כגמולו הטוב, ומרובה מידה טובה, יחד עם רעייתו אורה מנב"ת, וירוו נחת מכל צאצאיהם. אכי"ר.

ועינינו תראינה ינון ואליה, ישלחם הקב"ה מהרה, ושבה לציון העטרה, ונחזה בנין בית הבחירה, ומתי ישראל יקומון בשירה ובזמרה, ויקויים בנו המקרא, יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר. בב"א.

אליהו בן לאאמו"ר הרה"ג ר' יוסף הכ"מ זצ"ל גטנו
שנת **"כל הימים אשר הם חיים (תשס"ט)**
על האדמה ואת בניהם ילמדון"

תולדות המחברים

לתועלת המעיינים אמרתי להציג בכאן תולדות המחברים המורגלים בלשון אבי המחבר הכ"מ, ואשר מוזכרים פירושיהם ודבריהם בפנים הספר:

אבות דר' נתן - כעין ברייתא או תוספתא למשניות פרקי אבות. המסכת מיוחסת לר' נתן הבבלי, שחי לפני דורו של ר' יהודה הנשיא. מסכת זו, ככל המסכתות הקטנות, מכילה מאמרים מלוקטים שלמים ומקוטעים שנסדרו על דרך הלמוד והמוסר, ויש להם קשר לנושא הראשי המדובר בה. נקראת ג"כ "משנת ר' נתן", או "ברייתא דר' נתן".

פירוש רבינו יונה על אבות - ר' יונה בן ר' אברהם גירונדי 'החסיד', חי בגירונה וברצלונה שבספרד במאה הי"ג, ונפטר בטולידו בשנת ה"א כ"ד [1263]. היה בן דודו, מחותנו וידידו של הרמב"ן. בצעירותו למד בישיבות צרפת ופרובנס, והושפע הרבה משיטת הלימוד של בעלי התוספות, וכן מדרכם של 'חסידי אשכנז'. היה מהראשונים שהכניסו את תורת חכמי צרפת לישיבות ספרד. בברצלונה עמד בראש ישיבה גדולה, ובין תלמידיו שם היו גם הרשב"א, הרא"ה ועוד.

מחזור ויטרי - ר' שמחה מויטרי היה מתלמידיו של רש"י, כתב פירושים ופסקים על התפילה שרוכזו בספר שכונה 'מחזור ויטרי'. הספר כולל מנהגים העוסקים בסדר התפילה וקריאת התורה, וכן פיוטים רבים. הוא מכיל קבצים הלכתיים של קדמונים בנושאי התפילה, ומשתמש הרבה בתורתו של ר' שמעיה, תלמידו ומזכירו של רש"י. פירושו לפרקי אבות מתחיל בסי' תכ"ד ואילך.

מגן אבות להרשב"ץ - רבי שמעון בן צמח דוראן, בעל ספר התשב"ץ, תשובות רבי שמעון בן צמח. נולד באי מיורקה בשנת ה"א קכ"א (1361), ונפטר בעיר אלג'יר בשנת ה"א ר"ד (1444). כמו גדולי ספרד אחרים היה גם הרשב"ץ רופא. בעקבות המהומות האנטי יהודיות של שנת ה"א קנ"א (1391) הוא ברח לצפון אפריקה והתיישב באלג'יר, ושם שימש כדיין בבית דינו של הרב הראשי, הריב"ש.

הרשב"ץ כתב תשובות רבות העוסקות בכל ענפי התורה הלכה, פילוסופיה, פירושים לתנ"ך, פירושי סוגיות גמרא ועוד. הרשב"ץ תיקן תקנות חשובות בעניני הכתובה, אשר התקבלו בקהילות רבות בישראל. לאחר פטירתו של הריב"ש שימש הרשב"ץ כרבה הראשי של אלג'יר. צאצאיו ישבו על כיסא הרבנות בצפון אפריקה במשך דורות רבים. חלק ד' של ספר התשב"ץ נקרא גם בשם החוט המשולש, על סמך העובדה שתשובותיהם של שלושה משיבים נכללות בחלק זה - רבי שלמה דוראן (טור א'), רבי שלמה סרור (צרור; טור ב') ורבי אברהם אבן טאווה (טור ג'). שלשתם ראשי קהילת אלג'יריה במאה ה16 וכנראה כולם היו מצאצאי הרשב"ץ.

ספרו 'מגן אבות' כולל ארבעה חלקים. שלושת הראשונים עוסקים בדיון עמוק ורחב ביסודות האמונה, והרביעי הוא פירוש על מסכת אבות, פירושו על אבות מבוסס על פירושי רש"י, הרמב"ם ורבינו יונה, עם הוספות רבות מאת הרשב"ץ עצמו.

ר' יוסף החסיד יעב"ץ - דרשן והוגה דעות מחכמי ספרד, נחשב לאחד מראשי המדברים בדור גירוש ספרד. בכתביו עסק רבות בלקחי גירוש ספרד, ובמתיחת ביקורת כלפי הפילוסופיה. נפטר ב1505. רבים מזהים קוי דמיון בין הגותו לבין הגותו של דון יצחק אברבנאל בן דורו. לבד מפירושו לפרקי אבות כתב ג"כ פירוש לתהילים, ספר "אור החיים" כנגד הפילוסופיה, ספר "חסדי אבות" בעניני גאולה.

מרכבת המשנה - מחברו ר' יוסף ב"ר משה ב"ר יהודה אלאשקר, נולד בערך בשנת ר"ל [1470] בסיביליה שבספרד למשפחת רבנים ידועה. בהיותו ילד, בעקבות הפרעות שאירעו בסיביליה בשנת רמ"ג, עברה משפחת אלאשקר לעיר מלאגה המוסלמית שבדרום ספרד, ואחרי כיבושה בידי הנוצרים סמוך לגירוש רנ"ב עזבו בני המשפחה את ספרד ונדדו לצפון אפריקה, שם קבעו את מושבם בעיר תלמסאן שבאלג'יריה. ר' יוסף למד תורה אצל אביו הרב, ובתלמסאן למד בישיבתו של ר' שלמה כלץ שאותו החשיב כרבו, ולו הקדיש את חיבורו הגדול 'צפנת פענח'. במשך השנים הפך ר' יוסף לאחד מרבני תלמסאן החשובים, ולימד תורה בישיבה שבעיר. ר' יוסף נפטר בתלמסאן בערך בשנת ש' [1540], ונקבר שם סמוך לקברו של ר' אפרים אנקווה, חברו של הרשב"ץ דוראן, שנפטר כמאה שנים לפניו. שני הקברים נחשבו בעיני יהודי האיזור כמקום קדוש. הוא כתב כמה ספרים שעסקו בפרשנות התלמוד, בהלכה, במחשבה ובקבלה, שנשארו בכתבי יד. אחד מספריו ששרד הוא 'מרכבת המשנה', שהוא פירוש מקיף על מסכת אבות, ובו ליקוטים רבים ממפרשים שקדמו לו, וכן פירושים עצמאיים משלו.

מדרש שמואל - מחברו ר' שמואל די אוזידא, מגורי האר"י, ותלמיד חבר להרמ"ק. נולד בצפת בשנת 1545, ייסד בצפת ישיבה בה עסקו בנגלה ובתורת הסוד. נפטר 1605. לבד מפירושו לפרקי אבות כתב ג"כ פירוש על מגילת רות הנקרא "אגרת שמואל".

החיד"א - רבי חיים יוסף דוד אזולאי, צאצא למשפחה מפוארת שמקורה בקשטיליה ובמרוקו, נולד בשנת תפ"ד (1724) בירושלים. ביהדות המזרח ובאיטליה נחשב החיד"א כגדול רבני דורו. הוא נסע הרבה בעולם, והשאיר רישומו מנסיעותיו הרבות והארוכות בכתובים. לרגל שליחות היישוב בארץ ישראל הוא יצא לחוץ לארץ כשד"ר פעמים מספר וביקר במצרים, בצפון אפריקה וברוב ארצות אירופה. בין ספריו המרובים מצויים ספרי שו"ת, פירושים לתנ"ך ולתלמוד, ספרי קבלה, ספרי ביבליוגרפיה, יומני נסיעות ועוד. פירושיו על פרקי אבות נקראים בשם "זרוע ימין", "חסדי אבות", "ראשי אבות". החיד"א נפטר בשנת ה"א תקס"ו (1806) בליוורנו, שם שימש בשנותיו האחרונות ברבנות. בשנת תש"ך (1960) הועלה ארונו ארצה, והוא נטמן בבית הקברות שבהר המנוחות בירושלים.

ר' חיים מוולוז'ין – ר' חיים איצקוביץ, נולד בשנת 1749 ונפטר בשנת 1821. מחשובי תלמידיו של הגר"א, ורבה של העיר וולוז'ין, בה ייסד את ישיבת עץ חיים המוכרת יותר בשמה ישיבת וולוז'ין, אם הישיבות. ספרו הידוע ביותר הוא ספר נפש החיים. ספרו על פרקי אבות נקרא "רוח חיים" ובו הגהות מבנו ר' יצחק שהיה ראש ישיבת וולוז'ין אחרי אביו.

הבן איש חי – רבינו יוסף חיים מבבל, נולד לאביו רבינו משה חיים, רבה של בגדאד, בשנת 1834 ונפטר בשנת 1909. תלמיד ר' עבדאללה סומך, ואף נשא את אחותו לאשה. לאחר מות אביו קבל עליו את הנהגת קהילת בגדאד עד יום פטירתו. הבן איש חי נתקבל כאחד מפוסקי ההלכה הגדולים והמקובלים ביותר בקרב יהודי עדות המזרח. כתב חיבורים בכל מקצועות התורה, ונקרא על שם ספר ההלכות שכתב "בן איש חי". ספריו על אבות נקראים "חסדי אבות" ו"ברכת אבות", שם מופיעים ג"כ חידושים מבנו ר' יעקב חיים.

ברוך שאמר - מחברו הרב ברוך הלוי אפשטיין, נולד ב1860 לאביו הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין מחבר ספר "ערוך השולחן". למד בישיבת וואלוז'ין ונחשב לאחד העילויים הגדולים בה. לבד מספרו "ברוך שאמר" על סדר התפילה ועל הגדה של פסח ועל פרקי אבות, כתב ג"כ את חיבורו העיקרי והמפורסם "תורה תמימה". נפטר בשנת 1942 בארה"ב.

פרק ראשון

כָּל- יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ס, כא): "וְעַמֵּךְ כֻּלָּם צַדִּיקִים לְעוֹלָם יִירְשׁוּ אָרֶץ, נֵצֶר מַטָּעַי מַעֲשֵׂה יָדַי לְהִתְפָּאֵר":

משנה א

מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי, וּמְסָרָהּ לִיהוֹשֻׁעַ, וִיהוֹשֻׁעַ לִזְקֵנִים, וּזְקֵנִים לִנְבִיאִים, וּנְבִיאִים מְסָרוּהָ לְאַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְבָרִים: הֱווּ מְתוּנִים בַּדִּין, וְהַעֲמִידוּ תַּלְמִידִים הַרְבֵּה, וַעֲשׂוּ סְיָג לַתּוֹרָה:

משנה א׳

משה קבל תורה מסיני וכו׳.

כתב מהר״י אלאשקר בספר מרכבת המשנה על אבות וז״ל: משה קבל תורה מסיני. בכאן רצה התנא להודיענו מעלת התורה, ומעלת הנותן, ומעלת המקבל, ומעלת המקום. שבאמת שאלו הד׳ דברים תשלום המתנה. ועל כן התחיל ואמר משה קבל תורה. תדע מי הוא מקבל הראשון, הוא מרע״ה אדון כל הנביאים שהיה שלם במדות ושלם בדעות. וזהו מאמר חז״ל (דברים רבה י״א ד׳) על משה איש האלוקים (דברים ל״ג א׳) שהיה מחציו ולמטה איש ומחציו ולמעלה אלוקים. להורות שהיה בו שלימות עיוני ושלימות מעשי. ועוד אמרו חז״ל (קהלת רבה ז׳ א׳ כ״ח) בדק הקב״ה בכל הקנקנים ולא מצא קנקן כמשה רבינו ע״ה. כלומר, בדק הקב״ה בכל הגופות שבעולם ולא מצא גוף שוה המזג כמשה ע״ה. ומזה הרבה, ומותר הראיה על המפורסם. ואם על שלמות המתנה אמרה תורה, שבודאי היא מורה אור לישרים ומגעת אל השלמות והתענוג הנצחי. וכמו שאמר דוד עליו השלום תורת ה׳ תמימה משיבת נפש (תהלים י״ט ח׳). שהיא משיבה הנפש אל מקום שחוצבה שהוא תחת כסא הכבוד. גם כן תורת ה׳ תמימה חוזרת לנפש. כי תורת הש״י משיבה לנפש שלימה ותמימה. עוד אמר תורת כנגד החומר שהוא זך ונקי, וכנגד הפועל אמר ה׳, וכנגד הצורה אמר תמימה, וכנגד התכלית אמר משיבת נפש, נמצאת שלימה מכולם. וזאת התורה היא תורה שבכתב ותורה שבע״פ. וכמ״ש הכתוב עלה אלי ההרה וגו׳. ואתנה לך את לוחות האבן (שמות כ״ד י״ב). ואז״ל את לוחות האבן אלו עשרת הדיברות. והתורה היא תורה שבכתב. והמצוה זו תורה שבע״פ. אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים. להורותם זו תלמוד. עכ״ל.

ועל פי זה יש להבין מאמר חז״ל במנחות (כ״ט ע״ב) אמר רב יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב״ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו רבש״ע מי מעכב על ידך. אמר לו אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילין של הלכות. אמר לפניו רבש״ע הראהו לי. אמר לו חזור לאחוריך. הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים. תשש כחו. כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו רבי מנין לך. אמר להן הלכה למשה מסיני. נתיישבה דעתו. חזר ובא לפני הקב״ה. אמר לפניו רבונו של עולם יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי. אמר לו שתוק כך עלה במחשבה לפני. עכ״ל.

ומבואר שלמרות שסבר משה שר׳ עקיבא חכם ממנו וע״כ ראוי שתינתן תורה על ידו. מ״מ לא כך מחשבת הבורא. כי תורה תינתן ע״י איש שהוא שלם בעיונו ושלם במעשיו. בבחינת איש האלוקים. ואין אחר מלבד משה. וכך מעידה תורה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (דברים ל״ד י׳).

וראה בדרשות הר״ן (דרוש שלישי) כי אין ספק שענין משה ומדרגתו היה למעלה מן הטבע. ושהשלימו השם יתברך בענין נסיי במה שאין בכח האדם ויכלתו להשיג. כאומרו (דברים ל״ד י׳) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו׳. ובזה הפסוק הודיענו שנבואת משה ומדרגתו הוא דבר למעלה מן הטבע ואיננו אפשרי שישיגנו האדם כפי המנהג הטבעי. שאם היה אפשר כן איך יאמר ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. והשם יתברך לא ימנע טוב מבעליו לבלתי ישיג האדם מעלה שהיא אפשרית לו. אבל ענין הפסוק הוא להודיע כי ענין משה היה מן כת הנסים והנפלאות ויצא מגדר העניינים הטבעיים. כי אם היות שתחול רוח הנבואה על האדם הוא ענין אפשרי לפי המנהג הטבעי. אמנם כאשר תחול בו ישקעו כוחות גופו עד שיבטלו פעולותיו. אבל שתחול רוח נבואה על האדם והוא ער עומד על רגליו ושלם בכוחותיו כאשר ידבר איש אל רעהו, זה נמנע בחוק הטבע. כי מי שישיג זאת המדרגה ישיג היותו איש ושכל נבדל בבת אחת. עכ״ד.

ומכלל דבריהם עולה שאין איש בארץ שיוכל לקבל תורה זולת מרע״ה. וזה מעלת המקבל. שאע״פ שיש שחכמו יותר ממשה. וע״ד מה שאמרו ז״ל (ר״ה כ״א ע״ב) בקש קהלת למצא דברי חפץ (קהלת י״ב). בקש קהלת להיות כמשה. יצתה בת קול ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. (דברים ל״ד). וחד אמר בנביאים לא קם, במלכים קם וכו׳. ע״כ. אלמא שיש מ״ד שבמלכים נמצא כמשה, והיינו שלמה המלך. מ״מ לא ניתנה לו תורה בסיני. כי רק למשה הזוכה לתואר איש האלוקים.

ואנוכי הרואה להחסיד יעב״ץ בפירושו לאבות שכתב שאם היה הדור ראוי קודם משה היתה התורה ניתנת ע״י יעקב אבינו ע״ה. כיע״ש. והביא סימוכין מדברי חז״ל שראוי היה יעקב אבינו שתינתן תורה על ידו. אלא שלא הגיע עת וזמן. ע״כ. [וחזיתיו בדרשות מהר״י אבן שועיב]. וא״כ לא רק משה היה ראוי לקבל התורה. ועוד מצאתי בב״ר (פרשה ק׳ אות

י״ב) וז״ל: עתיד אדם אחד כיוצא בי לברך אתכם וממקום שפסקתי הוא מתחיל. שנאמר וזאת אשר דבר. כיון שעמד משה פתח בזאת שנאמר (דברים ל״ג) וזאת הברכה. אמר להם אומר לכם הברכות הללו אימתי הם מגיעות לכם בשעה שתקבלו את התורה. שנאמר (שם דברים ד׳) וזאת התורה. הוי וזאת אשר דבר להם אביהם. במה שסיים להם יעקב אביהם פתח להם משה. ע״כ. ומשמע שמשה המשכו של יעקב הוא. ושניהם שקולים לקבל תורה. [וע״ע בפירוש הרמב״ן עה״ת בזאת הברכה דברים ל״ג א׳].

אלא ודאי שבאותו זמן שהגיע עת קבלת התורה לא היה כמשה ראוי לקבל התורה. וכמו שמשמע מההיא דר׳ עקיבא. שאע״פ שסבור משה שראוייה תורה להינתן על ידו, וכמבואר במנחות (כ״ט ע״ב) הנ״ל, מ״מ בזמן נתינת התורה עדיין לא הגיע זמנו של ר׳ עקיבא להיות בעולם. כי כך עלה במחשבה לפניו יתברך כשסידר הדורות.

וכבר הקשו רבנן שבכל דור ודור למה שינו חז״ל מראשית לשונם בהמשך דבריהם. שמתחילה אמרו משה קיבל. וחזרו לומר ומסרה ליהושע וכו׳. באופן שלא תמצא מקבל פרט למשה.

והנה מלבד מה שכתבנו שרק משה היה ראוי לקבל התורה. כבר אמרו ז״ל (ברכות ה׳ ע״א) אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש מאי דכתיב (שמות כ״ד) ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. לחות אלו עשרת הדברות. תורה זה מקרא. והמצוה זו משנה. אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים. להורותם זה תלמוד. מלמד שכולם נתנו למשה מסיני. עכ״ל. נמצאת למד שגם תורה שבכתב וגם תורה שבע״פ ניתנו למרע״ה בשלימותן.

זאת ועוד דאמרינן בירושלמי דפאה (פרק ב׳ הלכה ד׳) שאפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו נאמר לו למשה בסיני. וראה עוד בקהלת רבה (פר׳ ה׳ אות ב׳) עה״כ (קהלת ה׳ ח׳) יתרון ארץ בכל הוא. אפילו דברים שתראה שהם יתרון למתן תורה, כגון תוספת של בית רבי ותוספת של ר׳ נתן, הלכות גרים ועבדים, הלכות ציצית תפילין ומזוזות, אף הם נתנו למשה מסיני ובכלל התורה הן. [וע״ע ויקרא רבה כ״ב א׳].

ובהיותי בזה ראיתי בהערות לשו״ת אפרקסתא דעניא להקדמת הספר (הערה ד׳) שהקשה מדוע לא אמר התנא משה קבל ״התורה״ מסיני. בה״א הידיעה. כי אם אמר רק ״תורה״. ותירץ בשם ילקוט חדש (ערך לוחות סי׳ ב׳) משום שרק הנגלה קבל על מנת למסור. ע״כ. ונראה לומר עוד שמה שאמר תורה בלא ה״א משום שמה שעתיד תלמיד ותיק לחדש הינו בהעלם. ע״כ.

ונראה לפרש עוד בהקדים דברי הגמרא בתמורה (ט״ז ע״א) אמר רב יהודה אמר שמואל שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה. אמרו לו ליהושע שאל. א״ל (דברים ל׳) לא בשמים היא וכו׳. ע״כ. ובזה נבדל יהושע ממרע״ה. שמשה היה שואל כל דבר הנצרך לו. וכאשר ידבר איש עם רעהו. ולכן שייך בו לשון קבלה. שכל מה שרצה לקבל קיבל. אבל בפני יהושע ננעלו שערי שאלות. שמאז שקיבלה

משה ונתנה בארץ דין בני אדם נוהג בתורה. ועל פי כלליה ודקדוקיה יוכרע הדין על פי הגיון בני אדם העוסקים בתורה באמת. ורק מה שנמסר לו ליהושע הוא מה שיש בידו. ושוב לא יקבל עוד.

ועוד אפשר לומר בשינוי הלשון שמשה רבינו קבל התורה במתנה. שנאמר (שמות ל״א י״ח) ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו וגו׳. ובנדרים (ל״ח ע״א) דרשו א״ר יוחנן בתחילה היה משה למד תורה ומשכחה עד שניתנה לו במתנה. שנאמר ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו. ע״כ. והנה משה קבל מתנה. והמקבל מתנה רשאי לעשות בה כאוות נפשו. אבל הנמסר בדבר, לצורך שמירה נמסר לו. וכפי שמצאנו (שביעית פרק י׳ משנה ב׳) והמוסר שטרותיו לבית דין אין משמטין. ע״כ. וכ״ה בגיטין (ל״ז ע״א) כיע״ש. והרי המוסר שטרותיו לבית דין לצורך שמירה הוא מוסר. שלא יאבדו מערכם ויוכל לגבות על פיהם לאחר שביעית. כך משה מסר התורה ליהושע על מנת לשמור שלא תשתכח מישראל. וע״כ נצטווה יהושע (יהושע א׳ ח׳) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך וגו׳. מה שלא נצטווה משה. כי לא נמסרה ליהושע תורה אלא בפיקדון כדי לשומרה שלא תשתכח מישראל.

וכיוצא בזה ראיתי בספר תורה תמימה (דברים ד׳ ט׳) עה״כ והודעתם לבניך ולבני בניך. שכתב (בהערה ל״א) שלשון קבלה משמע קבלה מוחלטת ולנצח. ולכן במשה נאמר משה קבל תורה. שקבל לו ולזרעו אחריו. אבל ביהושע לא נאמר כי אם מסירה. כי לא ניתנה לו אלא רק שימסרנה לדורות הבאים. ע״כ. יע״ש.

וחז״ל העידו שאכן יהושע והבאים אחריו נאמנים היו בפקדון זה. וכמו שאמרו בקהלת רבה (פרשה י״ב) דברי חכמים כדרבנות, ככדור של בנות. מה כדור זה מתכדר מיד ליד ואינה נופלת לארץ, כך לא נפל דבר אחד וגו׳. מה כדור זה מקלעין בה בידים ואינה נופלת, כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לכנסת הגדולה וכו׳. ע״כ.

ומבת היות יהושע מי שנמסר ממשה מבוארת בדברי חז״ל (במדבר רבה פרשה י״ב ט׳) נוצר תאנה יאכל פריה וגו׳. מדבר ביהושע שהוא שימש את משה. כמה דתימא (שמות ל״ג) ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האוהל. ולמה נמשלה תורה כתאנה. שרוב האילנות הזית הגפן התמרה נלקטים כאחת, והתאנה נלקטת מעט מעט. וכך התורה היום לומד מעט ולמחר הרבה לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשתים. עליו נאמר נוצר תאנה. מהו יאכל פריה, פרי של תורה מלכות ושרות. שנאמר (משלי ח׳) בי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו. וכן אירע ליהושע שלא ירשו בניו של משה מקומו אלא יהושע ירש מקומו. כמה דתימא (במדבר כ״ז) קח לך את יהושע בן נון וגו׳. ושומר אדוניו יכובד (משלי כ״ז) זה יהושע שהיה

משמש את משה ביום ובלילה. כמה דתימא (שמות ל״ג) לא ימיש מתוך האהל. עכ״ל.

ומכלל הדברים אתה למד שלא היה ביהושע דבר מיוחד להיות הוא הנמסר ממשה. זולת מה שלא היה מש מתוך האוהל ועוסק יום ולילה בתורה. כי על כן אין טוב ונאמן ממנו להיות הנמסר שיופקדו בידו דברי תורה על מנת למוסרם לאחרים בשלימותם. ואע״פי שכל אחד מישראל היה יכול להגיע למדרגתו הרי שלא היתה להם אותה מסירות לדברי תורה שהיתה ביהושע.

ואפשר להמתיק על פי משל שהביא מהרי״ץ מוואלאז׳ין באיש עשיר שבא לעיר של דלים ועניים. וביקש שם איש חרוץ שיעזרהו בעסקיו הרבים ויצליחו יותר ממה שכבר הם מצליחים. ובני העיר מצד רפיון ידיים או שמא מתוך גבהות הלב לא שעו לבקשתו ולא התייחסו אליה כלל. ורק בחור אחד הסכים לקבל על עצמו את התפקיד ונסע עם העשיר. וברכת ה׳ הייתה במעשי ידיהם ועסקיהם הצליחו מאוד והעשיר הלך הלוך וגדל עד כי גדל מאוד. ואת הבחור שסייעו בהצלחתו תגמל בעין יפה. וגם לו היה כסף רב ונכסים חשובים כאחד הגבירים בארץ.

ויום אחד עברו שנית דרך העיר שמשם בא הבחור. וכשראו בני העיר את בן עירם לבוש בהדר רב וכאחד הנגידים יהלך כולו אומר עושר וכבוד כבשו פניהם בקרקע מרוב הבושה. שאלם העשיר מדוע הנכם כובשים פניכם בקרקע, וממי אתם מתביישים. האם ממני או מבן עירכם. ולא היה בפיהם מענה עד שאחד מהם פתח ואמר. אדוני הנכבד, אין אנו מתביישים מרכושך. כי מתנת אלוקים היא אשר ברכך ה׳ להיות עשיר ללא עזר וללא סיוע מאחרים. אבל הבחור שהתלווה אליך והגיע למעלה גבוהה והעשירות מנת חלקו גם אנחנו יכולנו להיות כמוהו. וגם אם עניים ודלים היינו. כי הלא כל שיש לו בא לו ע״י חריצותו ועבודתו הרבה. אלא שרפתה ידינו מהמלאכה. ולולא זאת היינו יכולים להיות כמוהו. ע״כ.

ומה שאמר התנא משה קבל תורה מסיני וכו׳. ופירש הרע״ב ממי שנגלה בסיני. ע״כ. הנה יש לבאר ע״י משל שהובא בספר מילי דאבות ברופא גדול ומפורסם שאין חולק על חכמתו. והוא העמיד תלמידים רבים שקבלו ממנו את חכמתם. אבל ודאי שלא יהיה התלמיד כהרי הרב. ולא יצא שמם בכל הארץ כשם שיצא לרופא הגדול.

והנה חלה אחד מהמון העם אבל לא רצה לשאול ברופאים אלו. וכשהוכיחוהו חביריו ורעיו מדוע אין הוא שואל ברופאים אלו ורפואות שבידם. והלא אם לא יטופל מרה תהיה אחריתו. והלה השיב להם שהוא עושה מהרפואות הביתיות אשר הנשים הזקנות מייעצות לו. וחבריו הזהירוהו שלא לעשות כן לשמוע לשיחת נשים זקנות ומוזרות בלבנה. כי חכמת הרפואה בנויה על יסודות אמיתיים שאין חולק עליהם ואין לנשים הפתיות הללו שום עסק בהם. ויען החולה ויאמר וכי אל מי אלך. אל הרופאים האלה. ומי יודע עד כמה חכמתם ברפואה. לו היה חי הרופא

הגדול כי עתה כבר הייתי משכים לפתחו לשאול בעצתו. ויענו לו חביריו לא בחכמה אתה עושה. כי הלא בפיך הודית שרבם היה גדול ועצום בחכמת הרפואה. והרופאים האלו הלא הם תלמידיו שקבלו ממנו. ובודאי ידיעתם גם היא גדולה ואמיתית. ע״כ.

כך מקדים התנא לפני מאמרי המוסר שיצאו מפי גדולי הדורות שרבים מהם אין ידוע לנו טיבם וטבעם וגודל חכמתם. ואולי ימצא בעל הדין לפקפק בחכמתם. ולכן הקדים לומר שמרע״ה קיבל התורה מסיני. והיינו מפי הקב״ה שנגלה בסיני. וזאת לא ניתן להכחשה. כי ששים ריבוא עמדו שם וראו את הקולות ואת הלפידים ואת ההר עשן. ושמעו קול גדול ולא יסף. וא״כ אין ספק שהנבואה הזאת אמת היא. וכל החכמים שבאו אחרי זה תלמידיו של מרע״ה המה. שנמסר להם איש מפי איש מפי משה שקבל בסיני מאת הקב״ה. וחכמת רבם בקרבם חכמת אלוקים היא.

אבן מלבד דרש ומליצה זאת הרי שעיקר האזהרה לדיינים היושבים על מידין. שעליהם להיות מתונים לפני שפוסקים הדין ואפילו להחמיצו ולהלינו. דתרי כתובי כתיבי. הראשון בישעיה (א׳ י״ז) למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ וגו׳. ודרשו בסנהדרין (ל״ה ע״א) אשרו דיין שמחמץ את הדין. כיע״ש. ושני לו עוד בישעיה הנ״ל (א׳ כ״א) צדק ילין בה וגו׳. ופירש״י שהיו מלינים בה דיני נפשות. כשלא היו מוצאים לו זכות ביום אחד לא היו גומרים הדין עד למחרת וכו׳. כיע״ש.

ומה שאמרו הוו מתונים בדין ראיתי לבאר על פי מה שכתב הגרי״ח מבבל בספר חסדי אבות משל באדם אחד שהיה מהלך ברחוב. והרחוב צר וארוך מאוד. והנה בהלכו ברחוב ראה דבר נוצץ מוטל על הרצפה. התכופף להרימו והנה בידו מטבע זהב. ויפן כה וכה וירא כי אין איש ועל כן לקח את המטבע ונתנו בכיסו. אלא שאיש אחד ראהו מרים את המטבע. וניגש אליו לאמור השב לי את המטבע שהרמת שזה כחמישה רגעים עברתי פה ונפל מכיסי. וכשמששתי בכיסי והרגשתי שאיננו חזרתי על עקבותי. והנה אתה הרמת את המטבע שלי ושמת אותה בכיסך. והמוצא השיבו שקר אתה דובר. כי מטבע זה לא נפל ממך כי אם מאחרים. והפקר הוא ואני זכיתי בו. והשני בשלו לא כי ממני נפל ואתה חייב להשיב המטבע לי.

ובין לבין החליטו לגשת אל הדיינים למשפט. ומכלל הטענות הבין הדיין שזה התובע רמאי הוא. ולא אכפת לו אם יצטרך להישבע שבועה כל שהיא. הוציא הדיין את בעלי הדין החוצה ואחר שעה ציווה על הנתבע מוצא המטבע להיכנס. ואילו את התובע השאיר בחוץ. והנה הדיין סימן לנתבע לרמוז לו שישתוק לשמוע מה שיש לדיין לומר. והגביה קולו על מנת שישמע התובע הניצב בחוץ. וקרא ואמר לאחר שעיינתי ובינותי בספרים וחשבתי הרבה על הדין אין דין פשוט ממנו. כי מצאתי נקב בצד פלוני של המטבע. וא״כ נקרא לתובע ונשאל אותו אם יש לו סימן במטבע. וכך עשה והכניס את התובע. ושאלו הדיין כיצד אתה יודע שהמטבע שלך הוא. והרי כל המטבעות

זהים. האם יש לך סימן בו. מיהר התובע הרמאי להשיב בודאי יש לו סימן במטבע. כי למטבע זה יש לו נקב בצד פלוני. מיהר הדיין להוציא את המטבע מתחת ידו ועשה עצמו כמסתכל בה מכל צד ולבסוף הכריז הנה הדין יצא לאור שאין זה המטבע שלך. כי הלא בעיניך תראה שאין בו נקב בשום צד. ע"כ. [בתוספת על הנכתב שם].

הרי לפנינו שהמתינות בעיון בדין הביאה את הדיין לידי מחשבה כיצד להוציא את האמת לאור ולהעמיד ממון ביד בעליו. כי ע"י שהמתין ונמלך עם עצמו ועם אחרים באה לו ההמצאה להטעות את התובע הרמאי לבטל השקר אשר בפיו. וכזאת הזהירו אנשי כנה"ג את הדורות הבאים ודייניהם להיות מתונים בדיני התורה להוציא אמת לאור.

ודרך מוסר ודרש נראה לבאר על פי מעשה בהלל (שבת ל"א ע"א) מעשה בשני אנשים שהמרו זה את זה. אמרו כל מי שילך ויקניט את הלל יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה והלל חפף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו. אמר מי כאן הלל מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני שאל. מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות. אמר לו בני שאלה גדולה שאלת. מפני שאין להם חיות פקחות. הלך והמתין שעה אחת. חזר ואמר מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני שאל. מפני מה עיניהן של תרמודיין תרוטות. אמר לו בני שאלה גדולה שאלת. מפני שדרין בין החולות. [ופירש"י תרוטות, רכות. שדרים בין החולות, והרוח נושבת ונכנס בתוך עיניהם. ובמקום אחר מפרש תרוטות לשון עגולות בית מושב שלהן. ואף כאן אני אומר כן. ומפני שדרים בין החולות שינה אותם המקום שלא יהא סדק של עיניהם ארוך כשלנו ויכנס בו החול]. הלך והמתין שעה אחת חזר ואמר מי כאן הלל מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני שאל. מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות. אמר לו בני שאלה גדולה שאלת. מפני שדרין בין בצעי המים. [פירש"י רגליהם של אפרקיים רחבות, שלא יטבעו בבצעי המים. ורבותינו מפרשים שדרים בין בצעי המים והולכין יחפין ומתפשטין רגליהן. לפי שמנעל דוחק הרגל ומעמידו על דפוס שלו]. אמר לו שאלות הרבה יש לי לשאול ומתיירא אני שמא תכעוס. נתעטף וישב לפניו אמר לו כל שאלות שיש לך לשאול שאל. אמר לו אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל. אמר לו הן. אמר לו אם אתה הוא לא ירבו כמותך בישראל. אמר לו בני מפני מה. אמר לו מפני שאבדתי על ידך ארבע מאות זוז. אמר לו הוי זהיר ברוחך. כדי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז והלל לא יקפיד. עכ"ל.

והנה הלל נהג בשואל במתינות. כי מתינות לשון המתנה הוא. וכמו שביאר החת"ס בתשובה (אהע"ז ח"ב סי' י"ט) וכתב מהרש"א בח"א שלו שיש שאלה בזה. כיון דשאלה זו לאו בדברי תורה הויא רק במילי דעלמא הרי גם אם

היה הלל ענותן לא היה לו להשיב על שאלות אלו כמו שאמר שלמה בזה אל תען כסיל כאולתו. ונראה בזה לומר דמתוך ענותנותו לא חשב הלל דודאי זה בא להקניטו באלו שאלות. עכ״ל. אלמא שהלל לפנים משורת הדין הוא שנהג. אבל אין כן שורת הדין. אלא יגרשנו מעל פניו מיד.

ולכן באו רבותינו לומר שאין מתינות זאת מידת חסידות. אלא היא מעיקר הדין. וע״כ אמרו הוו מתונים בדין. כלומר בדין הוא ומעיקר הדין הוא שתהיו מתונים בכל דרכיכם.

ומה שאמרו והעמידו תלמידים הרבה נראה שיש להסתפק בכוונתם. כי לכאורה רצונם לומר שיש להעמיד הרבה תלמידים. אבל גם יש לומר שעליהם להחכים את התלמידים הרבה. או שמא יש להרבות רק בתלמידים מצויינים שתוכם כברם.

ובזה באנו למחלוקת רבן גמליאל ורבנן בברכות (כ״ז ע״ב). שס״ל לרבן גמליאל שכל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש. וכיוון שהעבירוהו לרבן גמליאל העבירוהו גם לשומר הפתח ונוספו ספסלים רבים בבית המדרש. יש אומרים ארבע מאות ספסלים. וי״א שבע מאות ספסלים. כיע״ש.

ונראה לבאר באופן אחר בהקדים דברי הכתוב (בראשית ט״ו ה׳) ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וגו׳. ופירש״י וז״ל: ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן. אברם אין לו בן. אבל אברהם יש לו בן. ע״כ.

ונראה שיש לדקדק בלשון רש״י בשלימותו שאינך עתיד ״להעמיד״ בן. אברם אין לו בן וכו׳. ודייק רש״י לכתוב ״להעמיד״ בן. כלומר לא סתם להוליד בן. שזה כבר עשה. שכן מדובר לאחר לידת ישמעאל בן השפחה. אבל ״להעמיד״ בן פירושו בן שימשיך דרכו. דרך אמונתו ומעשיו.

וכיוון בזה רש״י ז״ל לסלק קושיית הרמב״ן ושאר מפרשים שהעירו על לידת ישמעאל מכבר. ותירצו שכן ראוי להיות. שכן ישמעאל קרוי ״בנה״ של המצרית. ולכן יקרא הבן הבא משרה ״בנו״ של אברהם. ולא בנה של האמה [לכאורה צ״ע אם נאמר שהתגיירה כבר הגר. שכפי זה בנו הוא ולא בנה. וצ״ע].

ועל פי כל הנ״ל יש לפרש ״והעמידו תלמידים הרבה״ שלכאורה לא בכמות תלוי הדבר. כי אם באיכות. וצא וראה ברבי עקיבא שהיו לו עשרים וארבע אלף תלמיד. ולא נשארו לו תלמידים כלל. שלא היו נוהגים כבוד זה בזה ולא אחווה זה בזה. שהיתה עינם צרה ולא למדו ולא לימדו איש מרעהו ואיש את רעהו. ועד שקמו לו חמישה תלמידים (ובמדרש אמרו שבעה ר׳ מאיר ור׳ יהודה ור׳ יוסי ור׳ שמעון ור׳ אלעזר בן שמוע ור׳ יוחנן הסנדלר ור׳ אליעזר בן יעקב. ויש אומרים ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ור׳ מאיר ורשב״י ור׳ חנינא בן חכינאי ור׳ יוחנן הסנדלר. וראה עוד ביבמות ס״ב ע״ב) ואלו תלמידיו האחרונים הם שהאירו עולם ומלואו

בתורתם. וכפי שאמר ר׳ יוחנן (סנהדרין פ״ו ע״א) סתם מתניתין ר׳ מאיר, סתם תוספתא ר׳ נחמיה, סתם ספרא ר׳ יהודה, סתם ספרי ר׳ שמעון, וכולהו אליבא דר״ע. עכ״ל. ופירש רש״י שם ממה שלמדו מר׳ עקיבא אמרום. יע״ש.

והרי מעטים אלו הם ש״העמיד״ ר׳ עקיבא להיות הם ממשיכי דרכו ומוליכי דבריו. מבשרי תורתו לדורות. וזה שהורונו רבותינו באבות הנ״ל שעל הולדת התלמידים רבי שמואל בר נחמני אומר (סנהדרין י״ט ע״ב) כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו. אין די ב״הולדת״ התלמידים. כי אם בהעמדת תלמידים רבים ככל האפשר. אבל תלמידים הגונים וממשיכי דרך.

משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו׳.

ידוע הענין ומפורסם הדקדוק שהיה לו לתנא לומר משה קיבל תורה בסיני. וכבר העיר רע״ב בפירושו מסיני, ממי שנגלה בסיני. אכן לא בכדי שינה התנא לשונו.

וראיתי למהר״מ אלשיך וכן להחיד״א בפירושו לאבות ושני נביאים בסגנון אחד ידברו שקשה לכאורה הואיל והאיש משה עניו מאד. ומתוך ענווה זאת היה מסרב לפני הקב״ה ללכת למצרים ולהוציא את בנ״י מעבדות לחרות ומשעבוד לגאולה. וסרב שבע פעמים עד שכעס הקב״ה עליו. שנאמר ויחר אף ה׳ במשה וגו׳. ודרשו ז״ל והביא רש״י דבריהם על אתר שכל חרון אף שבמקרא עושה רושם ונושא עונש. ונענש משה באיבוד הכהונה. שמקודם נאמר אהרון אחיך הלוי ולאחר מכן נעשה אהרון הכהן. אלא שראויה הייתה כהונה למשה. ובשל חרון אף זה ניטלה ממנו וניתנה לאהרון. כיע״ש.

וא״כ למה כשנתבקש משה לקבל תורה לא סירב כלל. והלא התורה חמדה גנוזה היא אצל הקב״ה דורות. ועד עתה לא ניתנה אפילו לאבות. וכעת משה נקרא לקבל התורה ולמה לא סירב והיכן ענוותנותו.

ויש לבאר ע״פ מאי דאיתא בסוטה (ה ע״א) אמר רב יוסף לעולם ילמד אדם מדעת קונו. שהרי הקב״ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני. ע״כ. ופירש״י ילמד מדעת קונו – שאוהב את הנמיכות. וכשראה משה שהתורה ניתנת בהר סיני הנמוך והשפל למד מכך שאין הקב״ה בוחר אלא בשפלים, והראיה מסיני. ולכן משה קיבל תורה ולא סירב לקבלה. מסיני, מפני שלמד מסיני שבוחר הקב״ה בשפלים.

ועל פי הקדמה זו בענוותנותו של משה פירש הגר״ח מוואלוז׳ין בספרו רוח חיים את המשפט משה קיבל תורה מסיני. ואילו אצל יהושע לא נאמר לשון קבלה, כי אם לשון מסירה. והוא ע״פ מה שאמרו ז״ל (סוף סוטה מט ע״א) משמת יוסי בן יועזר בטלו אנשי אשכולות. איש שהכל בו. ע״כ. וכוונתם במליצה זאת ע״פ מה שאמרו בויקרא רבה (פרשה ל״ו אות ב׳) שמלבד מה שהגפן היא הנמוכה

מכל האילנות ושולטת בכל האילנות [ונראית הכוונה שכן קובעת ברכה לעצמה. משא״כ שאר אילנות]. ויש בגפן אשכולות קטנים וגדולים והגדול מחבירו נראה כאילו נמוך מחבירו. כך ישראל כל שאחד מהם יגע בתורה נראה נמוך מחבירו. ע״כ.

כי ע״י הענווה זוכה האדם לכל. וכמו מרע״ה שהיה אדון הנביאים ואבי החכמים ולא נשתבח כי אם בענווה. וזכה לתורה בשלימות. שכלי קיבול ככל שיהיו דפנותיו דקים יותר כך יהיה מקום לקבל יותר. עד שאם יהיה דק כקליפת השום יהיה כולו בית קיבול. וכן עזה״ד אם יהיה איש בעל רוח נמוכה ישאר בו יותר מקום פנוי לתורה. ועל דרך שאה״כ ורם לבבך ושכחת וגו׳ (דברים ח׳ י״ד). שכשרם לבב אנוש הרי כאילו תחתית הכלי מתרומם ומניח פחות מקום לקיבול.

ועל זה הוציא התנא בלשון משה קיבל. שמשום ענוותנותו נעשה כלי קיבול גדול. ולא איבד טיפה מכל מה שנתן לו הקב״ה כי הוא כולו כלי קיבול.

והנה גם יהושע בן נון ענוותן היה. וכפי שתרגם יונתן (במדבר י״ג טז׳) עה״כ ויקרא משה להושע בן נון יהושע. ות״י וכדי חמא משה ענוותנותיה קרא משה להושע בן נון יהושע. ע״כ. וכבר נודעו דברי המדרש רבה והביאם רש״י על אתר שהתפלל עליו לאמר יה יושיעך מעצת מרגלים. ע״ש.

ובמקום אחר הבאתי דברי הגאון האדר״ת בספרו עטרות אדר על בעה״ט (פרשת ויקרא) שפירש דברי התרגום יונתן שמשה ראה ענוותנותו שלו שנאמר והאיש משה עניו מאד. ראה שנכתב חסר בלי יו״ד ומה יעשה עם היו״ד שנותרה. עמד וראה ענוותנותו של יהושע שגם הוא עניו גדול. אמר ראוי זה שנוסיף אות יו״ד על שמו. כיע״ש.

ובזה יובן למה הוצרך משה להתפלל עליו. ולמה לא התפלל גם על כלב בן יפונה. או על שאר המרגלים. די״ל שהאיש העניו רגיל להיות ותרן בדעותיו. וסבור הוא שמא הוא טועה והאחרים צודקים. ומרוב ענווה סבור כן. ולכן כשראה משה את ענוותנותו של יהושע הוסיף לו אות יו״ד לשמו והתפלל עליו שהקב״ה יושיעו מעצת מרגלים. שאם לא כן שמא ענוותנותו תהיה בעוכריו [והוא פירוש נכון על ת״י הנ״ל בס״ד].

ובכל זאת אין ענוותנותו של יהושע כענוותנותו של משה. שכך אמרו חז״ל (ב״ב ע״ה ע״א) זקנים שבאותו דור אמרו פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה. אוי לאותה בושה אוי לאותה כלימה. ע״כ.

והמאמר תמוה וצריך ביאור שברור שמשה כחמה ולכן מאיר באור עצמי. ואילו יהושע אין לו משל עצמו כלום כי אם מה שקיבל ממשה. ובזה דומים משה לחמה המאירה באור של עצמה ויהושע ללבנה המאירה מכח החמה. ומה בושה ומה כלימה יש בזה.

והנה ראיתי בהגהות מהרי״ץ [בן מהר״ח מוולאז׳ין] שהקדים לבאר

ע״פ המדרש (במדבר רבה פנחס פרשה פ׳ כא׳) עה״כ קח לך את יהושע בן נון וגו׳. הה״ד נוצר תאנה יאכל פריה. ומשל לאיש עשיר וסוחר מנעוריו אשר בא בעיר דלים ועניים. וביקש מי שיסייעהו במסחרו ובעסקיו ויצליחו. וההמון הן משפלות ידים והן מגבהות לב לא שמעו אליו. ורק אחד מהם קיבל על עצמו את עומס העבודה. ולא ארכו הימים והגיע העשיר לשיא המעלות. וגם לאיש שנתלווה אליו לסייעו היו נכסים רבים. ובאו שניהם לאותה עיר.

ובראות אנשי העיר את בן עירם עשיר ונשוא פנים כתוצאה מכך שהסכים ללכת עם העשיר כבשו פניהם בקרקע מפני הבושה. ושאלם אותו עשיר על מה ולמה כובשים אתם פניכם בקרקע על זה שנתלווה עמי מבני עירכם. ולמה לא תבושו ממני שעשיר מופלג אני יותר ממנו עשרת מונים.

ועונהו בני העיר שמדרגת מעלתו מתנת אלקים היא להיות עשיר מעצמך ללא עזר וסיוע פרט להקב״ה עצמו. אבל מעלת הנלווה עמך הלא כמוהו כמונו ויכולים היינו להגיע למדרגתו גם אם עניים ודלים אנחנו אם רק לא היינו נרפים ממלאכה יכולנו להיות כמוהו.

ונלענ״ד להרגיש שמבואר בעירובין (נ״ה ע״ב) תנו רבנן כיצד סדר משנה. משה למד מפי הגבורה. נכנס אהרון ושנה לו משה פרקו. נסתלק אהרון ונכנסו בניו ושנה להם משה פרקן. נסתלקו בניו ונכנסו זקנים ושנה להם משה פרקן. נסתלקו זקנים ונכנסו כל העם ושנה להם משה פרקן. נמצאו ביד אהרון ארבעה. ביד בניו שלשה. ביד זקנים שניים. וביד כל העם אחת. נסתלק משה שנה אהרון לעם פרקן. נסתלק אהרון ושנו בניו פרקן. נסתלקו בני אהרון ושנו להם זקנים פרקן. נמצא בידי הכל ארבעה. ע״כ.

ותימה שאם בידי הכל היה לימודם שווה פרט למשה. א״כ מה זכה יהושע. ומה הבושה ומה הכלימה של זקנים שבאותו דור.

ויש לומר בפשטות שהכתוב צווח ואומר ויהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל. וכיון שלא מש מתוך האהל הרי שבידו כמות כפולה ומכופלת של שמיעת דברי תורה.

וזה שאמרו הזקנים אוי לה לאותה בושה ואוי לה לאותה כלימה. שגם הם היו יכולים להיות כמו יהושע דבוקים למשה רבינו ואינם משים מתוך האהל. אך לא עשו כן. וזה כפל הלשון אוי לה לאותה בושה שאדם מתבייש מעצמו. ואוי לה לאותה כלימה שאדם נכלם מאחרים.

ומה שדימו את פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה. מלבד פשטן של דברים, שמשה מאיר מאור של עצמו ויהושע מאיר ממה שהאציל עליו משה. שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי

סמך משה את ידיו עליו. והרי זה ממש כלבנה המאירה מחמת אור השמש ולא מחמת אור עצמה.

ומלבד פשט זה יש לבאר ע״פ מה שאמרו ז״ל (חולין ס׳ ע״ב) עה״כ את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול וגו׳. שהלבנה באה לפני רבש״ע בטענה שאין שני מלכים משתמשים בכתר אחד. ע״ש. וגם יהושע בא בטענה זו בשעה שכינס משה שבעים זקנים להאציל מרוחו עליהם ונשארו שני אנשים במחנה. והם אלדד ומידד. והיו מתנבאים בכוחות עצמם. ולא מכח האצלת רוחו של משה עליהם.

והנה יהושע סבר שא״א לשני מלכים להשתמש בכתר אחד. באופן שאי אפשר לאחר מלבד משה לנבא בכוחות עצמו. שאין שני מלכים משתמשים בכתר אחד. וע״כ אמר אדוני משה כלאם. ולפי כל מה שפירשו בכתובים שם. וזה ממש כטענת הלבנה.

ואילו מרע״ה השיבו ומי יתן את כל עם ה׳ נביאים כי יתן ה׳ את רוחו עליהם. כלומר ולא יצטרכו להאצלת הרוח על ידי. וזה כשתיקת החמה אשר לא היה אכפת לה כלל אם יש עוד מלך המשתמש בכתר הזהה לכתרה.

ולכן כמו החמה קיבל משה התורה כולה שניתנה לו במתנה. ולא היה שוכח. ואילו ליהושע לא ניתנה לו תורה במתנה אלא באזהרה של והגית בו יומם ולילה. שאם לא כן תשתכח תורה ממנו.

ובאמת שמצאנו במסכת תמורה (ט״ז ע״א) א״ר יהודה אמר רב בשעה שנפטר משה לג״ע אמר לו ליהושע שאל ממני כל הספקות שיש לך. א״ל רבי כלום הנחתיך שעה אחת והלכתי לי למקום אחר. לא כך כתבת בי (שמות לג׳) ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל. מיד תשש כוחו של משה. ונשתכחו ממנו [היינו מיהושע] שלש מאות הלכות. ונולדו לו שבע מאות ספקות. ועמדו כל ישראל עליו להורגו. א״ל הקב״ה לומר לך אי אפשר. לך וטורדן במלחמה שנאמר (יהושע א׳) משה עבדי מת ועתה קום עבור את הירדן הזה וגו׳. ע״כ.

ופירשו המפרשים ורש״י בראשם לפי שהחליש דעתו של משה שנצטער על יהושע בעצמו שהיה גדול כמותו. ע״ש. ובעיון יעקב עשה לו סימוכין שמשה ר״ת שלש מאות הלכות. כיע״ש.

ובתר נשיקת ידם אמינא שיש להקשות על דבריהם קושיות רבות. וראשונה מה שאמרו ז״ל בסנהדרין (ק״ב ע״ב) בכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו. בנו משלמה. ותלמידו אבע״א (מלכים ב׳ ב׳) ויהי פי שנים מרוחך אלי [הנאמר באלישע]. ואבע״א (במדבר כ״ז) ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו. ע״כ.

והנה מבואר היטב במשה שלא קינא בתלמידו. וביותר במה שהביאו מקרא דויסמוך את ידיו עליו ויברכהו. שלא נצטווה כי אם לסמוך עליו יד אחת. ואילו משה סמך את שתי ידיו. ובפרט למה שאמרו בבמדבר רבה (פרשה כ״א) וסמכת את ידך עליו כמדליק מנר לנר. ע״כ. והרי כפי זה העביר משה ליהושע כמדליק נר משתי נרות. היינו תוספת כח וחכמה. וכדכתיב יהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו. ע״כ. ומשמע שאם

היה סומך רק ידו האחת לא היה מלא רוח חכמה כ״כ. וכפי זה למה יצטער משה על כך שיהושע נעשה כמותו. ואדרבא איפכא מסתברא שסייעו לכך.

זאת ועוד שמשה לא ביקשו אלא על הספקות שישאל. ואילו יהושע נענש שנשתכחו ממנו שלש מאות הלכות מלבד שנולדו לו שבע מאות ספקות. ובאמת בספקות מדה כנגד מדה. שאמר שאין לו ספקות ונענש בהולדת שבע מאות ספקות. אבל על מה ולמה נשתכחו שלש מאות הלכות מתלמודו.

ויכולנו לומר בפשטות כדברי המהרש״א בתמורה הנ״ל דעל שנתגאה יהושע לאמר שהוא יודע הכל. ופשע בזה כיון שמשה היה עדיין חי ויכול לשאול ממנו. ואע״פ שבעלמא שכיחה אונס היא. במקרה זה אינה אונס כיוון שיכול לשאול.

וכפי וכפי דבריו יובנו דברי מאמר חז״ל שא״ל הקב״ה ליהושע לומר לך אי אפשר צא וטורדן במלחמה. ע״כ. וכך אמר לו הקב״ה ליהושע. לא שאיני משיבך משום שלא בשמים היא. ולא שאיני משיבך משום שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה [מיום מיתת מרע״ה]. שנאמר (ויקרא כ״ז) אלה המצוות וגו׳. אלה ולא מצוות נוספות. שהרי לא שייך לומר כל זה בדברים שכבר למד יהושע ממשה. שזה אינו דבר חדש. אלא דבר שנשתכח. וכיוצ״ב מצינו כמה דברים שיכולים נביאים להחזירם. וכגון מנצפ״ך צופים אמרום (מגילה ג׳). ע״ש.

אלא משום שהתורה נקראת על שם משה. ומשה בכבודו ובעצמו ביקש שתשאל. והתגאית לאמור שאתה יודע הכל. ועכשיו שנסתלק משה והתורה נקראת על שמו, איני יכול להגיד לך מה שלא רצית לשמוע ממשה.

משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו׳.

והנה יש לדייק מהו לשון מסיני. שהיה לו לומר בסיני שהרי ההר לא נתן לו כלום. ואפשר לפרש על דרך הרמז שהנה אין התורה נקנית אלא במיעוט תענוגים בעולם הזה. וכמו שאמרו ז״ל באבות (פרק ו׳ משנה ד׳) פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן ובתורה אתה עמל. ע״כ. וכן (שם משנה ו׳) בארבעים ושמונה דברים התורה נקנית. ומהם במיעוט שינה ובמיעוט שיחה ובמיעוט תענוג וכו׳. ע״כ.

והנה ידוע שמשה רבינו בהיותו למעלה בהר, לא נתן מנוחה לעיניו ותנומה לעפעפיו. וכדאיתא במדרש (ויקר״ר) שמשה היה יודע מתי יום ומתי לילה לפי מה שהיה הקב״ה מלמדו. שאם היה ביום היה מלמדו תורה שבכתב. ואם היה בלילה היה מלמדו תורה שבע״פ. ועוד אמרו בשמות רבה (פרשה מ״ז) מנין היה יודע שנאמר ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים, וכתיב ואשב בהר. אמור מעתה בשעה שמדבר עמו היה עומד, ובשעה שמסתלק ממנו היה יושב ושונה מה שלמד. נמצאת מקיים ואנכי עמדתי בהר ואשב בהר. בשעה שהיה מדבר עמו היה יודע שהוא יום. ובשעה שהיה אומר לו למוד תורתך היה יודע שהוא לילה. וכן דוד אומר (תהלים יט) יום ליום יביע אומר. ע״כ. ואם

היה לומד יום ולילה מתי היה ישן. אלא ודאי שלא ישן כלל.

וכן לא אכל ולא שתה, כמפורש בתורה "ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי". וא"כ קיים משה רבינו בעצמו מאמר התנא שאין התורה נקנית אלא במיעוט שינה ומיעוט תענוגות. והוא לא אכל ולא שתה ולא ישן כלל כל הארבעים יום הללו. וזה מה שרמז התנא משה קיבל תורה מסיני, דהיינו מ' סיני. מפני אותם מ' יום אשר היה בסיני ומיעט בהם בשינה ובתענוג, זכה לקבל התורה.

ועוד אפשר לפרש בענין אחר שהנה ידוע שהאיש משה עניו מאד. ומשום כך כאשר רצה הקב"ה לשלוח אותו להוציא את בנ"י ישראל מארץ מצרים, לא רצה לקבל על עצמו. באומרו "מי אנכי כי אלך אל פרעה מלך מצרים וכי אוציא את בנ"י מארץ מצרים". ולא רצה בשום אופן לקבל עליו התפקיד להיות מנהיג ישראל. והנה קשה למה הסכים שהתורה תינתן על ידו ואף תיקרא על שמו. כמאמר הנביא זכרו תורת משה עבדי, שהתורה נקראת על שם משה. וכי זו מידת ענווה היא.

ופירש מרן החיד"א כי משה התבונן וראה כי הקב"ה הניח כל הר וגבעה גבוהים ובחר בהר סיני הנמוך והשפל. ומעתה א"כ אין לו לסרב לקבל התורה שהרי הקב"ה בוחר בשפלים דווקא. וכיון שעניו היה הלך מיד לקבל התורה. וז"ש התנא משה קיבל תורה, ולא סירב. למה, משום שלמד מסיני שהוא נמוך שבהרים ובכל זאת נתנה התורה עליו דווקא.

ובאופן אחר נפרש על דרך שאמרו חז"ל (שבת פ"ח ע"ב) אמר ריב"ל על כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה יצתה נשמתן של ישראל שנאמר נפשי יצאה בדברו (שה"ש ה'). יע"ש. וכן איתא במדרשים שתחילה ברדת הקב"ה על הר סיני לתת לעמו תורה ומצוות, והתחיל לדבר אתם, פרחה נשמתם. ורק שמעו שני דברות ראשונות, אנכי ולא יהיה לך, כי מתו. והוצרך הקב"ה להחיותם. ואז לא רצו לשמוע את קול ה' כי פחדו שמא ימותו פעם שניה וכך אמרו למשה "דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר אתנו אלהים פן נמות". ואז עלה משה למרום והוריד עמו התורה.

והנה תורה בגימ' תרי"א ובחיבור שני הדברות הראשונות תרי"ג. ושני הדברות הראשונות שמעו בנ"י. והשאר הוריד משה עמו לבד מבלי שישמעו בנ"י. וז"ש התנא משה קיבל, היינו הוא לבד, תורה, שהיא בגימ' תרי"א מצוות. ולמה לא קבלו אותה בנ"י, מפני שמתו בסיני. ומשה קיבלם לבדו מסיני, היינו מפני סיני שבו מתו בנ"י, ולא רצו לשמוע דברי ה' בעצמם.

ובאופן אחר אפשר לפרש על פי מה שאמרו במסכת ראש השנה עה"פ אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתיים. ופירש"י בעליל לארץ – שגלוי לכל. מזוקק שבעתיים – שאדם יכול לדרוש כל דבר ודבר במט' ענינים שהם שבע שביעיות. והם חמישים חסר אחת וכו'. ע"כ.

ובגמרא (ר״ה כ״א ע״ב) אמרו חמישים שערי בינה נבראו בעולם, וכולם נתנו למשה חסר אחת שנאמר (תהילים ח׳) ותחסרהו מעט מאלקים. ע״כ. ואלו חמישים שערי בינה הם כניסה לחצר החכמה. וצריך לעבור אותם אחד אחרי השני כדי להכנס להיכל החכמה לשם ידיעת רום המעלה והשגת ה׳ לאמיתו. וכל מט׳ שערי בינה נמסרו למשה, אבל שער החמישים נשאר נעול בפניו.

וזה פירוש מאמר חז״ל (מנחות ל״ה ע״ב) א״ר חנא בר ביזנא א״ר שמעון חסידא מלמד שהראה לו הקב״ה למשה קשר של תפילין. וכמו שפירש״י בפירוש החומש עה״כ (שמות ל״ג) וראית את אחורי. אבל ופני לא יראו. שהראה לו הקב״ה סוף הבינה הרמוזה בקשר של תפילין אבל תפילין עצמם שהם בחכמה, לא הראה לו.

ויש לשאול כיון שלא קם בישראל נביא עוד כמשה, למה לא הראה לו גם את שער החמישים, ולא פתחו לפניו. והענין שאע״ג שמשה עלה למרום, הנה רגליו נשארו עומדות על ההר עצמו. ורק הקב״ה ופמליא שלו ירדו על הר סיני. וע״כ לא היה יכול לקבל יותר מאשר תורה שהיא גימט׳ תרי״א. אבל שני דברות הראשונות אנכי ולא יהיה לך, שמדברים בעצמות הקב״ה ובאמיתו, לא קיבלם. והסיבה היתה כי עמד על דבר גשמי וארצי שהוא הר סיני.

וזה כוונת התנא משה קיבל תורה, רק תרי״א דברים על אמיתתן. ולמה לא קיבל תרי״ג משום שהיה עומד בסיני, דהיינו מסיני. שהיה עומד ברגליו על הארץ וקשור לתחתונים היה ולכן נמנעו ממנו ב׳ דברות הללו, וכמו שנמנע ממנו שער החמישים.

ובזה יובן שינוי לשון התנא. שבתחילה אמר משה קיבל תורה ואחר כך שינה לשונו לומר ומסרה ליהושע. וכבר צווחו עלה קמאי ובתראי. אבל עכשיו מובן שמשה קיבל כל מה שהיה יכול לקבל, ולא נמסר לו יותר. וגם שער החמישים לא נפתח בפניו, ולא הגיע לכלל השגה והבנה בו. ולכן לא שייך לשון נמסר, כי לא נמסר. אלא שפיר שייך בזה לשון קבלה שאינה מוחלטת. דכל מה שאפשר לומר הוא שקיבל מה שנמסר לו. אבל הוא מסר ליהושע כל אשר קיבל, ולכן שייך לשון מסירה.

ובזה יובן מאחז״ל (בבא בתרא ע״ה) פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה. ע״כ. כי השמש מקבל אורו מהקב״ה בעצמו. ורק מה שהוא מוסר ללבנה, זה הכח שהלבנה יכולה להאיר בו. וכן משה רבינו ע״ה, קיבל תורה מהקב״ה בעצמו. אבל יהושע, רק מה שנמסר לו ע״י משה הוא אשר היה לנחלתו.

ובאופן אחר נוכל להסביר שהנה לשון קבלה נופל על מתנה שנותן אדם לחבירו, ולאחר שקיבל המתנה יכול לעשות בה כרצונו. אבל לשון מסירה נופל על דבר שאדם מפקיד אצל חבירו ע״מ שישמרנו בשבילו. כמו המוסר שטרותיו לב״ד לפני שנת השמיטה. שמוסר ע״מ שישמור הב״ד עליהם ועל ערכם, שיהיו ראויים לגביה אחר השמיטה.

והנה מרע״ה קיבל התורה במתנה וכדאיתא בתנחומא (כי תשא סי׳

י״ב) עה״כ ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו. אמר ר׳ אבהו כל ארבעים יום שעשה משה למעלה היה לומד תורה ושוכחה. א״ל משה רבונו של עולם הרי יש לי מ׳ יום ואיני יודע שום דבר. מה עשה הקב״ה כשהשלים מ׳ יום נתן לו את התורה במתנה. ע״כ. ודיוק הדרשה הוא דוימסור אל משה לא כתיב, אלא ויתן שהוא לשון מתנה. וכן לא ראינו שהזהיר הקב״ה אותו שיזכור את התורה או שלא תמוש התורה מפיו. כיון שמתנה היא לו. אבל ביהושע הוצרך להזהירו. שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה. כי לא נתנה תורה לו במתנה כי אם נמסרה לו בפיקדון, וע״כ צריך הוא לשמור עליה לבל ישכחנה.

ועל כן שינה התנא בלשונו שבמשה אמר קיבל, כמקבל מתנה. אבל ביהושע כתב מסירה, כי נמסרה בפקדון.

אלא שיש להבין למה גם יהושע לא קיבלה במתנה. ופירש ברוח חיים על פרקי אבות על דרך מאמר חז״ל על הפסוק (שה״ש ז׳ ח׳) זאת קומתך דמתה לתמר ושדייך לאשכולות. מה אשכול זה כל שיש בו יותר פירות הוא כבד יותר ונמוך יותר כך האדם כל שיש בו יותר תורה, הוא נמוך יותר. ע״כ. וכמו שדרשו בתענית (ז׳ ע״א) למה נמשלו דברי תורה למים. לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכים למקום נמוך. אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה. ע״כ.

וזה שאמר הנביא (ישעיהו י״א ג׳) ומלאה הארץ דעה את ה׳. יכול שכולם יהיו שווים בידיעת התורה, ת״ל כמים לים מכסים. מה הים במקום שנמוך יותר הוא עמוק יותר, ונכנסים אליו יותר מים, כך כל שיהיה עניו יותר ורוחו שפלה יותר ונמוכה יותר, יהיו בו דברי תורה ודעה את ה׳ יותר. וע״כ זכה משה לקבל יותר תורה, מפני שעניו היה. שכן כאשר אסף משה שבעים זקנים שיעזרו לו במלאכת הקדש האציל ונתן מהודו וכוחו עליהם. והנה שני אנשים, אלדד ומידד, התנבאו במחנה בלי שנתן משה מרוחו עליהם. ויהושע משרת משה ביקש להענישם. אבל תשובת משה הייתה ומי ייתן וכל עם ישראל לא ייצטרכו לי ויתנבאו מעצמם.

והנה טענת יהושע הייתה שא״א שכמה מלכים ישתמשו בכתר אחד, אלא אחד צריך להיות גדול מהשאר. אבל לא כן דעת משה, כי אדרבה, מי יתן וכולם יאירו באור עצמו. וזה כוונת חז״ל באומרם פני משה כפני חמה וכו׳. שכן אותה טענה שהייתה בפי הלבנה, שאין שני מלכים יכולים להשתמש בכתר אחד, זו הייתה ג״כ טענת יהושע. אבל השמש שתק, וכמשה רבינו. וע״כ נמשלו פני יהושע כפני לבנה ופני משה כפני חמה.

והנה כל המתגאה משכח תלמודו, כמו שכתוב ורם לבבך ושכחת. [ועיין בסוטה ד׳ ע״ב]. וכיון שהיה משה עניו מאד, ואינו מקפיד על כבודו, נתן לו הקב״ה התורה במתנה. כי יודע שישמור עליה, ולא צריך להזהירו. אבל יהושע, הרי הקפיד. ולכן צריך להזהירו על התורה לבל ישכח שום דבר ממנה. וע״כ רמז התנא בלשון ומסרה, כמוסר פקדון לחבירו שמצווהו לשמור עליו היטב.

משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וכו׳.

והנה יש לדקדק למה משה רבינו קיבל תורה מסיני שירד עליו הקב״ה בענן, ולא משה עלה לשמי מרומים. ועוד מה בא התנא להשמיענו שמשה קיבל תורה מסיני, והלא הוא כתוב מפורש בתורה.

והנה ידוע שכאשר עלה משה לקבל לוחות הברית הגיע לשמי מרומים, ומעלתו הגיע מעל למעלת מלאכים. וכדאיתא במסכת שבת (פ״ח ע״ב) בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבונו של עולם מה לילוד אשה בינינו וכו׳. יע״ש. והיינו שהיה עומד משה בין המלאכים שהיו מתחתיו כביכול, ובין הקב״ה שהיה מעליו כביכול, ומשה מפסיק ביניהם. ועל זה תמהו המלאכים כיצד יכול ילוד אשה לעמוד בינינו כמסך המבדיל. אמר להם הקב״ה לקבל תורה בא וכו׳. הנה מבואר שלקח משה התורה מהשמים ולא מסיני. אבל תנא דידן אמר משה קיבל תורה מסיני.

ויש ליישב שכל זה בתורה שבכתב. אבל בתורה שבע״פ שצריך ללמד גם לאחרים, שהרי אין הדברים כתובים להדיא, למד בהר. כדכתיב ואשב בהר ארבעים יום וכו׳. והטעם ידוע כי כל מה שיש בעולם נעשה דרגות דרגות, ובינוני המזוג משתי הדרגות מקשר ביניהם. והדוגמא לזה מארבע מדרגות הבריאה דומם צומח חי מדבר. ובין הדומם לצומח נמצאים הקוראלים אשר הם אבן דומם וגם תכונות של צמח יש להם. ובין צומח לחי נמצאים צמחים אשר אוכלים ובולעים בעלי חיים כמו זבובים וכיוצ״ב. דהיינו ממוזגים משתי הבחינות. וכן בין החי למדבר נמצא הקוף אשר מנת המשכל שלו גבוהה יותר משאר בעלי חיים וקרובה לאדם אבל למטה ממנו. והוא החוליה המקשרת בין חי ומדבר. כי אי אפשר לסבול מעברים מן הקצה אל הקצה. וכמו האדם היושב בחושך ויוצא מיד לאור, אינו יכול לסבול השפעת האור אא״כ ילך לאט מן החושך אל מקום מואר מעט. וכן אי אפשר להסתכל באור השמש אלא ע״י אמצעי שיסתיר מעט אור השמש.

ובזה יובן למה הוצרך מרע״ה ללמוד תורה בהר סיני שהוא מקום ארצי וחומרי. כי אם היה לומד מפי עליון בשמיים, הייתה תורתו כל כך רוחנית שאין כח בשכל אנושי להבינה. ובאמת אם היה מקבל תורה לצורך עצמו בלבד היה יכול ללמוד מפי עליון. אבל כאן שצריך ללמדה את בנ״י ולשימה בפיהם, צריך להלביש את האור הזה הגדול בלבוש חומרי קצת כדי שיוכלו בני אדם לעמוד בזה. אבל כאשר ישב בהר, השייך לעולם החומרי ולמד מפי הקב״ה שהוא מלמדו, נעשה מרע״ה כלול מלמעלה ומלמטה. ואם כי נזדכך גופו, מ״מ לא נזדכך כהעליונים ממש. אלא נעשה כאמצעי המקשר בין החומר של בני אדם ובין הרוח של עולם העליון.

וזה שאמרה תורה וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים. ודרשו רז״ל (דברים רבה פרשה י״א ד״ה ד׳) חציו ולמטה איש חציו ולמעלה אלקים. יע״ש. ודע שהשכל הוא כח רוחני לגמרי. כי במוח משכן הנשמה. ועל כן בכוחו לתפוס ולהבין בדברי תורה בתפיסה מוחלטת ואמיתית. ואולם לתרגמו לשפת בני אדם קשה כקריעת ים סוף. ולכן נתרבו כ״כ הפירושים

והמחלוקות. כי קשה להבין אמיתת הרעיון אחרי התלבשותו בתוך המילים.

וזה פירוש מאמרז"ל (שבת קי"ב ע"ב) אמר ר' זירא אמר רבא בר זימונא אם ראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים. ואם ראשונים בני אנשים אנו כחמורים וכו'. יע"ש. שאם הם הבינו את הדברים על בוריים כמלאכים אשר במהותם כולם רוחניים, וישיגו את הדברים על נכון, מי אנחנו כאנשים אשר כולנו חומר המקשה על הבנת הדברים. ורק לאחר יגיעה ועמל וטורח רב מדמים בנפשנו שהשגנו השגה אמיתית בתורה.

ואולם הכל לפי רוב המעשה. שכל מה שיזדכך האדם יותר ויפריש עצמו מעוה"ז, ידמה קצת יותר למלאכים ופחות לאנשים. וזה שאמר הנביא (מלאכי ב' ז') שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבקות הוא. ואמרו רז"ל (חגיגה ט"ו ע"ב) אם דומה הרב למלאך ה' צבאות, תורה יבקשו מפיהו. ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו. ע"כ. ולפי דרכנו יובן שאם דומה למלאך יותר מאשר לבני אדם, אז ישיג אמיתיות התורה. ולכן ותורה יבקשו מפיהו, כי תורת אמת הייתה בפיהו.

והנה בא התנא להשמיענו שמשה קיבל תורה מסיני, דהיינו שתורה שבע"פ קיבלה בסיני ג"כ ומסרה ליהושע. וכן עזה"ד איש מפי איש. שלא תאמר שאכן משה להיותו איש מזוכך ורוחני, קיבל תורה ומסרה כמו שקיבלה ליהושע. פירוש בלי להוסיף ובלי לגרוע. אבל לאחריו הוסיפו האנשים חלילה דברים משלהם ובדו דינים מלבם, שאינו כן. שמשה קיבל תורה ומסרה כמו שקיבלה ליהושע. ויהושע לזקנים כמו שקיבלה, וכן עזה"ד. עד שנביאים מסרוה לאנשי כנה"ג, פירוש מסרו אותה תורה שקיבלו קודמיהם מבלי להוסיף או לגרוע אפילו אות אחת.

והנה עוד יש לדקדק בלשון המשנה שעל משה כתב לשון קבלה, משה קיבל תורה. ואילו על השאר כתב לשון מסירה, ומסרה ליהושע. והוה ליה למימר יהושע קיבל ממשה וכן עזה"ד. והגרי"ח בחסדי אבות פירש על פי מה שאמר ר"ע לרשב"י (פסחים קי"ב ע"א) יותר מה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק. יע"ש. וכן עשה מרע"ה שמיד שקיבל תורה מסיני נתעורר מיד למוסרה ליהושע. ולא המתין עד שיבוא יהושע אליו לשאול אותו מה למדו האלוקים. וכן ביהושע וכן בכולם שנתעוררו למסור את תורתם לאחרים כפרה הזאת ששופעת חלב כ"כ עד שמחזרת אחרי העגל ומניקתו בעל כרחו.

וכן שמעתי בתושבע"פ מהגר"ע יוסף שליט"א שזאת אבן הבוחן וכור המבחן בזמננו שנתרבו הלומדים ונתמעטו היודעים. שיודע הקהל מי הוא זה אשר ישימו לקצין עליהם. שאם הת"ח מחזר אחרי הקהל ומנסה ומשתדל ללמדם בכל מה שאפשר, בידוע שהוא מלא כאותה הפרה הרוצה להניק יותר ממה שהעגל רוצה לינק.

ואגב אורחין אכתוב מה ששמעתי מידידי ר' גדעון שריון הי"ו על מארז"ל (פסחים קי"ג ע"א) פשוט נבילה בשוקא ולא תימא כהנא אנא וגברא רבא אנא. ע"כ. שפשוטו של דבר שעל האדם לעשות כל מלאכה ואפילו הבזויה ביותר, ולא להחזיק טובה לעצמו על אשר למד תורה. וזאת הדרך הייתה נחלת אבותינו נ"ע אשר עסקו

במלאכתם כמה שעות ביום כדי פרנסתם ורוב יומם עסקו בתורה ולא חיכו ולא ציפו לשום מינוי של שררה. ולפי דרכנו שחייב האדם להתעורר ולמסור דברי תורתו. שעל המורה הוראה לעורר את הקהל ואת העם לשאול אותו את המעשה אשר יעשון. ואם אין באים לשאול אותו אם הבהמה כשרה או טרפה, ילך הוא אל השוק מקום הקצבים, ויפשוט את הנבילה ויבדקנה ויורה, ואל ימתין שיביאו אליו הבהמה. וזה פירוש פשוט נבילה בשוקא, רד לעם לעורר אותם, גם אם נראה לך בלתי מכובד. ואל תאמר גברא רבא אנא, אני אדם חשוב ואליהם לבוא אלי לשואלני. והנאני.

ועוד כתב הגרי״ח שיש חידוש בלשון המשנה שכתבה ומסרה ליהושע. שר״ל שמסר כל מה שקיבל ולא השאיר לעצמו כלום על מנת שיהיה לו יתרון על תלמידו, אלא מסר הכל. ואילו מלשון קיבל אין חידוש, שודאי כל אחד רוצה לקבל כדי שלא יהיה חסר. אבל החידוש הוא שהרב מוסר לתלמיד כל תורתו, בלי להחסיר אות אחת. וזה שבחו של חכם והוראה לדורות.

הם אמרו שלשה דברים וכו׳ ועשו סייג לתורה

והנה יש להבין מהו הסייג הזה. ופירשו חז״ל שהסייג הוא גדר להרחיק את האדם מן העבירה. אולם אין כל הסייגים שווים.

והנה באבות דרבי נתן (פ״א ופ״ב) מוזכרים הרבה אנשים והסייג שעשו. דאיתא התם שמשה עשה סייג לתורה. שכאשר עמדו לקבל התורה, ציוהו הקב״ה לצוות את העם שישמרו את עצמם בטהרה. וכן אמר לו רד אל העם וקידשתם היום ומחר. דהיינו שיהיו קדושים ויפרישו עצמם מנשותיהם משך יומיים. אמר משה שמא יזדווג אדם לאשתו והיא תפלוט שכבת זרע שלו ביום השלישי כי כך דרך הזרע להפלט תוך ג׳ ימים. ומטמא אדם ובגדים. וא״כ לא יהיו טהורים ביום השלישי לקבל התורה. מה אני עושה אומר להם שלשת ימים אל תגשו אל אשה ונמצא שישראל מקבלים התורה בטהרה. ע״כ. הנה סייג וגדר שעשה משה.

ועוד ממשיך שם, תורה עשתה סייג לדבריה. הרי הוא אומר ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב. יכול יחבקנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים, ת״ל לא תקרב. יכול יישן עמה במיטה, ת״ל לא תקרב. הרי סייג שעשתה תורה.

כתובים עשו סייג לדבריהם שנאמר הרחק מעליה דרכיך ואל תקרב אל פתח ביתה, זו אפיקורסות. שאומרים לאדם אל תלך למקום אפיקורסות ואל תתחבר עמהם ואל תכנס שם שמא תכשל. ואם אמר בוטח אני בעצמי שאע״פ שאני הולך לשם איני נכשל. שמא תאמר שומע אני דבריו וחוזר בי, ת״ל כל באיה לא ישובון ולא ישיגו אורחות חיים. הרי סייג שעשו כתובים.

איוב עשה סייג לעצמו שנאמר איש תם וישר וירא אלוקים וסר מרע. מכאן שהיה מתרחק מן הכיעור ומן הדומה לו. וכן הוא אומר ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה. מכאן שהחמיר איוב על עצמו שלא להסתכל בשום אשה. שהדברים ק״ו, ומה בתולה שמותר להסתכל בה שאם תמצא חן בעיניו ישאנה, החמיר על עצמו.

אשת איש שאסורה לו, לא כש״כ. ולמה החמיר איוב על עצמו מפני שאמר איוב שמא תנשא אותה בתולה לאחר ונמצאתי כרוך אחריה. ע״כ. וכן ע״ז הדרך הרבה שם באבות דר׳ נתן לפרש ולהסביר הרחקות הרבה, שהם תיקונים גדולים, וראוי לכל אדם להדבק בהם. כיע״ש.

אבל יש גדר אחד שאינו תיקון אלא קלקול והוא גדר וסייג שעשה אדם הראשון. כי הנה נצטווה אדה״ר מאת ה׳ שלא לאכול מעץ הדעת. אבל הוא פחד שמא תכשל חוה ותאכל. מה עשה, הוסיף על דברי הקב״ה ואמר לה שציווי ה׳ הוא שלא לאכול מן העץ וגם שלא לגעת בו. והנחש היה ערום וידע שלא יוכל להכשיל את אדה״ר. מה עשה, בא אל חווה ואמר לה, האם נכון שאמר הקב״ה שאין לגעת בעץ הדעת כי צפוי עונש מיתה לנוגע. ודחף אותה על העץ ונגעה בו. ויהי כאשר לא מתה, אמרה כמו שמהנגיעה לא מתים, כך באכילה לא מתים. ואכלה מן העץ והאכילה ממנו את האדם.

נמצא שהסייג של האדם בא לתקן ונמצא מקלקל. וכן איתא במסכת סנהדרין (כ״ט ע״א) שכל המוסיף גורע. ומניין למדו רז״ל, מן האדם והסייג שבא לתקן ונמצא מקלקל. ויש לתמוה שהרי גם משה ושאר סייגים המוזכרים שם הוי תוספת על הדבר, ובמה נשתנה סייג האדם שקלקל ולא תיקן.

והנה בעץ יוסף (סנהדרין כ״ט ע״ב) כתב שאע״פ שאנחנו מוזהרים לעשות סייגים כדכתיב ושמרתם את משמרתי, עשו משמרת למשמרתי. מ״מ אין לעשות התוספת על העיקר בענין שיהיו נראים יחד כשניהם עיקר. כלומר שלא לכלול את הגדר עם דין תורה עד שיהיו נראים להמון העם הכל כתורה מסיני. שפעמים כאשר מוסיף האדם מדעתו, יטעה. שכן דרך שכל האנושי. ואז ימצא החולק עליו מקום לסתור את דבריו. וכיון שתוספת ועיקר הפכם לדבר אחד, נמצא גם הסייג בטל, וגם הדין תורה עמו. כי יאמר האומר כשם שאין בסייג אמת כך אין בדין אמת ח״ו. וכמו שקרה לחווה שאמרה כיון שבנגיעה אין מיתה כך באכילה אין מיתה.

וע״כ יזהר האדם מאד לברר דבריו באופן שיוודע לכל מהו הדין, ומהו הסייג. ובפרט יבאר הדברים לעצמו תחילה, שידע מעשיו אשר הוא עושה. איזה מהם דין דאורייתא, איזה מהם דרבנן, ואיזה מהם חומרא שהנהיגו הפוסקים במשך הדורות. ולא יעשה מהם חבילה אחת לכלול הסייג עם הדין להיות אחד. וכן יבאר בתוך ביתו איזה דבר הוא דין, ואיזה דבר אומרו הוא. ואל יקפיד על בני ביתו אם אינם יכולים להחמיר כמותו ובפרט אם יש לו בנים בגיל הבגרות שאז מרדנים הם מטבעם, ובראות שאין בדברי האב אמת, ואין חומרא זו נוהגת בכל מקום, וגם גדולי הרבנים שבדור אינם נוהגים כן, ימרדו ויפרקו עול ח״ו. אלא הכל ידבר בנחת וישקול במדה ובמשורה.

וזאת כוונת התנא באומרו הוו מתונים בדין. שלפני הכל תדעו מהו דין אחרי העיון והלימוד מתון מתון. ולאחר מכן העמידו תלמידים הרבה ללמדם איזה הוא הדין. ורק לאחר מכן עשו סייג לתורה. ואז בדרך זו בהבנה מלאה יהיו הדברים מקובלים על הכל, ויחזיקו בתורה ביתר שאת וביתר עז, ויקויים בנו מאמר הנביא ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ.

הוו מתונים בדין

בראש וראשונה מכאן אזהרה לדייני ישראל להיות מתונים בדין, ולא יפסקו דין עד שימצו אותו. ורק אחרי שהסתכל במתון ובישוב הדעת, אז יפסקנו. וידוע שעל עוון זה נחרבה ירושלים כדאיתא באיכה "צדק ילין בה", ואמרו חז"ל (סנהדרין ל"ה ע"א) שהיו מלינים את הדין של דיני נפשות למחרת היום ע"מ שיוכלו להרהר בו בלילה שמא ימצאו צד זכות וינצל. "ועתה מרצחים", שאין מלינין הדין אלא פוסקים אותו מיד ומוציאים הנדון להורג. ומעלה עליהם הכתוב כאילו רצחו את הנפש.

והנה בזמננו אין לנו דיני נפשות, אלא רק דיני ממונות כהלוואות או מציאות. ואלו מצד הדין היו צריכין דרישה וחקירה כדיני נפשות. אלא שהקילו בו אמוראים משום שלא תנעול דלת בפני לווין. שהמלוה אומר שאם אלוונו בלא עדים, יכפור בכל. ואם אלוונו בעדים, שמא יכפור ויבואו העדים לביה"ד ולא ימצאו דבריהם מכוונים ונמצא שמתי כספי על קרן הצבי. ולכן אין חקירה ודרישה נוהגת בהם. ומ"מ אם נראה לדיין שאחד מבעלי הדינים רמאי הוא, צריך לחקור ולדרוש ולעשות כל מה שיכול לעשות להוציא לאור הדין אמת לאמיתו.

וכמעשה המובא בספר חסדי אבות להגרי"ח באחד שהיה הולך ברחוב אחד וראה זהוב על הקרקע והרימו. והיה אדם אחר בא כנגדו בקצה השני של הרחוב וראה מרחוק שזה נטל את הזהוב. רץ אליו ואמר לו הזהוב שהרמת ממני הוא ונפל לפני כמה רגעים כאשר עברתי כאן. וכשהרגשתי חזרתי לקחת אותו וראיתי שאתה הרמת אותו. ויען השני, שקרן אתה שזה לא נפל ממך אלא מאחרים ואני זכיתי בו על פי דין תורה של המוצא מציאה. וביני וביני החליטו לבוא לפני הרב לדין וטענו טענותיהם לפניו. והרמאי אמר שהוא מוכן להשבע בספר תורה שהמטבע הזו שלו היא. והבין הרב ששקרן הוא, שאין אדם מוכן להשבע בספר תורה על זהוב. אמר לרמאי, צא בבקשה לחוץ וסגור הדלת, כי אני רוצה לחקור את הנתבע בעל דינך. וזה יצא וסגר הדלת. ואז התקרב הרב לבעל הדין ואמר לו בלחש לתת לו המטבע. וכשהייתה המטבע בידו הרים קולו בקול תרועה כדי שישמע הרמאי בחוץ ויאמר, הנה המטבע הזה יש בו סימן מובהק שנקוב בצד פלוני, אם כן למה צריך לשבע. אומר לו שיתן לי הסימן ואחזירנו לו על פי הסימן. ויצעק עוד צעקה לקרוא לרמאי ויכנס. ויאמר לו הרב הנה המטבע הזה יש בו סימן. ואם תגיד לי הסימן, אחזירנו לך. ויקפוץ הרמאי ויאמר כן אדוני הרב, יש בו סימן נקב בצד פלוני. אז לקח הרב את המטבע ויתננה לרמאי. וישאלנו האם יש במטבע זו נקב כלשהו. והרמאי כשבדק את המטבע וראה שנפל בפח מיד ברח מבוייש ובפחי נפש. ע"כ.

ולכן הזהירו אנשי כנה"ג להיות מתונים בדין, ולא למהר עד אשר תתיישב בדבר כדת מה לעשות להוציא האמת לאור.

ובאופן אחר נראה על דרך המוסר לימד אותנו התנא להיות האדם מתון

כאשר דינים ועונשים באים עליו מן השמיים. ולא ימהר להטיח דברים כלפי מעלה אלא יצדיק עליו את הדין ויחכה בסבלנות עד יעבור זעם.

הוו מתונים בדין

ראיתי לבאר כוונה בדברי התנא ע״פ מה שאמרו חז״ל (סנהדרין ז׳ ע״ב) רב כי הוה אתי לבי דינא אמר הכי. ברעות נפשיה לקטלא נפיק. וצבי ביתיה לית הוא עביד. וריקן לביתיה עייל. ולואי שתהא ביאה כיציאה. ע״כ. דהיינו שהיה אומר בכניסתו לדין שברצון עצמו הוא נכנס למיתה. ופירש״י לישא עליו חטא. ורצון ביתו אינו עושה. ופירש״י שאינו משתכר כלום.

וצ״ב ממה היה ירא כל כך רב בכניסתו לדין. ומאיזה חטא פירש״י שהיה מתייירא לישא עליו חטא.

ונראה לי לפותרו ע״פ מה שאמרו שם בסנהדרין בסמוך לדברי רב. דרש בר קפרא מנא הא מילתא דאמרו רבנן הוו מתונים בדין. דכתיב לא תעלה במעלות. וסמיך ליה ואלה המשפטים. ע״כ. ופירש״י מתונים, רגילים בהמתנה כדי לעיין בה יפה קודם שתחתכוהו. במעלות, בחזקה ובמרוצה. ע״כ.

ונ״ל לפרש פירוש לדברי רש״י שכוונתו על חטא הגאווה. וע״כ אמר שהעולה במעלות עולה בחזקה ובמרוצה. ולמה ינהג בחזקה אלא ודאי שמרגיש עצמו שיכול לעלות על המעלות ולהיות גבוה מכל העם. ורוצה לתפוס זו המדרגה ע״י שחותך הדין במרוצה ולא בהמתנה. וע״כ פירש״י בחזקה ובמרוצה, דע״י שנוהג בחזקה, היינו בגאווה, רוצה הוא לגמור הדין במרוצה. וכדי שיתפרסם שמעו שיודע ופוסק הדין במהרה.

ובזה יובן מה שהיה אומר רב בכניסתו לדין שהיה ירא לישא עליו חטא, היינו חטא זה של הגאווה. שבא ע״י שרוצה הדיין לחתוך הדין במרוצה כדי שתתגלה גדולתו ובקיאותו. וכפירש״י הנ״ל.

וגדולה מזו ראיתי למרן הגרי״ח בבן יהוידע (סנהדרין ז׳) שכתב שמי שממהר לחתוך הדין, אין זה אלא מתוך גאווה. שסבור שיודע הכל ואינו צריך לעיין בשום ספר. וחושב שמכוון אל האמת בהשקפה ראשונה. אך באמת אם הוא עם הארץ ובודה תשובה מלבו כאשר יעלה המזלג, סופו שיתגלה קלונו וערוותו בציבור. ויהיה נודע לכל שהוא עם הארץ גמור.

וכמעשה באדם אחד שנתנו לו לשמור טבעת בפקדון. והוא קשר את הטבעת במטפחתו והייתה אצלו. ואח״כ נפלה ממנו המטפחת ואבדה. ועמה הטבעת. והוא היה שומר חינם שאינו חייב אלא בפשיעה. ובאו אל חכם העיר לשאול ממנו אם חייב אותו אדם אם לאו. והחכם התחיל לעיין בדין זה אם נקרא פשיעה בכה״ג. ונסתפק בזה כמה ספיקות. והוכרח להעמיק בעיון מתון. וסוף דבר העלה לפי הדין שזה נחשב לפשיעה וחייב ההוא לשלם.

והזמן שעבר בעיון קרוב לשעתיים. וזה השואל התפלא איך עבר זמן כ״כ גדול עד שהחכם נתן תשובתו. וחשב שאין זה אלא משום שאינו יודע הדינים היטב. שלפי קוצר דעת השואל הרי פשוט לפי השכל ואין צריך לעיין כ״כ. על כן ביקש לנסות חכמים אחרים בדבר זה. וקם והלך אל חכם אחר לשאול אותו הדין. והחכם השני תכף ומיד השיב על שאלתו של זה. שפשוט שחייב השומר לשלם. וכפי אשר פסק החכם הראשון.

והנה זה השואל בא אל אביו ושוחח לו על כל המעשה. איך שהראשון נתעכב שעתיים לפסוק הדין. ואיך שהשני חתכו מיד ובלי ספקות. וכפי דעתו השני הוא ת״ח גדול. ואילו הראשון אינו אלא ע״ה המתהדר באיצטלא דרבנן. ויאמר לו אביו לא כן בני אלא ההפך. כי הראשון חכם גדול הוא. ואילו השני ע״ה. ואם רצונך לנסות שלח מאן דהו שישטח בפניהם שאלה זהה וראה מה תהיה תשובתך.

והדברים נכנסו אל לב הבן. ולמחרת שלח איש אחר עם שאלה זהה. וילך אל החכם הראשון וההוא השיב לו תכף ומיד שחייב לשלם. שכיוצא בזה היתה לפניו אתמול. ולאחר שעיין כשעתיים פשט את כל ספקותיו. וע״כ יכול להשיב היום בבטחה בדין זה. ואותו אדם הלך לחכם השני. ושטח לפניו את השאלה אשר השיב עליה יום לפני שחייב לשלם. ומה גדלה תמיהתו על כך שהיום השיב שפשוט הוא שפטור מלשלם. וכשבאו אל האב וסיפרו לו המעשה ביאר להם בפשיטות שחכמת החכם הוא שעיין בדין ועתה יודעו על בוריו ולא יבוא בו לידי טעות. וכל זה מחמת שאינו גאוותן לפרסם בקיאותו וידיעותיו. אלא רוצה לפסוק הדין דין אמת. משא״כ זה החכם השני כיון שרוצה שידעו העולם בקיאותו וגודלו הרי ממהר להשיב ואינו מתיישב בדבר ובא לידי טעות. ע״כ.

וזוהי כוונת התנא באומרו הוו מתונים בדין. היינו שתהיו רגילין בהמתנה לפסוק הדין לאט לאט. ולא תשאו עליכם חטא הגאווה. שלא תהיו כאותם החכמים בעיניהם אשר רוצים לפרסם לכל שיודעים המה ומהירים להשיב. שכשם שתשובתם מהירה ואינה מתונה כך ג״כ קלונם מתגלה במהרה ואינו מתעכב לבוא.

העמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה

בחמדי אבות פירש הגרי״ח לפי מאי דאיתא בגמרא בברכות (כ״ח ע״א) שרבן גמליאל לא היה מקבל כל תלמיד לבית המדרש. והעמיד שומר בפתח למנוע מהם הכניסה. וביום שסילקו את רבן גמליאל מנשיאות בית המדרש והעמידו את ר׳ אלעזר בן עזריה במקומו, סילקו גם כן את שומר הפתח וניתן רשות לכל להכנס לבית המדרש. ובאותו יום נתווספו הרבה ספסלים בבית המדרש. י״א ארבע מאות וי״א שבע מאות. כשראה ר׳ גמליאל כן חלשה דעתו. פחד שמא יענש שמנע מכ״כ הרבה אנשים להכנס לביהמ״ד וללמוד תורה. הראוהו מן השמיים בחלום כדים לבנים וחשובים מלאים

אפר. לומר כמו שהכדים הללו אינם ראויים, כך תלמיד שאין תוכו כברו, ולבן מבחוץ ושחור מבפנים, אינו ראוי להכנס לביהמ״ד. ולא היא, שאין האמת כן, אלא ליישב דעתו ולהסיר דאגתו התכוונו. כיע״ש.

נמצינו למדים מזה המעשה שא״א למנוע אף אחד מישראל מללמוד תורה. שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ומאור שבה מחזירו למוטב. וזה שאמר התנא העמידו תלמידים הרבה, שלא כרבן גמליאל. ואע״פ שנראה שאין תוכם כברם. אבל זה בתנאי שתעשו סייג לתורה, היינו שתדברו אליהם בדברי מוסר ויראת שמיים. כי יראת שמיים סייג הוא לתורה. [ועיין מהרש״א בחידושי אגדות שזה היה חששו של רבן גמליאל שלא היו יראי שמים. ע״ש].

ובאופן אחר יש לבאר בהקדים מה שעלינו לחקור למה לא נכתבה התורה כולה, והוצרכנו לתורה שבע״פ שתעבור בקבלה מפי משה רבינו אשר מסרה ליהושע וכן עזה״ד.

ואפשר לתת טעם לזה ע״פ הגמרא במגילה (דף ח׳ ע״ב) מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושתיים מזקני ישראל, ושם כל אחד מהם בחדר נפרד, ולא אמר להם למה כינסם. ונכנס אל כל אחד מהם בנפרד וביקש ממנו לתרגם התורה ליוונית. נתן הקב״ה בליבם עצה וכולם כתבו על אותו דרך ואף השינויים שהכניסו היו זהים. שבמקום לכתוב לו בראשית ברא אלוקים כתבו אלוקים ברא בראשית. כדי שלא יטעה לומר שיש מישהו שברא את אלוקים בתחילת הבריאה. וכן שינו שינויים רבים כדי למנוע ממנו שיטעה. יע״ש.

ומבואר כי כך היא נטיית אומות העולם לטעות בפירוש התורה ולא להבינה אל נכון. ועל דרך שאמר דוד המלך ע״ה (תהילים קמ״ז) ״לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום״. כי התורה היא נחלה בלעדית של עם ישראל. וכדכתיב (דברים ד׳ ו׳) כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. וכיון שגלוי וידוע לפני הקב״ה שעתידין ישראל לגלות מעל אדמתם ולהיות שרויים ביניהם, ואז גם הם יכירו את התורה ויפרשוה פירושים שונים ומשונים. אבל לא כן עמ״י אשר להם הצופן הטמון בתורה.

ומשל למלך ששלח מכתב לאוהבו, ובמכתב אין כתוב דבר ברור. וכל הרואה מנסה לפענח ומפרש פירושים שונים. אך לאוהבו ורעו ידוע מה פירוש כל רמז, כי בידו מסר המלך גם איך לפרש את מכתבו. וכן בענין התורה. ולכן לא נכתבה כדי שלא תגיע לידי העכו״ם כי היא נחלת ישראל בלבד.

ועוד טעם שלא נכתבה כל התורה כולה בכתב, כי עיקרי חידושי ההלכות והדינים הוא ע״י שלומדים אותה במתון לאט ובמחשבה רבה ועמוקה לדמות דבר לדבר ולעשות דוגמאות בהלכה, כדי שישארו הדברים חקוקים וזכורים על לב הלומד. אבל אם היה הכל כתוב בספר, בשביל מה צריך כל כך עמל וטורח ויגיעה. לכשיבוא דבר מעשה לידי, אפתח

וראה. ולכן לא נכתבה כדי שיהיה האדם מתון בלימודו.

ועוד מפני שאז לא היו לומדים הרבה. כי כאשר יבוא מעשה די לנו לפתוח הספר ולראות. ובשביל מה לנו ללמוד בכלל. וכמו שקורה בדורנו שאנשים שומעים תכניות רדיו המדברים בהלכה, או קונים כמה ספרים אשר מיועדים להיות לעזרה ראשונה לדעת מה לעשות. ומבלי להבין ההבדלים ההלכתיים קוראים בספרים הללו ופוסקים לעצמם ולכלל. ובשו"ע לא שלטה עינם בימיהם.

ולכן לא נכתבה התורה, כדי שיתרבו התלמידים. ועכשיו שלא נכתבה, כל אחד יחפש לו מי שילמדנו ויתרבו התלמידים. וגם החכמים יחפשו את מי ללמד, כי ימי האדם כצל עובר, ולמי ימסור חכמתו בקבר.

ובזה פירש הגרי"ח משה קיבל תורה מסיני וכו'. שהכל ע"י קבלה איש מפי איש. וע"כ באו אנשי כנה"ג לפרש למה אינה נתונה בכתב כולה וכמו שביארנו. שזאת כדי שתהיו מתונים בדין, שהיא התורה הנקראת דין. שתלמדו אותה במתון איש מפי איש. ועוד שע"י כך תעמידו תלמידים הרבה שמוכרחים לבוא ללמוד מפי החכם וגם החכם מוכרח למסור להם את חכמתו.

וע"י זה עשו סייג לתורה, באופן שאין כניסה לאומות העולם. כי אם הייתה כתובה על ספר הייתה מגיעה ומתפשטת גם להם. ועכשיו שאינה כתובה, היא נחלתנו וחיינו ואורך ימינו, ובה נאריך ימים אנו ובנינו על האדמה אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו.

עוד יש לפרש בדרך אחר ע"פ הגמרא במציעא (פ"ה ע"ב) ריש לקיש היה עושה ציונים לקברות הצדיקים. כאשר הגיע לקברו של ר' חייא נעלמה ממנו. אמר רבש"ע, למה איני זוכה לראות את קברו של ר' חייא הלא פלפלתי בתורה כמותו. אמרו לו פלפלת בתורה כמותו אבל לא הרבצת תורה כמותו. שכאשר היו מתווכחים ר' חנינא ור' חייא היה ר' חנינא אומר אם ח"ו תשתכח תורה מישראל אני אחזירנה בפלפולי. אמר ר' חייא אני לא אתן לתורה שתשתכח מישראל. מה היה עושה. היה זורע פשתן, ועושה ממנו רשתות, וצד בהם צבאים, ומאכיל מבשרם ליתומים, ומעורם היה כותב חומשים. והיה הולך לעיירות שאין מלמדי תינוקות מצויים שם ומלמד חמשה תינוקות חומש, לכל אחד ספר. והיה לוקח עוד ששה תינוקות ומלמד אותם ששה סדרי משנה, לכל אחד סדר. ואומר להם עד שאשוב אליכם תלמדו זה את זה. ונמצא שהיו יודעים תורה שבכתב ותורה שבע"פ ואין תורה משתכחת מישראל. ע"כ.

הוי אומר, העמידו תלמידים הרבה, וע"י זה תעשו סייג לתורה לשמירה שלא תשתכח ח"ו מישראל. וכמעשי ר' חייא שאמר עליהם רבי (שם) גדולים מעשי חייא.

ובאופן אחר אפשר לפרש על פי מה שאירע לתלמידי רבי עקיבא שלא נהגו כבוד זה בזה. וע"כ מתו

בתקופה שבין פסח לעצרת. וכמו שאמרו חז״ל ביבמות (ס״ב ע״ב). ובשער הכוונות הביא טעם מפני שהיו קטני המוחין. ואז פגשה אותם תקופה של קטנות המוחין ומתו. והזהירונו חז״ל להשמר מפגיעה בת״ח בין רב בין תלמיד כל ימות השנה, ובפרט בתקופה זאת.

וזה אומרו העמידו תלמידים, שתעמידו אותם על דרך הכבוד ההדדי, ותלמדום להיות נוהגים כבוד זה בזה. ואז יהיו הרבה. כי אין תועלת להעמיד תלמידים שיענשו ע״י שיהיו פוגעין זה בזה כי מתמעטים. אלא תעמידו תלמידים באופן שיהיו הרבה.

הם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדין וכו׳.

איתא במסכת שבת (ל״א ע״ב) תנו רבנן לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ולא יהא קפדן כשמאי. מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה. אמרו כל מי שילך ויקניט את הלל יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה והלל חפף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו. אמר מי כאן הלל מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני, שאל. אמר לו מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות. אמר לו בני שאלה גדולה שאלת. מפני שאין להן חיות פקחות. הלך והמתין שעה אחת. חזר ואמר מי כאן הלל מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני, שאל. אמר לו מפני מה עיניהן של תרמודיין טרוטות. אמר לו מפני שדרין בין החולות. הלך והמתין וכו׳. אמר לו שאלות הרבה יש לי לשאול ומתיירא אני שמא תכעוס. נתעטף וישב לפניו. אמר לו כל שאלות שיש לך לשאול שאל. אמר לו אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל. אמר לו הן. אמר לו אם אתה הוא לא ירבו כמותך בישראל. אמר לו בני מפני מה. אמר לו מפני שאיבדתי על ידך ארבע מאות זוז וכו׳. אמר לו כדי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז והלל לא יקפיד. ע״כ.

ולכאורה מעשה דהלל לפנים משורת הדין הוא. שכן גלוייה ובולטת כוונתו של השואל שלהטרידו נתכוון. ואף הוא הלל, סיים ואמר, שמוטב לו לשואל לאבד ארבע מאות זוז מאשר שיכעס הלל. שמשמע שדבר שאינו מצוי אצל אחרים הוא שלא יכעסו מול הטרדות כאלו. וכן משמע ג״כ מלשון חז״ל שם שאמרו לעולם יהא אדם וכו׳. משמע שהוא ממידת חסידות.

אכן אנשי כנה״ג סברו שאין זה לפנים משוה״ד. אלא מן הדין על כל אדם להיות מתון. וזה שרמזו הוו מתונים בדין. היינו מעיקר הדין, ולא ממידת חסידות.

והנה שכרו בצדו בזה, והוא שיעמיד תלמידים הרבה. וכמו שמצאנו בהלל שאמרו חז״ל (עירובין י״ג ע״ב) מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה

כמותן. מפני שנוחין ועלובין היו. ושונין דבריהם ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימים דברי בית שמאי לדבריהם. ע״כ. משמע שנקבעה הלכה כבית הלל לא מפני שרבים היו, אלא מפני שנוחים היו זל״ז בהלכה.

ובאמת שמשמע שבמציאות היה שרבים היו בית הלל על בית שמאי. וע״כ באמת ראוי היה שתקבע הלכה כמותם בשל סיבה זאת. אבל אין זאת סיבת זכייתם לקביעת ההלכה. מחמת היות סיבה זאת סיבה מקרית. שאפשר שתיעלם בזמן אחר. אלא עיקר זכייתם הייתה משום תכונת נפש זאת להיות מתונים, שגרמה להם להיות נוחים זל״ז.

והנה התורה נמשלה לאש שנאמר הלא כה דברי כאש (ירמיה כ״ג כ״ט). וכתיב רשפיה רשפי אש שלהבת יה (שה״ש ח׳ ו׳). וכבר אמרו חז״ל (תענית ד׳ ע״א) שת״ח דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ביה. יע״ש. ונקראו ת״ח בעלי תריסין ע״ש שנלחמים זה בזה. [ראה בברכות כ״ז ע״ב המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש. והיינו ת״ח. וכ״ה בבכורות ל״ו ע״א]. וא״כ תלמידי חכמים לפי טבעם קשה להם המתינות.

אלא שאמרו חז״ל (קידושין ל׳ ע״ב) מאי את אויבים בשער. אמר רבי חייא בר אבא אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד, נעשין כאויבים זה את זה. ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה. ע״כ.

יוצא מדבריהם שמתינות זאת הגורמת להיות נוחים זה לזה, היא סייג לתורה. שאע״פ שנעשים אויבים זל״ז ואורייתא מרתחא בהו, מ״מ ע״י מתינות זו וע״י שיהיו נוחים זל״ז, מגיעים הם להעשות אוהבים זל״ז.

ועפ״ז יש לפרש כל הכתוב הנ״ל בתהילים (קכ״ז) לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער. ע״כ. ששער הוא מקום לימוד התורה. וכמו שאמר שלמה במשלי (ל״א כ״ג) נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ. וכן דרשו ז״ל (ברכות ח׳ ע״א) עה״כ אוהב ה׳ שערי ציון מכל משכנות יעקב. אלו שערים המצויינים בהלכה. יע״ש. ואף כאן כן הוא, ששער הוא מקום הלימוד. ואויבים הם ת״ח שנעשים שונאים זל״ז במו״מ של הלכה. ומאן מפיס שמתוך אותה התלהבות של אש התורה הבוער בקרבם ומרתיח אותם, שלא יפגעו זה בזה ושלא ימעטו בכבוד ת״ח וחברם וזולתם.

על זה אה״כ לא יבושו וגו׳. שאפילו מתוך מו״מ של הלכה ואש של תורה הבוערת בקרבם, לא יאמרו דבר שלאחר מכן יבושו בו. שבדין הוא להיות מתונים וע״י כך לעשות סייג לתורה.

והעמידו תלמידים הרבה

נלע״ד לבאר לשון העמידו כתוצאה של החכמה. וע״ד הכתוב (משלי ג׳ י״ט) ה׳ בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה. שבלא החכמה אין קיום לארץ,

ואין קיום בארץ. אף כאן כן הוא שצריך חכמה רבה כדי שיהיה קיום לתלמיד ושתלמודו יצליח בידו. וכנודע שלכל אדם דרך תפיסה משלו. ומה שצריך לבאר לו מספר פעמים בדרך כזאת, יתפוס בחצאי דברים אם יבואר לו בדרך אחרת. וע״כ הזהירונו לעשות בחכמה רבה כדי שנעמיד תלמידים הרבה.

ובא״א נראה שיש להבין כוונת לשונם העמידו תלמידים הרבה. שלכאורה פשוט יותר לומר העמידו הרבה תלמידים. ומהו העמידו תלמידים הרבה.

ונראה לבאר ע״ד הגמרא בברכות (כ״ז ע״ב) במעשה ששאל תלמיד אחד אם תפילת ערבית חובה או רשות. שאל את ר׳ יהושע ואמר לו רשות. שאל את ר׳ גמליאל ואמר לו חובה. ובבית המדרש שאל ר״ג אם יש מי שסובר שתפילת ערבית רשות. ופנה לר׳ יהושע שמשמו אמרו דס״ל כן. וסוף דבר העמידו על רגליו. והיה ר׳ יהושע עומד על רגליו ור״ג דורש. עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית המתורגמן שתוק וכו׳. יע״ש כל המעשה.

והנה כל העם רננו על צערו של ר׳ יהושע שהיה עומד בשעת הדרשה כנזוף ע״י ר״ג. וכן אמרו זל״ז עד מתי יהיה הולך ומצערו. וברור שכוונת ר״ג לש״ש היתה. שכיון שר׳ יהושע עומד בשעה שכולם יושבים, בודאי יזכרו כולם המעשה. וגם ההלכה יזכרו. דמתוך כך שהעמידו על רגליו, לומר שאין הלכה כמותו.

ואמנם סוף דבר שביקש ר״ג מחילה מרבי יהושע על שציערו כן. נמצא שהודה ר״ג שלא כדין עשה. אבל שאני ר׳ יהושע. דלאו תלמיד הוה. ולכן שפיר ביקש ר״ג מחילה ממנו. אבל בתלמיד מותר וצריך לעשות כן. כדי שידעו כולם ובעיקר הוא עצמו שלא דייק בשמועתו ושאין דבריו נכונים.

ובאמת שזאת הלכה פסוקה בשו״ע יו״ד (סי׳ רמו׳ סעיף יא׳) שאם לא הבינו התלמידים מפני עומקו של ענין לא יכעס הרב עליהם. אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלים בד״ת ומתרפים עליהם ולפיכך לא הבינו, חייב לכעוס עליהם ולהכלימם בדברים כדי לחדדן. ועל זה אמרו זרוק מרה בתלמידים. עכ״ד.

וזאת כוונת אנשי כנה״ג העמידו תלמידים הרבה. שאם יש להכלימן בדרך זאת, וכמו שהעמיד רבן גמליאל לרבי יהושע, יעשה כן ולא יבוש. ואפילו שצריך להכלים ע״י כך תלמידים הרבה, מ״מ כיון שלטובתם ולטובת תורתם עושה, העמידו תלמידים הרבה.

וזה סייג לתורה. שלא יחשבו העולם מה לי אם אלמד ומה לי אם לאו, ודי בנוכחותי בבית המדרש. ונמצא שאין איש שם על לב, וכבוד התורה פוחת בעיניהם ח״ו. ולכן אומר התנא שלהעמיד התלמידים כדי לחדדן הוא עצמו סייג לתורה, וגורם שיהא כבוד התורה אצל הבריות.

משנה ב

שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הָיָה מִשִּׁירֵי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. הוּא הָיָה אוֹמֵר: עַל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד: עַל הַתּוֹרָה, וְעַל הָעֲבוֹדָה, וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים:

משנה ב׳

שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה וכו׳.

כתב הרשב״ץ במגן אבות וז״ל: שמעון הצדיק הפירוש, שמעון הצדיק כהן גדול היה. כמו שנזכר במס׳ יומא (ס״ט א׳) פרק בא לו כהן גדול, שיצא לאלכסנדרוס מוקדון מלובש בבגדי כהונה והשתחוה לו. ואמרו לו עבדיו, כל מלכי הארץ השתחוו לך ואתה משתחוה ליהודי הזה אשר בא אליך לא בחיל ולא בכח. אמר להם דמות דיוקנו של זה אני רואה מנצחת לפני במלחמותי. כן כתבו חכמינו ז״ל וכן הוא במגילת תענית (פ״ט, כא בכסלו). ובספר ״קורות אלכסנדרוס״ כתוב כי אמר איני משתחוה אלא אל השם הכתוב בציץ שהוא על מצחו. עוד אמרו כי ראה זוהר גדול יוצא מהציץ ושאל מה כתוב שם. אמרו לו קודש ליי׳. שאל פירוש השם מה הוא. אמרו לו שאינם יודעים אלא שם בן ארבע אותיות על כן הן קוראין בלשון יון שם השם טטרא גראמטון. כלומר ארבע אותיות. כי טטרא בלשון יון ארבע, כמו שנזכר בפרק גט פשוט (בבא בתרא קס״ד ב׳). וגראמטון, אותיות. ואמר להם כי כשהיה חולם בלילה דמות אותו ציץ היוצא ממנו אותו זוהר, היה מנצח למחרת.

ובמסכת פרה (פ״ג מ״ד) אמרו שהוא עשה פרה אדומה אחר עזרא הכהן שהיה דודו של אביו. כי שריה הכהן היה אבי יהוצדק ואבי עזרא. ולא שימש עזרא בכהונה גדולה כדי שלא לעקור שלשלת יוחסין ממקומה, כמו שנזכר במדרש חזית (שיר השירים רבה ה׳ ה׳). ושמעון הצדיק היה מזרעו של יהושע הכהן הגדול בן יהוצדק. וכן הוא מפורש בכתובים כי עזרא דודו של יהושע היה. והיו קוראין לשמעון הצדיק עדוא. וכן כתוב בספר יוסיפון בן גוריון.

ולא נתפרש בשום מקום למה נתייחס בשם צדיק יותר משאר התנאים, כי כולם היו צדיקים. ונראה כי כך היו קוראים אותו כל העם. כי בדורו לא היה צדיק יותר ממנו. ודבר זה נלמד מאבות דרבי נתן (אדר״נ פי״ד מ״ג) ששנו שם יוסף הכהן חסיד בדורו. ומצינו ר׳ שמעון החסיד בשני מחגיגה (י״ג ב׳), ובהעור והרוטב (חולין קכ״ז א׳), ובפרק חלק, ובפרק הגוזל ומאכיל, ובפרק מציאת האשה. וזה שמעון הצדיק היה התנא הראשון שנזכר במשנה.

והיה משיירי כנסת הגדולה, כלומר שנשאר מהם. והוא לשון שיריים כמו שיירי הלשכה, מה שנשאר שם אחר שנתרמה תרומה. ובמדרש רות (רבה ב׳ ח׳)

ותשאר היא, נעשית משירי מנחות. ובילמדנו (תנחומא חוקת כ״ה א׳) נשאר מיתר הרפאים, עשה אותו שיריים. ומצינו בספר ירמיה ׳אם לא שריתיך לטוב׳ (ט״ו י״א), מלשון השארות חסר אל״ף. וכן בדברי הימים ׳שרית ישראל לב אחד להמליך את דוד׳ (א׳ י״ב ל״ט). ובלשון חכמים מתחלף האל״ף של שאר ביו״ד, ואומרים נשתייר במקום נשתאר. ויש מקומות שמניחין אותה. כמו ששנינו בפ״ב מפאה (פ״ג הל״ב) מן המשואר במקום המשוייר, וכן בפרק עשירי מנגעים (מ״ג) ובפרק התערובות (זבחים פ״ח מי״ב).

ורבינו שלמה ז״ל (ד״ה שמעון) כתב שלא היה עמהם בימי עזרא בתחילת הבית. ואמת הוא שלא היה בתחילת הבית אבל מכלל כנסת הגדולה שקבלו מהנביאים היה. וכשמתו כולם נשארה הקבלה בידו, שהוא גם כן קבל מהנביאים. שהרי לא הזכירה המשנה שקיבל מאנשי כנסת הגדולה, לפי שהוא נכלל במה שאמרה המשנה ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. עכ״ל.

ושמעון הצדיק היה אומר, כלומר, היה רגיל לומר תמיד. כי לשון זה מורה על ההתמדה במאמר. וכמו שכתב החסיד היעב״ץ בפירושו לאבות. כיע״ש. והוא היה אומר על שלושה דברים וכו׳.

ועין רואה למהר״ש אלמושנינו בספר פרקי משה שחיבר בין דברי שמעון הצדיק לדברי אנשי כנה״ג. כי ע״כ הזכיר היות שמעון הצדיק משיירי כנסת הגדולה יען כי גם הוא דבר ג׳ דברים כוללים כראשונים אשר אמרו אנשי כנסת הגדולה. ולהיות שאנשי כנסת הגדולה באותם הג׳ דברים שאמרו, הוו מתונים בדין וכו׳ כולם היו אצל קיום והעמדת התורה סתם שהוא כינוי אל החלק העיוני, רצה לבאר עוד שמעון הצדיק ע״ה שלא יספיק לשלמות תמימות האדם החלק העיוני, אם לא יצטרף וישתתף עמו חלק המצוות אשר בין אדם למקום, והיא אשר תקרא עבודה. וחלק המעלות המדותיות כמו שהוא הנדיבות והשוע ודומיהם שהם בין אדם לחבירו, אשר יכללם כולם בתואר גמילות חסדים. כי בזה יתקיים הקבוץ המדיני כולו אשר בקיומו יתקיים העולם על עומדו. והוא אומרו הוא היה אומר על ג׳ דברים העולם עומד וכו׳. ועל כן הזכיר שהיה משיירי כנסת הגדולה להורות שבא להשלים מאמר אנשי כנסת הגדולה ולהוסיף על מאמרם כנזכר. ע״כ.

ומצאנו לדברי שמעון הצדיק הנ״ל מצאנו בירושלמי (תענית פרק ד׳ הל׳ ב׳) ששלשתן בפסוק אחד (ישעיה נ״א ט״ז) ואשים דברי בפיך זו תורה. ובצל ידי כסיתיך זו גמילות חסדים. ללמדך שכל מי שהוא עסוק בתורה ובגמילות חסדים זכה לישב בצילו של הקב״ה. הדא הוא דכתיב מה יקר חסדך א-לוקים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון. לנטוע שמים וליסוד ארץ אלו הקרבנות. ולאמר לציון עמי אתה אלו ישראל. ע״כ. [וע״ע ירושלמי מגילה פרק ג׳ הל׳ ו׳].

ומיהו מצאנו בילקוט שמעוני (שמואל ב רמז קמה) שלמדו מפסוק אחר וז״ל: תמן תנינן שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה וכו׳. ר׳ הונא בר פפא אמר מקרא מלא הוא, ועוברי הים פירשוהו, ״נחית בחסדך״ הרי בזכות החסד. ״נהלת

בעזך" הרי בזכות התורה. אימתי נתבסס העולם משבאו "אל נוה קדשך". עכ"ל.

ולכאורה יש הבדל בין המאמרים. ששמעון הצדיק אמר תחילה ואשים דברי בפיך זו תורה. ואח"כ ובצל ידי כיסיתיך. והיינו גמ"ח. והדר אמר לנטוע שמים וגו'. הייינו הקרבנות. והוא כסדר שמעון הצדיק אשר סידרם לפנינו*. ואילו בילקוט התחיל נחית בחסדך היינו חסד. ואח"כ נהלת בעוזך היא תורה. ואח"כ אל נווה קדשך שהם הקרבנות המוקרבים במעון קדשו של הקב"ה. וקשה למה שינה הסדר.

ונראה לבאר בהקדים קושיא בולטת שכיוון שנברא העולם, וצורה טרם ניתנה, א"כ חסר עמוד התורה. ובמה התקיים העולם. דתינח עבודה מצאנו שאע"פי שלא היתה עבודה בקבע תמידים כסדרם. עכ"פ התחיל רוח האדם לפעמו להודות לבורא ולשאת עיניו השמיימה ולהקריב קרבנות בזמן זה או אחר. אבל תורה לא היתה. וחסר עמוד אחד.

ויש ליישב על פי מה שאמרו ז"ל בפסחים (קי"ח ע"א) אמר ריב"ל הני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד מה. כנגד כ"ו דורות שברא הקב"ה בעולמו ולא נתן להם תורה. והיה זן את העולם בחסדו. ע"כ. הרי לפנינו שכ"ו דורות לא היתה תורה. וכיצד העולם התקיים. וע"ע במהרש"א לפסחים הנ"ל שהביא מבבא בתרא (ח' ע"א) שאין לתת מפתו לעם הארץ. כיע"ש. ולכן אמר שהקב"ה היה זן אותם בחסדו. ולא על פי זכותם. כיע"ש. אלא בעל כורחין לומר שחסד זה במקום תורה בא. ונראה לומר ע"ד מה שאמרו בסוטה (י"ד ע"א) דרש ר' שמלאי תורה תחילתה גמ"ח וסופה גמ"ח. ע"כ.

ונמצא כפי זה סדר עמודי העולם משתנה לפי הדורות. שבבריאת העולם בטרם ניתנה תורה עמוד החסד שימש כשני עמודים. והיינו דכתיב עולם חסד יבנה. (תהילים פ"ט-ג'). והוא ראש העמודים. ולאחריו עמוד התורה שניתנה להם לאחר יציאת מצרים. ואח"כ העבודה שלא באה אלא לאחר שנכנסו לארץ. אבל לאחר שניתנה תורה השתנה סדר העמודים. שתורה היא ראש לעמודים.

וכיוצא בזה י"ל לגבי העבודה. שלאחר שנבנה המקדש וניתנו הקרבנות בקבע עמוד העבודה הוא העמוד השני. ולאחריהם גמ"ח. ושמעון הצדיק לזמנו ידבר. ולא על זמן בריאת העולם. וע"כ סידרם בסדר זה. תורה ועבודה וגמ"ח.

והנם הלום ראיתי אחרי רואי כל הנ"ל במחזור ויטרי (סי' תכ"ד) שהביא ראייה מהכתוב (ירמיה ל"ג כ"ה) אם לא בריתי יומם ולילה. וכדאי' בלפני אידיהן. על התורה, שהתנה הקב"ה במעשה בראשית אם ישראל מקבלין את התורה מוטב ואם לאו אחזיר אתכם לתוהו ובוהו. ועל העבודה, עבודת בית המקדש. אמרו כל זמן שבית המקדש קיים היה העולם מתברך ליושביו והגשמים יורדין בזמנן. שנאמר והיה אם שמע תשמעו וגו'. ונתתי מטר ארצכם בעתו (דברים י"א י"ד). ואיזו זו עבודת בית המקדש. ובזמן שאין בית המקדש קיים אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמנן. שנאמר השמרו

* הערת המגיה: לכאורה גם זה אינו כסדר שמעון הצדיק. שהרי לפי מאמרז"ל זה הסדר הוא תורה גמ"ח ולבסוף עבודה. משא"כ שמעון הצדיק סידרם תורה ועבודה ואח"כ גמילות חסדים. וראה אח"כ מה שיישב בזה.

לכם פן יפתה וגו׳. וחרה אף ה׳ בכם ועצר את השמים וגו׳. וכן בנביאים. בחגי הוא אומר מהיותם בא אל ערמת עשרים וגו׳. ועוד מצינו בראש השנה ובמגילה. אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ. ועל גמילות חסדים, שנאמר (הושע ו׳ ו׳) כי חסד חפצתי ולא זבח. ועולם לא נברא מתחילתו אלא בגמילות חסדים. שנאמר אמרתי עולם חסד יבנה. ע״כ. וכפי זה תורה עמדה גם לפני בריאת העולם. שאל״כ שמים וארץ לא היו מתקיימים.

ולכאורה יש לומר שללא התורה חיבור שמים וארץ אינו אפשרי. וכמו שכתב מהר״ח ואלוז׳ין בספר רוח חיים. כי לחיבור זה צריך שתהיה השפעה מלמעלה גבוה מעל גבוה שתרד עד העולם התחתון ותשפיע עליו. וע״י זה העולם התחתון יחזור וישפיע על העולם העליון בהתחברם יחד. וכעין מה שנאמר (בראשית ב׳ ו׳) ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה. כלומר שע״י האד העולה מלמטה למעלה יתקיים למטר השמים תשתה מים. וכ״ז ע״י חיבור שמים וארץ באמצעות התורה. שהיא גבוה מעל גבוה. ובאמצעותה נברא העולם. ע״כ. ובבריאת העולם בטרם נתנה תורה לארץ, עכ״פ התנה הקב״ה עם מעשה בראשית שישראל יקבלו את התורה. וכמו שאמרו בשבת (פ״ח ע״א). יע״ש.

וכן בשה״ש רבה (פרק ז׳) עה״כ שובי שובי השולמית וגו׳. דרשו ז״ל דבר אחר מהו שולמית. א״ר ירמיה אומה שעשתה שלום ביני ובין עולמי. שאלמלא קבלו תורתי הייתי מחזיר עולמי לתהו ובוהו. ע״כ. אלמא שעל תנאי קבלת התורה היו עומדים. והוי כאילו תורה מקיימת את העולם לפי שעה עד קבלתה.

אולם למה שהביא ראייה מהכתוב אם לא בריתי וגו׳. יש להקשות דמנא לן שבשל התורה דווקא עומדים חוקי שמים וארץ. ונימא מכוח המילה. וכמו שאמרו בסו״פ ר׳ אליעזר דמילה (שבת קל״ז ע״ב) שאילמלא דם ברית לא נתקיימו שמים וארץ. שנאמר (ירמיהו ל״ג) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי ברוך אתה ה׳ כורת הברית. ע״כ. וכיוצא בזה הקשה בס׳ ברוך שאמר על אבות הנ״ל. ע״ש מה שתירץ.

ובאמת שנחלקו בזה חז״ל בבראשית רבה (פרשה כ״ח ד׳) וז״ל: אלף דור עלו במחשבה להבראות. וכמה נימוחו מהם. ר׳ הונא בשם ר״א בנו של ר״י הגלילי אמר ט׳ מאות וע״ד דורות. מאי טעמיה (תהילים קה) דבר צוה לאלף דור זה התורה. רבי לוי משום רבי שמואל בר נחמן ט׳ מאות ושמונים. מאי טעמיה דבר צוה לאלף דור זו המילה. עכ״ל. וביאר מהרז״ו על אתר ששניהם דורשים אותם כתובים. שנאמר דבר ציוה לאלף דור. וסיפא דקרא אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית עולם. והיינו התורה. ומאן דאמר המילה גם הוא דורש כתובים אלו. ועוד דורש אשר בחרת באברהם וכו׳ וכרות עמו הברית וגו׳ (נחמיה ט׳ ח׳). וא״כ לא נוכל לומר בודאות מה היא הברית אשר עליה נאמר אם לא בריתי יומם ולילה וגו׳. אבל לדברי הירושלמי והילקוט הדבר מבורר היטב בראיותיהם.

אבל מה שצריך להבין למה נקט שמעון הצדיק הסדר שלאחר מתן תורה.

שעל פניו היה לו לומר חסד תחילה כסדר ברייתו של עולם.

וראיתי בס׳ רוח חיים הנ״ל שכתב שאע״פי שבבריאת העולם היו עבודה וגמ״ח. מ״מ לא היתה העבודה דרך קבע אלא לעיתים. כגון אדה״ר שהקריב פר מקרין מפריס (ע״ז ח׳ ע״א). ונח הקריב ביציאתו מן התיבה. וע״י ריח ניחוח שעלה מקרבנו העמיד את העולם. שאין העולם מתקיים בפחות משתי רגליים. ודומיא דאדם שהוא עולם קטן. אכן אין קרבנות שלפני מתן תורה כקרבנות שלאחר מתן תורה. ואין גמ״ח שלפני מתן תורה כגמ״ח שלאחריה. וקרוב לומר שאין באלו שלפני מ״ת כלום. שהקרבנות שלפני מתן תורה יהיו לאחר מתן תורה שחוטי חוץ. והתחייב כרת עליהם. וכן גמ״ח כגון מלווה בריבית וכמו שאמרו (בבא מציעא ע״ה ע״ב) תניא, רבי שמעון אומר מלוי רבית יותר ממה שמרויחים מפסידים. ולא עוד אלא שמשימים משה רבינו חכם ותורתו אמת. ואומרין אילו היה יודע משה רבינו שיהיה ריוח בדבר לא היה כותבו. ע״כ. שכתב בט״ז (יו״ד סי׳ ק״ס ס״ק א׳) שיש אומרים שיש ריווח גדול ללווה שמרויח הרבה ע״י הלוואה זאת. וע״כ אין עליו איסור אם לוקח ממנו ריבית. כך אומרים מלוי בריבית. ע״כ. וראה עוד במהרש״א וז״ל: אמר כי טעות הוא בעיני מלוי הרבית והוא שהם חושבין כי המקבל מהם הנה הוא מרויח במעותיו וריוח הוא מקבל ממנו ולא רבית. ואינו כן כי יותר שמרויחים לפעמים הם מפסידין. עכ״ל. ומה שהיה אפשר להחשיבו כגמ״ח לפני מתן תורה עכשיו עונשו שלא יקום בתחיית המתים. וכן בשאר דברים, אין שום דבר הגון היום אם לא הנכתב בתורה. כי כללות התורה רבים מאוד המה. וכש״כ הפרטים. וכן מצאנו ברבי עקיבא (מסכת שמחות פרק ד׳ הלכה יט) אמר רבי עקיבא זו היתה תחילת תשמישי לפני חכמים. השכמתי ומצאתי הרוג אחד והייתי מטפל בו בשלשה תחומי שבת עד שהבאתיו למקום קבורה וקברתיו. וכשבאתי והשערתי דברים לפני חכמים אמרו לי על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע מעלין עליך כאילו היית שופך דמים. ודנתי קל וחומר בעצמי. ומה אם עכשיו שנתכוונתי לזכות חטאתי, אילו נתכוונתי למעט על אחת כמה וכמה. ע״כ. כי כן דרך כל מתחסד ואינו יודע דין תורה. ונמצא כפי זה שהתורה אינה רק עמוד אחד. כי היא כל שלושת העמודים. וע״ז אמרו (קידושין מ׳ ע״א) תלמוד גדול או מעשה גדול וגו׳. נענה רבי עקיבא ואמר תלמוד גדול שמביא לידי מעשה. כי א״א לעשות המצווה בלי לדעת כללותיה ופרטותיה. ואולם תכלית הלימוד הינו המעשה. כי העוסק בתורה בלבד ומניח את המעשה הרי זה כופר בא-לוקי ישראל. רק צריך לעשות כל מצוות ה׳. לעשות סוכה בזמנה, לולב, ציצית, שופר, שבת ויו״ט. וכן עזה״ד כל המצוות כולן. ואדרבה כבר הורו לנו (מו״ק ט׳) שבמצווה שאינו יכול לעשות ע״י אחרים מחוייב לעזוב את הלימוד עבורה וכו׳. עכ״ד.

ורעיון זה שהתורה כוללת גם העבודה וגם גמ״ח הביאו ג״כ החיד״א בס׳ חסדי אבות בשם מהרי״ד צמח. כי העוסק בתורה כמקריב קרבנות. ונאמר ותורת חסד על לשונה. שעושה חסד עם כל העולם. ע״כ. יע״ש.

וחשיבות העבודה מבוארת בדברי ר׳ יונה בפירושו על אבות וז״ל: כי הקב״ה בחר בישראל מכל האומות, וארץ ישראל מכל הארצות, ובחר בירושלים מכל ארץ ישראל, ובחר מירושלים ציון כמו שנאמר (תהלים קל״ב י״ג) כי בחר ה׳ בציון אוה למושב לו. ובחר מכל אלו בבית הבחירה בשביל העבודה שכתוב בה רצון שנאמר (ויקרא א׳ ג׳) לרצונו לפני ה׳. הנה לך כי מפני העבודה נברא כל העולם כלו. אז בחטאינו חרב מקדש ובטלה העבודה. והתפלה אלינו עכשיו במקומה. כמו שאחז״ל ולעבדו בכל לבבכם אי זה היא עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה. וזהו שאומר (תהלים נ״א י״ז) ה׳ שפתי תפתח, שדוד המלך אמרו לפסוק זה על חטאת בת שבע שהיה במזיד, ואין מביאין קרבן על הזדונות. ועל זה אמר כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה. שאני אילו הייתי יכול להביא קרבן לכפר לי הייתי מביא. עכשיו שאיני יכול ה׳ שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך, ותקבל התפלה במקום קרבן ותכפר לי על חטאתי. גם אנחנו שאין לנו קרבן שיכפר לנו לא זדונות ולא שגגות ה׳ שפתי תפתח ותקבל תפילתנו במקום הקרבנות. עכ״ל.

נמצאת למד שאע״פי שאמרו שהתפילה במקום קרבן, עכ״ז יש פנים לומר שגדולה היא מהקרבן. כי הקרבן על השגגות. והתפילה אפילו על הזדונות.

והיה נראה להביא ראייה עוד ממה שנאמר באיוב (ל״ו י״ט) היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כוח. שהוא עניין עריכת צעקה ותפילה בטרם תבוא הצרה. וכמו שפירש״י שם. וכן אמרו בשמו״ר (פרשה כ״א ז׳) היערוך שועך לא בצר. מהו כן א״ר אלעזר בן פדת המשל אומר כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו. ורשב״ל אומר ערך שוע כלפי בוראך כדי שלא יהיו לך צרים מלמעלן. ע״כ.

ונמצאת בזאת תפילה יתירה על העבודה. שהקרבנות המה ברובם באים לכפר. והיינו לאחר מעשה. אבל התפילה כוחה יפה גם לפני מעשה.

ויש להביא סימוכין לדבר מדברי פרקי דר׳ אליעזר שכתב (פרק ט״ז) על העבודה מניין. שנאמר ותפלת ישרים רצונו (משלי ט״ו ח׳). ותחילת הכתוב זבח רשעים תועבת ה׳ וגו׳. ולכאורה קשה. שפתח בזבח היינו קרבן, וסיים בתפילה. והל״ל זבח רשעים תועבת ה׳ וזבח רשעים רצונו. אלא ודאי חפץ ה׳ יותר בתפילת הישרים מאשר זבח רשעים הבא על החטא.

ועל עמוד החסד כתוב בשם הח״ח בפירושו על אבות, שכל קיום המין האנושי תלוי במידת החסד. כי עתים שונים יש לכל אדם בעולמו. ובכל עת ועת צריך הוא לסעד ועזר. שלפעמים צריך שיעזור לו חבירו בממונו. וכגון שיתן לו הלוואה. וזה שייך גם אם הוא עשיר. ולפעמים צריך שיעשו עמו חסד בגופם. כגון שיש לו שמחה שצריך לאנשים שישמחו עמו. שכשהאדם בודד אין לו שמחה. וכן בשעות עצב וכגון שהוא אבל שצריך שיבואו לנחמו ולדבר אל לבו להפיג דאגתו שלא יחלה על ידי זה. ולפעמים יטען משא כבד בדרך ומוכרח שיסייעו בעדו אנשים. וזאת מצוות פריקה וטעינה. ואם הוא מוכרח לבוא אל אחרים צריך שיכניסוהו לביתם ויכבדוהו כראוי לו. וזאת מצוות הכנסת אורחים ושייכת גם בעשיר. ולעת חוליו

יהיה זקוק לאנשים שיבקרוהו ויטפלו בו ובצרכיו. ואולי יוכלו להחלימו. ואם הגיע קיצו ונפטר צריך הוא לאנשים שיטפלו בקבורתו בגמילות חסד של אמת. כללו של דבר שהעולם לא יוכל להתקיים בלי מידה זאת. ולכן מנאוה כאחת משלושת העמודים אשר עליהם העולם מתקיים.

שמעון הצדיק היה וכו'. על התורה וכו'.

פירש רע"ב הוא היה אומר - כלומר כך היה מרגלא בפומיה. וכן כל ר' פלוני אומר שבמסכתא זו, פירושן היה רגיל לומר כן תמיד. העולם עומד – לא נברא העולם אלא בשביל שלשה דברים הללו. ע"כ.

יוצא לפירוש רע"ב דכוונת שמעון הצדיק היא שבשביל שלשה דברים הללו נברא העולם. ויש להבין לכאורה מה כוונת שמעון הצדיק. והרי כבר אמרו חז"ל, והביא דבריהם רש"י בריש ספר בראשית, בשביל ישראל שנקראו ראשית נברא העולם. יע"ש. וע"ע במדרש רבה (בראשית פרשה א' אות ד') שהעולם נברא בשביל הביכורים שנקראים ראשית דכתיב ראשית ביכורי אדמתך וכו'. יע"ש.

הן אמת שאמרו חז"ל ג"כ בשביל התורה שנקראת ראשית וכו'. וכמו שהביא רש"י שם. אך לא הזכירו בשביל העבודה או גמ"ח. וא"כ קשה על שמעון הצדיק שמחדש דבר אחר מקבלתו שלא כדברי חז"ל. שהרי לא אמרו דבשביל העבודה או בשביל גמ"ח. ורק אמרו בשביל ישראל ובשביל התורה ובשביל הביכורים.

וי"ל דביכורים היינו קרבן. וכמו בויקרא (ב' יב') כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה'. ומפורש בזה שאין מקריבין שאור ודבש אלא קרבן ראשית. שהשאור הוא לשתי הלחם בעצרת. והדבש הוא ביכורים מן הדבש. כגון ביכורי תאנים ותמרים. וכפי שפירש"י שם. וא"כ שפיר זאת העבודה, עבודת הקרבנות, שבשבילה נברא העולם.

ואולם עדיין יש לשאול שמשמעות דברי שמעון הצדיק היא שעל כל הקרבנות מתייחס. ולא על ביכורים לבד. ובאמת שאינו סברא לומר שבשביל קרבן אחד יעמוד העולם. ואעפ"כ כן כך הוא לשון המדרש. בשביל ביכורים שנקראים ראשית. וזה צ"ב על מה ולמה דווקא על הביכורים מכל שאר קרבנות יעמוד העולם.

ונראה שיש מן המיוחד בביכורים מה שאין בקרבן אחר. שכן עולות וחטאות באות על העבירות ועל הטומאה. וקרבנות חובה כשמם כן הם. ונדבות באות בהתעורר האדם מדנפשיה להודות לה' יתברך. אבל ביכורים שהם חובה באים על הכרת הטוב. וכמו שפירש"י בחומש (דברים כא' ג') ואמרת אליו. שאינך כפוי טובה. ע"כ.

ובחידושי להגדה של פסח כתבתי בשם אחד המפרשים לבאר כוונת רש"י בפירוש זה ולהצילו מתמיהתם של רבים שלא ירדו לסוף דעתו העמוקה. דמה ענין הגדתי היום לענין כפיות טובה.

ופירשתי שלשון הגדה נופל על דבר שאין צורך להזכירו כיון שנעשה בלאו הכי. וע"ד הכתוב (תהילים

י״ט ב׳) ומעשי ידיו מגיד הרקיע וכו׳. אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם. ע״כ. וממילא אין צורך להגיד. וא״כ למה צוותה התורה בכ״ז להגיד בביכורים הואיל והוא ללא צורך. וע״כ בע״כ לומר שהסיבה היא להגיד כדי להראות שאינך כפוי טובה.

וע״פ דרך זאת יש לפרש שנברא העולם בשביל ביכורים שהם הכרת הטוב מצד האדם. ואע״פ שאין צורך להקב״ה בהכרה זאת. מ״מ בשביל כך נברא העולם להיות האדם מודה להשי״ת ומכיר בטובתו בכל עת. וזה נחת רוח לפניו.

וכן עזה״ד יש לפרש מעשה הקרבנות. שאין להשי״ת צורך בהם כלל. וכמאמר דוד המע״ה (תהילים נ׳ ט׳) לא אקח מביתך פר וכו׳. וכן הוא אומר (דה״י א׳ כ״ט י״ד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך. אלא כל ענין הקרבנות הוא ריח ניחוח לפני, שאמרתי ונעשה רצוני.

נמצא א״כ שתואמים דברי שמעון הצדיק לדברי חז״ל בענין התורה ובענין העבודה כמו שנתבאר. אך עדיין צ״ב שהרי בדברי המדרש נאמר שבשביל ישראל נברא העולם, ואילו ר״ש הצדיק לא אמר כן. ועוד קשה שהוסיף מדיליה ואמר בשביל גמ״ח נברא העולם.

ונראה לומר בפשיטות ע״פ מה שאמרו חז״ל ביבמות (ע״ט ע״א) דשלשה סימנים יש בישראל, ביישנים רחמנים גומלי חסדים. יע״ש. והרי לפנינו מבואר שישראל וגמ״ח קשורים בקשר אמיץ ובל ינותק. ונמצאו בזה דברי התנא ודברי המדרש מכוונים זל״ז.

ובא״א נראה לבאר שלא כדברי הרע״ב בפירושו למשנתינו. שבריאת העולם לחוד ועמידת העולם לחוד. שכך משמע כפי פשט הלשון. שלאחר שנברא למטרה שנברא, יש צורך שיעמוד על עומדו ולא שיחזור לתוהו. וזה כוונת שמעון הצדיק לומר שע״י שלשה דברים הללו לא יחזור העולם לתוהו אחרי שנברא, שעליהם הוא עומד. ובזה נסתלקה הקושיא.

אמנם עדיין יקשה שהרי כבר אמרו חז״ל, והביא דבריהם רש״י, על הפסוק ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי. כולם תלויים ועומדים עד יום השישי הוא שישי בסיון המוכן למתן תורה. ע״כ. היינו שהתנה עמהם שיעמדו ע״מ שיקבלו ישראל את התורה. וא״כ מה חידש לנו התנא. והרי כבר מבואר שעל התורה העולם עומד.

אלא יש לומר שבא התנא להוסיף שהנה אף אם כלפי שמיא גלוי וידוע שיקבלוה, והתנה כן עם מעשה בראשית, עדיין לפנינו ולפני כל באי עולם לא גלוי. וכבר רמזו לכך רבותינו במתק לשונם שהציע הקב״ה לכל אומה ולשון לקבל התורה ולא קיבלוה. וכמבואר בע״ז (ב׳ ע״ב). ואף ישראל קיבלוה בכפייה לחד מ״ד במסכת שבת (פ״ח) דאמרו שם מלמד שכפה הקב״ה הר כגיגית על ישראל ואמר להם אם אתם מקבלים את התורה מוטב. ואם לאו שם תהא קבורתכם וכו׳. יע״ש. וא״כ ודאי שלפני באי עולם לא היה גלוי כלל שהעולם עומד על התורה וזה בא התנא לחדש.

ועוד בא לומר שאין די בקבלת התורה כי אם חייבים בלימודה ובקיומה. וכשה״כ (ירמיהו ל״ג כ״ה) אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. ואם אין מקיימין את התורה חוזר העולם לתוהו.

והנלענ"ד שאין ר"ל שיחרב העולם ממש. אלא שישנו שמים וארץ טבעם. וכמו שאומרים בק"ש. ועצר את השמים ולא יהיה מטר. והאדמה לא תתן את יבולה. ע"כ. וזה שינוי מחוקות השמים והארץ. ונמצא כפי זה שאין העולם מתקיים אלא ע"י לימוד וקיום התורה.

וכיוצ"ב י"ל בעבודה. ולאו דווקא עבודת הקרבנות בפועל. שכן לאחר החורבן אין לנו לא כהן בעבודתו ולא לוי בדוכנו. ואעפ"כ העולם מתקיים. ועל דרך מה שאמרו ז"ל בסוטה שהעולם מתקיים על קדושה דסדרא ועל קדיש דאגדתא. כיע"ש. ואלו אינם קרבנות. אבל הם נחת רוח לפניו יתברך שמקדשים אותו בין ביחיד בין בציבור. ומשבחים ומגדלים שמו.

יוצא אפוא שתורה ועבודה הם תנאים לקיום העולם אחר שנברא. אמנם עדיין הם תנאים שבין אדם למקום. ולכן הוסיף התנא ועל גמ"ח. שהוא תנאי לקיומו של עולם במה שבין אדם לחבירו. שלא ימצא אדם נושא אשה ואין מי שישמחנו. או קובר מתו ואין מי שינחמנו. או זקוק לעזרה כל שהיא ואין מושיט לו. שבזה נמצא העולם חרב.

ועמדתי ואתבונן למה לא העמיד העולם על ארבעה דברים. שלכאורה יעמוד איתן יותר ובטוח יותר.

על העבודה

פירש הר"ב שהוא עבודת הקרבנות שכן שנינו בתענית (כ"ז ע"ב) אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ. שבשביל הקרבנות שהקריב נח נשבע הקב"ה שאינו מביא עוד מבול לעולם. ע"כ.

ונראה לקו"ד שכשמעמידים דבר על ארבע רגלים אם יחסר אחד מהם לפי שעה, לא יוכל לעמוד. שמלכתחילה לא תוכנן אלא לעמוד על ארבעה. אבל כשמעמידים דבר על שלש רגליים המציאות היא שגם אם תסולק רגל אחת ימשיך הדבר לעמוד.

וכן בנידו"ד שהרי עד שלא קיבלו ישראל את התורה עמד העולם רק על שתי רגליים. שכן הקדמונים הקריבו קרבנות. וכמו שמפורש אצל הבל וקין. ואצל נח. ואצל א"א ע"ה. וגם נהגו בגמ"ח. וכמו שמצאנו מפורש אצל לבן שאסף את כל אנשי המקום ועשה משתה לנישואי בתו. והרי שעמד העולם רק על שתי רגליים. הן אמת שאמרו ז"ל וכדלעיל שהתנה עם העולם שאם לא יקבלו ישראל את התורה יחזור העולם לתוהו. ואעפ"כ עד קבלת התורה עמד על שתיים.

וכשאני לעצמי נדמה לי שאפשר לפרש שעל שלשה דברים דקאמר היינו על כל אחד מהם לבד יכול העולם להתקיים. ופשיטא שאם יש תורה בעולם ושומרים עליה ומקיימים דבריה יש לעולם קיום. וכעין מאמר חז"ל באיכה רבתי (בפתיחתא ב' ד"ה רבי אבא) אמר הקב"ה הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו. מתוך שהיו מתעסקין בה. שהמאור שבה היה מחזירם למוטב. ע"כ.

ובתוספות יו״ט כתב שעדיין אין ראיה שבזכותם נברא העולם. שאפשר שיתקיים מפני הקרבנות, אבל נברא מסיבה אחרת. ובאר ע״פ הגמרא במגילה (ל״א) שכאשר אמר אברהם לפני המקום במה אדע כי ארשנה, ושמא בני חוטאים לפניך. אמר לו הקב״ה, קחה לי עגלה משולשת וכו׳. וכרת עמו ברית. ובגלל הברית הזאת שכרת עם אברהם ע״י הקרבנות שם חוקות שמים וארץ. את״ד.

אמנם במחזור ויטרי פירש על העבודה, זו עבודת בית המקדש. שכל זמן שבית המקדש קיים, העולם כולו מתברך והגשמים יורדים בעיתם. וכן הוא במדרש תנחומא (פרשת תרומה סי׳ ט׳ בסופו) אמר רבי שמואל בר נחמן עד שלא נבנה בית המקדש היה העולם עומד על תרונוס [כסא] של שתי רגליים. משנבנה נתבסס העולם ועמד בישובו. ע״כ. ובעץ יוסף שם פירש שכיון שהיה העולם עומד על התורה ועל גמ״ח, היה העולם רותח כל רגע שהיו עוברים על דברי תורה. שהרי בנביאים, היינו בתורה, כתיב והנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י״ח). וכמו שאמרו חז״ל בירושלמי (מכות פ״ב) שאלו לנבואה חוטא מה עונשו. אמרה הנפש החוטאת היא תמות וכו׳. יע״ש. נמצא שכשהיה העולם עומד על התורה ועל גמ״ח, לא היה מתקיים. עד שנבנה בית המקדש שבו אפשר להקריב קרבנות לכפר על נפש החוטאת.

ועכשיו שחרב המקדש התפילה באה במקומו. ככתוב ולעבדו בכל לבבכם. ואמרו חז״ל (ברכות ב ע״א) איזו היא עבודה שבלב, הוי אומר זו תפילה. ומעלתה יותר מן הקרבן עצמו. שהרי נמשלה לקטורת. וכדכתיב תיכון תפילתי קטורת לפניך (תהילים קמ״א). והקטורת רצויה לפני הקב״ה יותר מהקרבן. שהקרבן בא לכפר על חטא, ואילו הקטורת באה לעשות נחת רוח לפני המקום. ועליה נשענים העולמות כולם.

ועל גמילות חסדים

פירש הר״ב שנאמר עולם חסד יבנה. והם דברים כמו לשמח חתן וכלה, ולנחם אבלים, ולקבור מתים וכיוצ״ב. ע״כ. והוסיף במחזור ויטרי שגדולה גמילות חסדים יותר מהצדקה. שהצדקה נוהגת בחיים, אבל גמ״ח בין בחיים בין במתים. וצדקה נוהגת בעניים, וגמ״ח גם בעשירים. יע״ש.

והנה מצאנו בסוף פירקין רשב״ג אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום. ויש להבין מה לא טוב לו לרשב״ג בדברי ר׳ שמעון שבא להוסיף עליו.

ופירש הגר״ח בחסדי אבות ששלושת העמודים של ר׳ שמעון לא שייכים בכל אדם. כי יש בני אדם חלשים ועניים שלא יכולים לקיים מצוות גמ״ח בגופם כי חלשים הם. או בממונם כי אין. וכן העבודה לא שייכת כאשר אין בית מקדש עומד על תילו. והעמוד היחידי שנשאר הוא התורה ששייכת בכל אדם. וממנה יש לעשות את שני העמודים החסרים.

כי התורה נקראת דין שנאמר משמים השמעת דין וכו׳ (תהילים ע״ו). ושם

דין חל על המצוות שאין להם טעם פשטי. כגון כלאים, ובשר בחלב, ופרה אדומה, שאין להם טעם המובן על פי שכל אנוש. והם גזירות המלך אשר חקק חוק לעשותם.

והתורה נקראת אמת שנאמר אמת קנה ואל תמכור [ועיין פירש״י ע״ז י״ד]. ועל זה השם נקראות מצוות שיש להם טעם אבל אין השכל מחייב אותם. וע״י הטעם מובנת המצוה וכולם מודים שבאמת ראוי לקיימה. ועליה נופל שם אמת.

ועוד התורה נקראת שלום שנאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג׳). וזה השם חל על מצוות שהשכל מחייב וכולם מודים בהם. כגון כיבוד אב ואם, ולא תרצח וכדומה. וזה שאמר רשב״ג שאף אם יחסר מן העמודים שמנה ר׳ שמעון, עדיין העולם עומד על ג׳ עמודים המתחלקים מעמוד התורה.

ועוד פירש שם בענין אחר. שאפשר לחלק המצוות לג׳ חלקים. האחד, מצוות עיקריות מן התורה. והשני, מצוות דרבנן. והשלישי, מצוות מן המובחר והם נקראים הידור מצווה. שאם כי לא חייב לעשותם מעיקר הדין, מ״מ עושה אותם לצאת ידי שמים. והמידות שכתובות בתורה נקראות על שם דין שהם גזירות המלך. ומצוות דרבנן נקראות אמת שיש לכולם יסוד ושורש בתורה הקדושה. ומצוות שעושה אותם משום הידור נקראות שלום. כי אם יחטא האדם יבואו מליצי יושר להמליץ עבורו שבטח משום שנכנע להיצה״ר חטא. והראיה שמקיים יותר ממה שצריך. ועל דרך שאמרו חז״ל (ברכות כ׳ ע״ב) וכי לא אשא פנים לישראל שאני אמרתי ואכלת ושבעת וברכת, והם מדקדקין על עצמן עד כזית ועד כביצה. ע״כ.

וכן מצאנו באברי האדם שיש מהם שהם הכרחיים שבלעדיהם אי אפשר לחיות, וכמו הלב והכבד ועוד איברים. ויש אשר אפשר לחיות בלעדיהם, כגון שח״ו הוא עיור או חירש או אילם. ויש שנבראו להיטיב לאדם הטבה גדולה, אבל אם יחסר חלק מהם לא יקרה כלום. כי אין בהם הכרח. כמו שתי אזניים או שתי נחיריים שאפשר להתקיים גם בלעדיהם.

ואיברים הללו הם מקבילים למצוות. שהעיקריות הם רמוזות באיברים העיקריים. והשאר שאפשר לחיות בלעדיהם, הם מקבילות למצוות דרבנן שהם גדר וסייג שלא תשתכח תורה מישראל. ושלא יעברו עליה. והג׳ הם המצוות שהאדם עושה משום חומרא והידור שהם לו לנוי וליופי. ובזה יובן למה אנחנו צריכים לקיים את כולם, כל אחד לפי הקבלתו לאבריו של אדם.

והנה ידוע שהאדם נקרא עולם קטן. כי יש בו כל מה שיש בעולם. כגון הרים, יש באדם אף ושפתיים. ויש בעולם נהרות, כך באדם הדמעות וכן עזה״ד.

וזה שאמר רשב״ג על שלשה דברים העולם, היינו האדם שהוא עולם קטן, עומד. שקיומו תלוי בקיום המצוות שנקראות דין אמת ושלום שמקבילות לאבריו של אדם.

ובזה יובן המעשה (שבת ל״א ע״א) באותו גר שבא לפני שמאי ורצה ללמוד כל התורה כולה על רגל אחת. יע״ש. והביאור לפי דרכינו שאותו הגוי לא רצה להאמין

משנה ג

אַנְטִיגְנוֹס אִישׁ סוֹכוֹ קִבֵּל מִשִּׁמְעוֹן הַצַּדִּיק. הוּא הָיָה אוֹמֵר: אַל תִּהְיוּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁים אֶת הָרַב עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, אֶלָּא הֱווּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁים אֶת הָרַב שֶׁלֹּא עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, וְיְהִי מוֹרָא שָׁמַיִם עֲלֵיכֶם:

בג׳ העמודים הנ״ל אלא רק בעמוד אחד שהוא נקרא רגל. דהיינו על דברים המפורשים בתורה. אבל לא במצוות דרבנן, ולא בהידור מצווה. ולזה אמר שרוצה ללמוד תורה על רגל אחת ולא אמר בשעה אחת. ושמאי לא קיבל. ואילו הלל אמר לו מאי דסני עלך וכו׳. דהיינו האם רוצה היית שגופך יהיה חסר מאבריו שיכול לחיות בלעדיהם ודאי שלא. וזה מורה על מצוות דרבנן. ושמא רוצה אתה להיות גופך חסר מאחד מאבריו המוסיפים לו נוי, כגון להיות לך אזן אחת או כיוצ״ב, הרי ברור שלא. וזה מורה על הידור מצווה. ומה ששונא אתה שאינו רצוי לך, לחברך, היינו להקב״ה שחיברך ובראך, לא תעשה.

משנה ג׳

אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק וכו׳.

כתב הרשב״ץ במגן אבות הפירוש: כל מקום שנזכר פלוני איש ממקום פלוני, ר״ל שהיה גדול החכמים באותו מקום. וסוכו היא עיר בארץ ישראל בחלקו של יהודה כמו שנזכר בספר יהושע. כמו שנאמר (יהושע ט״ו ל״ה) ירמות ועדולם שוכו ועזקה. והוא כתוב בסין. ויש בשופטים פסוק איש שוכו. והוא מענין שוכת ארזים. והיה תלמידו של שמעון הצדיק וקבל ממנו התורה. עכ״ל.

ובשו״ת התשב״ץ (ח״ד חוט המשולש טור א׳ סי׳ מ״ב) כתב שבשאר המשניות הנוסחא היא קבלו מהם. וכמו ר׳ יוסי בן יועזר וכו׳ קבלו מהם. משא״כ כאן שהוזכר בפירוש שקבל משמעון הצדיק. ואולי אנטיגנוס ע״ה היה ריש דיברא לשמעון הצדיק. וקבלת התלמידים היתה יוצאת ומסתיימא מתרווייהו. וראיה לזה באומרו אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק. ולא קאמר קבל ממנו כמו שאמר בהני תנאי אחרינא קבלו מהם. ש״מ דאנטיגנוס היה תלמיד חבר וריש דיברא לשמעון הצדיק. ע״כ. [ונודע שחלק חוט המשולש לא הרשב״ץ כתבו. אלא שתשובותיהם של שלושה משיבים נכללות בחלק זה: רבי שלמה דוראן (טור א׳). רבי שלמה סרור (צרור; טור ב׳). ורבי אברהם אבן טאווה (טור ג׳). ראשי קהילת אלג׳יריה במאה ה-16 וכנראה כולם היו מצאצאי הרשב״ץ].

והנה איתא באבות דר׳ נתן (פרק ה) שאנטיגנוס איש סוכו היו לו שני תלמידים שהיו שונין בדבריו והיו שונין לתלמידים ותלמידים לתלמידים. עמדו

ודקדקו אחריהן ואמרו, מה ראו אבותינו לומר דבר זה אפשר שיעשה פועל מלאכה כל היום ולא יטול שכרו ערבית. אלא אילו היו יודעין אבותינו שיש עולם אחר ויש תחיית המתים לא היו אומרים כך. עמדו ופירשו מן התורה ונפרצו מהם שתי פרצות צדוקים וביתוסין. צדוקים על שום צדוק ביתוסין על שום ביתוס. והיו משתמשין בכלי כסף וכלי זהב כל ימיהם. שלא היתה דעתן גסה עליהם. אלא צדוקים אומרים מסורת הוא ביד פרושים שהן מצערין עצמן בעולם הזה, ובעולם הבא אין להם כלום. ע״כ.

ומתוך הדברים משמע שתלמידי צדוק ובייתוס הם שקלקלו. ולא צדוק ובייתוס עצמם. וכן נראה מדברי הרשב״ם (בבא בתרא קט״ו ע״ב) וז״ל: צדוק ובייתוס תלמידי אנטיגנוס איש סוכו היו והיו שונין לתלמידיהן מה שקיבלו מאנטיגנוס אל תהיו כעבדים המשמשין כו׳. וטעו ״התלמידים״ בכך שהיו סבורים דהכי קאמר עבדו למקום ואל תקבלו שכר. ואמרו כמו שאין בו ממש בדבר זה, כן כל דברי חכמים. וטעו ופקרו בדברי חכמים. ונקראו צדוקין על שם צדוק, ובייתוסין על שם בייתוס. באבות דרבי נתן (פ״ה). וכ״מ בחידושי החת״ס לפסחים (כ״ב ע״א). יע״ש.

אכן המאירי בעירובין (ס״א ע״ב) כתב שצדוקי הוא מיוחס לצדוק תלמיד אנטיגנוס איש סוכו והוא היה ראשון לכופרים בתורה. ע״כ. ועיין בכוזרי (מאמר ג אות ס״ה) שכתב שצדוק ובייתוס היו שורש לכופרים. ע״ש. ומשמע שמהם עצמם התחיל העניין. וכ״כ הרמב״ם בפיה״מ וז״ל: היו לזה החכם שני תלמידים, שם האחד צדוק ושם האחר ביתוס. וכאשר שמעוהו שאמר זה המאמר, יצאו מלפניו. ואמר אחד מהם לשני: הנה הרב כבר באר בפירוש שאין שם שכר ולא עונש, ואין שם תקוה כלל, כי לא הבינו כוונתו עליו השלום. ונתחברו זה לזה, ופרשו מן התורה. והתקבצה לזה כת ולזה כת, יקראום החכמים צדוקין וביתוסיין. עכ״ל.

ומן ההכרח להבין היטב תוכן דברי אנטיגנוס. כי כתב מהר״ש אלמושנינו בספר פרקי משה על אבות, ששלושת החכמים אנטיגנוס איש סוכו ויוסי בן יועזר וניתאי הארבלי באו לבאר דברי שמעון הצדיק. ואנטיגנוס יצא לבאר חלק העבודה. ומה פירוש דבריו וכיצד יטעו בהם התלמידים.

וחנה הרמב״ם בחלקות ישית למו להבדיל בין פרס לגמול. כי פרס ייקרא הגמול אשר יגמול האדם מי שאינו חייב לו בדין. אלא יעשה זה על דרך החסד וההטבה. כמי שיאמר לעבדו או לבנו הקטן או לאשתו עשה כך ואתן לך דינר או שנים. וזה הוא ההבדל בין פרס ושכר, כי השכר חייבים בו בדין. ואמר זה החסיד שאתם לא תעבדו את ה׳ על תנאי שייטיב לכם ויגמלכם חסד, ותקוו לגמול ותעבדו בעבורו, אלא עבדוהו כעבדים שאינם מקווים לחסד ולא להטבה. רצה בזה, שיהיו עובדים מאהבה כמו שבארנו בעשירי מסנהדרין. עכ״ד.

ונראה שפירושו זה נובע ממה שכתב בפיה״מ שכאשר שמעוהו צדוק ובייתוס שאמר זה המאמר, יצאו מלפניו. ואמר אחד מהם לשני, הנה הרב כבר ביאר בפירוש שאין שם שכר ולא עונש, ואין שם תקוה כלל, כי לא הבינו כוונתו עליו

השלום. ע״כ. והיינו שהבינו שאין גם שכר לעוה״ב, שע״כ אין לצפות אפילו מתת חסד והטבה. וכפי שמשמע ג״כ מדברי האבות דר׳ נתן. שאמר שאילו היה ידוע לחכמים שיש עוה״ב ויש תחיית המתים לא היו אומרים כן. כיע״ש.

אכן כפשוטו פרס הוא חלק מהכל. וכמו שאה״כ (ישעיה נ-ז׳) הלא פרוס לרעב לחמך וגו׳. שהוא לשון בציעה וחיתוך. וכן הוא לשון חז״ל בכמה דוכתי. ומהם אין פורסין את שמע (מגילה כ״ג ע״ב). ועוד. וכפי זה י״ל שכוונת אנטיגנוס לומר שאפילו חלק מדבר לא יצפה לקבל. דהיינו על מנת לקבל פרס.

וראיתי בבית אהרן מאטשאקוב לאבות שנתן טעם למה לא אמר שכר, משום שהעבד או הפועל שכרו הוא תמורת עבודתו. והוי כמו חליפין. שהשוכר נצרך לעבודה כמו הפועל לשכר. וא״כ המה שני חצאין. ובעבור זה אמר התנא פרס. משום שהם שני חצאין. ובא ללמדנו שאינו כן אצל הקב״ה. משום שאינו צריך לעבודתינו כלל כדי להגיע לשלימות. ואדרבה אנו צריכים לעבודתנו כדי להשלים עצמינו. ע״כ.

ונראה שאנטיגנוס הסמיך דבריו על מקרא מלא (תהילים קי״ב) אשרי איש ירא ה׳ במצוותיו חפץ מאוד וגו׳. ואמרו ז״ל (ע״ז י״ט ע״א) במצוותיו ולא בשכר מצוותיו. והיינו דתנן הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו׳. ע״כ.

ובעיון יעקב חיברו למאמר חז״ל (ע״ז ה׳ ע״ב) תנא דבי אליהו לעולם ישים אדם עצמו לד״ת כשור לעול וכחמור למשא. ע״כ. והיינו שאינם מצפים לקבל פרס.

ועוד ביארו ע״ד (איוב מ״א-ג׳) מי הקדימני ואשלם ותחת כל השמים לי הוא. ואמרו בויקרא רבה (פרשה כ״ז-ב׳) מי הקדימני ואשלם. מי קלס לפני עד שלא נתתי לו נשמה. מי מלל לשמי עד שלא נתתי לו בן זכר. מי עשה לי מעקה עד שלא נתתי לו גג. מי עשה לי מזוזה עד שלא נתתי לו בית. מי עשה לי סוכה עד שלא נתתי לו מקום וכו׳. ע״כ. וא״כ גם זה בא לעשות מצווה ולשמש את הרב והרי כבר קבל שכרו. ומה עוד לשמש על מנת לקבל. והרי כבר קבל.

ואולם השכר מבואר בכ״ז בהמשך הכתוב דכתיב (תהילים קי״ב) גיבור בארץ יהיה זרעו וגו׳. הון ועושר בביתו וגו׳. כיע״ש. ובזה בעל כורחין לומר ששכר יש. רק שעושה המצווה אינו מצפה לשכר זה כלל. כי במצוותיו חפץ. ולא בשכר מצוותיו. וכפי זה דברי אנטיגנוס ברורים שבודאי יש שכר. וכיצד טעו בדבר.

עוד יש מקום עיון על מה שהקשו המפרשים וביניהם מהר״י אברבאנאל בספר נחלת אבות ובעל העקידה. ורוב המפרשים הביאו קושייתם בספריהם ומהם במדרש שמואל. כיע״ש. שלכאורה איך אמר אנטיגנוס דבר שבעצם סותר את יעודי התורה. כי המה תמיד לא יחשו מלקרוא האדם לעשות המצווה מפני השכר שבה. שבעשרת הדברות נאמר ולמען יאריכון ימיך. ועוד כיוצא באלה אשר קיום המצוות מביא אחריו תשלום שכר. אם זה למען ייטב לך ולבניך אחריך (דברים ד׳-מ׳) וכן למען ייטב להם וגו׳ (שם כ״ה) ועוד. ואם רוצה ה׳ יתברך שיהיה קיום המצוות מכוון לטובתינו ולתועלתינו א״כ איך יאמר

אנטיגנוס שדרך זאת פסולה ואין ראוי לילך בה. ועוד אמרו חז״ל (מכות כ״ג ע״ב) רצה הקב״ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות וכו׳. ע״כ.

ובאברבנאל כתב לתרץ על פי מה שכתב רש״י באבות הנ״ל וז״ל: שלא תאמר אעשה רצון בוראי כדי שיספק לי כל צרכי. אלא עבוד מאהבה ויהי מורא שמים עליכם. לפי שאין שכר מצוות בעוה״ז שנאמר היום לעשותם. ולא היום ליטול שכרם. עכ״ל. וכתב המדרש שמואל שבדרך זאת נפיק מיניה חורבא. כי פעמים שלא יספק הקב״ה צרכיו לנסותו אם ילך בתורתו אם לאו. והאדם לא יחשוב שהקב״ה עושה כן לנסותו. ויבעט במלכו בראותו שעושה מצוות ואינו בא על שכרו. ויהיה כתוהה על הראשונות וכו׳. את״ד האברבנאל כפי שהביאן במדר״ש הנ״ל. ועל פניו הן המה דברי חז״ל בע״ז (י״ט) הנ״ל במצוותיו חפץ מאוד. ולא בשכר מצוותיו. כיע״ש. ואע״פי שודאי יש לו מתן שכר. וכפי שדייקנו.

וראיתי במהרש״א בח״א שלו לע״ז (י״ט) שנדרש גם הוא לקושיית האברבנאל הנ״ל וכתב ליישב שלפי הפשט אין מלת למען במקומות הללו מפורש שיעשה האדם מצות הש״י למען שיתן לו הש״י אריכות ימים טובים. אבל הכי מתפרש דלמען שתעשה כן יתן לך הש״י בחסדו אריכות ימים וטובים. אבל האדם לא יעשה אותם על מנת כן. רק מאהבה.

ויש לדקדק בדברים אלו ממ״ש אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס. ואיזה עבד הוא שאינו מקבל פרס מרבו שהרי אף עבד כנעני מקבל פרס מרבו דהיינו מזונות. ונראה שאמר אל תהיו כעבדים וכו׳ על מנת לקבל פרס, דהיינו עבד עברי שאינו משמש לרבו רק לקבל פרס ושכר עבודתו מרבו שלו הוא. אלא תהיו כעבדים וכו׳ שלא על מנת לקבל פרס דהיינו עבד כנעני שאינו משמש לרבו לקבל שום פרס מרבו שיהיה שלו. שכל מה שקנה עבד קנה רבו, וגם המזונות שנותן לו רבו אינו שלו רק של רבו, כמ״ש שיכול לומר לעבדו עשה עמי ואיני זנך (כתובות מ״ג ע״א). ומצד החסד נותן לו רבו מזונות משלו. כן הוא העניין שלא יעבוד להש״י על מנת לקבל פרס ושכר שהוא שלו כעבד עברי. רק שהפרס והשכר ההוא של הקב״ה כי כל העולם ומלואו שלו הוא ומצד החסד הוא ב״ה נותן לאדם גם מזונותיו ושאר ייעודי התורה בטוב ובאריכות ימים. ע״כ.

ומבואר מדבריו ששכר אכן יקבל. אבל אין לו לתלות הפרס בזכות עבודתו וכתנאי הנלווה אליה. אלא מחסדי ה׳ הוא חי וניזון. ובחסדי ה׳ יגיעו לו כל יעודי התורה.

והמדרש שמואל תירץ שלדעתו מעיקרא קושייא ליתא. שכשם שנאה להקב״ה שהוא המצווה להבטיח שכר על קיום מצוותיו. כך נאה לנו מקיימי המצוות שלא לצפות למתן שכר בשל כך. ע״כ לפי שעה.

וראיתי רבים מקשים ממה שאמרו בפסחים (ח׳ ע״א) האומר סלע זה בשביל שיחיה בני או שאהיה בן עוה״ב הרי זה צדיק גמור. ע״כ. ופירש״י: צדיק גמור בדבר זה. ולא אמרינן שלא לשמה עושה. אלא קיים מצות בוראו שצוהו

לעשות צדקה. ומתכוין אף להנאת עצמו שיזכה בה לעולם הבא או שיחיו בניו. ע״כ. ומשמע שאין פגם במה שמצפה לתגמול.

אכן התוספות (שם ד״ה כדי שיזכה לעולם הבא) הקשו מהא דתנן (אבות פ״א מ״ג) אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס. ותירצו היינו בכה״ג שאם לא תבוא לו אותה הטובה שהוא מצפה תוהא ומתחרט על הצדקה שעשה. אבל מי שאינו תוהא ומתחרט ה״ז צדיק גמור. וכן משמע בריש מסכת ר״ה (דף ד.) ובפ״ק דב״ב (דף י:). ע״כ.

ובבתרא הנ״ל איתא וז״ל: מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים. ר״א אומר יפזר מעותיו לעניים. ר׳ יהושע אומר ישמח אשתו לדבר מצוה וכו׳. ע״כ. ועיין מהרש״א שם שכתב שאפשר שסמך על מה שפירש דוד במזמור דמייתי בסמוך אשרי איש ירא ה׳ וגו׳ גבור בארץ יהיה זרעו דור וגו׳, וסיים בו שלכל זה זכה לפי שפזר נתן לאביונים וגו׳ וק״ל. עכ״ל. וכפי זה ודאי משמש את הרב על מנת לקבל פרס. דהיינו בנים זכרים. וצ״ל כדברי התוס׳ שאם לא יהיה לו בנים זכרים, אע״פי כן לא יתחרט.

ובאמת שאפשר להעמיד ברווק הנותן לת״ת. וכמו שאמרו בויקרא רבה (פרשה כ״ז-ב׳) ר׳ תנחומא פתח (איוב מ״א) מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים. מי הוא זה רווק הדר במדינה ונותן שכר סופרים ומשנים. אמר הקב״ה עלי לשלם גמולו ושכרו וליתן לו בן זכר. ע״כ. שזה ודאי מותר לו לקבל פרס. שהרי לא קבל שכרו עד כאן. אלא הקדים מעשיו לשכרו. ומשום כך מגיע לו בדין לצפות לשכר. כי מחוייב הקב״ה לשלם לו. וכמבואר במדרש.

והנה מצאנו להתוס׳ בראש השנה (ד׳ ע״א ד״ה בשביל שיחיה וכו׳) שמה שאמרו באבות שלא על מנת לקבל פרס היינו באוה״ע שתוהין על הראשונות. ע״כ. ותמה על הדברים בס׳ ברוך שאמר כי על מה ולמה תעסוק המשנה באוה״ע. ולכן הגיה בגירסא שצ״ל כאוה״ע. ושכן מוכח בפסחים (ח׳ ע״ב) דמיירי בישראל התוהה על הראשונות. כיע״ש.

ומידי דבר בדברי המשנה יצא לבאר שלשון על מנת הוא לשון מגונה. שמשמע שאינו עושה אלא בשל השכר. ואם לא יתקיים התנאי תופסק העבודה. וזה עניין גס ומגונה. ע״כ. וכבר כתב כיוצא בזה החסיד היעב״ץ כי המקבל שכר אינו מקווה אלא לשכר זה. ובראותם שלא ישולם שכרם יפסיקו עבודת האדון. אבל מי שהוא יליד בית אינו תלוי כלל באותו שכר. אבל יודע שיבוא על שכרו. והזהיר אנטיגנוס להיות מתופסי הדרך האחרון כי בזה ירבה כבוד הנעבד וכבוד העובד. כי העובד לשום שכר אינו עובד אלא את עצמו. ובזה יקטן כבוד הנעבד. וגם כבוד העובד יקטן. כי אין להם אלא אותו חלק הקצוב בלבד. אבל העובד שלא על מנת לקבל פרס אין קצבה לשכרו. וע״כ אמר דוד (תהילים קט״ז) אני עבדך בן אמתך וגו׳. כלומר שאני משועבד לך ולעבודתך תמיד כיליד בית שיעבוד את רבו תמיד ובשמחה. משא״כ כשהעבד קנוי. את״ד.

שוב ראיתי בערוך לנר לר״ה הנ״ל שכתב שי״ל שודאי מי שאומר לרבו אעבוד אותך באמונה בשביל שתתן לי שכר הרי זה מגונה. אבל האומר לרבו אעבוד אותך באמונה בשביל שתרשני שנים רבות להיות עבדך אין זה מגונה. אדרבה הרי זה משובח

שמראה דבקות לרבו. ולכן מי שאומר ה״ז סלע לצדקה בשביל שיחיה בני או שאזכה לחיי עוה״ב הרי הוא חפץ חיים לו ולבניו בלבד. וכבר נאמר כי אין במוות זכרך בשאול מי יודה לך. א״כ אינו חפץ רק עניינים להודות לה׳ חסדו ושיעבדו בניו להקב״ה ימים רבים לזה באמת צדיק גמור יקרא. ע״כ. וזה חילוק מתאים לנידון דידן. שיעודי התורה אינם רק אריכות ימים. אלא גם הטוב בעוה״ז.

הן אמת רבים דחו ראייה זאת מהנותן סלע וכו׳. משום דשאני צדקה שאפשר לנסות בה את הקב״ה. וכ״כ במדרש שמואל. וכמו שכתב המהרש״א בפסחים (ח׳ ע״ב) לתרץ קושיית התוס׳ מההיא דסלע זה כדי שיחיה וכו׳. וכתב וז״ל: ע״מ שיחיו בני הרי זה צדיק גמור. עיין בתוספות ואיכא למימר בעיקר קושייתם דלק״מ דשאני צדקה דמותר לנסות בה הקב״ה כדאמרינן פ״ק דתענית (ט.) דאסור לנסות הקב״ה חוץ מזו שנאמר ובחנוני נא בזאת וגו׳. דא״כ מאי פריך אהך דהכא וכה״ג לאו מצוה היא. אלא ע״כ דלא אמרו שאני צדקה אלא לענין נסיון דשרי ביה. (קידושין פ״ק וע״ש ר״ה פ״א וב״ב פ״א). ע״כ.

ולפי דבריו נסיון לחוד שמותר לנסות באמצעות הצדקה. אבל לצפות לגמול בשל צדקה הניתנת בתור מצווה הרי זה בכלל משמש את הרב על מנת לקבל פרס. אלא שבאינו מתחרט אם לא תושג מטרתו לא נכלל בגדר זה. ולעולם צדקה אינה עניין לכאן.

וראה להרב פני יהושע לראש השנה הנ״ל שכתב בשם הר״ן בדרשותיו שידוע הוא שיש הפרש והבדל בין צדיק גמור ובין חסיד. וראיה לדבריו דלקמן בפירקין (דף י״ז ע״ב) רמי קראי אהדדי כתיב צדיק ה׳ בכל דרכיו וכתיב וחסיד בכל מעשיו. נמצא דלפי״ז לא קשיא דהכא בישראל נמי לא קאמר אלא דהוי צדיק גמור כשאומר בשביל שיחיה בני. אבל חסיד לא הוי. משא״כ ההיא דאבות משנת חסידים היא כדאמרינן בעלמא מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דאבות.

ולענ״ד הדבר ברור דההיא דבשביל שיחיה בני לא גרע מעובד מיראה ואפ״ה איתא בסוטה (דף ל״א ע״ב) דאקריינהו בחלמא דתרוייהו צדיקי גמורי אתון מר מאהבה ומר מיראה. וא״כ על כרחך ההיא דאבות עצה טובה היא שלא לעבוד אלא מאהבה גמורה.

שוב ראיתי בס׳ ברוך שאמר הנ״ל שהקשה שמצינו לחז״ל שהיו עושים המצווה כדי לקבל שכר דווקא. וכדאיתא בברכות (כ״ח ע״א) שר׳ זירא היה יושב על פתח בית המדרש כי אמר שכשיעברו החכמים בכניסתם וביציאתם יקום מפניהם ויקבל שכר. כיע״ש. וכן בע״ז (י״ז ע״ב) שהיו בין החכמים האומר לחבירו ללכת למקום גירוי יצה״ר כדי לכופו ולקבל שכר. כיע״ש.

ובחלקות ישית בין מצוות שקבועות ועומדות כגון ציצית ותפילין ומצה ושופר וכיוצא באלו, שבהן אסור לעשות כדי לקבל שכר, אלא מחוייבים לעשות בלא כל ציפיה לשכר. אך אינו כן במצוות שאדם מסבב אותם וגורם אותם לבוא. וכמו מעשה דר׳ זירא.

וכעין סברא זאת כתב התויו״ט בבכורות (פרק ד׳ משנה ו׳) על מה שאמרו שם שהנוטל שכר להעיד עדותו בטלה.

וכתב בשם הרשב״א שזה דווקא כשהעדים ראו מעצמם וכיוון שיודעים בדבר מחוייבים לבוא לבי״ד להעיד. שאם לא יגיד ונשא עוונו. אבל כששוכרים עדים כדי שיבואו לראות לכתחילה בדבר כגון עדי גיטין וקידושין ולהרשאות ולדיני ממונות וכיוצא בזה, בכל אלה אינו בדין שתהיה עדותו בטלה כדין הנוטל שכר. כי אינו מחוייב לבוא להעיד. ע״כ.

אתה הראת לדעת על פי דברי הרב ברוך שאמר שכוונת אנטיגנוס במצוות הקיימות ועומדות. משא״כ במצוות שהאדם טורח במיוחד לעשותם וגורם להם שיגיעו אליו ומביא עצמו לידי חיוב במה שאינו חייב. שבכל אלו ודאי ראוי שיצפה לפרס.

ובהיותי בזה ראיתי להגרי״ח בספר חסדי אבות שהולך מסכים עם מה שפירשנו שפרס הוא חלק מהכל. ובלימוד תורה כתיב (משלי ג׳) אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד. ונמצא שהמשמאילים יבקשו עושר וכבוד. ואילו המיימינים בה ולומדים תורה לשמה יקבלו גם עושר וכבוד וגם אורך ימים. כי יתקיים בהם הכתוב (ישעיה נ״ד) כי ימין ושמאל תפרוצי וגו׳. וזאת כוונת אנטיגנוס. שלעולם יש שכר לדברים ויעודי התורה קיימים. אלא שלעיתים יסתפק האדם בחלק מהיעוד. והיינו פרס. ויעשה המצווה לחצאין כבלימוד תורה. שגם הלומד שלא לשמה עכ״פ לומד. אלא ששכרו הוא מחצית מזה שלומד לשמה.

וראה עוד לו בספרו ברכת אבות שפירש ע״ד מה שאמרו בירושלמי חגיגה (פרק ב הל׳ א׳) בשתי אותיות נבראו שתי עולמות, העולם הזה והעולם הבא. אחד בה״א ואחד ביו״ד. מה טעמ׳ כי בי-ה יי׳ צור עולמים. ואין אנו יודעין אי זה נברא בה״א ואי זה מהם נברא ביו״ד. אלא מן מה דכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בה״א בראם. הוי העולם הזה נברא בה״א והעולם הבא נברא ביו״ד. ע״כ. והנה אות ה׳ ערכה הוא חצי מערך אות יו״ד. ולזה אמר אנטיגנוס שאין לשמש על מנת לקבל פרס, היינו חצי שכר של אות י׳ שהוא העוה״ז שנברא באות ה׳. אלא שלא על מנת לקבל פרס אלא שכר שלם. והיינו אות יו״ד שהוא השכר השלם והרומזת לעוה״ב. ע״כ. [וע״ע שם עוד אופנים. ואכמ״ל]. ונמצא כפי זה שודאי יש מקום לכל היעודים שבתורה. אלא שאל לו לאדם לצפות להם בלבד. כי אינם אלא פרס וחצי מהשכר השלם הצפון לשומרי מצוותיו.

ובזה מצאנו מקום לעוד הערה של הרב ברוך שאמר שכתב לבאר שלשון על מנת היינו עכשיו. וכמו שאמרו בגיטין (ע״ד ע״ב) ובעוד דוכתי כל האומר על מנת כאומר מעכשיו דמי. ע״כ. וכפי זה אזהרת אנטיגנוס היא שלא יבקש לקבל שכרו מיד. שכך מתפרש על מנת לקבל פרס. היינו מיד. כי אם כחוק התורה היום לעשותם היינו בעוה״ז. ולמחר, היינו בעוה״ב, לקבל שכרם. ואולם כפי זה יקשה סמיכות הפרשיות ואתחנן שבסופה נאמר היום לעשותם, ודרשו ולמחר לקבל שכרם. ואחריה פרשת עקב תשמעון, שבה כתוב מתן שכר שנראה שכר מיידי. וא״כ מה מקום יש לדרוש היום לעשותם ומחר לקבל שכרם. ונראה ששכר בעוה״ז אינו אמיתי. כי חולף הולך לו. ולא בא אלא להחזיק את חיי האדם הטבעיים. אבל שכר לעוה״ב הוא אמיתי כי הוא נצחי. את״ד.

וכשאני לעצמי נראה לענ״ד שיסוד דברי אנטיגנוס הוא הכתוב (דברים ו׳-ה׳) ואהבת את ה׳ אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך. וביאר באור החיים הקדוש ששלושה דברים הם חשק האדם וחפצו בעוה״ז: החיים והמזונות והבנים. ואם יחסר לו אחד מהם יחשב כמת. [וכעין מה שאמרו בנדרים (ס״ד ע״ב) ארבעה חשובין כמת: עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים. עני, דכתיב כי מתו כל האנשים. מצורע, דכתיב (במדבר י״ב) אל נא תהי כמת. וסומא, דכתיב (איכה ג׳) במחשכים הושיבני כמתי עולם. ומי שאין לו בנים, דכתיב הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי. ע״כ]. ושלושתם אין להשיגם בעבודת ה׳ ואהבתו. שכבר אמרו חז״ל (מו״ק כ״ח) בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא. וכשיהיה האדם חסר שניים מהם הלא הם הבנים והעושר כי העוני מנת חלקו, יתחמץ לבו בקרבו. והגם שיתחזק עם לבבו לא ישמע לו כי המורגש ירחיק את האהוב. לכן בא הכתוב והזהיר על אהבת ה׳ בשלושה דברים הגם שיטלם ממנו. כי כנגד הבנים אמר בכל לבבך. כי אהבת הבנים קבועה בלב. וכמו שאה״כ (בראשית כ״ב ב׳) את בנך את יחידך אשר אהבת. וכנגד חיי אמר בכל נפשך. וכנגד הממון אמר בכל מאודך. ע״כ.

נמצאת אומר שהטוב בעוה״ז במזלא תליא. ולעיתים אף שהמזל יאיר לו פנים לברכו בכל אלו הרי שהקב״ה רשאי ליטלם ממנו. וכיצד יעבדהו והרי אין הפרס בידו ועוד שיכול ליטול מה שכבר יש לאדם. אלא ודאי זאת אהבת ה׳ אמיתית ועבודת ה׳ אמיתית שאינו מצפה לפרס כלל, אלא עובד מאהבה תמימה בכל ישותו ובכל קנייניו. ואם חפץ שכר הוא הלא ימצאהו במצוות אחרות. כגון בפזרו לעניים או במביא את עצמו לידי חיוב מצווה שאינו חייב בה כי לא נקרתה בדרכו. או בלימוד תורה לשמה אשר אורך ימים ועושר וכבוד צפונים בה בזה ובבא.

והואיל והזהיר על עבודת ה׳ באהבה גמורה, בא להזהיר גם על היראה. כי לעיתים האוהב יגיס לבו באהוב מרוב אהבתו. ואין ראוי לעשות כן כלפי הקב״ה. אלא עם כל האהבה עדיין יראת הרוממות לא תפוג ממנו.

ומה שנקט יראת שמים ולא נקט יראת ה׳ יש לבאר על פי מה שפירש״י ז״ל (בראשית א׳ ו׳) יהי רקיע - יחזק הרקיע. שאף על פי שנבראו שמים ביום ראשון, עדיין לחים היו, וקרשו בשני מגערת הקב״ה באומרו יהי רקיע. וזהו שכתוב (איוב כו יא) עמודי שמים ירופפו כל יום ראשון. ובשני יתמהו מגערתו. כאדם שמשתומם ועומד מגערת המאיים עליו. עכ״ל. הרי יראת השמים לא בטלה מאז ועד היום. שעדיין עומדים מגערתו של הקב״ה. זאת יראת שמים שתהיה עלינו. יראת הרוממות תמידית כעבד המשמש את רבו.

אנטיגנוס איש סוכו וכו׳ ויהי מורא שמים עליכם

נראה לי לבאר בס״ד על פי מה שאמרו חז״ל והביאו רש״י עה״כ (בראשית א׳ ו׳) יהי רקיע בתוך המים. יתחזק הרקיע. שאע״פ שנבראו שמים ביום הראשון עדיין לחים היו. וקרשו בשני מגערת ה׳ יתברך באומרו יהי רקיע וכו׳. ע״כ.

ומבואר שלשון הויה שנאמר בו יהי רקיע לשון חוזק הוא. וכמו כן כאן אמר ויהי מורא שמים עליכם. שלהיות מורא שמים על האדם צריך להתחזק להשיגו. ותהיה יראת שמים עליו בחוזק ועמידה איתנה.

ובא"א אפשר לבאר שכל חוזק האדם לעמוד בכל נסיונות העוה"ז אינם באים לו אלא מתוך שיש עליו מורא שמים. וכל העומד בנסיון נקרא ירא שמים. וכמו שמצאנו באברהם אבינו שלאחר שעמד בנסיון העקידה א"ל הקב"ה (בראשית כ"ב י"ב) עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה וגו'.

ובזה מבוארים תחילת דבריו הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס. שבנוהג שבעולם כל שכיר מקבל שכר פעולתו. וכמו שטעו בזה צדוק ובייתוס וכמו שביאר הרע"ב (משנה יא').* ונראה שלא היו שלמים באמונתם וביראת שמים שלהם. וכמו שמצאנו (חגיגה ט"ו) באלישע אחר. שאמרו חז"ל שיצא לתרבות רעה כיון שכשהיה עומד מבית המדרש היו ספרי מינות נושרים מתחת לבגדיו. כיע"ש. נמצא שע"י חוזק יראת שמים מגיע אדם למעלה זו לשמש את קונו שלא ע"מ לקבל פרס.

ובא"א יש לבאר ע"פ מה שאמרו בגיטין (י"ב ע"א) יכול הרב לומר לעבד עשה עמי ואיני זנך. ואע"פ שבאשה אינו יכול לומר כן, אלא אם מעשה ידיה מספיקים למזונות. אבל אם אינה יכולה לקיים עצמה מעבודתה, אינו יכול לומר כן. מ"מ בעבד יכול לומר לו שאינו זן אותו אפילו אין סיפק בידו לקיים עצמו. שעבד שעבודתו אינה שוה את לחם אכילתו אין רבו צריך לו. ומי יכופנו לזונו. אלא יחזור על הפתחים. ע"כ.

והנה אנטיגנוס איש סוכו רמז רמז בעבודת ה' יתברך שאע"פ שאנו עבדיו ועושי רצונו, וכעבדים המשמשים את הרב, אין לו לאדם לחשוב שיצא ידי חובתו וראוי שיעשה ה' יתברך רצונו. ואפילו לא שישלח לו פרנסתו. שכן לשון פרס לשון אכילה הוא. וכמו בכדי אכילת פרס. שהוא שיעור אכילת שלשה או ארבעה ביצים. שכן יכול האדון לומר לעבד עשה עמי ואיני זנך. ובאמת חובתנו כלפי ה' יתברך גדולה כ"כ שאנו כאותו עבד שאינו שווה את לחם מאכלו. וע"כ יהיו כעבדים שאינם מצפים לפרס מהאדון מתוך ידיעה שאין מאתנו שיהיה שוה פרס זה.

ויהי מורא שמים עליכם. שרק בגללה עושה הקב"ה רצוננו ונותן לנו שאלתינו. וכדכתיב רצון יראיו יעשה וגו' (תהילים קמ"ה י"ט).

והנה צדוק ובייתוס סרבו לקבל שאנו עבדים לה' יתברך. אלא סברו שפועלים אנו. וכמו שמשמע מלשון הרע"ב (משנה יא') אפשר פועל עובד כל היום כולו ולערב אינו מקבל שכרו וכו' ע"כ. יע"ש. ואע"פ שמקרא מלא דיבר הכתוב (ויקרא כ"ה נ"ה) כי לי בני ישראל עבדים וגו'. סברו דהיינו כעבד עברי. ואין רבו יכול לומר לו עשה עמי ואיני זנך אלא לעבד כנעני. והוא כפירש"י בגיטין הנ"ל. אבל עבד עברי שאין גופו קנוי לאדון, הרי הוא כפועל לענין זה.

ובאמת שכל הדינים הללו לא נאמרו אלא בבני אדם. שאדוניו איש כמוהו.

* הערת המגיה: ועיין מזה באריכות רבה בדרוש הקודם.

משנה ד

יוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה וְיוֹסֵי בֶּן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם קִבְּלוּ מֵהֶם.
יוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה אוֹמֵר: יְהִי בֵיתְךָ בֵּית וַעַד לַחֲכָמִים,
וֶהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם, וֶהֱוֵי שׁוֹתֶה בַצָּמָא אֶת דִּבְרֵיהֶם:

ובזה שייך לחלק בין קנין מעשה ידיו לבין קנין גופו. אבל כל שיש לו מורא שמים ומעמיק להבין שגופו ונפשו של אדם בידיו של ה׳ יתברך. ודאי שגופו קנוי לו להיות עבדו. וזה תלוי ביראת שמים. וכמו שסיים דבשביל להבין שעבדים אנחנו צריך שיהיה מורא שמים עלינו.

משנה ד׳

יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים וכו׳.

כתב הרע״ב כל התנאים הנזכרים בפרק זה זוג פלוני ופלוני קבלו מפלוני ופלוני, הראשון מהם נשיא והשני אב בית דין. ע״כ.

ובאמת שכדבריו מוכח בחגיגה (ט״ז ע״א) יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך, יוסף בן יוחנן אומר לסמוך. יהושע בן פרחיה אומר שלא לסמוך, ניתאי הארבלי אומר לסמוך. יהודה בן טבאי אומר שלא לסמוך, שמעון בן שטח אומר לסמוך. שמעיה אומר לסמוך, אבטליון אומר שלא לסמוך. הלל ומנחם לא נחלקו, יצא מנחם נכנס שמאי. שמאי אומר שלא לסמוך, הלל אומר לסמוך. הראשון נשיא והשני אב״ד. ע״כ.

ובתוי״ט שע״כ לא הוזכר עד כאן כי אם יחיד. כי הוא היה יחיד בדורו. אבל אח״כ נתפרדה החבילה והיו לשני ראשים. ומ״מ דברי א-לוקים חיים דברי שניהם. כי כך עלתה קבלתם. ע״כ.

וכן מוכח במשנה דסוטה (מ״ז ע״א) וז״ל: משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יהודה איש ירושלים בטלו האשכולות. שנאמר (מיכה ז) אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי. ופרש״י וז״ל: אשכולות, מפרש בגמרא שהכל בהן. עד ימיהן לא היה מחלוקת בחכמי ישראל. כולן היו אומרים דברים כנתינתן למשה מסיני. והן הראשונים שנחלקו בסמיכת קרבנות ביו״ט כדאמרינן בחגיגה (דף ט״ז) והוא היה מחלוקת ראשון שהיה בישראל בדברי תורה. ע״כ.

ואע״פי שנראה פירוש״י תמוה. שכן תחילה אמר שלא היתה מחלוקת בימיהם. וחזר לומר שהם הראשונים שפתחו במחלוקת. הנה מבואר בתמורה (ט״ז ע״א) שבסוף ימיו היתה מחלוקת זאת. שנתמעטו הלבבות ונשתכחו הדברים. כיע״ש.

וכתב הרשב״ץ במגן אבות שבא להזהיר על עמוד התורה שהעולם עומד עליה שכשירצו החכמים להתקבץ ולהתוועד יהיה ביתך מוכן לכך. ע״כ.

והומיף הרע״ב שיהיו רגילים לומר נתקבץ בביתו של פלוני. ונתן טעם שאי

אפשר שלא תלמוד מהם איזה דבר חכמה. משלו משל למה הדבר דומה, לנכנס לחנותו של בשם, אע״פ שלא לקח כלום, מ״מ ריח טוב קלט והוציא עמו. ע״כ. ולדברי הרע״ב פתיחת הבית לחכמים הוא לתועלת האדם.

אכן ראיתי למהר״י אלאשקר במרכבת המשנה שכתב שיוסי בן יועזר בא לחזק הקבלה הראשונית של אנשי כנה״ג שאמרו הוו מתונים בדין. ובריבוי חברת החכמים יצא הדין לאור. ע״כ.

ובאמת כדי שנבין על מה בעצם בא להזהיר יוסי בן יועזר, צריך לדעת ממי קבלו הוא ויוסי בן יוחנן. שהתנא סתם לומר קבלו מהם. ואינו ברור ממי.

ובתויו״ט ובתפארת ישראל כתבו שהיו יושבים תחילה אצל שמעון הצדיק. והוא נפטר בטרם יהיו שלמים בלימודם. ולכן ישבו לפני אנטיגנוס איש סוכו. עד שנפטר ונעשו הם ראשים על ישראל. וכיוון שקבלו משניהם לכן הוציא התנא בלשון קבלו מהם.

ברם חזינן במחזור ויטרי שכתב שקבלו מהם היינו מאנשי כנה״ג. והגם שהגיהו בדבריו כאשר יראה הרואה. ואף כתבו קבלו ממנו. כלומר מאנטיגנוס. וכ״כ היעב״ץ בשם מהר״י נחמיאש [תלמיד הרא״ש]. כיע״ש. מ״מ מידי מחלוקת לא יצא. ואפשר שבאו לחזק את הקבלה הראשונה מאנשי כנה״ג בעניין התורה והדין, כיוון שאנטיגנוס לא דיבר אלא על העבודה בלבד.

ושוב ראיתי למהר״י אלאשקאר הנ״ל שכתב שלעולם קבלו מאנטיגנוס. ובא יוסי בן יועזר לבאר דברי אנטיגנוס אשר טעו בהם צדוק ובייתוס. וסברו שאין שכר ולא עונש. וכמו שכתב הרמב״ם בפיה״מ. וע״ז אמר שמא יאמר האדם אני רוצה לחקור על השכר והעונש. אמר אם תרצה שתכנס בזאת החקירה קודם צריך שיהיה ביתך בית ועד לחכמים. ואז אתה יכול לחקור בענין צדיק ורע לו, ורשע וטוב לו. ע״כ.

וכל זה לתועלת נפש האדם הוא. להיות מתבשם מדברי תורה. והולך את חכמים יחכם (משלי י״ג כ׳). ועוד תועלת שנית שיהיה הבית שלך טהור ושכינה שרויה באותו מקום. צא ולמד מהשונמית שאמרה נעשה נא עלית קיר (מלכים ב׳ ד׳ י׳) שיהיה מיוחד לו להתבודדות כדי שיחול באותו מקום רוח הנבואה. ע״כ.

וגם מצאנו לו תועלת בענייני העוה״ז וכמו שאמרו באבות דרבי נתן (פרק י״א) יהי ביתך בית ועד לחכמים. שכל זמן שהחכמים ותלמידיהן נכנסין לתוך ביתו של אדם הבית מתברך בזכותן. שכן מצינו ביעקב אבינו בשעה שנכנס יעקב לתוך ביתו של לבן נתברך הבית בזכותו. שנאמר כי מעט אשר היה לך לפני וגו׳ (בראשית ל׳ ל׳). וכן לבן אומר נחשתי ויברכני ה׳ בגללך (שם שם כ״ז). וכן אתה מוצא ביוסף בשעה שנכנס לביתו של פוטיפר נתברך הבית בזכותו. שנאמר ויברך ה׳ את בית המצרי (שם ל״ט ה׳). וכה״א ויהי ברכת ה׳ בכל אשר לו בבית ובשדה (שם שם). וכן את מוצא בארון הא-לקים על שנכנס לביתו של עובד אדום נתברך הבית בזכותו. שנאמר ברך ה׳ את בית עובד אדום וגו׳ (שמואל ב׳ ו׳ י״ב). והרי הדברים ק״ו ומה ארון הא-לקים שלא היה בו אלא שני לוחות בלבד נתברך הבית בזכותו, חכמים

ותלמידיהן שהן נכנסין לביתו של אדם על אחת כמה וכמה שיתברך הבית בזכותם. עכ״ל.

ושלטו עיני בדברי הרב ברוך שאמר שהביא פירוש הערוך על המשנה דסוטה הנ״ל (מ״ז ע״א) איש אשכולות, כי בלשון רומי אשכולות פירושו בית התלמוד. וכן נמצא בלשון חז״ל בשמו״ר (פר׳ ט׳) הלך והביא תינוקות מהאסכולי. ושם (פר׳ כ׳) הלך ללמוד באסכולי. ועוד. וכפי זה הדבר מכוון למה שנאמר באבות כאן יוסי בן יועזר אומר יהיה ביתך בית וועד לחכמים. דהיינו בתי תלמוד. ומשמתו יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן בטלו האשכולות. דהיינו בתי תלמוד שבביתו של אדם. ומה שאמרו בסוטה אשכולות איש שהכל בו. היינו על דרך האסמכתא והנוטריקון. וחזר לדחותו שאיש אשכולות נאמר על שניהם. ואילו משמת יוסי בן יועזר לבד בטלו האשכולות. שיוסי בן יוחנן שאמר יהיה ביתך פתוח לרווחה לעניין צדקה אמרה. את״ד. יע״ש.

ואני אומר שאין דבריו מוכרחים. שכבר נאמר שבזמנם טרם היתה מחלוקת. והכל בקבלה בא לידם. וא״כ י״ל ששניהם גם יחד יעידון יגידון על מידה זאת. וכבר כתבנו שכוונת התנא באומרו הוא היה אומר אין פירושו שאחר לא היה אומר כמוהו. אלא שמאמר זה היה שגור ורגיל בפיו בכל עת תדיר. והגם שהיה גם בפיהם של אחרים מ״מ לא היה שגור בפיהם תמיד.

ובשם ספר נחלת אבות מצאתי שנקראו אנשי אשכולות הואיל ובהיותם חכמים גדולים היו תלמידים רבים מתקבצים סביבם יחד ללמוד תורה מהם. וכאשכול המתקבץ סביב גבעול אחד. ע״כ.

יהי ביתך בית ועד לחכמים

ואולם חז״ל אמרו (סנהדרין ק׳ ע״ב) מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא אל ביתך. והא רבי נמי אמרה. דתניא רבי אומר לעולם לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו שנאמר (משלי י״ח) איש רעים להתרועע. ע״כ. ופירש״י מנע רבים, אותם שאין לך עסק עמהם מנעם מתוך ביתך. ולא הכל תביא ביתך, אפילו אותם שאתה מתעסק עמהם לא תביאם תדיר לביתך אלא מבחוץ תדבר עמהם. איש רעים, שיש לו רעים הרבה. להתרועע, לסוף מריעים לו שמתקוטט עמהם. עכ״ל. והנה הנזק מבואר שסופו לבוא לידי קטטה.

אכן במהרש״א שם כתב לחלק שאצל רבים אמר שימנע אותם מתוך ומפנימית של ביתו וכו׳. כי אפשר ברבים שימצאו בהם רשעים שאין לאדם לגלות להם מסתוריו. אבל אל הבית דהיינו מחוץ לבית יביא רבים הצריכים לו. כי העניים רבים הם. אך לא הכל תביא אף מחוצה לו. ועל הראשונות מייתי דאמר רבי לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו דהיינו בפנימית של בית כי ברבים הרעים אפשר שיהיו בהם רשעים כמ״ש איש רעים להתרועע. וק״ל. ע״כ. וזה לא שייך בת״ח שהגם שלעיתים ימצא דבר זה או אחר שאינו מושלם בו עדיין, מ״מ אין להשוותם למעמד הרשעים.

וראיתי להיעב״ץ שפירש דברי ר״י בן יועזר לאידך גיסא. כי לעיתים יקוץ האדם במה שנמצא אצלו בהתמדה.

ואם ימצאו חכמים אצלו תדיר שמא יבוא לקוץ בהם ולבוז להם ולתורה עצמה. ועל דרך שאמרו ז״ל (סנהדרין נ״ב ע״ב) מה תלמיד חכם דומה לפני עם הארץ. בתחילה דומה לקיתון של זהב. סיפר הימנו, דומה לקיתון של כסף. נהנה ממנו, דומה לקיתון של חרש. כיון שנשבר, שוב אין לו תקנה. ע״כ. והטעם כי מעלת ת״ח על עם הארץ היא מעלה רוחנית. ואינה נראית בחוש כמעלה הגופנית. ומתחילה ע״ה מכבד אותו ואוהבו מצד הדמיון לבד. כי אין להם שיתוף מצד השכל. אבל בראותו שהת״ח מתנגד לו ימאס בו כדרך כל המתנגדים. וע״ז הקפיד הקב״ה ואמר ליחזקאל (מ״ו-ח׳ ט׳) ובבא הנשיא דרך אולם השער יבוא ובו יצא. ובבא עם הארץ לפני ה׳ במועדים הבא דרך שער צפונה להשתחוות יצא דרך שער נגב והבא דרך שער נגב יצא דרך שער צפונה לא ישוב דרך השער אשר בא בו כי נכחו יצא. כי אמר השם יתברך פן יראה פעמיים אותו שער וישווה בעיניו כשער עירו וכקירות ביתו. כי מראש אהבת עם הארץ היתה על צד הדמיון לבד. ולכן תגדל בהתחלה ותתמעט לבסוף. וזה היה עוון העגל שמתחילה היה האוהל בתוכם. וכיוון שכך היה מאסו בו ואמרו קום עשה לנו אלוהים וגו׳. וע״כ ומשה יקח את האוהל ונטה לו מחוץ למחנה (שמות ל״ב). ולכן הוכרח להוסיף ר״י בן יועזר והוי מתאבק בעפר רגליהם. עכת״ד.

ואני אמרתי לבאר על דרך הכתוב במשלי (כ״ה י״ז) הוקר רגליך מבית ריעך פן ישבעך ושנאך. ע״כ. ופירש״י כשם שאם מצאת דבש והוא מתוק לחכך אתה צריך שלא תאכל ממנו פן תשבענו והקאתו, כך הוקר רגלך מבית רעך אע״פ שהוא מקרבך. מנע מלבוא שם יום יום פן ישבעך וישנא אותך. ע״כ. וכפי זה ודאי לא ירצו החכמים להוועד תמיד במקום אחד ובבית אחד. אלא אם תהיה אהבת בעל הבית נאמנה במושכל ממש. ולא בדמיון. ועל זה בא להזהיר שיתנהג האדם באהבת החכמים ובכבודם באופן שיהיו מתרצים לקבוע בית וועד אצלו. ולא במקום אחר.

ובכלל הדבר להיות ביתו בית מלא ספרים ממחברי העבר וההווה. ראשונים ואחרונים. כי אז על ידי הספרים יתקיים הדבר שיהיה ביתו בית ועד לחכמים. וכמו שכתב מהר״ח וולאז׳ין בספר רוח חיים. יע״ש.

הן אמת שלא כל אדם יכול לזכות שיהיה ביתו בית וועד לחכמים ממש. הן מצד שצריך לכבדם במאכל ובמשתה ויגדלו הוצאותיו מעבר ליכולתו. והן מצד שלא כל אחד יהיה לו בית מרווח שיוכל להכניס בו חכמים שישבו שם ביישוב הדעת באין איש מבני הבית מפריע.

וראיתי למרן החיד״א שביאר ע״ד הגמרא דבתרא (קל״א ע״ב) והרמב״ם בהל׳ זכיה ומתנה (פרק ו׳ הל׳ ב׳) שהכותב כל נכסיו לאחד מבניו לא עשאו אלא אפוטרופוס. ע״כ. שלא עשה כן אלא על דעת שיכבדוהו ושיהיו דבריו נשמעים ע״י אחיו. אבל באמת אינו רוצה שיהיה בן זה עשיר משאר בניו. וכתב מהר״ם אלשי״ך שכן י״ל לגבי בנ״י. שכיוון שכולם בני ק-ל חי מה שנתן עושר לזה יותר מלאחרים הוא מטעם זה. שיכבדוהו ויהיו דבריו נשמעים. אבל ודאי חלק של אחרים עמו. וכמו שאמרו עה״כ אם כסף תלווה את עמי את העני עמך לא

תהיה לו כנושה וגו׳ (שמות כ״ב-כ״ד). שודאי חלק העני עמך. כלומר אצלך מצוי. שאינך אלא אפרוטרופוס. וזה שאמרו יהי ביתך החשוב בית ועד לחכמים. שיהיה להם לבית ועד. ואם יאמר שבאמת בזה חפץ אלא שעכ״פ רוצה שיכבדוהו בשל כך, באו והזהירוהו והוי מתאבק בעפר רגליהם. ותהיה משמשם כעבד. שזה סוג אחר שאני מצווך שיהיה לך זכות תורה ומצוות לכבד לחכמים. שבזה אתה מרוויח ללמוד מהם. עכ״ד.

והוי מתאבק בעפר רגליהם

ובאבות דר׳ נתן (פרק ו׳) אמרו הוי מתאבק בעפר רגליהם, זה ר׳ אליעזר בן הורקנוס. שעד בן כ״ב שנה לא למד תורה ולא היה הורקנוס אביו מניחו לעזוב החרישה. עד שעלה לירושלים וימים לא סעד ולא אכל דבר חוץ מעפר שהיה מכניסו לתוך פיו. עד שעלה ריח פיו לפני רבן יוחנן בן זכאי. שאל את תלמידיו אם סעד אצלם והשיבוהו בשלילה. שסברו שאצלו היה סועד. והוא סבר שאצלם היה סועד. אמר להם אתם מצד זה ואני מצד זה ואבדנו את ר״א מן האמצע. וברכו שכשם שעלה ריח פיו כך יעלה ריח תורתו וכו׳. כיע״ש.

ונראה לפרש עוד על פי מה שאמרו בכתובות (ק״ו ע״א) רב הונא הוה דריש בתליסר אמוראי. כי הוו קיימי רבנן ממתיבתא דרב הונא ונפצי גלימייהו, הוה סליק אבקא וכסי ליה ליומא. ואמרי במערבא קמו ליה ממתיבתא דרב הונא בבלאה. ע״כ.* ופירש״י ז״ל: תליסר אמוראי - השומעין מפיו ומשמיעין לרבים זה מכאן וזה מכאן ומלפנים ומלאחור ומתחלקין למקומות הרבה שהיה העם רב. וכסי ליה ליומא - מאפיל את החמה והיה ניכר בא״י. עכ״ל.

וכתב בפני יהושע על אתר לכאורה מיחזי כגוזמא יתירא. ונראה לי דדרך משל בעלמא היו אומרין כן כשהיו רואין שהאבק ועפר הארץ היו מכסין את אור החמה, שהוא דבר מצוי ע״י רוח גדול, היו אומרין שכן הוא באותו ענין כד קיימי ממתיבתא דר׳ הונא בבלאה. כן נראה לי. וכ״כ בחידושי מהר״י מטראני ז״ל. ע״כ.

וכפי זה עצה טובה קא משמע לן להיות לומדים במקום שרבו התלמידים. כי ברבות התלמידים תרבה החכמה. ועל דרך שאמרו בנדה (י״ד ע״ב) שרבי שכיחי רבנן קמיה ומחדדי שמעתתיה. כיע״ש.

ונמצא כפי זה שעיקר הציווי למי שיש לו היכולת. דהיינו מי שעשאו הקב״ה אפוטרופוס ונתן לו ממון של אחרים עמו. אך מה יעשה האיש אשר לא חננו ה׳ בכך.

ע״ז העיר בס׳ בית אהרן שע״כ לא אמר יהיה ביתך ועד לחכמים. אלא יהי ביתך בית ועד לחכמים. שאם אינך יכול שיהיה ביתך ממש בית ועד. אז בית ועד לחכמים דהיינו בית המדרש יהיה ביתך. וביתך יהיה בבית ועד לחכמים.

* תרגום - רב הונא היה דורש בשלש עשרה אמוראים. כשהיו עומדים החכמים (היינו בסיום הדרשה) מבית מדרשו של רב הונא, והיו מנערים את גלימותיהם, היה עולה אבק ומכסה את אור השמש. והיו אומרים בא״י שקמו מבית מדרשו של רב הונא בבבל. ע״כ.

אכן במהרש״א יצא לבאר המילה ״אבק״ שאמרו הוי מתאבק וכו׳. שאבק הרי הוא דבר הנדבק לכל מקום. וכפי שאמרו בקידושין (כ׳ ע״א) תניא א״ר יוסי בר חנינא בוא וראה כמה קשה אבקה של שביעית. אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו. שנאמר בשנת היובל תשובו איש אל אחוזתו וסמיך ליה וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, דבר הנקנה מיד ליד. לא הרגיש לבסוף מוכר את שדותיו. שנאמר (פ׳ כ״ה) כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו. לא באת לידו עד שמוכר את ביתו שנאמר (פ׳ כ״ט) ואיש כי ימכור בית מושב. לא באת לידו עד שמוכר את בתו שנאמר (שמות כ״א) וכי ימכור איש את בתו לאמה. לא באת לידו עד שלוה ברבית שנאמר (פ׳ ל״ה) וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך וסמיך ליה אל תקח מאתו נשך ותרבית. לא באת לידו עד שמוכר את עצמו שנאמר (פ׳ ל״ט) וכי ימוך אחיך ונמכר לך. לא לך אלא לגר. שנאמר לגר. ולא לגר צדק אלא לגר תושב שנאמר (פ׳ מ״ז) לגר תושב. משפחת גר (שם) זה נכרי. כשהוא אומר (שם) או לעקר זה הנמכר לעבודה זרה עצמה. עכ״ל.

וקשה לכאורה שלמעשה לא עשה איסור חמור כ״כ. כי באמת עיקר איסור שביעית על עבודת הקרקע נאמר, ולא על סחורה בפירות שביעית. ועל פניו נראה איסור סחורה חמור יותר בעונשו מעיקר איסור עבודת הקרקע. אלא שע״כ נקרא אבק שביעית שכאבק הזה ההולך ונדבק בכל מקום כך איסור זה הולך ונדבק בכל מקום.

ועל זה ביאר המהרש״א שכוונו בזה דאחר שקמו ממתיבתא דהיינו מלימודם מרבם רב הונא לא עסקו בחיי שעה. רק במדות הטובות שנמשלו לבגדי צדיקים כמ״ש בכל עת יהיו בגדיך וגו׳. וכי נפצי גלימייהו דהיינו גם אבק מדותיהם הטובות, מכסים ליה ליומא דהיינו כח העובדי כוכבים. כמ״ש חמה לוקה סימן רע לעובדי כוכבים שמונין לחמה. ובדרך זה אמרו והוי מתאבק בעפר רגליהם דהיינו לילך גם אחר אבק מידותיהם הטובות. כמ״ש במדות הרעות אבק גזל ואבק לשון הרע, כך במדות טובות של הצדיק יש אבק גלימייהו וק״ל. ע״כ.

והוי שותה בצמא את דבריהם

פירש רבינו יונה שזהו כמו שנאמר (משלי כ״ז ז׳) נפש שבעה תבוס נופת ונפש רעבה כל מר מתוק. מי שהוא שבע מדברי תורה ואין חפצו בהן אפי׳ אומרים לו מרגליות בתורה תבוס אותם נפשו. והרעב מהם ומתאוה לשמעם אפי׳ אומר לו דבר בלא טעם ימתק בפיהו וישמח בו שהוא יודע שהוא אמת אחר שרבו אמרו. ע״כ.

וקרובים הדברים למה ששנו בברכות (מ״ד ע״א) השותה מים לצמאו מברך שהכל נהיה בדברו. ע״כ. אבל השותה מים סתם להעביר המאכל דחנקתיה אומצא ואינו צמא אינו מברך. שהרי אינו נהנה מזה כלום. ואפשר שגם בדברי תורה הישנים אשר כבר שמעם מזה ימים יאמר אף הוא שאין לו בהם חפץ. כי נפש שבעה תבוס נופת וגו׳. וע״ז בא להזהיר שלעולם יהיה שותה מהם בצמא. כצמא הזה אשר כל הנאתו מן המים.

וכיוצא בזה כתב מהר״י אלאשקר במרכבת המשנה לאבות. כיע״ש. והוסיף עוד שהוי שותה בצמא את דבריהם

ר״ל בהדרגה. דוגמת הצמא שאם בא לשתות בפעם אחת מיד יחנק. אלא צריך שישתה מעט מעט עד שירגיל עצמו בלימוד. ולעולם תהיה משער בשכלך שאם אתה מבין הענין אז תשתדל בלמודו. וכמו שאמר שלמה המלך ע״ה פלס מעגל רגליך וכל דרכך יכונו (משלי ד׳ כו׳). [וע״ע להחיד״א בזרוע ימין].

וידועים דברי מהר״ח וואלז׳ין בספר רוח חיים לאבות במשנה הזאת כי אחד ממ״ח דברים שהתורה נקנית בהם הוא תלמיד המחכים את רבותיו ע״י שאלותיו וקושיותיו. וממילא רווחא שמעתתא. והנה הלימוד נקרא מלחמה. וכמו שאומרים מלחמתה של תורה. וא״כ התלמידים לוחמים יקראו. וכמו שאמרו חז״ל (קידושין ל׳ ע״ב) לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער וכו׳. אפילו אב ובנו רב ותלמידו נעשים אויבים זל״ז ואינם קמים משם וכו׳. ואסור לו לתלמיד לקבל דברי הרב כשיש לו קושיות עליהם. ולפעמים תהיה האמת עם התלמיד. וכמו שאש קטן מדליק את הגדול.

וזה שאמר יהי ביתך בית וועד לחכמים והוי מתאבק, מלשון ויאבק איש עמו, שהוא עניין האבקות מלחמה. כי מלחמת מצווה היא. וכן אנו נגד רבותינו הקדושים אשר בארץ וכו׳ וספריהם אתנו. וע״י הספרים נעשה הבית בית וועד לחכמים. והוזהרנו לא לישא פני איש. רק לאהוב את האמת. אבל עכ״ז יזהר מלדבר בגאווה וגודל מול רבותינו באשר מצא מקום לחלוק על דבריו וידמה שהוא גדול מרבו. רק יאבק, אבל בעפר רגליהם. ר״ל בענווה והכנעה ולדון לפניהם בקרקע.

יהי ביתך בית ועד לחכמים

ברבינו עובדיה פירש כשירצו החכמים להתקבץ ולהוועד יהי ביתך מוכן לדבר זה. שיהיו רגילין לומר נתקבץ בבית של פלוני. שא״א שלא תלמד מהם איזה דבר חכמה. ע״כ.

ומבואר שלא על האדם מכוונים הדברים שיהיה הוא עצמו מוכן לקבל החכמים בכל עת. אלא שהבית עצמו יהיה מוכן שיתקבצו בו החכמים. אכן לא פירש במה יהיה מוכן.

ונראה לבאר ע״פ הכתוב (חבקוק ב׳) כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה. ע״כ. ואמרו חז״ל (תענית י״א ע״א) ושמא יאמר אדם מי מעיד בי. אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם המה מעידים עליו. שנאמר אבן מקיר תזעק וכו׳. יע״ש. נמצא שכל הנעשה בבית והנאמר בו נספג בכתלים. ועתידים לומר את אשר שמעו. וכפי הדברים הללו הספוגים בכתלי הבית כך ירגיש האדם הבא אל בית זה. ופעמים רבות שנמצא אדם בבית מסויים מרווח ומטופח משופע בכלים נאים ובנוף מרהיב. כך שהכל מורה שיש להרגיש בבית זה טוב מאד. ואע״פ כן האדם היושב בו אינו מרגיש בנוח. ולהיפך פעמים בבית דל וצר וחשוך עם ריהוט דל ונעדר מנוחות מרגישים טוב להפליא.

והענין כי ע״פ הספוג בכתלי הבית כך תהיה ההרגשה של הנכנס בו. ובעל כרחין שחכמים ובני תורה ירגישו בנוח בבית אשר דוברים בו דברי תורה בכל עת.

משנה ה

יוֹסֵי בֶּן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם אוֹמֵר: יְהִי בֵיתְךָ פָּתוּחַ לָרְוָחָה, וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵיתֶךָ, וְאַל תַּרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה. בְּאִשְׁתּוֹ אָמְרוּ, כַּל וָחֹמֶר בְּאֵשֶׁת חֲבֵרוֹ. מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמִים: כָּל-הַמַּרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה גּוֹרֵם רָעָה לְעַצְמוֹ וּבוֹטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה, וְסוֹפוֹ יוֹרֵשׁ גֵּיהִנֹּם:

וזה שפירש הרע״ב שיהיה ביתך מוכן לדבר זה. שתכין אותו בדברי תורה שכתלי הבית יספרו לכל. וע״י זה ודאי יהיה ביתך בית ועד לחכמים.

משנה ה׳

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה וכו׳.

באבות דרבי נתן (פרק י״ד ד״ה יהי ביתך) יהי ביתך פתוח לרוחה כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. וכך היה איוב אומר, מכל מקום שיבוא אדם לשם יכנס. שנאמר דלתי לאורח אפתח (איוב ל״א ל״ב). התחיל איוב אומר אני לא הייתי עושה כאחרים. אחרים הם אוכלים פת נקיה ומאכילין לעניים פת קיבר. אחרים הם לובשים בגדי מלתין ומלבישין לעניים בגדי שקין. אני לא עשיתי כן אלא ממה שהייתי אוכל הייתי מאכיל לעניים. וממה שהייתי לובש הייתי מלביש לעניים. שנאמר אם לא [ברכוני] חלציו ומגז כבשי יתחמם (שם שם כ״א). ממלתין שהייתי גוזז ולובש הייתי מלביש לעניים. התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו איוב עד מתי אתה משתבח. אתה אם לא בא עני לתוך ביתך לא היית מרחם עליו. אבל אברהם לא עשה כן אלא מיום שלישי למילה הלך וישב לו על פתח אהלו. שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום (בראשית י״ח א׳). ע״כ.

וכפי הנאמר אומנם מצווה גדולה היא לפתוח ביתו לרווחה למען ימצאו העניים והנזקקים דלת פתוחה להיכנס אליה ולקבל די מחסורם. אך מצווה רבה יותר היא להמתין ולקרא לעניים בהיותו עומד בפתח הבית. וכעין מה שאנו אומרים בהגדה כל דכפין ייתי ויכול. ולאור הדברים צריכה להיות קריאה זאת בחוצות. ולא בתוך הבית שאין שומע חוץ מבני הבית. [וכבר הקשו כעין זה במפרשים על ההגדה. עיין עליהם. ואכמ״ל].

וכן ראיתי בפירוש רבינו יונה על אבות (פרק א׳ משנה ה׳) י״א שימצאו בביתו הרוחה בני אדם הצריכין. או פי׳ שיהיה ביתו כבית אברהם אבינו ע״ה שיהיה ביתו בדרך במקום דוחק כדי שיכנסו לשם העוברים והשבים ויהיה ביתו פתוח לארבע רוחות מכל צד שיבואו שימצאו פתח פתוח ויפנו לשם. כמו שאמר איוב [איוב ל״א ל״ב] דלתי לארח אפתח. ע״כ. וכפי זה גם לאיוב יש זכות. ורק כלפי מה שניסה להתפאר במעשיו שטובים הם יותר ממעשי האחרים השיבוהו.

ובספר מרכבת המשנה להר״י אלאשקר (פ״א משנה ה׳) יצא לתאר את החכם בעל הדברים וכתב שמעלת זה החכם ג״כ ידועה כמו שידעת (לעיל א׳ ד׳) שהוא אב ב״ד. וארז״ל (משנה סוטה מ״ז ע״א) משמתו יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן בטלו האשכולות. ר״ל קבוץ החכמים שהם דומים לאשכול המקובץ גרגרים. עוד אמרו (גמרא שם מ״ז ע״ב) מאי אשכולות איש שהכל בו, חכמה וענוה ויראת חטא. והיו חכמים גדולים ואנשי מעשה, והרבה מזה. וזה החכם בא לפרש דברי ר״ש הצדיק בענין גמילות חסדים ואמר יהי ביתך פתוח לרוחה, ר״ל שיהיה ביתך מוכן לאכסניא ותקבלם בשמחה. ועוד יהי ביתך פתוח לרוחה, שיהיה באמצע העיר ויהיו דלתיו פתוחות לד׳ רוחות העולם, וכמ״ש איוב.

וכך הביאו בפ׳ הרואה (ברכות נח ע״ב) עולא ורב חסדא הוו אזלי באורחא אפתחא דרב חנן בר טובי. אתנגיד רב חסדא ואיתנח. אמר ליה לא סבר לה מר אנחה שוברת חצי גופו של אדם. דכתיב ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים (יחזקאל כ״א י״א). ור׳ נתן אמר כל גופו שנאמר והיה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח ואמרת על שמועה כי באה ונמס כל לב ורפו כל ידים (שם שם יב). א״ל והיכי לא איתנח, ביתא דהוה ביה שתין אפיאתא ביממא ושתין בליליא, ואפיין לכל מה דצריך. ולא שקיל ידא מכיסיה, דסבר אדהכי והכי אתא ענייא, ואדמייתי ליה מכסיף. ותו הוה פתיחן ליה ד׳ בבי לד׳ רוחי עלמא, וכל מאן דעייל כפיין נפיק שבע. והוו שדיין חיטי ושערי בשני בצורת אבראי, ולא איתנח.*

ואמר יהי ביתך, כלומר הבית המיוחד לך, כדי שהגרים והאורחים יכנסו לבית המיוחד שלך. וי״ל עוד יהי ביתך פתוח לרוחה, שכל מי שיצטרך לשום דבר יבא לביתך ויפיק רצונו. ע״כ.

וכפי הדברים הללו יש להבין שלא די שיעשה מפעל צדקה וחסד במקום שאינו ביתו. אלא בביתו דווקא. ואין זה סותר שיעשה מפעל גדול במקום אחר. אבל אין יוצא ידי חובת מאמרו של ר׳ יוסף איש ירושלים בזאת, עד שיהיה ביתו שלו עצמו פתוח לרוחה. וגם ביתו לא יהיה בפאתי העיר ובקצותיה. שמי יגש לשם לדבר מה. אלא באמצע העיר, מקום העוברים ושבים, שכן באמצע העיר ריכוז גדול של תושבים והכל פונים לשם לקבלת צדקה ונדבה.

ואנוכי הרואה למהר״ח מוולאז׳ין בספר רוח חיים (על המשנה הנ״ל) שכתב לבאר משמעות דברי המשנה באופן אחר. שכך משמע שאם יהיה ביתך פתוח, אז לרווחה. כלומר שתרוויח מזה. וכעין מה שכתוב בהושע (י׳) זרעו לכם צדקה קצרו לפי חסד וגו׳. כי הזורע זורק זרע אל רגבי אדמה ואינו סבור שיחשב למשוגע בשביל זה. שכן זורע מעט כדי שיעשה הרבה. וכן הוא בענין הצדקה שנראה שמחסר מעותיו. אבל באמת אינו כי אם זורע מעט כדי שיעשה הרבה. ונפלאת היא זריעת הצדקה

* הערת המגיה: תרגום – עולא ורב חסדא היו הולכים בדרך. הגיעו לפתח ביתו של רב חנן בר טובי. רב חסדא נחלש ונאנח. אמר לו לא סובר אתה אנחה שוברת חצי גופו של אדם וכו׳. אמר לו איך לא אתאנח על בית זה שהיו בו שישים אופים ביום ושישים בלילה, והיו אופים לכל מי שצריך. ולא היה (רב חנן בר טובי) מוציא ידיו מכיסו, שהיה אומר שבינתיים יבוא העני ועד שאביא לו מעה יתבייש. ועוד היו פתוחים לו ארבע שערים לארבע רוחות העולם, וכל מי שנכנס רעב יוצא שבע. והיו זורקין חיטין ושעורין בשנת בצורת לחוץ, ולא אתאנח. ע״כ.

מזריעת התבואה. שהתבואה הלא נרקבת היא בטרם תצמיח, ובכך נפסדת היא כדי לתת פריה. אבל הצדקה אינה נפסדת, וגנוזה היא למעלה.

וכמעשה של מונבז המלך (בבא בתרא י״א ע״א) דת״ר מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו בשני בצורת. וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו אבותיך גנזו והוסיפו על של אבותם, ואתה מבזבזם. אמר להם אבותי גנזו למטה, ואני גנזתי למעלה. שנאמר (תהלים פ״ה) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו, ואני גנזתי במקום שאין היד שולטת בו. שנאמר (תהלים פ״ט) צדק ומשפט מכון כסאך. אבותי גנזו דבר שאין עושה פירות, ואני גנזתי דבר שעושה פירות. שנאמר (ישעיהו ג׳) אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. אבותי גנזו אוצרות ממון, ואני גנזתי אוצרות נפשות. שנאמר (משלי י״א) פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם. אבותי גנזו לאחרים, ואני גנזתי לעצמי. שנאמר (דברים כ״ד) ולך תהיה צדקה. אבותי גנזו לעולם הזה, ואני גנזתי לעולם הבא. שנאמר (ישעיהו נ״ח) והלך לפניך צדקך כבוד ה׳ יאספך. עכ״ל.

ועל כן בא התנא לומר שלא יפתוך אחרים ולא לבך בימים של קשיי פרנסה לומר די מה שתפרנס את עצמך ואין לזרים עמך. לזה אמר התנא לרווחה. כלומר מזה דווקא תהיה לך רווחה. ובאמת שכזה אמרו במסכתות קטנות מסכת דרך ארץ (פרק ז׳ הל׳ כ״א) בלשון הקצרה והמדוקדקת של חז״ל וז״ל: ויהי ביתך פתוח לרווחה, כדי שלא יחסרו מזונותיך. כיע״ש.

וראיתי למרן החיד״א בספר ראשי אבות דמייתי לה ממעשה דרבי (בבא בתרא ח׳ ע״א) רבי פתח אוצרות בשני בצורת. אמר יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל עמי הארץ אל יכנסו. דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס. אמר לו רבי פרנסני. אמר לו בני קרית, אמר לו לאו. שנית, א״ל לאו. אם כן במה אפרנסך. א״ל פרנסני ככלב וכעורב. פרנסיה. בתר דנפק, יתיב רבי וקא מצטער ואמר אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ. אמר לפניו ר׳ שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה ליהנות מכבוד תורה מימיו. בדקו ואשכח. אמר רבי יכנסו הכל. עכ״ל.

לכאורה קשה שכן אמרו בבתרא (ט׳ ע״א). אמר רב הונא בודקין למזונות ואין בודקין לכסות. אי בעית אימא קרא, ואי בעית אימא סברא. אב״א סברא, האי קא מבזי והאי לא קא מבזי. אי בעית אימא קרא (ישעיהו נ״ח) הלא פרוש לרעב לחמך בשי״ן כתיב, פרוש והדר הב ליה. והתם כתיב כי תראה ערום וכסיתו, כי תראה לאלתר. ורב יהודה אמר בודקין לכסות ואין בודקין למזונות. אי בעית אימא סברא, ואי בעית אימא קרא. אי בעית אימא סברא, האי קמצערא ליה והאי לא קמצערא ליה. אי בעית אימא קרא, הכא כתיב הלא פרוס לרעב לחמך פרוס לאלתר, וכדקרינן. והתם כתיב כי תראה ערום וכסיתו כשיראה לך. תניא כוותיה דרב יהודה אמר כסוני בודקין אחריו. פרנסוני אין בודקין. עכ״ל.

וכך היא ההלכה בשו״ע יו״ד (סי׳ רנ״א סע׳ י) מי שבא ואמר האכילוני, אין בודקין אחריו אם הוא רמאי, אלא מאכילין

אותו מיד. היה ערום ובא ואמר כסוני, בודקין אחריו אם הוא רמאי, ואם מכירין אותו מכסין אותו מיד. ע״כ. ואם כן איך בדק רבי במי שיודע ספר דווקא.

ועי״ז הביא החיד״א ז״ל דברי מר״ן בב״י (יורה דעה סי׳ רנא) שכתב הריטב״א בפרק קמא דבבא בתרא (ח.) אאהוא עובדא דהוה מצטער רבי על שנתן פתו לעם הארץ, מסתברא בכהאי גוונא שהיו שני בצורת ומה שהיה אוכל עם הארץ יחסר לתלמיד חכם. אבל ודאי בלאו הכי חייב להחיותן. וכן נמי מסתברא דאפילו בכהאי גוונא אם בא לפנינו מת ברעב חייב להחיותו אף על פי שהוא ספק אם יחסר לתלמיד חכם אח״כ. מיהו אם הוא ודאי שיחסר לתלמיד חכם, אין נותנין לעולם לעם הארץ. כדקיימא לן דתלמיד חכם קודם לכל דבר. [והלכה היא בשו״ע סי׳ הנ״ל סע׳ יא וז״ל: רבי שהיה מצטער שנתן פתו לעם הארץ, משום דהיו שני בצורת ומה שהיה אוכל עם הארץ יחסר לתלמיד חכם. הא לאו הכי חייב להחיותו. אם בא לפנינו מת ברעב, חייב להחיותו אע״פ שהוא ספק אם יחסר לתלמיד חכם אחר כך].

וזה שאמר התנא שיש מצבים שונים בעולם. וכמו שנות בצורת. שבהן אינך חייב להכניס כל אדם. ועכ״פ יש דין קדימה לזה מפני זה. אבל ״לרווחה״, כשיש ריווח בעולם, יהיה ביתך פתוח לכל. ויהיו עניים בני ביתך. בלא דין קדימה כלל.

וכאן מקום להזכיר מה שכתב רבי חיים פאלאג׳י זצ״ל בספר כף החיים שחייב אדם להקדים מתנתו לעני לאכילתו, ק״ו מבהמה. דאמר רב אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו. שנאמר (דברים י״א) ונתתי עשב בשדך לבהמתך והדר ואכלת ושבעת. (ברכות מ׳ ע״א ובגיטין ס״ב ע״א). וכש״כ לעני שצריך להקדימו. והאידנא שאין מצויים עניים המחזרים על הפתחים בשעת אכילה, בכל זאת לא פקע החיוב. ועצה טובה היא שיפריש האדם לפני שיאכל כמה פרוטות לצדקה. ותהיינה מוכנות ומזומנות לכשיבוא העני וכו׳. ע״כ.

ועין רואה שניתן לפרש דברי התנא כל בתר איפכא. שבא להזהיר שלא יהיה ביתו פתוח לרווחה. שאם כן יהיה, ממילא יהיו עניים בני ביתו. וכך עלה בדעתי לפרש גם באופן זה. שדברי תורה כפטיש יפוצץ סלע. ושוב דחיתי רעיון זה ושלחתיהו מעמי. אך ראיתי כזה ממש במדרש שמואל על משנתינו. שכתב שגם ע״י שיהיה ביתו פתוח לרווחה, לא ישאיר לבניו אחריו כלום, ויהיו צריכים לחזר על הפתחים, עכ״ז לא ימנע מלהיות ביתו פתוח לרווחה. ואפילו ימשך מכך עוני לבניו. ושכ״כ בספר לב אבות. ע״כ. ע״ש.

ועיני ראו עוד במדרש שמואל על משנתינו בשם מהר״י לירמא שפירש ע״פ מה שפירש הרמב״ם שיהיה לך שער פתוח לצד עוברי דרכים, שכל מי שיצטרך או ירעב יבוא לביתך דרך שער. ואע״פי שע״י כך יהיו העניים רגילים אצלך תדיר כבני ביתך, ותצטרך להוציא עליהם ממון רב, אל תחוש לכך וכו׳. ע״כ. יע״ש.

וראיתי באבות דר׳ נתן (פרק י״ד) שיש כאן אזהרה לבני הבית. ועל האדם עצמו מוטלת החובה לחנכם ולהרגילם כיצד יתנהגו עם העני. וזה שאמר התנא ויהיו עניים בני ביתך, לא עני ממש אלא מי שהוא עניו ואשתו ענוה ובניו ובני ביתו

ענוים, אף הכלבים שלו אינן מזיקין. ע״כ. ודורש עניים כמו ענוים בחילוף אותיות. שאות ו׳ ואות י׳ מתחלפות תדיר כנודע. [וכן ראיתי במדרש שמואל בשם המאירי. יע״ש].

ולכאורה קשה על מה ולמה הזכיר כאן כלבים. ונראה שרומז למאמר ר״ל במסכת שבת (ס״ג ע״א) כל המגדל כלב רע בתוך ביתו מונע חסד מתוך ביתו. שנאמר (איוב ו׳) למס רעהו חסד. שכן בלשון יונית קורין לכלב למס. רב נחמן בר יצחק אמר אף פורק ממנו יראת שמים. שנאמר (איוב ו׳) ויראת שדי יעזוב. עכ״ל. ופירש״י שם מונע חסד, שאינו מניח העניים לבא לפתחו. ע״כ. ואולם כשבני הבית ענווים ורוצים בבואם של עניים אל ביתם, אז אפילו כלב שלו לא מזיק. שכן קושרו ומטפל בו באופן שלא יפחיד את העניים וימנע מהם לבוא אל הבית.

ומצאנו לבאר באופן אחר על פי מה שאמרו בבבא מציעא (ס עמ׳ ב) ההוא עבדא סבא דאזל צבעיה לרישיה ולדיקניה. אתא לקמיה דרבא, אמר ליה זיבנן. אמר ליה יהיו עניים בני ביתך. אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל, זבניה. יומא חד אמר ליה אשקיין מיא. אזל חווריה לרישיה ולדיקניה. אמר ליה חזי דאנא קשיש מאבוך. קרי אנפשיה (משלי י״א) צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו.* ופרש״י שם זיבנן - קנה אותי לעבד. ונכרי היה, דעבד עברי אסור לאחר חורבן, שאין היובל נוהג. ויהיו עניים בני ביתך - משנה היא (אבות פרק א׳ משנה ה׳). טוב לי לפרנס עניי ישראל וישמשוני. ע״כ.

ובאמת משנה זו הלכה היא ונפסקה בשו״ע יו״ד סי׳ רנ״א (סע׳ ו׳) כיע״ש. וכתב הש״ך שם (ס״ק י) שפירש הרמב״ם פ״י מהמ״ע דין י״ז והטור דהיינו שמצוה שיהיו בני ביתו עניים ויתומים, ומוטב להשתמש בהם משישתמש בעבדים ויתחשב לו לצדקה. ע״כ.

ונראה שיש להוסיף עוד על פי מה שכתב החיד״א בספר ראשי אבות שגם כשיהיו עניי ישראל משרתים אותך, לא יהיו כעבדים, שמשום שעניים הם הם משמשים אותך, אלא כבני ביתך.

ובחיותי בזה ראיתי להחיד״א בראשי אבות הנ״ל שהביא מחלוקת התה״ד והרי״ף ז״ל בעניין מתן צדקה והכנסת אורחים. שבעל תה״ד בסי׳ שי״ז נשאל בשמעון אוכל עם חמיו ראובן הוא ואשתו ב׳ שנים יותר על קצבת הזמן שהגביל לתת להם המזונות לאחר החתונה. ועתה בא ראובן ותבע מחתנו שיפרע לו המזונות עבורו ועבור אשתו של אותם שנים היתירות. והשיב שמעון לא תבעת ממני כלום כל אותם הימים, גם לא אמרת מעולם שדעתך ליטול ממני דמים, כי כבר נתת לחתנך הראשון מזונות לו ולאשתו ב׳ או ג׳ שנים יותר על השנים שקצבת להם ולא תבעת ולא נטלת מהן כלום. וראובן השיב לא הפסדתי דיני בזה, מה שנתתי כבר לחתני מה לך בזה, לא רציתי למחול לך. הדין עם מי.

* הערת המגיה: תרגום – אותו עבד זקן שהלך וצבע שער ראשו וזקנו (שצבעו שחור ע״מ שיראה בחור. רש״י). בא לפני רבא אמר לו קנה אותי וכו׳. בא לפני רב פפא בר שמואל, קנאו. יום אחד אמר לו (רב פפא לעבד) השקני מים. הלך ושטף את שער ראשו וזקנו. אמר לו ראה שאני קשיש מאביך. קרא על עצמו הכתוב צדיק מצרה נחלץ (זה רבא. רש״י) ויבא אחר תחתיו. ע״כ.

ובנה בתה״ד הנ״ל עיקר תשובתו על דברי רבינו אפריים וז״ל: מצאתי שפסק מהרי״ח בשם רבינו אפרים מי שאמר לחבירו אכול עמי ואכל עמו חייב לשלם לו דמי מזונו, משבור את כדי וקרע כסותי דחייב אע״פ שמותר לו לשבור. ומייתי ראיה ה״נ אע״פ שאומר לו לאכול את שלו חייב לשלם. ע״כ. ותמהו רבנן שכן בתשובת הרי״ף ז״ל מבואר כל בתר אפכא.

ואנוכי הרואה בשו״ת תשב״ץ (חלק ד׳ בחוט המשולש סי׳ כ״ז) וז״ל: ראיתי למהרי״ק ז״ל סי׳ קכ״ח שכתב בשם בעל התרומות תשובת הרי״ף ז״ל במי שפרנס יתום בתוך ביתו וכשהגדיל היתום תבע מה שהוציא עליו. והשיב הרי״ף שאין לו על היתום כלום לפי שלא א״ל להוציא עליך משלי לשם הלוואה. וכיון שלא אמר לו כן לא נתן רק לג״ח. כמי שהלך למדינת הים ועמד אחד ופרנס אשתו שהניח מעותיו על קרן הצבי. ע״כ.

וע״ע בשו״ת מבי״ט (חלק ב׳ סי׳ ל׳) תשובת הרי״ף ז״ל שהביא בס׳ התרומות שהזן יתום ויתומה בתוך ביתו אין לו עליהם שום תביעה, ואפילו יש להם. אם כתב שטר שבתורת הלואה זן אותם חייבים אבל בסתם לא. ע״כ. ובב״י סי׳ קפ״ח הביא תשובה זו יותר באורך וכו׳. ע״כ. ובשו״ת מהר״ם אלשייך (סי׳ ע׳) ועוד. ואכמ״ל.

וכפי הנ״ל גם המאכיל עני אינו ברור שמאכילו לשם מצווה. ולפי דעת התה״ד יכול לתבוע מעות אכילתו. והרי״ף חלוק עליו. ולדידן מאי שנא יתום מאי שנא עני. הלא שניהם או לשם ממון או לשם מצווה.

וכתב ע״ז מרן החיד״א שניחא להו לרבנן שכשניכר שלשם מצוה עשה ולא לשם ממון יהיה פטור העני מהתשלומים, וכדעת הרי״ף. אך כשלא יהיה הדבר מוכח, יקום הדין כפי דעת התה״ד וישלם כל ההוצאה. ומהר״א גאליקו בתשובה, הובאה בכנה״ג חו״מ סי׳ קכ״ח, בא ללמדנו שדברי הרי״ף נאמרו כשמאכיל את העני על שולחנו. שכיוון שאתכא דבעה״ב סמיך, מורה ובא שלשם מתנה יהיב ליה. אבל אם שולח לביתו של עני, אז חייב [אם יתבענו]. ובאופן זה דיבר התה״ד. עכת״ד.

ואמור מעתה שבשני סימנים אלו, שביתו פתוח לרווחה, וגם שיהיו עניים בני ביתו ומאכילם על שולחנו, הרי שני סימנים שלשם גמ״ח נתן. ולכן כל הבא אוכל לשובע נפשו בלי פחד ובלי חשש שמא יתבענו לאחר זמן.

וכשאני לעצמי אמרתי להסתייג מהדברים הללו. שכן בספר מגיד דבריו ליעקב להגאון רבי ישראל יעקב אלגאזי על ההגדה של פסח כתב לבאר כפל לשון חז״ל בפתיחת ההגדה בהא לחמא ענייא שאמר כל דכפין יתי ויכול והדר אמר כל דצריך יתי ויפסח. שיש צורך בדבר. שכשאומר כל דכפין וכו׳, עדיין יש חשש לדעת התה״ד בשם רבינו אפריים שיתבע ממנו עלות הוצאותיו ומאכלו. ורק כשאומר כל דצריך יתי ויפסח שמבאר באר היטב שלשם מצוה מתכוון, אז יבוא העני לסעוד ליבו בלא פחד ובלא מורא. עכת״ד ע״ש. וכפי זה צריך לפרש היטב. ואין די במה שמושיבו על שולחנו.

והנראה לקו״ד שכונת התנא לומר שכיוון שיהיו עניים בני ביתך, ואין חד

משנה ו

יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה וְנִתַּאי הָאַרְבֵּלִי קִבְּלוּ מֵהֶם. יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה אוֹמֵר: עֲשֵׂה לְךָ רַב, וּקְנֵה לְךָ חָבֵר, וֶהֱוֵי דָן אֶת כָּל-הָאָדָם לְכַף זְכוּת:

מבני ביתך הן גדול הן קטן שיחשוש מפני תביעת מזונותיו. ולא משום שסמוכים על שולחנך לעיתים. אלא משום שסמוכים על שולחנך תדיר בכל יום. כך כל עניים יהיו סמוכים על שולחנך בכל יום.

ובזה יש לחלק באופן אחר במחלוקת הרי״ף והתה״ד הנ״ל. שכל שאינו אוכל על שולחנו כפי רצונו כי אם על פי הזמנתו, אכתי יש מקום חשש שיתבע עלות מזונותיו. אבל כשיהיה מבני ביתו שרשאי להיכנס אליו בכל עת לסעוד לבו על שולחנו כפי שירצה וכאחד מבני הבית, בודאי ששוב לא תהיה לא תביעה עליו.

ובתוך דבריו הזכיר החיד״א ז״ל גם דברי התשב״ץ (חלק ד׳ טור א׳ חוט המשולש סימן מ״ב) שכתב וז״ל: גם ר״ל יהי ביתך פתוח לרווחה, לומר שביתו יהיה מוכן ומזומן לכל בני העולם למצוא בו רווחה הקרובים והרחוקים כאלו היא ביתם. ומתוך כך ויהיו עניים בני ביתך, כלומר שיבואו שמה ולבם נכון עמם בלי בושה. וכל זה באומרם כי הבית ההוא כמו ביתם כפי מה שידעו מנפש בעל הבית הרחבה ועינו הטובה. וכפי זה ויהיו עניים בני ביתך נמשך מהקודם ולא אזהרה בפני עצמו. ע״כ. והדברים מבוארים מעצמם שבשל עין יפה של בעה״ב לא יחששו מתביעת ממון כלל. וק״ל.

ואמיים קטע זה בדברי חז״ל (בבא בתרא י עמ׳ א) רב פפא הוה סליק בדרגא, אישתמיט כרעיה בעי למיפל. אמר השתא כן איחייב מאן דסני לן, כמחללי שבתות וכעובדי עבודת כוכבים.* א״ל חייא בר רב מדפתי לרב פפא שמא עני בא לידך ולא פרנסתו. דתניא רבי יהושע בן קרחה אומר כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודת כוכבים. כתיב הכא (דברים ט״ו) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל. וכתיב התם (דברים י״ג) יצאו אנשים בני בליעל. מה להלן עבודת כוכבים, אף כאן עבודת כוכבים. ע״כ. הרי ששקולה העדר מצות צדקה כעע״ז ח״ו. והחי יתן אל ליבו.

משנה ו׳

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר וכו׳.

יהושע בן פרחיה מוזכר במס׳ סנהדרין (קז ע״ב) שכשהרג ינאי המלך לרבנן. וכמבואר בקידושין (ס״ו) שהיו רבנן מפקפקים על כשרותו ככהן. משום שאמו נשבית ביד העכו״ם. כיע״ש. הלך יהושע בן פרחיה לאלכסנדריא של מצרים. כי הוה

* הערת המגיה: תרגום – רב פפא היה עולה במדרגות. נשמטה רגלו ונפל. אמר עכשיו יתחייב כך מי ששונא אותי (כאדם שתולה קללתו בחבירו. רש״י). כמחללי שבתות וכעובדי עבודת כוכבים (שעונשם סקילה. ואמרו חז״ל בכתובות שנפילה מן הגג דמי לעונש סקילה. רש״י). ע״כ.

שלמא שלח ליה שמעון בן שטח [שהיה אחי אשתו של ינאי המלך. ולכן לא ברח.] מיני ירושלים עיר הקדש ליכי אלכסנדריה של מצרים. אחותי, בעלי שרוי בתוכך ואנכי יושבת שוממה וכו׳. ואז חזר. כיע״ש. הוא היה בזמן מתתיה כהן גדול. והוא היה רבו של אותו איש יש״ו.

ובמנחות (ק״ט ע״ב) תניא אמר ר׳ יהושע בן פרחיה בתחילה כל האומר עלה לה, אני כופתו ונותנו לפני הארי. עתה כל האומר לי לירד ממנה, אני מטיל עליו קומקום של חמין שהרי שאול ברח ממנה. וכשעלה בקש להרוג את דוד. ע״כ. ועיין בפירוש הבונה על עין יעקב במנחות הנ״ל שביאור דבריו שהיה שונא את הרבנות עד שמי שהיה מציע לו לעלות אליה היה כופתו ונותנו בפני אריה. אבל לרדת ממנה אע״פי שלא נוח לו בזה לא היה מעניש את האומר לו לרדת. כי אם בפחות. והיינו שופך עליו קומקום של חמים. כיע״ש. [ואיתא התם גירסא הפוכה. והביאה מהרש״א בח״א שלו. ובפירוש הבונה כתב שגירסא ראשונה עיקר. כיע״ש].

והמהרש״א פירש להפך. שודאי חורה לו לאדם יותר כשאומרים לו לרדת מגדולתו. וכל האומר לו לרדת מזיקו בידיים. ששופך עליו קומקום של רותחים. אבל האומר לו לעלות. אע״פי שלא נוח לו עכ״ז אינו מזיקו בידיים. אלא כופתו ונותנו לפני אריה. כיע״ש.

ובמה שאמר יהושע בן פרחיה עשה לך רב איתא באבות דרבי נתן (פרק ח׳) עשה לך רב כיצד, מלמד שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. טעם שהניח לו במקרא סוף שיאמרו לו במשנה, [טעם שהניח לו במשנה סוף שיאמרו לו במדרש], טעם שהניח לו במדרש סוף שיאמרו לו בהלכות, טעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמרו לו באגדה, נמצא האדם ההוא יושב במקומו ומלא טוב וברכה. היה רבי מאיר אומר הלומד תורה מרב אחד למה הוא דומה, לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חטים ומקצתה שעורים, [ונוטע] מקצתה זיתים ומקצתה אילנות, ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה. ובזמן שלומד מב׳ ג׳ דומה למי שיש לו שדות הרבה, אחד זרע חטין ואחד זרע שעורים, ונטע אחד זיתים ואחד אילנות. ונמצא אדם ההוא מפוזר בין הארצות בלא טובה וברכה. ע״כ. וכפי זה ההמלצה היא לעשות לעצמו רב אחד בלבד.

ברם בע״ז (י״ט ע״א) אמרו כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. אמר להו רב חסדא לרבנן בעינא דאימא לכו מלתא ומסתפינא דשבקיתו לי ואזליתו. כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. שבקוהו ואזול קמיה דרבא. אמר להו. הני מילי סברא. אבל גמרא מרב אחד עדיף. כי היכי דלא ליפלוג לישניה.* ע״כ. ופירש״י שדווקא סברא אפשר ללמוד שהיא חריפות וחידוד הלב וזאת לאחר שלמד ושגורה בפיו גירסת התלמוד. אבל בלאו הכי עדיף ללמוד מרב אחד. שאם משניים וכל אחד שונה בלשון אחר נמצא התלמיד מבלבל הלשונות.

וכן ראינו ברב יהודה שנאמר עליו (כתובות כ״א ועוד) שאין לציית

* הערת המגיה: תרגום – אמר להם רב חסדא לחכמים. רוצה אני לומר לכם דבר ומפחד שתעזבו אותי ותלכו. כל הלומד תורה וכו׳. עזבוהו והלכו ללמוד לפני רבא. אמר להם דברים אלו נכונים לגבי סברות. אבל ללמוד מרב אחד עדיף. כדי שלא יהיו בידו לשונות חלוקים. ע״כ.

לכללים שעשה בשם שמואל. ובחולין (מ״ד ע״א) שאין לציית לכללים שעשה בשם רב. כיע״ש. ובמדרש שמואל על אבות ביאר שכיוון שלמד מרבנים הרבה אין משנתו סדורה כ״כ. וזה מה שבא יהושע בן פרחיה לומר. שאע״פי שיוסי בן יועזר אמר יהיה ביתך בית ועד לחכמים וכו׳. עכ״ז אינו ראוי ללמוד מרבים. כי אם עשה לך רב.

ובכל אופן מצאנו באבות דר׳ נתן (פרק י״ח) אמר רבי עקיבא אם למדת מרב אחד נמצאת בו את כל דבריו שלא תשב לך ותאמר דיי. אלא לך אצל אחר ולמוד ממנו מדרש הלכות אגדות. שנאמר היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (שם ל״א י״ד). יכול שילמוד מן הרחוק ואח״כ ילמוד מן הקרוב ת״ל שתה מים מבורך (שם ה׳ ט״ו). ע״כ. הרי שהכריע רע״ק שרק כשאין לרב מה ללמדו יותר אז ילך ללמוד מרב אחר. אבל בלאו הכי לא. דכתיב שתה מים מבורך וכו׳.

ובכל אופן קשה. שכיוון שיהושע בן פרחיה קיבל מיוסי בן יועזר, והוא סבור שיהיה ביתך בית ועד לחכמים, מניין לו לסור ממשנת רבו. וראיתי בספר עץ חיים על אבות הנ״ל שכתב לתת טעם בדבר משום שראו שרבו המחלוקות ע״י שקיבלו מרבנים הרבה. ולכן הזהירו שלא ילמד אלא מרב אחד. וידבק במשנתו. וכל מעשיו יהיו על פי רבו.

ובמחזור ויטרי (סימן תכ״ד) [וכ״ה במדרש שמואל בשם הרשב״ם] עשה לך רב. שלא תהא תוקע עצמך לדבר הלכה. דכתיב ושונא תוקעים בוטח (משלי י״א טו). השונא את מי שתוקע עצמו ואינו נוהג כמותו הוא יעמוד לבטח. ומהו תוקע דאתא דינא קמיה וגמר הילכתא ומדמי מילתא למילתא. ואית ליה רבא במתא ולא אזיל למיגמר מיניה. דכיון דלא אמרוהו חכמים בפירוש צריך לו לילך בפני רבו וללמוד. יע״ש.

וכן במדרש תהילים (ח׳ ג׳) מפי עוללים ויונקים יסדת עוז. זהו שאמר הכתוב בני אם ערבת לרעך (משלי ו׳ א׳) בתלמידי חכמים הכתוב מדבר. בשעה שהזקן מתמנה אומר לו הקב״ה עד שלא נתמנית לא היית נתפס על הצבור, ועכשיו שנתמנית נעשית ערב על הצבור. שנאמר בני אם ערבת לרעך. ומה הוא רעך, זה הקב״ה. שנאמר זה דודי וזה רעי (שה״ש ה׳). ואומר רעך ורע אביך אל תעזוב (משלי כז׳ י׳). ומה תעשה שלא תאמר על הטהור טמא, ועל הטמא טהור, ועל ההיתר איסור, ועל האיסור היתר, ותתחייב באמרי פיך, שנאמר נוקשת באמרי פיך (משלי ו׳ ב׳). ומה תעשה, לך ועסוק בתורה. שנאמר עשה זאת [אפוא] בני והינצל (שם שם ג׳). ואין זאת אלא תורה. שנאמר וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד׳ מד׳). לך התרפס (משלי שם ו׳), עשה לך רב מדייש עליך כעפר והתרפס תחת רגליו והמליכהו עליך. שנאמר ורהב רעיך (שם). ואין רהב אלא מלכות שנאמר אזכיר רהב ובבל (תהילים פז ד). אם עשית כן, הינצל כצבי מיד (משלי שם). ע״כ.

ואמרתי לבאר בזה מאמר יהושע בן פרחיה במנחות (ק״ט) [והבאתיו לעיל] שאם יאמר לו לעלות לגדולה כופתו ונותנו בפני אריה. והוא מידה כנגד מידה. שכשם שמעמידו בסכנה, שעכשיו ערב על כלל ישראל, והרי ככפתו ושמו בפני אריה. אף הוא יעמידנו בסכנה, שכופתו ונותנו לפני אריה.

ועל פי זה אמרתי לבאר דברי רבן גמליאל (פ״א משנה ט״ז) עשה לך רב והסתלק מן הספק. שלכאורה מה לא טוב לו בדברי יהושע בן פרחיה עד שצריך להזכיר עניין עשיית רב פעם נוספת. אלא שבא לפרש למה עשה לך רב כדי שלא תעמוד בדבר הלכה בספק אלא עשה לך רב. ד״א הסתלק מספק איסור. שכן אדם זקוק להביא אשם תלוי על הספק. וכמו שכתב במחזור ויטרי הנ״ל. אבל עכשיו שיש לו רב. הרי הרב נכנס תחתיו. כי הוא ערב לפני הקב״ה.

ולכאורה קשה על דברי רבן גמליאל. שכפשטם משמע שיעשה לעצמו רק רב אחד. שאל״כ כיצד יסתלק מהספק. והלא אם ילך אל שניים וזה יאמר בכה. והשני יאמר להפך. כיצד יסתלק מהספק. אלא ודאי עשה לך רב אחד בלבד. ואילו ר״ג בנו של הילל הזקן הוא. והילל שימש שני גדולי הדור. שמעיה ואבטליון. וכמו שאמרו בפסחים (ס״ו ע״א) והרי אלו שניים. ואם הילל עשה כהוגן ועשה לעצמו שני רבנים. ואף הוכיח את בני בתירא שמה ששכחו ולא ידעו אם הפסח דוחה את השבת הוא מטעם שלא שימשו שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. כלומר שעל האדם לעשות לעצמו שני רבנים. ולמה יאמר ר״ג בנו שיעשה לעצמו רק רב אחד. ומה רע לו ללכת בדרכי אבות ושיהיו שני גדולי הדור רבותיו.

ויש ליישב בפשיטות שבכל התלמוד כולו לא מצאנו שנחלקו שמעיה ואבטליון בשום דבר. שכך מצאנו בברכות (יט ע״א) אין משקין לא את הגיורת ולא את המשוחררת. וחכמים אומרים משקין. ואמרו לו, מעשה בכרכמית, שפחה משוחררת בירושלים והשקוה שמעיה ואבטליון. ע״כ. ובשבת (ט״ו) שהעידו משום שמעיה ואבטליון ששלשה לוגין מים שאובין פוסלים את המקוה וקיימו חכמים את דבריהם. ע״כ. ובפסחים (ע ע״ב) תמהני על שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון שהן חכמים גדולים ודרשנין גדולים ולא אמרו להן לישראל חגיגה דוחה את השבת. ע״כ. [וע״ע יומא ע״א ע״ב. ובביצה כ״ה ע״א. יבמות ס״ז ע״א. ועוד] שבכל מקום נזכרו ביחד. ולא מצאנו שנחלקו בדבר מה ביניהם.

ואמרתי בזה דרך מליצה על פי מה שאמרו ז״ל [ראה ילקוט שמעוני ירמיהו רמז של״ה] מבני בניו של ״סנחריב״ למדו תורה ברבים מאן נינהו שמעיה ואבטליון. והובא בברכות (י׳ ע״ב) שחזקיה סתם מי גיחון. וברש״י שם סתם מי גיחון - מי שלוח, בדברי הימים (ב׳ ל״ב). ולמה, כדי שלא יבואו מלכי אשור וימצאו מים לשתות. והיינו סנחריב. ע״כ.

והנה ברבות הימים בא לירושלים בזמן האר״י ומהרח״ו לוחם אחד שהיה הולך וכובש את כל הארצות. ואבו סייפן שמו. וכשהגיע לירושלים תבע לפתוח מי גיחון. ואמרו לו החכמים שאינם יכולים לעשות כן. ואילו מהרח״ו ע״י שם מפורש כזה או אחר יוכל לפתוח מי גיחון. וכששמע מהרח״ו דבר זה פחד. ובחר לברוח לדמשק. וע״י זה השתמש בשם של קפיצת הדרך. ונעלם מהמקום והגיע לדמשק. והנה לאחר זמן ראהו רבינו האר״י ז״ל ושאלו למה ברחת לדמשק. והשיב לו מהרח״ו כי היה ירא שמא יכריחנו אבו סייפן להשתמש בשם משמות הקודש והוא

אינו חפץ לעשות כן. השיב לו האר״י הקדוש אם לא היית משתמש בשם קדוש כדי להגיע לדמשק, ניחא. אבל כיוון שהשתמשת בשם קדוש בלאו הכי א״כ למה לא השתמשת בשם כדי לפתוח מי גיחון. שאתה ניצוץ מחזקיה המלך אשר סתם מי גיחון בשל סנחריב. ואבו סייפן הוא גילגול של סנחריב. שכך שמו אבו סייפן בעל שתי החרבות. והוא תרגום של סנחריב. ואם היית פותח מי גיחון היית מביא הגאולה. ועכשיו הוחמצה השעה. כיע״ש בבן יהוידע על ברכות הנ״ל.

נמצאת למד שסנחריב פירושו שתי חרבות. והן היו שייכות לאדם אחד. וכאחת מוצאות מתערן וכאחד נכנסות. לא תיפרדנה אשה מאת רעותה. ורק רצון אחד להן. והוא רצון בעליהן. וכן שמעיה ואבטליון מזרע סנחריב כשני חרבות הם. אך כדוגמת שתי החרבות ביחד יוצאות וביחד נכנסות. ולא מצאנו ביניהם כל מחלוקת ולא כל חילוק דעת. וכגוף אחד הם. וע״כ אפשר ואפשר לעשותם רבנים עליך. כי אינם שניים כי אם אחד. וכבר אמרו עשה לך רב. היינו אחד. וזה שבא ר״ג לומר. שעשה לך רב. לא רב אחד דווקא. אלא אפילו שניים ושלוש. ובלבד שיהיו בלב אחד ובדעה אחת.

ואמרתי לפי זה לבאר ביאור מחודש בדברי הגמרא דסוטה (מז ע״ב) משרבו תלמידי שמאי והילל שלא שימשו כל צורכן רבו מחלוקות בישראל. ע״כ. שלכאורה הל״ל משרבו תלמידי שמאי ותלמידי הלל. ולמה צירפם ביחד. אלא כוונתו לומר שאותם תלמידים שמשו גם את הלל וגם את שמאי. וכתוצאה מזה שהיו להם שני רבנים אשר דעת כל אחד שונה מדעת רעהו רבו המחלוקות בישראל. שנשתבשו לומר דברים שלא בשם אומרם. והחליפו דברי זה בדברי זולתו.

ועל פי דרך זאת יש להבין מה שקשה לכאורה בדברי רשב״ג בנו של ר״ג שאמר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי טוב לגוף [אלא] משתיקה. [גירסת התפארת ישראל והתויו״ט].

ונחלקו המפרשים בפירוש דבריו. שהרע״ב ביאר ששתיקה זאת היא שתיקת השומע חרפתו ואינו משיב. כיע״ש. ואולם בתפארת ישראל ביאר שלא יצא שום דבר טוב משתיקה. שכיוון שבתלמיד היושב לפני רבותיו מדובר. לא יצא לו דבר טוב מזה שיושב כפסל דומם. ואדרבה יחשבוהו לכסיל וגס שכל. וכדאיתא בב״ק (קי״ז ע״א) ההוא גברא דהוה בעי אחוויי אתיבנא דחבריה. אתא לקמיה דרב. א״ל לא תחוי ולא תחוי. א״ל מחוינא ומחוינא. יתיב רב כהנא קמיה דרב שמטיה לקועיה מיניה. קרי רב עילויה (ישעיהו נ״א) בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר. מה תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממון של ישראל כיון שנפל ביד עובדי כוכבים אין מרחמין עליו. א״ל רב: כהנא, עד האידנא הוו פרסאי דלא קפדי אשפיכות דמים. והשתא איכא יוונאי דקפדו אשפיכות דמים ואמרי מרדין מרדין. קום סק לארעא דישראל וקביל עלך דלא תקשי לרבי יוחנן שבע שנין. אזיל אשכחיה לריש לקיש דיתיב וקא מסיים מתיבתא דיומא לרבנן. אמר להו ריש לקיש היכא. אמרו ליה אמאי. אמר להו האי קושיא והאי קושיא. והאי פירוקא והאי פירוקא. אמרו ליה לריש לקיש. אזל ריש לקיש א״ל לרבי

יוחנן ארי עלה מבבל. לעיין מר במתיבתא דלמחר. למחר אותבוה בדרא קמא קמיה דר׳ יוחנן אמר שמעתתא ולא אקשי. שמעתתא ולא אקשי. אנחתיה אחורי שבע דרי עד דאותביה בדרא בתרא. א״ל רבי יוחנן לר״ש בן לקיש ארי שאמרת נעשה שועל אמר יהא רעוא דהני שבע דרי להוו חילוף שבע שנין דאמר לי רב. קם אכרעיה א״ל נהדר מר ברישא, אמר שמעתתא ואקשי. אוקמיה בדרא קמא אמר שמעתתא ואקשי. ר׳ יוחנן הוה יתיב אשבע בסתרקי. שלפי ליה חדא בסתרקא מתותיה. אמר שמעתתא ואקשי ליה עד דשלפי ליה כולהו בסתרקי מתותיה עד דיתיב על ארעא.* ע״כ.

הרי שלא הועילה לו שתיקתו לכלום. שחשבוהו לכסיל. ומלבד כ״ז השתיקה מפריעה להבנה ולחידוד ולזיכרון. שרק ע״י הפלפול והקושיות ותירוצים שלו יבין הדבר לאשורו. וגם ע״י דיבור יחוקו הדברים היטב על לוח לבו. וכמו שאמרו בעירובין (נ״ד א׳) אמר ליה שמואל לרב יהודה שיננא פתח פומיך קרי, פתח פומיך תני, כי היכי דתתקיים ביך ותוריך חיי.** שנאמר (משלי ד׳) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא. אל תקרי למוצאיהם אלא למוציאיהם בפה. ע״כ.

ואנוכי הרואה במדרש שמואל בשם מהר״ם אלאשקאר שביאר דברי שמעון בנו של ר״ג שלפי שאמר אביו עשה לך רב, למד מדרכו וכל ימיו היה יושב בין החכמים. וכיוון שאביו אמר הסתלק מן הספק. אמר שמעולם לא הורה בפני מי שגדול ממנו. ע״כ.

ולכאורה אין הדברים נהירים כ״כ. שאביו אמר עשה לך רב. היינו אחד. ואילו ר״ש גדל בין רבנים הרבה. ועוד שלא יסתלק מהספק אלא אם יהיה שואל את האחרים. ולא די במה שאינו מורה בפני מי שגדול ממנו. וכי כיצד מסתלק מן הספק בכך.

אבל לפי דרכינו יובן היטב. שכיוון שכל ימיו גדל בין החכמים. והיינו רבים. ושמע דבריהם וסברותיהם. כשכל אחד בונה וחברו סותר. הרי שלא נשאר בידיו דבר ברור ואמת לאמיתה. דשמא זה צודק, ושמא חבירו. וע״כ אין טוב לגוף אלא שתיקה. שכל שאין הדבר ברור בידו אין לך טובה יתירה על השתיקה.

ובפרט לאחר שראה מעשה בר״ג ורבי יהושע המבואר בראש השנה (כ״ה ע״א) שלח לו רבן גמליאל גוזרני עליך שתבא אצלי במקלך ובמעותיך ביום

* הערת המגיה: תרגום – אדם אחד שהיה רוצה להראות (לגויים) על תבן של חבירו. בא לפני רב אמר לו לא תראה ולא תראה. אמר לו אראה ואראה. ישב רב כהנא לפני רב, שמט את צווארו ממנו. קרא רב עליו וכו׳. אמר לו רב: כהנא, עד עכשיו היו פרסיים שלא היו מקפידים על שפיכות דמים. ועכשיו יש יוונים שמקפידים על שפיכות דמים. קום עלה לא״י וקבל עליך שלא תקשה לר׳ יוחנן שבע שנים. הלך, מצאו לריש לקיש שיושב ומסכם דברי בית המדרש לחכמים. אמר להם: ריש לקיש היכן הוא. אמרו לו: מדוע. אמר להם זו קושיא וזו קושיא, זה תירוצה וזה תירוצה. אמרו לו לריש לקיש. הלך ריש לקיש אמר לו לרבי יוחנן ארי עלה מבבל. יעיין אדוני בישיבה של מחר. למחר הושיבו אותו בשורה הראשונה לפני ר׳ יוחנן. אמר ר׳ יוחנן שמועה ולא הקשה. עוד שמועה ולא הקשה. הוריד אותו בשבע שורות אחורנית. עד שהושיב אותו בשורה אחרונה וכו׳. ע״כ לענייננו.

** הערת המגיה: תרגום – אמר לו שמואל לרב יהודה שיננא פתח פיך וקרא, פתח פיך ושנה. על מנת שתתקיים בך (התורה) ותירש חיים. ע״כ.

הכפורים שחל להיות בחשבונך. הלך ומצאו רבי עקיבא מיצר. אמר לו יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי. שנאמר (ויקרא כ״ג) אלה מועדי ה׳ מקראי קדש אשר תקראו אתם, בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו. בא לו אצל רבי דוסא בן הורכינס. אמר לו אם באין אנו לדון אחר בית דינו של רבן גמליאל, צריכין אנו לדון אחר כל בית דין ובית דין שעמד מימות משה ועד עכשיו. שנאמר (שמות כ״ד) ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. ולמה לא נתפרשו שמותן של זקנים אלא ללמד שכל שלשה ושלשה שעמדו בית דין על ישראל הרי הוא כבית דינו של משה. נטל מקלו ומעותיו בידו, והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבונו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו. אמר לו בוא בשלום רבי ותלמידי. רבי בחכמה ותלמידי שקבלת את דברי. ע״כ.

ובעיון יעקב על ר״ה הנ״ל שהיה ר׳ יהושע מיצר ממאי נפשך. אם יעשה כציווי ר״ג יחלל יוה״כ שחל על פי חשבונו. ואם לא יעשה נמצא מבטל דברי נשיא שבישראל. ואין ראוי לעשות כן. ע״כ בא ר׳ עקיבא לנחמו שאין עוון מזיד במה שיחלל יוה״כ שעל פי חשבונו בשל גזירת הנשיא.

ובפרט למה שכתב החיד״א בפתח עיניים (ר״ה כ״ה ע״א) שמה שניחמו רע״ק לרבי יהושע לאמור אשר תקראו אותם. אתם אפילו שוגגין. אתם אפילו מזידין וכו׳. כתב הרז״ה בספר המאור שר״ג הכיר בטעותו. ועכ״ז לא חזר בו. שעכשיו גבר צערו של ר׳ יהושע. שעד שלא הכיר בטעות כי אם ר׳ יהושע עצמו, היתה דעתו נוחה. שעכ״פ אינו יודע את האמת וע״כ מחזיק בסברתו. אבל עכשיו שהכיר בטעותו ואע״פי כן אינו חוזר בו. גדל צערו בכפליים. וע״ז בא לנחמו רע״ק בכפליים. אתם אפילו שוגגים, כנגד מה שלא הכיר בטעות. אתם אפילו מזידים, כלפי מה שהכיר בטעות ואע״פי כן החזיק בה. ע״כ.

וע״כ אמר שמעון בנו של ר״ג לא מצאתי לגוף טוב משתיקה. שלמה לו לאדם להיות מתעמת עם זולתו ואמונותיו. ולמה להביע דעתו ולומר סברותיו. וטוב לו יותר להיות שותק במקום מחלוקת. ובפרט כששמע מרבנים הרבה שאינו יודע להיכן הדין נוטה מרוב סברות וראיות. ובודאי שאין לגוף במצב זה טוב יותר מהשתיקה. שכל ייסורי הנפש מתנקמים בגוף.

והנה במדרש שמואל הקשה בשם מהר״י לירמא למה לא הזהיר על כך שיעשה האדם תלמידים. [כלומר עשה לך תלמיד]. שכן אמרו ז״ל (תענית ז ע״א. מכות י׳ ע״א) אמר רבי חנינא הרבה למדתי מרבותי, ומחבירי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכולן. ע״כ. ותירץ שהתלמיד אינו רוצה ללמוד מכל אדם. אלא ממי שלבו חפץ יותר. או ממי שסבור שלומד ממנו יותר. ולכן כיוון שלא ימצא אדם תלמידים כ״כ בקלות לא הזהירו על כך. ע״ש.

ובתוי״ט הביא דברים אלו והוסיף דברי המהר״ל בספר דרך חיים שלמה לא אמר קנה לך תלמיד. משום שאין ראוי לעשות כן. שיעמיד האדם עצמו להיות רב. ולקחת לעצמו חשיבות לומר

תלמד ממני כמו שעושים בארצות הללו. ע״כ. ע״ש.

אבל התויו״ט גופיה כתב שיש לדחות הקושיא מראשיתה. שכן באמת הזהירו חז״ל בתחילת דבריהם במסכת זאת והעמידו תלמידים הרבה. והיינו במי שרוצה להיות תלמיד. שבעל כורחו אי אפשר. וכן לא לכל אדם הזהירו. כי אם מי שיש בכוחו להעמיד תלמידים. כלומר להעמיד על רגל האמת. וזה אינו מצוי בכל אדם. וכו׳. כיע״ש. וע״ע בתפארת ישראל שביאר שיעמיד תלמידים הרבה היינו כשיבקשוהו. או להעמיד תלמידים לפרנסם קאמר. כיע״ש. וגם זה אינו בכל אדם.

ונתקשה הרע״ב בלשון ״עשה״ לך רב. והביא פירוש הרמב״ם אע״פי שאינו ראוי להיות רב עליך. [אתה עשה אותו רב עליך]. ע״כ. ע״ש.

ובספר ברוך שאמר כתב לבאר שלשון עשייה הוא לשון רכישה. וכמו בבראשית (י״ב) ואת הנפש אשר עשו בחרן (ועיין פירוש״י שם). ובפרשת עקב כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה. ע״כ. ובנחמיה (ט׳ י׳) ותעש לך שם כהיום הזה. ועוד רבים כאלו. ולעולם לשון עשייה הוא לשון קנייה. ושמם המשותף רכישה. ור״ל תקנה לך רב וחבר. ועניין קניין רב הוא שתהיה תמיד תחת השגחתו ופקידתו. שיורה הדרך בלימודך ובדרך ארץ. ויפתור לך ספיקותיך שבלימוד ושבדרך ארץ. ואע״פי שלשון אחד הוא. והיה יכול לומר קנה לך רב וקנה לך חבר. או עשה לך רב ועשה לך חבר. דרך הלשון לכתוב פועל מיוחד לשני שמות מעניין אחד. ע״כ.

ואני אומר שכוונתו רצויה להרגיש ההבדל בין הלשונות. כי באמת קשה למה ישנה התנא בלשונו. אבל עדיין קשה שדרך התנא לשנות בדרך קצרה. וכמו שאמרו (פסחים ג׳ ע״ב) לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה. כיע״ש. ולמה יאריך כאן. שהיה לו לומר קנה לך רב וחבר. או עשה לך רב וחבר. והיא לשון קצרה.

זאת ועוד שקשה על פי כלל שבידינו שדברי תורה לחוד ודברי חכמים לחוד. וכמו שכתבו התוס׳ (יומא כ״ה ע״א ד״ה נוטל המצנפת וכו׳) שהמדובר שם בפייס שהיו מפייסים בין הכהנים לחלק בעבודות ביהמ״ק שיבנה בב״א. והיו לוקחים המצנפת מאחד הכהנים ונותנים בו פתקים כו׳. כיע״ש בסוגיא. וכתבו בתו׳ הנ״ל נוטל מצנפת של אחד מהם: מכאן קשה לפירוש ריב״א דפירש דשל כהן הדיוט קרויה מגבעת לפי שהיא רחבה, ושל כ״ג מצנפת שהיא קצרה, לפי שהיה צורך להניח תפילין וציץ. וי״ל לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. דבלשון תורה קרי לשל כ״ג מצנפת בכל דוכתא. וכי ההיא דאמרינן בפ׳ קמא דגיטין (דף ז.) הסר המצנפת והרם העטרה. בזמן שמצנפת בראש כ״ג ישנה לעטרה בראש כל אדם, נסתלקה מצנפת מראש כ״ג נסתלקה עטרה מראש כל אדם. ע״כ. וע״ע בשו״ת חכם צבי (סי׳ צ״ז) ובשו״ת יביע אומר (ח״ו אהע״ז סי׳ ח׳) ועוד. וא״כ אין לדמותם כלל. והרי כל ראיות בעל הברוך שאמר מן המקרא. ואי אפשר ללמוד מהם לדברי חכמים שבמשנה.

ואמרתי אני בלבי שלשון חכמים מדוייק היטב. שכן אי אפשר לרכוש רב

או לקנותו בדמים. וכמו שאמרו לגבי חבר וקנה לך חבר ואפילו בדמים. וכמו שפירשו המפרשים. שרב שניתן לרכישה בממון אינו רב בכלל. כי איך יוכל להורות נכונה. ולהדריכו בדרך ישרה בענייני דרך ארץ אם משוחד הוא מפני הממון שמקבל ממנו. וה״ה אם משוחד מפני השררה. שאין דבריו נכונים כלל ועיקר. שהשוחד יעוור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים.

מעתה יש להבין למה אמר קנה לך חבר. ופירשו המפרשים אפילו בדמים. ולכאורה מה מועיל חבר בכסף. הלא ישמיענו מה שרוצה לשמוע. במקום לתקנו בעצות טובות ולהדריכו בדרך ישרה.

ונראה לומר שחבר ללימוד תורה אמר התנא. שעל הרוב אין דברי תורה מתקיימים אלא בדיבוק חברים. וכמו שאמרו בפרק קניין תורה. וע״ז אמרו שאם אינו מוצא עם מי ללמוד בחינם. אז יקנה חברותו אפילו בדמים.

אך יותר נראה כמו שפירש מהר״ח פאלאג׳י בספר לב חיים על פרקי אבות. דתנן בסוף עוקצין עתיד הקב״ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש״י עולמות. שנאמר להנחיל אוהבי ״יש״. ואי אפשר להיות צדיק בלא לימוד תורה. וכיוון שלימוד תורה אינו מתאפשר כי אם ע״י שניים. שאז מבינים העניין היטב מתוך שזה מקשה וזה מתרץ. זה בונה וזה סותר. נמצא שהש״י עולמות נקנים ע״י החבר. וזה שאמר קנ״ה לך חבר. כלומר קנ״ה שהוא מחצית הש״י אינו בא לך מעצמך. אלא קנ״ה מביא לך החבר.

עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות

כתב בספר ברוך שאמר על מסכת אבות עשה לך רב אף הוא לשון רכישה. וכמו קנה לך חבר. וכן מצאנו רבים בתנ״ך. וכמו ואת הנפש אשר עשו בחרן. וכן כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל וכו׳. וכן בנחמיה (ט׳ י׳) ותעש לך שם וכו׳. ונמצא שפועל זה עשייה משותף מענין אחד. והיינו תקנה לך רב ותקנה לך חבר. והיה יכול לומר בשניהם או קנה או עשה. אבל כך הוא דרך הלשון לכתוב פועלים שונים ושמות שונים לדברים שהם בעצם אחד. יע״ש.

וכפי זה היינו יכולים לדרוש שלא בשני אנשים דיבר אלא באדם אחד. שבבואך לרכוש רב בעצם קנית חבר נאמן לגלות לו סודות מסודות שונים אשר לא יחסרו לכל איש לעת מצוא. ושאין דרך לגלותם לאחר זולת לחבר אמיתי ונאמן. והואיל וחבר זה רכשת אותו לרב, עליך להיות מונחה על ידו ושיתיר ספיקותיך בעצה טובה בדעת ותבונה. וכמו שאמרו חז״ל לקמן (משנה טז׳) עשה לך רב והסתלק מן הספק.

ואע״פ שהדברים נכונים כשלעצמם, מ״מ לא ישרו בעיני דברי הרב ברוך שאמר. שכן כבר כתב המאירי (הובא במדרש שמואל) שלשון עשייה יאמר על דבר שצריך לטרוח בו. ע״ש. ואם נרצה יש

להוכיח מיניה וביה שרכישה לחוד ועשיה לחוד. דכתיב ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן. ע״כ.

ומלבד מה שמשמע שרכישה לחוד ועשיה לחוד. הרי שעוד י״ל שאין הנפש נקנית בדמים ובמעות. משא״כ חבר שנקנה בדמים וכמו שפירש הרע״ב וקנה לך חבר – ואפילו בדמים. ע״ש. שכן לעיתים יהפוך לחבירו את הנהנה מרכושו. משא״כ ברב. וכבר אמרו חז״ל (חגיגה ט״ו ע״ב) עה״כ שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו. אם הת״ח דומה למלאך ה׳ צבקות תורה יבקשו מפיהו וכו׳. יע״ש. ומוכח מינה שהת״ח אינו יכול להיות מוטה אחרי קניני ודברי עוה״ז. אלא מעולה ומתעלם מהם. שכן מלאך אין לו בעוה״ז ומעוה״ז ולא כלום. וא״כ איך אפשר לרכוש רב בדמים.

זאת ועוד שהואיל והרב צריך להוכיח את שומעי לקחו לבלתי היות להוטים אחרי תאוות עוה״ז אלא לשים פניהם אל המוביל לחיי נצח בעוה״ב. וביותר ע״פ מה שאמרו רז״ל (ערכין ט״ז) א״ר טרפון מסופקני אם יש בדור הזה שיכול להוכיח את חבירו. שאם יאמר לו טול קיסם מבין שיניך יאמר לו טול קורה מבין עיניך. יע״ש. ולפי זה אם יוכיח הרב את הציבור לבלתי הלוך אחרי עניני וקנייני עוה״ז, הרי שבודאי יאמרו לו טול קורה מבין עיניך, שכן בכסף נרכשת שהוא כולו קניין עוה״ז.

זאת ועוד ע״פ מה שאמרו חז״ל (פסיקתא זוטרתא שמות פכ״ג) עה״כ ושוחד לא תיקח וגו׳. שוחד למה נקרא שמו שחד. שהוא חד. לפיכך אפילו אמר הריני נוטל את ממונו ואיני מטה את דינו ת״ל ושוחד לא תיקח. ע״כ. ומוכח שאם הרב מקבל מאלו ממון ממילא לא ימצא בהם צד חיוב. כי השוחד יעוור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים. ואפילו אם רוצה לא יוכל.

וע״כ נראה שלשון עשיה הוא לשון טורח. וכמו פירוש המאירי. ור״ל שמן הראוי שיטרח כל אדם להמצא אצל הרב שילמדנו מקרא ומשנה וגמרא והלכה וממנו ילמד ועל פיו יעשה כל מעשיו.

וחנה מי שאינו עושה לעצמו רב, בהכרח שהוא בעצמו פוסק את הלכותיו ומברר את עניניו. ולזה הזהירו חז״ל שלא יעשה כן. וכמו שאמרו ביבמות (ק״ט ע״ב) על הכתוב (משלי כא׳) רוע ירוע כי ערב זר ושונא תוקעים בוטח. רוע ירוע היינו רעה אחרי רעה תבוא על המקבל גרים. ועל התוקע עצמו לדבר הלכה. ע״ש.

וחנה הקשו התוס׳ שם (ד״ה רעה אחר וכו׳) שאדרבה מצאנו שנענשו אברהם יצחק ויעקב על שלא קיבלו את תמנע כשבאה להתגייר. והלכה ונעשתה פילגש לאליפז בן עשו ותלד לאליפז את עמלק. שמצער את ישראל תמיד. וכמו שאמרו בהגדת חלק (סנהדרין צ״ט ע״ב). וגם יהושע קיבל את רחב הזונה ונעמי ורות המואביה וכו׳. יע״ש. וא״כ למה תבוא רעה אחר רעה על מקבלי גרים. ותירצו שמשיאין להם עצה לבוא ולהתגייר או מקבלים אותם מיד בלי בדיקה ראויה לשם מה באו. ע״כ. והיינו שבאופן זה שמקבלם בלא בדיקה ראויה לשם מה באו בזה אמרו חז״ל שתבוא עליו רעה אחר רעה.

וזה שאמר הכתוב כי רוע ירוע כי ערב זר.
שהוא ג״כ לשון תערובת. דמה לו לערב זרים בתוך ישראל. והרי אין כוונתם להעשות ליהודים טובים אלא להשאר בזרותם. וגם הוא לשון ערבות שכל ישראל ערבים זה לזה. וכן הגר הבא לחסות תחת כנפי השכינה שהוא כישראל לכל דבר נעשים ערבים לו כאחד מישראל. וכן ראוי להיות. אבל בזה שלא בא לחסות תחת כנפי השכינה אלא לשם רווח ותועלת שיצמח לו מזה מה לנו להיות ערבים לו ולשלם על עבירותיו.

ושונא תוקעים בוטח. מהו תוקעים.
שתוקע עצמו לדבר הלכה. זה דיין שיודע הלכה אלא שאין הדין הבא לפניו דומה כל כך להלכה שידועה לו. ואעפ״כ תוקע עצמו לדבר הלכה ואת רבו אינו שואל ואינו מתייעץ עמו. יע״ש.

אבן יש לעיין היטב בדרשה זו. שאם הוא
דיין ורגיל לרדת לעומקה של הלכה ולגופו של דין, למה צריך להמלך עם רבו בכל עת. והלא לכך נבחר להיות פוסק הדין. ופשוט שבכלל הדין והפסק גם לדמות דבר לדבר. ומה פשע יש בזה.

זאת ועוד למה קורא להם בשם תוקעים
לדרוש תוקע עצמו לדבר הלכה. מה הוא לשון תוקע. ולמה לא אמר מכניס עצמו לדבר הלכה או כיוצ״ב.

והנה ביאור הכתוב רע ירוע כי ערב זר
ושונא תוקעים בוטח. על עניני ערבות ממון מדבר. שכך דרך הערבים להלוואת ממון או לדבר אחר, לתקוע כף לקיים הערבות להיות הוא במקום הלווה. ולא עוד אלא שנפרעים מהערב תחילה.

ובאמת שכך מצאנו ביהודה שהתחייב
בתקיעת כף להחזיר את אחיו בנימין ממצרים בריא ושלם. ומקרא מלא כתיב כי עבדך ערב את הנער מאת אבי לאמר אם לא אביאנו אליך וחטאתי לאבי כל הימים. ע״כ. ודרשו ז״ל (תנחומא סי׳ ד׳) בעוה״ז ובעוה״ב. ורבותינו דרשו עליו במדרש (רבה ריש ויגש פצ״ג) הכתוב בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפך וגו׳. ומוכח שערבות והתחייבות של יהודה בתקיעת כף היתה. וכל התוקע כף לחבירו על חבירו השני הרי נעשה ערב להפרע ממנו תחילה.

ואמרו רז״ל (תנחומא משפטים סי׳ ו׳)
א״ר שמואל בר נחמני א״ר יונתן כל דיין שנוטל ממון מזה ונותן לזה שלא כדין, הקב״ה גובה ממנו נפשו. יע״ש. וקשה למה לוקח נפש הדיין. יקח את הבעל דין תחילה. שסוף כל סוף הוא נטל את הממון למעשה. אלא כיון שהדיין דימה דבר לדבר ולא שאל את רבו וטעה בדימויו הרי הוא נכנס במקום הבעל דין. וכמו שערב נכנס במקום הלווה. וע״כ קורא לדיין תוקע עצמו לדבר הלכה שכשם שהערב נתן תקיעת כף לחבירו להיות נפרע ממנו, כך הדיין בפסיקתו נעשה ערב להפרע ממנו הואיל ולא בא על דעתו להמלך ברבו. והכניס עצמו במקום ערב.

וע״כ אמה״כ ושונא תוקעים בוטח. היינו
השונא להיות ערב ואחראי על ממון חבירו ומתרחק מדבר זה הוא בוטח שלא

משנה ז

נִתַּאי הָאַרְבֵּלִי אוֹמֵר: הַרְחֵק מִשָּׁכֵן רָע, וְאַל תִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע, וְאַל תִּתְיָאֵשׁ מִן הַפֻּרְעָנוּת:

יארע לו כל פגע. שהדיין נעשה ערב לפסיקתו ואם מוטעית היא הקב״ה נפרע ממנו ולא מבע״ד.

ולקו״ד נראה לבאר תוקעים מלשון תקיעה כבתקיעת שופר. דקיי״ל שכל תרועה פשוטה לפניה ופשוטה לאחריה. ואותו קול פשוט בשם תקיעה יקרא. וע״כ לשון תוקעים הוא לשון פושטים. כלומר אותו דיין אע״פ שצריך לדמות דבר לדבר אינו יכול להסתפק ולהסתמך על ידיעתו את ההלכה. מ״מ פושט הוא את הדין על פי דימויו. וזה לשון תוקע, דהיינו שלדעתו פושט הדין כתקיעה שהוא קול פשוט. וכיון שכן נמנע הוא להתייעץ עם רבו.

ועז״א ששונא תוקעים בוטח. שכיון שאצלו אין הדבר פשוט גם אם לדעתו כן הוא, ונועץ ברבותיו, בודאי שבוטח הוא שלא יארע לו כל אוון. שכן אינו תוקע עצמו בדבר הלכה.

ואם כן הדבר לגבי הדיין הבקי בהלכה והסתעפויותיה. כש״כ וק״ו בן בנו של ק״ו לגבי האדם הפשוט שכל דרכי התורה זרים לו. ואפילו פירש״י על התורה אינו יודע. ומנין לו האומץ לפסוק הלכה לעצמו ואפילו לאחרים. והרי נפשו הוא חובל ורעה על רעה תבואהו. ומניין לו האומץ והחוצפה לנהוג כן.

וזה מה שהזהירנו התנא עשה לך רב, ולא תעמיד עצמך רב לעצמך וכש״כ לאחרים. וע״י זה ג״כ תסתלק מן הספק וידוע תדע כדת מה לעשות. ולא תטעה ולא תטעה את אחרים. וע״י זה תירש טוב בזה ובבא.

משנה ז׳

נתאי הארבלי אומר הרחק משכן רע וכו׳.

ניתאי הארבלי מהעיר ארבאל. וראה להרמב״ן בפירוש התורה (בראשית ל״ד י״ב) בבואו לחקור מה היה עם דינה בת יעקב שכתב וז״ל: ועל דרך הפשט עמדה עם אחיה צרורה באלמנות חיות. כי היתה טמאה בעיניהם, כדכתיב אשר טמא את דינה אחותם. ורבותינו נחלקו בה (ב״ר פ׳ י״א). והקרוב דברי האומר נטלה שמעון וקברה בארץ כנען. והוא כמו שאמרנו, כי היתה עמו בביתו כאלמנה וירדה עמהם למצרים ושם מתה ונקברה בארץ. וקבורתה ידועה עד היום בקבלה והיא בעיר ארבאל עם קבר ניתאי הארבלי. ויתכן כי העלה שמעון עצמותיה בחמלו עליה. או שהעלו

אותם ישראל עם עצמות אחיה כל השבטים. כמו שהזכירו רבותינו (ב״ר י״א). ע״כ. כיע״ש.

וכתב הרשב״ץ בספר מגן אבות שזה הוא מפורסם ביד הכל, שהשוכר בית תהיה חקירתו ראשונה מי יהיה שכן לו. ואם הוא רע, יתרחק ממנו שלא ילמד ממעשיו הרעים. ולזה אסרו חכמים לדור בחצר עם הנכרי. כדי שלא ילמד ממעשיו. כמו שהוא מוזכר בפרק הדר (עירובין סב א). ומחלוקת דתן ואבירם הוא מפני שהיו שכנים לקרח. כי דגל ראובן היה תימנה ושם היו בני קהת. ושכני משה ואהרן שהיו במזרח, היו שלשה שבטים שביניהם כולם בני תורה. יהודה מחוקקי, ומזבלון מושכים בשבט סופר, ומבני ישששכר יודעי בינה לעתים, כמו שנזכר בילמדנו (תנחומא ויחי סימן יא ד״ה זבולון). ע״כ.

ונראה לומר שאע״פי שלפני דברים אלו הובאו במשנה דברי ר׳ יהושע בן פרחיה שסיים הוי דן את כל האדם לכף זכות. כיע״ש. בא רעהו וחקרו. הלא הוא ניתאי הארבלי אשר קיבל יחד עמו מיוסי בן יוחנן איש ירושלים ומיוסי בן יועזר איש צרדה. שאין זה כלל גמור לדון כל אדם לכף זכות. שאם תאמר כן הרי שלעולם לא תמצא רשע. וכיצד תתרחק משכן רע. אלא שיש בדבר גבולות וסייגים.

ויש לבאר על פי מה שאמרו במסכת דרך ארץ (פרקי בן עזאי פרק ג׳ הל׳ ג׳) לעולם יהיו כל בני אדם בעיניך כליסטים, והוי מכבדן כרבן גמליאל. מעשה ברבי יהושע שהכניס אצלו אדם אחד. נתן לו אכילה ושתייה והעלהו לגג, ונטל את הסולם מתחתיו. מה עשה אותו האיש, עמד בחצי הלילה ונטל כל הכלים וכרכן בטליתו. וכיון שבקש לירד, נפל מן הגג ונשברה מפרקתו הימנו. לשחרית בא ר׳ יהושע ומצאו. אמר לו ריקה, כך עושין בני אדם כמותך. אמר לו לא הייתי יודע שנטלת את הסולם מתחתיי. אמר לו ריקה, אי אתה יודע שמאמש היינו זהירין בך. מכאן אמר רבי יהושע לעולם יהיו כל בני אדם בעיניך כליסטים, והוי מכבדן כרבן גמליאל. ע״כ. הרי שמתחילה צריך לחשוד בו ולחשוש לו, עד שתתברר זכותו.

וכיוצא בזה מורם מדברי הרמב״ם בפירושו לאבות (פרק א׳ משנה ו׳) וז״ל: והוי דן את כל האדם לכף זכות. עניינו, שאם יהיה אדם שאינו ידוע לך, לא תדע האם צדיק הוא או רשע, ותראהו עושה מעשה או אומר דבר שאם יפורש באופן מה הריהו טוב, ואם תפרשהו באופן אחר הרי הוא רע, פרשהו כטוב, ואל תחשוב בו רע. אבל אם היה איש ידוע שהוא צדיק, ומפורסם במעשי הטוב, ונראה לו מעשה שכל תכונותיו יורו על היותו מעשה רע, ואין להכריע בו שהוא מעשה טוב אלא בדוחק רב מאד ובאפשרות רחוקה, צריך לפרש אותו כטוב, הואיל ויש צד אפשרות להיותו טוב. ואין מותר לחושדו. ועל זה אמרו ״כל החושד כשרים לוקה בגופו״. וכן אם היה רשע ונתפרסמו מעשיו ואחר כך ראינוהו עושה מעשה שראיותיו כולן מורות שהוא טוב, ובו צד אפשרות רחוקה מאד לרע, צריך להישמר ממנו ולא להאמין בו טוב. הואיל ויש בו אפשרות לרע. אמר (משלי כ״ו כ״ה) ״כי יחנן קולו אל תאמן בו כי שבע תועבות בליבו״. ואם היה בלתי ידוע והמעשה נוטה אל אחד משני הקצוות צריך בדרך המעלה

שידון לכף זכות איזה משני הקצוות שתהיה. ע״כ.

הרי שרק באינו ידוע ויש לפרש לאחד משני הקצוות, אע״פי שאינו חובה גמורה לדונו לכף זכות, מ״מ ע״ד המעלה והחסידות, שבזה עוסקת מסכת זאת, יש לדונו לכף זכות. אבל בידוע אין לדונו לכף זכות כלל.

ואמרתי לבאר על פי זה מאמר הגמרא בחגיגה (טו ע״ב) אשכחיה רבה בר שילא לאליהו. אמר ליה מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא. אמר ליה קאמר שמעתא מפומייהו דכולהו רבנן ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר. אמר ליה אמאי משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר. אמר ליה אמאי רבי מאיר רמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק. אמר ליה השתא קאמר מאיר בני אומר.* עכ״ל.

ומלבד שיש כאן להעיר ע״ד העולם שסבורים שביד כל אחד להוציא הטוב מהרע. ולאכול תוכו ולזרוק קליפתו. והרי אין ר׳ מאיר כשאר העולם. שחריף וזך השכל והרעיון עד כדי כך שאין חביריו יכולים לעמוד על דבריו. וכמו שאמרו בעירובין (יג ע״ב) אמר רבי אחא בר חנינא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו. ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו. שלא יכלו חביריו לעמוד על סוף דעתו. שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים. על טהור טמא ומראה לו פנים. תנא לא רבי מאיר שמו אלא רבי נהוראי שמו. ולמה נקרא שמו רבי מאיר, שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה. ולא נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו. ואמרי לה רבי אלעזר בן ערך שמו. ולמה נקרא שמו נהוראי, שמנהיר עיני חכמים בהלכה. אמר רבי האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לרבי מאיר מאחוריה. ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי.** דכתיב (ישעיהו ל׳) והיו עיניך ראות את מוריך. אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן תלמיד היה לו לרבי מאיר וסומכוס שמו שהיה אומר על כל דבר ודבר של טומאה ארבעים ושמונה טעמי טומאה. ועל כל דבר ודבר של טהרה ארבעים ושמונה טעמי טהרה. ע״כ.

ונוסף על מה שמבוארת יכולתו הגדולה של ר׳ מאיר זיע״א שאין מי שישתווה לו אפילו בין החכמים. וכש״כ בין סתם עמך. עדיין נשאר לבאר לנו המאמר. שמתחילה לא היה אומר הקב״ה תורה מפיו של ר׳ מאיר כיוון שלמד מאחר הוא אלישע בן אבויה. ואח״כ נתפייס במה שאמרו ר׳ מאיר רימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק. וחזר לומר תורה מפיו.

ונראה לבאר בס״ד שאע״פי שאמרו שאחר יצא לתרבות רעה וכפר בעיקר שבשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו. וכמו

*הערת המגיה: תרגום - רבה בר שילא מצאו לאליהו הנביא. אמר לו מה עושה הקב״ה. אמר לו (אליהו) אומר שמועות מפי (בשם) כל החכמים ומפיו (בשמו) של ר׳ מאיר אינו אומר. אמר לו למה. השיבו (אליהו) משום שלמד מפיו של אחר. אמר לו (רבה בר שילא) למה, והרי ר׳ מאיר רמון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק. אמר לו עכשיו אומר (הקב״ה) מאיר בני אומר. ע״כ.

**הערת המגיה: תרגום - אמר רבי, מה שמחודד אני יותר מחבירי הוא מחמת שראיתי את רבי מאיר מאחוריו. ואילו ראיתיו מלפניו הייתי מחודד יותר. ע״כ.

שאמרו בחגיגה הנ״ל. ופירש״י שלפני שהפקיר עצמו לתרבות רעה היה זה. כיע״ש. ולכאורה היה ר׳ מאיר צריך לתת את ליבו לכך. ולדון לכף חובה. או עכ״פ לחשוש למעשה זה. ולא ללמוד תורה ממנו.

אבל לפני ר׳ מאיר נתגלה אדם שומר תו״מ באדיקות. כי על כן דימהו לרימון. שאפילו קטן שבישראל מלא מצוות כרימון. וא״כ למה לו לחשוד בו ולדונו לכף חובה. שכפי דברי הרמב״ם אם מוחזק כצדיק אפילו עשה מעשה שנראה רע אבל יש לפרשו כמעשה טוב אפילו על צד הדוחק, יש לדונו לכף זכות. והרי אמרו לגבי ע״ז לא תלמד לעשות כתועבות הגויים ההם (דברים י״ח). ודרשו ז״ל (שבת ע״ה ע״א. ור״ה כ״ד ע״ב ועוד) לעשות אין אתה למד. אבל למד אתה להבין ולהורות. כיע״ש. והרי כשלפנינו צדיק המקיים מצוות כרימון, ומצד שני ישנו מעשה ונראה לנו מעשה שכל תכונותיו יורו על היותו מעשה רע, ואין להכריע בו שהוא מעשה טוב אלא בדוחק רב מאד ובאפשרות רחוקה, צריך לפרש אותו כטוב הואיל ויש צד אפשרות להיותו טוב. ואין מותר לחושדו, ועל זה אמרו ״כל החושד כשרים לוקה בגופו״. וכלשון הרמב״ם בפירושו לאבות. וא״כ למה לא ילמד ר׳ מאיר ממנו. ונתפייס בזה הקב״ה וחזר לומר תורה מפיו.

והנה ראתה עיני בשו״ת אפרקסתא דעניא (ח״א ס׳ צ״ד ובהערות שם אות א׳) שיצא לדון ממעשי כיבוד אב ואם של עשו הרשע שאנו סובלים כ״כ מחמתו כמבואר בספה״ק. ונאמר בזכריה (ב׳ י״ב) כי כה אמר ה׳ צבאות אחר כבוד שלחני אל הגוים השוללים אתכם כי הנגע בכם נגע בבת עינו. ופירש״י שם בשם מדרש אגדה, אחר כבוד - אחר שאשלם לעשו כבוד שכיבד את אביו. ובב״ר (פס״ה י״ב) אמר רשב״ג (ברוב ענותנותו) כל ימי הייתי משמש את אבא ולא שמשתי אותו א׳ ממאה ששמש עשו את אביו. אני כשהייתי משמש את אבא הייתי משמשו בבגדים מלוכלכים. ובשעה שהייתי יוצא לדרך הייתי יוצא בבגדים נקיים. אבל עשו בשעה שהיה משמש את אביו לא היה משמשו אלא בבגדי מלכות. ע״ש. וכבר כתב הרמב״ם ז״ל במס׳ אבות פ״א מ״ו ז״ל וכן כשיהיה רשע ויתפרסמו מעשיו, ואח״כ ראינו בו שיעשה מעשה שכל ראיותיו מורות שהוא טוב ויש בו צד אפשרות רחוק לרע, ראוי להשמר ממנו ושלא תאמין בו שהוא טוב. אחר שיש בו אפשרות לרע. ועז״כ גם כי יחנן קולו אל תאמן בו עכ״ל. וכ״כ הרע״ב ז״ל שם. הנה כי כן כש״כ בעשו מצוה עלינו להקטין כיבוד שלו כל מה שאפשר.

והנה הבגדי מלכות ששמש בהן עשו לאביו. הן המה בגדי החמודות שחמד אותן מנמרוד. כמבואר במדרש שם. והמה בגדי אדה״ר כמבואר בזוה״ק. ובילקוט ראובני פ׳ תולדות בשם ציוני ד״ה ותקח רבקה, קרי להו ג״כ בגדי מלכות. והביא בשם מדרש דמעור לויתן היו. ע״ש. וי״ל דעשו שפקח היה וירא מאביו שיריח ריחו הרע מזוהמת עונותיו וחלאת טומאתו. לכן לכסות ערותו לבש בגדי החמודות שהיו מעור לויתן וקי״ל שעור דג אינו

מקבל טומאה. כמבואר במס׳ כלים (פ״י מ״א ופי״ז מי״ג). וגם א״א בהם טומאה כלל. ויש בהם כדי לחצוץ בפני ריח טומאתו. ובאותו פעם שהיה צריך יעקב לקבל הברכות והיה עשו ממהר להביא, מאחר שהתעכב בצידו כמבואר, לא לבש בגדי החמודות. ומיד הריח אביו ריח גיהנם.

והשתא נבוא להא דרשב״ג שלכאורה באמת אמאי שימש הוא את אביו בבגדים מלוכלכים. ומכש״כ ביודעו כי מגרעות נותן בזה למצות כבו״א (עי׳ ראב״ע וישלח ל״ה ב׳ ד״ה והחליפו שמלותיכם. ובמס׳ ברכות ל׳ ורש״י ד״ה מציין). ובכלל הדבר תמוה מה זאת היה לו לרשב״ג נשיא ישראל שהיה לבוש בגדים מלוכלכים. אשר לזאת נ״ל שודאי היו מלוכלכים בדם ושפיר ושליא כדי לטהר אשה לבעלה כמו שעשה דהמע״ה (ברכות ד׳). ולכלוך זה קדושה יש בו. ומעלה ריח טוב, ריח בושמין דג״ע. ובמכוון שימש בם את אביו כדי להנותו.

ומ״ש רשב״ג ״ולא שמשתי אותו אחד ממאה ששמש עשו״, י״ל דשם רמז דאילו היו ישראל מקיימים מצות כבו״א כראוי, ודאי כבר היו בו כדי לבטל קיום כבו״א של עשו. כמ״ש בס׳ יע״ד. אלא דדא עקא דמצוה זו אצלינו ברפיון. לכן שרוים בצער. וז״ש רשב״ג אע״פ שכל ימי הייתי משמש את אבא בתם לבב, מ״מ לא הגיע לאחד ממאה כו׳. ור״ל כשאני לעצמי אין בשימושי שיעור לבטל שמושו של עשו. ואע״פ שהיה רשע. ומה שהיה משמש בבגדים החמודות לא היה מחמת כבו״א אלא מטעם הנ״ל. ואני שמשתי בבגדים מלוכלכים המעלים ריח ניחוח. מ״מ אין בו כדי ביטול בשלי לחוד. ונעשה כאומר ע״כ הזהרו במצות כאו״א. כדי למהר להתקיים דבר הנביא זכריה הנ״ל ״אחר כבוד שלחני ה׳״ כפירש״י בשם מ״א. ע״כ.

וראה עוד בשו״ת מהרש״ם (ח״ג סי׳ ר״ה) במי שקנה עבירות דיש לדון שאם היה יודע העונש לא היה קונה. לדעתי אין לדונו לזכות כיון שעשה מעשה הנחשב בעיני בנ״א למעשה רשע, ואיתרע חזקת כשרות שלו. ועיין ברע״ב פ״א דאבות דבכה״ג אינו בכלל הוי דן את כל האדם לכף זכות. וכ״ה בפי׳ הר״מ שם. ושום יהודי שיש בו ניצוץ יהודי מתיירא לעשות כן. ע״כ.

הרי שרק מי שיש לו חזקת כשרות יש לדונו לכף זכות. אבל מי שאינו ידוע ועשה מעשה שהוא רע אין לדונו לכף זכות. ויש להתרחק ממנו.

והנה אמרו ז״ל בקידושין (מ׳ ע״א) עה״כ (ישעיהו ג׳) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. וכי יש רשע רע ויש שאינו רע. אלא רע לשמים ורע לבריות הוא רשע רע. רע לשמים ואינו רע לבריות זהו רשע שאינו רע. ע״כ. ומשמע כפי דברי המאמר הנ״ל שכל שהוא טוב לשמיים צדיק מקרי. טוב לא מקרי. וכל שהוא רע לשמיים רשע מקרי. רע לא מקרי. ונמצא שטוב ורע תלוי במעשה האדם עם הבריות. ומשמע מלשון המאמר שאותו צדיק אינו עושה טוב עם הבריות, אבל גם אינו עושה רע. ואותו רשע אף הוא אינו עושה רע לבריות, אבל גם אינו עושה טוב. ולכן רשע מקרי, רע לא מקרי.

וראיתי בספר בית אהרן על אבות שהביא בשם הזהר בראשית שרע גרוע מרשע. וזה מה שאמר הנביא אוי לרשע רע. אוי לו לרשע כשנעשה גם רע. כיע״ש. וזאת כוונת התנא שעלינו להתרחק משכן רע לבריות. שאפילו הקב״ה אע״פי שמוחל על עבירות שבין אדם למקום. אינו מוחל על עבירות שבין אדם לחבירו. והיינו משום שהעובר על דברי תורה רשע מקרי. רע לא מקרי. אבל העושה רע לחבירו רשע רע מקרי.

וציווי זה להתרחק משכן רע מצא ביטוי גם בהלכה. וכפי שפסק הרמב״ם בהלכות אישות (פרק יג הל׳ טו) ובטור ושו״ע אבהע״ז (סי׳ ע״ד) וז״ל: איש שאמר איני דר במדור זה מפני שבני אדם רעים או פרוצים או גוים בשכונתי ואני מתירא מהם שומעים לו, ואע״פ שלא הוחזקו בפריצות. שכך צוו חכמים הרחק משכן רע. ואפילו היה המדור שלה, מוציאה ממנו ושוכן בין בני אדם כשרים. וכן היא שאמרה כן אף על פי שהוא אומר אני איני מקפיד עליהם, שומעין לה. מפני שהיא אומרת אין רצוני שיצא עלי שם רע בשכנות אלו. עכ״ל.

ויש להבין מה שם רע יצא עליה בהיותה שוכנת ביניהם. שלכאורה אם תנהג בכשרות הלא הכל יעידון יגידון צדקתה. ומה שם רע ישיאוה.

ויש לבאר על פי הגמרא דקמא (צ״ב ע״ב) א״ל רבא לרבה בר מרימנא הא מילתא דאמרי אינשי מטייל ואזיל דיקלא בישא גבי קינא דשרכי. [פירש״י קינא דשרכי - אילנות בטלים ואין עושים פרי. כמו גברא דשרכא. מטייל - כלומר דרך דקל רע ליגדל בצד אילן סרק]. אמר ליה דבר זה כתוב בתורה, שנוי בנביאים, ומשולש בכתובים, ותנן במתניתין, ותנינא בברייתא.

כתוב בתורה, דכתיב (בראשית כ״ח) וילך עשו אל ישמעאל. שנוי בנביאים, דכתיב (שופטים י״א) ויתלקטו אל יפתח אנשים רקים ויהיו עמו. ומשולש בכתובים, דכתיב (בן סירא י״ג) כל עוף למינו ישכון ובני אדם לדומה לו.

תנן במתניתין, כל המחובר לטמא טמא כל המחובר לטהור טהור. [רש״י המחובר לטמא טמא כו׳ - במסכת כלים היא בפרק טבעת אדם דקתני אונקלי של דרגש ושל שולחן טמאה, ושל מנורת עץ טהורה. זה הכלל המחובר לטמא טמא לטהור טהור]. ותנינא בברייתא, רבי אליעזר אומר לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב, אלא מפני שהוא מינו. [ברייתא היא בחולין סה ע״א. תניא רבן גמליאל אומר דורס ואוכל, בידוע שהוא טמא. יש לו אצבע יתירה וזפק וקורקבנו נקלף, בידוע שהוא טהור. ר״א בר׳ צדוק אומר מותחין לו חוט של משיחה. אם חולק את רגליו שתים לכאן ושתים לכאן, טמא. שלש לכאן ואחת לכאן, טהור. ר״ש בן אלעזר אומר כל עוף הקולט מן האויר, טמא. ציפרתא נמי מקלט קלטה. אמר אביי קולט ואוכל קאמרי. אחרים אומרים שכן עם טמאים טמא. עם טהורים טהור. כמאן כר׳ אליעזר. דתניא ר״א אומר לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו. ע״כ]. וא״כ ודאי יצא לה שם רע בהיותה שוכנת בצוותא חדא עם שכנים רעים. דלא לחינם הלך הזרזיר וכו׳.

אמור מעתה שעלינו לדעת מה הוא שכן רע. ומצאנו לפרש מה הוא שכן רע על פי המדרש דברים רבה (פרשה ט' ו') ד"א הן קרבו ימיך. למה נגזר עליו מיתה בזה לשון הן. רבנן אמרי למה"ד לאחד שכיבד את המלך והביא לו דורון חרב חדה. אמר המלך התיזו את ראשו בה. א"ל אותו האיש אדוני המלך במה שכיבדתיך בה אתה מתיז את ראשי. כך אמר משה רבש"ע בהן קילסתיך שכן כתיב (דברים י') הן לה' אלוקיך השמים ושמי השמים וגו'. ובהן אתה גוזר עלי מיתה. א"ל הקב"ה שכן רע רואה את הנכנסות ואינו רואה את היוצאות. א"ל אי אתה זכור בשעה ששלחתיך לגאול אותן ממצרים ואמרת לי (שמות ד') הן לא יאמינו לי. הוי הן קרבו ימיך. ע"כ.

ובחידושי הרד"ל פירש שכן רע משום שמברך את רעהו בקול גדול בפני הבריות. כמה יש לו הכנסה ממסחרו וכמה הוא מרוויח. ואינו מספר כמה הוצאות יש לו ושבעצם אין נשאר בידו כלום. ע"כ. וכך משה ראה מה שקילסו להקב"ה, אך לא ראה כמה היה צריך הקב"ה לטרוח לשכנעו לבוא מצרימה. ולהכי רמז לו שזה דרך של שכן רע.

עוד מצאנו בפסיקתא רבתי (פרשה לא ד"ה דבר אחר) דבר אחר ותאמר ציון עזבני. ארבעה נביאים קראו תגר כנגד מידת הדין. דוד, וירמיה, ואסף, ובניו של קרח. דוד צווח למה ה' תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה (תהלים י' א'). אמר לו הקדוש ברוך הוא לדוד, הא דוד שכן רע אתה. שיבבא בישא מני מעלתא ולא מני נפקתא (כלומר מונה את ההכנסות ואינו מונה את ההוצאות). הם הרחיקוני מעליהם ואתה עומד ואומר למה ה' תעמוד ברחוק. ע"כ.

ודברים אלו ניסחם הר"ש אבן גבירול בספר מבחר הפנינים (נ"ב שער השכן הרע) כתב וז"ל: אמר החכם א-לוקים יצילני משכן רע. שעינו רואתני ולבו חושב כי אם יראה טובה יעלימנה, ואם יראה רעה יגלנה. ושאלו החכם איזה חולי יותר רע. אמר השכן רע. ואם תדבק עמו יבהילך. ואם תרחק ממנו ידבר בך ויספר בגנותך. ואמר מי שסבל היזק שכינו יורישנו הבורא ביתו. ע"כ.

והרשב"ץ במגן אבות הביא ראייה ממה שאמרו ז"ל במסכת שבת (ס"ג א') פרק במה אשה. אם עם הארץ חסיד הוא, אל תדור בשכונתו. ואם תלמיד חכם נחש הוא, חגרהו על מתניך. ע"כ. כי עם הארץ ירגילהו לביטול תורה. והחכם יוכיחנו על ביטול תורה עד שיעסוק בה. ואמרו בנדרים (כ' א) פרק ואלו מותרין, אל תהא רגיל אצל עם הארץ שסופו מאכילך טבלים. כלומר, להחטיאך במה שהוא חוטא. ע"כ. נמצאת למד שישיבה בשכנות ע"ה כמוה כישיבה אצל שכן רע.

והאמת ניתנת להיאמר שלא כל ת"ח פלט מלהיות שכן רע. ואין זה כלל ברזל. וכמו שכתב בשו"ת מהרי"ט (ח"א סי' ק') שנשאל בחכם שדורש ברבים ומרגלא בפומיה שכל מי שעוסק בתורה אין שואלין ממנו שום חשבון בע"ה. שכן כתוב בספר הזוהר בפירוש דמאן דאשתדל באורייתא לא מתבעי מיניה דינא כלל.

ורגיל לדרוש על מה אבדה הארץ על עזבם את תורתי משל למלך שהיה לו אדם אחד מטיב נגן והיו הבריות קובלים עליו אל המלך שהיה מעביר עליהם את הדרך וגוזלן וחומסן. ולא היה חש המלך על דבריהם. פעם אחת חתכו את ידו אמר המלך תלוהו. כלומר שכל זמן שהיה עושה לו נחת רוח בניגונו, היה מעביר עליו. עכשיו שנחתכה ידו ואינו יכול לנגן עוד, נפרע ממנו. מקצתן אומרים לעצמו הוא דורש, ומקצתן מחרישים ומאמינים, ומקצתן קשה הדבר בעיניהם. וכיוצא בדברים האלה בפני ההמון. ראוי לשתקו טפי מהנך דחשיב במגילה דמשתקין אותם. ויש שמשתקין אותם בנזיפה כשעוקר הכתובים ממשמען. כל שכן במקום שיש חילול ה׳ שאין חולקין לו כבוד אפי׳ אם הוא גברא רבה וכו׳. ע״כ.

וא״כ נמצא שת״ח שאינו נוהג כפי הדין, ומורה היתר לעצמו, וסבור שתורתו תגן עליו, אף הוא בכלל שכן רע. שלא המדרש עיקר אלא המעשה. ובפרט אם מוציא דברי תורה להבליו שלו ועושה מהן קרדום לחפור בה. ומשטה באנשים לשנות משמעות הכתובים אשר אינם שגורים בפי כל. ומשנה משמעות דברי חכמים להנאתו. שבזה נעשה רע גמור.

ונראה שמתוך הנ״ל כתב במדרש שמואל שת״ח הנוהג בחסידות בתורה ומצוות, אבל הוא מחרחר ריב ומדון תדיר, ואש בוערת בקרבו בכל זמן, אף הוא בכלל שכן רע. וגם ממנו צריך להתרחק.

והנה אמרו באבות דרבי נתן (נוסחא ב׳ פרק י״ח ד״ה הרחק משכן) הרחק משכן רע, אחד שכן שבבית ואחד שכן שבחוץ ואחד שכן שבשדה. מלמד שאין הנגעים באין אלא בעונו של רשע. עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כתלו של צדיק. כיצד, כותל שבין רשע לבין צדיק נראה נגע בביתו של רשע בכתלו שבינו לבין הצדיק נמצא סותרין כתלו של צדיק בעונו של רשע. עכ״ל.

ובשלמא שכן שבבית מובן. שלכאורה היא עיקר האזהרה. וכמו שכתב הרבינו יונה. והרשב״ץ ועוד. שעיקר האזהרה למי ששוכר בית. כיע״ש. ולזה מצאנו בסוטה (פרק א מש׳ ד׳) היו מעלין אותה לבית דין הגדול שבירושלים ומאיימין עליה כדרך שמאיימין על עדי נפשות ואומרים לה בתי הרבה יין עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה ילדות עושה, הרבה שכנים הרעים עושים. עשי לשמו הגדול שנכתב בקדושה שלא ימחה על המים. ואומרים לפניה דברים שאינה כדאי לשומען היא וכל משפחת בית אביה. ע״כ. הרי ששכנים רעים גורמים לה ללמוד ממעשיהם. אבל שכן שבחוץ למה הזהירנו להתרחק. והלא רחוק ועומד הוא. שהרי הוא בחוץ.

וראיתי להחיד״א בס׳ זרוע ימין שכתב לבאר על פי הגמרא דע״ז (י״ז ע״א) ר׳ חנינא ור׳ יונתן הוו קאזלי באורחא. מטו להנהו תרי שבילי, חד פצי אפיתחא דעבודת כוכבים, וחד פצי אפיתחא דבי זונות. אמר ליה חד לחבריה ניזיל אפיתחא דעבודת כוכבים דנכיס יצריה. א״ל אידך ניזיל אפיתחא דבי זונות ונכפייה ליצרין, ונקבל אגרא. כי מטו

התם חזינהו [לזונות], איתכנעו מקמייהו.* ע״כ.

וכתב החיד״א זלה״ה שאע״פי שנאמר (משלי) אל תקרב אל פתח ביתה, הני מילי ביחיד. אבל בשניים ועוסקים בתורה לית לן ביה. וע״כ אמר הרחק משכן רע. והוא בלשון יחיד. שלא תאמר כיוון שאני עוסק בתורה יכולני לכוף יצרי שלא להיגרר אחריו וכרבי חנינא ור׳ יונתן. שזה אינו אלא בשניים. אבל ביחיד אי אפשר לעמוד בפני שכן רע. את״ד. יע״ש.

וכפי זה מבוארים דברי האבות דר׳ נתן. שמקום הזימה אינו בתוך הבית. אלא בחוץ. ואע״פי שסבור האדם שאינו שכן ממש. בכל זאת שם שכן יקרא לו. כיוון שהוא בשכונתו.

ומה שאמרו בפסיקתא הנ״ל להתרחק מהשכן שבשדה נראה לבאר ע״ד הגמרא דסנהדרין (צ״ו ע״ב) אמר עולא עמון ומואב שיבבי בישי דירושלם הוו. כיון דשמעינהו לנביאי דקא מיתנבאי לחורבנא דירושלם. שלחו לנבוכדנצר פוק ותא. אמר מסתפינא דלא ליעבדו לי כדעבדו בקמאי. שלחו ליה (משלי ז׳) כי אין האיש בביתו. ואין איש אלא הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות ט״ו) ה׳ איש מלחמה. שלח להו בקריבא הוא ואתי. שלחו ליה הלך בדרך מרחוק. שלח להו אית להו צדיקי דבעו רחמי ומייתו ליה. שלחו ליה (משלי ז׳) צרור הכסף לקח בידו. ואין כסף אלא צדיקים, שנאמר (הושע ג׳) ואכרה לי בחמשה עשר כסף וחמר שערים ולתך שערים. שלח להו הדרי רשיעי בתשובה ובעו רחמי ומייתו ליה. שלחו ליה כבר קבע להן זמן. שנאמר (משלי ז׳) ליום הכסא יבא (לביתו) [ביתו]. אין כסא אלא זמן, שנאמר (תהילים פ״א) בכסה ליום חגנו. שלח להו סיתווא הוא ולא מצינא דאתי מתלגא וממיטרא. שלחו ליה תא אשינא דטורא שנאמר (ישעיהו ט״ז) שלחו כר מושל ארץ מסלע מדברה אל הר בת ציון. שלח להו אי אתינא לית לי דוכתא דיתיבנא ביה. שלחו ליה קברות שלהם מעולין מפלטירין שלך. דכתיב (ירמיהו ח׳) בעת ההיא נאם ה׳ יוציאו את עצמות מלכי יהודה ואת עצמות שריו ואת עצמות הכהנים ואת עצמות הנביאים ואת עצמות יושבי ירושלים מקבריהם ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום ואשר הלכו אחריהם. ע״כ**.

ופרש״י כבר קבע להם זמן - שלא יבא עד שבעים שנה שתשלים גלות

* הערת המגיה: תרגום - ר׳ חנינא ור׳ יונתן היו מהלכים בדרך. הגיעו לפרשת דרכים עם שני שבילים. שביל אחד עובר על פתח בית של ע״ז. והשביל השני עובר על פתח של בית זונות. אמר אחד לחבירו נלך בשביל העובר על פתח עבודת כוכבים, שכבר נשחט יצר ע״ז. (שאנשי כנה״ג בקשו רחמים ונמסר בידם והרגוהו). א״ל חבירו נלך בשביל העובר על פתח בית זונות ונכפה את יצרנו ונקבל שכר. כשהגיעו לשם הסתכלו על הזונות ונכנעו הזונות מלפניהם (שחזרו ונכנסו מפניהם לחדריהם). ע״כ.

** הערת המגיה: תרגום - אמר עולא עמון ומואב שכנים רעים של ירושלים היו. כיון ששמעו לנביאים שנתנבאו על חורבן ירושלים שלחו לנבוכדנצר צא ובא. אמר להם נבוכדנצר מפחד אני שיעשו לי מה שעשו לקודמי. שלחו לו אין האיש בביתו וכו׳. שלח להם נמצא הוא במקום קרוב וישוב לביתו. שלחו לו וכו׳. שלח להם יש להם צדיקים שיבקשו רחמים ויביאוהו. שלחו לו וכו׳. שלח להם יחזרו רשעים בתשובה ויבקשו רחמים ויביאוהו. שלחו לו וכו׳. שלח להם סתו הוא ואיני יכול לבוא מחמת השלג והגשם. שלחו לו בא דרך תחתית ההרים. שלח להם אם אבוא אין לי מקום לשבת בו. שלחו לו וכו׳. ע״כ.

בבל. מתלגא וממטרא - מחמת שלגים ומטרים. תא אשינא דטורי - בא דרך תחתית ההרים וההרים יגינו עליך מן השלגים ומן המטרים. שלחו כר מושל ארץ - שלחו שליח אל נבוכדנצר שהיה מושל ארץ שיבא אל הר בת ציון דרך הסלעים וההרים לית לי דוכתא - לא יהיה לי מקום סביב לירושלים שנוכל אני וחיילי לישב במקום מכוסה מפני הגשמים. קבריהם של ישראל - מערות שלהן סביב לירושלים ובהן אתה וחיילותיך יכולין לישב. יוציאו את עצמות מלכי יהודה - שעתידים להשליך מן הקברים העצמות שבקברים שנאמר בעת ההיא וגו'. ע"כ.

תא חזי כמה שכנים רעים עושים, שלולא עמון ומואב לא היה בא נבוכדנצר אל עיר קדשינו ומחריב את בית תפארתינו. וזאת כוונת התוספתא להרחיק מהשכן הרע שבשדה.

ובאופן אחר על פי מה שראיתי להגר"ח פאלאג'י בספר פעולת צדיק לחיים שהביא מחלוקת בהגדרת שכן. שבמציעא (ק"ח ע"ב) לגבי דינא דבר מצרא להקדימו בזכות קניית הקרקע הקשו בגמרא שכן וקרוב מי קודם. ותירצו טוב שכן קרוב מאח רחוק. כיע"ש. ופירש"י שכן שדר עמו בדירה או שכן עמו בשדה. ע"כ.

אבל הרא"ש בכתובות (פרק ט' סי' ט') כתב והא דאמרינן שכן קודם, לא בעי למימר שכינו הדר אצלו. דכמה אנשים דרים זה אצל זה ואין להן שייכות יחד. אלא שכן היינו שהוא חבירו ורגיל אצלו תמיד במשא ובמתן על זה אמר הפסוק טוב שכן קרוב מאח רחוק. ע"כ.

ונראה שהכל כלול במכילתא שהבאנו. אחד שכן בבית ואחד שכן בחוץ, היינו שמנהל עמו מו"מ ורגיל עמו בזה. ואחד שכן בשדה, היינו סמוך לשדהו ורואה אותו יום יום. וקאמר התנא שמכולם יש להתרחק אם הוא רע. שמה שאמרו טוב שכן קרוב, היינו כשטוב השכן, וממילא נמצא קרוב. אבל לא אמרו על שכן רע שיהיה טוב משום שהוא קרוב.

וע"ד המוסר מצאתי להגרי"ח בספר חסדי אבות שכתב לבאר מהו שכן רע על פי מעשה שבא חסיד אחד אל הרמב"ם לפני יוה"כ ואמר שבודאי ביוה"כ מזכירים כמה עוונות של ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים. והוא יודע בעצמו שלא עשה מעשים אלו. ואיך ישקר לומר שחטא בהם. א"ל הרמב"ם האם מעולם לא כעסת. א"ל כן כעסתי. א"ל והלא אמרו ז"ל כל הכועס כאילו עובד ע"ז. האם מעולם לא ביזית את חבריך. א"ל ביזיתי. א"ל והלא אמרו ז"ל כל המלבין פני חבריו ברבים כאילו שופך דמים. האם מעולם לא התגאית. א"ל והלא כל המתגאה כאילו עובד ע"ז. ע"כ.

ונמצא כפי זה שיש רע גמור. הלא הוא העוון עצמו של ע"ז ושפיכות דמים וכיוצא בזה. אבל יש קרוב ושכן לו. שאע"פי שלא שפך דמים ממש מ"מ היה קרוב ושכן לזה. שהרי זה כאילו עשה. וע"ז באה אזהרת התנא מתוך חסידות. שאע"פי שאין זה רע גמור. מ"מ הרי זה שכנו של הרע. והרחק משכן רע.

משנה ח

יְהוּדָה בֶּן טַבַּאי וְשִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח קִבְּלוּ מֵהֶם. יְהוּדָה בֶן טַבַּאי אוֹמֵר: אַל תַּעַשׂ עַצְמְךָ כְּעוֹרְכֵי הַדַּיָּנִים. וּכְשֶׁיִּהְיוּ בַּעֲלֵי הַדִּין עוֹמְדִים לְפָנֶיךָ, יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כִּרְשָׁעִים, וּכְשֶׁנִּפְטָרִים מִלְּפָנֶיךָ יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כְּזַכָּאִין, כְּשֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדִּין:

משנה ט

שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח אוֹמֵר: הֱוֵי מַרְבֶּה לַחֲקֹר אֶת הָעֵדִים, וֶהֱוֵי זָהִיר בִּדְבָרֶיךָ, שֶׁמָּא מִתּוֹכָם יִלְמְדוּ לְשַׁקֵּר:

משנה י

שְׁמַעְיָה וְאַבְטַלְיוֹן קִבְּלוּ מֵהֶם. שְׁמַעְיָה אוֹמֵר: אֱהֹב אֶת הַמְּלָאכָה וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת, וְאַל תִּתְוַדַּע לָרָשׁוּת:

משנה י׳

שמעיה ואבטליון קבלו מהם וכו׳.

שם אבטליון ביארו הרע״ב בפהמ״ש שכיוון שהיה אב בית דין נקרא בשם זה. אבטליון משום שהוא אב לקטנים. כי טליא בלשון ארמי קטן. וכמו שאמרו במגילה (ה׳ ע״ב) מדכרנא כד הוינא טליא. אף כאן אבטליון אביהם של יתומים קטנים. ע״כ.

והנה הקשה בתויו״ט על אתר איך היה אב״ד ואביהם של יתומים. והלא כתב רע״ב ששמעיה ואבטלין גרים היו מבני בניו של סנחריב. וקשה שבסנהדרין (פרק ד׳ משנה ב׳) הכל כשרין לדון דיני ממונות ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות אלא כהנים לוים וישראלים המשיאין לכהונה. ע״כ. ופירש הרע״ב הכל כשרים לדון דיני ממונות ואפילו גר. והוא שאמו מישראל. ע״כ. וא״כ אם שמעיה ואבטליון הם עצמם גרים היו לא יכלו להיות אב״ד. אלא ודאי שהם עצמם אינם גרים. אלא שבאו מגרים ואמם מישראל. וכ״כ רבינו ליוואי בספר דרך חיים שמקהל גרים היו. אבל יש שפירשו שהם עצמם גרים. וטעות גמור הוא. עכ״ד.

והנה החיד״א זלה״ה השיב ע״ד הרב תויו״ט מתוך דברי מגן אבות להרשב״ץ על אבות וז״ל: שמעיה ואבטליון קבלו מהם. הפירוש: שמעיה ואבטליון גירי צדק היו, כמו שנזכר באגדת הנזקין (גיטין נ״ז ב׳ ובסנהדרין צ״ו ע״ב) שהיו מבני בניו של סנחריב. וכן במסכת יומא (ע״א ב׳) בפרק בא לו מוכיח גם כן.

דאיתא התם, תנו רבנן מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש, והוו אזלי כולי עלמא בתריה. כיון דחזיונהו לשמעיה ואבטליון שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון. לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאיפטורי מיניה דכהן גדול אמר להן ייתון בני עממין לשלם. אמרו ליה ייתון בני עממין לשלם, דעבדין עובדא דאהרן. ולא ייתי בר אהרן לשלם, דלא עביד עובדא דאהרן.

ופירש״י לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאיפטורי מיניה - ליטול רשות ממנו, ולפרוש לצד ביתן. ייתון בני עממין לשלם - לשון גנאי הוא, לפי שבאו מבני בניו של סנחריב, כדאמרינן במסכת גיטין (נ״ז ב׳). דעבדי עובדא דאהרן - רודפי שלום. דלא עבד עובדא דאהרן - שהוניתנו אונאת דברים, ואמר מר (בבא מציעא נ״ח ב׳) לא תונו איש את עמיתו (ויקרא כ״ה), באונאת דברים הכתוב מדבר. אם היה בן גרים לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך. ע״כ.

ויש תימה. שהרי היו נשיא ואב בית דין. כמו שאמרו בפרק אין דורשין (חגיגה ט״ז ב׳) יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך [ופירש״י - ביום טוב. וזו היא מחלוקת ראשונה שהיתה בחכמי ישראל. והיינו על דבר שבות שאין משתמשים בבהמה. והאוסר לסמוך מדמה סמיכה לשימוש בבהמה. שכן סומך על הבהמה בכל כוחו. כיע״ש]. שמעיה אומר לסמוך אבטליון אומר שלא לסמוך. ואמרו שם שכל ראשון מבין הזוגות שהוזכרו הוא נשיא. והשני אב״ד.

ואמרו בגמרא (קדושין ע״ו ב׳, יבמות מ״ה ב׳) כל משימות שאתה משים לא יהיו אלא מקרב אחיך (ע״פ דברים י״ז ט״ו) ואעפ״י שאמרו באחרון מקדושין (שם) ובפרק החולץ (שם) שאם אמו מישראל מקרב אחיך קרינא ביה. זהו לענין שאר שררות. אבל לענין נשיאות שהוא דומה למלך שהרי שניהם הם בכלל אשר נשיא יחטא (ויקרא ד׳ כ״ב), כמו שהוא מוכיח במסכת הוריות (י׳ א) בפרק כהן משיח, היה נראה כי כמו שהגר פסול למלכות אפילו אמו מישראל. ולזה נענשו חכמי ישראל כשהחניפו לאגריפס ואמרו לו אחינו אתה. מפני שהיתה אמו מישראל כמו שהוא מוזכר במסכת סוטה (מ״א א׳) פרק אלו נאמרין. כן הנשיא אינו כשר לנשיאות עד שיהיו אביו ואמו מישראל. כי כן אמרו בגמרא פרק מצות חליצה (יבמות ק״ב א).

ועוד שבודאי שמעיה ואבטליון הם עצמם היו גויים ונתגיירו. וכן מוכיח בראשון משבת (י״ד א׳), שאמר הלל מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה. שחייב אדם לומר בלשון רבו (ברכות מ״ז א׳) והנוסחא המדוקדקת היא מלא אי״ן באל״ף. וזהו שאמר שחייב אדם לומר בלשון רבו. כי כן היה לשון רבו שמעיה שקבל ממנו. כי לא היה יכול לומר הין לפי שהיה גר והגויים אינם יכולין לומר ה״א ולא חי״ת ולא עי״ן ולא כ״ף רפה. כמו שהוא מפורסם מהנכרים. ובמקום הין היה אומר אין. והלל היה אומר בלשון רבו. ומזה היה נראה כי הוא היה גוי ונתגייר. וכן נראה ממה ששנינו בעדיות (פ״ה מ״ו) והביאוה בפרק מי שמתו (ברכות י״ט א׳), שאמרו על אותה שפחה שהשקוה שמעיה ואבטליון, דוגמא השקוה. כלומר גיורת כיוצא בהן. על כן יש לתמוה איך מנוהו נשיא.

ושמא כיון שלא היה בישראל כמוהו בקבלה הוא היה ראוי יותר מכולן. כי לא פסלה תורה גרים אלא בשיש כיוצא בהם בישראל. אבל אם אין כיוצא בהן בישראל הם קודמין. וכן בפסחים (ס״ו א׳) בפרק אלו דברים אמר להם הלל לבני בתירא מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם. עצלות שהיתה בכם שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון. שאעפ״י שהם היו נשיאים, כשמצאו יותר גדול מהם נסתלקו מהנשיאות ומנוהו עליהם. ובראשון מע״ז (עבודה זרה ג׳ א׳) וכן בסנהדרין (נ״ט א׳) פרק ארבע מיתות. ובפרק שור שנגח ארבעה וחמשה אמרו (בבא קמא ל״ח א׳) אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. ואפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול. וכל שכן גר צדק שהוא קודם אם אין בישראל כמוהו. ואמרו בהוריות פרק אחרון (י״ג א׳) יקרה היא מפנינים. יקרה היא מכהן גדול הנכנס לפני ולפנים.

ויש לתמוה למה קראוהו אבטליון לשון ביטול. ואעפ״י שיש שמות שאין אנחנו מבינים מאי זה מוצא הם. כגון אנטיגנוס וניתאי וכיוצא בהם, אפשר שהיו מלשון יון. אבל אבטליון הוא לשון ביטול. והוא גנאי לכנות כן גר צדק שהיה אב בית דין של ישראל.

ונראה שפירוש זה השם הוא אב קטנים. כי הקטנים נקראים טליי בלשון תלמוד כד הוו מטליין טליי. וכן הוא פירוש אבטליון, אבי קטנים לפי שהיה אב״ד. עכ״ד הרשב״ץ.

נמצא שהם עצמם היו גרים. ואם משום שהיה האחד נשיא והאחר אב״ד אין זו סתירה והכרח לומר שמקהל גרים באו. והם עצמם מישראל היו. וכמו שהוכיח התשב״ץ בראיות ברורות. ומה שמינו אותם על אף שהם עצמם גרים היו, הוא מחמת שלא היו בישראל ראויים כמותם.

וגם נתפניתי לעיין בדברי החיד״א על הברכיי״ם (חו״מ סי׳ ז׳ אות ב׳) שהאריך הרבה בדין זה. ובכלל דבריו הביא דברי הכנה״ג. ששמעיה ואבטליון קיבלום עליהם ישראל. וזה מועיל כנגד הציווי מקרב אחיך. את״ד. כיע״ש. והחיד״א זלה״ה דחאם מתוך דברי התשב״ץ הנ״ל. דקבלה לא מהני. אלא רק משום שאין כמותם באותו דור. וכמבואר.

והנה במה שאמרו אהוב את המלאכה ביארו הדברים שלמים ורבים ע״ד הגמרא בנדרים (מ״ט ע״ב) גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. ע״כ. או ע״ד הגמרא בגיטין (ס״ז) גדולה מלאכה שמחממת את בעליה. ע״כ. ולכאורה קשרו בין שני המאמרים. ולקוע״ד מרחק רב יש ביניהם.

ותחילה יש לבאר מאמרם ז״ל בנדרים הנ״ל גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. כי הנה איתא התם ר׳ יהודה כד אזיל לבי מדרשא שקיל גולפא על כתפיה. אמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. רבי שמעון שקיל צנא על כתפיה. אמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. ע״כ.

ופירש הר״ן בנדרים הנ״ל גולפא – קנקן. והיה מביאו לבית המדרש כדי שישב עליו. שמכבדת את בעליה – שלא היה יושב ע״ג קרקע. ע״כ. וכן פירשוה כל המפרשים על אתר. רש״י והרא״ש והתוס׳ ישנים ועוד. כיע״ש. ומשמע שאין כבוד במלאכה בשעת מעשה עצמו. אלא רק

בתוצאה. שע״י שעשה מלאכה סוף הכבוד לבוא שלא ישב ע״ג קרקע. אבל בלאו הכי אין במלאכה רבותא. כי רק היכן שיתכבד על ידה לבסוף.

ואפשר שזאת כוונת מהרש״א בח״א שלו שהוקשה לו כיצד עושים מלאכה והרי אין להם לת״ח לעשות בפני שלושה. וכדאיתא בפרק עשרה יוחסין (קידושין ע׳ ע״א) ותירץ שמלאכה זאת של נשיאת כלים הותרה להם. שעל ידה לא ישבו בבית המדרש ע״ג קרקע. ע״כ.

ולאחר המחי״ר אין דבריו מובנים. שמה שאסרו שם דווקא למי שנתמנה פרנס על הציבור. וכדאמר רב הונא בר אידי אמר שמואל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה. א״ל פורתא דגונדריתא הוא דקא עבידנא. ע״כ. ושם דבר מצווה הוה. שהיה עוסק בעשיית מעקה. כיע״ש. ועכ״ז לא הותר לו. וכן פסק הרמב״ם הל׳ סנהדרין (פ׳ כה הל׳ ד׳) וז״ל: כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור בעשיית מלאכה בפני שלשה כדי שלא יתבזה בפניהם. ואם המלאכה ברבים אסורה עליו, קל וחומר לאכול ולשתות ולהשתכר בפני רבים ובכניסת עמי הארץ ובסעודת מרעות וכו׳. ע״כ. ובשו״ע חו״מ (סי׳ ח׳ סע׳ ד׳). כיע״ש. וא״כ למה נאסרה המלאכה על אלו. והרי לא נתמנו פרנסים על הציבור. אלא ודאי כמו שביארו שאר מפרשים. שבעלמא אין לעשות מלאכה אלא א״כ סופה להביאו לידי כבוד.

ואנוכי הרואה בחידושי מהר״ץ חיות בנדרים הנ״ל הכיצד הוא שר״ש לקח צנא אכתפיה ואמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. והלא בברכות (ל״ה ע״ב) אמר אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה וכו׳. תורה מה תהא עליה. הרי ששנא את המלאכה. ואין שלימות אצלו כי אם רק שלימות התורה בלבד. וא״כ איך עשה מלאכה של נשיאת כלים ואמר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה.

ואולם אין כאן אפילו תחילת קושיא. שמה שנשא צנא הוא ג״כ בשביל התורה. שנשאה כדי שישב עליה בבית המדרש ולא ישב על הקרקע. ע״כ. ומוכח מדבריו שמה שנאמר שהמלאכה מכבדת את בעליה היינו דווקא לשם תורה. אבל סתם מלאכה אין בה כבוד.

וכל היד המרבה לבדוק תמצא בשיטמ״ק לנדרים שכתב שמה שר״י שקל גולפא היינו חבית. מפני שלא היה לו טלית להתכסות בה. והיה מתכסה בחבית. ונושאה ממקום למקום ולא היה ניכר שהיה מחוסר בגדים. ע״כ. [ואח״כ הביא לשון הר״ן וסייעתיה משום ישיבת ביהמד״ר. ע״ש].

וכפי דברי השטמ״ק הנ״ל יבואר היטב שגדולת המלאכה היא במה שמכבדת את בעליה בשעת עשיית המלאכה גופא. ולא לאחר מכן.

וחגם שפירוש זה נראה יותר נכון. מ״מ עדיין יש פנים להקשות שכפי זה אין כל כבוד במלאכה אלא א״כ מסתירה דבר שגנאי הוא לאדם שיתגלה.

ובאמת שכך נראה מהמשך הגמרא שם וז״ל: דביתהו דרבי יהודה נפקת נקטת עמרא עבדה גלימא דהוטבי. [גלימה חשובה – ר״ן]. כד נפקת לשוקא מיכסיא

ביה. וכד נפיק רבי יהודה לצלויי הוה מיכסי ומצלי. וכד מיכסי ביה הוה מברך ברוך שעטני מעיל. [שהיה חשוב בעיניו כמעיל - ר"ן]. זימנא חדא גזר רבן שמעון בן גמליאל תעניתא ר' יהודה לא אתא לבי תעניתא. אמרין ליה לא אית ליה כסויא. שדר ליה גלימא ולא קביל. דלי ציפתא ואמר ליה לשלוחא חזי מאי איכא. מיהו לא ניחא לי דאיתהני בהדין עלמא. ע"כ. ונראה שלא היה להם כי אם כיסוי אחד לשניהם. וכיוון ששאתו עשאתו ע"י מלאכה, מלאכתה זאת היא שהיתה מביאה להם כבוד בשעת יציאתם לשוק ובשעת תפילה.

ובאמת שמצאנו בגיטין (ס"ז ע"ב) גירסא אחרת למאמר זה. דאיתא התם רב יוסף איעסק בריחיא. רב ששת איעסק בכשורי. אמר גדולה מלאכה שמחממת את בעליה. ע"כ. ופסקה הרמב"ם (הל' דעות פרק ד הל' ב) בזה"ל: לא יאכל אדם עד שילך קודם אכילה עד שיתחיל גופו לחום, או יעשה מלאכתו או יתיגע ביגע אחר. כללו של דבר יענה גופו וייגע כל יום בבקר עד שיתחיל גופו לחום וישקוט מעט עד שתתישב נפשו ואוכל. ואם רחץ בחמין אחר שיגע הרי זה טוב ואחר כך שוהה מעט ואוכל. עכ"ל.

וזאת נראית עיקר. ששייכת בכל אדם. בין שהוא פרנס על הציבור ובין שהינו אדם רגיל שאינו נושא משרה ושררה. ושאינו נושא שררה יוכל להתחמם ע"י מלאכתו. והנושא שררה ע"י הליכה וכיוצא בזה.

והנה במחזור ויטרי ביאר דברי המשנה על מלאכה ממש. וכתב שלא יחזיק אדם עצמו כגדול שלא לעשות מלאכה. ע"כ. ונראין סימוכין דידיה מהגמרא דפסחים (קי"ג ע"א) דא"ל רב לרב כהנא פשוט נבלה בשוקא ואל תאמר כהנא אנא וגברא רבה אנא. ע"כ. ונראה שבמלאכה ממש מדבר. וי"ל שמאמר זה נאמר במי שאינו נושא שררה. ומשום כדי חייו. שבלא מלאכה אין לו כדי סיפוק מזונותיו אפילו בצמצום. ובכ"ז מסרב לעשות מלאכה משום שבעיני עצמו חשוב הוא ומיוחס. וע"ז אמרו שיעשה כל מלאכה. ואפילו מלאכה בזויה כגון הפשטת עורות בשוק לעין כל. וכיצד יאהב את המלאכה והלא בעיניו מתבזה הוא בה. ע"כ אמרו שמעיה ואבטליון אהוב את המלאכה. ואפילו בזויה היא בעיניך.

ובספר מדרש שמואל כתב אהוב את המלאכה. דהיינו המלאכה עצמה. ולא את שכר המלאכה.

וראיתי להרב ברוך שאמר על אבות שהקשה מהגמרא דקידושין (פ"ב ע"א) רבי מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה, ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו. שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות. שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות. אלא הכל לפי זכותו וכו'. רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. ושאר כל אומנות אינן כן. כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו, הרי הוא מת ברעב. אבל התורה אינה כן. אלא משמרתו מכל רע בנערותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו וכו'. ע"כ.

ומעתה קשה איך רבי נהוראי יחלוק על כל המאמרים שדיברו בשבח המלאכה ולא יתחשב עם מנהג כל החכמים שעסקו במלאכה.

ועוד דאיתא בעירובין (י״ג ע״ב) לא רבי מאיר שמו אלא ר׳ נהוראי שמו. ולמה נקרא שמו רבי מאיר. שמאיר עיני חכמים בהלכה. ע״כ. א״כ נמצא ר׳ מאיר חולק על עצמו באותה משנה. שבשם ר׳ מאיר צווה ללמד את הבנים מלאכה נקיה וקלה. ובשם ר׳ נהוראי ציווה להניח כל אומנות שבעולם. ורק תורה ילמד את בנו. ע״כ.

ואנוכי באתי כמוסיף שאף ר׳ מאיר עצמו עסק במלאכה. וכמו שאמרו בעירובין הנ״ל (י״ג ע״א) והאמר רב יהודה אמר שמואל משום רבי מאיר כשהייתי לומד אצל רבי עקיבא הייתי מטיל קנקנתום לתוך הדיו ולא אמר לי דבר. וכשבאתי אצל רבי ישמעאל אמר לי בני, מה מלאכתך. אמרתי לו לבלר אני. אמר לי בני, הוי זהיר במלאכתך שמלאכתך מלאכת שמים היא. שמא אתה מחסר אות אחת או מייתר אות אחת נמצאת מחריב את כל העולם כולו. ע״כ. [ועיין בסוטה כ׳ ע״א].

ואולם מצאנו שיחלוק אדם על דברי עצמו. וכדאיתא בשבת (י״ג ע״א) דאמר רבי פדת לא אסרה תורה אלא קורבה של גלוי עריות בלבד. שנאמר (ויקרא י״ח) איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו לגלות ערוה. עולא כי הוי אתי מבי רב הוה מנשק להו לאחוותיה אבי חדייהו. ואמרי לה אבי ידייהו. ופליגא דידיה אדידיה. דאמר עולא אפילו שום קורבה אסור משום לך לך אמרי נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב. ע״כ. [וע״ע שבת ס״ה ע״ב. ובפסחים קי״ז ע״א. ובע״ז י״ז ע״א. ובבכורות נ״ה ע״ב. ואכמ״ל]. וא״כ גם בנידו״ד היה אפשר לומר שר׳ מאיר פליג מדידיה אדידיה. אלא שדבר זה נדיר הוא. והוציאו התלמוד בפירוש. ואילו פה לא הזכירו כלום מזה.

ברם עוד יש פנים לומר שאין זה נדיר. וכמו שמצינו ביבמות (ס״ג ע״ב) תניא, רבי אליעזר אומר כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים. שנאמר (בראשית ט׳) שופך דם האדם באדם דמו ישפך. וכתיב בתריה ואתם פרו ורבו וכו׳. בן עזאי אומר כאילו שופך דמים וממעט הדמות. שנאמר ואתם פרו ורבו. אמרו לו לבן עזאי יש נאה דורש ונאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש. ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים. אמר להן בן עזאי, ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה. אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים. ע״כ. הרי שלא נהג כפי שדרש שצריך לנהוג.

ותירץ בזה הרב ברוך שאמר שיש הוראה לכלל ויש הוראה לפרט. ולכן רבי מאיר הוא רבי נהוראי אמר דבר והפוכו. לגבי הכלל אמר שצריך ללמד את בנו אומנות. ואמנם אומנות קלה ונקיה. ולא כל אומנות. אבל מ״מ חובה היא ללמדו אומנות כל שהיא שיתפרנס ממנה. כי רבים מכאובים למחוסר פרנסה. והאומנות היא חייו של האדם. וכמו שאמרו בקידושין (ל׳ ע״ב) עה״כ (קהלת ט׳) ראה חיים עם אשה אשר אהבת. אם אשה ממש היא, כשם שחייב להשיאו אשה, כך חייב ללמדו אומנות. אם תורה היא, כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות. ע״כ. ולכן

לכלל הקפיד לדרוש שחייב ללמד את בנו אומנות שיתפרנס ממנה.

אבל לעצמו יש דין והוראה אחרת. שאין הוא רוצה ללמד את בנו אלא תורה. ולכן דקדק בדבריו לאמור מניח "אני" את כל האומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. ע"כ. דהיינו זאת הוראה לעצמי. כפי רצוני וכפי דעת הבן. ואינה הוראה לכלל. ומעתה אין סתירה בדבר.

ומאחר שהבאנו ראייה לדברי בעל ס' ברוך שאמר מקרא שבקהלת (ט') ראה חיים עם אשה אשר אהבת וגו'. יבואו בדקדוק דברי שמעיה אהוב את המלאכה. ודקדק לומר המלאכה בה"א הידיעה. דהיינו המלאכה הידועה לך. שאם אשה היא מלאכה, הלא ימצא חיים רק אם יאהב את אותה מלאכה. שאל"כ בכל יום ויום יהיו חייו קשים מנשוא. כאדם ששונא את אשתו ואינו יכול להיפטר ממנה. אבל אם יאהב את המלאכה הרי שימצא בה חיים.

והרב ברוך שאמר דבק ביסודו אשר יסד לחלק בין הוראה לרבים לבין הוראה ליחיד. וביאר בזה מה שהודיעונו חז"ל (כתובות ג') באושא התקינו שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש. כיע"ש. ופירשו הטעם כדי שלא יצטרך הוא בעצמו לבריות. שכיוון שפיזר כל ממונו אין הבריות מרחמים עליו.

וכפי זה תמוה. שכן מצינו בכתובות (נ"ג ע"א) שרב פפא השיא את בנו וכתב לו כל מה שהיה לו. ובמדרש שה"ש (פר' ח') מסופר שר' יוחנן בזבז כל ממונו בשביל הפצת תורה שאמרו שם ר' יוחנן הוה מטייל וסליק מטבריה לציפורין והוה רבי חייא בר אבא סמך ליה. מטון חד בית חקלא. א"ר יוחנן הדין בית חקלא הות דידי וזבינתיה בגין מלעי באורייתא. מטון חד בית כרם וא"ר יוחנן הדין בית כרם דידי הוה וזבינתיה בגין מלעי באורייתא. מטון חד בית זיתא ואמר כמו כן. שרי ר' חייא בר אבא בכי. א"ל מה את בכי. א"ל בכי אנא דלא שבקת לסיבותיך כלום. א"ל חייא בני ונקלה זו בעיניך מה שעשיתי שמכרתי דבר שניתן לששה ימים שנא' (שמות כ') כי ששת ימים עשה ה'. אבל התורה ניתנה לארבעים יום שנא' (שם ל"ד) ויהי שם עם ה' ארבעים יום. וכתיב (דברים ט') ואשב בהר ארבעים יום. כד דמך רבי יוחנן היה דורו קורא עליו אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב ר' יוחנן את התורה בוז יבוזו לו. ע"כ. ובפסחים (מ"ט) לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת ת"ח. ע"כ. ולכאורה כל אלו פעלו כנגד תקנת אושא.

ובזה יבואר ג"כ מה שמסופר בכתובות (ס"ג ע"א) שלאחר שחזר ר' עקיבא עם עשרים וארבע אלף תלמידים שמע כלבא שבוע אבי אשתו של ר' עקיבא דאתא גברא רבה למתא. אמר איזיל לגביה אפשר דמפר נדראי. אתא לגביה. א"ל אדעתא דגברא רבה מי נדרת. א"ל אפילו פרק אחד ואפי' הלכה אחת. אמר ליה אנא הוא. נפל על אפיה ונשקיה על כרעיה. ויהיב ליה פלגא ממוניה. ע"כ. וקשה איך הניחו שיתן מחצית ממונו. והלא זה יותר מחומש שתקנו באושא. וצ"ל שכיוון שבמחצית ממונו של כלבא שבוע עדיין נשאר בידו די והותר ובודאי לא יצטרך לבריות.

וגם עשה הרב ברוך שאמר רמז לדבר מפרשת ק״ש השגורה בפי כל. שנאמר בה בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך. וידוע מאודך הוא ממון. משום שהאדם אוהב אותו מאוד. אבל כשמדברת התורה בלשון רבים בכל לבבכם ובכל נפשכם. ואילו בכל מאודכם לא נאמר. אלא רמז יש בדבר שיש בפרט מי שיכול לתת את כל מאודו באהבת השם יתברך. וזאת הוראה פרטית לו. אבל הכלל אינו יכול לעמוד בזה מכמה טעמים כמו שביארנו. ועל כן על הכלל לא נאמר בכל מאודכם. שיש לחוש שיזדקק לאחרים ואינם מרחמים עליו. ע״כ.

וה״ה למלאכה שבודאי רוב בני אדם צריכים להתעסק בה, הן לצורך פרנסה והן לצורך בריאות. וכמו שביאר הרע״ב על אתר אהוב את המלאכה - אפילו יש לו במה להתפרנס, חייב לעסוק במלאכה. שהבטלה מביאה לידי שיעמום.

ובפירוש רבינו יונה על אבות: כי הבטלה מביאה את האדם לידי שעמום. והיא מדת החולי שנאמר עליו (משלי כ״א כ״ה) תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות. רוצה לומר כאשר הוא מרגיל איבריו להתבטל ממלאכה מאנו ידיו כי ההרגל שולט עליהם. ע״כ. וממילא ה״ה להפך. שהרגיל במלאכה יקשה עליו להתבטל.

ומכלל אהבת המלאכה בא האדם לשנאת הרבנות. וכמו שכתב הרשב״ץ בס׳ מגן אבות שנא את הרבנות, בזה תתקיים המצוה הראשונה לאהוב את המלאכה. שהאוהב את הרבנות אינו מתעסק במלאכה. וענין רבנות, שלטנות. וחלילה מלמנוע לאדם שלא ישתדל לבוא לידי רבנות של תורה.

ובאמת שזאת שיטת התשב״ץ בתשובה (ח״א סי׳ קמ״ב) שא״א בלי רבנים ובלי דיינים. ושכרם מוטל על קופת הקהל לפרנסם. ולא רק זה כי אם אף לגדלם. דומיא דכהן גדול דכתיב ביה והכהן הגדול מאחיו. ודרשו ז״ל גדלהו משל אחיו. וה״ה ברבנים ודיינים שחייבים עכ״פ לספק כל מחסורם כדי שיוכלו להורות כדין. ואדרבה צריך לחזר אחרי ת״ח הגונים שאין להם פרנסה ולמנותם ראשים על הציבור. וכמו שעשה ר״ג וכמבואר בהוריות (י׳ ע״א) דר״ג ור׳ יהושע הוו קאזלי בספינתא. בהדי רבי יהושע הוה פתא וסולתא, בהדי ר״ג הוה פתא. שלים פתא דר״ג. סמך אסלתא דר״י. א״ל מי הות ידעת דאית לך עכובא דאייתית נמי סולתא. א״ל כוכב אחד יש שעולה לשבעים שנה ומתעה את הספנין אמרתי שמא יעלה ויתענו. א״ל כ״כ יש בידך ואתה יורד לספינה. אמר לו עד שאתה תמה עלי תמה על ב׳ תלמידים שיש לך ביבשה ר״א חסמא ור׳ אלעזר בן גודגדא שיודעים לשער כל טיפות שבים ואין להם פת לאכול ובגד ללבוש. נתן דעתו להושיבם בראש. כשעלה ליבשה שלח להם ולא באו, חזר ושלח להם ובאו. אמר להם כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם, עבדות אני נותן לכם. שנאמר וידברו אליו לאמר אם היום הזה תהיה עבד לעם הזה ועבדתם. ע״כ.

הרי שר״ג שהיה פרנסן של ישראל, לפי שידע דחקן של ת״ח ושכל אותו פלפול שלהם בכל אותם השיעורים לא עמד להם לפרנס עצמם, הושיבם בראש כדי

שיגדלום ישראל בעושר משלהם. וכן פי׳ שם רש״י ז״ל. והם לא רצו לקבל מפני חשש קבלת שררה עד שדרש להם ר״ג שאין להם לחוש ליוהרא מפני השררה כי אינה אלא עבדות. וכיון שאינה אלא עבדות ולא שררה יש להם לישב בראש כדי שיתפרנסו בכבוד כראוי להם.

ולפי שדבר זה מוטל על פרנסי הדורות

אמר ר׳ יהושע לר״ג אוי לו לדור שאתה פרנסו שאי אתה יודע צערן של ת״ח במה הן מתפרנסין כדאיתא בפ׳ תפלת השחר (כ״ח ע״א). דמשמע התם דר׳ יהושע היה מתפרנס בדוחק ור״ג חזא אשייתא דביתיה דמשחרן. א״ל מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה. כלומר שעושה פחמין או נפח שאין שחרות הכותלים מדבר אחר.

ונראה שר׳ יהושע היה עושה מלאכתו

בצנעה שהרי בפרהסיא היה אסור לו שהרי אב ב״ד היה כדאיתא התם (שם). וכדאיתא בפ׳ החובל שמנהגם היה שהנשיא היה ראש ישיבה וממנה תחתיו אב ב״ד לכל ישראל כדמוכח התם בשלהי הוריות (י״ג ע״ב). וכיון שאב ב״ד היה לא היה אפשר לו לעשות מלאכה בפרהסיא. כדאמרי׳ בפ׳ עשרה יוחסין (ע׳ ע״א) כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור אסור לו לעשות מלאכה בפני שלשה. ופרש״י ז״ל שגנאי הוא לצבור שיהיו נצרכין לזה וכיון שבפרהסיא לא היה עושה אלא בצנעא משום הכי לא היה יודע ר״ג שאומנותו פחמי. שאם היה יודע חלילה לו לרבן גמליאל שלא היה משתדל עם הצבור לגדלו משלהם. שהרי לרבי אלעזר בן חסמא ולר״א בן גודגדא הושיב בראש מפני שלא היה להם לחם לאכול ובגד ללבוש כדי שיתפרנסו דרך כבוד מהצבור כדלעיל. כ״ש לרבי יהושע שהיה אב ב״ד. אבל מפני שלא היה להם ענין רבי יהושע מפורסם שהיה פחמי. מפני כך לא השתדל ר״ג עם הצבור לפרנסו מנכסיהם ולגדלו משלהם. ומ״מ עדיין היה אומר ר׳ יהושע על ר״ג אוי לדור שאתה פרנסו שראוי היה לר״ג לפשפש במעשיהם של ת״ח כדי שלא יהיו נזונין בצער. כי עליו היה מוטל הדבר.

ואני אומר עוד שא״א שיהיה ר׳ יהושע

פחמי ממש כדמשמע מפשט ההלכה. וכמו שראיתי מי שכתב כן. שאיך אפשר שמי שיהיה אב בית דינן של ישראל שיהיה פחמי. וכ״ש שהיה לוי ומשורר כדאיתא בערכין (י״א ע״א).

אלא שכך נ״ל שר׳ יהושע לא היה גדול

בעושר כפי הראוי לאב ב״ד ולפיכך לא היה ביתו יפה והיו כותלי ביתו משחירות. ור״ג תמה מאד ואמר לו איך לא תיפה ביתך כראוי לאדם שכמותך שכל הרואה כותלי ביתך יחשוב שפחמי אתה. וא״ל ר׳ יהושע שאין לו עושר כ״כ שיוכל להתנאות בדירתו. ושאוי לו לדור שהוא היה פרנסו עד שעד עתה לא ידע אם היה ר׳ יהושע עשיר אם לא. שהיה לו לפשפש בענינו ולגדלו משל צבור כנ״ל בענין זה.

אלא שבירושלמי ראיתי מפורש שפחמי

היה. דאמרינן התם אשכחיה יתיב ועביד מחטין. אבל מ״מ הדברים פשוטים שפרנסי הדורות היו מתעסקים להושיב בראש ת״ח הניזונין בצער כדי להגדילם אצל הצבור שיתפרנסו בריוח ובכבוד. ואמרינן נמי בפ׳ ואלו נאמרין (סוטה מ׳ ע״א) כי אימנו רבנן עליה דרבי אבהו לממניה ברישא חזייה לר׳ אבא דמן עכו

דתפסי ליה בעלי חובות. אמר להו אית לכו ר׳ אבא דמן עכו. ופירוש הענין שר׳ אבהו היה עשיר גדול ונכבד שהיה בביתו של קיסר ונכבד מאד בעיניהם כדאיתא בפ״ק דסנהדרין (י״ד ע״א). ובפ״ב דכתובות (י״ז ע״א) דהוו שריין קמיה אמהתא דבי קיסר רבה דעמי׳ וכו׳. וה״נ מוכח בפ״א דע״ז (ד׳ ע״א) ובפ׳ כל כתבי (קי״ט ע״ב ע״ש) ופ״ק דחגיגה (י״ד ע״א) וביומא בפ׳ בא לו כ״ג (ע״ג ע״א) ובשאר דוכתיה. וכיון שהוא היה עשיר גדול ורבי אבא דמן עכו היה עני ותפסי ליה בעלי חובות, אע״פ שנמנו בני הישיבה להושיבו בראש אמר להם שיותר היה ראוי ר׳ אבא דמן עכו. בשביל שיושיבוהו בראש ויגדלוהו משלהם. וזאת היתה ענותנותו של ר׳ אבהו שהיה ענותן כדאיתא התם. ור׳ אבא דמן עכו אע״פ שהיה ענותן יותר מר׳ אבהו כדאמרינן נמי התם אפ״ה לא נמנע מלישב בראש כדי שיתפרנס דרך כבוד כראוי לו.

והרי דבר זה הרבה מפורש בתלמוד שהצבור חייבין להושיב בראש לחכמיהם כדי לפרנסם דרך כבוד. ודבר זה מוטל על פרנסיהם ומנהיגיהם להתעסק בעניניהם עם הצבור. ולא יוכל אדם לחלוק בזה כלל. ואפילו התלמידים העוסקים בתורה כל ימיהם אע״פ שאינן ראשי ישיבות חייבין הצבור לפרנסם דרך כבודם. כדאמרינן בפרק ואלו קשרים (קי״ד ע״א) איזהו ת״ח שבני עירו מצוין לעשות מלאכתו כל שמניח עסקיו ועוסק בחפצי שמים למאי נ״מ למיטרח ליה בריפתיה. ע״כ דברי התשב״ץ.

ואין להקשות במה שאמרו בברכות הנ״ל (נ״ז ע״ב) שבחרו בר״א ב״ע משום שהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. ומה בכך שהוא עשיר והלא כפי דברי התשב״ץ הנ״ל היו צריכים לגדל כל אחד בממון עד שיהיה בעצמו עשיר. שבודאי היו עושים כן לגבי ר׳ יהושע ור׳ עקיבא. אלא שלא רצו למנותם. האחד משום שהוא בעל מעשה. והשני משום שלא היו לו זכות אבות. ודילמא עניש ליה. וכמבואר שם. ולעולם חובה יש לגדל את פרנסי הקהל.

ואף על פי כן יש לאדם לאהוב את המלאכה ולשנוא את הרבנות. וביארה מהר״ח וולאז׳ין בספר רוח חיים ע״ד הצחות אהוב את המלאכה שברבנות. ושנא את הרבנות עצמה. היינו ההתרברבות והתנשאות תהיה רחוקה ממך. ולא כמו היום שאוהבים את הרבנות להתפאר בה. ואילו המלאכה שברבנות ללמוד וללמד להורות ולדון לאחר עיון גדול ומקיף זה אינם אוהבים.

ובמרכבת המשנה לר״י אלאשקר ביאר מה שאמר ושנא את הרבנות, בא לומר שאפילו במלאכתך לא תנהג בה רבנות. ע״כ.

וג״כ הזהיר לאדם שלא ירדוף אחר השררה. ובפרט להיות פרנס ממונה על הצבור. שכך אחז״ל שכיון שנתמנה אדם פרנס מלמטה מכריזין עליו רשע מלמעלה. וכבר הזהירו על הרבנות עד שאמרו (ברכות נ״ה ע״א) מפני מה מת יוסף קודם אחיו. מפני שנהג עצמו ברבנות.

וקשה והלא יוסף לא נהג רבנות מעצמו. כי אם על פי פרעה ששמו על כל מצריים. ומה אשם בכך. וראיתי במדרש שכל טוב (שמות פרק א׳ ו׳) הוא אמר אנכי

אכלכל אתכם (שם נ׳ כ״א). אמר הקב״ה נראה מי הוא המכלכל אני או אתה. לפיכך מת יוסף תחלה, ואחר כך כל אחיו. ע״כ.

ונראית כוונתו שאין השררה באה לאדם אלא ברצונו של הקב״ה ובהשגחתו. ואולם על האדם להיזהר שלא ירים ראש גם כלפי מי ששמו על השררה. ולענ״ד אפשר לומר שזאת היתה הזהרת פרעה אל יוסף רק הכסא יגדל ממך. שא״א לאדם להתנשא מעל מי שנתן לו שררה. ואפילו הוא רק בשר ודם. ומכש״כ כלפי הקב״ה. ולכן נענש יוסף שנהג רבנות גם כלפי הקב״ה. אך מי יאמר שהנוהג שררה כלפי שאר בני אדם יענש.

ונראה לבאר על פי מעשה שהובא בשם החפץ חיים (בפירוש שעשו על אבות) מעשה ביהודי אחד שעסק בהברחות סחורות ברוסיה. ואולם ידוע לו שאם ייתפס יישב בסיביר בעבודות דחק כחמש עשרה שנה. ואע״פי כן עסק בהברחת סחורות. והנה יום אחד תפסוהו השלטונות ודנוהו לעבודות פרך בסיביר. ובהיותו בדרך למאסרו ביקש לראות את רב העיר. והשלטונות הזעיקו את רב העיר. והנה רב העיר עומד בפני אותו אסיר והלה אומר לו כבוד הרב למה אני אלך לסיביר על שהברחתי סחורות ואתה לא תבוא אתי. ויען אותו הרב וכי מה לי שהברחת סחורות שלך. ויען אותו האסיר והרי אתה לא טרחת להוכיח אותי על דבר עבירה זה. שאם היית מוכיח אותי הייתי אולי שומע לך. ולכן עליך לשאת אתי את העונש.

ונמצא כפי זה שהרב נתבע על מה שלא השמיע. ואילו היה משמיע היה נתבע על תוכחתו הנוקבת. וכפי שקרה בכל הזמנים. וגם בזה״ז אשר אין איש רוצה לשמוע התוכחה.

וכפי זה נמצא שהעוסק ברבנות מוצא הפסד בכל אופן. ואוי לו אם יאמר ואוי לו אם לא יאמר. והעולם סובר שאם לא אמר עליו האחריות. ואם אמר הרי ידברו בגנותו שמתערב על ריב לא לו.

וע״כ יש לשנוא את הרבנות שמקברת את בעליה.

וראיתי במרכבת המשנה לר״י אלאשקר על אבות (פרק א׳ משנה י״א) ואמר שאם אתה רוצה שתתרחק מן הרבנות אל תתודע לרשות. וכמה הזהירו על זה לפי שראו שבהיותו קרוב אל המלך בהכרח יפיק רצונו ויפסיד תורתו. ואינו יכול לשמור שבתות וי״ט כראוי. ויתלה עצמו בחוט של עכביש ויאמר גזרת מלך היא, ואין עלי אשם. והוא לא ידע ואשם. כמו שהזהיר שלמה המלך ע״ה (קהלת ח׳ ב׳) אני פי מלך שמור. אבל על תנאי שלא אעבור על דברי הש״י. ע״כ.

שמעיה אומר אהב את המלאכה ושנא את הרבנות

צריך להבין מה כוונת שמעיה באומרו שנא את הרבנות. ומה רע יש בה ברבנות.

ונראה לבאר על פי מה שביאר מהר״י אייבשיץ בהפטרת חיי שרה עה״כ והמלך דוד זקן בא בימים וגו׳. שהנה אמרו בפסחים (ס״ז ע״ב) אוי לה לרבנות שמקברת את בעליה. ע״כ. ותמוה כי למה יהיה ניתן לסכנה בעל השררה יותר משאר

משנה יא

אַבְטַלְיוֹן אוֹמֵר: חֲכָמִים, הִזָּהֲרוּ בְדִבְרֵיכֶם, שֶׁמָּא תָּחוֹבוּ חוֹבַת גָּלוּת וְתִגְלוּ לִמְקוֹם מַיִם רָעִים, וְיִשְׁתּוּ הַתַּלְמִידִים הַבָּאִים אַחֲרֵיכֶם וְיָמוּתוּ, וְנִמְצָא שֵׁם שָׁמַיִם מִתְחַלֵּל:

בני אדם. שאם נמצאו מעשיו הטובים יותר על הרעים למה ישפט לרעה. ועוד שכמה פרנסים גדולים היו לישראל והיו כצאת השמש בגבורתו.

ויש ליישב שהנה כתיב (תהילים נ׳ ג׳) וסביביו נשערה מאד. ואמרו ביבמות (קכ״א ע״ב) שהקב״ה מדקדק עם צדיקים כחוט השערה. ולכן אם עלה אדם לגדולה באיזו שררה או רבנות הקב״ה מקפיד עמו יותר. ולכן אוי לרבנות שמקברת את בעליה.

אך יותר נראה על פי הגמרא דיבמות (ז׳ ע״א) שאם זכה האדם מוסיפים לו ימים על שני חייו. אבל כל זה כשאינו מלך או בעל שררה אחרת שאז אי אפשר להוסיף על שני חייו. שכבר אמרו ז״ל (ברכות מ״ה ע״ב) אין מלכות נוגעת בחבירתה אפילו כמלוא נימא. ואם היו מוסיפים לבעל השררה שנים על שני חייו נמצא גוזל את הבא אחריו. שלא יקבל שררתו בבוא הזמן שלו.

וזה שאמר הכתוב והמלך דוד זקן. כלומר למה הוא זקן, כי הוא מלך. וכבר הגיע זמנו של שלמה למלוך. ולכן קפצה עליו זקנה כדי שיותן כתר מלכות לראשו של שלמה.

וזה שאמר שמעיה ושנא את הרבנות. שבגללה זקנה קופצת על האדם ואין מוסיפים לו חיים על שני חייו.

משנה י״א

אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם וכו׳.

כתבו המפרשים שמזהיר אבטליון שלא יאמרו החכמים דבר המשתמע לשתי פנים כדי שלא יטעו השומעים את דבריו. וכההיא דפסחים (מ״ב ע״א) אמר רב יהודה אשה לא תלוש אלא במים שלנו. דרשה רב מתנה בפפוניא. למחר אייתו כולי עלמא חצבייהו ואתו לגביה. ואמרו ליה הב לן מיא. אמר להו אנא במיא דביתו אמרי. ע״כ.*

וראיתי למרן הבא״ח בספר ברכת אבות שודאי אם היה נזהר לדקדק בדבריו לבלתי יעשה מעמיד ללמ״ד של המילה ״לנו״ ודאי לא היו טועים. וא״כ ראה כמה צריכים חכמים לדקדק בדבריהם שכ״כ יוכל להשתנות הדין אצל השומעים מחמת דקדוק קטן.

וכפי זה באים היטב דברי התנא חכמים הזהרו בדבריכם. ר״ל בדיבור עצמו

* הערת המגיה: תרגום - אמר רב יהודה וכו׳. דרש את דרשה זו רב מתנה בעיר פפוניא. למחר הביאו כל האנשים דליי מים ובאו אצלו. ואמרו לו הבא לנו מים. אמר להם אני במים שישנו אמרתי. (שהוא התכון לשון לינה והם הבינו שמדבר במים שלו). ע״כ.

בלשונכם שע״י דקדוק קטן שירפה הדגוש או ידגיש הרפה או יניע הנח או יניח הנע ישתנה הדין בעיני השומעים ויטעו בדבר. ע״כ.

וכבר כתבנו לעיל מפי סופרים וספרים ששמעיה ואבטליון גרים היו. והלל שהיה מתלמידיהם. וכן מוכח בראשון משבת (י״ד א׳) שאמר הלל מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה. שחייב אדם לומר בלשון רבו (ברכות מ״ז א׳) והנוסחא המדוקדקת היא מלא אי״ן באל״ף. וזהו שאמר שחייב אדם לומר בלשון רבו. כי כן היה לשון רבו שמעיה שקבל ממנו. כי לא היה יכול לומר הין לפי שהיה גר והגויים אינם יכולין לומר ה״א ולא חי״ת ולא עי״ן ולא כ״ף רפה. כמו שהוא מפורסם מהנכרים. ובמקום הין היה אומר אין. והלל היה אומר בלשון רבו. ומזה היה נראה כי הוא היה גוי ונתגייר. ע״כ. ובודאי כפי זה שהיה צריך להיזהר הרבה הוא בעצמו כשלימד את התלמידים כדי שלא יבינו דבר אחר ממה שהתכוון לו.

אכן רש״י בפסחים הנ״ל ביאר מה שדרש רב מתנה שבלשון הקודש היו דורשים. וכסבורים השומעים שמים שלו אמר. ע״כ. וצ״ע מה בא להשמיענו רש״י בזה שהיו דורשים בלה״ק.

וראיתי בס׳ ברוך שאמר (אבות פ״א מש׳ י״ג) שהביא מהגמרא דמגילה (כ״א ריש ע״ב) בפירוש״י שתרגום אונקלוס נוסד כדי להשמיע הדברים לנשים ועמי הארץ שאינם מבינים בלה״ק. שכך היה דרך חז״ל כשמדברים אל המון העם מדברים בלשון ארמית.

ובעיקר מודגש דבר זה בברכות (ס׳ ע״ב) אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר וכן תנא משמיה דרבי עקיבא לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד. כי הא דרבי עקיבא דהוה קאזיל באורחא. מטא להההיא מתא. בעא אושפיזא לא יהבי ליה. אמר כל דעביד רחמנא לטב. אזל ובת בדברא. והוה בהדיה תרנגולא וחמרא ושרגא. אתא זיקא כבייה לשרגא. אתא שונרא אכליה לתרנגולא. אתא אריה אכלא לחמרא. אמר כל דעביד רחמנא לטב. ביה בליליא אתא גייסא שבייה למתא. אמר להו לאו אמרי לכו כל מה שעושה הקדוש ברוך הוא הכל לטובה. ע״כ.*

ולכאורה תמוה שרבי עקיבא לא אמר דבריו כי אם בלה״ק. ולמה שינו מדבריו. אלא ר״ע לתלמידיו אמר. שהם בקיאים בלה״ק ולא יבואו לטעות. אבל רב הונא משום רבי מאיר היה מספר המעשה להמון העם ומלמדם לומר הכל לטובה. והמון העם אינו מבין כ״כ בלה״ק. וע״כ כדי שלא יבואו לטעות אמרו להם בלשון ארמית.

וביוצא בזה מצאנו בכתובות (ע״ט ע״ב) אמר רבא אמר רב נחמן הכניסה לו עז לחלבה, ורחל לגיזתה, ותרנגולת לביצתה, ודקל לפירותיו, אוכל והולך עד שתכלה הקרן. א״ר נחמן עיילא ליה גלימא

* הערת המגיה: תרגום - לעולם יהיה אדם רגיל לומר כל מה שעושה הקב״ה לטובה עושה. כמעשה ברבי עקיבא שהיה מהלך בדרך. הגיע לאיזה עיר, חיפש מקום שיארחוהו ולא מצא. אמר כל מה שעושה הקב״ה לטובה. הלך וישן בשדה. והיה עמו תרנגול וחמור ונר. באה רוח וכיבתה את הנר, בא חתול ואכל את התרנגול, בא אריה ואכל את החמור. אמר כל מה שעושה הקב״ה לטובה. באותו לילה בא חיל ושבה את העיר. אמר להם (ר״ע) הרי אמרתי לכם כל מה שעושה הקב״ה וכו׳. ע״כ.

פירא, הוי מכסי ביה ואזיל עד דכליא. ע״כ. וגם כאן לכאורה לא מובן. שעז לחלבה ורחל לגיזתה וכו׳ כולם מאותו טעם הם. שנעשו כנכסי מילוג שהבעל אוכל מהם עד שיכלה הקרן. שמממון האשה הבעל אוכל פירות. וזה אמר בלה״ק. וחזר לומר עיילא ליה גלימא וכו׳ בלשון ארמית. ולמה שינה והלא דין אחד לכל אלו שהבעל אוכל פירות ורשאי להשתמש בהם עד שיכלה הקרן.

אלא ודאי דבריו הראשונים נאמרו בביהמ״ד לת״ח. והם בקיאים בלה״ק ולא יטעו. אבל לשון ארמית נאמר לאחד מהמוני עם שבא לשאול כיצד ישתמש בגלימא שהכניסה לו אשתו. האם יכול ללובשה או צריך לשומרה בקופסא. ולכן השיב בלשון ארמית שהמון העם מבינים בה. את״ד. יע״ש.

וזה בא אבטליון להשמיענו. שידבר החכם בשפה שהשומעים מבינים אותו. כדי שלא יטעו במשמעות דבריו או לא יבינו דבריו כראוי.

ונלע״ד שכפי שנודע שאבטליון נקרא כן משום שהיה אב״ד. ובי״ד אביהם של קטנים הוא. והיינו אב לטליא. נמצאת אחריות לימוד התלמידים הקטנים תינוקות של בית רבן מוטלת עליו. וחייב לדאוג שהמלמדים אותם לא יטעו אותם. ואם כדברי הבא״ח בברכת אבות אפילו בדקדוק נכון כדבריהם. וכנ״ל. שכל טעות שילמדהו רבו תשתרש בילד.

וכבר אמרו בפסחים (קי״ב ע״א) כשאתה מלמד את בנך למדהו בספר מוגה. מאי היא. אמר רבא ואיתימא רב משרשיא בחדתא, שבשתא כיון דעל על. עכ״ל. ופירש״י בחדתא כשילד מתחיל ללמוד. ע״כ. וכוונתו לומר שאם ילמד ראשית לימודו בספר שאינו מוגה, הטעות מצויה ומשתרשת בו להיות טועה בה כל ימי חייו.

וכן אמרו בבבא בתרא (כ״א ע״א) ואמר רבא הני תרי מקרי דרדקי חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס. מותבינן ההוא דגריס ולא דייק, ששבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמר מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל על. דכתיב (מלכים א׳ י״א) כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדום. כי אתא לקמיה דדוד אמר ליה מאי טעמא עבדת הכי. אמר ליה דכתיב תמחה את זכר [היינו בפתח] עמלק. אמר ליה והא אנן זכר [היינו בסגול] קרינן. א״ל אנא זכר אקריון. אזל שייליה לרביה. אמר ליה היאך אקריתן. אמר ליה זכר. שקל ספסירא למיקטליה. אמר ליה אמאי. א״ל דכתיב (ירמיהו מ״ח) ארור עושה מלאכת ה׳ רמיה. א״ל שבקיה להוא גברא דליקום בארור. א״ל כתיב (ירמיהו מ״ח) וארור מונע חרבו מדם. איכא דאמרי קטליה ואיכא דאמרי לא קטליה. ואמר רבא מקרי ינוקא, שתלא, טבחא, ואומנא, וסופר מתא, כולן כמותרין ועומדין נינהו. כללא דמילתא כל פסידא דלא הדר מותרה ועומד הוא. עכ״ל.*

* הערת המגיה: תרגום - אמר רבא שני מלמדי תינוקות, אחד יודע הרבה אך אינו דייקן והשני אינו יודע הרבה אך דייקן הוא. (מי מהם עדיף להושיבו מלמד תינוקות). מושיבים את היודע הרבה על אף שאינו דייקן, שהשיבוש ממילא יוצא. רב דימי מנהרדעא אמר מושיבים את הדייקן אע״פ שאינו יודע הרבה, השיבוש מרגע שנכנס אינו יוצא. דכתיב כי ששת וכו׳ כל זכר באדום. כשבא (יואב) לפני דוד אמר לו למה עשית כך (להרוג את הזכרים). אמר לו שהרי כתוב תמחה את זכר עמלק. אמר לו והרי אנחנו זכר (בסגול) קוראים. א״ל אותי למדו לקרוא זכר (בפתח). הלך (יואב) לשאול את רבו. אמר לו איך למדת אותי, אמר לו זכר (בפתח). לקח חרב להורגו. אמר לו (רבו) למה (אתה רוצה להרגני). א״ל דכתיב וכו׳. אמר לו תעזוב אותו שיתחייב בארור. א״ל כתיב וכו׳. יש אומרים הרגו ויש אומרים לא הרגו. ע״כ.

ואם באופן הדיבור ודקדוקו בא להזהיר בתוכן של דבריו ולבארם היטב. דשמא לא ירדו התלמידים לסוף דעתו וכוונתו האמיתית ויטעו בדבר. וכעין מה שאמרו על צדוק ובייתוס שהיה דורש אנטיגנוס איש סוכו בפניהם אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו׳. ופירש הרע״ב שכששמעו דבר זה אמרו יש פועל שעובד ולערב אינו מקבל שכר. עמדו ופקרו ויצאו לתרבות רעה. ותלמידיהם נקראים בייתוסים וצדוקים. ע״כ.

ומיהו הרשב״ם כתב (בבא בתרא קט״ו ע״ב) צדוק ובייתוס תלמידי אנטיגנוס איש סוכו היו, והיו שונין לתלמידיהן מה שקיבלו מאנטיגנוס אל תהיו כעבדים המשמשין כו׳. וטעו התלמידים בכך. שהיו סבורים דהכי קאמר עבדו למקום ואל תקבלו שכר. ואמרו כמו שאין בו ממש בדבר זה כן כל דברי חכמים וטעו ופקרו בדברי חכמים. ונקראו צדוקין על שם צדוק ובייתוסין על שם בייתוס. באבות דרבי נתן (פ״ה). ע״כ. וביתר ביאור באבות דר״נ שצדוק ובייתוס לא פירשו לתלמידיהם את הדבר די הצורך. שהיה להם לומר ששכרן של צדיקים לעתיד לבוא היא תחיית המתים. וע״כ תלמידיהם יצאו לתרבות רעה. ע״כ. ע״ש.*

הרי לפניך שלפי דברי אבות דר״נ וכפי שהביאו הרשב״ם לא צדוק ובייתוס יצאו לתרבות רעה. שהם הבינו היטב דברי רבם אנטיגנוס איש סוכו. אלא שברבות הימים תלמידיהם לא כ״כ מחודדים היו. והיה להם להזהר בזה ולבאר דבריהם. ומשלא עשו כן יצא מזה חורבא. שהפכו למינים וכשלו באמונתם. ואלו מים הרעים. וכמו שפירש הרמב״ם בפירושו לאבות. מים הרעים הוא כינוי למינות. כיע״ש. ובמחזור ויטרי (סי׳ תכ״ד) שנעשו אומה לעצמם שלא לשמוע יותר בדברי חכמים. כיע״ש. והמה כת הקראים. וכמו שכתב הרדב״ז בכמה מתשובותיו. כיע״ש. והם הצרו לישראל בכל עת. ולבד מה שהיו מוכרחים חז״ל לעשות כמה תיקונים כדי להוציא מלב העם דעת הבייתוסים והצדוקים. וכדאיתא בברכות שמתחילה היו אומרים במקדש על כל ברכה ברוך ה׳ מן העולם. ומשקלקלו המינים ואמרו שאין עולם הבא התקינו לומר ברוך ה׳ מן העולם ועוד העולם. כיע״ש. וכן עוד תקנות רבות שתקנו מפני המינים. גם לאורך הדורות הציקו לישראל בכל מקומות מושבותיהם.

וגם בזמן הקרוב אלינו קצת בתקופת הגר״א מוילנה שלחו ידם הקראים שבעיר טרוקי הסמוכה לוילנה להרע ליהודים בטוענם בפני המלך שאין היהודים כנים ואמיתיים בדבריהם, ושאין היהודים מקבלי התורה האמיתיים, כי אם הקראים דווקא. וכל העסק של היהודים בתלמוד אשר יקרא בפיהם תושבע״פ אינו אלא הבל ורעות רוח. ומבקשים מהמלך פוניאטובסקי, מי שהיה המלך האחרון של פולניה, לאסור על היהודים לעסוק בלימודים אלו. ולצורך הבירור מי הם היהודים האמיתיים מבקשים מהמלך להזמין ויכוח בין הקראים ליהודים התלמודיים. וכפי שהיה נהוג בזמנים הללו.

* הערת המגיה: עיין מזה לעיל משנה ג׳ באריכות.

והגר"א ראה את הסכנה הטמונה בדבר ביטול לימוד תורה שבע"פ ויצא מגדרו לכנס אסיפה רבתי עם. ושם דרש להם כי טובים דודיך מיין אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע חביבים עלי דברי דודיך [חכמים וסופרים] מיינה של תורה [שבכתב] (ע"ז ל"ה ע"א). ועוד שנו חז"ל (סנהדרין פ"ח) חומר בדברי סופרים מבדברי תורה. האומר אין תפילין כדי לעבור על דברי תורה פטור. חמש טוטפות להוסיף על דברי סופרים חייב.

ועל זה דרש הגר"א טעם הדבר משום שתורה שבכתב שקורא מהספר תלוי בראייה. ואילו תורה שבע"פ תלוי בשמיעה. ובדיני נזקין וחבלות שנינו סימא את עינו נותן לו דמי עינו. חרשו נותן לו דמי כולו. ע"כ. הרי שחמורה שמיעה מראייה. וע"כ חמורים דברי סופרים מדברי תורה עצמם.

ובו בפרק הוחלט לשלוח ת"ח חריף ושתדלן שייצג את היהודים בפני המלך באותו ויכוח. ונפל הגורל על ר' יהודה לייב מויסט. וכפי המסופר (בספר שרי המאה ח"ב עמ' 25) מתחילה סירב ת"ח זה לקבל על עצמו התפקיד וכש"כ האחריות של התוצאות בטענה שכמה פעמים נטפלו אליו קראים והקיפוהו בקושיות ושאלות על דברי התלמוד. והוא עם כל ידיעותיו ובקיאותו היה דוחה אותם אבל לא הצליח להקהות את שיניהם בתשובותיו. והיו חוזרים ונטפלים אליו. וע"כ סירב תחילה ללכת בשליחות זאת. אך תקפה עליו מצוות הגר"א וברכתו שבע"ה יצליח בקלות לנצחם וסוף דבר שהסכים ללכת.

הויכוח נקבע לאחת השבתות בשנת תקל"ו ויומיים לפניו בא יהודה לייב מויסט לוורשה ושכר לו חדר באחד המלונות לא רחוק מארמון המלך. בשבת השכים להתפלל קידש על היין ואכל דבר מה והתחיל לקרוא מזמורי תהילים בהשתפכות הנפש לפני הקב"ה שיהיה בעזרו. ובשעה היעודה התייצב בארמון המלך.

והנה יצא אחד ממשרתי המלך והודיע לצדדים שהמלך מוכן לקבלם. וגם הודיע להם על המנהג הנהוג באותם ימים בארמונות פולין שלא נתנו לנחותי דרגא להיכנס בנעליהם. כי זה שמור לשרים ולרוזנים. אבל נחותי דרגא לא יכנסו כי אם באנפילאות.

הקראים שהיו רגילים להיכנס לארמון המלך חלצו נעליהם והניחום בפרוזדור. אבל ר' יהודה לייב מויסט שהיה נפעם מארמון המלך ומהדרו לא שם לב לדבר ונכנס אל טרקלין המלך ונעליו בידיו.

והנה המלך יושב על כסאו ולפניו מונח כתב של הקראים השוטחים טענותיהם לפני המלך. אמר המלך לקראים אתם כתבתם שיכולים להוכיח בהוכחות ברורות שאתם היהודים האמיתיים. האם נכון הדבר. השיב לו "החכם" אכן כן. אבל לפני כן יתן דעתו המלך על עזותם וחוצפתם של היהודים ואיך שמעז להיכנס לטרקלין המלך ונעליו בידיו. וזה עלבון למלך ולמשרתיו. כי יחשבו היהודים את עבדי המלך לגנבים ולכן לא הניח נעליו בפרוזדור כפי שעשינו אנחנו.

המלך נשא את עיניו וראה את היהודי ונעליו בידו וחמתו בערה בו. גם ר׳ יהודה לייב נבהל והתבלבל מהדברים ושתק לשעה קלה. אבל חיש מהר התעשת ופצח בקול תחנונים אנא הוד מעלתו אל יחשוב עלי כבן בליעל כי מעולם לא עלה על דעתי לפגוע בכבוד המלך וגם לא עלה בדעתי לחשוד בעבדי המלך שגנבים הם. אלא כך מסורת בידינו מאבותינו. כי כאשר נגלה הקב״ה אל משה בסנה ואמר לו של נעליך מעל רגליך וגו׳. עשה משה כדבריו וחלץ נעליו. אבל אח״כ כשרצה לחזור אל העדר חיפש הנעליים ולא מצא. כי על כן לא מוזכר במקרא שנעל נעליו. והוד מעלתו ידע למה לא מצאם. כי קראים שהיו באותו מעמד גנבו לו הנעליים. ומאז בכל פעם שאנחנו נפגשים עם הקראים וצריכים לחלוץ נעליים אין אנו עוזבים אותם בפרוזדור. שמא יגנבו אותם הקראים.

שמע המלך הדברים ויצא קצפו על הקראים לאמור האם גונבי נעליים אתם. השיב לו ״חכם״ הקראים הוד מלכותו הדבר אינו כן. כי אם בדותא היא שאמר היהודי. ואני יכול להוכיח בראיות ברורות שהיהודי משקר. שכן מאושר בכל ספרי ההסטוריה שכת הקראים לא היתה בימי משה. כי רק נוסדה לפני כאלף שנים. ומשה היה לפני שלושת אלפים שנה. ובזה יובן שהיהודי משקר. כי לא היינו שמה. וממילא לא גנבנו את הנעליים של משה.

המלך בשומעו הדברים פתח בצחוק רם. שאם אתה אומר שלא הייתם באותו זמן הרי שאתה מודה שלא אתם קיבלתם התורה. וממילא ברור שאין אתם יהודים האמיתיים. כי אם היהודים התלמודיים הם היהודים האמיתיים מקבלי התורה. ע״כ.

ומתוך הדברים אתה למד שיש להיזהר גם בסוג התלמיד העומד לפניך. שכפי דברי האבות דר״נ והרשב״ם בבתרא הנ״ל שלא פקרו צדוק ובייתוס עצמם ואע״פי ששמעו מאנטיגנוס איש סוכו שאין לשמש את הרב על מנת לקבל פרס. ובנקל י״ל שאע״פי שלא ביאר אנטיגנוס את דבריו די הצורך, הרי שסמך על הבנתם של אלו ביודעם ומכירם. אבל צדוק ובייתוס עצמם לא דייקו לדעת איזו תלמידים היו בפניהם. ונתנו לכל אחד להבין מדעתו ומעצמו.

וכיוצא בזה ראיתי בשו״ת חת״ס (חלק ו ליקוטים סי׳ ס״ו) שבתענית איתא (ז׳ ע״א) רבא רמי כתיב יערוף כמטר לקחי וכתיב תזל כטל אמרתי. אם ת״ח הגון הוא כטל ואם לאו עורפיהו כמטר. ופירש״י עורפיהו הרגהו. ופירושו קשה להבין. אבל נ״ל כך דהנה מצינו ברבי מאיר שהיה אומר על טמא טהור ועל טהור טמא והיה מסביר פנים לתלמידיו כדאי׳ בעירובין. ומפני כן לא קבעו הלכה כמותו מפני עוצם חריפתו לא עמדו תלמידיו על סוף דעתו. וכן מצינו שיכולים לטהר השרץ בב׳ טעמים. ואם התלמידים שעומדים לפניו הגונים הם יכול להסביר להם פנים על כל מה שיאמרו וליכא למיחש לתקלה. שאם יעמדו על ברור דעתו הרי יבררו האמת מתוך השקר ואם לא יעמדו על סוף דעתו לא יקבעו הלכה כמותו. ובלא״ה כבר הזהירונו חז״ל בפ׳ י״נ שלא לקבוע הלכה ע״פ תלמוד (בתרא ק״ל) אם לא אמר הרב הלכה

למעשה. משום שלפעמים מפני הפלפול והחדוד אמר דבר שאינו כהלכה. אך כל זה בתלמידים הגונים דליכא למיחש לתקלה. משא״כ בת״ח שאינו הגון צריך ליזהר בדבריו שלא יתלה בהם ויכשיל עצמו ורבים עי״ז קרוב למ״ש חכמינו ז״ל חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות וכו׳. ע״כ.

והנה ראיתי בזה בספר בית אהרן משאטקוב שלהאריך בפירוש הדברים ולבארם היטב בפני התלמידים הוא בכלל מה שאמר לפני כן אהוב את המלאכה וכו׳. וכוונתו לומר שאותה מלאכה מלאכת הרבנות היא ללמד את העם דעת ובינה. ואם אוהב את המלאכה שברבנות [וכפי שפירשנו במקו״א] ודאי שצריך להיזהר להאריך בביאור הדברים. ואע״פי שהם עליו לטורח ולמשאוי. את״ד.

ולעיתים יהיה להפך. שצריך להיזהר מלפרש ולבאר דבריו. וכמו שכתב בשו״ת מנחת יצחק (ח״ג סי׳ ד אות י׳) בשם הרב תשובה מאהבה בפתיחה, שכתב לפרש מה שבלשון המשנה נקט רבינו הקדוש שמות התנאים רבים בשם חכמים. שהיא ע״ד שאמר אבטליון (פ״א מי״א דאבות) חכמים הזהרו בדבריכם. שלא יתנו מקום שיבואו תלמידים הבאים אחריכם לידי שגיאה ומכשול. ולדוגמא מה ששנינו במס׳ שבת (י״א ע״ב) ולא יקרא לאור הנר. ואמרו בתוספתא (הובאה שם י״ב ע״ב) לא יקרא לאור הנר שמא יטה. א״ר ישמעאל בן אלישע אני אקרא ולא אטה. פעם אחת בקש להטות אמר כמה גדולים דברי חכמים שהיו אומרים לא יקרא לאור הנר.

וראוי להתבונן הרי מצוה לשמוע דברי חכמים בכל מקום ומה גדלו דבריהם בזה ממקום אחר. אלא שבא להראות ההבדל שבין לשון המשנה שאמר בסתם לא יקרא לאור הנר בלא שום טעם לדבר. ולא יעלה על לב אדם לעולם להקל בדבר כיון שגזרת חכמים כך הוא. ובין לשון התוספתא דטעמו ונימוקו עמו שמא יטה. ומטעם זה יצאה השגגה לפני השליט שאמר אני אקרא ולא אטה. ובזה אמר כמה גדולים דברי חכמים היינו בעלי משנה שנזהרו בדבריהם ואמרו לא יקרא לאור הנר בסתם, ולא אמרו בטעמא. ע״כ.

הרי שלעיתים פירוש הטעמים הם אך למותר. ואפילו לתלמיד הגון. וכש״כ לשאינו הגון. שאם ההגון יחשוב שיכול לעבור על דברי חכמים כש״כ שזה שאינו הגון יחשוב כך.

ולכאורה נראה שאין צורך בדברים. שדברי תורה הם. וכמו שאמרו בסנהדרין (כ״א ע״ב) ואמר רבי יצחק מפני מה לא נתגלו טעמי תורה. שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן ונכשל בהן גדול העולם. כתיב (דברים י״ז) לא ירבה לו נשים. אמר שלמה אני ארבה ולא אסור. וכתיב (מלכים א׳ י״א) ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו. וכתיב (דברים י״ז) לא ירבה לו סוסים. ואמר שלמה אני ארבה ולא אשיב. וכתיב (מלכים א׳ י״א) ותצא מרכבה ממצרים בשש וגו׳. ע״כ. וא״כ למה צריך לדברי אבטליון בזה.

וקושטא קאי שדבריו נכונים בטעמם. ויש לחלק בין דברי תורה שנאמרו ליחיד דהיינו המלך לבין דברי תורה

שנאמרו לכלל ישראל. ולא באו אלא לבאר על מה ולמה לא נכתבו טעמי תורה בתורה עצמה. שאם טעה בהם החכם מכל אדם ודאי יטעה מי שאינו חכם כ״כ. ולמה לבאר טעמי תורה ולתת לכל אחד מהמוני העם חרב בידיו לגדוע דברי תורה. ועכשיו בא אבטליון לומר שה״ה לדברי חכמים וסייגיהם. וכמו שאמרו בראש השנה (י״ט ע״א) דברי תורה אינם צריכים חיזוק. דברי סופרים צריכים חיזוק. ע״כ.

ובזה יובן שמה שאמר חכמים הזהרו בדבריכם היינו בדברי סופרים. שגם בהם לא תגלו טעמי הסייגים והגזירות קל וחומר מדברי תורה.

ויש לדקדק בלשון התנא שאמר שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים. ע״כ. ולכאורה לשון תחובו לאחרים הוא. ולא לעצמו. וחזר לומר ותגלו למקום מים הרעים. שמשמע שהם עצמם יגלו.

וראיתי בשו״ת מנחת יצחק (ח״ט סי׳ ק״א) שבמתני׳ (דאבות פ״א מי״א) אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות, ותגלו למקום מים הרעים וכו׳. שהפירוש הפשוט ג״כ שילמדו כראוי ולא יניחו מקום לטעות בדבריהם כפי׳ הרע״ב. אבל מסקנת המשנה במשל חובת גלות ומים הרעים קשים קצת. ובזה ראיתי שפירשו המשנה שרצונו לומר חכמים הזהרו בדבריכם, שאל ישנו לתלמיד שאינו הגון. ועל פי זה יובן כל המאמר מתחילה ועד סוף עפי״ד הש״ס (במכות י׳ ע״א) ערים הללו (ערי מקלט) אין עושין אותם לא טירין קטנים ולא כרכין גדולים וכו׳. ואין מושיבין אותם אלא במקום מים. ואם אין שם מים, מביאין להם מים וכו׳. תנא, תלמיד שגלה מגלין רבו עמו, שנאמר ״וחי״ עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. א״ר זעירא (זירא) מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון. עכ״ל. ובזה יבואר ההמשך הזהרו בדבריכם שלא תשנו לתלמיד שאינו הגון, שמא תחובו חובת גלות, שיתחייב התלמיד גלות ומגלין רבו עמו. וכדברי הש״ס הנ״ל. ותגלו למקום מים הרעים פירוש שמא יהיו מהמקומות שאין שם מים ומביאין להם מן הנהרות הרחוקות כדברי הש״ס. ואותן המים יהיו מים רעים וישתו התלמידים הבאים אחריכם וכו׳ כדברי הש״ס עוד שם, דהרב שגלה מגלין ישיבתו עמו. והבן.

וע״ע למר״ן החיד״א בברכ״י (או״ח סי׳ קנ״ו) שהביא דברי הרמב״ם (הל׳ דעות פ״ב הל׳ ו׳) שלא יהיה אחד בלב ואחד בפה. ע״כ. וכתב ע״ז הרב פר״ח בנימוקיו לספר המדע שיצא דין זה להרמב״ם ממה שאמרו בפרק תפילת השחר שר״ג הכריז כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש. ואע״פי שנראה כפי המסקנה שכל תלמיד ראוי להיכנס. מ״מ ראוי לכל אחד להיות תוכו כברו. ע״כ.

והעיר בזה החיד״א שקיצר הפר״ח בדבריו. שמשתמע מהן שמידה טובה היא להיות תוכו כברו. אבל גם אם אינו כן יכול להיכנס לביהמ״ד. וזה אינו שאע״ג שכל תלמיד ראוי להיכנס לביהמ״ד הני מילי בסתם. אבל בידוע שאין תוכו כברו ודאי שאין להכניסו לביהמ״ד לכו״ע. ובאמת תלמוד ערוך הוא (יומא ע״ב) אמר רבא כל ת״ח שאין תוכו כברו אינו ת״ח. ועוד דאיכא נוסחאי דראב״ע אמר הני מילי

שלא יכנס לביהמ״ד בידוע שאינו הגון וכו׳. ע״כ.

ולפי דרכינו לפי שהושיב לפניו תלמידים שאינם הגונים לכן צריך להיזהר בדבריו. דשמא יצאו לתרבות רעה ולמינות המשולה למים הרעים. ויענש גם הרב בגלות אחר תלמידיו שאינם הגונים.

ומכאן אתה בא למה שפירש במרכבת המשנה אלאשקר שכוונת אבטליון היא שדברים עתיקים וסודות התורה כגון מעשה בראשית ומעשה מרכבה חייבים החכמים להיזהר בדבריהם. שאין מוסרים אותם סודות למי שאינו הגון. וכבר אמרו (חגיגה י״ג) דבש וחלב תחת לשונך. רב יוסף הוה גמיר מעשה מרכבה. סבי דפומבדיתא הוו תנו במעשה בראשית. אמרו ליה ליגמור לן מר מעשה מרכבה. אמר להו אגמרון לי מעשה בראשית. בתר דאגמרון אמרו ליה ליגמרון מר במעשה מרכבה. אמר להו תנינא בהו (שיר השירים ד׳) דבש וחלב תחת לשונך, דברים המתוקין מדבש וחלב יהו תחת לשונך. ע״כ.

והנה ממה שרצה להביא מהר״ם אלאשקאר ראייה לתלמיד הגון יצאה ראייה להפך. שאפילו בהגון כדאי להיזהר בדבריו ולא ללמד דבר שאינו ברור לו שיובן על בוריו. דאטו סבי דפומבדיתא לא הגונים היו. ואמאי לא למדם רב יוסף במעשה מרכבה. אלא ודאי שיש דברים שאין עליהם בירור אם יובנו כהלכה וצריך להיזהר בהם.

ובאמת כ״ז יש ללומדו ממשנה ערוכה בחגיגה (י״ד) ארבעה נכנסו לפרדס בן עזאי, בן זומא, ר׳ עקיבא, ואחר וכו׳. בן עזאי הציץ ומת. בן זומא הציץ ונפגע. אלישע בן אבויה קיצץ בנטיעות. ור׳ עקיבא נכנס בשלום ויצא בשלום. ע״כ. וכתב הרמב״ם בפ״ד מיסודי התורה (הל׳ י״ג) שגדולי חכמי ישראל היו ולא בכולם היה הכוח לידע ולהשיג הדברים על בוריים. כיע״ש. אלמא שגם בתלמיד הגון נאמר הזהרו בדבריכם. שלא תעמיסו על התלמיד מעבר לכוח סבל מוחו. ותלמיד שאינו הגון מקל וחומר שצריך להזהר בו שבעתיים.

וכמו שאמרו על אחר (חגיגה ט״ו ע״ב) אחר מאי. זמר יווני לא פסק מפומיה. אמרו עליו על אחר בשעה שהיה עומד מבית המדרש הרבה ספרי מינין נושרין מחיקו. שאל נימוס הגרדי את רבי מאיר. כל עמר דנחית ליורה סליק. אמר ליה כל מאן דהוה נקי אגב אימיה סליק. כל דלא הוה נקי אגב אימיה לא סליק. ע״כ.

ופירש״י שהקשו למה לא הגינה תורתו של אחר עליו שלא יחטא ויצא לתרבות רעה. כי זמר יווני לא פסק מפומיה. ולאחר החורבן היה לו להימנע מזה. שנאמר (ישעיה כ״ד) בשיר לא ישתו יין. ועוד שספרי מינות נשרו מחיקו עוד קודם שהפקיר עצמו לתרבות רעה. אלמא טינא ומום היו בלבו מלפני כן. ועוד שאלו כל עמר דנחית ליורה סליק - כל צמר שניתן ליורה של סממנין לצבוע עולה לו צבעו או אינו עולה. כלומר כל הלומדים לפני חכמים עולה להן תורתן להגין עליהן מן החטא. כל דנקי אגב אימיה - שלא נתלכלך בגיזה. עולה לו צבעו. כלומר, כל

שיראת חטאו קודמת לחכמתו עולה לו. כן נראה בעיני. ע״כ.

ובכל מקום באה האזהרה על המורים הלכה בפני העם שיהיו זהירים בדבריהם. שעונשם גדול וכבד וכמו שאמרו באליהו רבה (פרשה ב ד״ה השתחוו לה׳ בהדרת) עה״כ בתהילים (כ״ט) קול ה׳ על המים. ק-ל הכבוד הרעים על ששפכתי לכם דברי תורה כחלב וכשמן המורק מכלי לכלי ואין קולו נשמע. לכך נאמר אל הכבוד הרעים וגו׳. ע״כ. שהקב״ה מתרעם כשמכניסים כוונה משונה בדברי תורה ומורים שלא כדין. שאין זה קולו של הקב״ה העולה מהוראה זאת.

ואין הבדל בין אם ההוראה היא לקולא או לחומרא. שלגבי הקולא כתב מהר״י נחמיאש שלא תקלו בד״ת. ואפילו אתם נמצאים בין ת״ח ובני תורה. שמא תחובו חובת גלות [מאיזה צד שלא יהיה] ותגלו למקום של עמי הארץ ויוסיפו להקל בד״ת וימותו. ונמצא שם שמיים מתחלל. שיאמרו אוי לו לפלוני שלמד תורה וכו״כ היה עמו. ע״כ. ואם לא שפלוני למדם להקל בד״ת לא היו מתחייבים בנפשם.

ובפרט לתופעה המכונה קירוב לבבות. שכדי לקרב לאמונה כביכול מקילים יותר מדי בקולות המביאות לידי קולות אחרות ואשר אין סוף להן. ולא זו הדרך ולא זו העיר. שההפך הוא הנכון. וכדאיתא בחולין (ק״י ע״א) שרב הגיע למקום מסויים ואסר עליהם לאכול כחל. ותמהו עליו למה עשה כן. ואמרו שבקעה פרוצה מצא. שהיו מזלזלים באיסור בשר בחלב. וע״כ החמיר להם לאסור אפילו כחל המותר כדי להרחיקם מהאיסור. כיע״ש.

ולאידך גיסא כתב מהר״ח פאלג׳י בספר פעולת צדיק לחיים לבאר המשנה על פי מה שאמרו במציעא (ל ע״ב) אמר רבי יוחנן לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה. אלא דיני דמגיזתא לדיינו [בייסורין ובחוזקה – רש״י]. אלא אימא שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו לפנים משורת הדין. ע״כ. כי ע״י שהחמירו בדין נמצאו גולים מארצם וחבו חובת גלות.

וגם כוונת אבטליון לומר הזהרו בדבריכם שיהיו תואמים את מעשיכם. שלא יהיה נאה דורש ואין נאה מקיים. שאפילו יאמר מה בכך והלא אין לאחרים להרהר אחרי. וכמו שאמרו בברכות (י״ט ע״א) תנא דבי רבי ישמעאל אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, שמא עשה תשובה. שמא סלקא דעתך. אלא ודאי עשה תשובה. ע״כ. וכיוון שבמקומו בני תורה הם לא יהרהרו על מעשיו שאינם מתאימים לדבריו. וגם לא ילמדו מהם. אך שמא ע״י שאין מעשיכם מתוקנים תחובו חובת גלות. ואין גלות אלא מקום של מיעוט תורה. וכמו שכתב הרדב״ז בתשובה (חלק ח׳ סי׳ קצ״א). ושם כיוון שאינם בני תורה ילמדו מהם כלומר ישתו מהמים הרעים של מעשיו.

והנה כתב מהר״ם אלאשקר במרכבת המשנה. שאבטליון בא לקיים דברי הקבלה הראשונים. וכנגד הוו מתונין בדין, אמר חכמים הזהרו בדבריכם. וכנגד והעמידו תלמידים הרבה, אמר וישתו

התלמידים, שיהיה עיקר למודם צח באופן שימשך ממנו העמדה ולא מיתה. וכנגד ועשו סייג לתורה, אמר ונמצא שם שמים מתחלל. ע״כ.

חכמים הזהרו בדבריכם וכו׳.

יש להבין בדברי התנא מהי ראייתו ומנא ליה הא מילתא דצריכים החכמים להזהר בדבריהם עד שכתב שמא תחובו חובת גלות וכו׳. ומנא ליה דע״י שאין זהירים החכמים בדבריהם יבואו לחוב חובת גלות.

וראיתי לבאר בהקדים ביאור דברי משה לעדת קרח (במדבר ט״ז ז׳) והיה האיש אשר יבחר ה׳ הוא הקדוש רב לכם בני לוי. ופירש״י דבר גדול אמרתי לכם. ע״כ. והיינו שדורש דברי משה שמדבר עמהם בלשון מכובד.

ואולם רבותינו ראו בתשובת משה רב לכם בני לוי חטא. וכפי שאמרו בסוטה (י״ג ב׳) א״ר לוי ברב בישר. ברב בישרוהו. ברב בישר רב לכם בני לוי. וברב בישרוהו רב לך. ופירש״י (שם) ברב בישר את בני מחלוקתו רב לכם בני לוי. והקב״ה מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה ונענש באותה מידה. ע״כ. ומשמע שחטא באמירתו זו. ויש להבין למה ומה חטא בזה. שאדרבה לשון רב לכם הוא טוב וחשוב יותר מלשון די לכם. וכפי שהעיר בבן יהוידע על סוטה הנ״ל.

ואכן ראיתי בספר תורה תמימה שביאר שלא חטא כלל. רק כנתפס בלשונו. שבאומרו רב לכם בני לוי הרי כלל עצמו עימם. שגם משה מבני לוי הוא. ואמר שיש כבר ללויים די כבוד וגדולה. ולמה יבקשו יותר מזה. ולכן כשבא לבקש על עצמו להיכנס לארץ השיבו הקב״ה באותו לשון. שכבר אמרת שיש ללוי די כבוד וגדולה. ומה לך לבקש עוד להיכנס לארץ. רב לך מה שקיבלת עד כה.

ומצאתי סימוכין לפירושו בספר חנוכת התורה שהקשה מה החטא שחטא משה באמירה זאת רב לכם בני לוי. ותירץ בהקדים מדרש [לפי שעה לא ידעתי מקומו] שאמר משה לקרח רב לכם בני לוי. דהיינו שמעלת הלויים גדולה ממעלת הכהנים. ועל כן מניפים אותם בתנופה וכו׳. וידוע שכשדיבר הקב״ה עם משה בסנה לשלחו להוציא את ישראל ממצרים סירב משה פעמים רבות עד שנאמר (שמות ד׳ י״ד) ויחר אף ה׳ במשה. ופירש״י (שם) שכל חרון אף ה׳ עושה רושם ונענשים על זה. יע״ש. ונחלקו במה נענש. אחד אמר העונש הוא שראוי היה משה להיות כהן. שכן על אהרון אמר הקב״ה במפורש אהרון אחיך הלוי. וכן משה שימש כהן גדול בהקמת המשכן בשבעת ימי המילואים. אלא משום שחרה אף ה׳ בו בסנה נענש שלא נעשה כהן. ואחד אמר עונשו של משה היה שלא נכנס לארץ ישראל. ולכאורה אין בדברים הכרעה. אבל כפי המדרש שאמר רב לכם, גדולת הלוי יתירה על זו של הכהן. ואם כן מה שלא נשאר

וזה תכליתה של כל המסכת לעשות סייגים לתורה, ולהרגיל את האדם לעשות לפנים משורת הדין, ולהתנהג בחסידות של אמת להיות שם שמיים מתקדש על ידו.

משה להיות כהן אינו עונש. שכן לוי יותר גדול מכהן. והרי זה פרס. וממילא אתה למד שהעונש הוא שלא יכנס לארץ ישראל אשר חפץ בה בכל לב. וזה שאמרו בגמרא משה ברב בישר. דהיינו רב לכם, וחשוב לכם, וגדולה לכם, להיות בני לוי מאשר להיות כהנים. וברב בישרוהו, רב לך אל תוסף דבר אלי וגו׳. והרי זה מידה כנגד מידה. עכת״ד.

אמנם מצאנו לפרש באופן אחר על פי הכתוב בפרשת שלח לך (במדבר י״ד ט״ו) שאמר מרע״ה לפני הקב״ה והמתה את העם הזה כאיש אחד וגו׳. והקשה בספר גן רווה שצריך להבין מה המשמעות של אמירה זאת. ומה נפקא מינה אם יהרוג אותם כאיש אחד או כאנשים הרבה. ותירץ על פי מה שאמרו ביומא (פ״ו) עבר עבירה פעם ראשונה ושנייה מוחלים לו. שלישית אין מוחלים לו. ומקשה הגמרא והא תניא שלישית מוחלים לו רביעית אין מוחלים לו. ומתרצת לא קשיא כאן ביחיד וכאן בציבור. [כך היא גירסת הרי״ף והרמב״ם]. והנה רש״י בפרשת קורח (במדבר ט״ז) ביאר על הכתוב וישמע משה ויפול על פניו מפני המחלוקת. שכבר זה בידם סירחון רביעי. חטאו בעגל, ויחל משה. במתאוננים, ויתפלל משה. במרגלים, ושמעו מצרים. במחלוקתו של קרח נתרשלו ידיו. משל למלך וכו׳ אמר עד מתי אטריח על המלך שמא לא יקבל עוד ממני. ע״כ.

והטעם יש לומר משום שבציבור מוחל עד עוון שלישי. אבל רביעי לא. ואם כן בחטא המרגלים עדיין הוא חטא שלישי. וכיוון שבציבור הוא, שכן כל העם נגררו אחרי דברי המרגלים. ואם כן צריך למחול להם כי בציבור מוחלים עוון שלישי. וזאת היתה טענת משה רבינו והמתה את העם הזה שהם רבים כאיש אחד. כי אתה שופטם כיחיד ואינך מוחל להם על עוון שלישי. אבל על עבירה רביעית לא היה כוח במשה להתפלל עליהם. שכן אין מוחלים עבירה רביעית אפילו לציבור.

וראיתי בספר חנוכת התורה להר״ר העשיל שהביא ממדרש, ולפי ענ״ד הוא מדרש תנחומא פרשת ואתחנן אות ה׳, כשלא הניח הקב״ה למשה להיכנס לארץ לא חי ואף לא מת. שאל משה את הקב״ה רבש״ע כל הרעה הזאת עלי למה. עם כל הבריות אתה מתנהג במידת הרחמים שתיים ושלוש פעמים. שנאמר (איוב ל״ג כ״ט) הן כל אלה יפעל קל פעמיים שלוש עם גבר. ואני עוון אחד אין אתה מוחל לי. א״ל הקב״ה הרי אתה עשית ששה עוונות ולא גיליתי אחד מהם. בתחילה אמרת שלח נא ביד תשלח. שנייה אמרת והצל לא הצלת. שלישית הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם. רביעית לא ה׳ שלחני. חמישית שמעו נא המורים. ששית והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים. אמר משה מה שאמרתי שמעו נא המורים ממך למדתי שאמרת לאות לבני מרי וכו׳. ע״ש.

ותשובת משה ובקשתו תמוהה שגם אם ימחל לו על עוון זה עדיין יש חמש עבירות ומה הרוויח במחילת עבירה אחת. וצ״ל שטען מרע״ה שפירוש הכתוב הן כל אלה וכו׳ פעמיים שלוש עם גבר. היינו שמוחל ליחיד על חמש עבירות.

משנה יב

הִלֵּל וְשַׁמַּאי קִבְּלוּ מֵהֶם. הִלֵּל אוֹמֵר: הֱוֵי מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַהֲרֹן, אוֹהֵב שָׁלוֹם וְרוֹדֵף שָׁלוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְקָרְבָן לַתּוֹרָה:

והיינו פעמיים ועוד שלוש. וכפי זה אם ימחל לו על אחד מתוך הששה עדיין בכלל המחילה הוא. ועליו למחול לו כפי שמוחל לכל יחיד. דליחיד מוחל על חמישה.

וא״כ עתה יקשה על משה עצמו דהרי לעיל טען משה דזה סרחון רביעי לישראל. ומה בכך שהיה זה סרחון רביעי לישראל, והלא סבור משה שאפילו על היחיד מוחל הקב״ה על חמישה חטאים, וכש״כ בציבור. ולפחות גם החמישי מוחל. ולמה נתרשלו ידיו לומר רב לכם בני לוי. שמכאן והלאה איני יכול להתפלל עליכם בסרחון רביעי. אלא ודאי שמדבריו אלו שאמר רב לכם, נסתרה טענת עצמו שיש למחול ליחיד חמש עוונות. והלא גם על הציבור בחטא רביעי לא הסכמת להתפלל. וכש״כ ליחיד. והלא אתה הכית אותם במקל זה לומר להם שאין מחילה על עוון רביעי. ואמרת רב לכם. באותו מקל אתה לוקה שיאמר לך הקב״ה שאפילו על עוון רביעי אין מוחלים, ואפילו לציבור, וכש״כ ליחיד.

יוצא מבואר איפוא דכל מה שנענש משה שלא יכנס לא״י הוא מחמת שלא היה זהיר בלשונו. שאמר לבני לוי החוטאים בעדת קרח רב לכם בני לוי. וברב בישר ברב בישרוהו. ובמקל שהכה בו הכהו הקב״ה לחייבו חובת גלות, היינו שלא יכנס לא״י לא חי ולא מת.

דון מינה ואוקי באתרין עד כמה צריך אדם להיות זהיר בלשונו שמא יתפס. ועל פי זה מבוארת כוונת התנא ומקור דבריו, חכמים היזהרו בדבריכם שמא תחובו חובת גלות. דלכאורה מנ״ל וכמו שהקשינו לעיל. וי״ל שמקור דבריו ממשה שנתפס בלשונו וחב גלות שלא נכנס לארץ ואפילו עצמותיו לא נכנסו לארץ. וע״כ שפיר אמר חכמים הזהרו בדבריכם.

משנה י״ב

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר וכו׳.

תנן בחגיגה (ט״ז ע״א) יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך. יוסי בן יוחנן אומר לסמוך. יהושע בן פרחיה אומר שלא לסמוך. ניתאי הארבלי אומר לסמוך. יהודה בן טבאי אומר שלא לסמוך. שמעון בן שטח אומר לסמוך. שמעיה אומר לסמוך. אבטליון אומר שלא לסמוך. הלל ומנחם לא נחלקו. יצא מנחם נכנס שמאי. שמאי אומר שלא לסמוך הלל אומר לסמוך. הראשונים היו נשיאים והשניים אב בית דין. ע״כ. ופירש״י יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך - ביום טוב. וזו היא מחלוקת ראשונה שהיתה בחכמי ישראל. יהושע בן פרחיה - כולן דור אחר דור. יצא מנחם - בגמרא מפרש

להיכן יצא. נכנס שמאי - להיות אב בית דין תחתיו. ע״כ.

והקשו התוס׳ שנים מזוגות האחרונים שאמרו לסמוך, נשיאים הוו. ואל תתמה על הא דחשיב שמאי מקמי הלל והלל נשיא לכ״ע. איכא למימר בהיות כי ג׳ מזוגות הראשונים אשר אמרו שלא לסמוך היו נשיאים ושמאי סבר כוותייהו, נקט ליה בראשונה. ואגב דנקט ליה הכא בראשונה, חשיב ליה בכל מקום שמאי מקמי הלל. והכא ליכא למיטעי לפי שנכנס במקום מנחם דחשיב אחר הלל וא״כ אב ב״ד היה. וכן שמאי נמי הכי. ע״כ.

ומיהו בעירובין (י״ג ע״ב) אמר רבי אבא אמר שמואל שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל. הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה אלו ואלו דברי א-לוקים חיים הן והלכה כבית הלל. וכי מאחר שאלו ואלו דברי א- לוקים חיים מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן, מפני שנוחין ועלובין היו ושונין דבריהן ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן. כאותה ששנינו מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית, בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין וכו׳. ע״כ. וכתב הריטב״א בחידושיו לערובין הנ״ל שרבי שהיה מזרע הלל בבואו לסדר המשנה ג״כ עשה כמותו והקדים דברי ב״ש לדברי ב״ה. כיע״ש. וא״כ קשה למה בכאן הקדים דברי הלל ולאחר מכן הביא דברי שמאי.

וראיתי למרן החיד״א בספר זרוע ימין שכתב ליישב ששני הטעמים, כלומר של התוס׳ ושל הריטב״א, קשורים זה בזה. שלטעם התוס׳ משום שבסמיכה נקט שמאי תחילה היינו טעמא משום שסברו כשלושה נשיאים. וא״כ בשאר מקומות לא היה לו לרבינו הקדוש לשנות כן בכל מקום. שיש בזה משום פגיעה בכבוד ב״ה. ורק משום שהם עצמם היו נוהגים כן הלך אף הוא בדרכם. אבל ע״ז קשה שאדם רשאי לזלזל בעצמו. אבל אין זה היתר לאחרים לזלזל בו. ולכן צ״ל שכיוון שבדין סמיכה הקדימו לב״ש משום שסברו כשלושה נשיאים א״כ גם בשאר מקומות יש להקדים דברי ב״ש. ע״כ. וכפי זה לכל אחד מהטעמים יש קושי. ולכן צריכים לשני הטעמים. את״ד.

ואני אמרתי לתת טעם אחר בהקדים דברי התפארת ישראל (יכין אות מ״ב - מ״ג) שכיוון שהלל היה ענוותן מאוד לכן לימד שלושה משניות שתוכנם ענווה. ובא ללמד איך ידבר אדם עם מי שגדול ממנו, ועם מי ששווה לו, ועם מי שקטן ממנו. וכנגד מי שגדול ממנו כגון רבו וכיוצא בזה אמר הוי מתלמידיו של אהרן ולמד ממנו כיצד הכיר בגדלותו של משה אחיו ושמח בזה. שהלך לקראתו וקראו אדוני אע״פי שהיה משה קטן ממנו בשנים. ולמרות שבהרבה דברים היו שקולים. וכמו שפירש״י בפרשת וארא שפעם אומר הכתוב הוא אהרן ומשה. ופעם אומר הוא משה ואהרן. ללמד שהיו שקולים.

וכלפי חבירו השווה לו אמר אוהב שלום. [ונראית כוונתו שידבר עמו באופן שלא יגרם סכסוך ומחלוקת ע״י דיבורו עם חבירו]. וכלפי מי שקטן ממנו אמר אוהב את הבריות. ור״ל שאע״פי שאין בהם חכמה ואינם ראויים להיקרא אדם כי

כמותם ככל בריה אחרת [ולכן לא אמר אוהב כל אדם], אע״פי כן אהוב אותם למרות פחיתותם. כי זאת דרך הענווה. ע״כ. למדת אפוא שדברי הלל דברי ענווה הם.

ואילו שמאי שהיו מחודדים טפי מבית הלל לא נתנו אל לבם אלא דברי תורה. וכפי שקבלו משמאי (אבות א׳ י״ד) עשה תורתך קבע. כיע״ש.

והנה אמה״כ (משלי כ״ב ד) עקב ענוה יראת ה׳ עשר וכבוד וחיים. ופירש״י שבגלל הענווה באה היראה. והענווה עיקר והיראה טפלה לה. ע״כ. וכתיב (תהילים קי״א) ראשית חכמה יראת ה׳ וגו׳. הרי שהענווה קדמה ליראה. והיראה קדמה לחכמה. וא״כ ראוי להקדים בדברי ענווה שאמר הלל כי הם תנאי ובסיס ויסוד לדברי שמאי עשה תורתך קבע. כי בלא ענווה אין יראה. ובלא יראה אין חכמה. וממילא אין קבע. ולכן הקדים כאן דברי הלל לדברי שמאי.

ועדיין יש להבין למה אמר מתלמידיו של אהרן. שמשמע שיש לאהרן תלמידים וממשיכי דרך. וא״כ הל״ל כתלמידיו של אהרן. ולמה אמר מתלמידיו של אהרן ולא כאהרן עצמו. ואמנם ראיתי במדר״ש שתירץ בזה שכאהרן עצמו א״א להיות. ולכן לפחות יהיה כאחד מתלמידיו. ע״כ.

ולכאורה טעמו זה צ״ע מהאי דאיתא ביומא (ע״א ע״ב) תנו רבנן מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש והוו אזלי כולי עלמא בתריה. כיון דחזיונהו לשמעיה ואבטליון שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון. לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאיפטורי מיניה דכהן גדול. אמר להן ייתון בני עממין לשלם. אמרו ליה ייתון בני עממין לשלם דעבדין עובדא דאהרן. ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן. ע״כ. הרי ששמעיה ואבטליון אמרו שעושים מעשה אהרן. ולא אמרו שהם מתלמידיו של אהרן.

וכבר כתבנו במקום אחר שהלל היה זהיר מאוד לומר הדברים בלשון רבותיו שמעיה ואבטליון. וכמו שכתב התשב״ץ באבות (א׳ משנה י׳) דכן מוכח בראשון משבת (י״ד א) שאמר הלל מלא הין מים שאובין פוסלין את המקוה. שחייב אדם לומר בלשון רבו (ברכות מ״ז א׳) והנוסחא המדוקדקת היא מלא אי״ן באל״ף. וזהו שאמר שחייב אדם לומר בלשון רבו. כי כן היה לשון רבו שמעיה שקבל ממנו. כי לא היה יכול לומר הין לפי שהיה גר והגויים אינם יכולין לומר ה״א ולא חי״ת ולא עי״ן ולא כ״ף רפה. כמו שהוא מפורסם מהנכרים. ובמקום הין היה אומר אין. והלל היה אומר בלשון רבו. ומזה היה נראה כי הוא היה גוי ונתגייר. ע״כ. וא״כ למה שינה כאן הלל מלשון רבותיו. שהם אמרו שעושים מעשה אהרן. ולא מעשה תלמידי אהרן.

וראיתי בספר גאון יעקב (על עין יעקב ביומא הנ״ל) שכתב לבאר כל המעשה על פי מה שאמרו ז״ל שמשה לא רצה ללכת למצרים כי היה ירא שמא אהרן אחיו הגדול ממנו יתקנא בו על גדולתו שזכה להיות נביא ה׳. ולזה אמר שלח נא ביד תשלח. כלומר ביד מי שאתה רגיל לשלוח. והבטיח לו הקב״ה שאינו כן. אלא

אדרבה וראך ושמח בלבו. ובזה זכה אהרן לכהונה. במה שלא קינא לאחיו. והיה מוכן לרדת מגדולתו. וגם הגרים בזה״ז כך הוא עניינם. שבזה״ז אוה״ע במלוא כבודם והדרם וידם תקיפה. והגרים עוזבים כל זה כדי להסתפח לעם ישראל אע״פי שדוויים וסחופים וכו׳. וזאת ירידה מגדולתם. ולכן אמרו ז״ל שגר שנתגייר ככהן גדול. שאהרן לא הקפיד לרדת מגדולתו. ואף הגרים לא מקפידים בזה. ולזה השיבו שמעיה ואבטליון יבואו בני עממין שירדו מגדולתם בשמחה ועשו כמעשה אהרן. ולא יבוא בן אהרן שהקפיד על כבודו ועשה שלא כמעשה אהרן. ע״כ.

הרי שלשון זה מדוקדק ומותאם לעניינם באופן מפליא. אבל אין זה לשון רבותיו של הלל שצריך לדקדק בו לומר כלשון רבו ממש. ולכן אמר מתלמידיו של אהרן. שכאהרן ממש א״א לכל אחד להיות.

והגם הלום ראיתי למרן החיד״א בזרוע ימין שכתב לבאר על פי דברי המקובלים בענייני גלגול נשמות שהלל היה בחינת משה רבינו והוא הזהיר ללמוד מאהרן. ואיתא בשלהי סוטה (מ״ח ע״ב) דת״ר משמתו חגי זכריה ומלאכי נסתלקה רוח הקודש מישראל, ואע״פ כן היו משתמשים בבת קול. שפעם אחת היו מסובין בעליית בית גוריא ביריחו נתנה עליהן בת קול מן השמים ואמרה יש בכם אדם אחד שראוי שתשרה שכינה עליו אלא שאין דורו ראוי לכך. נתנו עיניהם בהלל הזקן. וכשמת, הספידוהו הי חסיד הי עניו תלמידו של עזרא. ע״כ. ולבאר הדברים יש לומר שעזרא היה גלגול של אהרן הכהן. ובספר הגלגולים של הרמ״ע [מפאנו] שקיבל ממהר״י סרוק איתא שאהרן ועזרא ועלי והלל כולם מניצוץ אחד הם. ובזה יובן מה שאמר הלל הוי מתלמידיו של אהרן [כי הלל בחינת משה] וגם מה שהספידוהו הי חסיד הי עניו תלמידו של עזרא. ע״כ.

והנה מצינו במסכת כלה (ג׳ הל׳ א׳) תנן התם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. בשלמא אוהב שלום כדאמרן. אלא רודף שלום היכי דמי. כדתניא בקש שלום ורדפהו. ומאי שנא כל המצוות שאין אדם מחויב אלא אם כן באה לידו. דכתיב כי תפגע שור אויבך. כי תראה חמור שונאך. כי תבנה בית חדש. אבל שלום בכל מקום, בקש שלום ורדפהו. ע״כ.

והנה אמנם למדנו חילוק בין השלום לשאר מצוות. שהשלום בקום עשה ואפילו בשונא. משא״כ שאר מצוות וכגון כי תפגע חמור שונאך. שכשתגיע לידו חייב לקיים המצווה אפילו בשונא. אבל אינה בקום עשה. ובאוהב לא צריך לומר. שודאי אם אבד חמור אוהבו יעזור בידו למצוא אבידתו. אבל טעם וסיבה לדבר לא נתן. כי אם רק מכוח הכתובים. והם עצמם מוקשים. דמהו בקש שלום ורודפהו. שמשמע שני הפכים. כי דבר האהוב מתקרבים אליו ואילו רודפים אחר הדבר השנוא. וכמו דאת אמר ורדפו מכם חמישה מאה וגו׳. דמיירי בשונא. ואע״פי שבלשון חז״ל מצאנו רדיפה אחר דבר האהוב. וכגון כל הרודף אחר הכבוד וכו׳. שודאי משום שאוהב כבוד רודף אחריו. עכ״ז עדיין המילה רודף מקבלת פירוש אחר.

והנה מצאנו בסנהדרין (ו׳ ע״ב) וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר. אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום, ומשים שלום בין אדם לחבירו. שנאמר (מלאכי ב׳) תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון. ע״כ. ועל פניו הכתוב סותר את עצמו כי הלא אם תורת אמת היתה בפיהו היה צ״ל יקוב הדין את ההר. ואם חיפש השלום והמישור לעשות פשרה שאחריה שלום בין הצדדים הרי שלא עשה דין כלל. ומה תורת אמת היתה בפיהו.

ונראה לומר על פי מה שאמרו במדרש בראשית רבה (א׳ יד׳) רבי חונייא בשם רבי אמר (מלאכי ב) תורת אמת היתה בפיהו אלו דברים ששמע מפי רבו. ע״כ. וכפי זה ודאי אהרן תורת אמת היתה בפיהו. שכל תורתו ממשה באה. ולבטח לא אמר דבר שלא ממנו.

אי נמי י״ל על פי ויקרא רבה (ג׳ ו׳) תורת אמת היתה בפיהו שלא אסר את המותר ולא התיר את האסור. ע״כ. אך באמת אין זה עניין ליקוב הדין את ההר. אלא ודאי כפי שאמרנו מתחילה שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו.

ברם רש״י ז״ל בלשונו הזהב יישב כל העניין. כי בסנהדרין הנ״ל פירש אוהב שלום ורודף שלום וכיון שהיה שומע מחלוקת ביניהם, קודם שיבואו לפניו לדין היה רודף אחריהן, ומטיל שלום ביניהן. ע״כ. ומבואר מדבריו שלא היו מגיעים איש ורעהו לדין כלל כי רדף אחר השלום להשיגו. וממילא לא היה צריך לפשר בדין. כי לא היה דין.

ובזה מובן היטב מה שהיה משה אומר יקוב הדין את ההר. וקשה. שמא לא היה משה אוהב שלום. אלא שלא היה רודף שלום. וכיוון שבאו לדין וידע להיכן הדין נוטה, אסור לעשות פשרה ויקוב הדין את ההר.

ובזה יובן ג״כ מה שכתב החיד״א שהלל היה בחינת משה והיה מזהיר להיות כתלמידיו של אהרן. כי זאת היתה לפני משה שאמנם גם הוא אוהב שלום. אבל רק אהרן רודף שלום. ולכן היו מתלמידיו והיו רודפי שלום. וכנ״ל.

עוד אפשר להביא ראייה ממה שאמרו ביבמות (ק״ט ע״א) תני בר קפרא לעולם ידבק אדם בשלשה דברים. בחליצה כאבא שאול. דתניא, אבא שאול אומר הכונס את יבמתו לשם נוי, לשם אישות, לשם דבר אחר, כאילו פוגע בערוה. וקרוב בעיני להיות הולד ממזר. בהבאת שלום דכתיב (תהילים ל״ד) בקש שלום ורדפהו. ואמר רבי אבהו אתיא רדיפה רדיפה, כתיב הכא (תהלים ל״ד) בקש שלום ורדפהו, וכתיב התם (משלי כ״א) רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד. ע״כ. ופירש״י אתיא רדיפה רדיפה - תשלום שכר גדול להבאת שלום שאוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כגמילות חסדים דכתיב בהו ימצא חיים וצדקה בעולם הבא וכבוד בעולם הזה. ע״כ. וכפי זה לשון רודף שבחא הוא.

ועוד במדרש דברים רבה (ה׳ ט״ו) בקש שלום ורדפהו (תהילים לד) דבר אחר מהו בקש שלום ורדפהו. מעשה ברבי מאיר שהיה יושב ודורש וכו׳. הלכה אותה אשה לביתה שהיה ליל שבת ומצאה הנר שלה

שכבה. אמר לה בעלה היכן היית עד עכשיו. אמרה לו שומעת הייתי לרבי מאיר דורש. והיה אותו האיש ליצן. אמר לה בכך וכך אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרוקי בפניו של רבי מאיר. יצאה לה מביתו. נגלה אליהו זכור לטוב על רבי מאיר אמר לו הרי בשבילך יצאה האשה מביתה. הודיעו אליהו זכור לטוב היאך היה המעשה. מה עשה רבי מאיר הלך וישב לו בבהמ״ד הגדול. באתה אותה אשה להתפלל וראה אותה ועשה עצמו מתפסק. אמר מי יודע ללחוש לעין. אמרה לו אותה אשה אני באתי ללחוש. רקקה בפניו. א״ל אמרי לבעליך הרי רקקתי בפניו של רבי מאיר לכי התרצי לבעליך. ראה כמה גדול הוא כחו של שלום. ע״כ.

כל קבל דנא ראיתי בספר מדרש חכמים שהקשה כקושייתינו למה תפס התנא לשון אוהב ורודף שאינו לשון ברור. אלא היה אומר ורודף אחר השלום. [וכשאני לעצמי נלע״ד שגם לשון זה אינו מבורר. דהא כתיב (יהושע ג׳) רדפו מהר אחריהם כי תשיגום. ומשמע שגם לרדוף ״אחרי״ נאמר על אויב ושונא].

ויש לבאר על פי מה שאמרו בסנהדרין (ע״א) כינוס לצדיקים יפה להם ויפה לעולם. פיזור לרשעים יפה להם ויפה לעולם. ע״כ. כי כאשר יתכנסו עושי רשע וחורשי זימה להרע לעולם אין זו יפה לעולם. ואדרבה בפיזורם יש הנאה לעולם. וזה שאמרו שזאת היתה מידתו של אהרן לעשות שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו. אבל כשידע שיש כינוס של רשעים היה רודף אחר השלום לגרשו. ועשה ככל האפשר כדי לגרום לפירוד וקטטה ביניהם. כי בפיזור הנאה להם שלא יחטאו. ונאה לעולם שלא יסבול ממזימתם. וכ״ז כי אוהב את הבריות ורוצה להצילם מנזק. ולכן רודף שלום של רשעים לבטל כינוסם.

ובדרך הלצה פירש החיד״א בזרוע ימין בהקדים דברי המדרש בראשית רבה (ח׳ ה׳) הה״ד (תהלים פה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו. חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים. צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות, שלום אומר אל יברא דכוליה קטטה. מה עשה הקב״ה נטל אמת והשליכו לארץ. הה״ד (דניאל ח) ותשלך אמת ארצה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבון העולמים מה אתה מבזה תכסיס אלטיכסייה שלך, תעלה אמת מן הארץ. הדא הוא דכתיב (תהלים פה) אמת מארץ תצמח. ע״כ.

נמצא שהשלום אינו רוצה בבריאת האדם. שכולו קטטה. ונמצא שהשלום הוא אויב של המין האנושי. שאמר לא יברא אדם. ולכן צריך לרדוף את השלום. ורק לאהוב את הבריות ולעשות שלום ביניהם.

גם ראיתי לרשכבה״ג מרן הבא״ח בספר חסדי אבות שג״כ הקשה על לשון זה של אוהב ורודף. והאריך לבאר העניין והקדים בזה דברי המהר״מ גאלאנטי בספר קול בוכים [והביאו השל״ה בפר׳ בשלח] שכתוב בזוהר כ״י שיש שתי קליפות מצד הסט״א והם שתי נשים. האחת שמה מחל״ת. והשניה לילי״ת. ושאויבות זו לזו כי הן שתי הפכים. מחל״ת לשון מחול שואבת כוחה מהשמחה והמחול של הוללות. אכול ושתה הרוג בקר ושחוט צאן. והשנייה לילי״ת מלשון יללה מקבלת כוחה מהדאגה ומהצער ומהבכי. וע״כ רבות

ביניהן כל הזמן. כי כאשר שומעת מחל״ת קולות בכי ויללה חושבת שלילי״ת באה עליה להילחם נגדה. ולהפך כאשר לילי״ת שומעת קולות שמחה שיר ומחול סבורה שמחל״ת באה עליה להילחם נגדה. ובמצב זה טוב לישראל. כי מרוב שהן טרודות במלחמה ביניהן אינן שמות על לב תפילות ישראל. ואז אפשר לתפילות לעלות למקומן באין מפריע.

אכן בזמן החורבן עשו שלום ביניהן ובאו ביחד כנגד ישראל שנאמר (איכה) נשים בציון עינו. והיינו שתי נשים אלו מצד הסט״א. וכיוון שאויביה שלו כדכתיב באיכה. והיינו שעשו שלום ביניהן. ע״כ סתם תפילתי.

וכפי זה כאשר ישראל קמים לקונן על חורבן המקדש ולומר תיקון חצות בקול בכי גדול על הריגת הצדיקים ועל צערו של משיח מתעוררת מחל״ת להילחם בלילי״ת. שסבורה שבאה מכוח הבכי והיללה להילחם נגדה. ואח״כ כשישראל עוסקים בתורה בשמחה ובהתלהבות סבורה לילי״ת שמחל״ת באה עליה להילחם עמה. ומתוך כך טוב לישראל. שאינן מעכבות תפילותיהן.

והדבר דומה למעשה באדם אחד סוחר שיצא לדרך וכספו בידו. אבל לא הצליח להגיע לעיר לפני החושך ונאלץ למצוא מקום לינה באמצע הדרך. הוריד הסוחר את צרור הכסף שמעל החמור הניחו לידו ולאחר אכילה קלה שכב לישון.

והנה גנב אחד הבחין בו ובצרור הכסף מרחוק. וכמובן חשב לשדוד אותו מיד. וע״כ התחיל לזוז מצד דרום של האיש. והנה מצד צפונו של האיש עמד גנב אחר שגם הוא הבחין באיש ובצרור הכסף שלידו. וגם הוא רצה לשדוד אותו. אבל אף אחד מהם לא ידע על קיומו של חבירו. וכשירדו שניהם לשדוד את אותו אדם ונפגשו זה עם זה כל אחד חשב שהשני בא לעזרת אותו סוחר. ולכן התחילו להילחם זה בזה. ומרוב הרעש התעורר אותו סוחר. וכשראה שני אנשים נלחמים זב״ז הבין ששניהם שודדים. וע״כ לקח צרור הכסף והניחו על חמורו וברח.

וכך זה אצל בנ״י שבהיות שתי קליפות אלו נלחמות ביניהן מתפללים תפילותיהם בהברחה באין מפריע. ותפילתם רצויה ומקובלת לפני המקום.

וכן הוא בשבת ויו״ט שאין עושים בכי ודמעה וקינה. כי אם שמחה ושירה של מצווה. שסבורה לילי״ת שמחל״ת באה עליה להילחם נגדה. ויוצאת להילחם כנגדה. ומתוך כך תפילתם של ישראל נשמעת.

וגם על זה י״ל משל קרוב לראשון באיש שהיה מהלך ביער וראה אריה בא לקראתו. אבל האריה לא ראה אותו עדיין. ויחשוב האיש להימלט לצד השני אבל ראה דוב מתקרב. וגם הדוב טרם הבחין בו. בלית ברירה טיפס האיש על אילן גבוה ולקח אבן בידו. וכשהתקרב הדוב סמוך לארי זרק האיש אבן על מצחו של הדוב. נשא הדב את ראשו לראות מי הוא זה שזרק האבן על ראשו ולא ראה כי אם הארי הקרוב אליו. ואז חשב שודאי הארי הכה אותו. כי אין אחר מלבדו במקום. ובמר נפשו בא להילחם עם הארי. וגם הארי שינס מתניו להילחם בו. ובעוד הדב והאריה

נלחמים ירד אותו אדם מהעץ וברח ונמלט על נפשו.

וכן כשישראל יושבים בשבתות וימים טובים ושרים ושמחים בשמחה של מצווה שבהם תגיע ההכנעה ללילי״ת שסבורה שמחל״ת אויבתה למדה את ישראל לעשות כן ולשיר ולשמוח כדי להכניעה. וע״כ יוצאת למלחמה נגדה. ומתוך כך אין מפריע לתפילות ישראל. ע״כ.

נמצא כפי זה שיש שלום שצריך לאהוב אותו. ושלום שצריך לרדוף אותו ולגרשו. ולשון חז״ל מכוון היטב. וניתן לבארו על שני האופנים הנ״ל. והכל כפי המציאות והצורך.

ועניין אוהב את הבריות על פניו עניין אחר הוא. שכיוון שאמר הוי מתלמידיו של אהרן ודקדקנו שלא הכל יכולים להיות כאהרן עצמו. וע״כ אמר מתלמידיו. שמא לא יוכל להיות אוהב את השלום די הצורך. ומכש״כ שאינו יכול להיות רודף שלום. ולכן אמר שעכ״פ יהיה אוהב את הבריות. וע״י זה ישרור השלום ביניהם.

וצריך לבאר מה היא אהבת הבריות. ונראה לומר על פי מה שמסופר מעשה עם הבעש״ט זלה״ה שבאחד בנסיעותיו עם תלמידיו עצר בפונדק של נוכרים וישב שם עם כל תלמידיו. והמה ראו כן תמהו על מה ולמה יעצור הבעש״ט בפונדק של נוכרים בלא סיבה. והנה ישבו שם שני גויים מעובדי האדמה הפשוטים שהיו שותים ביחד. והאחד היה מזמין את חבירו לשתות על חשבונו. ועל כל כוס וכוס היה אומר הנני מזמין עוד כוס כי אני אוהב אותך. וכך היו הולכים ושותים עד שהשתכרו לגמרי. אז פתח השני את פיו ושאל הלא אתה על כל כוס וכוס אתה אומר שאתה אוהב אותי. האם אמת הדבר. בודאי שכן השיב הלה. וכמה אתה אוהב אותי. הרבה ענה חבירו. וכמה זה הרבה. הרבה מאוד החזיר השני. וכמה זה הרבה מאוד. יותר ממה שאתה חושב שאפשר לאהוב אותך. האם אתה יודע מה חסר אני. שתק השני ולא היה מענה בפיו. אמר לו חבירו הרי אינך יודע מה חסר אני ואיך תאמר שאתה אוהב אותי. אמר הבעש״ט לתלמידיו ודאי תמהתם למה עצרנו כאן בפונדק של נוכרים. הרי לפניכם שעצרנו כאן ללמוד אהבת הבריות מה היא. ע״כ.

כי על כן דקדקו עה״כ ואהבת לרעך כמוך וגו׳. שהל״ל ואהבת את רעך כמוך. אלא ואהבת לרעך. כל מה שאתה רוצה וחומד לעצמך תרצה ותחמוד שכך יהיה לרעך. כי זאת אהבת הבריות.

ועל ידי אהבת הבריות נמצא מקרבן לתורה. כי אין אדם לומד משונאו אלא מאוהבו.

ועיקר המידה היא לקרב את הבריות לתורה. ולא את התורה לבריות. וכמעשה דהלל (שבת ל״א ע״א) שוב מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית המדרש ושמע קול סופר שהיה אומר (שמות כ״ח) ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד. אמר הללו למי. אמרו לו לכהן גדול. אמר אותו נכרי בעצמו אלך ואתגייר בשביל שישימוני כהן גדול. בא לפני שמאי אמר ליה גיירני על מנת שתשימני כהן גדול. דחפו באמת הבנין

משנה יג

הוא הָיָה אוֹמֵר: נֶגַד שִׁמָּא אֲבַד שְׁמֵהּ, וּדְלָא מוֹסִיף יְסֵיף, וּדְלָא יָלֵיף קְטָלָא חַיָּב, וּדְאִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתָגָא חֲלַף:

משנה יד

הוא הָיָה אוֹמֵר: אִם אֵין אֲנִי לִי, מִי לִי. וּכְשֶׁאֲנִי לְעַצְמִי מָה אֲנִי. וְאִם לֹא עַכְשָׁיו, אֵימָתַי:

שבידו. בא לפני הלל גיריה. אמר לו כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות. לך למוד טכסיסי מלכות. הלך וקרא. כיון שהגיע (במדבר א׳) והזר הקרב יומת אמר ליה מקרא זה על מי נאמר. אמר לו אפילו על דוד מלך ישראל. נשא אותו גר קל וחומר בעצמו. ומה ישראל שנקראו בנים למקום ומתוך אהבה שאהבם קרא להם (שמות ד׳) בני בכורי ישראל כתיב עליהם והזר הקרב יומת, גר הקל שבא במקלו ובתרמילו על אחת כמה וכמה. בא לפני שמאי אמר לו כלום ראוי אני להיות כהן גדול. והלא כתיב בתורה והזר הקרב יומת. בא לפני הלל אמר לו ענוותן הלל ינוחו לך ברכות על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכינה. ע״כ.

וראיתי להגר״ח מואלז׳ין בספר רוח חיים שלעיתים ע״י שאדם מקרב את זולתו לתורה יצא מזה קטטה. וכגון שמבטלו ממלאכתו במקצת ומתמעטת בזה פרנסתו במקצת. וידועים דברי חז״ל במציעא (נ״ט ע״א) אמר רב יהודה לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה. שנאמר (תהילים קמ״ז) השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך. אמר רב פפא היינו דאמרי אינשי כמשלם שערי מכדא נקיש ואתי תגרא בביתא. ע״כ. ואע״פי כן יהיה מקרבן לתורה. כי זאת האהבה האמיתית. וברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו. ודרשו רז״ל (בראשית רבה פר׳ נ״ד) אויביו זו אשתו. כיע״ש. וסוף דבר שישרור ביניהם השלום. ע״כ.

וכפי דרכו של מהר״י אלאשקר בספר מרכבת המשנה שכל הנאמר ע״י חכמי הדורות הכל תואם ונובע מהקבלה הראשונה אף גם דברי הלל כך הם. כי הנה הלל ג״כ בא לקיים דברי הקבלה הראשונה. מה שאמר אוהב שלום כנגד הוו מתונין בדין. וכמו שאמרו דינא שלמא הוי בעלמא (ברכות ו ע״א). ומ״ש ואוהב את הבריות כנגד מ״ש והעמידו תלמידים הרבה. ע״כ.

ה׳ יתברך יזכנו להיות מתלמידיו של אהרן לדעת מתי צריך לאהוב שלום ומתי צריך לרדוף ולגרש שלום. ויזכנו לאהוב את הבריות ולהעמיד תלמידים הרבה.

משנה טו

שַׁמַּאי אוֹמֵר: עֲשֵׂה תּוֹרָתְךָ קֶבַע, אֱמוֹר מְעַט וַעֲשֵׂה הַרְבֵּה, וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל-הָאָדָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת:

משנה טז

רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר: עֲשֵׂה לְךָ רַב, וְהִסְתַּלֵּק מִן הַסָּפֵק, וְאַל תַּרְבֶּה לְעַשֵּׂר אֲמָדוֹת:

משנה יז

שִׁמְעוֹן בְּנוֹ אוֹמֵר: כָּל-יָמַי גָּדַלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים, וְלֹא מָצָאתִי לַגּוּף טוֹב אֶלָּא שְׁתִיקָה. וְלֹא הַמִּדְרָשׁ הוּא הָעִקָּר, אֶלָּא הַמַּעֲשֶׂה. וְכָל-הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא:

משנה יח

הוּא הָיָה אוֹמֵר: עַל שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם קַיָּם: עַל הָאֱמֶת וְעַל הַדִּין וְעַל הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה ח, טז): "אֱמֶת וּמִשְׁפַּט שָׁלוֹם שִׁפְטוּ בְּשַׁעֲרֵיכֶם":

פרק שני

משנה א

רִבִּי אוֹמֵר: אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ יְשָׁרָה שֶׁיָּבֹר לוֹ הָאָדָם, כָּל-שֶׁהִיא תִּפְאֶרֶת לְעוֹשָׂהּ (לְעוֹשֶׂיהָ) וְתִפְאֶרֶת לוֹ מִן הָאָדָם. וֶהֱוִי זָהִיר בְּמִצְוָה קַלָּה כְּבַחֲמוּרָה, שֶׁאֵין אַתָּה יוֹדֵעַ מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת. וֶהֱוִי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ, וּשְׂכַר עֲבֵרָה כְּנֶגֶד הֶפְסֵדָהּ. הִסְתַּכֵּל בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים וְאֵין אַתָּה בָּא לִידֵי עֲבֵרָה, דַּע מַה-לְּמַעְלָה מִמְּךָ: עַיִן רוֹאָה, וְאֹזֶן שׁוֹמַעַת, וְכָל-מַעֲשֶׂיךָ בַּסֵּפֶר נִכְתָּבִין:

משנה א'

רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם וכו'.

יש להתבונן בדברי רבי שמשמע לכאורה מדבריו שיש דרכים רבים, כולם ישרים וטובים ואין בהם נפתל ועיקש. רק שעדיף לו לאדם לברור לו אחד מכלל כל הדרכים ולהידבק בו. כי כך הוא לשון משנה "יבור". וכמו שאמרו במס' כלאים (ב' א') ר' יוסי אומר יבור בין ממין אחד ובין משתי מינים וכו'. כיע"ש.

אלא שיש להבין מה פגם אם יבור כל הדרכים כולם. והלא כולם שווים לטובה. ובעל כרחינו לומר שאינו כן. שלכן נתן סימן לבני אדם שומעי לקחו להיות אותה דרך תפארת לו מהאדם. והרי זה כאומר שלא כל דרך תביא לו תפארת מן האדם. וא"כ יש דרכים שישרות הן. אך אין תוחלתן תפארת. והכיצד.

ונראה לבאר בהקדים מקרא שכתוב (משלי כ"א ב') כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן ליבות ה'. וביאר הרלב"ג כי כל אחד מהדרכים ימצא בו טוב מה. אם מועיל, אם ערב, אם כבוד, אם נצוח או זולת זה מהענינים שיחשוב בהם היותם טובות. אך מי שמיישר הלבבות ומתקנם להגיע אל הטוב האמתי הוא הש"י. כי בהגעות זה הטוב ובדריכה אליו יצטרך עזר אלקי לרבוי המונעים אשר לאדם מהדריכה אליו. ומפני שאי אפשר שיגיע אלא באמצעות השפע השופע מהש"י. ע"כ.

וכן מצאנו בב"ר (פרשה ס"ז י"ב) וז"ל: כל דרך איש ישר בעיניו זה שמשון (שופטים י"ד). דכתיב ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני (משלי י"ב). ושומע לעצה חכם זה יעקב. דכתיב וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך. ע"כ.

ונראה להציע את רצף הכתובים שכך הם בשופטים הנ"ל - וירד שמשון תמנתה וירא אשה בתמנתה מבנות פלשתים: ויעל ויגד לאביו ולאמו ויאמר אשה ראיתי בתמנתה מבנות פלשתים ועתה קחו אותה לי לאשה: ויאמר לו אביו ואמו האין בבנות אחיך ובכל עמי אשה כי אתה הולך לקחת אשה מפלשתים הערלים

ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי היא ישרה בעיני: ואביו ואמו לא ידעו כי מה׳ היא כי תאנה הוא מבקש מפלשתים ובעת ההיא פלשתים משלים בישראל: וירד שמשון ואביו ואמו תמנתה ויבאו עד כרמי תמנתה והנה כפיר אריות שאג לקראתו: ע״כ. ומבואר לפנינו שלמרות האיסור שבדבר עכ״ז גמור אצלו וישרה לו הדרך לקחת אשה נוכריה.

ועם זאת יש להבליט הקושיא שהקשה הרב ברוך שאמר [ואני ראיתי במ״א קושיא ותירוץ בשם הגר״א] שמתחילה מבואר בכתובים שהלכו שמשון והוריו שלושתם ביחד. ולפתע יצא כפיר אריות ״לקראתו״ שמשמע שהיה שמשון לבד. אלא כיוון שנזיר היה אסור לו לשתות יין. ואמרו ז״ל לעשות הרחקה יתירה. וכפי שאמרו בשבת (י״ג ע״א) סחור סחור אמרינן לנזירא לכרמא לא תקרב. [כלומר שיש אזהרה לנזיר להקיף את הכרם ולא להתקרב אליו. שמא יתפתה לאכול ממנו ענבים]. ולכן כשבא עליו כפיר האריות היה שמשון לבדו. כי אביו ואמו הלכו דרך הכרם. ע״כ.

ומה גדולה הפליאה שהולך לשאת אשה נכרית בת ערלים ונשמר מדיני נזיר. אלא ודאי דרך זאת של התערבות הדעות ובלבול ההשקפות גם היא דרך איש ישר בעיניו. אך ודאי אינה תפארת לעושיה ולא תפארת לו מן האדם.

רבי אומר איזו היא דרך ישרה וכו׳.

והנה פירש רע״ב שהכוונה לומר איזו היא דרך ישרה שתהא נוחה לאדם ההולך בה וגם יהיו בני אדם נוחים ממנו. וזה כאשר ינהג אדם בכל המידות בדרך **כיוצא** בזה מצאתי בספר ברכת אבות להגרי״ח שכתב שגם ראשי הפריצים והגנבים יפארום על מעשי גבורתם ואומץ לבם. אכן הפאר המגיע להם הינו מגנבים ורוצחים כמותם. ואין זה פאר כלל. כי רק כשיפארוהו הצדיקים והישרים אז יהיה דרכם ישרה בתפארת לו מן האדם.

ואנוכי הרואה למרן החיד״א בס׳ זרוע ימין שכתב לבאר שאפשר ששואל איזו דרך ישרה יקח בעשיית המצוות. כי אע״ג ששכר מצווה בהאי עלמא ליכא, מ״מ יש מצוות שאוכל מפירותיהם בעוה״ז. ועוד אמרינן בב״ק (ט׳ ע״א) לגבי הידור מצווה שעד שליש הוא באדם. משם ואילך משל הקב״ה. ע״כ. ופירש״י שמה שיוסיף על השליש יפרע לו הקב״ה בחייו. ע״כ. והתוס׳ (שם ד״ה משל הקב״ה) כתבו שאוכל פירות בעוה״ז והקרן קיימת לו לעוה״ב. ע״ש. והשל״ה ביאר ע״י זה הכתוב ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם וגו׳. שוחי בהם הוא מלשון זריזות. כמו בן איש חי. שהכוונה לומר זריז ומהיר. וכפי זה י״ל שאם יזדרז האדם בעשיית המצוות אז יאכל מפירותיהן בעוה״ז ג״כ. ע״כ.

ודעת לנבון נקל לבאר אפוא שהזריזות בעשיית המצוות היא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם הרואים אותו מתגבר כליש ולביא בכל מילי דקדושה.

אמצעית. שלא יהיה קמצן מדי, שאז תפארת היא לו, שמקבץ ממון הרבה. אך אינה תפארת לו מן האדם. ואם יבזבז ממונו, אזי תפארת היא לו מן האדם. אך אינה תפארת לו שנמצא מכלה ממונו בידו. ע״כ.

וכשאני לעצמי קשה לי בכלל מה שואל התנא איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם. והלא יש לכל אחד מישראל דרך ישרה והיא דרך התורה והמצוות. וכן אמר דוד המע״ה (תהילים י״ט) פיקודי ה׳ ישרים משמחי לב. ואדרבה, איפכא מסתברא, שאין לכל אחד מישראל הרשות לבחור איזה דרך ילך בה. שכבר מוגבל הוא על פי התורה אשר יורוך.

ואף דברי הרע״ב בכלל ועשית ככל אשר יורוך הם. שכבר אמרו חז״ל (כתובות ז׳ ע״א) המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. ופירש״י ז״ל המבזבז לעניים, לא יתן יותר מזה שלא יצטרך לבריות. וכ״פ בשו״ע (יו״ד סי׳ רמט׳ סע׳ א׳ ובהגה שם). וא״כ דרך זו סלולה היא מני קדם. ואין בידו של אדם לבחור בדרך אחרת.

וראיתי להרב ברוך שאמר שפתר שאלה זו על דרך הכתוב (משלי כ״א ב׳) כל דרך איש ישר בעיניו וגו׳. וביאורו שהאדם יחשוב שכל מעשיו הם בתכלית היושר. ואף כי ידע שהם היפך הדין וההלכה. ומתרץ דבריו לאמר שעליו לא דובר בדין או בהלכה הזאת. וישתדל למצוא תמיד הצדקה לכל מעשיו ואפילו המקולקלים ביותר. וכן כתב בתרגום. ובודאי שיחשוב האדם שזו הדרך המקולקלת, תפארת היא לו. שהרי לפי דעתו והבנתו, מתנהג הוא על פי תכלית היושר. אך האמת שדרך זו תהיה ישרה אך ורק אם ימצא גם תפארת לו מן האדם זולתו. דהיינו מחביריו וממשפחתו ומסביבתו. אבל בלאו הכי אין זו דרך ישרה.

וע״כ בא התנא לומר שאם כבר החלטת שחכם אתה וצדיק אתה, ורצונך לפלס לך דרך חדשה, עליך לבדוק אם אכן יתקיימו התנאים האלה. שלא רק תהיה תפארת לך, אלא גם תפארת מן האדם זולתך. ובלאו הכי, אינה ישרה.

ועוד אפשר לפותרה ע״ד הירושלמי (חגיגה פ״ב הלכה א׳) התורה הזו דומה לשני שבילים, אחד של אש ואחד של שלג. הטה מזה, מת באש. הטה מזה, מת בשלג. אלא מה יעשה, ילך באמצע. ע״כ. וזאת הדרך הישרה היא הדרך האמצעית בכל מעשיו. שלא יטה ממנה ימין ושמאל. ואז היא תפארת לעושיה, שאהוב לשמיים. ותפארת לו מן האדם, שאהוב לבריות.

אלא שהמאמר הזה של רבי מבואר במסכת תמיד (דף כ״ח ע״ב) בתוספת ביאור. וז״ל: רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם. יאהב את התוכחות. שכל זמן שתוכחות בעולם, נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באים לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם. שנאמר (משלי כ״ד כ״ה) ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב. ע״כ.

ופירש מהרש״א שכיון רבי במאמר זה לפרש מהי אותה דרך ישרה שהזכיר במסכת אבות. והיא כאשר האדם מוכיח את חבירו, ומראה לו טעויותיו, ומחזירו למוטב. שאז הדרך הזו היא תפארת לעושיה. וגם אותם בני אדם המקבלים תוכחותיו ומכירים בצדקתו

יפארוהו וישבחוהו, ואז תהיה לו תפארת גם מן האדם. וזה שסיים המאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב. וטוב הוא משה אשר הוכיח את ישראל ומיד לאחר תוכחתו ברכם. שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה. ע״כ. יע״ש.

אולם רש״י פירש עה״כ הנ״ל שהכוונה היא על מקבל התוכחה. שהוא ינעם למוכיחים אותו מפני שאינו מואס בתוכחות אלא מקבלם באהבה ומתקן דרכיו. ודרך זו לקבל תוכחות היא תפארת לעושיה וגם תפארת לו מן האדם. שהכל ישבחוהו כי הוא נוח לקבל התוכחות.

ובין כך ובין כך טובה וברכה באים לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם, והכל בא על מקומו בשלום.

ובזה יובן מה שהזהיר שלמה בחכמתו (משלי ט׳ ח׳) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך. ע״כ. וביאר הראב״ע שהלץ חכם הוא בעיניו ודרכו ישרה לפניו [עיין מצודת דוד] ואינו חפץ בתיקון המידות. רק להוציא אל הפועל תאוותו כי הלא ישרה הדרך לנגדו. ועל כן לא רק שאין תועלת בתוכחה, כי אם גם נזק שיבוא לשנוא את המוכיחים וישלם רעה תחת טובה, ושנאה תחת אהבה. אך הוכח לחכם, כי הוא כן חפץ בתיקון מידותיו ואינו מחזיק את עצמו לחכם ויקבל ממך את התוכחה באהבה, ויחזיק לך טובה על כך.

ומזה למדו חז״ל (יבמות ס״ה ע״ב) שכשם שמצווה על האדם לומר דבר הנשמע כך מצווה עליו שלא לומר דבר שאינו נשמע. ר׳ אבא אמר חובה [שלא לומר דבר שאינו נשמע]. שנאמר אל תוכח לץ פן ישנאך. ע״כ. ופירש רש״י שממה שכתוב בתורה הוכח תוכיח למדנו שמצוה להוכיח את מי שמקבל ממנו. ע״כ.

והמהרש״א ביאר שכן יש ללמוד מהמשך הפסוק דכתיב את עמיתך היינו עמיתך במצוות שמקבל תוכחה. ומה שאמר ר׳ אבא שחובה שלא להוכיחו, היינו משום שכל מקום שכתוב השמר פן ואל, הכוונה לתת לאו ואיסור על הדבר. וכן כאן דכתיב פן ישנאך. ועוד שסכנה היא לו, שהרי אותו לץ ישמור לו טינה וינסה להנקם בו ולהזיקו. ועל כן חובה עליו שלא להוכיחו. שכן חובה על האדם שלא להכניס עצמו בסכנה.

וכבר הזהיר דוד המע״ה בפתיחת דבריו בספר תהילים לאמר אשרי האיש אשר לא הלך וכו׳ ובמושב לצים לא ישב. ע״כ. שלא רק שאין להוכיחם, אלא שאין לשבת במחיצתם. והענין הוא על דרך שפירש במצודת דוד שתיבת לצים הוא משורש מליצה. כי המלעיג על בני אדם דרכו להטעים אמריו במיטב הדיבור להכניס בלב. ע״כ. והרד״ק פירש שהלצים הם הערומים בדעת להרע ונותנים דופי ומום בבני אדם ומגלים סוד זה לזה וכו׳. ע״כ.

ומי פתי אשר יבחר לשבת עמהם ולשמוע דבריהם, אשר פיהם דיבר שוא. בגאוה ובוז ידברו ואין זולתם טוב כי אם הם עצמם. ואין חכמה כחכמתם. וכל שאר בני אדם לא ערך ולא משקל להם בעיני הלצים האלה. ואינם שומעים לתוכחה, כיון שלדעתם אין חכמים כמותם. מי יאמר להם מה יעשו ומי יאמר להם מה יפעלו. וכשם

שהמקבל תוכחה מביא טובה וברכה לעולם והרעה מסתלקת. כך להפך מי שאינו מקבל מביא רעה לעולם והטובה והברכה מסתלקת ח״ו.

וגם זו נראה שהיא כוונת התנא. שהרגיל במושב לצים, אין תפארת לו מן האדם. ועל כן לא יבור אדם דרך זו. אלא הולך עם חכמים יחכם.

ומאחר שביאר רבי שאותה דרך ישרה היא לקבל תוכחה, פתח הוא עצמו בתוכחה לאמור הוי זהיר במצווה קלה כבחמורה. שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות. ולכאורה כוונת רבי על מצוות עשה. שכן סיים ואין אתה יודע מתן שכרן של מצוות. ובמצוות עשה יש שכר לעושה אותם. אבל במצוות לא תעשה יש עונש לעוברי עבירה. מהם במלקות, מהם במיתת בית דין, מהם בכרת. אך אין עליהם שכר.

ויש לחקור איזוהי מצוה קלה. והנה במסכת חולין (קמ״ב ע״א) נאמר ששילוח הקן היא נקראת מצוה קלה. וכן אומרת המשנה. ומה מצוה קלה שהיא כאיסר אמרה תורה למען ייטב לך והארכת ימים, ק״ו מצוות חמורות שבתורה. ע״כ. ופירש״י שמצוה זאת קלה היא מפני שאין בה חסרון כיס. שאדם המוצא קן בדרכו דרך מקרה משלח את האם ובזה קיים המצוה. ע״ש.

וכן במסכת ע״ז (דף ג׳ ע״א) קורא למצות סוכה מצוה קלה כיון שאין בה חסרון כיס. והקשה הרב ברוך שאמר והרי הדפנות והעמודים והסכך עולים כסף. וא״כ יש בה חסרון כיס. ותירץ שכיון שהרבה אנשים ואף כל ישראל יכולים לצאת ידי חובתם בסוכה אחת, א״כ יעלה לכל אחד מהם פחות משווה פרוטה. ואין זה נקרא חסרון כיס. יע״ש.

ולאידך גיסא יש לדעת מה היא מצוה חמורה. ונראה שאחת מהן היא ללא ספק מצות כיבוד אב ואם. וכן נובע מן המסופר במסכת קידושין (ל״א ע״ב) באמו של ר׳ טרפון, שכל פעם שרצתה לעלות על מיטתה היה ר׳ טרפון מתכופף והיא דורכת עליו ועולה על מיטתה. וכאשר רצתה לרדת מן המיטה היתה דורכת עליו ויורדת. בא ר׳ טרפון לבית המדרש והיה משתבח במעשיו אלו של כיבוד אב ואם. אמרו לו עדיין לא הגעת לחצי כיבוד אם. כלום זרקה ארנק שלך עם כל כספך לים ולא הכלמת אותה.

וכן עולה ג״כ מן המסופר בתוס׳ (שם ד״ה ר׳ טרפון וכו׳) בשם ירושלמי ברבי ישמעאל שכאשר היה חוזר מבית המדרש היתה אמו רוחצת רגליו ושותה את המים. וכאשר סירב לתת לה לעשות כן באה לפני חכמים וקבלה עליו. וצוו לו שיתננה לעשות רצונה שזה כבוד שלה. ע״כ. ונלמד שחייב אדם לקיים רצון הוריו לכל אשר ירצו. ולהתבטל רצונו מפני רצונם בתכלית הביטול. וקיום מצוה זו כ״כ קשה עד שאמר רבי יוחנן אשרי מי שלא ראה את הוריו. שכיון שחייב לקיים כבודם ואי אפשר לקיים כל הצורך והוא נענש עליהם וכפירש״י.

ובזה יובן מה שאמר רבי, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות. שכן במצוה קלה של שילוח הקן כתיב בה למען ייטב לך והארכת ימים. ובמצוה חמורה של כיבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימיך.

ולכאורה לא רק ששכרן שווה אלא שבמצוה קלה של שילוח הקן כתוב תרתי. גם למען ייטב לך, וגם והארכת ימים. ואילו במצוה חמורה של כיבוד אב ואם כתוב אחת. וזה אין הדעת סובלת. ועוד יותר לאחר אשר אמר אם למצוה קלה כן למצוה חמורה ק״ו. אלא ודאי שאין אנו יודעים מתן שכרן של מצוות ומה ערכן לפני הקב״ה.

ואם כיבוד אב ואם מצוה חמורה היא, כבוד החכמים חמורה הימנה. וכן הופסק לדינא בשו״ע (סימן רמב׳) חייב אדם בכבוד רבו ויראתו יותר משל אביו. ע״כ. ואם כבוד אביו חמור, כבוד רבו ק״ו. וכן דרשו ז״ל (פסחים כ״ב ע״ב ובקידושין נ״ז ע״א) עה״פ את ה׳ אלוקיך תירא. את לרבות ת״ח. והושווה מידתן ומידת כבודן לכבוד שמים עצמו. שמשום כך בא ביחד באותו פסוק.

ולא בכבוד רבו לבד מדובר אלא בכבוד כל ת״ח. וכן הופסק בשו״ע (יו״ד סי׳ רמג׳ סע׳ ו׳) עוון גדול הוא לבזות הת״ח או לשנאותם. וכל המבזה את החכמים אין לו חלק לעוה״ב והוא בכלל כי דבר ה׳ בזה. ע״כ. ושם (בסעיף ז׳) כל מי שהעידו עליו שביזה ת״ח ואפילו שלא בפני בית דין, מנדין אותו עד שירצה החכם שנידוהו בשבילו. ע״כ.

ומצוה זו של כבוד הת״ח, לא חכמים קבעוה אלא דאורייתא היא. וע״כ אם יש לפני הדיינים שני דינים, האחד של איש דעלמא והאחד של ת״ח, אעפ״י שאמרה תורה שצריך לדון לפי הסדר שבאו לפניו ולא לפי ערך התביעה, מ״מ אם הדין של השני של ת״ח הוא, דנים אותו תחילה. שכיון ששניהם מצוות עשה, עשה דכבוד תורה עדיף. שהרי הוא ככבוד שמים שנאמר את ה׳ אלוקיך תירא. ובאמת כך פסק בשו״ע חו״מ סי׳ טו׳ סע׳ א׳. ע״ש.

וזו מצוה חמורה שעליה מדבר רבי. שבכל דור ודור נמצאו המורים היתר לעצמם לבזות את החכמים ולשנוא אותם ולמעט בכבודם ולזלזל בהם. והרבה יקפידו על שילוח הקן לקיים המצוה, אבל בכבוד ת״ח הרי הוא הפקר. ועל כן הזהיר לפי המציאות, הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה.

ולפי ענ״ד יש עוד מצות עשה חמורה מאד שהיא כלל גדול בתורה כדברי ר׳ עקיבא. והיא מצות ואהבת לרעך כמוך. ואני אומר שהיא קשורה בכבלי ברזל עם מידת האמת. שצריך להיות האדם אמיתי מאד כדי למדוד ולדעת מצוה זו. שהדברים קלים להוציאם בשפתיים, אך יישום המצוה הזאת בפועל קשה יותר מהמשוער. וקיום המצוה הזאת נקרא היום אהבת חינם. ובאמת עמא דבר הרבה על אהבת חינם. ולצערי הכוונה מתגלית לאחר זמן שרוצים הם שהזולת יאהב אותם בחינם. אבל הם עצמם לא מוכנים לאהוב את הזולת. ולא רק בחינם אלא אפילו בכסף אינם מוכנים. וכל הדברים האלה מסורים ללב וצריך האדם להיות אמיתי מאד בכדי לבחון אם אכן עומד הוא בקיום המצוות הנ״ל. ומטבע בני אדם שאינם רואים חובה לעצמם.

ועל כן הזהיר רבי לאמור דע מה למעלה ממך עין רואה וכו׳. והכוונה בזה שעין רואה ובוחנת ואוזן שומעת ויד רושמת את אמיתות הדברים. בין שידועים

משנה ב

רַבָּן גַּמְלִיאֵל בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא אוֹמֵר: יָפֶה תַלְמוּד תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שְׁיְגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּחַת (מְשַׁכַּחַת) עָוֹן. וְכָל-תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּהּ מְלָאכָה, סוֹפָהּ בְּטֵלָה וְגוֹרֶרֶת עָוֹן. וְכָל-הָעוֹסְקִין עִם הַצִּבּוּר, יִהְיוּ עוֹסְקִין עִמָּהֶם לְשֵׁם שָׁמַיִם, שֶׁזְּכוּת אֲבוֹתָם מְסַיַּעְתָּם וְצִדְקָתָם עוֹמֶדֶת לָעַד. וְאַתֶּם, מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם שָׂכָר הַרְבֵּה כְּאִלּוּ עֲשִׂיתֶם:

לבריות, ובין שנעשים בחדרי חדרים ובסתר מהזולת. כי הקב״ה מלא כל הארץ כבודו.

ובזה נחזור לראש דברינו. שאם באמת רוצה האדם לבחון דרכיו, אזי יסתכל אם דרכו היא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. ואז סמוך לבו בטוח שדרכו דרך ישרה.

וגם במידות ובשאר דרכי התנהגות קיים כלל זה של רבי על מנת לדעת איזו היא דרך ישרה. וכמו שכתב הרע״ב לגבי מידת הפזרנות או הקמצנות, כך הם הדברים בשאר המידות.

ובזמננו יש מידה שכולם טוענים בעלות עליה, והיא המכונה בפי כל ״בקורת״. ובעידן שנות האלפיים בתקופה נהירה זו של האנושות קיים גם הערך דמוקרטיה. ובהשתלב זה עם זה מקבלים כתוצאה שזכותו של כל אחד לומר מה שהוא רוצה. ולא רק מה שחושב אלא גם מה שלא חושב. ובלשון התורה ההגזמה בשימוש הביקורת נקראת בשם נרגנות. ועיין בזה מה שכתב רבינו יונה בספרו שערי תשובה (שער ג׳ אות רל״א). וגם בזה צריך להתנהג על פי הכלל של רבי. שכאשר יראה שאין לו תפארת מן האדם ב״ביקורת״ שהוא מותח, ידע שעבר את הגבול של הביקורת ונכנס לגבול הנרגנות.

וכל הנאמר בא בדרך תוכחה, על מנת שתבוא טובה לעולם ותסתלק רעה מן העולם. ולמוכיחים, דהיינו המוכיח והמקבל התוכחה, ינעם. ועליהם תבוא ברכת טוב.

משנה ב׳

יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עוון

כתב הגרי״ח בספר חסדי אבות לדקדק למה צירף התנא תלמוד תורה עם דרך ארץ. שודאי לכל אחד ערך גדול בפני עצמו וראוי לשבח כל אחד בנפרד. ולמה קשרם זה בזה.

אלא שיש פעמים שמזדמן לאדם דבר לעשותו על פי התורה, אבל על פי שורת דרך ארץ נראה הדבר לזר ולא נכון לעשותו. אמנם מי שהוא חכם יעשה הדבר באופן שיצא י״ח גם מצד התורה וגם מצד הדרך ארץ.

ומעשה בגביר עשיר מאד שנולד לו בן ובליל שמיני עשה משתה גדול לכבוד המילה, מה שידוע אצלנו בשם

"ברית יצחק". והיה בעיר שלשה ת"ח גדולים ומפורסמים. והזמין את שלשתם למשתה ושלח להם הזמנות כנהוג. והנה החכם הראשון כשקיבל ההזמנה אמר בלבו, איך אלך למשתה ואני יודע שהגביר הזה ימשוך הסעודה עד הבוקר. גם יודע אני שאין דרכם לומר שירות ותשבחות כי אם שירי הנכרים. ואם אלך אתבטל מקביעות לימודי, וגם תיקון חצות לא אקרא. וע"כ החליט לכתוב מכתב התנצלות. כי בהיותו חולה קצת וחלוש לא יוכל לבוא למשתה, וכן עשה.

והחכם השני ידע שהחכם הראשון כתב התנצלות ולא יבוא למשתה, חשב בלבו שאם גם הוא יתנצל יחשוב הגבור שהחכמים מתחמקים מלבוא אליו מפני שחושדים בו שהמאכלים אינם כהלכה או כיוצ"ב, וודאי יצא מזה איבה ושנאה לחכמים. והלכה ע"ה שונא לת"ח. וע"כ החליט שאע"פ שגם הוא יתבטל מקביעות לימודו, בכל מקרה יבוא למנוע שנאה וריב. וכן גם חשב השלישי.

וכשבאו למשתה, ישבו זה בצד אחד וזה בקצה השני והיו רחוקים זה מזה. וכשהתחילו לנגן בכלי זמר חשב החכם השני מה הנאה יש לי מכל זה טוב יותר שאעיין בסוגיא שלמדתי היום שהיה לי בזה קושיא גדולה. והתחיל להרהר בלבו ומיד היה כ"כ שקוע בה שלא שמע כלל קול הזמרים אלא ישב כחרש לא ישמע. וכשהגיע שעת תיקון חצות, התקרב החכם אל הקיר וישב על כסא והסמיך ראשו לכותל, וכיסה פניו בידו. וכל רואהו חשב שהוא מתנמנם כדרך הסועדים בסעודה ושתו הרבה שצריכים להתנמנם קצת. והחכם קורא בלחש תיקון רחל ותיקון לאה. ובחצי שעה גמר הכל וחזר למקומו ע"י השולחן והתחיל להרהר שוב ולחשוב על הקושיא שנתקשה בלימודו.

והחכם השלישי ישב במסיבה ורע לו על איבוד הזמן וביטול התורה. אך מה יעשה וחייב לשבת שם. ולא היה נוח בישיבתו אלא מתהפך לכאן ולכאן. ופוקח עינים וסוגר אותם ומסתכל בשעון. באופן שכולם הבינו שהוא קץ במשתה הזה, ורע לו לשבת שם ואינו יושב אלא בהכרח. וכשהסתכל בשעון וראה שהגיע זמן תיקון חצות, קם בבהלה וחיפש מקום להגיד בו תק"ח. ולא מצא אלא על המרפסת ושם ישב על הקרקע והתחיל לצעוק וליילל על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו. והיה צועק בקול גדול כי כך דרכו לעשות בביתו.

ומיד נשמע קולו למסובים ולבעל הבית. והבעל בית קם בחמתו ממשתה היין אל המרפסת. והתחיל לצעוק על החכם, מה לך כי תעשה היום תשעה באב יום שמחתי. כי ע"ה היה ומעולם לא שמע ולא ידע כי יש דבר הנקרא תיקון חצות. רק זכור לו שבתשעה באב הולך לביהכנ"ס ושם יושבים על הקרקע ואומרים בקול בוכים על נהרות בבל.

ואמרו לו חביריו שהיו ע"ה כמוהו אשר שנאו את החכמים. הלא ידעת שזה דרך האנשים האלה לשנות את העתים כרצונם ולהחליף את הזמנים. והתחילו לבזות את החכמים כולם. ואמר להם הגביר

תשתקו. כי מה לכם ולרעיון הרע הזה. והלא יש אצלנו חכם אחד והוא יושב במסיבה עם כולם ואוכל ושותה ושמח לקול השירה כמו כולם. ולמה הוא לא עשה ט׳ באב. אין זה כי אם החכם הזה משוגע, שמרוב לימוד נטרפה דעתו. ואין אתם רשאים לדבר דופי בת״ח מפני משוגע אחד. ונסתתמו פיהם מלדבר סרה על החכמים. ע״כ.

נמצא שהחכם הראשון אשר התנצל ולא בא למשתה, לא יצא תועלת ממנו כלל. ואדרבה אפשר היה לקלקל שאם יוודע שאינו חולה כלל והתנצל התנצלות של שקר, אז היה יוצא פגם לת״ח שהם שקרנים. והחכם השלישי אשר ביקש לקיים התורה, וביטל שורת דרך ארץ ועשה מעשה מוזר לעין המסובים וע״י כך גינו אותו ואת כל החכמים שבעולם. ונתבזה הוא ותורתו ותורת כל החכמים. כי מצאו הבריונים פתחון פה לזלזל בו.

ואולם החכם השני התנהג בחכמה וקיים גם תורה וגם דרך ארץ. שישב וחשב כל הלילה בדברי תורה. ואולם הבריות חשבו שהוא מתנהג כאחד מהם ונשתבח הוא ותורתו ותורתם של אחרים.

ועל זה נתכוון התנא באומרו יפה ת״ת עם דרך ארץ. שאם תמצא פעם ששניהם נגדיים והפכיים שאחד מבטל את השני, צריך להתחכם מאד באופן שתקיים שניהם. ולא תבטל שורת דרך ארץ בפני כולם אלא באופן שלא יוודע לרבים. ואז יגיעת שניהם משכחת עוון. כלומר אע״פ שזה לא קל אלא קשה מאד ומייגע, מ״מ אם יגעת תצליח להשכיח עוון. הוא עוון הידוע של בזיון ת״ח שבעבורו נחרב ביתנו.

ועל זה הדרך מצאתי לר״י החסיד בספר חסידים (שס״ב) מעשה בחסיד אחד שהיה מניח תפילין כל היום וכשהיה הולך לפני הזקנים לא היה כופף קומתו כמו שראוי לעשות דרך כבוד. כי אמר איך אשתחווה בעוד התפילין עלי. ועוד אמר איך אראה את אשתי או איך אדבר עמה בעוד שם שמיים עלי. ואמרו האחרים שראוהו לובש תפיליו כל היום שמאחר שצריכים התפילין כ״כ פרישות לא נוכל לסבול. ולא הניחו תפילין כלל וכלל מחמתו. ואמרו לאותו חסיד, הרי בטלת אותם מן המצוות בחסידות שלך. הלא לא ניתנה תורה למלאכי השרת. ואם רצית להיות פרוש ולהחמיר על עצמך לא היית צריך לגלות לאחרים. ע״כ.

נמצא שאותו חסיד התנהג רק בתורה, אבל לא בדרך ארץ. וביטל את הרבים ממצוות עשה. אבל אם היה יגע לשתף שניהם היה מזכה את הרבים שגם הם ילמדו ממנו להניח תפילין כל היום. ואז היה משכיח העוון שלא היו חושבים כלל לבטל את המצוה.

ועוד שם (שס״ג) מעשה בחסיד אחד שהיה נושא תפילין וציצית כל היום. ולא שהיה מניחן אלא שהיה נושא אותם איתו (עיין מקור חסד שם) להשאילם לאחרים. וכשמת שמעו שבני מעלה הספידו אותו ואמרו צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל. שהיה מזכה אחרים. יע״ש.

ועוד באופן אחר שהרי ידוע שהתורה כולה דינים. וכמאמרם ז״ל בירושלמי (מכות פ״ב ה״ו) שאלו לחכמה חוטא מה ענשו. אמרה להם חטאים תרדף

רעה. שאלו לנבואה חוטא מה עונשו, אמרה להם הנפש החוטאת היא תמות. ע״כ. כי התורה כולה דינים. שהלומד הלכות שבת יודע שמחלליה מות יומת. וכן האוכל חמץ בפסח ונכרתה הנפש ההיא. ואם כי זה הדין, אין העולם יכול להתקיים בדין בלבד. וכן עשה הקב״ה כשראה שאין העולם מתקיים בדין, שיתף עמו מידת הרחמים. וכמו שפירש רש״י שם. וכן מוכח ממה שנאמר ביום ברוא ה׳ אלוקים ארץ ושמים. ובכל מקום שם ה׳ מורה על מידת הרחמים. ושם אלוקים מורה על מידת הדין. ועיין בזה. ואכמ״ל.

אלא שיש לחיים עלי אדמות דרך משלהם.
שמה יעשה האדם ויש בו יצר ותאוות וחולשות וכיוצ״ב. ואם נעשה דין בלבד, דהיינו תורה בלבד, אין העולם מתקיים. שכבר אמר איוב כי אדם אין בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. אלא צריך לשתף גם דרך ארץ, לדעת שהאיש החוטא הוא משום שדרך הארץ היא שיש יצר, ויש שטות וכיוצ״ב. ואל לנו לדונו תיכף, אלא להבין אותו ואת סיבות חטאותיו. ולהוכיח אותו.

יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ וכו׳.

חנה פשט הדברים במתניתין דידן שיפה ת״ת עם מלאכה כל שהיא הראויה להחיות את בעליה. כי על ידי כך שאדם משתדל בכל עיתותיו במלאכתו, וכאשר סיים מלאכת יומו משעבד את מוחו ושכלו בעיסוק ועיון בתורה הקדושה, אין זמן לחשוב כל מיני מחשבות זרות ומשונות המביאות לידי חטא.

וגם תוכחה זו צריך שתהיה בשיתוף תורה עם דרך ארץ. וכמו שאמר שלמה (משלי ט׳) אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך. והקשו בגמרא שלמה להוכיח את החכם, והלא חכם הוא. ואם טעה מיד יבין בחכמתו שטעה ויתקן מעשיו ואין לו צורך בתוכחה. ודווקא הלץ הוא שצריך שנוכיח אותו, שאינו מבין ולא יתקן. ואמרו ז״ל אל תוכח ליה לץ אתה. הוכח ליה חכם אתה. ע״כ. דהיינו אע״פ שעל דרך התורה צריך להוכיח אותו קשות, שהעובר על התורה הוא פתי ושוטה, שאינו ירא מפני העונש. מ״מ אם תוכיח אותו ככה לא ישמע לך, שכך שורת דרך ארץ שאין אדם רוצה לשמוע עלבונו. אלא תוכיח ליה חכם אתה, שכן דרך הארץ שהאנשים רוצים לשמוע שבחיהם. ואז ויאהבך, ויחזור למוטב.

וזהו כוונת התנא יפה תלמוד תורה, שכתוב בתורה מצות הוכח תוכיח. עם דרך ארץ, דהיינו שתוכיח אותו לפי המקובל על הבריות. שיגיעת שניהם משכחת עוון, כלומר שאם נוגעות זו בזו ומודבקות זו בזו, אז התוכחה נשמעת ומשתכח העוון, שיחזור למוטב.

כי ידוע שהבטלה מביאה לידי שעמום המביא לעבירה כנזכר במשנה כתובות (פ״ה משנה ה׳) ובגמרא (כתובות נ״ט ע״ב) שהבטלה מביאה לידי זימה. ובכמה דוכתי.

וכן דורו של נוח אשר היה פרוץ בכל מיני עבירות שונות עד כי הגיעו לשכלול העבירה, שלא היו גוזלים אלא פחות משווה פרוטה. שאין דנין על פחות משווה

פרוטה, וממילא לא היו יכולים להוציא הגזילה מתחת ידם. וכל זה נגרם להם עקב הבטלה. שלפני המבול היו הפירות גסים, והיו נוטעים אותם אחת לארבעים שנה. וכן אחת לארבעים שנה היה יורד הגשם ומשקה את האדמה. ואז היה מספיק היבול לארבעים שנה. והיה להם זמן רב לשבת בטלים ממלאכה. ובהיות כך היו חוטאים הרבה. שכל זמנם היו חושבים איך לחטוא.

מה עשה הקב"ה הביא מבול על הארץ ושינה את טבע העולם. וכמו שפירש המלבי"ם (בראשית שם) על ידי שהטה את ציר כדור הארץ. ומאז נשתנה האקלים והתחילו להיות עונות שונות בעולם. וכמו שנאמר (בראשית ח' כ"ב) עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף וכו'. ועל ידי כך הוכרחו האנשים לזרוע ולקצור כל שנה וכל עונה עם מלאכתה. והזמן קצר והמלאכה מרובה. ואז יום ולילה לא ישבותו ממלאכתם. ועל ידי כך נתמעטו עוונותיהם.

שמא תאמר מה נעשה עתה. הרי שבמ"ת כשנצטווינו לעסוק בתורה יומם ולילה, דהיינו הזמן הפנוי שביום והזמן הפנוי שבלילה, נתנה האפשרות לאדם הישראלי להשכיח את העוון לגמרי. ולא ע"י מלאכה אלא ע"י לימוד תורה. ולהיות אחד מבני עליה.

אמנם עלינו להבין בדברי התנא, איזה מהם עיקר. מלאכה עיקר, ועל כן ישקיע רוב זמנו במלאכה. או תורה עיקר, ועל כן לא יעבוד האדם כי אם מעט מאד. ואף אם לא יספיק לפרנסתו ולמחייתו.

והנה באבות דרבי נתן (פרק יא') נאמר כשם שהתורה נתנה בברית שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי. כך המלאכה נתנה בברית שנאמר לדורותם ברית עולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ. ולפי זה צ"ל ששניהם שוים בחשיבות, שהרי לשניהם נכרתה ברית.

אבל בגמרא בברכות (ח ע"א) איתא גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים. שגבי ירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה' וגו'. ואילו בנהנה מיגיע כפיו נאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשריך בעוה"ז, וטוב לך לעוה"ב. ע"כ. והרי שביר"ש לא נאמר וטוב לך. ופירש בענף יוסף למה גדול הנהנה מיגיע כפיו יותר מירא שמים, משום שירא שמים אין יצרו תוקפו כל כך. וכמו שאמרו חז"ל (קידושין ל' ע"ב) בראתי יצה"ר בראתי לו תורה תבלין. יע"ש. אבל הנהנה מיגיע כפיו, יצרו גדול יותר. שהרי עוסק פחות בתורה וא"כ אין לו תבלין ליצרו. וע"י שעמל בכל כוחו במלאכתו, מתגבר היצר וכופהו תחת ידו.

אבל הרי"ף שם הקשה, האי יר"ש היכי דמי. אם הוא ג"כ נהנה מיגיע כפיו, אם כן יש בו שני המעלות גם ירא שמים וגם נהנה מיגיע כפיו. ואם אותו הנהנה ממלאכתו הוא אינו ירא שמים, פשיטא שהירא שמים גדול ממנו. אלא הענין הוא שהיר"ש הזה שרוי כל היום בתורה ובתפילה ואינו זז לפרנסתו כלל ועיקר. אלא שהוא מוטל על האחרים שיחזיקוהו. והנהנה מיגיע כפו מתפרנס מעבודתו בכבוד ואינו מצפה לאחרים כלל. ועל כן

אשריו בעוה״ז כי אינו תלוי באחרים כלל. שכל התלוי באחרים עולמו חשך בעדו.

אלא שגם אינו סוג עבודה שעובד על מנת לצבור הון ועושר, אלא עובד מספר שעות שצריך כדי לפרנס עצמו ובני ביתו בכבוד. ובשאר הזמן עוסק בתורה כפי כוחו. וכמאמרם ז״ל (ברכות ה׳ ע״ב) אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. ועל כן טוב לו ג״כ בעוה״ב. והכי משמע מפשט הפסוק בכתוב אשרי איש ירא ה׳ ההולך בדרכיו. יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך. ולהאמור הנהנה מעמלו וגם עוסק בתורה אין גדול ממנו.

ולבל נחשוב שהדברים הם בגדר דרשה בעלמא. שהרי פסקם הרמב״ם להלכה (פרק ג׳ מהל׳ ת״ת הלכה יא׳) וז״ל מעלה גדולה היא למי שמתפרנס ממעשה ידיו. ודרך חסידים הראשונים הוא וזוכה לרוב טובה וכו׳ ע״ש. וכ״פ הטור ביו״ד סימן רמ׳ו והרמ״א בהגהת השו״ע סע׳ כא׳. ע״ש.

אולם עדיין יש מקום לדחות שלעולם לימוד תורה עיקר. כי מה בכך שאין הלומד כל היום נהנה בעוה״ז, מספיק מה שיהנה בעוה״ב ע״י עסק התורה שלו עלי אדמות.

ויש להביא ראיה שדרך ארץ עיקר מעצם לשון התנא שכתב יפה ת״ת עם דרך ארץ כלומר שיהיה גם ת״ת עם דרך ארץ. וכ״כ בהגהות מיימוניות פרק ג׳ מהל׳ ת״ת אות ב׳ בשם רבינו תם שכל שכתוב עם, השני עיקר. ועיין שם ראייתו.

ואני מצאתי בספר גן המלך סימן קל״ד בשם הכלבו שגם הביא ראיה שכל מקום שכתוב ״עם״ השני הוא עיקר והראשון טפל לו, ממה שיש הבדל בקדושות של חזרת הש״ץ. שבכל יום אנו אומרים נקדישך ונעריצך כנועם וכו׳. כמו המלאכים שהם עיקר ואנחנו טפלים להם. אבל במוסף של שבת אנו אומרים עם עמך ישראל וכו׳. כלומר שהמלאכים יגידו קדושה איתנו ואנחנו עיקר והם טפלים. והטעם על פי המדרש (הובא בתוס׳ סנהדרין לז ע״ב) שהמלאכים יש להם שש כנפיים כמאמר הנביא ישעיה. ובכל יום ויום כנף אחד אומרים איתו שירה וקדושה לרבש״ע. אבל בשבת אין להם כנף להגיד איתו שירה. אז באים המלאכים לפני הקב״ה ואומרים לפניו, רבש״ע אין לנו עוד כנף להגיד בו קדושה. והקב״ה אומר להם יש לכם עוד כנף בארץ, אלו ישראל. זש״ה מכנף הארץ זמירות שמענו. ועל כן אינם יכולים לומר שירה וקדושה לבד אלא עם עמך ישראל. וישראל עיקר והם טפלים. ע״כ.

ומכאן למדנו שכל מה שנאמר ״עם״ הוא עיקר והראשון טפל לו. וזה סדר לשון התנא יפה ת״ת עם דרך ארץ, שדרך ארץ עיקר. שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון. ועל כן דרך ארץ עיקר שהיא המאפשרת לנו לעסוק בתורה. [וע״ע בפתח עיניים להחיד״א על ברכות ל״ה ע״ב. ובברכ״י או״ח סימן תכ״ג. ובחסדי אבות להחיד״א במתניתין דידן ואכמ״ל].

ומה מאד הפליג הרמב״ם בפירוש המשנה (אבות פרק ד׳) שאסור לעשות מהתורה קרדום לחפור בה. וכל העושה מהתורה קרדום, נוטל חייו מן העולם. כי אכן מצאנו תנאי ואמוראי שהיו מתפרנסים

משנה ג

הֱוֹ זְהִירִין בָּרְשׁוּת, שֶׁאֵין מְקָרְבִין לוֹ לְאָדָם אֶלָּא לְצָרְךְ עַצְמָן, נִרְאִים כְּאוֹהֲבִים בִּשְׁעַת הֲנָאָתָן וְאֵין עוֹמְדִין לוֹ לְאָדָם בִּשְׁעַת דּוֹחֲקוֹ:

משנה ד

הוּא הָיָה אוֹמֵר: עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנֶךְ, כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹנְךְ כִּרְצוֹנוֹ. בַּטֵּל רְצוֹנְךְ מִפְּנֵי רְצוֹנוֹ, כְּדֵי שֶׁיְּבַטֵּל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנְךְ:

ממלאכתם. כגון הלל שהיה חוטב עצים ויושב בישיבת שמעיה ואבטליון. והיה עני בתכלית העניות ומעלתו וגדולתו בתורה הייתה כאשר יעידו תלמידיו שנמשלו למשה ואהרון ויהושע. והקטן שבהם רבי יוחנן בן זכאי. ואילו היה מורה לאנשי דורו שרוצה להנות מהם, לא היו מניחים אותו לחטוב עצים.

וכן ר׳ חנינא בן דוסא שאמרו חז״ל (ברכות י״ז ע״ב) בכל יום ויום יוצאת בת קול מהר חורב ואומרת כל העולם כולו ניזונין בשביל חנינא בני. וחנינא בני די לו בקב חרובים מע״ש לע״ש. ע״כ. הרי שהיה עני בתכלית עניות ולא היה מבקש מבני אדם כלום.

וקרנא היה דיין בא״י והיה מתפרנס מזה שהיה דולה מים ומוכרם. וכאשר היו באים אצלו לדין, היה אומר להם תנו לי מי שידלה מים במקומי. או תנו לי כדי בטלתי ואז אתפנה לדון אתכם. ועוד הרבה דוגמאות מתנאים ואמוראים אשר היו מתפרנסים בכוחות עצמם ולא היו מטילים עצמם על הצדקה ועל הציבור.

וכן פסק הרמב״ם בפרק ג׳ מהלכות תלמוד תורה (הלכה י״ד) וז״ל: כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את ה׳ ובזה את התורה, וכיבה מאור הדת וכו׳. ע״ש.

ובכלל הדברים, כל אדם המטיל עצמו על הוריו שיפרנסוהו בעל כרחם. כי אין חיוב על האב לפרנס את בנו יתר על גיל שש. ויותר מזה מפרנסו בתורת צדקה. והגם שמר״ן בכסף משנה שם האריך למעניתו לסתור קצת ראיותיו, מ״מ מסיק שם שאין לאדם לפרוק עול מלאכה מעליו כדי להתפרנס מן הבריות ע״מ שיוכל ללמוד. אלא ילמד מלאכה הראויה לפרנסו ואם תספיקנו מוטב. ואם לא תספיקנו אז יטול הספקתו מן הציבור ומותר.

וזו הלכה היא. וכדסתם לן תנא דידן יפה ת״ת עם דרך ארץ. וכל העושה כן עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל, אשריך וטוב לך.

משנה ה

הִלֵּל אוֹמֵר: אַל תִּפְרֹשׁ מִן הַצִּבּוּר, וְאַל תַּאֲמִין בְּעַצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתֶךָ, וְאַל תָּדִין אֶת חֲבֵרְךָ עַד שֶׁתַּגִּיעַ לִמְקוֹמוֹ, וְאַל תֹּאמַר דָּבָר שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִשְׁמֹעַ, שֶׁסּוֹפוֹ לְהִשָּׁמֵעַ. וְאַל תֹּאמַר לִכְשֶׁאֶפָּנֶה אֶשְׁנֶה, שֶׁמָּא לֹא תִפָּנֶה:

משנה ו

הוּא הָיָה אוֹמֵר: אֵין בּוּר יָרֵא חֵטְא, וְלֹא עַם הָאָרֶץ חָסִיד, וְלֹא הַבַּיְשָׁן לָמֵד, וְלֹא הַקַּפְדָּן מְלַמֵּד, וְלֹא כָּל-הַמַּרְבֶּה בִּסְחוֹרָה מַחְכִּים, וּבִמְקוֹם שֶׁאֵין אֲנָשִׁים הִשְׁתַּדֵּל לִהְיוֹת אִישׁ:

משנה ו׳

הוא היה אומר אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד וכו׳.

ראשית דבר לבאר מה הוא בור. שמוכח מדברי המשנה שבור אינו עם הארץ. שכן חלקם התנא לשתי רמות.

וכבר עמדו המפרשים לבאר ההבדל. שבור הוא מי שריק מכל דבר ואינו יודע לא בחכמה ולא בדרך ארץ. ואפילו לא בטיב משא ומתן. וכבר תורגם והאדמה לא תשם (בראשית מ״ז י״ט) וארעא לא תיבור. ע״כ. וכן הבור שומם וריק מכל ואינו מצמיח כלום. וזה האיש לא יוכל להיות אפילו ירא חטא. שכיוון שאינו יודע כלום, אינו יכול להבדיל בין המותר והאסור. וכן אמרו ז״ל במסכת כלה רבתי (פרק ד׳ הלכה כ״ט) אין בור ירא חטא. דכיון דלא ידע באורייתא מידי, לא ידע למפרש מחטאה. ע״ש.

ומכאן סמך למה שפירש רבינו יעקב חיים, בנו של מרן הבן איש חי בספר ברכת אבות, שלכאורה קשה שבעיננו רואים הרבה בורים שמוסרים עצמם על קידוש השם ומקיימים קצת מצוות. ויש לומר שלכן תפס התנא לשון ירא חטא. שירא הוא לשון ראיה. וכמו ירא ה׳ אליכם וישפוט (שמות ה׳ כ״א). והיינו שמשום שאינו יודע, אינו רואה היכן החטא. ולכן אינו יכול להישמר ממנו.

ומצאנו לחז״ל שאמרו (מנחות מ״ג עמ׳ ב׳) תניא היה ר״מ אומר חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום. ואלו הן: שעשאני ישראל [נ״א שלא עשני גוי \ עכו״ם], שלא עשאני אשה, שלא עשאני בור. רב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דהוה קא מברך שלא עשאני בור. אמר ליה כולי האי נמי. אמר ליה ואלא מאי מברך שלא עשאני עבד. היינו אשה. עבד זיל טפי. עכ״ל.

ופירש״י כולי האי נמי, דמשבחת נפשך דאינך עם הארץ. ל״א כולי האי נמי, בשלמא עובד כוכבים ואשה הואיל ולא בני מצוה נינהו שפיר מברכת. אלא בור

בר מצוות הוא. אלא מאי מברך, להשלים ג׳ ברכות דר״מ. היינו אשה, דאשה נמי שפחה לבעלה כעבד לרבו. ל״א היינו אשה דלענין מצות אשה ועבד שוין. דגמרינן לה לה (חגיגה דף ד׳). עבד זיל טפי, אפ״ה מזולזל העבד יותר מן האשה. ל״א זיל טפי כלומר זיל והוסיף וברך שלא עשאני עבד כדי להשלים. ע״כ.

והנה המאמר תמוה בעיני. שלכאורה טובים האשה והעבד מהבור. שאע״פי שאלו חייבים בפחות מצוות. מ״מ אמונים על קיומים יותר מהבור. דבשלמא עבד יש לומר דבהפקירותא ניחא ליה (גיטין י״ג ע״א). אבל אשה פוק חזי כמה צדקניות איכא. ולכאורה עדיפא מבור. שאשה יכולה להיות יראת חטא. ומה בכך שחייבת בפחות מצוות שעכ״פ מה שחייבת עושה.

וללשון ראשון של רש״י שא״ל למה משתבח על כך שאינו עם הארץ, יש לומר בפשיטות על פי מה שאמרו בפרקין (מש׳ ח׳) רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל משמאי. הוא היה אומר אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. ע״כ. ובאבות דר׳ נתן (פרק י״ד) לפי שלא נוצרו הבריות אלא על מנת שיתעסקו בתורה. ע״כ.

וכן ראיתי בספר מגן אבות לרשב״ץ על אבות (פרק ב׳ משנה ט׳) שכשהאדם עושה תורה הרבה אין לו להחזיק טובה לעצמו, לומר כמה אני גדול וכמה אני נשוא חן לפני הקב״ה שהרי עמלתי בתורתו הרבה, כי לכך נוצרת. וכמו שאין הפועל מחזיק טובה לעצמו כשעשה מלאכת בעל הבית באמונה, לפי שלכך שכרו, כן האדם אין לו להתפאר על שעשה תורתו הרבה כי לכך נוצר. ומי שפרע חובו אין מחזיקים לו טובה כמי שנותן מתנה בטובה. ואילו היתה מלאכת התורה קצרה, כמי שהשלים מלאכתו ועושה עם בעל הבית בטובה מלאכה אחרת, היה אפשר לו להחזיק טובה לעצמו, אבל התורה ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב י״א ט׳). וכמו שנזכר בעירובין (כ״א) שכל העולם כולו אחד משלשת אלפים ומאתים מהתורה. והוכרחו כן מהפסוקים. ואפילו יחיה אדם אלף שנים פעמים לא יוכל להשלימה. וא״כ איך יחזיק טובה לעצמו במה שלמד ממנה. ולזה היו משבחים החכמים מי שלומד הרבה ולא מחזיק טיבו לנפשיה. וכמו שנזכר בסנהדרין (פ״ח ב׳) פרק אלו הן הנחנקין, אי זהו בן העולם הבא, ענוותן ושפל ברך, שייף עייל שייף נפיק וגריס באורייתא תדירא, ולא מחזיק טיבו לנפשיה. ע״כ.

ולפי זה מובן לפי לשון ראשון מה השיבו. שאע״פי שאינו בור, הרי אין לו להשתבח במה שלמד תורה. אבל ללשון שני קשה, שמה בכך שבור חייב במצוות והרי אינו יודע לקיימם ואינו נזהר מן החטא. ולמה לא להשתבח במה שאינו בור.

ונלע״ד שכבר עמד רש״י בלשונו הזהב לתלות העדיפות משום שאשה כנועה היא לבעלה בטבע ומרצון. וכפי שהביאו חז״ל (בראשית רבה פרשה כ׳ ז׳) מעשה באשה אחת משל בית טברינוס שהיתה נשואה ללסטים אחד. והיה בעלה מצערה. שמעו חכמים ובאו אצלה להוכיחו. כיון שבאתה לפני חכמים הוציאה לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על גבה לקיים מה שנאמר ואל אישך תשוקתך.

[והביאו גם הבן יהוידע במנחות מ״ג הנ״ל. ע״כ]. הרי מבואר דאשה כנועה לבעלה. ועבד ג״כ כנוע לרבו. אבל בור ברשות עצמו עומד. ומה בכך שכיום הוא בור הרי למחר או למחרתיים יכנס בו רוח טהרה וילמד לעשות את המעשה הנכון. ואז יהיה טוב הוא מעבד ואשה.

ובזה יש מקום להביא קושיית בעל ספר מנחת שי (על פרקי אבות) שהקשה כלפי מי אמר המלקט את המאמר הזה. שהרי הבור לא יקרא בו ולא ידע מה שכתוב כאן. ואם בא להזהיר את כל אב בישראל להיות מלמד את בניו למונעם מלהיות בורים, הלא זיל קרי בי רב הוא. דכתיב ושננתם לבניך.

אלא שבעל המאמר הסמיכו על המאמר הקודם אל תפרוש מן הציבור. ואזהרה היא לאיש חשוב שלא יפרוש מהציבור אע״פי שאינם אלא בורים. שאדרבה שומה עליו ללמדם ולהסיר כך מדרכם מכשול. ועל כן אמר אל תפרוש מן הציבור, כיון שאין בור ירא חטא. ואם תפרוש מן הציבור לא ילמדו להבין המעשה אשר יעשה וזה אשר לא יעשה.

ועל כל פנים עדיין קשה שאותו בור אמנם בור הוא ואינו רואה החטא, ואינו ירא ממנו כי אין רואהו. אבל מדלא קראו רשע, משמע שמקצת מצוות מקיים. ומה שאינו עושה ואינו נזהר כל זה משום שאינו יודע. אבל מ״מ יש ערך למעשיו מדלא קראו רשע. או שמא כיוון שאינו רואה חטא להיזהר ממנו, אין כל ערך למעשיו. שהרי עבירה מכבה מצווה. וכמו שאמרו בסוטה (כ״א ע״א) עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה. שנאמר (שיר השירים ח׳) מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. ע״כ.

ונראה שערך מעשי הבור מועט בערכו. וכמו שכתבו התוס׳ (קידושין מ׳ ע״ב ד״ה תלמוד גדול וכו׳) שמי שבא להימלך אם לעסוק במעשה או שמא ילמוד תחילה אומרים לו תלמד תחילה. שגדול הלימוד שמביא לידי מעשה. ע״כ. ע״ש. וממילא המעשה אינו מביא לידי למוד, ועל מקומו בור ישאר, ואין בזה תועלת. אבל לימוד, ככל שילמד יותר כך יעשה יותר.

ואנוכי חזון הרביתי בספר ברוך שאמר על אבות שכתב לבאר על פי משנתינו מה שקשה לכאורה בנוסח קדושא דסדרא, הלא היא תפילת ובא לציון גואל, שנאמר בה הוא יפתח לבנו בתורתו וישים בלבנו אהבתו ויראתו לעשות רצונו כו׳. ע״כ. וקשה שכבר אמרו ז״ל (ברכות ל״ג ע״ב) הכל בידי שמיים חוץ מיראת שמיים. ע״ש. וכיצד אנו מבקשים שהקב״ה יתן אהבתו ויראתו בלבנו וזה אינו נותן. אלא בידי אדם הוא. שכביכול הקב״ה הוציא דבר זה מרשותו. וכן לא מבואר למה הקדים קנין התורה בתפילה זאת לאמור הוא יפתח לבנו בתורתו וכו׳.

אבל לפי המבואר במשנה זאת שאין בור ירא חטא וכו׳. נכון מה שמבקשים קודם על קנין תורה הוא יפתח לבנו בתורתו. שזה בידו וברשותו לעשות. וכמו שכתוב לגבי שלמה החכמה והמדע נתון לך (דבה״י ב׳ פרק א׳ י״ב). א״כ הקב״ה הוא הנותן. וכיוון שכן נדע תורה ונצא מגדר בור וממילא ישים בלבנו אהבתו ויראתו לעשות רצונו וכו׳. ע״כ.

אך שונה עם הארץ מבור. וכמו שכתב הרע״ב מברטנורא שחסיד לא יהיה, אבל ירא חטא אפשר שיהיה. כיון שהוא בקי במשא ומתן. ע״כ. ואין הכוונה לומר חסיד שעושה חסד. שכבר אמרו בזוהר (רעיא מהימנא במדבר פרשת פנחס דף רכ״ב ע״ב) כמה עמי הארצות אינון דעבדו חסד. אלא הכי אוקמוה אי זהו חסיד זה המתחסד עם קונו כגון דוד. ע״כ.

וכבר כתבו המפרשים שיש שלוש חלוקות עם הארץ וצדיק וחסיד. וצדיק הוא העושה כל מה מוטל עליו. אבל חסיד הוא העושה יותר ממה שמוטל עליו. אבל עם הארץ חסיד לא יהיה, אך ירא חטא יכול להיות.

אבל הטעם שנתן הרע״ב משום שעם הארץ עוסק במו״מ אינו מספיק. וכבר ראיתי הגדרות אחרות במי הוא עם הארץ. שכ״כ במחזור ויטרי (סימן תכ״ה ד״ה הילל אומר כו׳) לא עם הארץ חסיד. אבל אפשר היות ירא חטא. דאמר מר איזה עם הארץ. קרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים. ע״כ.

אבל יש מקום עיון עליהם למה הכריעו בכך שגם אם קרא ושנה, שלמעשה בזה כבר יש לו ידע לא מבוטל בתורה, וא״כ משום שלא שימש ת״ח יהיה שמו עם הארץ.

וגבי לשון שם זה, עם הארץ, מצאתי במדרש שמואל שאחר שהביא דברי ר׳ אפריים בזה וכדברי המפרשים הנ״ל אמר עוד שהוא עמום מן התורה. והארץ הוא לשון תורה כדכתיב עם ה׳ אלה ומארצו יצאו (יחזקאל ל״ו כ׳). ותרגם יונתן ומארצו יצאו, ומבית אולפנא דאורייתא נפקו. ע״כ. ור״ל שיצאו מן התורה. ועמומים הם ממנה.

אלא שראיתי במסכת סוטה (כ״ב ע״א) וז״ל: אתמר קרא ושנה ולא שימש ת״ח. ר׳ אלעזר אומר הרי זה עם הארץ. ר׳ שמואל בר נחמני אמר הרי זה בור. ר׳ ינאי אומר ה״ז כותי. רב אחא בר יעקב אומר הרי זה מגוש. אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא כרב אחא בר יעקב. דאמרי אינשי רטין מגושא ולא ידע מאי אמר. תני תנא ולא ידע מאי אמר.

ופירש״י ולא שימש תלמידי חכמים, ללמוד סברת הגמרא בטעמי המשנה מה הם, רשע הוא שאין תורתו על בורייה. ואין ללמוד הימנו. שע״י הטעמים יש חילוק באיסור והיתר, ובדיני ממונות לזכות ולחייב, ובטהרות לטמא ולטהר. וכדאמר בכמה דוכתי מ״ט אמר מר הכי ומר הכי, ואמר מאי בינייהו איכא בינייהו כך וכך. וערום הוא, שהשומע את קולו שונה משניותיו כסבור הוא שבקי בטעמיהם ונוהגין בו כבוד כתלמידי חכמים. ה״ז ע״ה, שחשוד על המעשרות ועל הטהרות. בור, גרוע מעם הארץ. כותי, ואסור לאכול פיתו ויינו. דכיון שלא שימש חכמים אינו מקפיד על דברי חכמים לדעתם. ולא שנה אלא להראות עצמו כת״ח. מגוש, מכשף האוחז את העינים וגונב את הלבבות ואף זה כן. רטין, תרגום חובר חבר (דברים י״ח). הוא מגוש לוחש המכשף את לחשיו ואינו מבין מה הם ומה פירושם. אלא כך מעשיהם שהמכשפות בא ע״י אותם הלחשים. תני תנא, ואף זה תנא שלא שימש בתלמוד שונה משנתו ואינו יודע מה היא. ע״כ.

וכפי זה אינה מוסכמת הגדרה זאת שמי שקרא ושנה ורק לא שימש ת״ח הוא ע״ה. שיתכן שאף זה בור, או כותי, או דבר אחר ממה שהוזכר שם.

אבל מדברי רש״י ז״ל נראה שהכל אחד. שמי שלא שימש ת״ח הוא רשע, שמאחז את עיני שומעיו לאמור שהוא ת״ח וכסבורים שבקי בשמועותיו ובאמת אינו כן. ומאן דאמר שזה ע״ה, משום שמאחז את העיניים לומר זה מעושר וזה נתרם ובאמת אינו כן. ומאן דאמר כותי, משום שמאחז את העיניים שהרי אינו מקפיד לדעת דברי חכמים. ורק להיקרא ת״ח רצונו. ומאן דאמר מכשף, משום שמאחז את העינים לומר שמבין מה מלחש. וכן מאי דאמרי אינשי רטין כו׳. שגם זה אינו מבין מה מביא ע״י לחשיו.

וכיוצא בזה אמרו בויקרא רבה (פרשה ג׳ ז׳) קרא אדם ולא שנה, עדיין בחוץ עומד. שנה ולא קרא, עדיין בחוץ עומד. קרא ושנה ולא שימש עדיין ת״ח, דומה למי שנעלמו ממנו סתרי תורה. שנאמר (ירמיה ל״א) כי אחרי שובי נחמתי. ע״כ. [וכ״ה באליה רבה פר׳ ז׳. ע״ש].

ובמחזור ויטרי (סימן תכ״ט) ועוד אמרו חכמים איזהו עם הארץ, כל שקרא ושנה ולא שימש תלמידי חכמים. לסבור סברא ובפלפול התלמידים. פלפול, חריפות. לשון פלפלתא חריפא. שמלמד לפני החכם חוזר ומתווכח. ע״כ.

ויתרה מזו בספר יראים סימן רנ״ד [בדפוס ישן כ״ה] היכי דמי רשע ערום. עולא אמר זה שקרא ושנה ולא שימש ת״ח. פירוש שמראה עצמו יודע ואינו יודע לפרש מה שקורא. ע״כ.

והגם הלום ראיתי במגן אבות להרשב״ץ שהביא ראייה מפרק שלשה שאכלו (ברכות מ״ז ע״ב) שמי שקרא ושנה ולא שימש ת״ח שאפשר לו להיות ירא חטא. אבל אי אפשר לו להיות חסיד, שהוא לעשות לפנים משורת הדין. כי לא נתנה מידה זו אלא למי שעסקו בתורה, וכל ימיו מטהר מחשבותיו בזכות הנפש להוסיף בכל יום מעלות בנפשו. ולזה נקרא עם הארץ, שהוא ממיישבי הארץ ומתערב עם הבריות, וכל עסקו אינו אלא להתנהג עמהם בדרך ארץ להתאהב אליהם. ובא ללמדנו שהעסק בתורה הוא מציל את האדם מן החטא ומביאו להתאהב אליהם. ע״כ.

וכאן מקום להעיר על פי מה שנאמר במסכת דרך ארץ (פרק רבי שמעון הלכה ח׳) קרא ולא שנה הרי זה בור. שנה ולא קרא עם הארץ. ע״כ. וכפי זה מרבית הת״ח שבימינו אשר לא קראו ורק שנו, אין בהם כל ערך ושמם ע״ה.

וכיוצא בזה כתב בשו״ת תורה לשמה [המיוחס לגאון עוזינו מרן הבן איש חי] ת״ח שאינו יודע לקרוא מקרא בדקדוק מותר לקרוא לו חמור. ואין בזה משום פגיעה בת״ח. כיע״ש.

ומיהו בשו״ת הב״ח החדשות (סי׳ מ״ב) יצא לדון בש״ץ שהתחצף לגדולי העיר ותלה עצמו במה שאינם יכולים לקרוא בתורה כדבעי עם טעמיה דקדוקיה. ויצא לומר הרב ב״ח שבסוטה (כ״ב ע״א) איתא קרא ולא שנה ה״ז בור. והחזן ההוא דיבר ברבים על כל הרבנים שבדור הם

בורים. ואמר שהגירסא הנכונה הוא שנה ולא קרא ה״ז בור. וכמו שנמצא במקצת נוסחאות. ושוב עשה פירוש על ולא קרא דהיינו מי שאינו יודע לקרות התורה בטעמים מתוך ס״ת כמו שהוא קורא אותה. ואמר שכ״מ שהוזכר שם בתלמוד מקרא או קרא פירושו כן. ע״כ.

ואמנם יצא חוצץ נגד חזן זה מכמה פנים ומכמה טעמי תריצי. כיע״ש. ויתכן שהדין עמו שלא לאפשר לכל אחד לצאת נגד גדולי הדור ולבטל גיטין שלהם וחליצות שלהם וכיוצא בזה. אבל לאמיתו של דבר מי שאינו יודע במקרא, דהיינו לא קרא ושנה, עדיין לא יצא מגדר ע״ה. וכדאיתא במסכת סופרים הנ״ל. ובשו״ת תורה לשמה בשם הריא״ז.

ומעתה זכינו להגדרה נוספת. שכל מי שאינו בכלל קרא אע״פי ששנה, עדיין בגדר ע״ה הוא.

ונהדיר אנפין לנידו״ד שעם הארץ אינו יכול להיות חסיד. אם מהסיבות שאמרנו עד כאן ואם מסיבה אחרת.

וראינו לחז״ל שאמרו (שבת ס״ג ע״א) אם ראית ת״ח נוקם ונוטר כנחש חגרהו על מתניך. ואם ראית ע״ה חסיד אל תגור בשכונתו. ע״כ. ופרש״י אל תדור בשכונתו, שאינו יודע בדקדוקי מצות, ואין חסידותו שלם, וסופך ללמוד ממנו. ע״כ.

ולכאורה המאמר צריך ביאור שלמה לא יגור אצל חסיד ואפילו ע״ה. וגם לפרש״י שפירש שאין חסידותו שלם וכו׳. מ״מ ילמד חלק מהחסידות. ומה בכך שאינו שלם. הכלום יש אדם שלם. ובפרט שהת״ח נוקם ונוטר. ונקימה ונטירה אסורים. כדכתיב לא תיקום ולא תיטור את בני עמך וגו׳ (ויקרא י״ט י״ח).

אמנם זה נוכל לפותרו ע״פ מה שהטילו חז״ל חובה על הת״ח להיות נוקם ונוטר כנחש. וכמו שאמרו ביומא (כ״ב ע״ב) אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם. והכתיב לא תקום ולא תטור. ההוא בממון הוא דכתיב. ע״כ. וא״כ מפורש יוצא שחובה על ת״ח לנקום ולנטור. ופירש״י ביומא הנ״ל שאינו נוקם, נקמתו. ונוטר, איבה כנחש בלבו. ע״כ.

אמנם עדיין יקשה איך זה שעדיף ת״ח זה עד כדי שיחגרהו על מתניו. ואילו ע״ה זה אע״פי שאינו חסיד שלם, עכ״פ קצת חסיד הוא. ובכ״ז אמרו לא לגור בשכונתו. [וראה במהר״ץ חיות על יומא כ״ג שקשר בין שני המאמרים. כיע״ש].

ותחילה יש להסביר מה שדימו את הת״ח לנחש. לאמור נוקם ונוטר ״כנחש״. ולא מצאו דימוי אחר. וכבר עמד בזה החיד״א בספר פתח עיניים (יומא כ״ג ע״א) והביא מהירושלמי דפאה (פרק א׳) מר רבי שמואל בר נחמן אומר לנחש מפני מה אתה מהלך ולשונך שותת אמר לון דין גרם לי. מה הנייה לך שאת נושך. אריה טורף ואוכל, זאב טורף ואוכל, את מה הנייה יש לך. אמר להן אם ישך הנחש בלא לחש. אילולא איתאמר לי מן שמיא נכית לא הוינא נכית. ע״כ. ומבואר שאין לנחש כל הנאה בנשיכתו. ורק מחובתו היא לישוך.

ואפשר שזה רמזו חז״ל בדימויים ת״ח לנחש. שאמנם נוקם ונוטר, אבל

ללא הנאת ממון או הנאה אחרת מזה. שאם תהיה לו הנאה נמצא שם שמיים מתחלל. אי נמי במה שאמרו אם ישוך נחש בלא לחש וגו׳. שהנחש עושה שליחותו. כמו כן הת״ח עושה שליחותו. שתורה אמרה לו לנקום ולנטור. ובלבד שלא יחטיא מידת הדין כחוט השערה, כשם שהנחש אינו מחטיא לשנות ממה שנאמר לו. ואם אינו עושה כן אינו ת״ח. עכת״ד. יע״ש.

וראיתי בבן יהוידע (שבת ס״ג) שפירש מאמר זה על פי מה שאמרו רז״ל [ולא ציין הגאון הנ״ל היכן אמרו. ואני לא מצאתיו לפי שעה] שואלים את הנחש מהיכן אתה מטיל ארס. אומר להם מבין השניים. ע״כ.

והמפרשים ביארו מליצה זאת על פי מה שאמרו בברכות (ל״ג ע״א) תנו רבנן מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות. באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם הראו לי את חורו. הראוהו את חורו. נתן עקבו על פי החור. יצא ונשכו ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם ראו בני אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו אוי לו לאדם שפגע בו ערוד. ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא. עכ״ל. והנה במילה נח״ש נמצאות האותיות ש״ן וביניהן אות ח״ית, הרומזת לחטא. וזה פירוש המליצה שנח״ש מטיל ארס מאות חי״ת שהיא בין אותיות ש״ן. והיינו בין השיניים. שהחטא הוא הגורם. וכמו כן ת״ח אינו נוקם ונוטר מתוך רצון אישי או עניין פרטי. אלא כנחש הנוקם משום החטא. וכך הת״ח תפקידו להיות מוכיח את הציבור, ואפילו להענישם בשל החטאים שבידם, אם יש בידו לעשות כן.

ומה שאמרו חגרהו על מתניך, כי ראוי להיות דבק בת״ח. שכך ימצא מי שילמדנו ויתקננו תדיר. אך עכ״ז לא אמר דבק בו בת״ח אלא חגרהו על מתניך. שאולם קרוב אליך הוא. אך כמו חגורה שאין חוגרים אותה על הבשר אלא על הבגדים. וגם לא מהדקים אותה הרבה. כך יהיה דיבוק לת״ח. דשמא ידבק יותר מדי ונמצא לבו גס בו ופוגע בכבודו. עכת״ד. ע״ש.

ומכל מקום מעם הארץ יש להתרחק הרבה. ואפילו משכונה ששרוי ע״ה בו יש להתרחק. שת״ח אם פגע בו ומפייסו, נח להתפייס. וכמו שאמרו ביומא (כ״ב ע״ב) אבל ע״ה אע״פי שעושה עצמו חסיד, אין תוכו כברו. ובקרבו ישים אורבו. ואינו מתפייס. ולכן ראוי להתרחק ממנו. וכמו שכתב הרב עיון יעקב בשבת (ס״ג) הנ״ל. ע״ש.

ובכל זאת עם הארץ עדיף מבור. שעכ״פ יש לו יראת חטא. אלא שתמצא בהם דברים מוזרים ואמונות תפילות וטעויות לרוב. ואפילו מצוות אשר דרך כל ישראל לקיים אינם יכולים לקיימם כתיקונן. וכמו שכתב החפץ חיים זצ״ל בפירושו על אבות. שמצוות תפילין, שהיא מצווה תדירה ועמי הארץ מקיימים אותה ומשתדלים בה, הרי בהעדר הידע לא יבחינו אם התפילין מרובעות כנדרש בהלכה, ואם שחורים הם כל הצורך וכו׳. וזאת גרמה להם שאומרים שאין לסתם אנשים צורך

ללמוד בהלכות. כי אם לרבנים בלבד. ולכן אמרו שאין עם הארץ חסיד וכו'. כיע"ש.

אך עם כל זאת ולמרות כל זאת יש אצל עמי הארץ אמונה. לעיתים מוטעית ולעיתים יותר מזה. אך בכל זאת איזה שהוא בסיס יש גם לאמונתם התפלות. ובאמת נשאלתי פעם למה נוהגים ע"ה מעדה מסויימת לדבר דברי חול בשבת. אבל לפני כן מקדימים לבקש רשות. ואומרים ברשות שבת המלכה. או כיוצא בזה.

ואמרתי לבאר על פי מה שאמרו בירושלמי (דמאי ריש פרק ד') לוקח פירות ממי שאינו נאמן על המעשרות ושכח לעשרן, שואלו בשבת ואוכל על פיו. חשיכה מוצאי שבת, לא יאכל עד שיעשר כו'. ע"כ. ולכאורה אינו מובן מאי שנא שבת ומאי שנא מוצאי שבת. שבשבת נאמן ובמוצאי שבת אינו נאמן. אלא שאמרו שם רבי ביבי בשם רבי חנינה אימת שבת עליו והוא אמר אמת. ואם אימת שבת עליו בדה תנינן חשיכה מוצאי שבת לא יאכל עד שיעשר. ע"כ. הרי שע"ה יש יראת שבת עליו. ואינו מדבר דברי חול בשבת בלי רשות. ואמנם הבל יפצה פיהו. שאין כל היתר לדבר חולין בשבת. אך בכל זאת לעמי הארצות שלו, שבת עצמה יכולה להתיר לו דבר זה.

וכיוצא בזה ראיתי בספר ברוך שאמר על אבות במתניתין שכתב שכל דבר שהחזיקו עמי הארץ בטעות, יש לו איזה מקור שהטעו בו. ובעניין היראה משבת אפשר שהוטעו על פי מה שאמרו חז"ל (יבמות ו' ע"ב) לא משבת אתם מתייראים אלא ממי שהזהיר על השבת. כיע"ש. וטעו והטעו את עצמם להבין היפך העניין. שצריך לירא מהשבת. ובכלל זה לירא מלדבר בו שקר.

וגם נוכחתי לאפשרות שלמדו שלא לדבר שקר בשבת דווקא על פי המבואר במדרשים שכל בריאת העולם היא לתכלית יום השבת. ובעלי הרמזים נתנו בזה סימן שהמילה "ראש" נמצאת בתוך המילה בראשית. ובמילה ראש רמוזה השבת עצמה שהרי אחר אות רי"ש נמצאת באלפא ביתא אות שי"ן. ואחר אות אל"ף נמצאת אות בי"ת . ולאחר השי"ן יש או ת"ו. וביחד שבת. וכתיב (תהילים קי"ט) ראש דברך אמת. ודנו עמי ארץ על פי האמור שבשבת שהוא "ראש", דברך אמת, שיש לדבר אמת. ע"כ. יע"ש.

ולדידי לחינם טרח שכן יש לרמוז במילה "בראשית" ירא שבת. וע"כ טעו עמי הארץ להיות יראת השבת על פניהם לבלתי יאמרו דבר שקר. [וכמדומני שכבר רמזו בזה. וכעת לא אזכור מקומו].

איך שיהיה אם יראת חטא יש להם לעמי הארץ, חסידות אין להם. ומובן למה צריך להתרחק מהם. שגם יראתם טעות היא. שכל "חסידותם" בטעות יסודה. ויכולה ומסוגלת היא להטעות. ודי לו לאדם במה שטועה בעצמו. ואינו צריך סיוע מעם הארץ לכך.

ובפרט בזמננו אנו שרבו עד מאוד עמי הארץ המנסים לשלוט ולהשתלט על ת"ח התלויים בהם מצד מה שאמר החכם מכל אדם כי בצל החכמה בצל הכסף (קהלת ז' יב"). וחלילה להיכנע להם. ואם

משנה ז

אַף הוּא רָאָה גֻּלְגֹּלֶת אַחַת שֶׁצָּפָה עַל פְּנֵי הַמַּיִם. אָמַר לָהּ: עַל דְּאַטְפַתְּ אַטְפוּךְ, וְסוֹף מְטַיְפַיִךְ יִטּוֹפוּן:

משנה ח

הוּא הָיָה אוֹמֵר: מַרְבֶּה בָשָׂר-מַרְבֶּה רִמָּה, מַרְבֶּה נְכָסִים-מַרְבֶּה דְאָגָה, מַרְבֶּה נָשִׁים-מַרְבֶּה כְשָׁפִים, מַרְבֶּה שְׁפָחוֹת-מַרְבֶּה זִמָּה, מַרְבֶּה עֲבָדִים-מַרְבֶּה גָּזֵל (גְּזֵל), מַרְבֶּה תוֹרָה מַרְבֶּה חַיִּים, מַרְבֶּה יְשִׁיבָה-מַרְבֶּה חָכְמָה, מַרְבֶּה עֵצָה מַרְבֶּה תְבוּנָה, מַרְבֶּה צְדָקָה-מַרְבֶּה שָׁלוֹם, קָנָה שֵׁם טוֹב-קָנָה לְעַצְמוֹ, קָנָה לוֹ דִּבְרֵי תוֹרָה-קָנָה לוֹ חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא:

רואה ת״ח שאינו יכול עמם ירפה ויעזוב. ויהי להם אשר להם.

ולפי כל הנ״ל יש לבאר המשך המשנה ולא הביישן למד. שזה עם הארץ מחזיק עצמו כחסיד כמו שבארנו. והיינו שעושה לפנים משורת הדין. וממילא מחזיק עצמו שיודע הדין, שאל״כ איך עושה לפנים מן הדין. ולכן קשה בעיניו ללכת וללמוד, ומתבייש בזה. והוא בכלל ולא הביישן למד.

ונראה שדברים הללו לא יעברו מן הארץ עד יבוא יום המובטח ע״י עמוס הנביא (עמוס פרק ח׳ י״א) הנה ימים באים נאם ה׳ אלוקים והשלחתי רעב בארץ לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי ה׳. ע״כ. בב״א.

משנה ח׳

הוא היה אומר מרבה בשר מרבה רמה וכו׳.

פירש ר׳ עובדיה מברטנורא מרבה בשר מרבה רמה - המרבה באכילה ושתיה עד שנעשה שמן ובעל בשר, מרבה עליו רמה בקבר. וקשה רמה למת כמחט בבשר בבשר החי. וקמשמע לן האי תנא, שכל ריבויין קשים לאדם חוץ מריבוי תורה וחכמה וצדקה. עכ״ל.

והרב תוספות יו״ט על אתר הביא משם המדרש שמואל שכתב בשם הר״י בן שושן לא שדעתם שהמת מרגיש. אלא על שדעתו נקייה יש לו להצטער בחייו על ניוולו במותו. ושיחשוב למעט אותו ניוול ויחוש וירגיש מעכשיו הרימה שתשכנו במותו. כמו שמרגיש המחט בבשר החי. וימעט בניוולו ולא ירבה בשר כי מרבה בשר מרבה רימה. ע״כ.

והתוי״ט תמה על הדברים. כי הלא כל אדם לקבר יובל מכוסה בעפר.

ואין אדם רואה את ניוולו. ואין מי שידע בכל אלה האם האימה תישכנו או התולעת תאכלנו. וא״כ אין ניוול זה נחשב למאומה. וכש״כ כשהוא המתנוול בעצמו הרי הוא מת. ואין אתו יודע מן הניוול. וא״כ לאיזה סיבה יצטער עוד בחיי חיותו. אבל דבריהם אמת שאין זה מכוון להרגשת המת. אלא להרגשת נפשו של מת. שהיא הרואה בניוולו של מת ומצטערת מאוד על כך. והסכימו בזה גם חכמי אוה״ע בעניין השארת הנפש. וכמו שכתוב באיוב (י״ד כ״ב) אף בשרו עליו תכאב ונפשו עליו תאבל. ובשרו יכאב פירש הראב״ע שהוא לשון השחתה. וכמו (מלכים ב׳ ג׳ י׳) וכל חלקה טובה תכאיבו. והוא לשון מושאל לדברים בלתי מרגישים שהשחתם בהם כמו כאב אצל אדם. ואע״פי שלא אמרו בפירוש שקשה לנפש המת. מ״מ זאת כוונתם. וכמו שאמרה תורה דורש אל המתים. והכוונה לנפש המת וכו׳. עכת״ד. יע״ש.

והנה בשבת (י״ג ע״ב) תנו רבנן מי כתב מגילת תענית. אמרו חנניה בן חזקיה וסיעתו. שהיו מחבבין את הצרות. אמר רבן שמעון בן גמליאל אף אנו מחבבין את הצרות. אבל מה נעשה שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין. דבר אחר אין שוטה נפגע. דבר אחר אין בשר המת מרגיש באיזמל. איני, והאמר רב יצחק קשה רימה למת כמחט בבשר החי. שנאמר (איוב י״ד) אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל. אימא אין בשר המת שבחי מרגיש באיזמל. עכ״ל.

ופרש״י מחבבין את הצרות - שנגאלין מהן והנס חביב עליהן להזכירו לשבחו של הקדוש ברוך הוא. וכותבין ימי הנס לעשותן יום טוב כגון אלין יומין דלא להתענאה בהון כו׳. אין אנו מספיקין - לפי שהן תדירות. לשון אחר, אין אנו מספיקין מלעשות יום טוב בכל יום. אין שוטה נפגע - אין פגע רע בא עליו. כלומר אינו מכיר בפגעיו. כך, כמה נסים באים לנו ואין אנו מכירין בהן. בשר מת שבחי - הגדל באדם החי מחמת מכה או מחמת כויה אינו מרגיש באיזמל כשחותכין אותו. עכ״ל.

והנה מוכח מהגמרא שבשר המת ממש הוא שמרגיש. וכמו שאמרו קשה רימה למת כמחט בבשר החי. והראייה מאיוב ברורה כפשוטה שבשרו עליו יכאב. וכמו שהקשה בשפת אמת על שבת הנ״ל. והקשה מכלל דברי הגמרא לסברת התויו״ט שבנפש המת מיירי. ואילו מהגמרא מוכח שבגוף המת מיירי. וכיוצא בזה הקשה בחידושי מהר״ץ חיות לשבת הנ״ל. כיע״ש.

ובאמת שנחלקו בזה רבים ושלימים. וכל אחד מצא לו ראייה לשיטתו. ועיין ספר חסידים (סי׳ תתשס״ג) ובמקור חסד שם. שקיבץ המדברים בזה. מהמדרש ומהזוהר ומהפוסקים. כיע״ש.

ולכאורה יש להקשות ממעשה דרבי אלעזר ברבי שמעון (מציעא פ״ג ע״ב) שמצא לממונה המלך שהיה תופס גנבים. א״ל איך אתה יכול להם. והלא משולים כחיות, שיש להם תחבולות רבות. ומסתתרים ביום ואינם יוצאים אלא בלילה, כחיות. דכתיב בו תרמש כל חיתו יער. איכא דאמרי מהאי קרא קאמר ליה. ושמא טועה אתה ולוקח צדיק במקום גנב. א״ל הממונה וכיצד אעשה, פקודת המלך היא. אמר בוא ואלמדך כיצד תעשה. לך בשעה

רביעית לחנות. כשתראה איש ששותה יין ותופס הכוס בידו ומתנמנם שאל עליו. אם ת״ח הוא ומתנמנם זה משום שהשכים קום לגירסתו וללימודו. אם פועל הוא הרי ודאי השכים למלאכתו ואם עבודתו בלילה הרי מתעסק הוא במלאכה שאין נשמע קולה בלילה. ואם לאו גנב הוא. נשמעה עצתו של ראבר״ש בית המלך. אמרו לו קורא האיגרת הוא יהיה השליח. מינוהו לרבי אלעזר ברבי שמעון והיה תופס גנבים. שלח ליה רבי יהושע בן קרחה חומץ בן יין עד מתי אתה מוסר עמו של א-לקינו להריגה. שלח ליה קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח ליה יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. יומא חד פגע ביה ההוא כובס. קרייה חומץ בן יין. אמר מדחציף כולי האי שמע מינה רשיעא הוא. אמר להם תפסוהו. תפסוהו לאחר שנתקררה דעתו הלך לפדותו ולא הצליח. שכבר תלאו המלך. קרא עליו הפסוק (משלי כ״א) שמר פיו ולשונו שמר מצרות נפשו. ואע״פי כן היה עומד מתחת לתלייה והיה בוכה. אמרו ליה רבי, אל ירע בעיניך. שהוא ובנו בעלו נערה מאורסה ביום הכיפורים. הניח ידו על בני מעיו, אמר שישו בני מעי, שישו. ומה ספיקות שלכם כך, ודאית שלכם על אחת כמה וכמה. מובטח אני בכם שאין רמה ותולעה שולטת בכם. ואפילו הכי לא מייתבא דעתיה. השקוהו סמי שינה ועיילוהו לביתא דשישא וקרעו כריסו. והיו יוצאים ממנו סלים מלאים של שומן. לפי שהיה בעל בשר מאוד והושיבום בשמש בתמוז ואב ולא הסריחו. כל תרבא נמי לא סריח אם אין בשר עמו. אלא שומן זה היה לו חתיכות בשר אדומים, ודינו להסריח, ועכ״ז לא הסריח. ע״כ.

הא קמן שמרבה בשר היה. ואע״פי כן לא שלטה בו רימה. ושמא תאמר שלא היה בעל בשר כ״כ והלא מבואר בהמשך הגמרא שם שכשהיו ר׳ אלעזר ור׳ ישמעאל בר׳ יוסי עומדים זה מול זה היה צמד בקר יכול לעבור תחתם. כיע״ש. זאת ועוד שכשנפטר מן העולם אמר ר׳ אלעזר לאשתו יודע אני ברבנן שכועסים עלי ולא יתעסקו בי כפי כבודו. תניחי אותי בעלייה ולא תפחדי ממני. הניחתו לא פחות משמונה ולא יותר מעשרים ושתיים שנה. ולא הבאיש ורימה לא היתה בו. ע״כ.

ואולם ראיתי במהרש״א שאע״פי שדרש ר׳ אלעזר על עצמו אף בשרי ישכון לבטח. דהיינו ששומן ובשר שהוציאו ממנו לא הסריח. הני מילי לעניין סרחון וריקבון. אבל רימה שלטה בו. וכמבואר בהמשך הגמרא. שיום אחד ראתה אשתו תולעת יוצאת מאזנו. חלשה דעתה של האשה. בא אליה בחלום וא״ל שאין זה כלום ואל לה לפחד. רק שיום אחד שמע גנותו של ת״ח ולא מיחה כראוי. כיע״ש. אלמא שרימה שלטה בו. ע״כ.

ודחאו בעיון יעקב מדברי רש״י בפרשת בשלח (שמות פרק טז׳ כ׳) וירום תולעים ויבאש - הרי זה מקרא הפוך. שתחילה הבאיש ולבסוף התליע. כענין שנאמר (פסוק כ״ד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. וכן דרך כל המתליעים. ע״כ. הרי שלפני הרימה יבוא הריקבון. ואין רימה בלא ריקבון תחילה. וכיוון שלא הרקיב ממילא גם רימה לא היתה בו. כיע״ש. [וכדברי רש״י כתב גם הראב״ע. ע״ש. ובתהילים (ס״ה י׳) וכ״ה במכילתא דר׳

ישמעאל פרשת בשלח. כיע״ש. וכ״ה במכילתא דרשב״י].

ואפילו לדברי הרמב״ן בשמות הנ״ל שהרים תולעים לפני שהבאיש. וע״ד נס הפך הטבע. כיע״ש. עכ״ז מעשה דר״א אם על דרך טבע רימה לא שלטה בו. ואם ע״ד נס גם רימה לא שלטה בו. ונדחו דברי המהרש״א בזה. וא״כ יש מרבה בשר שאינו מרבה רימה. [וכדברי הרמב״ן משמע קצת בשמות רבה (כ״ה י׳). ע״ש].

אך י״ל שעיקר חיליה דמהרש״א מהגמרא דבתרא (י״ז ע״א) תנו רבנן שבעה לא שלט בהן רמה ותולעה. ואלו הן: אברהם יצחק ויעקב, משה אהרן ומרים, ובנימין בן יעקב. אברהם יצחק ויעקב, דכתיב בכל, מכל, כל. משה. אהרן ומרים, דכתיב ע״פ ה׳. בנימין בן יעקב, דכתיב (דברים ל״ג) ולבנימין אמר ידיד ה׳ ישכון לבטח עליו. וי״א אף דוד, דכתיב (תהילים ט״ז) אף בשרי ישכון לבטח. ואידך, ההוא רחמי הוא דקא בעי. ע״כ.

וכתבו התוס׳ שם (ד״ה שבעה שלא שלטה בהן רמה) תימה לרשב״א דכולהו צדיקי נמי דאמר בשבת בפ׳ שואל (דף קנב ע״ב) ורקב עצמות קנאה, מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו נרקבין ושאין קנאה בלבו אין עצמותיו מרקיבין. וי״ל דיכול להיות שלא ירקב וישלוט בו רמה. כדאמר במעשה דרבי אלעזר בן שמעון בהשוכר את הפועלים (ב״מ פד ע״ב) דנפיק ריחשא מאודניה. ע״כ.

וכפי זה נמצאו התוס׳ חולקים במציאות. שמעיקרא ריקבון. ורק לאחר מכן רימה. ואולי על פי הנס י״ל להפך. אך לא על פי המציאות. והתוס׳ לא ירדו לחלק בזה. ובכל אופן כפי סוגיין אין לחוש לאותו תולעת. שאינו כי אם על מעשה מסויים שלא מיחה כראוי על עלבון של ת״ח. כיע״ש.

וכיוון שבאנו לכאן א״כ י״ל שעל מה ששמע עלבון של ת״ח נענשה אזנו. וא״כ כריסו לא נענש ורימה לא היתה בו. בע״כ לומר שלא עברו עבירה. ולמרות שהוא הרבה בשר אין לו לחוש לרימה כיוון שכריסו לא עבר עבירה.

וראיתי במדרש שמואל שהקדימני בקושיא זאת ותירץ שאע״פי שכל אדם אין לו להרבות בשר. שכל מרבה בשר מרבה רימה. שאני ר׳ אלעזר שהיה מרבה בשר מטבעו. ולא מרוב אכילה. ע״כ. ע״ש.

וכשאני לעצמי לא אבין מנ״ל דבר זה. דלאו מילתא פסיקתא היא. ועוד שמי שמטבעו מרבה בשר לא תשלוט בו רימה בשל כך. והלא סתם לנו התנא מרבה בשר מרבה רימה. ואין זה משנה מה הסיבה לאותו ריבוי בשר.

ועלה בדעתי לפרש על פי הגמרא פסחים (מ״ט ע״א) תניא רבי שמעון אומר כל סעודה שאינה של מצוה אין תלמיד חכם רשאי להנות ממנה. כגון מאי אמר רבי יוחנן כגון בת כהן לישראל ובת תלמיד חכם לעם הארץ. דאמר רבי יוחנן בת כהן לישראל אין זווגן עולה יפה וכו׳. תנו רבנן כל תלמיד חכם המרבה סעודתו בכל מקום, סוף מחריב את ביתו, ומאלמן את אשתו, ומייתם את גוזליו, ותלמודו משתכח ממנו, ומחלוקות רבות באות עליו, ודבריו אינם נשמעים, ומחלל שם שמים ושם רבו ושם

אביו, וגורם שם רע לו ולבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות. מאי היא אמר אביי קרו ליה בר מחים תנורי. רבא אמר בר מרקיד בי כובי. רב פפא אמר בר מלחיך פינכי. רב שמעיה אמר בר מך רבע. ע״כ.

ופירש״י בת כהן - צריכה להינשא לכהנים ולא לפגום משפחתה להינשא לישראל. אין זווגן עולה יפה - במזל טוב. מאי היא - מה עולה בידן. או אלמנה או גרושה או זרע אין לה - כדכתיב (ויקרא כב) ובת כהן כי תהיה לאיש זר וסמיך ליה ובת כהן כי תהיה אלמנה וגרושה וזרע אין לה וגו׳. או קוברה - בלא זמן. תלמיד חכם - הוא שבח לו אבל עם הארץ ואינו כהן גנאי הוא לו לאהרן ונענשים. ומאלמן את אשתו - שמבקש לימודו ואי אפשר לו וגולה למזונות. והרי אשתו באלמנות חיות. גוזליו יתומין. ותלמודו משתכח - שאינו עסוק לחזור עליו. ומחלוקות רבות באות עליו מחמת ששכח תלמודו או הקפות שמקיף מחנוונים לסעודותיו. קרו ליה - לבנו. מרקיד בי כובי - כדרך הליצנים שמשחקין ומרקדין בחנויות להשקותן בשכרן. מלחיך פינכי - קערות. מך רבע - מקפל לבושו ורובץ וישן דרך המשתכרין אינו מספיק לילך לביתו ולשכב על מטתו אלא מקפל לבושו תחתיו וישן. מך - כמו בר חמרא מוך שקיך וגני (תענית ו׳ ע״ב). ע״כ.

ואולם יש תיקון לדבר. וכמו שכתב בשו״ת מהר״ם מרוטנבורג (חלק ד׳ דפוס פראג סי׳ תר״ה) וששאלת היאך אנו אוכלים בנישואין בת כהן לישראל [או] בת ת״ח לע״ה, או כשמקיזין ואדם מזמין את חבירו, או כשיש לו אורחים, הא סעודות רשות נינהו. שמא ע״כ נהגו לומר שירות ותשבחות להקב״ה ולהללו על החסד שעושה עם אדם ע״ה ועם שאר בריותיו תדיר א״כ אינה סעודת הרשות. [דסעודת הרשות] נראה דלא מיקרי אלא היכא דאיכא שמחה דלאו מצוה כגון סעודת אירוסין ונישואין בת כהן לישראל או בת ת״ח לע״ה או בשמחת מריעות או כגון בחנוכה שמרבים סעודות אלו לאלו. ע״כ.

וראיתי בשפת אמת על הש״ס לפסחים הנ״ל שהקשה למה לא נאמר כפשוטו מסעודת רשות ממש. ולמה נזדקק לומר בסעודת אירוסין או בת ת״ח לע״ה וכיוצא בזה. ואפשר דלא ס״ל לאסור סעודת רשות משום דע״כ צריך הוא לאכול ומשום שאוכלין הרבה בני אדם אין איסור יותר וכו׳. ע״כ.

ואולם יש לדחות בפשיטות שסעודת רשות היא כשיש שמחה עכ״פ. אבל אינה שמחה של מצווה. וכמו שפירט לומר סעודה שלאחר הקזת דם. או סעודת מרעים. שיש בהן שמחה. רק שאין השמחה של מצווה. אבל סתם סעודה רגילה שחייב אדם לאוכלה כפי טבע האדם לאכול לקיומו, בזה אין כל חשש. ואפילו יש בה אנשים הרבה כיוון שאין בה שמחה.

ובכל זאת אמרתי ליישב קושייתו בהקדים מעשה שהובא בבן יהוידע על מציעא הנ״ל [ואולם בהקשר אחר אבל יתאים לכאן בשינוי קצת] שבאחד החצרות נסתמה החפירה הנקראת בלשון ערב ״בלוע״. ובלשוננו ביוב. ונלאו אנשי החצר לפותחה כי לא יכולו. וע״כ הזמינו שני אנשים המומחים בעבודה הזאת שיפתחו להם את הסתימה. והנה באו שני אנשים

לעבודה ועמלו כמה זמן עד שהגיע שעת האכילה. עשו הפסקה רחצו ידיים ופנים מן הזוהמה של החפירה והתכוננו לאכול. והנה האחד הלך רחוק ותפס לו פינה מרוחקת. חבירו לעבודה ראה שהלך לאותה פינה והלך גם הוא לשם. והנה כשהתקרב וישב לאכול על ידו קם הראשון והלך למקום אחר. ראה השני שכך עשה וחשב שמא לא נוח לו במקום הראשון. ושמא יותר מאוורר במקום השני. קם גם הוא והלך וישב על יד חבירו. קם ההוא ממקומו והלך למקום אחר. הקפיד חבירו על כך. שנראה בעליל שאינו רוצה לשבת בקרבתו. ועל מה ולמה. וכי חטא כלפיו בדבר מה. התקרב אליו ושאלו על מה ולמה מתרחק ממנו. והלא חברים לעבודה אנו. א"ל איני יכול לסבול ריח בגדיך המטונפים צואה ושתן. א"ל והלא בגדיך כבגדי. וגם הם מלוכלכים ומטונפים כבגדי. ועל מה למה תתרחק ממני. א"ל אותו חבר והלא בדוחק אני יכול לשאת את ריח בגדי המטונפים. ואיך אשא בתוספת ריח בגדיך המטונפים. ע"כ.

וכיוצא בזה י"ל גבי סעודות הרשות. שאמנם אמת הוא שאין אדם יכול לחיות בלא אוכל. ולכאורה כיוון שכן הוא מה זה משנה אם יאכל לבדו או אם עוד מאה איש. וכקושיית השפת אמת.

אך האמת תורה דרכה שנכון הוא שא"א בלי אוכל. אבל מי אמר שמשום כך יש לארוחות אלו היתר. שבאמת בגלל הצורך מוכרח האדם לאכול גם סעודת הרשות. אבל למה לעשות זאת ברוב עם. והלא מסעודת הרשות שאינה מצווה כלל סביר להניח שאין להקב"ה נחת רוח כלל. ואינו בכלל מצווה. ואת ריח החיוב באכילה של רשות בקיום הגוף ניחא. אבל למה לאכול בצוותא חדא. והלא ריח סעודה של רשות כריח העולה מן הביוב. שגם הביוב הוא הכרח למרות ריחו. ולכן ריח של סעודת הרשות של עצמו שפיר יכול לסבול אותה. אבל ריח סעודת רשות של מי שהוא אחר אינו יכול לסבול אותה.

ובזה מתורצים ונדחים דברי הרב שפת אמת. שנכון הוא שסעודת רשות כורח המציאות הוא. אך עכ"ז אינו סביר לעשותה ברוב עם. כי הלא סעודת הרשות אין ריחה עולה יפה לפניו יתברך. ודי שכל אחד יריח בריחו. ולמה לעשותה ברוב עם ולהריח ריח כולם.

וכבר אמרו רבותינו המקובלים שכל דבר יכול להיות לשם שמיים ועבודת השם יתברך. כי האוכל אם כוונתו לחזק גופו שיהיה בריא וחזק לעבודתו יתברך הלא למצווה תחשב אכילתו. וכן הישן להחליף כוחות ולקום רענן לעבודת השם וללמוד תורתו. מצווה ודאי תחשב לו. ואין בזה כל הבדל אם אוכל לבדו או עם בני עלייה כמוהו המכוונים באכילתם ובשנתם לעבודת ה' יתברך. כי רק האוכל לעדן עצמו בתענוגים, לאכול מעדנים ולשתות ממתקים, ומתכוון להנאת עצמו, אין בזה מצווה. אך עדיין אינה סעודה של רשות. עד שיהיה בה שמחה.

והנה אמרו בגמרא דמציעא (פ"ד ע"א) הנ"ל שלאחר שניתן ר' אלעזר בעלייה אחרי מותו, היתה אשתו נכנסת אליו ובודקת בשערותיו אם חי או מת. וכל פעם שהיתה מסתלקת מלפניו היתה תולשת שער משערות ראשו והיה יוצא דם. באופן שלא הרגישה כלל שהוא מת. ומה גם

שהיה משיב בדינים. שהיו בעלי דין מתייצבים אחר דלת חדרו ומריצים טענותיהם לפני הדלת. והיה קולו נשמע באומרו פלוני זכאי ופלוני חייב. ועוד כהנה מעשים והוראות מהוראות שונות. באופן שלא הרגישה כלל שהוא מת.

וראה בבן יהוידע במציעא הנ״ל שזכתה לכך באהבתה אותו. שהיה מטפלת בו בזמן ייסוריו. ולכן גם לאחר מותו זכתה להיות משתעשעת בו כאילו חי. כיע״ש. והוא ההפך ממה שאמרו ז״ל שמאלמן את אשתו וכו׳. שאפילו לאחר מותו היה בגללה כאילו חי. אלא ודאי שלא נהנה ר׳ אלעזר מסעודת הרשות כלל. ולכן לא שלטה בו רימה לא בחייו ולא לאחר מותו. זולת אותה תולעת קטנה שיצאה מאזנו בשל מעשה שלא מיחה על עלבון ת״ח כראוי.

אבל בעלמא מרבה בשר מרבה רימה. שכן אין נזהרים שתהיה האכילה לשם מצווה. שאפשר בזה גם סעודת רשות להפכה לסעודת מצווה ע״י שירות ותשבחות או אמירת דברי תורה.

ומסתברא לענ״ד ששירות ותשבחות וד״ת יש לאומרם תחילה לפני האכילה. שאל״כ הוא בכלל אוכל מזבחי מתים (אבות פ״ג משׁ׳ ג׳). ולא כפי שנוהגים העולם שלאחר שאכלו ושתו אז יאמרו דבר תורה אחד קטן כדי לצאת י״ח. או לעיתים יצאו י״ח באמירת מים אחרונים חובה. שאמנם הלכה היא, ובכלל ד״ת, ודי בזה כדי לצאת מידי אכילה מזבחי מתים. אבל אין די בזה כדי להפוך הסעודה לסעודה של מצווה.

ועוד זאת רעה חולה שכשיושבים בסעודת נישואין שכפי מה שלמדנו לא כל סעודת נישואין היא סעודת מצווה. ונוסף ע״ז באים המוזמנים ויושבים ומתחילים באכילה ושתייה בטרם נערכו הנישואין כלל. ואין עדיין מצווה כלל כדי שתהיה הסעודה הזאת סעודת מצווה. דשמא יתחרטו הוא או היא ברגע האחרון או שאר אונסים ח״ו ולא תצא החופה לפועל כלל. וגם אם תצא בשע״ט ובמז״ט כל האכילה אשר לפניה אינה של מצווה כלל. וכן בבר מצוות וכיוצא בזה. ובת מצווה אינה מצווה כלל. אם לא בד״ת תחילה או שירות ותשבחות תחילה.

ואמנם יאמר האומר שהמשנה באבות מדברת על שלושה שאכלו על שולחן אחד ולא אמרו עליו ד״ת וכו׳. שנראה שדווקא בשלושה. ולא ביחיד או בשניים. ועוד משמע שלא אמרו ד״ת כלל. לא בתחילה ולא בסוף. אבל אם אכלו ולבסוף אמרו ד״ת מי יאמר שאין זה בסדר.

ויש להשיב על פי דברי זוהר חדש (רות מז ע״א) שאדם צריך לאכול לחמו בנחת כמי שיושב לפני המלך. וצריך להיות על אכילתו ד״ת שכך שנינו שכל שולחן שאין עליו ד״ת הרי זה כאוכל מזבחי מתים. והקב״ה מחלק בכל יום ובכל לילה מזונות לעולם. לעליונים ולתחתונים. בלילה מחלק למלאכים המשרתים בלילה, שהם אוכלים בלילה. שנאמר ותקם בעוד לילה ותיתן טרף לביתה וחוק לנערותיה. וביום מחלק מזונות למלאכים המשרתים ביום. ולאחריהם מחלק מזונות לכל באי עולם. וכל מלאכי רום בזמן שאוכלים מזונותיהם

כולם משבחים ומודים ומנשאים את ריבונם. ובאותו אופן ישראל אשר למטה צריכים להיות ממש כחברים של מלאכים אלו. עכת״ד. ע״ש.

ועדיין יאמר האומר שתוך כדי אכילה בין מנה למנה הוא שצריך לומר דברי תורה. שא״א לומר שתוך כדי אכילה ממש יאמר דברי תורה שקיי״ל (תענית ה׳) שאין משיחין בסעודה. שמא יאמר דבר תמוה וימהר חבירו להשיבו ויקדים קנה לוושת כיוון שאין בית הבליעה פנוי ונמצא מסתכן. דשמא יחנק. אבל בין מנה למנה בית הבליעה פנוי ויוכל לומר ד״ת.

אבל גדולה מזאת חמותי ראיתי למהר״ם אלאשקר בס׳ מרכבת המשנה שצריך האדם קודם שיאכל שיקבע עתים לתורה. ובשעת האכילה שאינו יכול לפתוח שום ספר ידבר במה שלמד קודם וישתעשע במה ששנה קודם. ואם בא לידו חידוש יספר לחברו וכן יעשה האחר. וכשיעשו זה העניין אז יתקיים בהם בכל דרכך דעהו (משלי ג׳ ה׳). ואחז״ל (ברכות סג ע״א) ואפילו לדבר עבירה. ומזה הענין יפורש ג״כ כי תשב ללחום את מושל בין תבין את אשר לפניך (משלי כ״ג א׳). כלומר כשתשב ליתן לחם לכוחות החמריות אשר הם באים מצד היצר הרע המושל עליך, בין תבין את אשר לפניך. כלומר התבונן במה שלמדת קודם האכילה וזהו את אשר לפניך. ואם תעשה זה, ושמת סכין בלועך. והוא כאילו אתה נועץ חרב בגוף שלך, ואז ישבר כח היצר הרע, וזהו אם בעל נפש אתה.

והנה מה שהתחיל בשלשה, לפי שהם זימון. ומצוה גוררת מצוה. ואם לא דברו בתורה, הנה בא להם זה הענין מצד רוע טבעם, ועל כן אם לא דברו בדברי תורה, נחשב להם לעבירה. והוא הדין ג״כ לשנים, והוא הדין לאחד, שצריכים לדבר בדברי תורה. אבל עונש השלושה הוא יותר גדול, וכל שכן אם הם יותר משלשה. ע״כ.

ונמצא כמבואר שדברי תורה וההתבוננות בהם היא לפני האכילה. וכמו כן מבואר ששלושה שאכלו כאחד לאו דווקא. שה״ה ליחיד. ומה שכתבו הפוסקים שבאמירת הלכה של מים אחרונים חובה יצא בזה חובת ד״ת על השולחן, זה אינו אלא בדיעבד. וכדי שלא תחשב אכילתו זבחי מתים. אבל סעודת מצווה אין בזה. ויש בזה משום מרבה בשר מרבה רימה.

מרבה נכסים מרבה דאוון. כך הנוסחא בספר רבינו משה ז״ל ובספר צרפתים, וכן הוא במשניות שלנו. והוא לשון דאגה, כמו דאגה ודאבון בבי״ת, והבי״ת והו״ו מתחלפים, כמו גוויה גביה, וכן אחרים. ותרגום ביגון שאולה, בדאוונא.

ואמר, כי ריבוי הנכסים גורם לו ריבוי דאגות. כי בכל יום קול פחדים באזניו שמא יגזלוהו ממנו בית המלך, או יבוא עליו לסטים ויהרגוהו, וגם בלילה לא שכב לבו. והיה אומר אחד מן החסידים, המקום יצילני מפזור הנפש. ואמרו לו, מהו פזור הנפש. אמר להם, שיהיה לו ממון בראש כל ההר ובכל קריה. והוא שאמר הכתוב מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה (קהלת ה׳ י״א). והשובע לעשיר איננו מניח לו לישון. וזה הפך מחשבתו, כי הוא חושב כי יכבדוהו לרוב עשרו וירבה בתענוגים, ואין לו אלא ריבוי דאגות. ועל זה נאמר אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה׳ ט׳).

ואולם ראיתי בספר העיקרים להר״י אלבו (מאמר שני פרק כו׳) שיצא לחקור משמעות המילה ברכה. מה היא ומה מהותה. ובין דבריו כתב נמצא לשון ברכה על רבוי ההצלחות המתחלפות, כי נמצא אותו על העושר בפנים מתחלפים. ויהי ברכת ה׳ בכל אשר יש לו בבית ובשדה (בראשית ל״ט ה׳). ואמר שלמה ברכת ה׳ היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י׳ כ״ב). לפי שמדרך העושר כי כשיבא במינים רבים מתחלפים שזה יהיה סבת העצב והטורח הגדול, כאמרם מרבה נכסים מרבה דאגה, אמר כי העושר הבא בברכת השם אף על פי שיבא במינים רבים מתחלפים, לא יוסיף השם יתברך עם העושר ההוא העצב אשר מדרכו שימשך אל העושר.

וכפי זה יש לחלק ולהבחין בין נכסים הבאים לאדם ע״י טירחה מרובה ויגיעה מרובה. וכגירסת האבות דר׳ נתן. מרבה נכסים מרבה יגיעה. לבין נכסים הבאים לו ע״י ברכת ה׳.

ומספר ביהודי אחד מעשירי ברלין ופרנסיה ור׳ דניאל יפה שמו. שבצעירותו היה ילד עני עד כדי כך שלא היה בידו אפילו ללמוד לקרוא. כי היה צריך לתור אחר הפרנסה בכל יום. ומה כבר יכול להרוויח בחור צעיר שאין לו כל השכלה. ובאיזה עבודה יעסוק. ולדניאל יפה זה היה לו חבר ושמו דוד. אף הוא בחור עני מרוד. ושניהם היו תרים ביחד אחר הפרנסה. וביניהם אהבה וידידות אמיתית. ויום אחד האיר להם המזל פנים קצת יותר ומצאו שניהם עבודה אצל סוחר סוסים אחד. לא עבודה חשובה כ״כ וגם לא שכר הרבה שולם להם עבורה, אך בכל זאת עבודה קבועה, לחם לאכול וקורת גג לישון תחתיה. ובעיקר משום שהיה עם חבירו דוד. ובלילות היו משוחחים ביניהם על מצבם ועל עתידם.

דוד היה מרוצה בעבודתו וממצבו. הוא אהב את הסוסים ונהנה להאכילם ולטפל בהם. אבל דניאל לא היה מרוצה. ורצה לעזוב את המקום, העיירה דסוי, עיירה קטנה שאין בה אפשרות להתפתח, ולנסוע לעיר ברלין. עיר גדולה ומתקדמת עם אפשרויות רבות של קידום. ואפשר למצוא בה פרנסה בריווח.

אך חבירו דוד לא כך היתה דעתו. הוא אהב את הסוסים ובעיקר סוסים לבנים. וכשגילה דניאל שרוצה לנסוע ברלינה אמר לו חבירו דוד אני אשאר פה. נוח לי בעבודתי ומצפה אני לראות בחלומי סוס לבן. כי שמעתי מפי המגיד שיעור בעין יעקב שהרואה סוס לבן בחלום סימן טוב הוא לו (ברכות נ״ו ע״ב). ודע שכן הוא, שאתמול הובלתי סוס לבן שמכר בעה״ב ליהודי אחר והוא נתן לי שני דוקאטים והוסיף לי עוד מתנה אולר זה. והוציא מכיסו את האולר.

והאולר היה יפה להפליא ומעשה ידי אומן. עשוי מקרן ועליו פיתוחים צבעוניים. הלהב עשוי פלדה ומבריק לאור השמש. דניאל ראה את האולר וחמד אותו. אמר לחבירו בודאי אולר זה שווה לפחות חמש מארק. א״ל חבירו אני מוכן למכור לך האולר בחמש מארק כפי שהערכת אותו. א״ל דניאל אילו היו לי חמש מארק הייתי קונה אותו ממך. אך דא עקא שאין לי בכיסי כי אם פרוטות אחדות. אבל אע״פי כן תמכור האולר ואני מבטיח לך

לשלם תוך שלושה ארבעה חודשים. השיב חבירו והלא אתה רוצה לנסוע לברלין. האם אסע לברלין או אתה תבוא לפה בכל חודש כדי לשלם לי החוב.

דניאל מאוד רצה את האולר ודמעות נקוו בעיניו כשראה שאינו יכול לקנותו. מתוך סערת רוחות פנימית קם ואמר לדוד. הלא אתה יודע שאני נוסע לברלין. ולבי אומר לי כי עוד אתעשר בעה״י. אציע לך הצעה שכל רכושי שיהיה לי בעתיד מעבר לעשרת אלפים מארק יהיה שלך תמורת אולר זה. ורק תמכור לי את האולר.

דוד עמד משתאה. האם חבירו רציני בהצעתו. והלא כל השומע יצחק לו. כי מי קונה אולר ששווה חמש מארק בכל רכושו של זולתו מעל עשרת אלפים מארק. ומי מוכר לאדם שאין בכיסו כי אם כמה פרוטות על סמך שיתעשר בעתיד. אבל דניאל נחוש בדעתו. וא״ל אתה מאמין בחלום של סוס לבן ואני מאמין שה׳ יהיה בעזרי ואתעשר. מכור לי האולר ואני מציע לך כל מה שיהיה לי מעל עשרת אלפים מארק. הרהר דוד בדברי חבירו דניאל ולבסוף הסכים למכור לו האולר תמורת כל מה שיהיה לו מעל לעשרת אלפים מארק.

דניאל נסע לברלין והתקבל תחילה כנער שליח באיזה בית מסחר. ומהפרוטות שהרוויח היה מפריש ומשלם למורה שילמדהו לקרוא ולכתוב. וחשבון ושפת אשכנז (גרמנית). והיה אוסף פרוטה לפרוטה כדי לקנות ספרי לימוד. וגם מלמד לעצמו לקח שילמדהו לקרוא ולכתוב בשפה העברית וילמדהו הלכות ודרכי חיים. עם הזמן נפתחו הדרכים לפניו. ותחילה עבד באיזה בית מסחר כמנהל חשבונות. ואח״כ עבר להיות פקיד בבנק. וכל הזמן היה אוסף פרוטה לפרוטה. עד שבבוא היום פתח בנק לעצמו. וילך האיש הלוך וגדל עד כי גדל מאוד. ולא זכר את חבירו דוד ולא את מעשה האולר כלל.

ודוד זה שנשאר בעיירתו ובמקומו גם הוא שכח את כל העסק של האולר. נשא אשה וילדה לו בנים. ובמעט כסף שהצליח לחסוך שלח ידו במסחר. קנה פה ומכר שם. אבל ההצלחה לא האירה לו פנים. ומהר מאוד מצא עצמו מטופל באשה וילדים. ולרש אין כל. ודאגת הפרנסה היתה מנת חלקו בכל יום. מהדוחק של המזונות מתו עליו בניו ובנותיו רח״ל. ל״ע ול״ע. ולא נשאר לו כי אם בת אחת, שרה שמה, והיא בת זקוניו.

ובכל ימות השבוע היה בא לביתו לאחר יום של חיפוש אחר כיכר לחם וגם זה לא עלה בידו. ורואה בצער אשתו שבמסתרים תבכה נפשה. וגם על פני בתו נראית עננה של צער. וזאת היתה מנת חלקו כל הימים. פרט ליום שבת. שאשתו הכשירה היתה משתדלת שלא יחסר בשבת כלום. ואמנם לא בשר ולא מעדנים הביאה על שלחנה. אבל חלות ויין ונרות דולקות ואיזה תבשיל כל שהוא על השולחן לא חסר. וכשהיה דוד חוזר מביהכנ״ס ורואה נרות דולקות ושולחנו ערוך היה זה לו תרופה לכל צערו בימות השבוע. והיה שמח ומשמח את אשתו ואת בתו היחידה.

והנה באחד השבתות לאחר שינה של שבת תענוג נכנס אליו שכנו. ובפיו דבר בעניין שידוך בנו עם בתו של דוד. דוד ואשתו שמחו לקראת ההצעה כי השכן בעל אמצעים היה. ועכ״פ יותר ממה שיש להם

יש לו. וכך תחיה בתם חיים טובים יותר. ועכ״פ לא תרעב ללחם כפי שזה בבית אביה. ואולי גם תחזור אליה שמחת החיים ועננת העצבות שעל פניה תימחק. וכמובן שהסכימו להצעה אם הבת גם היא תסכים לה.

אבל מכשול אחד היה בדבר. כי הנה השכן מתנה כל הענין בנידוניא של אלף דולר. לא פחות. כי הרי בנו כלילת המידות הוא. אברך יודע ספר ונעים הליכות. וכבר הציעו שידוכין עם יותר כסף. ונערות יפות יותר מבתכם. אבל מה נעשה שהבחור חשקה נפשו בבתכם. תנו אותה לי בתוספת נידוניא של אלף דולר.

חפו פניו של דוד. וכי מניין לו סך של אלף דולר לתת נידוניא לבתו. ואפילו לחם לאכול בכל יום אינו מצליח להביא. אך מצד שני הסתכל בפני אשתו ובפני בתו שקרנו משמחה. ומה יעשה כעת.

אך הנה האורח אבי החתן אומר לו שלא מזמן היה בברלין. ושם יש עשיר גדול ונדיב ידוע. ואולם אינו יודע את שמו. אבל קלט באחד השיחות שמי שהוא רמז לו שבעבר היה מטפל בסוסים. וכיוון שאתה גם הייתה מטפל בסוסים שמא אתה מכיר אותו. ור׳ דניאל יפה שמו.

השיב לו דוד ודאי אני מכיר אותו. והוא היה חברי הטוב בימים עברו. ויאמר לו השני א״כ סע אליו ותבקש ממנו הסך של אלף דולר לנידוניית בתך. כי לא אתן לך להסתתר אחר מעטה של עניות. ובלי אלף דולר לא יהיה שידוך. במוצאי שבת לאחר ההבדלה הרהר דוד בדעתו והחליט לנסוע לברלין.

הגיע דוד לברלין ביום יפה ושטוף שמש. בירר היכן ביתו של דניאל יפה ושם פעמיו לשם. הגיע ומצאו על המרפסת בשעת ארוחת בוקר ומעיין באיזהו ספר. ניגש אליו דוד שלנו ובקול תחנונים אמר לחבירו לשעבר ר׳ דניאל יהודי עני אני. וה׳ ברך אותי בכל. כלומר שיש לי בת שהגיעה לפרקה וצריך אני להשיא אותה. ושאלתי ובקשתי...

דניאל היה קצר רוח. הוציא מכיסו כמה מעות השוות דולר אחד ואמר לעני הנה שלך לפניך. ושיהיה בשעה טובה. והנח לי. אבל העני לא פשט את ידו לקחת הדולר. אלא אמר לו ישמע לי ר׳ דניאל שמי דוד ואני זקוק לאלף דולר נידונייא לבתי. הסתכל עליו דניאל כמו שמסתכלים על משוגע וא״ל מה לך עני מרוד לנהוג כאחד הגבירים ולהבטיח לבתך אלף דולר נידונייא. אולי שתוי אתה. קח את הדולר וצא מעל פני.

אבל העני פתח פיו בחכמה לאמור אני דוד חברך לשעבר בזמן שעבדנו אצל סוחר הסוסים בעיירה דסוי. האם תכירני ר׳ דניאל. הכיר ר׳ דניאל בחבירו אף על פי שלא ראהו ארבעים שנה. והזמינו לארוחת בוקר על שולחנו. ושמח לקראתו. והנה דוד אומר לו תמיד היו חלומותיך להתעשר. והקב״ה היה בעזרך. האם תזכור את האולר שקנית ממני.

באותה שעה פני דניאל החווירו. הוא זכר מה שהיה לפני ארבעים שנה. זכר את האולר וזכר את תנאו. והרי

כל מה שיש לו שייך לידידו דוד על פי תנאי זה. והנה ברגע זה אין לו כלום מעושרו. לא ביתו ולא רהיטיו. ולא תכשיטי אשתו ובנותיו ולא בית מסחרו. שכך התנה שכל מה שיהיה לו מעבר לעשרת אלפים מארק יהיה של חבירו דוד תמורת האולר. והנה חבירו יושב בבגדי עני ואינו מבקש כלום ממה שמגיע לו על פי התנאי. כי רק אלף דולר נידוניא לבתו. ותחנונים ידבר רש במקום שיכול לתבוע זכותו בפה מלא.

הסתיר דניאל את רגשותיו ופטר את חבירו מלפניו ואמר לו לחזור אליו מאוחר יותר לקראת ערב. אבל פניו הראו את הסערה המתחוללת בתוכו. ואשתו הבחינה בזה ונגשה אליו לשאול מה עובר עליו. והנה השיב לה ברגע זה ממש התרוששתי. וסיפר לה כל המעשה. ושמכאן והלאה כל אשר ירויח בכל חייו יותר מעל עשרת אלפים מארק אינו שלו אלא של חבירו.

האשה בחכמתה הבינה שיש ספק בדבר התנאי שעשו לפני ארבעים שנה. ושגם אם יהיה הדין עם דוד חבירו בודאי יסכים שינכו לו קצת מן התנאי. והרי למרות שידוע לו מן האולר והתנאי שבמכירתו. בכל אופן אינו מדבר כי אם תחנונים. ואינו דורש דבר מעבר למה שנחוץ לו לנישואי בתו. ואפשר לנהל עמו מו״מ.

אבל ר׳ דניאל ביושרו עומד. כי הלא כל חייו סחר ביושר. את מי עשקתי ואת מי רצותי ומיד מי לקחתי כופר. ופעם שמע מפי מגיד שיעור מעשה בר׳ חנינא בן דוסא שאדם אחד עבר דרך ביתו והניח שם תרנגולות. ומצאה אותם אשתו של ר׳ חנינא בן דוסא. אבל הוא אסר עליה להנות מהן. ואף לא לאכול מהביצים שמטילות. וכשהרבו התרנגולים להטיל ביצים הלך ר׳ חנינא בן דוסא ומכרם בשוק וקנה. והעיזים התרבו ותוך כמה זמן היה לו עדר של עיזים. עבר אותו אדם שוב דרך ביתו של ר׳ חנינא בן דוסא. נכנס ואמר לו כאן במקום הזה אבדו לי כמה תרנגולות. א״ל ר׳ חנינא יש לך בהן סימן. א״ל כו״כ הוא הסימן. א״ל כל עדר העיזים שאתה רואה שלך הוא. ולא הסכים לקבל שכר אפילו פרוטה על כל הטרחה שטרח בממונו של זולתו. כך גם עם דוד שעסקתי בכספו שלו כל הימים. וכי איני מחוייב לתת לו ממונו.

בצר לו החליט ר׳ דניאל לפנות לרב העיר. ר׳ צבי הירש לוין. לבש את מעילו וברוח נכאים עלה על הכרכרה שלו לכיוון ביתו של הרב. ובכל פינה בעיר אשר הופיעה הכרכרה שלו היו האנשים מנפנפים לו בידיהם ומרעיפים עליו ברכות. יהודים ונוצרים כאחד לשבח ולהלל את איש החסד ר׳ דניאל יפה. אשר פרנס עניי עכו״ם עם עניי ישראל כדין. אך כל זאת העכיר את רוחו יותר. כי איך יתכן שכל ימיו עסק ביושר ונתן צדקות ועשה חסדים. וכעת מתברר שאין שום דבר שהוא שלו.

נכנס אל בית הרב אשר הכיר בפניו את סימני המצוקה והצער והדאגה. שאלו הרב על מה ולמה נפל רוחו. וסיפר לו ר׳ דניאל את כל המעשה. וכי עכשיו חייב לתת את כל הונו לדוד חבירו. ואולי

גם מה שפיזר נתן לאביונים גם זה אינו שייך לו וצריך להחזירו לדוד. וא״כ לא רק שלא נמצא בידו עשרת אלפים מארק אלא שיתכן שיצטרך לעבוד שארית חייו להחזיר את מה שנתן.

א״ל הרב אינך חייב לתת לחבירך דוד כלום. כי הלא אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. וכשהקנית לו כל רכושך מעל לעשרת אלפים מארק היית עני מרוד. ורק כמה פרוטות בידיך. ואפילו למי שסובר שאדם מקנה דבר שלא בא לעולם. כל זה כשעשוי הדבר לבוא. וכגון שיש לו דקל שעשוי לעשות פירות בדרך הטבע. אבל בדבר שאינו מצוי שיבוא גם למ״ד זה אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם. ואין זה אלא אסמכתא בעלמא. ואין אדם סומך ע״ז באמת. ומן הסתם גם חברך דוד לא סמך ע״ז. ומה שנתן לך האולר בתור מתנה נתן לך. לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך. כי רצה ה׳ את מעשיך.

קם ר׳ דניאל יפה שמח וטוב לב, לבש את מעילו ורץ לביתו לספר לה את פס״ד של הרב. ואחר ארוחת צהריים הלך ר׳ דניאל לבית מסחרו פתח את הכספת והוציא משם עשרת אלפים דולר. ובארבע אחר צהריים בא אליו ידידו מנוער דוד. קם ר׳ דניאל לקראתו שמח וטוב לב והושיט לו את הסכום של עשרת אלפים דולר.

מה לך ולסכום הגדול הזה. ואני לא ביקשתי ממך כי אם אלף דולר לנידוניא של בתי. השיב לו ר׳ דניאל מהסכום הזה תיקח אלף דולר לנישואי בתך. ועוד חמש מאות להוצאות הדרך והוצאות החתונה שלך ושל אשתך. והשאר תיתן בעסקא לסוחר אמיד וממולח ותחיה מן הרווחים האלה אתה ואשתך לעת זקנה.

דוד היה משתאה על הסכום הגדול שנתן לו ידידו. ורצה לדעת על מה ולמה נותן לו סכום כזה. והוא עצמו לא ראה מימיו כ״כ הרבה כסף. א״ל ידידי זה סכום גדול מדי. השיב לו ר׳ דניאל והלא עדיין חייב אני לך כסף רב על האולר שקניתי ממך בבחרותינו. כי הרבה יותר מעשרת אלפים מארק נשארו בידי. א״ל דוד לא אסכים לקבל עבור האולר הזה אגורה אחת. כי מלכתחילה לא היה בדעתי למכור לך אותו. אלא במתנה נתתיו לך.

א״ל ר׳ דניאל א״כ גם אני נותן לך את עשרת אלפים דולר במתנה. בעיניך נחשב הכסף הזה להון רב. ובעיני אינו נחשב לכלום מאחר שאני יודע שעושרי מברכת ה׳ בא אלי. כי מעולם לא דאגתי על ממוני במאומה. והייתי שמח בחלקי. ורק מעצמו גדל וטפח. וצדקות עשיתי ממנו. ורק כשנזכרתי במעשה האולר הרהרתי שמא ממוני אינו ממון של יושר. ועכשיו נתברר לי שכל ממוני מאת ה׳ יתברך הוא ומברכתו. וכמאמר שלמה ברכת ה׳ היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה.

הנה כי כן הבדל רב יש בין ממון שמביא לידי דאגה לבין ממון שמושפע מברכת ה׳ יתברך. שאין עמו כל עצב ולא כל דאגה.

משנה ט

רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי קִבֵּל מֵהִלֵּל וּמִשַּׁמַּאי. הוּא הָיָה אוֹמֵר: אִם לָמַדְתָּ תּוֹרָה הַרְבֵּה, אַל תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמְךָ, כִּי לְכָךְ נוֹצַרְתָּ:

משנה י

חֲמִשָּׁה תַּלְמִידִים הָיוּ לוֹ לְרַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי, וְאֵלּוּ הֵן: רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן הוֹרְקְנוֹס וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה, וְרַבִּי יוֹסֵי הַכֹּהֵן, וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן נְתַנְאֵל, וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ. הוּא הָיָה מוֹנֶה שִׁבְחָן: רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן הוֹרְקְנוֹס-בּוֹר סוֹד (סוּד), שֶׁאֵינוֹ מְאַבֵּד טִפָּה. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה-אַשְׁרֵי יוֹלַדְתּוֹ. רַבִּי יוֹסֵי הַכֹּהֵן-חָסִיד. רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן נְתַנְאֵל-יָרֵא חֵטְא. וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ-כִּמַּעְיָן הַמִּתְגַּבֵּר:

משנה יא

הוּא הָיָה אוֹמֵר: אִם יִהְיוּ כָּל-חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּכַף מֹאזְנַיִם, וְאֱלִיעֶזֶר בֶּן הוֹרְקְנוֹס בְּכַף שְׁנִיָּה-מַכְרִיעַ הוּא אֶת כֻּלָּם. אַבָּא שָׁאוּל אוֹמֵר מִשְּׁמוֹ: אִם יִהְיוּ כָּל-חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּכַף מֹאזְנַיִם, וְאֱלִיעֶזֶר בֶּן הוֹרְקְנוֹס אַף עִמָּהֶם, וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ בְּכַף שְׁנִיָּה-מַכְרִיעַ הוּא אֶת כֻּלָּם:

משנה יב

אָמַר לָהֶם: צְאוּ וּרְאוּ אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ טוֹבָה שֶׁיִּדְבַּק בָּהּ הָאָדָם. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: עַיִן טוֹבָה. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: חָבֵר טוֹב. רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: שָׁכֵן טוֹב. רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הָרוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד. רַבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר: לֵב טוֹב. אָמַר לָהֶם: רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ מִדִּבְרֵיכֶם, שֶׁבִּכְלַל דְּבָרָיו דִּבְרֵיכֶם:

משנה י"ב

אמר להם צאו וראו איזוהי דרך ישרה וכו'.

הקשה במדרש שמואל מה הוא פשר הלשון צאו וראו. ועוד למה שינה מדברי רבי שאמר דרך ישרה שיבור לו האדם. ואילו רבי יוחנן אמר שידבק בו האדם. ותירץ שאפשר שרצה לומר להם שיבחרו דרך ישרה אשר יוכל כל אדם להידבק בה. וזה לשון צאו. כלומר צאו ממעלתכם ומדרגתכם ומצאו דרך שוה

לכל נפש אשר כל אדם יכול להידבק בה. ומה ששינה מלשון רבי משום שרבי מדבר היה עם בחור בתחילת דרכו. אשר אם יעמיס עליו הנהגה כזאת או אחרת תכבד עליו העבודה. אלא עליו לברר תחילה הדרך אשר ילך בה. ולכן לא הזהירו כי אם שתהיה דרך זאת דרך ישרה. אין בה נפתל ועיקש. ונתן לו כלים לדעת איזוהי. שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. וכשיראה שתנאים אלו יתקיימו אזי ידע שזאת דרך ישרה. ובה ילך ויוסיף. אבל כאן רצה ר׳ יוחנן לדעת הדרך הטובה שהיא יותר מן הבינונית שביאר רבי. ולכן ביקש מתלמידיו שיראו איזו דרך טובה ומעולה מכל דרך אחרת. את״ד. יע״ש.

ומצאנו לסייע לפירושו זה מכמה מקומות בתלמוד. שנראה מהם שלצאת ולראות לשון יציאה ממדריגתו ולימוד העניין באופן שווה לכל נפש. וכדאיתא בנדרים (ל״ב ע״א) לגבי משה שנתרשל על מילת בנו וכו׳. ומלה ציפורה את הוולד ואמרה כי חתן דמים אתה לי. צא וראה מי קרוי חתן. הוי אומר זה התינוק. ע״כ. ותאמר - על בנה. כי חתן דמים אתה לי - אתה היית גורם להיות החתן שלי נרצח עליך, הורג אישי אתה לי. וביאר ראב״ע שמנהג הישנים לקרוא לבן כשימול חתן. ע״כ. והיינו צא וראה פירוש חתן שווה לכל נפש שהוא התינוק. ולאפוקי מדברי המדרש שמות רבה (פרשה ה ח׳ ו׳) ותאמר כי חתן דמים אתה לי. אמרה חתני תהיה אתה נתון לי בזכות דמים הללו של מילה שהרי קיימתי המצוה. ע״כ. שכפי זה קאי חתן על משה. וזה דרך המלומדים. אבל אינשי דעלמא קרו לנימול חתן. כמו שפירש הראב״ע.

ועוד יש לסייע ממה שאמרו בקידושין (ל״א ע״א) בעו מיניה מרב עולא עד היכן כיבוד אב ואם. אמר להם צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון ודמא בן נתינה שמו. פעם אחת בקשו חכמים פרקמטיא בששים ריבוא שכר והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו ולא ציערו. ע״כ. הא קמן שלשון זה צאו וראו הינו לשון יציאה ממדרגתכם שאתם עומדים בה להקשות קושיות וללכת ללמוד מן המעשה.

וכיוצא בזה מצאנו בבבא בתרא (י׳ ע״ב) וא״ר אבהו שאלו את שלמה בן דוד עד היכן כחה של צדקה. אמר להן צאו וראו מה פירש דוד אבא (תהילים קי״ב) פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד. ע״כ. שגם זאת כוונתו לומר שיצאו ממדרגיתם שמסתפקים בה כמה ערכה של מצוות הצדקה וראו הכתובים המפורשים המעידים על ערכה.

וראיתי במדר״ש הנ״ל פירוש נוסף. שהיו יושבים בבית המדרש לפניו. וא״ל רבי יוחנן מיד בצאתכם את ביהמ״ד תנו דעתכם להתבונן בדבר זה במה ידבק האדם. ע״כ.

וכשאני לעצמי אין הדברים נוחים להתפרש כדברי הרב מדר״ש. שלשון צאו משמע ציווי. שמצווה אותם לצאת מביהמ״ד. וכעין מה ששנינו ביומא (כ״ח ע״א) אמר להם הממונה צאו וראו אם האיר המזרח וכו׳. ופירש״י צאו וראו על החומה או על הגג. ע״כ.

וכיוצא בזה בתענית (י״ט ע״א) מעשה שאמרו לו לחוני המעגל התפלל שירדו גשמים. אמר להם צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה. עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו רבונו של עולם בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך. נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך. התחילו גשמים מנטפין. אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות. התחילו לירד בזעף. אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. ירדו כתקנן עד שיצאו ישראל מירושלים להר הבית מפני הגשמים. באו ואמרו לו כשם שהתפללת עליהם שירדו כך התפלל שילכו להן אמר להם צאו וראו אם נמחית אבן הטועין וכו׳. ופירש״י אבן הטועין - אבן טועין היתה בירושלים וכל מי שאבדה לו אבידה כו׳ בבבא מציעא (כ״ח ע״ב). ע״כ. והרי כדי לראות אם נימוחה אבן הטועין צריך לצאת מאותו מקום. ולזה ציווה אותם.

כי ע״כ אומר אני שר׳ יוחנן ציווה אותם לצאת מביהמ״ד ולהתבונן במידה מן המדות אשר ראויה היא שידבק בה האדם. כי אין קיום לתורה בלי מדות. ואע״פי שחייב האדם לתקן כל מידותיו. מ״מ יש מידה אחת אשר תהיה אצלו חשובה יותר. וכמו שכתב הר״ר יונה שודאי שבכל הטובות והישרות יש להידבק. אלא שטוב לו לאדם שידבק במצווה אחת ביותר שיהיה בה שלם לעולם. כי קל לאדם לאחוז במידה אחת לעולם בשלימות. ויוכל להפיק ממנה הטובות כולם יותר מאם היה עומד על כמה מידות ואינו שלם באחת מהם. ע״כ.

ולשון אשר ידבק יש לפרש עוד שעושה שני עצמים כאחד. וכמו שאה״כ (בראשית ב׳ כ״ד) ודבק באשתו. וגם בנפש מצאנו לשון זה וכמו ותדבק נפשו בדינה בת יעקב (בראשית ל״ד ג׳). וכן ואתם הדבקים בה׳ אלוקיכם (דברים ד׳ ד׳). ובו תדבק ובשמו תשבע (דברים י׳ כ׳). והוא לשון יותר חזק מאשר שיבור לו האדם. כי יתפוס מידה מסויימת עד שיהיו הוא ואותה מידה אחד.

וראיתי באחד הספרים [וכעת לא מצאתיו ועם המחבר הסליחה] שכתב שהאדם מורכב מגוף ונשמה. והם שני הפכים. כי הגוף החומד שנוא הוא לנשמה. ולהפך. ולכן אמר להם ריב״ז צאו וראו דרך ישרה שידבק הגוף והנשמה ויהיו לאחד ומסכימים לקיים אותה מידה ואז בהדבק הגוף והנשמה יקרא אדם. את״ד.

והנה הקשה רבינו יוסף חיים בספר ברכת אבות למה שאלם מידה אחת. והלא יש כמה מידות טובות וישרות שראוי להדבק בהם. וא״כ מה כוונת השואל ומה כוונת המשיב. ונראה לפרש כי לעיתים גם המידות הרעות שייכות למידות הטובות. וכעין מה שאמרו לגבי הבדל שבין קריאת עשרת הדברות בטעם תחתון לבין קריאתו בטעם עליון. שבטעם תחתון לא תרצח לא תנאף לא תגנוב הכל בבת אחת נאמר. שמשמע שאין כל היתר להרוג. ואילו בטעם עליון מפוסק ונפרד לא מתרצח. ונשמעת קריאתו לא, ואח״כ תרצח. שמשמע שלפעמים מותר לרצוח. וכגון שביה״ד רוצח את החייב מיתה. וכן חוץ מזה יש כמה מידות רעות שהותרו. כמו לעשות ליצנות מע״ז. וכן קנאה מותר לקנא

מצווה. וקנאת סופרים מותרת. וכן לה״ר שמותר לספר לה״ר על עושי מחלוקת. וא״כ יודע השואל שיש דברים שהאדם ידבק בהם. ויש דברים שיתרחק מהם. אבל הוא שואל על דבר שלא ישתנה בשום עת ובשום זמן. שאם ידבר בו ידבק בו לעולם. ואם יתרחק ממנו יתרחק ממנו לעולם בלי שום אופן של היתר. ע״כ.

וכל אחד מהתלמידים השיב תשובה אחרת. ונראה שלא נחלקו זה עם זה. אלא שכל אחד חיפש מידה יותר כוללת אשר גם מידת חבירו כלולה בה. כי כן דרכם של ת״ח וצדיקים שלא לשקוט אל השמרים. אלא לחפש תמיד דרך נוספת להשלמת מידותיו.

ופתח רבי אליעזר ראשון לומר עין טובה. ופירש הרע״ב עין טובה - מסתפק במה שיש לו ואינו מבקש דברים יתירים ואינו מקנא כשרואה שיש לחבריו יותר ממנו. ע״כ.

ומידה זו מתאימה לר״א וכפי שמצאנו במדרש בראשית רבה (מ״ב א׳) מעשה בר״א בן הורקנוס שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר. ונפלה פרתו ונשברה. אמר לטובתי נשברה פרתי. ברח והלך לו אצל רבן יוחנן בן זכאי. והיה אוכל קוזזות [חתיכות] אדמה, עד שעשה פיו ריח רע. הלכו ואמרו לרבי יוחנן בן זכאי ריח פיו של ר״א קשה לו. א״ל כשם שהבאיש ריח פיך על התורה כך יהיה ריח תלמודך הולך מסוף העולם ועד סופו. ע״כ. הרי שהיה מסתפק במועט שבמועט. שדרכה של תורה היא עכ״פ פת במלח תאכל. ואילו הוא הסתפק בחתיכות אדמה.

אכן ראיתי בפירוש רבינו יונה שדחה פירוש זה. שאם נקבל אותו לא תהיינה המידות שוות. שעין טובה ולב טוב הם דברים שבגופו של אדם. ואילו שכן טוב וחבר טוב הם דברים שמחוצה לו. ולכן פירש שעין טובה ר״ל מדת הנדיבות שהיא מידה נאה ומשובחת. ואחר היות בתכלית הנדיבות על כל פנים ישיג אל המעלות האחרות כי מחמת רוחב לבו ועינו היפה באה אליו המידה הזאת. ואדם כזה ראוי לכל מידה טובה וזהו שכתוב (משלי י״ד כ״א) ומחונן עניים אשריו. ר״ל שהעניים הם מוצאין חן בעיניו ונותן להם בעין יפה. מלשון (תהילים ק״ב ט״ו) ואת עפרה יחננו שעפר ארץ ישראל ימצא חן בעיניהם. ע״כ. וכפי זה עין טובה נבחנת בנדיבות ובנתינה לזולת.

וכן כתב הרשב״ץ במגן אבות עין טובה ההפך מלמד על הפכו. ומצינו בזאת המסכתא כי הקמצן הכילי נקרא עינו רעה. כמו ששנינו בפרק אחרון (פ״ה משנה י״ג) רוצה שיתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה בשלו. אם כן עין טובה היא הנדיבות. וכן כתוב ׳נבהל להון איש רע עין׳ (משלי כ״ח כ״ב). ונקרא בלשון חכמים ז״ל צר עין בהפך ׳טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל׳ (משלי כב ט). והיה אומר רבי אליעזר כי על ידי דרך זו ימצא חן האדם בעיני א-לוהים ואדם. כי יתן מלחמו לדל. ע״כ.

ומה שהביא ראייה מקרא דטוב עין הוא יברך וגו׳. כן הביא גם הגר״א. ע״ש. וכוונתם למה שכתב המהרש״א (סוטה ל״ח ע״ב) שטוב עין הוא שונא בצע ונותן ממונו. ולכן ראוי הוא לברך. כי כל הברכות מתקיימות כפי כוונת המברך. וזה עניין

שנצטוו הכהנים לברך את בני ישראל באהבה. ע״כ.

ונראית כוונת רבי אליעזר במה שמצא שראוי להידבק במצווה זאת בכל עת ובכל שעה ובכל מצב שלא יהיה. ולאפוקי מה שאמרו בשבת (ק״מ ע״ב) ואמר רב חסדא בר בי רב דלא נפישא ליה ריפתא לא ליבצע. מאי טעמא דלא עביד בעין יפה. ע״כ. הרי שמשום שאין לו די אינו בוצע בעין יפה.

וכיוצא בזה מצאנו בחולין (ז׳ ע״ב) ברבי פנחס בן יאיר שבא לעיר. שמע רבי נפק לאפיה. אמר ליה רצונך סעוד אצלי. אמר לו הן. צהבו פניו של רבי. אמר לו כמדומה אתה שמודר הנאה מישראל אני. ישראל קדושים הן. יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה. וכתיב (משלי כ״ג) אל תלחם [את] לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו כי כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך. ואתה רוצה ויש לך וכו׳. כיע״ש. הרי מי שאין לו אין עינו טובה ויפה כלפי הבריות. ואפילו נותן להם לבו בל עמו.

ולזה בא ר׳ אליעזר לומר שצריך להידבק במידת עין יפה עד שמידה זאת תהיה חלק ממנו. ובכל עת ובכל זמן תהיה עינו יפה כלפי הבריות.

ועוד י״ל על פי מה שכתב במדר״ש שמידה זאת של עין טובה תואמת את תכונתו של רבי אליעזר אשר שבח אותו רבו בה. בור סיד שאינו מאבד טיפה. ונאמרה גם על לימוד התלמידים. שיהיה מלמד אותם בעין טובה. וע״י זה יסייעוהו מן השמיים שלא ישכח תלמודו. ולא תשתכח תורתו מפי תלמידיו. וגם לאחר מותו אין טיפה נאבדת. כי יזכירוהו בכל עת ואת תורתו. ודלא כמו שאמר איוב ועמכם תמות חכמה. אלא לעולם בור סיד שאינו מאבד טיפה גם לאחר מותו. ע״כ.

רבי יהושע אומר חבר טוב. ופירש הרע״ב חבר טוב - שמוכיחו כשרואה אותו עושה דבר שאינו הגון. ע״כ. והתשב״ץ במגן אבות כתב וז״ל: רבי יהושע אומר חבר טוב כי אפשר שהאדם יהיה קרוב אצל עצמו ותגבר לפעמים עינו הרעה על עינו הטובה. וכשיהיה לו חבר טוב יוכיחנו על פניו וגם הוא יבוש ממנו. וטובים השנים מן האחד. ע״כ. וכפי זה טובה מידה זאת ממידת עין טובה. שאפשר שלהיום או למחר תיפרד מידה זאת ממנו. ומי ישיבנה אם לא חבר טוב המוכיחו ומחזירו למוטב. וא״כ כוללת יותר מידה זאת.

וראיתי בשם ספר קול אבות שהביא ראיה מסנהדרין (כ״ג ע״א) כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן. ולא היו יושבין בדין אלא אם כן יודעין מי יושב עמהן. ולא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מסב עמהן. ע״כ. ופירש״י אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן - שמא יחתמו עמהם עד אחד פסול ומבטל עדות כולם ונמצאו אלו בושים. ואין נכנסין לסעודה כו׳ - שגנאי הוא לתלמידי חכמים לישב אצל עם הארץ בסעודה. ע״כ. ומכאן ראייה שאין להתחבר בשום צד כי אם לטובים. והיינו חבר טוב.

והר״י אלאשקר במרכבת המשנה פירש בחבר טוב שיהיה בעצמו חבר לאנשים. וידריכם בדרך ישרה והיא אזהרת

ואהבת לרעך כמוך. ור׳ יהושע היה שלם בכל מיני השלימות עד שכל האנשים היו משבחים אותו. ולכן בא לבאר ענינו במ״ש חבר טוב כמו שביארנו. והנה האדם שעינו רעה בשל אחרים נמצא חומד ממון אחרים וישנאוהו על זאת התכונה הרעה. והנה הוא הפך חבר טוב. ע״כ.

והנה איתא בשבת (ס״ב ע״ב) אמר רב יהודה אמר רב אנשי ירושלים אנשי שחץ היו. אדם אומר לחברו במה סעדת היום. בפת עמילה או בפת שאינה עמילה. ביין גורדלי או ביין חרדלי. במסב רחב או במסב קצר. בחבר טוב או בחבר רע. אמר רב חסדא וכולן לזנות. ע״כ. ופירש״י אנשי שחץ - מדברים בלשון גאוה ולעגי שפה. סעדת - תשמיש. פת עמילה - בעולה. שאינה עמילה - בתולה. פת עמילה - ברייאי״ה בלעז [ומשמעו לחם שנילוש היטב]. גורדלי - לבן היה. ביין חרדלי - שחור. כלומר לבנה או שחורה. מיסב - מטה שמיסב עליה בשעת אכילה. ולענין ניאוף אשה שמנה. קצר - כחושה. חבר טוב - אשה טובת מראה. ע״כ. הרי כינוי לאשה יפה הוא חבר טוב.

וראיתי במדר״ש שר׳ יהושע תכונתו היא אשרי יולדתו. כי האשה קרקע עולם היא. וכפי מה שהיא הקרקע, כך יצא הזרע. כי יש קרקע מצמיח חיטים יפות ויש קרקע מצמיח חיטים רעות. ע״כ. וכפי זה אשה יפת מראה היא נקראת חבר טוב. שמצמיחה דברים טובים ובנים יפים.

ר׳ יוסי אומר שכן טוב. ופירש הרע״ב מצוי אצלו בין ביום בין בלילה. ואילו חבר טוב אינו מצוי אצלו בכל עת. ע״כ. וכפי זה ודאי מידה זאת כוללת יותר ממידת חבר טוב. אכן בפירוש ר׳ יונה פירש שיהא בעצמו שכן טוב אל כל שכניו ואחר היותו טוב ואוהב נאמן לחמשה בני אדם או לשמונה. קרוב אליו הדבר לאהוב את כל באי עולם. ונמצא מאושר בכל המידות הטובות.

וכן מצינו באוצר המדרשים (עמוד תק״ה) שלשה דברים צריך אדם לבקש עליהם רחמים בכל יום ויום. על שנה טובה, על מלך טוב, ועל חלום טוב. וי״א אף על שכן טוב. ע״כ.

וכיוצא בזה אמרו בברכות (נ״ה ע״א) אמר רב יהודה אמר רב שלשה צריכים רחמים. מלך טוב, שנה טובה, וחלום טוב. מלך טוב דכתיב (משלי כ״א) פלגי מים לב מלך ביד ה׳. שנה טובה דכתיב (דברים י״א) תמיד עיני ה׳ א-לוקיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה. חלום טוב דכתיב (ישעיהו ל״ח) ותחלימני והחייני. ע״כ. ופירש״י שכל אלו בידי הקב״ה הם. ואין להם רשות לבוא בלא רשותו.

ואני תמה בעצמי איך זה שלא מצאנו בתפילותינו להתפלל על שכן טוב. שכן על מלך טוב אנו מתפללים שהקב״ה ימלוך עלינו. ובודאי אין מלך טוב ממנו. ובסידור רב עמרם גאון בהלכות סעודה הביא בנוסח ברכה שלישית רחם וכו׳. ומלכות בית דוד מהרה תחזור למקומה ומלוך עלינו וכו׳. ע״כ. הרי שבכל יום מתפללים על מלכות בית דוד ועל מלכותו של ה׳ יתברך.

כמו כן מתפללים אנחנו בכל יום על השנה שתהיה מבורכת. בקיץ ברכנו. ובחורף ברך עלינו.

ועל החלום אפשר שלא תיקנו לו תפילה ובקשה משום שפעמים יבוא ע"י אדם. וכגון שמהרהר בדבר ביום. שאמרו ז"ל שודאי יראה כעין הרהוריו בלילה. ואפשר משום שהראיה שהביאו בש"ס אינה כי אם אסמכתא בעלמא. שכן לשון ותחלימני הוא לשון רפואה ובריאות. ואינו לשון חלום.

והאמת תורה דרכה שבסוגיית התלמוד לא הוזכר שכן טוב. כי אם במדרש לבד. וכל מה שהזכירו חז"ל שכן הוא להתרחק משכן רע. או להתפלל שיצילנו משכן רע. ואפשר שבגלל טעמים אלו לא תיקנו תפילה או בקשה או איזכור על שכן טוב.

ואולם לטעם רש"י שביאר שאלו הדברים שהזכיר ר' יהודה ביד הקב"ה הם. הרי ששכן טוב אינו כ"כ ביד הקב"ה בלא התערבות האדם ובחירתו. שהרי ביכולתו להתרחק ממנו. או שלא לשכון מלכתחילה במקום שאינו יודע שיש שם שכנים טובים. וכמו שכתב מהר"י אלאשקר שיש לו לדור במקום שהקהל הולכים בדרך ישרה.

והר"ר ישראל הביא ראייה לדבר ממקרא שכתוב אצל א"א ע"ה אם אמצא בסדום וכו' ונשאתי לכל המקום בעבורם. ע"כ. הרי שבחו של קהל ההולך בדרך ישרה שיש בכוח המועטים להציל את הרבים. ולכן ידבק בשכן טוב. ומכש"כ לפירוש ר' יונה שהוא עצמו צריך להיות שכן טוב. שודאי דבר זה בידו הוא. ולא רק בידי הקב"ה.

בכל אופן ערכו של שכן טוב בא לביטוי להלכה במסכת כתובות (פ"ה ע"ב) ההוא דאמר להו נכסיי לטוביה. שכיב. אתא טוביה, א"ר יוחנן הרי בא טוביה. אמר טוביה ואתא רב טוביה. לטוביה אמר. לרב טוביה לא אמר. ואי איניש דגיס ביה, הא גיס ביה. אתו שני טוביה שכן ותלמיד חכם, תלמיד חכם קודם. קרוב ות"ח, ת"ח קודם. איבעיא להו שכן וקרוב מאי. ת"ש (משלי כ"ז) טוב שכן קרוב מאח רחוק. שניהם קרובים ושניהם שכנים ושניהם חכמים, שודא דדייני. ע"כ.

ופירש"י ההוא דאמר להו - בצוואת מיתה. נכסי לטוביה - ולא פירש לאיזה טוביה. דגיס ביה - רגיל אצלו ומגו דגייסי אהדדי קורא לו בשמו כאילו לא נסמך. ת"ח קודם - דמסתמא אדם מצדיק מעשיו לזכות בשעת מיתה דאמר מר (ברכות לד ע"ב) כל הנביאים לא נתנבאו אלא למהנה תלמידי חכמים מנכסיו. שודא דדייני - הטלת הדיינים לפי מה שיראו דיינים שהיה דרכו של מת לקרב את זה יותר מזה או מי שבשניהן טוב ונוהג בדרך ישרה שיש לומר בו נתכוין המת לזכות. ע"כ.

וראיתי במדר"ש בשם מהר"י לירמא שמידה זאת תואמת את השבח שקילסו בו ריב"ז שר' יוסי חסיד. וכמו שאמרו בחגיגה (כ' ע"א) ר' יוסי בן יועזר חסיד שבכהונה היה. ע"כ. ובסוטה (מ"ט ע"א) משמת ר' יוסי קטנתא פסקו החסידים. ולמה נקרא שמו קטנתא שהיה קטנתא של חסידים. ע"כ. ופירש"י שהיו

משנה יג

אָמַר לָהֶם: צְאוּ וּרְאוּ אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ רָעָה שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם. רִבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: עַיִן רָעָה. רִבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: חָבֵר רַע. רִבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: שָׁכֵן רַע. רִבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הַלְוָה וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם. אֶחָד הַלְוָה מִן הָאָדָם כְּלְוָה מִן הַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים לז, כא): "לֹוֶה רָשָׁע וְלֹא יְשַׁלֵּם, וְצַדִּיק חוֹנֵן וְנוֹתֵן". רִבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר: לֵב רָע. אָמַר לָהֶם: רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי רִבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ מִדִּבְרֵיכֶם, שֶׁבִּכְלַל דְּבָרָיו דִּבְרֵיכֶם:

משנה יד

הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים. רִבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: יְהִי כְבוֹד חֲבֵרְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ, וְאַל תְּהִי נוֹחַ לִכְעֹס, וְשׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתֶךָ, וֶהֱוֵי מִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד אוּרָן שֶׁל חֲכָמִים, וֶהֱוֵי זָהִיר בְּגַחֶלְתָּם שֶׁלֹּא תִכָּוֶה, שֶׁנְּשִׁיכָתָן נְשִׁיכַת שׁוּעָל, וַעֲקִיצָתָן עֲקִיצַת עַקְרָב, וּלְחִישָׁתָן לְחִישַׁת שָׂרָף, וְאַף כָּל- דִּבְרֵיהֶם כְּגַחֲלֵי אֵשׁ:

החסידים הולכים וכלים. והוא היה מקטניהם וסופן. ע״כ. ולכן אמר שהאדם צריך להיות בעצמו שכן טוב. ואף כנגד שכן רע ישתדל להועילם ולא להזיקם. באופן שיהיה מועיל להם. ואפילו למזיק לו. ע״כ.

רבי שמעון אומר הרואה את הנולד. וכמו שאמרו במס׳ תמיד (ל״ב ע״א) ששאלו את רב חסדא אמרו ליה איזהו חכם. אמר להם אידין מתקרי חכים. אמרו ליה איזהו חכם הרואה את הנולד. ע״כ.

משנה י״ד

הם אמרו שלשה דברים רבי אליעזר אומר וכו׳.

רבי אליעזר המוזכר במשנה זו הוא רבי אליעזר בן הורקנוס. מתלמידיו של ר״י בן זכאי. וכמבואר במשנה דאבות (פרק ב׳ משנה ח׳) חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי. ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס, ורבי יהושע בן חנניה, ורבי יוסי הכהן, ורבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן. רבי אליעזר בן הורקנוס בור סוד שאינו מאבד טפה וכו׳. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם.

ובפרקי דרבי אליעזר (פרק א׳) מעשה בר׳ אליעזר בן הורקנוס שהיו לאביו חורשין הרבה והיו חורשין על גבי המענה, והוא היה חורש בטרשין. ישב לו והיה בוכה. אמר לו אביו מפני מה אתה בוכה. שמא מצטער אתה שאתה חורש בטרשין עכשיו הרי אתה חורש עמנו על גבי המענה. ישב לו על גבי המענה והיה בוכה. אמר לו אביו מפני מה אתה בוכה. שמא מצטער אתה שאתה חורש על גבי המענה. אמר לו לאו. אמר לו ולמה אתה בוכה. אמר לו איני בוכה אלא שאני מבקש ללמוד תורה. אמר לו והרי בן שמנה ועשרים שנה אתה, ואתה מבקש ללמוד תורה. אלא קח לך אשה והוליד בנים ואתה מוליכן לבית הספר.

עשה שתי שבתות שלא טעם כלום עד שנגלה עליו אליהו זכור לטוב אמר לו בן הורקנוס מפני מה אתה בוכה. אמר לו מפני שאני מבקש ללמוד תורה. אמר לו אם אתה מבקש ללמוד תורה עלה לך לירושלים אצל רבן יוחנן בן זכאי. עמד ועלה לו אל ירושלים אצל רבן יוחנן בן זכאי. ישב לפניו והיה בוכה. אמר לו מפני מה אתה בוכה, אמר לו מפני שאני מבקש ללמוד תורה. אמר לו בן מי אתה. לא רצה להגיד לו. אמר לו מימיך לא למדת לא קריית שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון. אמר לו לאו. עמד ולמדו שלשתן. ישב לו והיה בוכה. אמר לו מפני מה אתה בוכה. אמר לו מפני שאני מבקש ללמוד תורה.

עמד ולמדו תורה. והיה אומר לו ב׳ הלכות כל ימות השבוע, ובשבת היה חוזר עליהן ומדבקן. עשה שמנה ימים ולא טעם כלום עד שעלה ריח פיו לפני רבן יוחנן והעמידו לפניו. ישב לו והיה בוכה. אמר לו מפני מה אתה בוכה. אמר לו שהעמדתני לפניך כאדם שהוא מעמיד מלפניו מוכה שחין. אמר לו בני כשם שעלה ריח פיך מלפני כך יעלה ריח חקי תורה מפיך.

אמר לו בן מי אתה. אמר לו בן הורקנוס. אמר לו והרי אתה בן גדולי עולם ולא היית מגיד לי. אמר לו חייך אתה סועד אצלי. אמר לו כבר סעדתי אצל אכסנאי שלי. אמר לו ומי הוא האכסנאי שלך. אמר לו ר׳ יהושע בן חנניא ורבי יוסי הכהן. שלח ושאל לפני אכסנאי שלו, אמר להם אצלכם סעד אליעזר היום. אמרו לו לאו, והרי יש שמנה ימים שלא טעם כלום. ר׳ יהושע בן חנניא ור׳ יוסי הכהן הלכו ואמרו לרבן יוחנן בן זכאי הרי יש לו שמנה ימים שלא טעם כלום.

אמרו בניו של הורקנוס לאביהם עלה לך לירושלים ונדה את בנך אלעזר מנכסיך. ועלה לו לירושלים לנדותו ונמצא שם יום טוב לרבן יוחנן בן זכאי. והיו כל גדולי המדינה סועדים אצלו. שהיה מסב למעלה מגדולי ירושלים. אמרו הרי אביו של ר׳ אליעזר בא. אמר להם עשו לו מקום והושיבו אותו אצלן. נתן עיניו בר׳ אליעזר. אמר לו אמור לנו דבר אחד מן התורה. אמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה לבור הזה שאינו יכול להוציא מים יותר ממה שהוא מכניס, כך איני יכול לומר דברי תורה יותר ממה שקבלתי ממך. אמר לו אמשול לך משל למה את דומה. למעיין שהוא נובע ומוציא מים ויש בכחו להוציא יתר ממה שנכנס לתוכו. כך אתה יכול לומר

דברי תורה יתר ממה שקבל משה מסיני. א״ל שמא ממני אתה מתבייש. הרי אני עומד והולך לי.

עמד לו רבן יוחנן בן זכאי והלך לו לחוץ והיה ר׳ אליעזר יושב ודורש ופניו מאירות כאור החמה, וקרנותיו יוצאות כקרנות משה רבינו. ואין אדם יודע אם יום ואם לילה. בא מאחריו ונשק לו על ראשו. אמר לו אשריכם אברהם יצחק ויעקב מי יצא מחלציכם. אמר הורקנוס אביו למי אמר כך. אמרו לו לאליעזר בנך. אמר להם וכן היה צריך לומר אשריכם אברהם יצחק ויעקב מי יצא מחלציכן. אלא אשרי אני מי יצא מחלצי.

היה רבי אליעזר יושב ודורש ואביו עמד על רגליו. כיון שראה שאביו עומד על רגליו נבהל. אמר לו אבא שב לך שאיני יכול לומר דברי תורה ואת עומד על רגליך. א״ל בני לא על כן באתי אלא לנדותך מנכסי. ועכשיו שבאתי וראיתי השבח הזה, הרי אחיך מנודים מהם והם נתונים לך במתנה. אמר לו, והרי איני שוה כאחד מהם. אילו קרקעות בקשתי מלפני הקב״ה היה לפניו ליתן לי שנאמר לה׳ הארץ ומלואה. ואילו כסף בקשתי היה לפניו ליתן לי שנאמר לי הכסף ולי הזהב. אמר לא בקשתי מהקב״ה אלא שאזכה לתורה בלבד. שנאמר כל פקודי כל ישרתי כל אורח שקר שנאתי. ע״כ.

ובאוצר המדרשים (עמוד תל״ג) עשרה חכמים שלא הניחו כל המידות של ת״ח. ואחד מהם רבי אליעזר בן הורקנוס שאם כל הימים דיו וכל הקנים קולמוסין וכל בני אדם לבלרין אינן יכולין לכתוב מה שקרא ושנה. כיע״ש.

וחנה הרשב״ץ במגן אבות כתב הם אמרו שלשה דברים, הם היינו תלמידי רבן יוחנן בן זכאי. שכל אחד מהם אמר שלשה דברים. ולזה נכפל במשנה שלשה ב׳ פעמים. ובלא ספק כי הרבה דברים אמרו זולת אלו. והלא התנא הראשון הנזכר במשנה בתחילת ברכות (פ״א מ״א) הוא רבי אליעזר. ובמסכת נדה (ח׳ א׳) פרק ראשון אמרו, הלכה כר׳ אליעזר בארבעה דברים בסדר טהרות. ובשאר סדרים יש כמה וכמה. וכן רבי יהושע הוא בר מחלוקתו בכמה מקומות מהתלמוד. ורבי יוסי הכהן ור׳ אלעזר בן ערך נזכרו בקצת מקומות. ורק רבי שמעון בן נתנאל הוא שלא ראיתי בשום מקום שנזכר אלא במקום הזה.

ומה שאמרה המשנה שלא אמרו אלא שלשה דברים אלו. זהו בדברי המוסריים ובדברי דרך ארץ ודברי תוכחות. אבל בדיני התורה אמרו יותר משלשה דברים. וכן אפשר לומר כי שלשה דברים היו אומרים תדיר ודורשים אותם ברבים ומרגלא בפומייהו. כמו שפירשתי בפרק ראשון (מ״ב ד״ה הוא היה).

ובכל אופן יש תימה. שהרי בדברי רבי אליעזר יש יותר משלשה דברים. ורבינו משה ז״ל (ד״ה והוי מתחמם) פירש כי השלשה דברים הם יהי כבוד חבירך, ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך. ושאר הדברים אינו אומרם מעצמו אלא ששמעם מאחרים.

והקשה הרשב״ץ על פירוש זה ממה שאמרו ביומא (ס״ו ע״ב) שאלו את רבי אליעזר חלה [השעיר המשתלח] מהו שירכיבהו על כתפו. אמר להם יכול

הוא להרכיב אני ואתם. [יכול להרכיב אני ואתם - בריא וחזק היה השעיר להרכיב אותי ואתכם עליו. רש״י]. חלה משלחו מהו שישלחנו ביד אחר. אמר להם אהא בשלום אני ואתם. [אהא בשלום אני ואתם - כלומר מה לכם לשאול על זאת לא אני ולא אתם נזקק לשילוחו]. דחפו ולא מת מהו שירד אחריו וימיתנו. אמר להם (שופטים ה׳) כן יאבדו כל אויביך ה׳. [דחפו - לצוק ולא מת מהו שיהא צריך לירד אחריו וימיתנו].

וחכמים אומרים חלה מרכיבו על כתפו. חלה משלחו ישלחנו ביד אחר. דחפו ולא מת ירד אחריו וימיתנו.

שאלו שאלו את רבי אליעזר פלוני מהו לעולם הבא. אמר להם לא שאלתוני אלא על פלוני. [פלוני מהו לעולם הבא - על אדם אחד שאלוהו מה מעשיו בעיניך. ויש פותרים על שלמה בן דוד שאלוהו. אלא על פלוני - שמא על אבשלום שאלתוני]. מהו להציל רועה כבשה מן הארי. אמר להם לא שאלתוני אלא על הכבשה. מהו להציל הרועה מן הארי. אמר להם לא שאלתוני אלא על הרועה. [אלא על הרועה - אם מותר להצילו מפי הארי]. ממזר מה הוא לירש. מהו ליבם. [ממזר מהו לירש - את אביו. אמר להם מהו ליבם אשת אחיו שאלתם אותי]. מהו לסוד את ביתו. מהו לסוד את קברו [מהו לסוד את ביתו - בזמן הזה. מי אסור מפני צער חורבן הבית. אמר להם לא שאלתוני אלא מהו לסוד את קברו]. לא מפני שהפליגן בדברים אלא מפני שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם. [לא שהפליגן והפרישן לדברים אחרים - כאדם המתכוין לדחות כשאינו יודע להשיב. אלא יודע היה אבל לא אמר דבר שלא שמע מרבו]. ע״כ.

וכיוצא בזה מצאנו בפרק הישן (סוכה כ״ז ב׳) על רבי אליעזר שלא אמר דבר ששמע מאחרים. וא״כ אם אמר הדברים. ודאי ששמען מרבו.

ורבינו יונה ז״ל (ד״ה שנשיכתן) תירץ בזה כי השלשה הראשונים היו מרגלא בפיו תמיד. והאחרון לא היה רגיל לאומרו.

ורבינו שלמה ז״ל (ד״ה יהי כבוד) פירש יהי כבוד חבירך ואל תהא נוח לכעוס, הוא דבר אחד. והשני שוב יום אחד. והשלישי והוי מתחמם. ע״כ.

וראיתי במדרש שמואל שכתב שיש ספרים שגורסים יהא כבוד ״תלמידך״ חביב עליך וכו׳. ובדין הוא שיהיה שונה כן. שהגע בעצמך שאם יש אדם שאין כבודו חביב עליו א״כ יהיה מזלזל בכבוד חבירו. שכך צד ההיתר שיהיה כבוד חבירו ככבודו ממש. וזה בודאי אינו כן. אבל בתלמיד דיו לתלמיד להיות כבודו ככבוד רבו. ואם רבו מזלזל בכבודו. אף התלמיד דיו בכך. כיע״ש.

ובתוי״ט דחאו באמת הבניין. שבודאי במי שכבוד עצמו חביב עליו מדבר. שאל״כ במה שאמרו יהי ממון חברך חביב עליך כשלך ונמצא אותו אדם פזרן ובזבזן יתר על המידה ומכלה ממונו. או משחק בקוביא ואין ממונו בעיניו כלום. שמא יהיה רשאי לבזבז גם ממון חבירו. אלא ודאי שלא אמר דבריו אלא במי שממונו חביב עליו. וה״ה לכאן.

אך בכ״ז אפשר למצוא סמך לגירסא הזאת על פי מה שאמרו ביומא (ס״ו ע״ב) ובסוכה (כ״ז ע״ב) הנ״ל שמעולם לא אמר

ר״א דבר שלא שמע מפי רבו. וי״ל שלא שמע לאו דווקא. שכ״ז אינו אלא בדבר הלכה. וכדמוכח מהמקורות הנ״ל. אבל בדברים שבמוסר אינו מחוייב לשמוע הדבר. אלא לראות מה שעשה ואיך פעל רבו. ודי בזה. שאפילו בדבר הלכה אם היה רואה את רבו עושה מעשה היה עושה כמוהו. שבכל מקום מעשה רב חשוב הוא.

והנה במעשה דר״א בן הורקנוס שפתחנו בו נמצא שריב״ז כיבדו בכך שבהיותו יושב בין גדולי הדור שבירושלים העמידו לדבר במקומו. והשווהו למעיין המתגבר. והיה מוכן לצאת מהמקום ובלבד שיוודע כבודו של ר״א בן הורקנוס. וא״כ י״ל שמאותו מעשה למד שיהיה כבוד תלמידך חביב עליך כשלך.

ובמדרש שמואל הביא ראיה לגירסא זאת ממה שראה ר״א שרבי יוחנן מונה בשבחן של תלמידיו היה. ומזה למד שיהיה כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. יע״ש.

ובתב עוד לקיים הגירסא על פי מה שאמרו (אבות פרק ד׳ משנה י״ב) רבי אלעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. וכבוד חבירך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים. שכפי זה כבוד חבירו אינו כשלו. אלא יותר משלו. דהא כמורא רבך קאמר. ובתלמיד נחית דרגא. ודי שיהיה כבוד תלמידו ככבוד שלו. ומסתמא אינו חולק ר״א בן הורקנוס ע״ד ר״א בן שמוע. ע״כ.

ובאמת שכבוד תלמידו יש לו סמך מן התורה. וכמו שאמרו באבות דר׳ נתן (פרק ל״ד) יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, שכן מצינו במשה רבינו ע״ה שהשוה כבודו לכבוד יהושע תלמידו. שנאמר ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים (שמות י״ז ט׳) לי אנשים אין כתיב כאן אלא בחר לנו אנשים. הא שהשוה כבודו לכבוד יהושע תלמידו. ע״כ.

ולמעשה גם כבוד חברך יש לו סמך מן התורה מקרא דואהבת לרעך כמוך.

אלא זאת יש לומר שאפשר שחייב בכבוד חברו חיוב ממש. אבל בכבוד תלמידו נראה שאינו חייב חיוב של ממש. וכמו שמשמע מהרמב״ם הל׳ ת״ת (פרק ה׳ הל׳ י״ב) וז״ל: כשם שהתלמידים חייבין בכבוד הרב כך הרב ״צריך״ לכבד את תלמידיו ולקרבן. כך אמרו חכמים יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. ״וצריך״ אדם להיזהר בתלמידיו ולאוהבם שהם הבנים המהנים לעולם הזה ולעולם הבא. ע״כ.

ולאחר שהזהיר על כבוד חברו אמר ואל תהי נוח לכעוס. ורש״י פירש שזה בזה תלוי. שכיוון שלא יכעס ממילא יכבד את חברו. כיע״ש.

והנה אעפ״י שמידת הכעס מגונה היא מאוד. וכמו שאמרו בנדרים (כ״ב ע״ב) אמר רבה בר רב הונא כל הכועס אפי׳ שכינה אינה חשובה כנגדו. שנאמר (תהלים י׳) רשע כגובה אפו בל ידרוש אין אלוקים כל מזימותיו. ר׳ ירמיה מדיפתי אמר משכח תלמודו ומוסיף טיפשות. שנאמר (קהלת ז׳) כי כעס בחיק כסילים ינוח. וכתיב (משלי י״ג) וכסיל יפרוש אולת. רב נחמן בר יצחק אמר בידוע שעונותיו מרובין מזכיותיו. שנאמר (משלי כ״ט) ובעל חימה רב פשע.

אמר רב אדא ברבי חנינא אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד. שערכה של ארץ ישראל הוא. מאי טעמא (קהלת א) כי ברוב חכמה רב כעס. ע״כ. יע״ש.

וכ״פ הרמב״ם בהלכות דעות (פרק א הל׳ ד׳) וז״ל: לא יהא בעל חמה נוח לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש, אלא בינוני. לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת. עכ״ל.

עכ״ז מצאנו שהיא חלק החכמים וכמסופר במעילה (יז ע״א) שפעם אחת גזרה המלכות גזרה שלא ישמרו את השבת ושלא ימולו את בניהם ושיבעלו את נדות. הלך רבי ראובן בן איסטרובלי וסיפר קומי והלך וישב עמהם. אמר להם מי שיש לו אויב יעני או יעשיר. אמרו לו יעני. אמר להם אם כן לא יעשו מלאכה בשבת כדי שיענו. אמרו טבית אמר, ובטלוה. חזר ואמר להם מי שיש לו אויב יכחיש או יבריא. אמרו לו יכחיש. אמר להם אם כן ימולו בניהם לשמונה ימים ויכחישו. אמרו טבית אמר, ובטלוה. חזר ואמר להם מי שיש לו אויב ירבה או יתמעט. אמרו לו יתמעט. אם כן לא יבעלו נדות. אמרו טבית אמר, ובטלוה. הכירו בו שהוא יהודי, החזירום.

אמרו מי ילך ויבטל הגזרות ילך ר׳ שמעון בן יוחאי שהוא מלומד בנסים. ואחריו מי ילך. ר״א בר ר׳ יוסי. אמר להם רבי יוסי ואילו היה אבא חלפתא קיים יכולין אתם לומר לו תן בנך להריגה. אמר להם ר׳ שמעון אילו היה יוחאי אבא קיים יכולין אתם לומר לו תן בנך להריגה. אמר להו רבי יוסי אנא אזלין דלמא עניש ליה ר׳ שמעון דקא מסתפינא. קביל עליה דלא ליענשיה. אפילו הכי ענשיה.

כשהיו מהלכין בדרך נשאלה שאלה זו בפניהם מנין לדם השרץ שהוא טמא. עקם פיו ר׳ אלעזר בר רבי יוסי ואמר (ויקרא י״א) וזה לכם הטמא. אמר ליה ר׳ שמעון מעקימת שפתיך אתה ניכר שתלמיד חכם אתה. אל יחזור הבן אצל אביו. ע״כ.

ובתוספות (שם ד״ה אילו וכו׳) אילו היה אבא חלפתא קיים יכולין אתם לומר תן בנך להריגה - כמו שאתם אומרים לעצמי לשלוח בני עם ר״ש בן יוחי שהוא כעסן וירא אני שמא יענישנו. ור״ש היה סובר שלא היה אומר כך בעבורו אלא בעבור אימת המלכות פן יסתכן בדבר ולכך אמר אילו היה יוחי אבא קיים כו׳. והשיב ר׳ יוסי אנא אזלי דלמא עניש ליה ר׳ שמעון לברי. מסתפינא שהוא נער וממהר להשיב ור׳ שמעון נוח לכעוס ומקפיד בדבר מועט הוא כשהם מהלכים בדרך כו׳. ומכל מקום הלך רבי אלעזר ברבי יוסי כדמפרש בירושלמי שרבי שמעון נדר לו שלא יענישנו. עקם פיו - מיהר להשיב. אל יחזור הבן אצל אביו - בירושל׳ מפרש שאחזתו אסכרא וכשנזכר ר׳ שמעון על שהתנה להשיבו אל אביו חזר ונתפלל עליו ונתרפא. ע״כ.

אך אין הכעס דומה. ושונה הוא כעסו של ת״ח. וכמו שאמרו בתענית (ד׳ ע״א) אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה. שנאמר (ירמיהו כ״ג) הלוא כה דברי כאש נאם ה׳. ואמנם שם אמר רבינא אפילו הכי מיבעי ליה לאיניש למילף נפשיה בניחותא. שנאמר (קהלת י״א) והסר כעס מלבך וגו׳. ונראה

שלזאת מתכוון ר״א בן הורקנוס. שאע״פי שמצוי כעס אצל ת״ח מצד מאמר שלמה בקהלת (א׳ יח׳) כי ברב חכמה רב כעס וגו׳. וכ״כ בפירוש רבי יוסף נחמיאס [תלמיד הרא״ש] שמידה מגונה היא לכעוס במקום שאין ראוי לכעוס.

ומ״מ ראוי לאדם ללמד עצמו להיות דבריו בנחת. וכמו שאמרו באבות דר׳ נתן (פרק ט״ו) ואל תהא נוח לכעוס. כיצד מלמד שיהא עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן. וכמעשה דהלל (שבת ל׳ ע״ב) תנו רבנן לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי. מעשה בשני בני אדם המרו זה את זה. אמרו כל מי שילך ויקניט את הלל יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה והלל חפף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו. אמר מי כאן הלל מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני שאל. מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות. אמר לו בני שאלה גדולה שאלת. מפני שאין להם חיות פקחות. הלך והמתין שעה אחת. חזר ואמר מי כאן הלל. מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני שאל. מפני מה עיניהן של תרמודיין תרוטות. אמר לו בני שאלה גדולה שאלת. מפני שדרין בין החולות. הלך והמתין שעה אחת. חזר ואמר מי כאן הלל מי כאן הלל. נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו בני מה אתה מבקש. אמר לו שאלה יש לי לשאול. אמר לו שאל בני שאל. מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות. אמר לו בני שאלה גדולה שאלת. מפני שדרין בין בצעי המים. אמר לו שאלות הרבה יש לי לשאול ומתירא אני שמא תכעוס. נתעטף וישב לפניו אמר לו כל שאלות שיש לך לשאול שאל. אמר לו אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל אמר לו הן. אמר לו אם אתה הוא, לא ירבו כמותך בישראל. אמר לו בני מפני מה. אמר לו מפני שאבדתי על ידך ארבע מאות זוז. אמר לו הוי זהיר ברוחך כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז והלל לא יקפיד. עכ״ל.

ולגירסא יהיה כבוד תלמידך וכו׳. יבואו היטב דבריו של ר״א בן הורקנוס. שכן אמרו בכתובות (ק״ג ע״ב) נכנס רבן גמליאל אצלו ומסר לו סדרי נשיאות. אמר לו בני נהוג נשיאותך ברמים זרוק מרה בתלמידים. איני, והא כתיב (תהילים ט״ו) ואת יראי ה׳ יכבד. ואמר מר זה יהושפט מלך יהודה. כשהיה רואה תלמיד חכם, היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי, מרי מרי. לא קשיא הא בצינעא, הא בפרהסיא. ע״כ.

וכן פסק הרמב״ם בהל׳ ת״ת (פרק ד הל׳ ה) במה דברים אמורים [שאין הקפדן מלמד] בזמן שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו או מפני דעתן שהיא קצרה. אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלין בדברי תורה ומתרפין עליהן ולפיכך לא הבינו ״חייב״ לרגוז עליהן ולהכלימן בדברים כדי לחדדם. וכענין זה אמרו חכמים זרוק מרה בתלמידים. לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש לפני התלמידים ולא לשחוק בפניהם ולא לאכול ולשתות עמהם כדי שתהא אימתו עליהן וילמדו ממנו במהרה. עכ״ל.

ובמה שאמר שוב יום אחד לפני מיתתך.

כן נמצא במסכת שבת (קנ״ג ע״א) תנן התם רבי אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את רבי אליעזר וכי אדם יודע איזהו יום ימות. אמר להן וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו (קהלת ט׳) בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר. אמר רבן יוחנן בן זכאי משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן. פיקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך אמרו כלום חסר לבית המלך. טיפשין שבהן הלכו למלאכתן אמרו כלום יש סעודה בלא טורח. פתאום ביקש המלך את עבדיו. פיקחין שבהן נכנסו לפניו כשהן מקושטין והטיפשים נכנסו לפניו כשהן מלוכלכין. שמח המלך לקראת פיקחים וכעס לקראת טיפשים. אמר הללו שקישטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו. הללו שלא קישטו עצמן לסעודה יעמדו ויראו. חתנו של רבי מאיר משום רבי מאיר אמר אף הן נראין כמשמשין. אלא אלו ואלו יושבין. הללו אוכלין והללו רעבין הללו שותין והללו צמאים. שנאמר (ישעיהו ס״ה) כה אמר ה׳ הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו הנה עבדי ירנו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב. ע״כ.

ויש לעמוד על משמעות דברי ר״א בן הורקנוס. ומה יש להם לתלמידיו לשאול וכי אדם יודע באיזה יום ימות. והלא פשוט הוא דבר זה. וראיתי בפתח עיניים לשבת הנ״ל בשם האר״י שיש יום אחד בשבוע שמובטח לו לאדם שבאותו יום לא ימות. וגם לא ינזק כלל. כיע״ש. והיינו שבאותו יום אע״פי שמובטח לו שלא ימות בו ולא ינזק. עכ״ז לא יחדל מלעשות תשובה אפילו באותו יום. שהוא יום לפני שיוכל למות.

אך לי הקטן מוקשית הגמרא דשבת הנ״ל על כל פרטיה. שכן למה יזהיר בדרך זאת של שוב יום אחד לפני וכו׳. והלא עדיף שיאמר ישירות שיעשה תשובה בו ביום. שמא ימות בו ביום. ואע״פי שי״ל שלמיתה לא חיישינן כ״כ במקום שאין לו חולי ומיחוש. וכמו שאמרו במו״ק (כ״ח ע״ב) שמיתה חטופה היא זאת. ואינה מיתת כל אדם. עכ״ז שמא ימות חיישינן (גיטין כ״ח ע״א) ושמא מן המיעוט. ולמה לא ישוב היום.

זאת ועוד שלא ברור למה ישאלוהו תלמידיו וכי אדם יודע מתי ימות וכו׳. והשיבם שלכן ישוב בכל יום. למה לא אמר כן ישירות. שוב בכל יום דשמא ימות למחר. ובפרט למה שהביא מקרא דבכל יום יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך לא יחסר. שאם משם ראייה לדבריו א״כ ודאי הל״ל לשוב בו ביום. שכן בכל יום יהיו בגדיך לבנים. ולפני שישוב אין בגדיו לבנים.

גם מהמשל שהביאה הגמרא מאלו שזומנו אל המלך וכו׳. משמע שברבים מיירי. שאל״כ יאמר משלו ביחיד. שאחד הכין עצמו והשני לא. ולמה להביא מרבים המוזמנים לסעודה.

ובמחזור ויטרי כתב בשם מהרי״ל במנהגים שלו (עשרת ימי תשובה) עוד ראיה שחייב אדם לשוב בכל יום משום דלימות המשיח אין מקבלין בתשובה. ודוגמת זה אין מקבלין גרים אז. דהמתגייר אז אין עושה מאהבת הש״י רק לשמוח בשמחת ישראל. ומאחר דאנו מצפין

לישועה בכל יום, מי שאינו שב ויבוא משיח במהרה בימינו, שוב לא מצי שב וישאר ח״ו בחטאיו. ומתי שיבקש אדם לשוב, מקרב הגאולה שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע (ישעיה נט כ). ע״כ. ובזה יובן המשל שבגמרא דשבת (קנ״ג הנ״ל) שימות המשיח על כולם יבואו. והיינו רבים.

אבן כ״ז לא יעלה מזור לדברי ר״א שביחיד נאמרו. ושוב יום אחד לפני מיתתך. אך גם זאת קשה בלשונו של ר״א. שמיתתך משמע שהוא עצמו מביאה על עצמו. שאל״כ הל״ל שוב יום אחד לפני המיתה. ולא היה חסר בזה כלום. [וכיוצא בזה ראיתי למהר״ח פאלאג׳י בספר פעולת חיים לצדיק על מס׳ אבות משנה זאת לדייק מלשון מיתתך שמביאה על עצמו. ע״ש].

ואמרתי ליישב הקושיות הנ״ל על פי מה שאמרו ז״ל (ברכות ה׳ ע״א) אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע. שנאמר (תהילים ד׳) רגזו ואל תחטאו. אם נצחו מוטב. ואם לאו יעסוק בתורה, שנאמר אמרו בלבבכם. אם נצחו מוטב. ואם לאו יקרא קריאת שמע, שנאמר על משכבכם. אם נצחו מוטב. ואם לאו יזכור לו יום המיתה, שנאמר ודמו סלה. ע״כ.

ונחלקו בזה המפרשים. שהנה בסוכה (נ״ב ע״א) דרש רבי יהודה לעתיד לבא מביאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים. צדיקים נדמה להם כהר גבוה. ורשעים נדמה להם כחוט השערה. הללו בוכין. והללו בוכין. צדיקים בוכין ואומרים היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה. ורשעים בוכין ואומרים היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה. ע״כ.

וכפי זה יש יום מיתה ליצה״ר. ומה יזכיר לו יום המיתה של האדם, או יום המיתה של היצה״ר. וזה שאמר ר״א בן הורקנוס שוב יום אחד לפני מיתתך. שצריך להזכיר ליצה״ר יום המיתה של האדם. שאז לא יהיה לו שליטה עליו כלל. ולמה יחטיאנו לגרום למותו.

אבן תלמידיו של ר״א נסתפקו בזה. שכן תשובה יש בידי יצה״ר. ואם לא היום למחר. כשיראה שלא מת אע״פי שסבר שאתמול היה יום אחד לפני מיתתו. הרי שחי ונושם הוא. וטענת יצה״ר היא שהרי לא מת. וכיוון שהאדם אינו יודע מתי ימות. אין מענה בפיו לדברי יצה״ר. ושמא יותר טוב להזכיר לו יום המיתה. שמתפרש גם על מיתת יצה״ר. וע״כ יפרוש מפחד יום מותו.

ועי״ז השיבם ר״א שלעולם יזכיר לו יום מיתת האדם. דהיינו יום מיתתך, שלך ולא של יצה״ר. והביא ראייה מדברי שלמה בכל יום יהיו בגדיך לבנים וגו׳. שהבגדים הלבנים דוגמת התכריכים. וצריך האדם לחשוב כאילו לובשם בכל יום. ושמן על ראשך לא יחסר. היינו שצריך לדמיין שיש על ראשו כד שמן. ואם לא יזהר בו ישפך עליו ועל בגדיו ויטנפם. וכיצד יבוא הן לקבורה והן לחיים בבגדים מטונפים. אלא ודאי שכוונת שלמה לומר שלא משנה מה שאמרנו אתמול ליצה״ר, חזור וחזור בכל יום. ועיקר שתזכיר לו יום המיתה. והיינו מיתת האדם. שאז יש תועלת כפולה. גם האדם יזכור. וגם יצה״ר יזכור. שאם ימות אדם זה יפסיד שליטתו עליו. ומוטב לשלוט עליו מעט בכל יום מאשר לשלוט עליו הרבה בפעם אחת.

משנה טו

רבי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: עַיִן הָרָע, וְיֵצֶר הָרָע וְשִׂנְאַת הַבְּרִיּוֹת מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם:

משנה טז

רבי יוֹסֵי אוֹמֵר: יְהִי מָמוֹן חֲבֵרְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ. וְהַתְקֵן עַצְמְךָ לִלְמֹד תּוֹרָה, שֶׁאֵינָהּ יְרֻשָּׁה לָךְ. וְכָל-מַעֲשֶׂיךָ יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמָיִם:

ובזה יובן ג״כ המשל הנאמר על הרבים. שכן מיתה מצויה לפני כל באי עולם. וכל באי עולם צריכים לחשוב שבגדיהם לבנים ושמן על ראשם. שיום יבוא ויזומנו כולם לפני הקב״ה לבחון מי ראוי לבוא לסעודה ומי לא. ואם אינו עניין לכולם ביחד בחיי העוה״ז. הוא עניין ליום הקבוע לישועת ה׳ יתברך. שתחילה ימותו כל באי עולם. ורק אח״כ יחיו מחדש ע״י תחיית המתים.

ונכון הדבר שבכל יום אנו מצפים לישועתו. ולכן בכל יום יהיו בגדיך לבנים. דשמא יבוא משיח היום אם בקולו תשמעו. וכן אמרו בקהלת רבה (פרשה ט) עה״כ בכל עת יהיו בגדיך לבנים וגו׳. בר קפרא ור׳ יצחק בר קפרא אמרי לאשתו של בולדריס שהיתה מקשטת עצמה בפני שכינותיה. אמרו לה שכינותיה בעליך אינו כאן בפני מי את מקשטת עצמך. אמרה להון בעלי מלח הוא אם יזדמן לו מעט רווח תכף יבא ונמצא עומד למעלה מראשי. לא מוטב שיראה אותי בכבודי ולא בניוולי. כך בכל עת יהיו בגדיך לבנים מן העבירות ושמן על ראשך אל יחסר ממצות ומעשים טובים. ע״כ.

משנה ט״ז

רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך וכו׳.

כתב רבינו החסיד ר׳ יוסף יעב״ץ (ממגורשי ספרד) בספרו על אבות וז״ל: כל דבריו [של ר׳ יוסי] בנויים על החסידות. כי התורה לא אמרה כי אם ואהבת לרעך כמוך. לא ממונו. כי זה קשה הציור. עכ״ל.

וחן אמת שכתב בס׳ מרכבת המשנה שמעלת זה החסיד ג״כ היא מבוארת. והוא ר׳ יוסי בן חלפתא. ועליו נאמר במס׳ סוטה (משנה מט ע״א) משמת ר׳ יוסי קטינתא פקעא חסידות. ועוד שהיה יודע בסוד המרכבה הקדושה כדאיתא במסכת חגיגה (יד ע״ב).

אבל לכאורה יש מקום עיון בדברי מהר״י יעב״ץ על פי מה שמסופר בבבא קמא (ס׳ ע״ב) ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני

מים מבור בית לחם אשר בשער. ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער וגו׳ (שמואל ב׳ כ״ג). מאי קא מיבעיא ליה. אמר רבא אמר ר״נ טמון באש קמיבעיא ליה, אי כר׳ יהודה אי כרבנן. ופשטו ליה מאי דפשטו ליה. רב הונא אמר גדישים דשעורים דישראל הוו דהוו מטמרי פלשתים בהו. וקא מיבעיא ליה מהו להציל עצמו בממון חבירו. שלחו ליה אסור להציל עצמו בממון חבירו. אבל אתה מלך אתה. ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו. ורבנן, ואיתימא רבה בר מרי אמרו, גדישים דשעורין דישראל הוו וגדישין דעדשים דפלשתים. וקא מיבעיא להו מהו ליטול גדישין של שעורין דישראל ליתן לפני בהמתו על מנת לשלם גדישין של עדשים דפלשתים. שלחו ליה (יחזקאל ל״ג) חבול ישיב רשע גזילה ישלם. אע״פ שגזילה משלם, רשע הוא. אבל אתה מלך אתה. ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו. ע״כ. ופירש״י אשר בשער - סנהדרין זקני השער. טמון באש קמיבעיא ליה - מעשה בא לפניו במחנה ששרפו אנשיו גדיש של ישראל ונצרך לשאול הלכה אם חייבין לשלם כלים הטמונים בתוכו כר׳ יהודה או פטורין כרבנן. ע״כ.

וכפי המבואר נראה שלחבב ממון חבירו חובה היא. ולא חסידות או רשות. שאל״כ במה נתקשה דוד בלהשתמש בממונם של ישראל. והלא אין חובה שיהיה חביב עליו כשלו. ובפרט למה שכתבו התוספות שם (ד״ה מהו להציל עצמו בממון חבירו) איבעיא ליה אי חייב לשלם כשהציל עצמו מפני פקוח נפש. ע״כ. ואם הדבר הוא מצד חסידות א״כ למה צריך לשאול בזה את הסנהדרין. והלא דהע״ה חסיד הוא. ועוד שבשביל להיכנס לפנים משורת הדין אינו צריך שאלה. ועוד מה שהשיבו לו הסנהדרין שודאי צריך לשלם. כי אסור להציל עצמו בממונו של חברו. אלא שמשום שהוא מלך אינו צריך לכך. אלמא אם לא שהוא מלך חייב לשלם מעיקר הדין לדברי התוס׳.

וכן מצאנו בקמא (קי״ז ע״ב) ההוא גברא דהוה מפקיד ליה כסא דכספא. סליקו גנבי עילויה. שקלה יהבה להו. אתא לקמיה דרבה פטריה. א״ל אביי האי מציל עצמו בממון חבירו הוא. אלא אמר רב אשי חזינן אי איניש אמיד הוא אדעתא דידיה אתו. ואי לא אדעתא דכספא אתו. ע״כ. וכפי זה אם באו בגללו אסור לו להציל עצמו בממון חבירו. וצריך לשלם.

ועוד שם ההוא גברא דהוה מפקיד גביה ארנקא דפדיון שבויים. סליקו גנבי עילויה. שקלה יהבה ניהלייהו. אתא לקמיה דרבא פטריה. א״ל אביי והא מציל עצמו בממון חבירו הוא. א״ל אין לך פדיון שבויים גדול מזה. ע״כ. אלמא שבלא טעם של פדיון שבויים של עצמו חייב לשלם. ומשמע מעיקר הדין. ולא מצד חסידות. [וע״ע סנהדרין ע״ד ע״א. ועוד. ואכמ״ל יותר].

ועוד יש להביא ראייה מהא דשבת (ל״א ע״א) שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, גייריה. אמר לו דעלך סני לחברך לא תעביד זו היא כל התורה כולה. ואידך פירושה הוא, זיל גמור. ע״כ. ולכאורה קשה

שלא נאמר כזה בתורה בלשון שלילה. כי אם בלשון חיוב. ואהבת לרעך כמוך.

ואפשר ליישב על פי דברי העיון יעקב בשבת הנ״ל שבמקרא של ואהבת לרעך כמוך יש שורש של גמ״ח. וגמ״ח הוא אחד הסימנים של האומה הישראלית. וכדאמרינן ביבמות רחמנים ביישנים גומלי חסדים. וכיוון שאין סימנים אלו באומות למדו ע״ד השלילה בלא תעשה. שהוא יותר קל. את״ד.

וכפי דבריו אפשר לומר שבמאמרו של הלל כלולות מצוות שבין אדם למקום ובין אדם לחבירו. אך אלו שבין אדם למקום אינו צריך לפורטם. כי ודאי גוי שבא להתגייר על מנת לקיים מצוות שבינו לבין הא-לקות הוא בא. אך אלו שבין אדם לחבירו זניחות הן אצלו. שסבור שהן מצד גמ״ח עם זולתו. ואינן חובה. לכן א״ל הלל שיתחיל במצוות שבין אדם לחבירו. שכל השנאוי לו ואינו רוצה שיעשו בו לא יעשה לחבירו. וכיוון שבתור מצווה א״ל שהרי ביקש ממנו ללמדו את כל התורה כולה. הרי ודאי הוראה זאת חובה היא ולא חסידות.

והן אמת דאיתא בקמא (ל׳ ע״א) האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין. רבא אמר מילי דאבות. ואמרי לה מילי דברכות. ע״כ.

וע״כ כתב בפירוש רבינו יונה על אבות (פרק א׳ משנה א׳) אמרו רז״ל האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות. ואמרי לה מילי דנזיקין. ומפני שאדם משיג אל מעלת החסידות בעשותו אחת מאלה הדברים, שמוה בסדר נזיקין. ואף על פי שגם כן אמרו לקיים מילי דברכות והוא מסדר זרעים, מפני שמדברת מברכות הזרעים והפירות שמוה בסדר ההוא. (א״ה עיין במדרש שמואל מה שכתב בענין זה בשם רבי יוסף נחמיאש ז״ל) ועוד מפני שהם דברי הסנהדרין שמוה בסדר הדינים וכן כל החכמים הנזכרים עד רבן יוחנן בן זכאי כולם מן הסנהדרין. ע״כ.

מ״מ כתבו התוס׳ (קמא כ״ג ע״א) שיותר יש לאדם ליזהר עצמו שלא יזיק אחרים משלא יוזק. ע״כ. ומשמע שחובה היא ולא חסידות. שודאי שחובה היא שלא להזיק. ואפילו על מנת לשלם. וכמו שכתב הרמב״ם בספר המצוות (ל״ת רמד) וז״ל: והמצוה הרמ״ד היא שהזהירנו שלא לגנוב ממון. והוא אמרו יתעלה (קדושים י״ט) לא תגנובו. ובמכילתא (דעשה״ד) לא תגנובו הרי אזהרה לגונב ממון. והעובר על לאו זה הוא חייב לשלם מה שזכר הכתוב (משפטים כ״א כ״ב) אם תשלומי כפל או תשלומי ארבעה וחמשה או להשיב הקרן לבד. ובספרא (קדושים ריש פרש׳ ב) לפי שנאמר בגניבה שנים ישלם למדנו עונש. אזהרה מנין, תלמוד לומר לא תגנובו, לא תגנובו על מנת למיקט, כלומר לצער הבעלים ולהטרידו ואחר כן תשיבהו לו. לא תגנובו על מנת לשלם ארבעה וחמשה. ע״כ. ומוכח שאיסור תורה הוא אפילו כשרוצה להיטיב עם זולתו.

ושו״ר ברמב״ם (הל׳ מלוה ולוה פ״א הל׳ ג׳) וז״ל: אסור ללוה ליקח הלואה ולהוציאה שלא לצורך ולאבדה עד שלא ימצא בעל חוב מאין יגבה אע״פ שהמלוה עשיר גדול. ועושה זה רשע הוא. שנאמר לוה רשע ולא ישלם. וצוו חכמים יהי ממון

חברך חביב עליך כשלך. עכ״ל. ומשמע שאין זה כי אם מדרבנן. ואולם תורה לא ציוותה. והרי זה כדברי היעב״ץ וגם שלא כדבריו. כדבריו, שמן התורה אינו חייב בזה. ושלא כדבריו, שעכ״פ ציוו רבנן. ואין זאת חסידות גרידא.

ובהיותי בזה ראו עיני בשו״ת משנה הלכות (חל׳ י״ד סי׳ רנ״ג) דכתב לאדמו״ר מליובאביץ ז״ל: אחד משלוחיו עשה שליחותו והביא לי ספרו היקר ביאורים לפרקי אבות. ונפל גורלי בפ״ב מי״ב ר׳ יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. וביאור מעכ״ק לפ״מ שדרשו חז״ל עה״פ ויותר יעקב לבדו שנשתייר על פכין קטנים (חולין צ״א ע״ב. וברש״י בראשית ל״ב כ״ה) מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם. ומאחר שועמך כולם צדיקים א״כ מובן שכל אחד ואחד ישנו ענין זה [במדה מסויימת]. וזהו יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. כשם שממונך חביב עליך יותר מגופך, כן צריך להיות חביב ממונו של חברך. והדבר בבחינת מדת חסידות. דמצד הדין אסור להזיק ממון חבירו, ואילו במדת חסידות צריך ממון חבירך להיות חביב עליך יותר מגופך עכל״ק.

ולפענ״ד נפל בליבאי ראיה לדבריו והוא מקרא מלא (שמות כ״ג ד׳) כי תפגע שור איבך או חמרו תועה השב תשיבנו לו. ובפ׳ תצא וכן תעשה לשמלתו ולכל אבידת אחיך. ועיין ב״ק נ״ד ע״ב. והנה קיי״ל מצות השבת אבדה חייב בגופו וחייב להטריח עצמו ולהשיב ממונו לבעלים עד שיחזירנה למקום המשתמר ברשות בעלים. ומיהו אינו חייב להוציא ממון על השבת אבדה. ונמצא דממון חבירו חביב עליו יותר מגופו. שהרי התורה חייבתו להטריח בגופו להחזיר ממון חבירו. ואפילו היה בעל אבידה רשע ואוכל נבילות לתיאבון מצוה להשיב לו אם לא להכעיס. ועיין ב״מ פ״ב ר״מ פי״א מהל׳ גזילה. ובסה״מ מ״ע ר״ד ול״ת רס״ט ובחינוך מצוה תקל״ח ט׳. והרי עכ״פ שיהיה ממון חברך חביב עליך מגופך. ע״כ.

ובאמת שזה פגם בנפש. וכדאיתא במציעא (כ״ד ע״א) מר זוטרא חסידא נגנב כלי של כסף מאושפיזו. [עיין רש״י. ועיין בניהו להגרי״ח בשבת הנ״ל יישוב לדברי רש״י. ואכמ״ל] ולא ידעו מי גנבו. כיוון שראה אותו תלמיד שרוחץ ידיו ומנגבם בבגד של חבירו אמר מאחר שלא אכפת לו ממונו של חבירו ודאי הוא הגנב. כפתו והודה. ע״כ.

ואפשר שמשום זה המשיך התנא לומר והתקן עצמך ללמוד תורה וכו׳. וכמו שדרשו דרך משל לעשיר שהיה מהלך בדרך בחורף בימי הקור והגשם. והנה ראה עני יושב בבלויי סחבות שאין בהן די כדי לחמם גופו. נכמרו רחמיו של העשיר. אמר הבה ואקיים בעני זה מצוות עשה של דברי קבלה כי תראה ערום וכיסיתו וגו׳. לקח את העני והביאו לעיר והכניסו לחנות בגדים יוקרתית. ומנהל החנות הערים המידות שלו ונתן לו למדוד חליפה התואמת את מידותיו. נכנס העני לתא ההלבשה למדוד החליפה והנה עברו דקות וחצי שעה ויותר ואין העני יוצא. מודאגים לגורלו של העני נכנסו העשיר ומנהל החנות לתוך תא ההלבשה. וראו שם את העני מנסה ללבוש את חליפתו החדשה והמהודרת על בגדיו

הבלויים. ויאמרו לו מה אתה עושה. הלא כל הכוונה שתפשוט את בגדיך הסרוחים ותלבש בגדים חדשים נקיים ומכובדים. ויאמר להם העני לבוש אלבש את הבגדים החדשים. אבל על הישנים לא אוותר. ע״כ.

וכיוצא בזה בלומדי התורה. שאי אפשר ללומדה עד שיסיר ממנו את המידות הרעות והגרועות שדבקו בו בעבר. כי מה תועלת יש במה שילמד אדם שאסור לגנוב ובכ״ז ימשיך בגניבה. ומה תועלת יש במה שילמד אדם שממון חבירו חייב להיות חביב עליו וימשיך לזלזל בו. אלא ודאי שחייב לתקן עצמו ללמוד תורה בהסרת כל פגם שבנפש תחילה. ומה שיצליח יצליח. וזכות התורה תסייע בעדו לסלק את החסר.

ואנוכי הרואה למרן החיד״א בפתח עיניים לאבות שכתב לקשר את דברי המשנה. ותחילה כתב מדברי חז״ל עד שאדם מבקש שיכנסו דברי תורה לגופו יתפלל שלא יכנסו מעדנים לגופו. ע״כ. ונתבאר אצלינו שהמעדנים מהסט״א. ואם גדל גופו מהסט״א אין ד״ת יכולים להיכנס. וזש״א התקן עצמך. שיהיה גופך טהור ולא תהיה בו אחיזה לסט״א. כי בהיותך כלי מחזיק ברכה מצד הקדושה יכנסו ד״ת בגופך. ע״כ.

ולאחר מכן כתב לבאר דברי התנא במה שאמר שצריך להתקין עצמו ללמוד תורה ונתן טעם שאינה ירושה לך. ולכאורה תמוה וכי מה זה משנה אם היא ירושה או אינה ירושה. אלא שהירושה באה לאדם בין צדיק בין רשע. אבל תורה אינה ירושה. ולא תבוא אלא למי שמתקין עצמו ללומדה ומסלק מעליו כל פגם. כיע״ש.

וכן ראיתי בס׳ רוח חיים מוואלאז׳ין שכתב להעיר שאע״פי שכתוב גבי התורה מורשה קהילת יעקב. היינו דווקא לכלל ישראל היא ירושה. שע״כ לא פסקה תורה מישראל. אבל לכל פרט אינה ירושה. אלא אם יתייגע בה ימצאנה.

ועיני ראו ולא זר שגם מהר״ח מוולאז׳ין וגם הרב ברוך שאמר נתקשו בדברי הגמרא במציעא (פ״ה ע״א) עה״כ בישעיה (נ״ט כ״א) ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה׳ מעתה ועד עולם. ואמרו בגמרא שם כל שהוא ת״ח ובנו ת״ח ובן בנו ת״ח שוב אין התורה פוסקת מזרעו לעולם. כי התורה מחזרת אחר אכסניא שלה. וא״כ למה לא יסמוך על הבטחה זאת. והקשה על דברי הרע״ב שפירש על המשנה הזאת התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך וכו׳. שלא תאמר כיוון שאבי ת״ח ואבי אבי ת״ח שוב תורה מחזרת על אכסניא שלה. ע״כ.

ואני תמה מה קושיא הקשה הרב ברוך שאמר ע״ד הרע״ב. והלא לא כתב הרע״ב כי אם שתי דורות. אביו ואבי אביו. ואילו דור שלישי רוצה לסמוך על אבותיו. ובאמת אין די בזה. כי חסר דור שלישי. וכיוון שהוא עצמו דור שלישי ואינו מתייגע בתורה, הרי שאינה מחזרת אחריו.

אבל עכ״פ נכונים הדברים שכיוון שיש הבטחה מאת הקב״ה שלאחר שלושה דורות לא תיפסק תורה מאותה משפחה, א״כ למה לא יסמוך על הבטחה זאת.

וביארו הרבנים הנ״ל ע״פ הגמרא דערכין (ט״ז ע״ב) לעולם לא ישנה אדם מאכסניא שלו. ע״כ. כי זה דרך הנימוס

ודרך ארץ. אך זה מותנה ביחס של האכסנאי כלפיו. שאם יקבלנו בסבר פנים יפות ודאי שאין לו לשנות מהאכסניה שלו. אבל אם יראה לו פנים זועפות למה לא ישנה. וכי נוח לו לאדם להיות במקום שאינו רצוי בו.

וכך זו דרכה של תורה ג״כ. שאע״פי ששלושה דורות היתה בתוך משפחה מסויימת, ומכאן והלאה מחזרת אחרי אותה אכסניה, כ״ז כשמראים לה פנים יפות. אבל לא כשנוהגים בה אחרת.

וזה לשון המשנה התקן עצמך ללמוד תורה. שצריך שיכין עצמו ללימוד תורה באהבה, ואז תהיה אצלו ומחזרת אחרי אכסניה שלה. אבל אם אינו מתקין עצמו לקבל תורה באהבה וברצון, ודאי שתברח ממנו. וכפי שמצינו במקרים רבים שגם לאחר דורות של תורה פסקה מבני בניהם. והיינו מפני שלא התקינו עצמם לקבלה.

ובזה פירש הרב ברוך שאמר את המשנה שבסוף המסכת (פר׳ ו׳ משנה ה׳) שהתורה נקנית במ״ח דברים. ואחד מהם הוא בלימוד. ותמוה. וכי יעלה על הדעת שבלי לימוד תורה יקנה תורה. אלא שסומך אותו אדם על ההבטחה של הקב״ה שתורה תחזר אחר אכסניה שלה. וא״כ למה לו לטרוח. וע״ז בא התנא לומר שאינה ירושה לך שתבוא אחריך בכל מצב. כי רק אם תתקין עצמך ללמוד תורה.

ובזה תירץ מהר״ח וולאז׳ין בשם אחיו הגאון ר׳ שמחה מה שקשה לכאורה. שהרי אנו בני אברהם יצחק ויעקב. ושלושתם למדו תורה בלא הרף. וכמו שאמר ביומא (כ״ח) ואברהם זקן וגו׳. זקן ויושב בישיבה היה. וכן לגבי יצחק. וכן לגבי יעקב. וא״כ הואיל ושלושה דורות עסקו בתורה איך ימצא עם הארץ בקהל ישראל. והלא משלושה דורות והלאה לא תיפסק תורה כלל. דכתיב מעתה ועד עולם. אלא ודאי שתחזר על האכסניה המוכנה לקבלה באהבה וברצון. ובלא זה אינה ירושה לך שתבוא אחריך.

ומהר״י אלאשקר בס׳ מרכבת המשנה כתב שזה החכם בדבריו הוא רוצה להעמיד דברי המקבלים הראשונים. כנגד מ״ש הוו מתונים בדין, אמר יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך. והיא אזהרה לדיין שיחוס על ממון בעלי דינין. וכנגד מ״ש והעמידו תלמידים הרבה, אמר והתקן עצמך ללמוד תורה. וכנגד ועשו סייג לתורה שיעשה משמרת לתורה, אמר וכל מעשיך יהיו לשם שמים. ע״כ.

ונמצא כפי דבריו שהתנאי להעמיד תלמידים הרבה הוא שיתקין עצמו ללמוד תורה. ובודאי שצריך לרכוש לעצמו יראת שמיים תחילה. כי ראשית חכמה יראת ה׳. אבל מעל לכל צריך שימסור נפשו על לימוד תורה. וכמעשה של הלל שלא היה לו כסף לשלם לשומר הפתח של בית המדרש ולכן עלה על הגג לשמוע דברי שמעיה ואבטליון עד שקפא בשלג. והיה קרוב למיתה בשל אהבת תורה והרצון ללמוד אותה.

שמא תאמר שהיו זמנים אחרים וכעת בזה״ז אין אהבת תורה עד כדי כך. הא לך מעשהו של רבי יוסף דב סולובייצ׳יק (בעל ס׳ בית הלוי על הרמב״ם

ועוד) שרצה מאוד ללמוד תורה מפי גאון דורו מהר״ש קלוגר. אך הגאון הנ״ל ישב בברודי שבגאליציה הרחק ממקום מושבו של הבריסקר הנ״ל. ובתור אברך צעיר לא היה בידו די כסף לנסוע אל מהר״ש קלוגר. אך מה לעשות שמים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וגו׳. וכיוון שכל רצונו היה ללמוד תורה מפי הגר״ש קלוגר הנ״ל נתן דעתו לבדוק אם יש מאן דהו שנוסע לכיוון ברודי שבגאליציה כדי להצטרף אליו.

וביום מהימים שמע שני סוחרים מדברים שמגמת פניהם לעיר ברודי. וששכרו לשם כך עגלה עם סוסים ועגלון שיסיע אותם. נתוודע מהרי״ד סולובייצ׳יק אליהם וביקש שיצרפוהו לנסיעה. אבל הסוחרים השיבו לו שאינו תלוי הדבר בהם. כי אם בעגלון. שקרוב לודאי לא יסכים להסיעו בלא תשלום. והם עצמם אינם יכולים לשאת בהוצאותיו.

בלית ברירה פנה האברך לעגלון עצמו והציע את עצמו כעוזר שלו. כי הוא יטפל בסוסים להאכילם ולהשקותם ולנקותם. וגם יקח לידיו את המושכות מידי פעם כדי שהעגלון יתפוס תנומה קלה. והסכים העגלון להסיעו תמורת העבודות הללו. ובשעה טובה הצטרף האברך לנסיעה לברודי.

והנה בדרך במלון אמר לו העגלון לזפת את גלגלי העגלה. ונתן בידו זפת חם. והאברך שאינו רגיל לעבודה הזאת השתדל בכ״ז לעשות כמצוות העגלון. וידיו העדינות נכוו ונפצעו מהזפת החם. ובגדיו נהיו מטונפות מהזפת. וביום אחד של נסיעתם ביקש העגלון להתנמנם קצת ומסר את מושכות הסוסים לאברך. והאברך שלא ידע ולא שיער מה יש לעשות בסוסים לא ידע להנהיגם. והסוסים הלכו חופשי עד שירדו מדרך המלך ונכנסו לתוך שדות ונתקעו שם בבוץ מבלי יכולת להיחלץ.

התעורר העגלון מתנומתו וראה שהעגלה עומדת באמצע שום מקום. כעס על האברך שלא ידע לנהוג בסוסים וסטר לו על פניו. קיבל האברך את הדברים באהבה ולא אמר כלום. שהרי כל משימתו להגיע למקומו של הגאון מהר״ש קלוגר.

ויהי היום והנה הגיעו לברודי. אץ רץ האברך לבית המרא דאתרא מהר״ש קלוגר אבל כתב המלצה אין בידו. והרי הוא מופיע בפני גדול הדור פצוע בידיו הנוטפות דם. ובגדיו מטונפים בזפת. וכתב המלצה לקבלו לישיבתו של הגאון מהר״ש קלוגר אין בידו.

וכשהגאון מהר״ש קלוגר ביקש לראות המלצותיו ענה לו הגרי״ד הנ״ל שהמלצות אין בידו. אבל יכול הוא להשמיע כמה חידושים שחידש בעיון הרמב״ם ונושאי כליו. וע״ד יהללך זר ולא פיך [בקמץ תחת הוא״ו של ולא. וכפי דרשת הגר״א].

וכששמע הגר״ש קלוגר דברי האברך הצטער מאוד על מה שחשד בו מתחילה שאינו ראוי ללמוד בישיבתו. וכדי לפייס אותו ואת תורתו הציע לו שידור במקומו בשבת הקרובה. ותחילה סירב האברך. כי מה לו להתכבד בד״ת אבל כשראה את נחישותו של מהר״ש

משנה יז

רבי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הֱוֵי זָהִיר בִּקְרִיאַת שְׁמַע וּבַתְּפִלָּה. וּכְשֶׁאַתָּה מִתְפַּלֵּל, אַל תַּעַשׂ תְּפִלָּתְךָ קֶבַע, אֶלָּא רַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים לִפְנֵי הַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ב, יג): "כִּי (אֵל) חַנּוּן וְרַחוּם הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב-חֶסֶד וְנִחָם עַל-הָרָעָה". וְאַל תְּהִי רָשָׁע בִּפְנֵי עַצְמְךָ:

משנה יח

רבי אֶלְעָזָר אוֹמֵר: הֱוֵי שָׁקוּד לִלְמֹד תּוֹרָה, וְדַע מַה-שֶּׁתָּשִׁיב לָאֲפִיקוֹרוֹס, וְדַע לִפְנֵי מִי אַתָּה עָמֵל, וּמִי הוּא בַּעַל מְלַאכְתֶּךָ, שֶׁיְּשַׁלֵּם לְךָ שְׂכַר פְּעֻלָּתֶךָ:

קלוגר והבין שכוונתו אמיתית הסכים לדבר.

והנה הגיע יום השבת ועמד האברך לדרוש במקום הרב וע״פ בקשתו. ודבריו מאירים כזוהר הרקיע. והעם נהנים מדברי תורתו כנתינתה מסיני. רק אדם אחד ישב ובכה. וישאלוהו על מה אתה בוכה. האם לא נראית לך דרשת האברך. ויען להם נראית לי ועוד איך. אלא שאני סטרתי לו כי חישבתי אותו לאחד הפשוטים. והמשיך למרר בבכי. אז אמרו לו אנשי המקום שילך ויבקש ממנו סליחה. וכך עשה.

אבל האברך השיב לו אילו סטרת לי כי איני יודע תורה לא הייתי מוחל לך. אבל עכשיו שסטרת לי כי איני עגלון טוב. ע״ז ודאי מוחל לך. שכל חיי התקנתי עצמי ללמוד תורה. ע״כ.

וכל מעשיך יהיו לשם שמיים. ביארו החפץ חיים ע״ד הכתוב בתהילים (מ״ה) רחש לבי דבר טוב אומר אני מעשי למלך וגו׳. כי בנוהג שבעולם הסוחר הקטן הקמעוני אין באפשרותו להתעשר הרבה. לא כן הסיטונאי שיש לו רווחים גדולים בשל היקף גדול של מכירותיו. ואם יצליח אדם לקשור קשרים עם המלכות ירוויח עוד יותר. ובאפשרותו להתעשר מהר יותר. ומספרים על סוחר אחד שהיה מסתחר עם המלכות והיה שולח רכבות שלימות של סחורה בשביל הממשלה. וכידוע דרך המלכות ליטול מכס על הסחורות שנכנסות ויוצאות מהמדינה. אבל זה הסוחר הואיל ולכל אורך קרונות הרכבת היה כתוב שהסחורה הזאת נועדה לממשלה לא היו גובים ממנו מכס. כי הרי מעשיו עם הממשלה והמלכות.

כך ביקש דהע״ה ללמדנו שכל מעשינו יהיו מופנים כלפי מלכות של מעלה. ולא יהיה דבר שנעשה שלא בכוונה לשמיים. וע״כ אמר רחש לבי דבר טוב. ומה הוא הדבר הטוב הזה, אומר אני מעשי למלך. כל מעשי לכבודו של מלכו של עולם. וע״כ יהיו כל מעשיך לשם שמים.

משנה יט

רבי טַרְפוֹן אוֹמֵר: הַיּוֹם קָצֵר וְהַמְּלָאכָה מְרֻבָּה, וְהַפּוֹעֲלִים עֲצֵלִים, וְהַשָּׂכָר הַרְבֵּה, וּבַעַל הַבַּיִת דּוֹחֵק:

משנה כ

הוּא הָיָה אוֹמֵר: לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמֹר, וְלֹא אַתָּה בֶן חוֹרִין לְהִבָּטֵל מִמֶּנָּה, אִם לָמַדְתָּ תּוֹרָה הַרְבֵּה נוֹתְנִין לְךָ שָׂכָר הַרְבֵּה, וְנֶאֱמָן הוּא בַּעַל מְלַאכְתְּךָ שֶׁיְּשַׁלֵּם לְךָ שְׂכַר פְּעֻלָּתֶךָ. וְדַע מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל צַדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא:

משנה י"ט

רבי טרפון אומר היום קצר וכו'.

איתא באוצר המדרשים (עמ' לה') עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר (איוב ה' ט'). אם נאמר עושה גדולות עד אין חקר למה נאמר נפלאות עד אין מספר. ואם נאמר נפלאות עד אין מספר למה נאמר גדולות עד אין חקר. פירשו חז"ל עושה גדולות עד אין חקר כנגד כל היצירות שבעולם. ונפלאות עד אין מספר כנגד שלשה שנולדו בלא שכיבת איש את האשה. ואלו הם, ר' זירא ורב פפא ובן סירא. ששלושתם נתעברו אימותיהם במרחץ או באמבטי שקלטו שם זרע אדם שהיה במים. ונתעברו באופן זה.

ור' זירא ורב פפא לא נודע מי אביהם. וצדיקים גדולים היו ועוסקים בתורה בלא הפסקה. עד שאמרו עליהם שמעולם לא שחו שיחת חולין.

ובן סירא בן ירמיהו הנביא היה מבתו. שפעם הלך ירמיהו לבית המרחץ ומצא רשעים משבט אפרים וראה שכולם מוציאים שכבת זרע לבטלה במים. שבני אפרים שבאותו דור כולם רשעים היו. וכיון שראה אותם התחיל להוכיחם. מיד קמו עליו מפני מה הוכחתנו איננו עוזבים אותך עד שתעשה כמעשינו. א"ל ירמיהו הניחו לי ואשבע לכם שלא אגלה דבר זה לעולם. א"ל והלא צדקיהו ראה את נבוכדנצר אוכל ארנבת חיה. א"ל נבוכדנצר השבע לי שלא תגלה דבר זה לשום אדם. נשבע לו. ולבסוף התיר שבועתו וגילה. [וכמבואר בנדרים סה' ע"ב]. וכן תעשה גם אתה. ועתה אם תעשה כמונו הרי טוב, ואם לאו נעשה בך מעשה סדום. כשם שעשו אבותינו בע"ז שלהם. מיד עשה כמותם מרוב הפחד והיראה.

וכמו שיצא משם התחיל לקלל יומו ארור היום אשר יולדתי בו. ויצא ונתענה על הדבר רמ"ח תעניות כנגד כל האיברים שבאדם. ושמורה היתה טיפה של אותו צדיק עד שבאה ביתו לבית המרחץ ונכנסה אותה טיפה לתוכה. ולשבעה חדשים ילדה

בן עם שיניים ובעל דיבור. והייתה מתביישת מבני אדם שהיו אומרים מזנות ילדה. ופתח פיו הילד ואמר לה מפני מה את מתביישת מבני אדם בן סירא אני. א״ל מי סירא זה. א״ל ירמיהו. ולמה נקרא סירא, מפני שהוא שר על כל השרים. והוא עתיד ליתן שם לכל שר ומלך. וכשתחשוב סירא וירמיהו שווים בגימטריא [271]. א״ל בני וא״כ היה לך לומר בן ירמיהו אני. א״ל וכן הייתי רוצה אלא שגנאי הדבר לומר על ירמיהו שבא על ביתו. א״ל בני והכתיב מה שהיה הוא שיהיה, ומי ראה בת יולדת מאביה. א״ל והלא אין כל חדש תחת השמש מה ללוט נעשה באונס אף לאבי נעשה באונס.

תמהה אימו מנ״ל כל הדברים האלו להקרא ע״ש ירמיהו ולדבר בשעת יציאה מהבטן. א״ל אין כל חדש תחת השמש. והלא ירמיהו אבי בשעה שהיתה אמו כורעת ללדת פתח פיו וקרא לאביו ממעי אמו. וא״ל לא אצא עד שתאמרו לי שמי. פתח אביו פיו ואמר צא ויקרא שמך אברהם. א״ל לא כן שמי. א״ל יצחק ויעקב וכן כל השבטים וכל הדור ההוא. והיה אומר לא כן שמי. עד שנזדמן שם אליהו זכור לטוב ואמר יקרא שמך ירמיהו שבימיך יקים הקב״ה אויב שירים ידו על ירושלים. א״ל כן שמי. ואתה שאמרת לי שמי יקרא שמי על שמך. ויהי ירמיהו.

מה אבי יצא בדיבור, אף אני יצאתי בדיבור. מה אבי יצא בנבואה ממעי אמו שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו׳, אף אני יצאתי בנבואה. מה הוא יצא שמו ממעי אמו, אף אני יצא שמי ממעי אמי. מה הוא עשה ספר באלפא ביתא [מגילת איכה], אף אני אעשה ספר באלפא ביתא [ספר בן סירא].

ועתה אל תרבי בדיבור אלי. א״ל למה. א״ל מפני שאני רעב. א״ל הנה שדיים לינק. א״ל אין לי חפץ בחלב. אלא הביאי קמח ולושי לחם נקי. ובשר שמן ויין ישן ותאכלי עמי ביחד. א״ל ומהיכן אקח מעות לכל זה. א״ל עשי בגד ומכרי אותו ויתקיים בך סדין עשתה ותמכור. ואם את מפרנסת אותי יתקיים בך הכתוב רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה. וכך כלכלתו אמו שנה אחת.

כשמלאה לו שנה א״ל הוליכי אותי לבית הכנסת. הביאתו לבית הכנסת והוליכתו אצל מלמד תינוקות. ישב בצד המלמד וא״ל רבי תלמדני תורה. א״ל עדיין אין אתה בר לימוד כי קטון אתה. ואמרו חז״ל בן חמש למקרא. א״ל בן סירא ולא למדת היום קצר והמלאכה מרובה ואתה אומר לי שב ולא תלמד עדיין כי קטון אתה. ואני רואה בבית הקברות קטנים ממני מתים. ומי יודע מה יהיה אם אחיה או אמות. עכת״ד.

ושמע מינה שמאמר זה של היום קצר והמלאכה מרובה דבר שגור בפי כולם עוד בטרם אמר ר׳ טרפון את דבריו. דהלא ירמיה בחורבן בית ראשון היה. ואילו ר׳ טרפון חברו של ר״ע היה וחי בזמן בית שני. ובודאי שהמאמר הזה כבר השתרש בין הציבור וא״כ צריך ביאור למה תלוהו בר׳ טרפון.

ועלה על דעתי להשיב על פי מה שאמרו חז״ל (קהלת רבה א׳ יג׳) עה״כ הבל הבלים אמר קהלת. שאילו אדם אחר היה

אומר כך היינו אומרים אולי לא אסף שני פרוטות בחייו. ולכן נחשב העולם להבל בעיניו. אבל שלמה שנכתב עליו (מלכים א׳ א׳ כז׳) ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים. לו נאה לומר הבל הבלים. ע״כ.

וכיוצא בזה י״ל בנידון דידן שכן מבואר בשבת (כ״ה ע״א) שר׳ טרפון הוא שאמר איזהו עשיר מי שיש לו מאה שדות ומאה כרמים ומאה עבדים משמשים אותם. כיע״ש. ואיש עשיר כמוהו אשר מן הראוי שיטפל בעושרו ובודאי שאינו נטול דאגה וכמאמר חז״ל באבות (לקמן מ״ז) מרבה נכסים מרבה דאגה. ועכ״ז אמרו במסכת גיטין (ס״ז ע״א) דתניא איסי בן יהודה היה מונה שבחן של חכמים וכו׳. ר׳ טרפון גל של אגוזים. ע״כ. ופירש״י שכשם שבגל של אגוזים אתה נוטל אגוז אחד וכולם מתגלגלים אחריו כך ר׳ טרפון אם היו שואלים אותו דבר אחד היה משיב להם בפשט וברמז ובדרש ובדברי אגדה ומביא מכל אלו ראיה לדבריו. ע״ש.

וכפירש״י איתא להדיא באבות דרבי נתן (פי״ח) רבי יהודה הנשיא היה מונה שבחן של חכמים וכו׳. ר׳ טרפון גל של אגוזים כיון שנוטל אדם אחד מהן כולן מתקשקשין ובאין זה על זה. כך היה ר׳ טרפון דומה בשעה שת״ח נכנס אצלו ואמר לו שנה לי. מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. כיון שיצא מלפניו היה יוצא מלא ברכה וטוב. יע״ש.

והנה אדם כזה אשר עושר גדול לו בעוה״ז. ועוזב ומניח נכסיו להיות עוסק בתורה עד כדי שלימות כזו להביא ראיה לכל שאלה ממקומות שונים ודאי שראוי הוא לומר שהיום קצר, כלומר שימי חיי האדם קצרים. ואילו המלאכה, כלומר מלאכת עסק התורה ותיקון המידות מרובה. שאכן בשל כך שהיום קצר והמלאכה מרובה הניח עושר מופלג והתקין עצמו להיות גל של אגוזים. ואעפ״י כן לא נחה דעתו. שעדיין היום קצר והמלאכה מרובה.

ואילו אם היינו תולים המאמר בבן סירא, היו מבלי עולם משיבים מה לנו אצל בן סירא. והלא ילד פלא הוא. ואין ראיה ממנו לשאר אנשים. אבל עכשיו שר׳ טרפון שהיה סתם אדם ולא היה מופלא ולא שונה משאר בני אדם אומר הדברים, אין לכל בן אנוש תשובה בדבר.

ובאמת שמאמרו של ר׳ טרפון אינו מובן מכמה צדדים. כי למה יאמר היום קצר. ומה רע בכך שיאמר חיי העוה״ז קצרים. או חיי האדם קצרים. ועוד שלעולם היום הוא בן עשרים וארבע שעות. ואין יום ארוך יותר או קצר יותר. גם לא ביאר אם המלאכה מרובה מעצמה. או שמא משום שהיום קצר אז המלאכה מרובה מכדי לעשותה.

וגם יש להבין מה שמכנה את בני האדם בשם פועלים. מה זה משנה אם הם פועלים או קבלנים. ועוד למה יקרא להם עצלים, כלום אין פועל חרוץ. ועוד שמה בכך שהפועלים עצלים, והלא בעצמו אמר שלא עליך המלאכה לגמור. ואולם אין אתה רשאי להפטר ממנה. אבל כל שיעסוק קצת במלאכה דיו. שכן אינו מחוייב לגמור המלאכה. וכן עזה״ד יש עוד כמה שאלות כאלו או אחרות במאמר זה.

והנה לכאורה לשון יום יפול על שעות האור. שכן על שעות החושך יפול

לשון לילה. וכדכתיב (תהילים מ״ב) יומם יצווה ה׳ חסדו ובלילה שירה עמי וגו׳. וכנודע שעות האור של האדם מועטות המה. וכמו שהיום מתחיל בקול ענות חלושה, ואח״כ הולך ומתגבר עד שימצא בשיא כוחו בצהרים. כך שנותיו של אדם שעולה קמעא קמעא. ולשנים יעמוד בשיא כוחו. ומשם ואילך הולך ופוחת כשם שהיום הולך ופוחת עד שקיעת השמש.

ובאמת שאין כח היום מתגלה אלא לשעות מועטות. כשעה או שעתיים או יותר. ולפני כן אינו נחשב, ולאחר מכן הולך ודועך. כך האדם אשר שנותיו מועטות בלאו הכי. מועטים הם השנים אשר יאזור כח ויהיה גיבור חיל. שכן מלידתו ועד שנשא אישה אין מאוויו אלא לצורכו. והם כעשרים שנה. ואחר מכן יהיה נושא עול החיים על צווארו. וכל מאוויו לפרנס אשתו ובניו. ורק בהיותו כבן שלשים או ארבעים יתפנה לעסקי הנפש. אך דא עקא שזה הזמן אשר זמן השקיעה יכונה. שעל הרוב יתקפוהו ייסורים או חולי רח״ל. ובכל יום כוחו הולך ופוחת. וכשם שהשמש בכל דקה כוחו הולך ופוחת. והיום הולך ומחשיך.

וזאת כוונת ר׳ טרפון. ששעות היום הראויות להקרא יום כשהשמש בגבורתו, הם מועטות. והן או חמש עשרה או עשרים שנה לכל היותר. ולאחר מכן יתקפהו החולי והיסורים והולך ופוחת מעיסוקיו, ובכללם עסק התורה ותיקון המידות. ושנים אלו אשר האור מאיר בכל תקפו, מועטים הם.

ולכן אמר ר׳ טרפון היום קצר. שכן מכלל שעות היום מועטות הן שעות האור הגדול. ורבות הן שעות העלייה אשר אורן מועט ושעות העמידה אשר אורן מועט עוד יותר. וכפי שהם שנות האדם.

ותבט עיני בפירוש החפץ חיים למסכת אבות אשר יצא להקשות מה טענה יש על האדם. והלא כך נברא מאת הקב״ה. וכמו שנמצא בספרים שלולי חטא אדה״ר היה רצונו יתברך לתת את התורה לאדם הראשון מיד בגן עדן. וגם האדם היה מתקיים כל הימים שהעולם מתקיים. והיינו ששת אלפים שנה. והיה העולם מתרבה בכמה אלפים. ועל ידי ריבוי האנשים ונצחיותם ודאי היה עיקר עיסוקם בתורה. ויכלו ללמוד התורה על כל פרטיה וסודותיה.

אבל לאחר שחטא אדה״ר ואכל מעץ הדעת נתמעטו שניו. וגם לאחר חטאיהם של דור המבול ודור הפלגה ושאר דורות נתמעטו שנותיו של אדם ועמדו על שבעים שנה. וכיצד יכול לעשות בשבעים שנה מלאכה של ששת אלפים שנה.

ואעפ״כ אין הקב״ה מקפח שכר כל בריה ובריה. וזה שאמר ר׳ טרפון ונאמן הוא בעל מלאכתך. שנאמן לשלם שכרך. ואע״פ שהאדם עוזב את המלאכה באמצע והדין נותן שלא יקבל שכר כלל.

ואני אמרתי שכבר נאמרו הדברים ע״י שלמה בקהלת עה״כ (ה׳ י״א) מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון. ע״כ. ודרשו ז״ל (קהלת רבה פרשה ה׳) משל למה הדבר דומה למלך ששכר פועלים לעשות מלאכה בשדותיו. והנה אחד מוכשר יותר מהאחרים ועובד יותר מהאחרים. ראהו המלך ונטלו

עמו וטייל עמו כל אותו היום. לערב באו הפועלים לקבל שכרם. ושילם להם המלך להם ולאותו פועל שכר שווה. נתרעמו הפועלים איך יקבלו הם והוא אותו שכר. והלא הם עמלו כל היום ואילו הוא לא עבד כי אם שעות ספורות. השיב להם המלך יגע אותו פועל בשעות ספורות מה שיגעתם כל היום. והנמשל מבואר.

וזה כוונת ר׳ טרפון לאמר שאמונתו של בעל מלאכתך שישלם שכר פועל כל אדם ואדם לפי מעשיו. שכל אדם יש לו מלאכתו המוטלת עליו ויש לו שכרו המגיע לו. וזה שאמר נאמן הוא בעל מלאכתך, היינו מלאכה שלך הפרטית. שישלם לך שכר פעולתך, לפי מעשיך שלך. ולא אמר בעל המלאכה או שכר הפעולה.

וגם מבואר אומרם ז״ל והפועלים עצלים. שכיון שאחד יכול לעשות בשעתיים מה שאחרים עשו בכל היום הרי שאין מנוס מלומר שהם עצלים. לעומת אותו פועל זריז.

אמנם עדיין עלינו להבין למה קורא לנו פועלים. וראיתי במדרש שמואל שיש מי שמבאר שאין הכוונה כי אם על איברי האדם אשר בהם יפעל פעולת המצוות. ואבריו של אדם עצלים הם כשמדובר בתורה ומצוות. ע״כ.

ובאמת שכך ראינו שאם לאדם עסק בממון או כיוצ״ב מהר ימהר לקפוץ ממיטתו בעוד לילה ולהיות מוכן בבוקר השכם לעסקו זה. אך כשמדובר בהשכמת בית הכנסת לא כן יפעל אלא הדלת תיסוב על צירה והעצל על מיטתו.

וכן עיניו אשר תהיינה פקוחות בלילה לענין זה או אחר, אך אם בתורה ידובר מיד תיפול שמורת עיניו ותחטפנו שינה. וכיוצ״ב בכל אבר ואבר אשר ירוץ ויתעצם לכל דבר הרשות אך כשיגיע לדבר מצוה או עסק התורה נעשה עייף ויגע.

וע״כ בא ר׳ טרפון להזהיר שכיון שהאיברים שבאדם שהם הפועלים בתורה ומצוות עצלים הם מטבעם, חובה על האדם לעוררם ולהרגילם בדברים אלו. כדי שכשם שהם רצים לדבר הרשות כן ירוצו לדבר מצווה.

וראיתי מפרשים על מה שאמרו חז״ל (אבות פ״א מ״ג) הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס. ע״ש. שיש לכאורה לאיש העוסק בתורה ומצוות פתחון פה לומר כפי שאמרו צדוק ובייתוס ויצאו לתרבות רעה. שכן לא מצאנו מי שיעבוד בלא שכר. ויש עוד פתחון פה לומר למה אין שכר מצוות בעוה״ז.

אך עתה שאמר ר׳ טרפון שאנחנו כפועלים, והלא שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף. והרי אין סוף למלאכה כל עוד האדם חי עלי אדמות. כי רק במתים חפשי. ונמצא ששכרו משתלם רק לבסוף. והיינו לעוה״ב.

ואני אמרתי לבאר על פי מאי דתנן בריש השוכר את הפועלים (מציעא פ״ג ע״א) מקום שנהגו לזון אינו רשאי שלא לזון וכו׳. כיע״ש. והרי עוה״ז מקום שנהגו לזון הוא. שכן בראנו הקב״ה בריות הזקוקות לאוכל ולמזון. והוא יתברך זן ומפרנס לכל. שאינו רשאי שלא לזון.

ונמצא כפי זה שכל מה שאנחנו נהנים בעוה״ז הוא מכח היותנו פועלים. אך השכר אינו תלוי כי אם בעבודה אשר נעבוד. ובעל הבית דוחק ואומר שכבר נאמר והגית בו יומם ולילה.

ובא״א י״ל שפועל האוכל בכרם רשאי לאכול מן הענבים. שנאמר ואכלת ענבים כנפשך שבעך (דברים כ״ג כ״ה). אבל אסור לו לתת אל כליו לשמור. שנאמר ואל כליך לא תיתן. וכמבואר שם.

וזאת מזכיר לנו ר׳ טרפון שפועלים אנחנו בעוה״ז. ומותר לנו להנות ולאכול ממה שיש בו. אך רוב העולם אינם מסתפקים בזה ורוצים לתת אל הכלים, לצבור ולאגור הון ועושר. וזה אסור לפועלים לעשות.

וראיתי במדרש שמואל שכתב בשם רבינו יונה שהאדם עצל ועוור ואינו רואה כי היום כאן ומחר בקבר. וע״ז אמר דהע״ה (תהילים ל״ט) הודיעני ה׳ קיצי ומידת ימי מה היא אדעה מה חדל אני. ע״כ. כלומר שביקש דוד מהקב״ה שיתן לו כח ההתבוננות לדעת בכל עת מה הוא הקץ של כל אדם. ושידע מידת ימיו מה היא. שמידת הימים של האדם אינה מידה גדולה אלא קטנה ומועטת. ובזה אדע מה חדל אני. והיינו כמה חסר אני וכמה פושע שאיני עוסק בתורה ומצוות.

ודוד זכה לכך לדעת מידת ימיו. ולא כמה זמן יחיה אלא כמה מידת ימי האדם. ועל כן אמר הנה טפחות נתת ימי. כלומר שיודע אני שימי הם כשיעור ב׳ טפחים. והמשיך לומר וחלדי כאין נגדך. כי חלד הוא כינוי לעוה״ז הדומה לחולדה. שפתאום רואים אותה ופתאום בורחת ואין העין שולט בה. וזה שאמר ר׳ טרפון היום קצר והמלאכה מרובה. וכמו שאמרו ז״ל (שבת קנ״ג ע״א) שוב יום אחד לפני מיתתך. וכי אדם יודע מתי ימות וכו׳. נמצא כל ימיו בתשובה. יע״ש.

וזה יתן כל אדם אל לבו, שימי חייו עלי ארץ מדודים הם. ולא ידע עיתו עת פקודתו. וע״כ יתן אל לבו לעסוק במלאכה, הלא היא מלאכת עסק התורה והמצוות. וע״י זה יירש ברכה וטובה בזה ובבא.

פרק שלישי

משנה א

עַקַבְיָא בֶּן מַהֲלַלְאֵל אוֹמֵר: הִסְתַּכֵּל בִּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים וְאֵין אַתָּה בָּא לִידֵי עֲבֵרָה: דַּע מֵאַיִן בָּאתָ, וּלְאָן אַתָּה הוֹלֵךְ, וְלִפְנֵי מִי אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן. מֵאַיִן בָּאתָ-מִטִּפָּה סְרוּחָה. וּלְאָן אַתָּה הוֹלֵךְ-לִמְקוֹם עָפָר, רִמָּה וְתוֹלֵעָה. וְלִפְנֵי מִי אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן-לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

משנה א'

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים וכו'.

במסכת עדויות (פרק ה' משנה ו') עקביא בן מהללאל העיד ארבעה דברים. אמרו לו עקביא חזור בך בארבעה דברים שהיית אומר ונעשך אב בית דין לישראל. אמר להן מוטב לי להיקרא שוטה כל ימי ולא ליעשות שעה אחת רשע לפני המקום. שלא יהיו אומרים בשביל שורה חזר בו.

הוא היה מטמא שער הפקודה [שער פקודה - לשון פקדון, שהפקידה הבהרת את השער בעור הבשר והלכה לה. כגון שהיתה בו בהרת ובה שער לבן, הלכה הבהרת והניחה לשער לבן במקומו, ואח"כ חזרה הבהרת. עקביא בן מהללאל מטמא, כיון שנהפך שער לבן בבהרת אע"פ שזו הבהרת שהיא עכשיו אינה אותה שהפכה אותו לשער לבן. טמא. וחכמים מטהרין דכתיב (ויקרא י"ג) והיא הפכה שער לבן, שהפכתו היא ולא שהפכתו חברתה]. ודם הירוק. [עקביא בן מהללאל מטמא. דסבר כקרן כרכום היה, שהוא מן הדמים הטמאים אלא שלקה. וחכמים מטהרין].

הוא היה מתיר שער בכור בעל מום שנשר והניחו בחלון ואחר כך שחטו. וחכמים אוסרים. [היה מתיר שער בכור בעל מום שנשר - הצמר שנשר מן הבכור בעל מום, היה מתירו בהנאה לכהן. וחכמים אוסרים - דאי שריית ליה צמר הנושר מחיים, אתי לאשהויי לבכור כדי שישיר צמרו כל שעה, ואתו בה לידי תקלה שיגזוז ויעבוד בו. ופסולי המוקדשים אסירי בגיזה ועבודה, דכתיב (דברים י"ב) תזבח ואכלת בשר, תזבח ולא גיזה וכו'. ועקביא שרי, דמגו דמהניא שחיטה לצמר המחובר בו להתירו לאחר שחיטה, מהני נמי לצמר התלוש ומונח בחלון].

הוא היה אומר אין משקין לא את הגיורת ולא את שפחה המשוחררת. וחכמים אומרים משקין. אמרו לו מעשה בכרכמית שפחה משוחררת שהיתה בירושלים והשקוה שמעיה ואבטליון. אמר להם דוגמא השקוה. [לא את הגיורת ולא את המשוחררת. דכתיב (במדבר ה') לאלה

ולשבועה בתוך עמך, פרט לאלו שאינן בתוך עמם. דוגמא השקוה - מפני שהיו דוגמתה, כלומר גרים כמותה לפיכך השקוה, ולא מן הדין. פירוש אחר, דוגמא השקוה, עשו דוגמא ודמיון והראו לה כאילו משקים אותה מי המרים, אבל לא השקוה]. ונדוהו ומת בנדויו. וסקלו בית דין את ארונו. אמר רבי יהודה חס ושלום שעקביא נתנדה שאין עזרה ננעלת בפני כל אדם מישראל בחכמה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל. ואת מי נדו, אליעזר בן חנוך שפקפק בטהרת ידים. וכשמת שלחו בית דין והניחו אבן על ארונו. מלמד שכל המתנדה ומת בנדויו סוקלין את ארונו. עכ״ל.

והנה הקשה בספר מילי דאבות מה שבח היא לו לעקביא בן מהללאל שאמרו עליו שהיה ירא חטא. דבשלמא שהיה חכם ניחא. אבל הנה אמרו ז״ל אין בור ירא חטא. ולא עם הארץ חסיד. אבל ע״ה יכול להיות ירא חטא. ואף על פי שהקדים כאן שהיה חכם. מ״מ אין ריבותא ותוספת במה שהיה ירא חטא. שאפילו ע״ה יכול להיות ירא חטא.

ותירץ שכבר אמר הלל אם אין אני לי מי לי. וכשאני לעצמי מה אני. והכוונה בזה שכשאני נמצא בחברת אחרים, אז אין אני לי, אלא של האחרים. וכל אחד מהם יחשוב עלי כפי דעתו. זה יאמר חכם הוא, וזה יאמר ירא חטא הוא. אבל אין זה עיקר. אלא כשאני לעצמי. כשאני לבד ועושה חשבון נפש מה אני. האם אני באמת ירא חטא. ע״כ.

אבל עקביא בן מהללאל גם כשהיה לעצמו היה ירא חטא. וכמו שאמרו בעדיות שם (משנה ז׳) בשעת מיתתו אמר לבנו בני חזור בך בארבעה דברים שהייתי אומר. אמר לו ולמה לא חזרת בך. אמר לו אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים. אני עמדתי בשמועתי והם עמדו בשמועתן. אבל אתה שמעת מפי היחיד ומפי המרובין מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין. אמר לו אבא פקוד עלי לחבירך. אמר לו איני מפקיד. אמר לו שמא עילה מצאת בי. אמר ליה לאו. מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך. ע״כ.

ודומה זה למשל לאברך שקדן שכל ימיו היה עסוק ושקוע בתורה. ושמו יצא לשם טוב ולתפארת. ועשיר אחד רצה להשיאו לבתו. וכך שידל את ראש הישיבה שישפיע על הבחור. והוא מבטיחו שכל ימיו יהיה סמוך על שולחנו. ולא ידאג למזונותיו כלל. והחותן יספק די מחסורו כדי שיוכל להמשיך ולשקוד בתורה. ובסופו של דבר עלה בידי העשיר להשיאו לבתו. אך דא עקא שהנישואין לא עלו יפה. כי האשה בהיותה בת עשירים רגילה היתה שידרכו רגליה פעם בחוץ ופעם ברחובות. בבתי המשתה ובחגיגות של החברה. ואילו הבחור קצה נפשו בכל אלו. ואינו חפץ כי אם ללמוד תורה. וגם לביתו לא היה בא כי אם מע״ש לע״ש. וכל ימיו ולילותיו קודש ללימוד התורה. וכששמע אבי האשה את אשר עובר עליה. ושאינה יכולה לחיות עם בעל זה. עשה כל טצדיקי וכל תחבולה עד אשר הביא לפירודם בגט פיטורין.

בצר לו חזר הבחור לישיבתו הקודמת ושם עשה לילות כימים בתורה. וכעבור כמה זמן עשיר אחר שמע שומעו של בחור למדן זה ולקחו לבתו אשר היתה אוהבת תורה ומעריכה אותה מעל לכל. ושם יכל הבחור לשבת על התורה באין

מפריע. ולאט לאט התחילו גם אנשי המקום להכירו ולהוקירו ולהעריך את המציאה שנפלה לידם בלא כסף ובלא מחיר. ונמנו וגמרו להכתירו רב עליהם. אבל הבחור סירב. כי מה חסר לו כשיכול לשבת על התורה. ולמה ירצה טרדות הרבנות ובעיות הכלל והפרט. אך עכ״ז הצליחו לשכנעו והבטיחו שלא יטרידוהו מלימודו. ולבסוף הסכים לשבת על כס הרבנות בלא קבלת שכר. כי כך יוכל לשמור על עצמאותו בהיותו בלתי תלוי באחרים ובמתנת ידם.

והנה עברו השנים והבחור הולך וגדול ושמו יצא לכל כנפי ארץ. ורבים מהיושבים על מדין שואלים אותו ולעצתו וכפופים לו ביראת כבוד כיאה למי שעוסק בתורה כל ימיו. שכבר אמרו חז״ל (כתובות קי״א) כל העוסק בתורה נעשה אדם גדול. אבל אע״פי שבתוך עמו ישב. מ״מ בן אין לו. אך לאחר שנים רבות ה׳ פקד את אשתו בזרע של קיימא וילדה בן זכר במז״ט.

בני הקהילה שמחו שמחה גדולה בשמחתו של רבם. אבל לא ידעו כיצד להשתתף בשמחתו. שאם יתנו כסף וזהב אין נפשו של רבם חפצה בזה. כי הלא בחינם יושב ובחינם מדריכם ומלמדם. ולפוטרו בלא כלום לא רצו. נמנו וגמרו פרנסי העיר להביא לרב מתנה מקורית. והחליטו לכתוב לרך הנולד כתב רבנות.

ובזה הפרנסים באים אל המלך. מאן מלכי רבנן. ובידם כתב רבנות לרך הנולד אשר הגישו לידי הרב ביראת כבוד. פתח הרב את כתב הרבנות ומצא כתוב כלשון הזה: אנו פרנסי העיר פלונית באסיפת הקהל ובמעמד כל בני העיר מקבלים על עצמינו לאחר אריכות ימים ושנים של כבוד רבינו הנערץ שבנו הנולד לו יהיה ממשיך דרכו ברבנות. לעשות נחת רוח לכבוד רבינו ולכבוד תורתו וכו׳.

קרא הרב הדברים והחזיר להם את הכתב באומרו שאינו יכול לקבלו ממאי נפשך. שכן אי אפשר לדעת מה יהיה תינוק זה לכשיגדל. ושמא לא יהיה ראוי למלא מקומו. שלא יהיה בו די תורה או די יראת שמיים. ולמה למנותו לרב עליכם רק משום כבודי. ואם יהיה בעה״י גדול בתורה וראוי למלא מקום אביו הרי שמן הדין יהיו חייבים לקבלו. וא״כ כתב רבנות זה למה. [וכעין זה נמצא במשלי ר׳ יעקב המגיד מדובנה. ושיניתי להתאימו לעניין].

ואלו הם דברי עקביא בן מהללאל לבנו. וכי למה אדבר עם חברי להמליץ עליך. והלא אם אינך ראוי, שאע״פ שלא נמצא בך עוולה אפשר ואין בך די תורה, אינו מן הדין שיקרבוך. ואם יש בך די תורה, הלא מן הדין הוא שיקרבוך. וא״כ אין אתה צריך לי. מעשיך ירחקוך ומעשיך יקרבוך.

וזה האיש הירא אלוקים הוא המזהיר להסתכל בשלושה דברים כדי שלא לבוא לידי עבירה. והנה הקשה באלשיך הקדוש על אבות, מניין זה של שלושה על מה ולמה. שכך מצאנו שכל מקום שנוקטים במספר מסויים הכוונה לדברים המנויים שם. ולמעט דברים אחרים. וא״כ מה בא למעט כאן.

ותירץ שבא למעט מה שאמר בן עזאי במסכת כלה (פרק ו׳ הל׳ א׳) כל הנותן ארבעה דברים נגד עיניו שוב אינו חוטא. מאין בא, ולאן הולך, ומה עתיד להיות, ומי הוא דיינו. מאין בא, מליחה

סרוחה, ממקום שאין העין יכולה לראות. ולאן הולך, למקום חשך ואפלה. ומה עתיד להיות, עפר רמה ותולעה. ומי הוא דיינו, מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. ע״כ. וס״ל לעקביא בן מהללאל שדווקא אלו שלושה. מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי עתיד ליתן דין וחשבון. אבל הרביעי דהיינו מקום חושך ואפילה אינו מעלה ואינו מוריד. שלא ירד ערכה של מרגלית טובה משום היותה במקום חושך ואפילה. שאין לה בזה כל הפסד. [ובמחזור ויטרי סי׳ תקל״א הגירסא מאין באת ממקום חושך וכו׳. כיע״ש]. וא״כ אין בזה כדי להביא את האדם לידי הרהור להימנע מהעבירה.

וי״א שבא למעט ולחלוק על מה שאמר ר׳ יהודה (אבות פרק ב׳ משנה א׳) והסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה דע מה למעלה ממך עין רואה, ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבין. ע״כ. שלכאורה אינו צריך להסתכל האדם על שפלותו. אלא על גדלות הבורא. ושעינו פקוחה ואוזנו כרויה לדעת כל מעשי בני אדם. וכבר אמרו ז״ל (מסכת שמחות ספר חיבוט הקבר פרק א׳ הל׳ ה׳) אפילו שיחה קלה שאין בה חטא מגידים לו בשעת מיתתו. שנאמר כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שיחו (עמוס ד׳). וכן אמרו בחגיגה (ה׳ ע״ב) רבי אילא הוה סליק בדרגא דבי רבה בר שילא. שמעיה לינוקא דהוה קא קרי (עמוס ד׳) כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שחו. אמר עבד שרבו מגיד לו מה שיחו, תקנה יש לו. מאי מה שיחו. אמר רב אפילו שיחה יתירה שבין איש לאשתו מגידים לו לאדם בשעת מיתה. ע״כ.

וכבר תירצה במדרש שמואל שעקביא בן מהללאל לא בא לחלוק על דברי רבי יהודה. ורק כלל דברי רבי יהודה בתוך דבריו. שכל שבא ליתן דין וחשבון, מתוך הספר עושה כן. אלמא שכל מעשיך בספר נכתבים. רק הוסיף על דברי רבי יהודה שידע האדם שעתיד ליתן דין וחשבון לפני מלכו של עולם.

אך מצאנו מקום לומר שעקביא בן מהללאל מדנפשיה קא דריש לה. וכמו שאמרו בירושלמי דסוטה (פרק ב׳ הל׳ ב׳) למה צריך לסוטה מים ועפר וכתב. והיה די להשביעה בשבועת האלה אם נטמאה ואם לאו. מים, ממקום שבאת עפר למקום שהיא הולכת. כתב, לפני מי שהיא עתידה ליתן דין וחשבון. תמן תנינן עקביה בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. רבי אבא בריה דרב פפי ורבי יהושע דסיכנין בשם רבי לוי שלשתן דרש עקביא מפסוק אחד וזכור את בוראך. בארך בורך בוראך. בארך, ממקום שבאתה. שהזרע נראה כמים. אי נמי יוצא הזרע ממקום שיוצאים המים. בורך, למקום שאתה הולך. והיינו בור הקבר. בוראך, לפני מי שאת עתיד ליתן דין וחשבון.

ועין רואה להרב ברוך שאמר שהביא שלושה במסורה. וראיתם על האבניים (שמות א׳ ט״ז). וראיתם את הארץ בפרשת שלח לך (במדבר י״ג י״ח). ובפרשת ציצית (בסוף פרשת שלח לך). וכתב שהמסורה רומזת לדברי עקביא בן מהללאל. שכן וראיתם על האבניים הוא מעניין הלידה כלומר, מאין באת. וראיתם את הארץ הוא מעניין המיתה, כלומר לאן אתה הולך. וראיתם אותו הוא מעניין לפני

מי יתן דין וחשבון. שאז וראיתם אותו. היינו הקב״ה ולפניו יתנו דין וחשבון.

ורבי חיים מואלוז׳ין בספר רוח חיים על אבות הנ״ל מצא רמז לדברי עקביא בן מהללאל מתוך מצוות ציצית. כי ציצית הוא מלשון מציץ מן החרכים (שה״ש ב׳). וכמו שפירש רש״י (במדבר ט״ו ל״ח). וזה רומז למה שאמר הסתכל. ומה שאמר מאין באת, רמוז בכתוב ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם לדורותם. והיינו דור הולך ודור בא. [ואפשר לומר שהדור ההולך הוא המביא את הדור הבא]. והיינו מאין באת. ולאן אתה הולך, רמוז במה שאמר ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. והוא מדם חילזון העולה ליבשה אחת לשבעים שנה [במנחות דף מ״ד עמוד א׳ ת״ר חלזון זה גופו דומה לים, ובריתו דומה לדג, ועולה אחד לשבעים שנה, ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים]. וזה רמז למה שאמר ולאן אתה הולך. כי ימי שנותינו בהם שבעים שנה. ומה שכתוב וראיתם אותו הוא רמז לשכינה. וכמו שאמרו במנחות (מ״ג ע״ב) הזהיר במצוות ציצית זוכה ומקבל פני השכינה. שנאמר וראיתם אותו. דהיינו הקב״ה. ע״כ.

ובזה אמרתי לבאר דרך רמז מה שאמרו ז״ל במציעא (ס״א ע״ב) אמר רבא למה לי דכתב רחמנא יציאת מצרים בריבית. יציאת מצרים גבי ציצית. יציאת מצרים במשקלות. אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא שהבחנתי במצרים בין טיפה של בכור לטפה שאינה של בכור אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה מעותיו בנכרי ומלוה אותם לישראל בריבית. וממי שטומן משקלותיו במלח. וממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא. ע״כ.

ופירש״י ז״ל שהמצריות היו שטופות זימה. והיו נבעלות לרווקים חוץ מבעליהן. והנה כל אחד מהרווקים זו היתה טיפה ראשונה שלו. כוחו וראשית אונו. וכשנתעברה ממנו הרי זה בכור לאב. וכשהכה הקב״ה את מצריים במכת בכורות היו בכל בית עשרות מתים. שכולם בכורים. זה בכור לבעלה. וזה בכור לרווק פלוני. וכעזה״ד. ותמהו המצרים כיצד זה שיש יותר מבכור אחד. אבל הקב״ה הוא שהבחין בין טיפה שהיא ראשית אונו של זה. לבין טיפה אחרת שאינה ראשית. דבר שאין מי שיכול להבדיל. כי הכל נעשה בסתר. ואינה יודעת טיפה של מי היא שעברתה. כך מבדיל הקב״ה ומבחין היטב במי שמלווה מעותיו בריבית ואומר של נוכרי הם. ובמי שטומן משקלותיו במלח. ואין שאר בני אדם יודעים. ובמי שתולה קלא אילן הדומה לתכלת. ואומר תכלת הוא. ועתיד להיפרע מכל מי שעושה בסתר.

ולכאורה אינם דומים איסורים אלו זל״ז. שהמלווה בריבית ותולה לומר שמעות של עכו״ם, מרמה את חבירו ומחטיאו. שכשם שאסור להלוות בריבית כך אסור ללוות בריבית. וכן במשקולות שנותנם במלח, מרמה עכ״פ את הלוקח ממנו. אבל התולה קלא אילן על בגדו ואומר תכלת הוא, מרמה רק את עצמו.

ואם משום שפתיל תכלת בא מן הפשתים. והוא כלאיים בבגד צמר. אלא א״כ הוא תכלת ממש, שאז גזירת הכתוב היא להתיר. כדכתיב לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדיו גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך וגו׳. בודאי שיפרע ממנו על העבירה. שאע״פי שאין בני אדם מבחינים

בהבדל, משום שאינם בקיאים. וכמו שאמרו במנחות (מ״ג ע״ב) שע״כ לא היו מטילין פתיל תכלת בירושלים משום שאינם בקיאים ויאמרו שלובש שעטנז. וע״י הכרזה בשוק שיהיה ידוע לכולם גם אינו מועיל משום שטועים ומטעים אותם בקלא אילן. שדומה לתכלת ודמיו מועטים. מ״מ הקב״ה מבחין טיפה של בכור לטיפה שאינה של בכור. וכש״כ בזאת שגלוי לעין אדם הבקי. אם כי לא למי שאינו בקי. ובודאי שיפרע ממנו משום איסור כלאיים. ואם יתן על חוט של צמר באופן שאין שם איסור כלאיים למה יפרע ממנו. ואם משום שמבטל מצוות עשה של ציצית שאין שם כי אם ששה חוטים. זה אינו. שכן הלבן אינו מעכב את התכלת והתכלת אינו מעכב את הלבן. ומדאורייתא אינו צריך תכלת כי אם למצווה מן המובחר בלבד. ושנינו (מנחות ל״ח) הלבן אינו מעכב את התכלת והתכלת אינו מעכב את הלבן. כיע״ש. [וע״ע בית יוסף או״ח סי׳ י״א]. וא״כ למה יפרע ממנו.

ותירץ בשם הפני יהושע שלא לעצמו הטיל קלא אילן בציציותיו. אלא למוכרם לאחרים. שקלא אילן מחירו פעוט. ואילו תכלת הבא מן החילזון דמיו יקרים. כיע״ש. וכפי זה הרי דומים איסורים אלו זל״ז. שבכולם מרמה את האחרים.

אבל לפי הרמז שרמז לנו מהר״ח מואלאז׳ין י״ל טעם דרש בזה. משום שמחסר מעצמו ומאחרים דבר אחד מההסתכלות בשלושה דברים. והיא ההסתכלות בתכלת הרומז לסוף ימי האדם. שהחילזון עולה ליבשה אחת לשבעים שנה. כימי שנותינו בהם שבעים שנה. והוא רומז לדברי התנא לאן אתה הולך. ומחסר אחד משלושת הדברים שעל האדם להסתכל.

והנה בסוטה (י״ז ע״א) דרש רבא בשכר שאמר אברהם אבינו (בראשית י״ד) אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לב׳ מצות. חוט של תכלת ורצועה של תפלין. בשלמא רצועה של תפלין דכתיב (דברים כ״ח) וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך. ותניא ר״א הגדול אומר אלו תפלין שבראש. אלא חוט של תכלת מאי היא. [ופירש״י בשלמא רצועה של תפילין - קיבול שכר הוא דאיכא הנאה כדכתיב וראו כל עמי וכו׳. אלא חוט של תכלת מאי היא - אבל חוט של תכלת של ציצית מאי הנאה איכא]. דתניא היה ר״מ אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין. מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד. שנאמר (שמות כד) ויראו את אלוקי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמיים לטוהר. ע״כ. [מה נשתנה תכלת - שהזקיקו הכתוב לציצית. שהתכלת דומה לים כו׳ - בא ללמדנו שכל המקיים מצות ציצית כאילו הקביל פני שכינה. והכי תניא לה בספרי דאיצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד. הלכך תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, דתכלת לא דמי לרקיע כל כך אלא דומה לדומה. כמו תכלת דומה למראה הים].

והנה הקשה בעיון יעקב בסוטה הנ״ל מה נשתנה צבע תכלת זה להיות מן החילזון שדמיו יקרים ולא מן קלא אילן שדמיו מועטים. וכבר מצאנו בויקרא רבה (פר׳ כ״ז) אר״י בר ר׳ סימון אמר הקב״ה עשרה מיני בהמות מסרתי לך. שלושה ברשותך ושבעה אינם ברשותך. לא

הטרחתי עליכם ולא אמרתי עליכם להביא מן ההרים קרבן לפני מאלו שאינם ברשותך. אלא מה שברשותך וממה שגדל באבוסיך. הה״ד שור או כשב או עז כי יוולד. וע״כ מקשה מפני מה הטריח הקב״ה להביא לציצית מהחילזון שיש בו טרחה מרובה ודמיו יקרים. ומשני משום שדומה לים. שכן החילזון מוצאו מן הים. והים דומה לרקיע. ע״כ.

ומכלל דבריו משמע שהוצאה יתירה זאת יש לה משמעות גדולה. שבכל מקום אמרינן שהתורה חסה על ממונם של ישראל. ולכאורה כאן לא חסה.

ולקו״ד לא אבין תירוצו. שאם משום ההסתכלות על צבע תכלת שהוא דומה לים וכו׳. א״כ גם קלא אילן דומה לים. ואולם ראיתי בענף יוסף (חולין פ״ח) שביאר שאינם דומים תכלת לקלא אילן. שאין קלא אילן דומה לים. רק דם חילזון דומה לו. אלא שכשבא דם החילזון על הצמר אז דומה לקלא אילן. כיע״ש. מ״מ הלא בסופו של דבר שניהם דומים. ולמה הטריח להביא דם חילזון היוצא אחת לשבעים שנה. ועוד שדמיו יקרים.

ואמרתי לבאר על פי דברי הגמרא במנחות (מ״ב ע״ב) ת״ר תכלת אין לה בדיקה ואין נקחית אלא מן המומחה. ע״כ. ופירש״י שאינה נקחית אלא מן המומחה שיודע שקלא אילן אסור. ע״כ. ומכלל דבריו משמע שניתן להבדיל ביניהם. ועכ״פ לפני צביעת הצמר. אבל לאחר צביעתו גם המומחה לא יבדיל. ולכן הדגיש שהמומחה יודע שאסור לצבוע בקלא אילן.

והנה הרמב״ם בהלכות ציצית (פרק ב הל׳ ג׳) פסק וז״ל: התכלת של ציצית צריכה צביעה לשמה ואם צבעה שלא לשמה פסולה. והיורה שיש בה הצבע אם צבע בה מעט צמר לבדקו אם הוא יפה אם לאו נפסלה היורה כולה. אלא כיצד יעשה, לוקח הצבע מן היורה בכלי קטן ומניח בו צמר שבודק בו ושורף את שבדק שהרי נצבע לבדיקה, ושופך הצבע שבכלי שבדק בו שהרי טעמו ופסלו, וצובע התכלת בשאר הצבע שלא נפגם. עכ״ל. ושם (הל׳ ד׳) פסק וז״ל: התכלת אינה נלקחת אלא מן המומחה. חוששין שמא נצבעה שלא לשמה. אע״פ שנלקחה מן המומחה אם נבדקה ונודעה שנצבעה באחד משאר צבעונין המשחירים שאינן עומדין פסולה. עכ״ל.

וכפי דברי הרמב״ם הנ״ל אפשר לומר שאע״פי שמתחילת ברייתם יש הבדל בין תכלת לקלא אילן. וכשבאים אל הצמר יהיה צבעם שווה. מ״מ לאחר זמן הצבע שאינו תכלת מדם חילזון ישחיר. והיה כלא היה. ואילו הרמז בתכלת בא כדי שיזכור כיסא הכבוד שעתיד ליתן לפניו דין וחשבון. ולא יתכן שלאחר זמן ישכח האדם דבר זה. ולכן קלא אילן פסול אעפ״י שדמיו מועטים ומשיגים אותו בלא טורח. כי לאחר זמן עבר ובטל מן העולם. ואינו רואהו עוד. ובטל מעליו הסתכלות באחת משלושה דברים שחייב האדם להסתכל בהם כדי להינצל מעבירה.

ובזה יובן היטב המאמר בסוטה (י״ז הנ״ל) מה נשתנה תכלת מכל הצבעונים. שמה שצריך להזכיר לאדם בכל משך חיו הרי הוא מזכיר. כי לא כהתה עינו

ולא נס ליחו. משא״כ שאר צבעים שאינם עומדים בעינם ותוקפם.

אך אם קשיא הא קשיא. שאין לנו תכלת כלל. וא״כ אבדה ההסתכלות והזכר לכיסא הכבוד. אלא שיש להקשות יתירה מזאת. שבזמן המקדש היה תכלת. ועכ״ז אבותינו חטאו ואינם וגו׳. ומה הועילה להם ההסתכלות בציצית ובתכלת. ואיך אנחנו נסתכל על תכלת שאין לנו.

ונראה לבאר על פי משל [הובא בספר מילי דאבות] לאדם סוחר שהיה גר בעיירה קטנה ואנשים בה מעט. ולכן היה נוסע לצורך מסחרו ומו״מ שלו לעיר גדולה. והיה מתארח שם אצל סוחר אחר שהיה אתו בקשרי מסחר. והנה פעם אחת בהיתם סועדים את ליבם באו מהדואר. והביאו לסוחר חבילה גדולה. פתח הסוחר את המשלוח והנה בו כתונת לבנה כשלג. ועליה רקמה נפלאה מעשה ידי אומן. ושמח בעה״ב לקראת הכתונת כמוצא שלל רב. והנה האורח רצה לדעת על מה שמחתו כ״כ גדולה. שאע״פי שהכתונת היתה יפה להפליא עכ״ז אינה אלא כתונת. וע״כ שאל את הסוחר המארח לשמחה מה זה עושה. ויאמר לו בעה״ב אמנם שילמתי על הכתונת הזאת סכום גדול מאוד. אבל היא כתונת נדירה. כי רק לעיתים רחוקות יעשו כמה כאלה. ואחר כך אין להשיג יותר. ולכן דמיה מרובים. אבל שיש בכתונת מלבד יופיה גם סגולות נפלאות. כי היא מרפאה חולאים רבים. ומחזקת הלב ומטהרת הדם ומצילה מהחום ומהקור וכו׳.

א״ל האורח אולי תשתדל גם בשבילי להשיג כתונת כזאת. ואני אתן את מחירה המלא. כי גם אני סובל מחולאים רבים ומשונים. ולבי חלש ורבים מכאובי. ובאמת שהסוחר המארח כך עשה. וכשבא אליו הסוחר מעיירתו הקטנה אל העיר הציג לפניו את הכתונת. וגם הסוחר האורח שמח שמחה גדולה. שמעתה יוקל לו מכל מכאוביו. ויהיה בריא וחזק. כי ע״כ נטל את את הכתונת ונסע לביתו.

והנה לימים עוד נזדמן עוד פעם הסוחר שבא מעיירתו אל העיר. וכדרכו בא להתארח אצל אותו סוחר שעמו עסק במסחרו. אך פניו היו נפולות ועצובות. ונראה עליהם שהוא סובל מכאבים רבים. וישאלהו בעה״ב המארח למה חרה לך ולמה נפלו פניך. א״ל ואתה למה רימיתני למכור לי כתונת שאינה מועילה לכלום. כי מאז לבשתי אותה עלי רק הורע מצבי ובריאותי התרופפה יותר ויותר. ויתפלא בעה״ב לשמע הדברים. כי הלא יודע בעצמו שהכתונת טובה מאוד למראה וגם סגולותיה לא פגו. ודווקא הוא עצמו מיום ליום מרגיש יותר טוב ויותר חזק. אין זה כי דברים אחרים מפריעים לחבירו להתרפא. והתחיל לחקור אותו על מעשיו והנהגותיו בביתו.

ויאמר לו הסוחר כי כיוון שהוא גר בעיירה קטנה ואנשים בה מעט אין שם בתים מרווחים כמו בעיר. והוא עצמו גר בבית שיש בו רק חדר אחד. שם עומדים התנור והכיריים. בהם מבשלים מאכלים ומייבשים העצים. ושם גר הוא עם אשתו. וגם ילדיו באותו חדר יגורו. ואי אפשר להיזהר בבית שיהיה בנקיון מוחלט. כי הקטנים הולכים ומטנפים את הבית בכל זמן. ולכן בקירות הבית יש עובש ורטיבות. ואם אין די בכך הרי שבזמן השלג יש

לשמור על הבהמות שלו. וכיוון שאין לו עוד מקום אחר מיוחד להם הוא מוכרח להכניס גם את הבהמות הביתה. וגם התרנגולים והאווזים.

ויאמר לו הסוחר המארח ואיך תוכל לעזור לך הכותונת והרי אתה מביא על עצמך מכאובים וחולאים רעים במו ידיך. שאינך נזהר בנקיון ובאוורור הבית ומהטינוף ומריח הבהמות והעופות ואיך תגן עליך הכותונת. ע״כ.

וכיוצא בזה הוא בהסתכלות בציצית. שפתיל תכלת הדומה לרקיע וכסא הכבוד יוכל להציל בהסתכלות עליו רק לאחר שהבית דהיינו האדם הוא נקי מרפש וטיט. נוהג בנקיות ואינו מכניס אצלו נפש בהמית. אבל אינו יכול להציל כשאין האדם נזהר מלטמא עצמו בכל מיני מעשים.

ובזה אמרתי לבאר דרך דרש המשנה במנחות (ל״ח) הלבן אינו מעכב את התכלת והתכלת אינו מעכב את הלבן. דבשלמא הלבן אינו מעכב את התכלת. שאם אין לו לבן יעשה הכל תכלת. שבזה אדרבה יש תוספת זכירת כסא הכבוד ולפני מי עתיד ליתן דין וחשבון. אבל למה התכלת אינו מעכב את הלבן. והלא חסר זכירת כסא הכבוד. אלא שאין ההסתכלות בתכלת עיקר. כי אם שיטהר האדם את עצמו תחילה הוא העיקר. ולא יועיל תכלת למי שדר במקום רפש וטיט חלאה וזוהמא. ולכן הלבן אינו מעכב את התכלת. כי אם האדם הוא בחינת צבע לבן. שעליו נאמר כולו הפך לבן טהור הוא. אינו צריך תכלת.

ואמרתי לבאר בזה כפל לשון במאמרו של עקביא בן מהללאל. שתחילה אמר הסתכל בשלושה דברים וכו׳. ולבסוף אמר דע מאין באת וכו׳. ולענ״ד יש הבדל רב ביניהם. שההסתכלות היא על דבר שעומד לפנינו ואנו רואים אותו בחוש הראיה. ואילו דע הוא מורה על הידיעה. וידיעה אינה תלויה בהסתכלות בחוש. ולמה שינה הלשון.

אבל לפי דרכינו יובן היטב. שכשיהיה תכלת שניתן לראותו וככתוב וראיתם אותו וגו׳. אז תועיל ההסתכלות לאחר שיכין האדם את עצמו לטהר עצמו. וכשלא יהיה תכלת אז לא בגלל זה בטל הסעד כדי שלא להגיע לידי עבירה. כי אז תועיל הידיעה מאין באת ולאן אתה הולך וכו׳. שאינה תלויה בראיה.

אך המפרשים ז״ל דקדקו שיש שני חלקים בדברי עקביא ב״מ. כי תחילה אמר דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי עתיד לתת דין וחשבון. וחזר לומר מאין באת וכו׳. והיה לו לקצר ולומר הכל ברצף אחד דע מאין באת מטיפה סרוחה וכו׳. וכעזה״ד.

ונוכל לבאר על פי משל של בן רב חשוב ומכובד אשר שלחו אביו ללמוד בישיבה מפורסמת. ושם מכהן כראש ישיבה גאון גדול וירא שמיים בתכלית. ולא כל אחד היה מתקבל אצלו. אלא רק מי שחשקה נפשו בתורה. ויחד עם זאת יראת ה׳ היא אוצרו.

והנה הבחור יצא לדרך ושם פעמיו אל הישיבה. אך בדרך הגיע לעיר אחת ושם יש בית מלון גדול ויפה אשר הבעלים מכירו והוא ידיד נעורים של אביו הרב. אמר הבחור אסורה אל בית מלון זה ואהיה

שם כמה ימים לנוח בטרם אכנס לישיבה. בא אל המלון והבעלים קיבלו בסבר פנים יפות וסידר לו חדר. וגם ארוחות חשובות הגיש לפניו. ושם במלון היה עובד אחד מלצר. והוא מפשוטי העם אלא שמצא חן בעיני בעל המלון ושכרו לעבוד אצלו. והוא היה לובש בגדים נאים גם לאחר העבודה ויוצא לבלות בעיר בשווקים וברחובות בבתי משתה וכיוצא בזה כדרך הנוער המנוער. ובן הרב בראותו לבוש בהידור כ״כ התקרב אליו והתחיל להתיידד אתו. וביחד התחילו לבקר בכל מיני מקומות והתחיל להתנהג באכילה ושתייה ושחוק וקלות ראש.

ויהי היום ותוך כדי שהוא מבלה עם חבירו החדש ראה אדם אחד ממכירי אביו וממיודעיו ואשר ידע גם מטרת נסיעתו של בן הרב ללכת לישיבה של אותו גאון. וכשראה את בן הרב נוהג בקלות ראש וממלא פיו שחוק בעוה״ז ואוכל ושותה כאחד הריקים גער בו בחוזקה ולהוכיחו על פניו. הלא אתה יודע מאין באת. מבית אביך הרב הגאון המפורסם. ולאן אתה הולך. לישיבתו של רב גאון אחר. והלא תצטרך שם לדרוש בפני הרבנים ולהיבחן על ידם בסוגיות בש״ס ופוסקים ולהשיב על שאלותיהם בחכמה. ואם תטעה אפילו מעט לא יקבלוך שם. ותחזור לאביך בבושת פנים. וכדי בזיון וקצף. וכיצד תבזבז זמנך בהוללות ובקלות ראש כזאת.

אז פנה אל הבחור המלצר להוכיח גם אותו. הכיצד זה שהעזת להתחבר לבן הרב רם היחס והמעלה. ואתה איש המוני, אסופי מהשוק אשר ברחמי בעל המלון אתה חי. ומפיתו אתה אוכל. וכשיוודע לו איך אתה מסית את בן הרב ומטעהו מדרך התורה ויראת שמיים אל דרך אשר אין ללכת בה ולמעשים אשר לא יעשון יצא עליך קצפו של בעה״ב ותיזרק לרחוב. ותחזור לאבותיך ההמוניים חוטבי העצים ושואבי המים. ולמה לא תירא שיביאו אותך בפני בעה״ב לתת דין וחשבון על מעשיך ושהטעית את בן הרב מהדרך הטובה.

כך הם דברי עקביא בן מהללאל. שתחילה ידבר אל הנשמה אשר מכיסא הכבוד חוצבה. ולעוה״ז נשלחה להיות עוסקת בתורה וביראת שמיים. וכלפיה אמר דע מאין באת. מתחת כיסא הכבוד. ולאן אתה הולך לקיים תו״מ. ולפני מי תיתן דין וחשבון. שבעולם האמת ישאלוך על מעשיך.

ואח״כ פנה לגוף שהתחבר אל הנשמה להזכיר לגוף מה מוצאו מטיפה סרוחה. ולבסוף יחזור למצבו הראשון. לריקבון ולסירחון במקום עפר רימה ותולעה. וגם הגוף יתן דין וחשבון. שמצערים אותו בקבר.

ויש להבין שכבר נאמר מרבה בשר מרבה רימה. ולכאורה אם לא ירבה בשר יפטר מהרימה. ואילו בדברי משנתינו משמע שאין מנוס ממנה.

וראיתי למהר״ח מוואלוז׳ין בספר רוח חיים שכתב לבאר על פי דברי ישעיה (ס״ו כ״ד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי כי תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה והיו דראון לכל בשר. ע״כ. וקשה שכן אמרו ז״ל בחולין (נ״ח) שכל בריה שאין לה עצם אינה חיה י״ב חודש. כיע״ש. וא״כ מה זה שתולעתם לא תמות.

שמשמע שלעולם לא תמות. וכן אשם לא תיכבה. שכל אש שבעולם נכבית תוך י״ב חודש חוץ מגחלי רתמים. וכמו שאמרו בבתרא (עד ע״ב) אמר רב אשי, אמר לי הונא בר נתן זימנא חדא הוה קא אזלינן במדברא, והואי אטמא דבשרא בהדן. פתחנא ונקרינא ואנחנא אעשבי. אדמייתינן ציבי חלם אטמא וטוינן. כי הדרן לבתר תריסר ירחי שתא, חזינהו להנהו גומרי דהוו קא מלחשי. כי אתאי לקמיה דאמימר, אמר לי ההוא עישבא, סמתרי הוה. הנהו גומרי, דריתמא הוו. ע״כ. ומוכח שכל אש אחרת שאינה של ריתמא נכבית לאחר י״ב חודש.

וכן במדרש שוחר טוב (מזמור ק״כ ד״ה מה יתן) לכך נאמר חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים, הרותם הזה מי שמדליקו גחליו אינם כבות. ומעשה היה בב׳ בני אדם שבאים במדבר וישבו תחת רותם אחד, לקטו עצים מרותם ובשלו להם מה שיאכלו, ואכלו לחם. לאחר שנה באו למדבר באותו מקום הרותם, ומצאו אפר ממה שהדליקו. אמרו הרי י״ב חדש יש לנו משעברנו ואכלנו במקום הזה. מששו באפר והלכו עליו, ונכוו רגליהם מן הגחלים שתחת האפר, לפי שאין נכבות. לכך נמשל לשון הרע כגחלי רתמים, שנאמר חצי גבור שנונים וגו׳. וכן הרשע הזה הורג בני אדם בלשון, כשם שהחץ הזה אינו יודע בו עד שהגיע אליו, כך לשון הרע אינו יודע עד שחציו של מלכות עשו באין פתאום ואין אדם יודע עד שהן מוציאים אותה מלה להריגה, או לאיסורין, לפי שאדם היה נתון במקומו וכותבין עליו להיכן שהוא והורגין אותו, לכך נאמר חצי גבור שנונים. ע״כ.

אלא שהבדל יש בין סתם רימה הבאה מריבוי הבשר, לרימה שבאה מחמת עבירות שבידו. כי רימה הבאה מריבוי בשר אינה מתקיימת יותר מי״ב חודש. אבל רימה הבאה מחמת פשעים שבידו אינה מתכלית לעולם.

וזה מאמרו של עקביא בן מהללאל ואין אתה בא לידי עבירה. שאם אתה בא לידי עבירה אתה בא למקום עפר רימה ותולעה. ושמא תאמר מה בכך. הלא אין בריה נטולת עצם שמתקיימת יותר מי״ב חודש. ואין אש שאינו נכבה תוך י״ב חודש. תא שמע תולעתם לא תמות ואשם לא תכבה. כי רק רימה שבאה באופן טבעי מתה תוך י״ב חודש. אבל רימה שבאה מחמת עבירות ופשעים אינה כלה לעולם.

ויש לחקור אם צריך שיהיו שלושה דברים אלו לפני האדם. והיינו גוף האדם. כי הרי הנשמה אינה צריכה להסתכל על עפר רימה ותולעה. שהרי אין הנשמה נפסדת כלל. כי רק הגוף. אך באמת אי אפשר להפריד בין שניהם בהיותם עלי אדמות. ולפי זה צריך לומר שמה שאמר עקביא בן מהללאל הסתכל בשלושה דברים. ר״ל שלושה דברים ולא פחות. או שלושה דברים גם יחד. וזאת מניין לנו לומר. ושמא די שיסתכל האדם על דבר אחד או שניים. ולאו דווקא על השלושה.

ואנוכי הרואה בס׳ מדרש חכמים על אבות שהביא בשם המדרש [ולא מצאתיו] אדם הראשון מה ראה לחטוא. לפי שראה שתיים. ואילו היה רואה שלוש לא היה חוטא. ועל פניו דברי המדרש סתומים. אבל אפשר לפרשו על פי משנתינו. הסתכל בשלושה דברים ואין

אתה בא לידי עבירה. דע מאין באת וכו׳. ואולם על האדם נגזרה מיתה וגזירת כי עפר אתה ואל העפר תשוב. וידוע ידע בעצמו שעל כל דבר יתן דין וחשבון. כי הלא בחיי חיותו נתן דין וחשבון. ששאלו הקב״ה המן העץ וגו׳. וכש״כ אחר מותו. שמאז לא נתייחד עמו הדיבור. אבל השלישית מאין באת. זאת לא ידע. כי לא בא מטיפה סרוחה. וזאת כוונת המדרש שראה שתיים. ואילו ראה שלושה לא היה חוטא. וש״י.

אבל הרב ברוך שאמר הקשה שהאדם לא ידע על היותו נידון בעפר רימה ותולעה. כי לא גילה לו הקב״ה דבר זה. כי כשציווהו שלא לאכול מעץ הדעת א״ל כי ביום אכלך ממנו מות תמות. אך לא גילה עניין המיתה שהיא ירידה לעפר. וחשב האדם שהיא עליה לשמיים. וכמו חנוך ואליהו. ע״כ. וא״כ לפי זה ידע האדם רק שעתיד ליתן דין וחשבון לפני כסא כבודו.

ונראה אפוא שזה עיקר הרעיון של עקביא בן מהללאל. שכל העולם יודע מאין בא. ולאן הוא הולך. אבל הרוב אינם יודעים לפני מי עתידים ליתן דין וחשבון. ויש שגם אינם מאמינים שיש דבר כזה. וכמו שכתב בתפארת ישראל. והם האפיקורסים. ובכללם לומדי האוניברסיטה והדוקטורים למיניהם. וכמו שאמרו בשבת (ע״ה ע״א) שכל הלומד תורה מהאמגושי חייב מיתה. כיע״ש. ופירש״י שאי אפשר שלא יכניס דברי מינות בתוך דברי התורה. ורוב בני האדם אינם מאמינים באמת ובאמונה שיעמדו לפני הקב״ה לדין וחשבון.

אך באמת גם על הספק יש לחשוש. וכמו שמספרים על האדמו״ר מקוצק שחיפש אחר האמת כל חייו. ולכן בשלב מסוים הסתגר בחדרו כעשרים שנה. כדי שיוכל לעסוק במחשבותיו וחקירותיו מבלי שיפריעו לו חסידיו. והנה התקופה תקופת ההשכלה. אשר כל אחד יחשוב לעצמו מה שהוא רוצה. מבלי שיתחשב במקורות היהדות או באמונת אבותיו. והנה למרות ההסגר של הרבי מקוצק בא אליו אחד מהמשכילים. ובפיו הוכחה שח״ו אין מנהיג לעולם. ואין אלהות בעולם. והוא רוצה להוכיח לאדמו״ר דבר זה. אך הנה תשובת המשרתים בקודש שהאדמו״ר סגור ומסוגר ואינו מסכים שיכנסו אליו אפילו לתפילה בציבור. כי רק מקרים מיוחדים מאוד. והרי שאלותיו באמונה של אותו משכיל אינן בגדר דברים מיוחדים או דחופים.

סירב המשכיל להשלים עם תשובה זאת. וחיכה לשעת רצון בה יוכל להיכנס לחדרו של הרבי כשלא יבחינו בו השומרים. והנה זה נקרה בדרכו שהשומר נרדם והמשכיל הצליח לפתוח הדלת. אך הנה לעיניו נתגלתה דמות הרבי כשהוא הולך ופוסע בחדרו מצד לצד חסר מנוחה. ובפיו שאלה. ושמא בכל זאת קיים. ושמא בכל זאת קיים. שמע המשכיל את הדברים סגר את הדלת וחזר בתשובה שלימה. שמא בכ״ז קיים.

ונראה שזה עיקר דברי עקביא בן מהללאל. שהכל יודעים מאין באו. והכל יודעים לאן הם הולכים. ורק מה שעתידים ליתן דין וחשבון הוא בספק אצלם. אך זאת האמת וזה העיקר. וכמו שכתבו המפרשים בפרשת ויגש עה״כ כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי.

משנה ב

רבי חֲנִינָא סְגַן הַכֹּהֲנִים אוֹמֵר: הֱוֵי מִתְפַּלֵּל בִּשְׁלוֹמָהּ שֶׁל מַלְכוּת, שֶׁאִלְמָלֵא מוֹרָאָהּ, אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ חַיִּים בָּלָעוּ:

משנה ג

רבי חֲנַנְיָה בֶּן תְּרַדְיוֹן אוֹמֵר: שְׁנַיִם שֶׁיּוֹשְׁבִין וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה, הֲרֵי זֶה מוֹשַׁב לֵצִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים א, א): "וּבְמוֹשַׁב לֵצִים לֹא יָשָׁב". אֲבָל שְׁנַיִם שֶׁיּוֹשְׁבִין וְיֵשׁ בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה, שְׁכִינָה שְׁרוּיָה בֵּינֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג, טז): "אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי יְיָ אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ, וַיַּקְשֵׁב יְיָ וַיִּשְׁמָע, וַיִּכָּתֵב סֵפֶר זִכָּרוֹן לְפָנָיו לְיִרְאֵי יְיָ וּלְחֹשְׁבֵי שְׁמוֹ". אֵין לִי אֶלָּא שְׁנַיִם, מְנַיִן שֶׁאֲפִלּוּ אֶחָד שֶׁיּוֹשֵׁב וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה, שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קוֹבֵעַ לוֹ שָׂכָר? שֶׁנֶּאֱמַר (איכה ג, כח): "יֵשֵׁב בָּדָד וְיִדֹּם כִּי נָטַל עָלָיו":

שהכוונה כי איך יעלה אדם לאחר אריכות ימים ושנים אל אביו שבשמיים. והנער, ימי הנעורים איננו אתו. שאינו יכול להציגם לפני רבש״ע. שמתבייש עליהם ועל מעשיו באותה תקופה.

ולכן חובה על האדם לשים כנגד עינו עיקר זה שעתידים לתת דו״ח לפני מלכו של עולם. אשר הביאנו לעוה״ז על מנת לתקן ולא לקלקל. ויהי זה לנו לאחיעזר ואחיסמך להיות עבדים לו יתברך.

משנה ב׳

רבי חנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות וכו׳.

פירש הרע״ב שלומה של כל מלכות ואפילו מלכות של אומות העולם. שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו. וכמו שאמרו חז״ל (ע״ז ד׳ ע״א) אמר רב יהודה אמר שמואל מהו דכתיב (חבקוק א׳) ותעשה אדם כדגי הים [כרמש אין מושל בו]. למה נמשלו בני אדם לדגי הים. לומר לך מה דגים וכו׳. מה דגים שבים הגדול בולע את חבירו. אף בני אדם אלמלא מוראה של מלכות הגדול בולע את חבירו. ע״כ.

וביאר בתפארת ישראל (אות ח׳) שארבעה דברים יש שבעבורם יוכל האדם לבטוח שלא ירע לו החזק ממנו. **האחד** משום שאותו איש חזק חשוב ונכבד מאד ואין זה מכבודו לעשות רע לשום אדם. וכגון שאותו אדם מוחזק בנדיבות וביראת שמיים בעיני הבריות. וע״כ אין מכבודו להרע לזולתו. **השני** משום שהוא אוהבו ורעו. **השלישי** כשהרעה שחושב לעשות היא גדולה כ״כ שאפילו יהיה לב אותו איש קשה כאבן, יתרכך אל מול גודל

ועוצם הרעה שחשב לעשות לחבירו. **והרביעי** כשלא ירויח כלום ולא תהיה לו שום הנאה מאותה רעה. ועל כולם אמר התנא שלא יועילו כי אם בצירוף מוראה של מלכות. ומשום כך תפס התנא לשון איש את רעהו. ולא אמר אחד את חבירו. שאיש לשון כבוד. כמו אישי כהן גדול שבמסכת יומא. ע״כ.

ומה שהביאו ראיה מהכתוב בחבקוק שכן סוף הפסוק כרמש אין מושל בו. שאז כשאין מושל בו נעשים בני אדם כדגי הים ובולעים איש את רעהו. ולכן לא הביאו ראיה מירמיהו (כ״ט ז׳) ודרשו את שלום העיר אשר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה כי בשלומה יהיה לכם שלום. [ובזה מתורצת קושיית הרב ברוך שאמר על אתר דלדברינו ניחא].

ולכאורה יש לתת טעם למה באה האזהרה להתפלל בשלומה של מלכות. שכיון שדבר זה גלוי וידוע לעין כל שמורא מלכות הוא שמונע מבני אדם להיות כדגי הים. א״כ אין צריכים לזה אזהרה ותזכורת.

וראיתי בחסדי אבות להגרי״ח שכיון שהמלכות מטילה על האנשים מיסים וארנונות נתפסת בעיני הכל כאוכלת ממונם ומכלה אותו. ובאמת אינו כן. והביא משל בזה (ובשינויים קלים במחילת כת״ר) שבמקום אחד הופיעו ציפורים לאין מספר. וחששו האיכרים שהציפורים אוכלים מהזרעים ומן התבואה. וכיוון שבאו בכמות גדולה ועצומה, שמא לא ישאירו מהתבואה כלום. טיכסו עצה והחליטו שעל כל אחד לצוד כו״כ ציפורים בכל יום או לשלם קנס. וע״כ היו צדים אותם והורגים בהם כדי להציל הזרעים והתבואה.

והנה לאחר שצדו אלפים ורבבות עד שכמעט לא נשאר ציפור אחד בכל הארץ, וחשבו שניצלו מזה, הופיעו תולעים מהאדמה והיו אוכלים את התבואה מהשורש. עד שהפסידו את כל התבואה כולה. והנמשל בזה שאמנם הציפורים אכלו פה ושם מן הזרעים. אבל יחד עם זאת אכלו את התולעים ואת המזיקים אשר נזקם גדול פי כמה וכמה.

וכן המלכות אשר אמנם אוכלת קצת ממון בני אדם אבל מונעת מגנבים ושודדים לכלות את כל ממונם. ולכן באה האזהרה שלא נטעה לומר שהמלכות מכלה ממוננו ולא נתפלל עליה. אלא אדרבה במעט שמכלה יש תועלת מרובה בהצלה שמצילה לעומת זה.

ובא״א ראיתי במדרש שמואל שהוקשה לו מה צורך יש במוראה של מלכות אחר דברי עקביא בן מהללאל הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה וכו׳. מאין באת מטיפה סרוחה וכו׳. יע״ש. והלא בהסתכל על אלה שוב לא בא לידי עבירה. ולהרע לחבירו פשיטא שזה עבירה.

ותירץ שאין מספיק בדברי עקביא בן מהללאל. שיצר לב האדם רע מנעוריו. ובודאי ימצא לעצמו תירוצים להמשיך להרע. שכן מה שאמר עקביא בן מהללאל שמאין באת מטיפה סרוחה, יאמר מה בכך. הלא גם זולתי לא בא ממקום טוב יותר. ומבחינה זאת אני והוא שווים. אלא שלי יש יתרונות אחרים והנני שלם וטוב ממנו. ונמצא מבטל ההסתכלות בזה.

ועל השני לאן אתה הולך, יאמר מה לי לעסוק בעתידות לאן ומתי אלך. כל

זה אינו שייך אלא לאחר מיתה. אבל בינתיים אין כל צורך להסתכל בזה כל עוד אנו בחיים. וכל עוד וכן הוא אפשר לבלעו. ולכשנלך נלך. וכמו כן ליתן דין וחשבון טרם הגיע הזמן. ולכן אין צורך להסתכל בעתידות אלו.

על כן הוכרחנו לאזהרה של מורא מלכות. שמעטים הם אלו שישגיחו על דברי עקביא בן מהללאל. ואלמלא מוראה של מלכות לא שבקי חיים לכל חי.

והנה הריטב״א כתב הוי מתפלל בשלומה של מלכות של מעלה. והיינו מלכות שמיים. ויש להבין מה תועיל תפילתנו למלכות של מעלה.

ונפלאים דברי מהר״ח מוואלזי׳ן בספר נפש החיים (שער ב׳ דף ו׳ ע״ב) שיצא לבאר מהות התפילה ותכליתה. וכתב שאע״פ שהלכה היא בש״ס ופוסקים שהיחיד רשאי לחדש בתפילתו דבר על צרכי עצמו וצערו, מ״מ אין זו הדרך לישרים בליבותם. כי באמת הלא כיצד אפשר להתפלל לפניו יתברך שיסיר מעליו צערו ויסוריו. וכמו שמצינו בענין הרפואות שהרופא משקהו סמנים מרים וחריפים. ואם מוכרח הרופא לכרות לו אבר, הלא בודאי לא יתחנן החולה שלא ישקהו הסמנים, או שלא יכרות האבר. שלשם כך שכרו להרופא. ואם כן איך ישפוך האדם שיח ותפילה לפניו יתברך להסיר מעליו היסורים. הלא הם רטייה וסם חיים לכפר עוונותיו. וכפי שאמרו חז״ל (שבת נ״ה ע״א) אין יסורים בלא עוון. ע״כ.*

ועל פי דבריו אלו פירשתי מאמר חז״ל (בבא קמא צ״ב ע״א) כל המתפלל על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה. יע״ש. שלכאורה שורת הדין נותנת שחבירו יענה תחילה. שלכך התפלל. ועכ״פ יענו שניהם כאחד.

אך מובן על פי דבריו שאין תכלית התפילה שיתפלל על צרכי עצמו כלל. ולמרות שהרשות נתונה, מ״מ אין זאת התכלית. אבל להתפלל על זולתו על יסוריו וצערו, הרי יש בזה משום מצווה של ואהבת לרעך כמוך. והרי הכתוב מדבר בעד עצמו. ואהבת לרעך כמוך, היינו שגם אתה צריך לאותו דבר ורוצה להתפלל עליו, תתפלל על חבירך בזה. וע״כ שורת הדין נותנת שהוא יענה תחילה. דכמוך כתיב. וכשם שירווח לך כך ירווח לו.

אכן אין תכלית הכוונה בתפילה שיתפלל על צרכי עצמו. כי אם שיתפלל על צרכי גבוה. כי יש מקומות שיש חילול השם. וכגון שישראל מוכים ומעונים. ואומות העולם אומרים ראו את אלה עם ה׳ מוכים ומעונים. וכן בכל צרת הכלל כן הוא. דכתיב בכל צרתם לו צר (ישעיהו ס״ג ט׳).

ואפילו בענין הפרט אף שאין חילול ה׳ בדבר מ״מ יש פנים לבקש לפניו לא על צער האדם כי אם על צער של מעלה בזמן שאדם שרוי בצער למטה. וכמו ששנו רבותינו (פ״ו דסנהדרין מ״ו ע״א) אמר ר״מ בזמן שאדם מצטער שכינה מה לשון אומרת קלני מראשי קלני מזרועי. כיע״ש.

* וראה בדרשותי לפרשת מטות שהבאנו בזה דעת העיון יעקב שיש יסורים בלא עוון. ודלא כהתוס׳ בשבת שם. ואכמ״ל. וצ״ל שעל הרוב אין יסורים בלא עוון.

והנה הדברים אמורים על המברך את ה׳ שדינו בתלייה. ועליו נאמר שלא תלין נבלתו על העץ וכו׳. כי קללת אלוקים תלוי. שכל הרואהו שואל על מה נתלה ומשיבים לו על שבירך את ה׳. ובא ר״מ לומר שאף על רשע זה מה שכינה אומרת קלני מראשי קלני מזרועי*. ופירש״י כשאדם מצטער שפורענות באה לו בעוונו. כיע״ש. ושכינה מצטערת עמו בלשון זה קלני מראשי קלני מזרועי.

ומלבד מה שיש ראיה מהמשנה בסנהדרין (מ״ו ע״א) הנ״ל שצר למעלה לשכינה על צרת הפרט ואפילו רשע. ואפילו לאחר מותו. שכן לאחר תלייתו נמי אמרם ר״מ לדבריו. וכדמשמע מפשט הפסוק. הביא בנפש החיים הנ״ל ראיה מהמשנה סו״פ ג׳ דראש השנה (מ״ח) וכי ידיו של משה עושות מלחמה. אלא לומר לך שבשעה שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומכוונים את ליבם לאביהם שבשמים, היו מתגברים. ואם לאו, היו נופלים. כיוצא בזה אתה אומר עשה לך שרף ושים אותו על נס וכו׳. וכי נחש ממית ונחש מחיה. אלא בזמן שישראל מסתכלים כלפי מעלה לאביהם שבשמים, היו מתרפאים וכו׳. ע״ש.

וכנודע במלחמת עמלק היה צער הכלל וחילול השם. וכמו שאמרו בפסיקתא (דברים דף מ״ה) ובילקוט שמעוני (רמז תתקל״ח) והביא דבריהם רש״י בפירושו על התורה. משל לאמבטי רותחת שלא הייתה כל בריה יכולה להכנס בתוכה ובא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה. אע״פ שנכווה, אלא הקירה לפני אחרים. כך כיון שיצאו ישראל ממצרים נפלה אימתן על כל אוה״ע. שנאמר אז נבהלו אלופי אדום וגו׳. וכיון שבא עמלק ונזדווג להם אע״פ שנטל את שלו מתחת ידיהם, הקירם לפני אוה״ע. ע״כ.

והנה במה שעשה עמלק ודאי יש בזה חילול השם שמעתה אפשר כביכול להלחם נגדו. זאת ועוד שהיה חותך מילות וזורקם כלפי מעלה ואומר הא לך אשר בחרת. כיע״ש בפסיקתא וברש״י. וזאת התגרות בקב״ה וחילול השם.

וע״כ אמרו שכל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה, היינו כלפי מעלה לבד, על חילול השם ועל צער השכינה. ולא על עצמם הייתה תפילתם, כי רק על חילול השם של אביהם שבשמים, אז היו מתגברים גם הם. אבל אם היו מתפללים על עצמם בלבד, על צורך הצלתם, לא היו מתגברים. והרי לפנינו תפילה לשלומה של מלכות של מעלה במקום צרת הכלל.

אך גם בצרת הפרט יש ראיה מהמשנה הנ״ל. שכן ענין נחש הנחושת עונש מאת ה׳ היה בעם. וצרת הפרט הוא. ואף גם זאת כשהיו מתפללים על צער השכינה שהם גרמו לו בעוונותיהם להצטער בקלני מראשי קלני מזרועי, אז היו מתרפאים. אבל כשהיו מתפללים על עצמם לא היו מתרפאים.

* ועיין שם במפרשים שלשון קללה הוא קל לה. ומינה לשון קלני. ורש״י פירש כל בתר איפכא שראשו וזרועו כבדים עליו. כיע״ש.

והנה כי זאת כל תכלית התפילה אינו להתפלל על צרכי עצמו כי אם על צער השכינה. ובזה ימצא גם סיפוק צרכיו בקשותיו ומשאלותיו.

ומעתה ביאור המשנה על פי דברים אלו כך הוא. הוי מתפלל בשלומה של מלכות, של מעלה. שאלמלי מוראה, שכשאדם חוטא צריך להענש. והעונש יגרום צער לשכינה. ומי אשר לא ייראו מלגרום צער להקב"ה. וע"כ ע"י מורא מלכות שמים ינהגו איש אל רעהו ביושר ובתום לבב. ולא יהיה מצב של איש את רעהו חיים בלעו. מחמת יראת העונש וצער השכינה.

וראיתי לכתוב כאן למזכרת בטרם תשלוט השכחה על הדבר. מה שראיתי באיזה ספר שהקשה למה לשון השגורה בפינו לומר יראת שמיים ולא יראת השם. ותירץ על פי מה שאמרו חז"ל (ועיין חגיגה י"א ע"ב) שהשמיים היו לחים ואינם עומדים. עד שגער בהם הקב"ה. ומגערתו ויראתו עומדים עד היום הזה. וזאת היראה שצריכה להיות לאדם. יראה כשמיים אשר גער בהם הקב"ה פעם אחת. ועד היום הם יראים מגערתו יתברך. ודפח"ח.

ואגב אורחין ראיתי להביא בכאן מה שביאר בנפש החיים הנ"ל. [ובאמת שראיתי הדברים בעץ יוסף בסנהדרין (מ"ו ע"א) בשם תורת חיים. ובעוד דוכתין]. מה שאמרו חז"ל (סנהדרין שם) במליצתם קלני מראשי קלני מזרועי. דתינח ראשי דרך המצטער לחוש בראשו להיות כבד עליו. וכפי שפירש"י בסנהדרין הנ"ל. אבל מזרועי למה. מאי שנא זרוע מרגל או מגב או בטן. **ותירץ** על פי מה שאמרו (ברכות ו' ע"א) שהקב"ה מניח תפילין וכו'. כיע"ש. וע"כ תפסו לשון מראשי ומזרועי. שהם מקום הנחת תפילין. וענין תפילין דמארי עלמא הוא ענין ההדבקות של הקב"ה עמנו להטיב לנו בכל. וכמו שאמרו ז"ל (שם) תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו. ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. כי מי גוי גדול וגו'. וכן כל הפסוקים שם הם שבח ישראל וכתובים בראש ובזרוע. וכמו שבתפילין שלנו כתובים שבחי הקב"ה כך בתפילין של הקב"ה כתובים שבחי ישראל. וע"ז נאמר ישראל אשר בך אתפאר. ונודע כי לשון פאר קאי אתפילין. ור"ל שבישראל אתפאר להיות כתובים בתפילין שלי. [ועיין זוהר בשלח דף ס"ב ריש ע"ב].

וכשנפסק ההתקשרות בין הקב"ה לבין איש ישראל שם מקום הכאב והחסרון במקום תפילין. והיינו קלני מראשי קלני מזרועי. מקום הנחת תפילין.

ואני אמרתי בחפז"י שעל זה בא הכתוב לרמוז לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחר אפר וגו' (ישעיהו ס"א ג'). שהאפר הוא הנותר לאחר שכלה עצם הדבר. והוא סימן להעדר. כי הדבר עצמו כבר אינו קיים. ואילו פאר מורה על הדבר הקיים במלוא תפארתו והדרו.

ונודע שיש סוברים שבתשעה באב אין מניחים תפילין בבוקר כי אם במנחה בשעת הנחמה. והיינו משום הסר פארך. שכיון שחטאו ישראל ונותק הקשר, וההדבקות עם הקב"ה בהסתר פנים, נראה שלא נשאר כי אם אפר. אבל לאחר התענית והתשובה חוזר הקשר למקומו וההדבקות נתחדשה. והיינו פאר תחת אפר.

משנה ד

רבי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ עַל שֻׁלְחָן אֶחָד וְלֹא אָמְרוּ עָלָיו דִּבְרֵי תוֹרָה, כְּאִלּוּ אָכְלוּ מִזִּבְחֵי מֵתִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה כח, ח): "כִּי כָּל-שֻׁלְחָנוֹת מָלְאוּ קִיא צֹאָה, בְּלִי מָקוֹם". אֲבָל שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ עַל שֻׁלְחָן אֶחָד וְאָמְרוּ עָלָיו דִּבְרֵי תוֹרָה, כְּאִלּוּ אָכְלוּ מִשֻּׁלְחָנוֹ שֶׁל מָקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מא, כב): "וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַשֻּׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי יְיָ":

משנה ה

רבי חֲנַנְיָא בֶּן חֲכִינַאי אוֹמֵר: הַנֵּעוֹר בַּלַּיְלָה, וְהַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ יְחִידִי, וְהַמְפַנֶּה לִבּוֹ לְבַטָּלָה-הֲרֵי זֶה מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ:

ובשובי לדברי המשנה אמרתי ליישב שני הפירושים גם תפילה על שלומה של מלכותא דארעא. וגם על מלכותא דרקיעא. בהזכיר את דברי הרע״ב ואחרים עמו [עיין פירוש הגר״א על המשניות] שנמשלו בני אדם כדגים שהגדול אוכל את חבירו.

והנה אין הדגים אוכלים אחד את חבירו אלא לפרנסתם. או משום אכזריות שיש בכמה מינים מהם התוקפים את זולתם בלא צורך מאכל ופרנסה וחיות. וכנגד אלו שיש בהם אכזריות והפגנת כח ושלטון נתכוון התנא שיתפלל לשלומה של מלכותא דארעא. כי היא ויראתה יש בידה למנוע הנזק והאסון. אך כנגד הבולעים את חבריהם משום פרנסה אמר להתפלל לשלומה של מלכותא דרקיעא.

וכנודע פרנסה כוללת דברים רבים. וכפי שאומרים בברכת המזון הרחמן יפרנסנו בכבוד ולא בביזוי, בנחת ולא בצער, בריווח ולא בצמצום.

וזה אחד מיני אלף מפירוש הכתוב פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון (תהילים קמ״ה). כלומר כל אחד ישביענו כפי רצונו. שיש שרצונו בלחם ומלבוש. ויש שרצונו בנחת למרות שהמזונות בצמצום. ויש שרצונו בריווח. ויש שבכולם. ולעיתים לא ימצא באדם דברים אלו כפי פעלו. וירצה לבלוע את חבירו על מנת להשיג דברים אלו. כי ירצה להתכבד בקלון חבירו. להיות יותר מכובד ממנו או לגרום לו לצער להיות הוא נראה בנחת יותר בהשוואה אליו. או לצמצם מזונותיו כדי שיראו מזונותיו מרווחים יותר ביחס אליו. והוא בחינת דגי הים הבולעים דגים רעיהם לספק צרכיהם ורצונם.

והנה אמרו ז״ל (ברכות ס״ג ע״א) כל המשתף שם שמים בצערו כופלים לו פרנסתו. ור״ל לפי דרכינו, שאם יתפלל לשלומה של מלכות שמים ימצא כל הנצרך לו. באין כל צורך לבלוע את זולתו. ויהיה לו כפל כפליים בפרנסתו בכל אשר ירצה ימצא ברכה וכבוד.

משנה ו

רַבִּי נְחוּנְיָא בֶן הַקָּנָה אוֹמֵר: כָּל-הַמְקַבֵּל עָלָיו עֹל תּוֹרָה, מַעֲבִירִין מִמֶּנּוּ עֹל מַלְכוּת וְעֹל דֶּרֶךְ אֶרֶץ: וְכָל- הַפּוֹרֵק מִמֶּנּוּ עֹל תּוֹרָה, נוֹתְנִין עָלָיו עֹל מַלְכוּת וְעֹל דֶּרֶךְ אֶרֶץ:

משנה ו׳

רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות וכו׳.

תחילה יש לבאר מי הוא האומר הדברים הלא הוא רבי נחוניא בן הקנה המוזכר במשנה (ברכות כח ע״ב) רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. אמרו לו מה מקום לתפלה זו. אמר להם בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי. וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי. ע״כ. ובגמרא (שם) תנו רבנן בכניסתו מהו אומר. יהי רצון מלפניך ה׳ א-לקי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם. ביציאתו מהו אומר. מודה אני לפניך ה׳ א-לקי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים. אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים. אני עמל והם עמלים. אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר. אני רץ והם רצים. אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת. ע״כ. [והשווה ירושלמי דברכות פרק ב׳ הל׳ ב׳].

והוא האריך ימים הרבה. וכמו שאמרו במגילה (כח ע״א) שאלו תלמידיו את רבי נחוניא בן הקנה במה הארכת ימים. אמר להם מימי לא נתכבדתי בקלון חברי, ולא עלתה על מטתי קללת חברי, וותרן בממוני הייתי. לא נתכבדתי בקלון חברי - כי הא דרב הונא דרי מרא אכתפיה, אתא רב חנא בר חנילאי וקא דרי מיניה. אמר ליה אי רגילת דדרית במאתיך דרי, ואי לא אתייקורי אנא בזילותא דידך לא ניחא לי. ולא עלתה על מטתי קללת חברי - כי הא דמר זוטרא, כי הוה סליק לפורייה אמר שרי ליה לכל מאן דצערן. וותרן בממוני הייתי - דאמר מר איוב וותרן בממוניה הוה, שהיה מניח פרוטה לחנוני מממוניה. ע״כ.

ובספר מדרש שמואל דקדק בלשון המשנה שפתחה בלשון קבלה לאמור כל המקבל עליו עול תורה וכו׳. והמשיכה בלשון פריקה, כל הפורק. ולמה לא השתמשה באותו לשון. כל הפורק מעליו עול תורה וכו׳. וכל שאינו פורק עול תורה. וכמו כן אמרה מעבירים ממנו עול מלכות וכו׳. וכנגד הפורק אמרה נותנים*

* הערת המגיה: כן היא הגירסא בנוסחאות הנמצאות לפנינו. ועל אף שמסדר המשנה בספר זה גרס גוזרין, זוהי גירסת המחזור ויטרי (סי׳ תכ״ו), וכמו שיבואר לקמן ביאור גירסת גוזרין.

עליו עול מלכות וכו׳. ויותר נכון לומר לא מעבירים מעליו עול מלכות וכו׳.

אלא שיש כאן שלוש חלוקות. כי המקבל עליו עול תורה, והלא כבר קיבלנו זאת בהר סיני. ומה יש לקבל עוד. אלא שמקבלם בכל יום מחדש, כאילו היום נצטווה. ונראין הדברים שרומז למה שאמרה תורה (דברים כז׳ ט׳) היום הזה נהיית לעם וגו׳. ופרש״י בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום באת עמו בברית. וכמו שאמרו ז״ל (ספרי ואתחנן פסקא ו׳) על הפסוק אשר אנכי מצוך היום וגו׳. בכל יום יהיו בעיניך כחדשים. וכיוון שכך, צריך לקבלם על עצמו מחדש בכל יום. וע״כ תפס התנא לשון כל ״המקבל״. אך זה יאמר על מי שמתאמץ בכל יום יותר ויותר בלימוד התורה. והולך ומתגבר ומתחזק ומעמיק בה בכל יום מחדש.

ועוד ראיתי בספר עבודת ישראל להמגיד מקאזניץ שכתב עול מלשון עול ימים (ישעיה ס״ה כ׳). היינו עלם ונער. כן המקבל עול תורה, באופן שבכל יום מתחדשת אצלו התורה והיא חדשה כעלם ונער. ע״ש.

אך האמת היא שהחיוב לעסוק בתורה הוא עתיק יומין ורובץ על כל אחד מישראל מאז קבלת התורה במעמד הר סיני. ומי שאינו מקבל התורה בכל יום כדבר חדש, עכ״פ מהחיוב הישן לא נפטר. והוא רובץ עליו גם אם אינו רוצה בזה. וכמשא ע״ג חמור. והרי זה המתנער מעסק התורה הרי הוא כמי שפורק מעליו משא שכבר נתון עליו. וכנגדו אמרו לשון ״פורק״.

ויש בין שתי החלוקות האלו עוד חלוקה שלישית. שגם אינו מקבל מחדש עול תורה להיות הולך ומתעצם בה בכל יום. אבל גם אינו פורק מעליו העול הקיים מקודם.

וכבר אמרו ז״ל (סנהדרין צ״ט ע״ב) אמר רבי אלעזר כל אדם לעמל נברא, שנאמר (איוב ה׳) כי אדם לעמל יולד. איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא. כשהוא אומר כי אכף עליו פיהו, הוי אומר לעמל פה נברא. ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה. כשהוא אומר (יהושע א׳) לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, הוי אומר לעמל תורה נברא. והיינו דאמר רבא כולהו גופי דרופתקי נינהו, טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא. ופירש״י (שם) דרופתקי — טרחנין. כלומר, כל הגופין לעמל נבראו. טוביה לדזכי - אשריו למי שזכה והיה עמלו וטרחו בתורה. לשון אחר, דרפתקי - כיס ארוך שמשימין בו מעות. כל הגופין נרתקין הם לקבל ולהכניס דברים. אשריו למי שזכה ונעשה נרתק לתורה. עכ״ל.

באופן שהעול כבר קיים על האדם. ועליו לשאתו. והעול הזה מתחדש בכל יום. ובכל יום יכול האדם לבחור באיזה עול רוצה לשאת. ולכן אם מקבל עליו בכל יום מחדש עול תורה, דין הוא ״שיעבירו״ ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ. ואם פורק עול תורה, כלומר שכבר היה עליו ופרקו מעליו, דין הוא שיתנו עליו עול אחר.

ומהר״ח מוולאז׳ין בספר נפש החיים עשה לזה רמז מהתורה דכתיב גבי יששכר ״יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתיים וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד״ (בראשית מ״ט). שידוע ששבט יששכר ת״ח

היו. ות״ח קרואים על שמו. אך יש מי שראה שטובה יותר המנוחה מלשאת עול תורה. או מי שסבור שהגיע זמנו לראות עולם, לשוט בארץ ולהתהלך בה. ובזה פורק מעליו עול תורה. ״ויט שכמו לסבול״, עול דרך ארץ להיות רודף אחר פרנסתו וצרכיו. ויהי למס עובד, כמו עובד למס, שצריך לשלם למלכות מסים וארנוניות. והיינו עול מלכות.

וראיתי לבעל ספר ברוך שאמר שנתקשה בלשון חז״ל שבכמה מקומות קראו לשון זה. ומהם בברכות (י״ב ע״ב) פרשת ציצית מפני מה קבעוה אמר רבי יהודה בר חביבא, מפני שיש בה חמשה דברים: מצות ציצית, יציאת מצרים, עול מצות, ודעת מינים, הרהור עבירה, והרהור עבודה זרה וכו׳. עול מצות דכתיב (במדבר ט״ו) וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה׳ ע״כ. וכן שם (י״ג ע״א) אמר רבי יהושע בן קרחה למה קדמה פרשת שמע לוהיה אם שמוע. כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך מקבל עליו עול מצות. ע״כ. ועוד כהנה רבות מאוד בתלמוד.

ולמה יקראו לתורה ומצוות בשם ״עול״. שפירושו בכל מקום הוא משא כבד. וכמו שכתוב (בראשית כ״ז מ׳) ופרקת עולו מעל צווארך. או בישעיה (י״ד כ״ה) וסר מעליהם עולו. ועוד כאלו. וקשה מאוד בעיני לכנות דברים אלו ״עול״. וכבר אמרו חז״ל שלשון קבע הוא לשון משא. וכן איתא בברכות (כט ע״ב) רבי אליעזר אומר העושה תפלתו קבע וכו׳. מאי קבע, אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי הושעיא כל שתפלתו דומה עליו כמשוי. ע״כ. שמשמע שרוצה להיחלץ ולהיפטר ממנה.

וצריך לומר על פי מה שמבואר בברכות (י״ז ע״א) ורבי אלכסנדרי בתר דמצלי אמר הכי רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך. ומי מעכב, שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות. ע״כ. וא״כ כלפי מה שיצר מציק ומעכב הוא העול. שדומה עלינו כמשא להילחם נגדו בכל יום ובכל עת ובכל שעה. עכת״ד. ע״ש.

ובמדרש שמואל כתב בשם ספר לב אבות כל המקבל עליו עול תורה, כלומר תורה עם עול שלה. והוא מה שאמרו פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן. וזה עולה של תורה. וכשמקבל לנהוג כן להיות פרוש מתענוגות העולם, אז מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ.

ומצאתי במחזור ויטרי (סי׳ תכ״ו) גרסא אחרת בדברי משנתינו. שהוא גורס וכל הפורק ממנו עול תורה ״גוזרין״ עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. כיע״ש. ולפי זה אין על האדם כי אם עול תורה בלבד. ורק אם יפרוק עול זה מעליו יביא על עצמו כגזירה עול מלכות ועול דרך ארץ.

ואפשר לבאר על פי מאי דאיתא בבתרא (ח׳ ע״א) אמר רבי אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. כההוא דמי כלילא דשדו אטבריא. אתו לקמיה דרבי ואמרו ליה ליתבו רבנן בהדן. אמר להו לא. אמרו ליה ערוקינן. [א״ל] ערוקו. עקרו פלגיהון, דליוה פלגא. אתו הנהו פלגא קמי דרבי, א״ל ליתבו רבנן בהדן. אמרו להו לא. ערוקינן. ערוקו. ערקו כולהו, פש ההוא כובס. שדיוה אכובס. ערק כובס, פקע כלילא. א״ר ראיתם, שאין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ. [נגנב כתרו

של מלך. ואמר כיוון שפשעו היהודים בשמירת העיר ישלמו על הכתר שנגנב (ענף יוסף בשם ערוך), והטילו התשלום על העיר. באו תושבי העיר לפני רבי ואמרו לו שישבו ת״ח אצלם. אך רבי סירב. שכיוון שהפורענות באה בשבילם שהיו עמי הארץ, עליהם לשאת בה. אמרו לו, א״כ נברח מהעיר. א״ל תברחו. ברחו מחציתם. בא המלך והוריד מהם מחצית הסכום. שוב באו לפני רבי אלו שנשארו בעיר. ושוב א״ל תברחו. ברחו כולם חוץ מאותו כובס. (שהיה מחזיק עצמו ת״ח – בן יהוידע) ולכן לא ברח. הטילו את כל העלות על הכובס. ברח הכובס ג״כ. מחל המלך על הכתר]. והרי מבואר למה פטור המקבל עול תורה מעול מלכות. שכיוון שעול זה לא בא בגללו, שאין פורענות באה אלא מפני ע״ה. אינו דין שישא בעול מלכות.

ויש לפרש באופן אחר על פי מה שאמרו ביומא (ס״ט ע״א) יום שבקשו כותיים את בית א-לוקינו מאלכסנדרוס מוקדון להחריבו ונתנו להם, באו והודיעו את שמעון הצדיק. מה עשה, לבש בגדי כהונה, ונתעטף בבגדי כהונה, ומיקירי ישראל עמו, ואבוקות של אור בידיהן. וכל הלילה הללו הולכים מצד זה והללו הולכים מצד זה עד שעלה עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר אמר להם מי הללו. אמרו לו יהודים שמרדו בך. כיון שהגיע לאנטיפטרס זרחה חמה, ופגעו זה בזה. כיון שראה לשמעון הצדיק, ירד ממרכבתו והשתחוה לפניו. אמרו לו מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה. אמר להם דמות דיוקנו של זה מנצחת לפני בבית מלחמתי. אמר להם למה באתם. אמרו אפשר בית שמתפללים בו עליך ועל מלכותך שלא תחרב יתעוך גויים להחריבו. אמר להם מי הללו. אמרו לו כותיים הללו שעומדים לפניך. אמר להם הרי הם מסורים בידיכם וכו׳. ע״ש. והרי המלכות היא כפופה לתורה. כמו שהכפיף עצמו אלכסנדר מוקדון, מלך גדול ומהולל, לפני שמעון הצדיק.

ונודע שכשם שיש מלכות למטה, כך יש מלכות למעלה. מידת המלכות אשר דרכה יורד כל דבר מאת ה׳ יתברך על בני אדם. הן טוב הן רע. וכולם נתונים תחת עולה וגזירותיה. אבל החכם גוזר כביכול אפילו על הקב״ה. וכמו שאמרו בפסיקתא רבתי (פרשה ג׳) לא יאמר אדם איני מקיים מצות זקנים הואיל ואינם מן התורה. אמר לו הקב״ה לא בני, אלא כל מה שהם גוזרים עליך קיים. שנאמר על פי התורה אשר יורוך (דברים י״ז י״א). למה, שאף עלי הן גוזרין. שנאמר ותגזור אומר ויקם לך (איוב כ״ב כ״ח). תדע לך יעקב מהו אומר בשעה שהיה מברך אפרים ומנשה וישם אפרים לפני מנשה (בראשית מ״ח כ׳). עשה את הקטון קודם לגדול ונתקיימה גזירתו. אימתי, בקרבנות הנשיאים הקריב שבט אפרים תחילה שנאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים (במדבר ז׳ מ״ח). ביום השמיני נשיא לבני מנשה (במדבר ז׳ נ״ד). ע״כ.

וגם דרך ארץ ביד המקבל עליו עול תורה. שאינו תחת עול דרך ארץ, אלא דרך ארץ תחת ידו. ונוכל לומר שדרך ארץ היינו דרך הטבע הטבוע בעולם. שגם הוא ביד המקבל עול תורה. וכמו שאמר שמואל הנביא בשעה שישראל בקשו ממנו להמליך עליהם מלך (שמואל א׳ פרק י״ב י״ז) הלוא קציר חטים היום אקרא אל ה׳ ויתן קלות ומטר ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני לשאול לכם מלך. ויקרא

שמואל אל ה׳ ויתן ה׳ קולת ומטר ביום ההוא ויירא כל העם מאד את ה׳ ואת שמואל. ע״כ. ופרש״י שם והגשמים סימן קללה וקשה בעיני הקב״ה להביא פורענות חנם, אע״פ כן יש בי כח ואקרא אל ה׳ ויתן קולות ומטר. ודעו וראו כי לא הייתם צריכים לשאול מלך לזלזל בי.

ומלבד מה שמבואר שדרך ארץ, היינו הטבע נתון בידי המקבל ע״ע עול תורה, הרי גם מבואר שישראל בקשו לפרוק מעליהם עול תורה. ומיד קבלו עול מלכות וככל המבואר בשמואל א׳ (שמואל א׳ פרק ח׳ י״א) ויאמר זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם. את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו. ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרש חרישו ולקצר קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו. ואת בנותיכם יקח לרקחות ולטבחות ולאפות. ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו. וזרעיכם וכרמיכם יעשר ונתן לסריסיו ולעבדיו. ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו. צאנכם יעשר ואתם תהיו לו לעבדים. וזעקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם ולא יענה ה׳ אתכם ביום ההוא. ע״כ.

והחיד״א בספר פתח עיניים (אבות פרק ג׳) כתב שטעם שאנו, בני ישראל, נהנים מעוה״ז הוא על שתי פנים. האחד כיוון שהעולם כולו היה תלוי ועומד עד יום קבלת התורה. ואם יקבלו ישראל את התורה יתקיים העולם. ואם לאו הקב״ה יחזירהו לתהו ובהו. וכיוון שקבלו תורה הרי העולם של ישראל הוא. שזה כמו מציל מזוטו של ים או משלוליתו של נהר. שזה שלו. או הטעם משום שעשו ויעקב חלקו ביניהם. שעשו לקח לעצמו עוה״ז. ויעקב עוה״ב. אך כפי הדין האחים שחלקו בירושת אביהם ואח״כ יצא על המת שט״ח, בטלה החלוקה (ראה רש״י גיטין נ׳ ע״ב ד״ה גובה מכולם). וכיון שיצא על אבותינו שט״ח של שעבוד במצריים, א״כ בטלה החלוקה. ולכן מותר לנו להנות מהעוה״ז. והמקבל על עצמו עול תורה סבור שבשל הטעם הראשון מותר לנו להנות מהעוה״ז. שע״י התורה קיימנו את העולם. ולכן דין הוא להעביר מעליו עול מלכות ועול דרך ארץ. שכיוון שמקיים העולם עבור שאר בני אדם, דין הוא שישתעבדו לו לעשות צרכיו.

ומצאנו כעין זה בברכות (נ״ח ע״א) בן זומא ראה אוכלוסא על גב מעלה בהר הבית, אמר ברוך חכם הרזים, וברוך שברא כל אלו לשמשני. ע״ש. שכל אלו חורשים וזורעים וקוצרים ועושים כל הדרוש ואני בא ומוצא הכל מוכן [רש״י].

אבל הסובר שמשום שטר חוב שיצא על אבותינו בטלה החלוקה בין עשו ליעקב, א״כ סבור שאינו צריך לקבל עליו עול תורה. שלא בשל כך זכינו בעוה״ז. וע״כ פורק מעליו עול תורה. ודין הוא שיתנו עליו עול מלכות ועול דרך ארץ אשר שייכים לעוה״ז.

ובאופן אחר כתב בספר ראשי אבות שכשחטא אדה״ר יצאו ממנו ארבע דורות של רשעים. אנוש, מבול, סדום, הפלגה. ור״ת שלהם אמס״ה. ובשל חטא אדה״ר היו צריכים לרדת למצריים. ועל חטאים של ארבע דורות אלו נתחייבו בשעבוד מלכויות.

וע"ז אמר דוד המע"ה (תהילים ו'-ז') יגעתי באנחתי אשחה בכל לילה מטתי בדמעתי ערשי אמסה. ופרש"י אשחה בכל לילה מטתי - לשון סחי ומאוס (איכה ג') והיתה נבלתם כסוחה (ישעי' ה'). ממאס אני מטתי בדמעות. בדמעתי ערשה אמסה אלחלח וארטיב כמו מים. ע"כ. ובאגדת בראשית (פרק ל"ח) אמרו ששבעה כרים היו מחליפים מתחתיו בכל יום, ממה שהיו ממסין. שנאמר יגעתי באנחתי אשחה בכל לילה מטתי בדמעתי ערשי אמסה. ע"ש. וביאר החיד"א בספר יוסף תהילות שדוד הוא בחינת אדה"ר [ונראה שר"ל שימי חייו קיבל מאדה"ר. וכדאיתא במדרשים]. ולכן היה משתדל ובוכה לכפר על חטא אדם הראשון ועל אמס"ה שיצאו ממנו אנוש מבול סדום הפלגה. וכנ"ל. ע"ש.

והנה עו"ל בגמטריא אמס"ה. שע"י שמקבל עליו עול תורה מתקן הוא את האמס"ה, אשר בגללו נתחייבו ישראל שעבוד מלכויות. ולכן דין הוא שיעבירו ממנו עול מלכות, לא להיות משעובד לה. ע"כ.

ועוד שם כתב החיד"א לתת טעם אחר על פי מה שכתב הרא"ש בתשובה (כלל ט"ו סי' ז') שאח גדול שחירף וגידף את אחיו הקטן שהוא ת"ח, והקטן נידהו לגדול, שיפה עשה לנדותו. שכיוון שהקטן ת"ח והגדול לא, אינו חייב הקטן בכבוד אחיו הגדול. ע"כ.

וטעם זה יפה לבאר משנתינו. ועל פי מה שכתב בספר דרוש שמואל (פרשת לך לך) שמה שישראל משועבדים לאדום משום דכתיב כבד את אביך ואת אמך. את לרבות אחיך הגדול. ולכן משועבדים לעשו הוא אדום משום דרש זה. שחייבים בכבודו. ע"כ. אבל המקבל עליו עול תורה ונעשה ת"ח ואחיו הגדול אינו ת"ח ואינו נושא בתורה, אינו חייב לכבדו. ולכן דין הוא שיעבירו ממנו עול מלכות.

ונחזור למה שפתחנו בו שלשון מקבל משמע בכל יום. וכפי שביארנו. ויש לחזק הדברים על פי מה שדקדק הרב ברוך שאמר שלמה לא נאמר שפורקים מעליו עול מלכות ועול דרך ארץ. ותירץ שלשון העברה היא לזמן. וכמו כי עברה ישועתי (איוב ל' ט"ו). וכמו שיסד הפייטן ותשובה ותפילה וצדקה מעבירים את רוע הגזירה. ולא אמר באלו מבטלים את רוע הגזירה. משום שלשון ביטול משמע לגמרי [א"כ במחלוקת שנוי הדבר. וכמו שהאריך הרב שם]. אבל לשון העברה הוא זמני. שעבר כעת ואפשר שישוב. ולכן אמר המקבל עול תורה מעבירים מעליו עול מלכות וכו'. שאם לא יקבל, יחזור המצב לקדמותו. ע"כ.

נשאר לפנינו לבאר במה שאנו רואים שרבים ממקבלי עול תורה, גם עול מלכות וגם עול דרך ארץ ופרנסה עליהם. וכבר מסופר בשם החפץ חיים [ראה פירושי הח"ח על אבות] שבשנת תרע"ה ליווה את אחד מתלמידיו הקרובים לו ביותר לתחנת הרכבת כי נקרא להתגייס לצבא. שאלו הח"ח לבטח אתה תמה על מה שאמרו ז"ל כל המקבל עליו עול תורה מעבירים מעליו עול מלכות. ולאור זה כל בני הישיבה היו צריכים להיות משוחררים מעבודת הצבא בכלל. ואילו בעיננו רואים שמגייסים אותם. אך דע שהכל הוא כפי מידת "המקבל"

משנה ז

רבי חֲלַפְתָּא אִישׁ כְּפַר חֲנַנְיָה אוֹמֵר: עֲשָׂרָה שֶׁיּוֹשְׁבִין וְעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה, שְׁכִינָה שְׁרוּיָה בֵּינֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פב, א): "אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת-אֵל". וּמְנַיִן אֲפִלּוּ חֲמִשָּׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ט, ו): "וַאֲגֻדָּתוֹ עַל-אֶרֶץ יְסָדָהּ". וּמְנַיִן אֲפִלּוּ שְׁלֹשָׁה, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים פב, א): "בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט". וּמְנַיִן אֲפִלּוּ שְׁנַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר (מלאכי ג, טז): "אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי יְיָ אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ, וַיַּקְשֵׁב יְיָ וַיִּשְׁמָע" וְגוֹ'. וּמְנַיִן אֲפִלּוּ אֶחָד, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות כ, כא): "בְּכָל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת-שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ":

שלו. אם מידת המקבל שלו היא רופפת. אז גם "המעבירים" הוא רופף. אבל אם המקבל הוא מוחלט, גם המעבירים הוא מוחלט ומיידי.

כל המקבל עליו עול תורה וכו'.

ראיתי לבאר ע"פ הכתוב שנתקלל בו אדה"ר בזיעת אפך תאכל לחם (בראשית ג' י"ט). ופירש"י שתטרח בו הרבה. ע"כ. וא"כ לפי זה צריך לומר שהברכה במעשי ידיו של אדם היא במה שמשיג מזונותיו בלא טורח. או על כל פנים במעט טורח. והקללה היא כאשר יש לו טורח ע"מ שישיג לחמו ופרנסתו.

והנה כתבו בדעת זקנים מבעלי התוספות בשם ר"י החסיד שהקללה הזאת אינה מתקיימת אלא בעובדי אדמה ולא במלכים ושרים. אבל קללת בעצב תלדי בנים מתקיימת בכל הנשים. ולפי שהאשה חטאה והחטיאה קללתה מרובה. עכ"ל.

ולפי זה יוצא שהטורח בשאר מלאכות שאינן עבודת קרקע ומלאכת אדמה, הרי אין זו קללה. וממילא הן ברכה. והנה מחד הוא דבר המסתבר ומתקבל על הדעת שהרי אין הסוחר או הפקיד מזיע וטורח כל כך כמו עובד האדמה. אמנם מאידך קשה לומר כן שהרי אעפ"י כן טורחים הם. מה שאין כן מלכים ושרים שפרנסתם באה להם בלא זיעה ובלא טורח כלל. לכן צריכים אנו לומר דכל טורח שישנו לאדם בכל מלאכה על אף שאינו מעובדי אדמה הוא בכלל קללה זו דבזיעת אפך תאכל לחם.

ובזה יובנו היטב דברי התנא שכל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול דרך ארץ וכו'. שכיון שכבר נגזר על האדם לטרוח במזונותיו, הרי שחייב הוא לטרוח. והטורח בתורה עד כדי זיעה או טורח אחר, וכגון שמדיר שינה מעיניו וכיוצא בזה, הרי שבזה יצא ידי חובת הקללה שנתקלל בה אדם הראשון. ומוציא כל טורח שלו בתורה ע"י שמקבל עליו עולה של תורה. ומעתה על הזן ומפרנס לכל לקיים הבטחתו שעל כל פנים על ידי הטורח יאכל לחם. ויביא לו פרנסתו בריוח וללא טורח בעניני עוה"ז.

משנה ח

רבי אֶלְעָזָר אִישׁ בִּרְתוֹתָא אוֹמֵר: תֵּן לוֹ מִשֶּׁלּוֹ, שֶׁאַתָּה וְשֶׁלְּךָ שֶׁלּוֹ, וְכֵן בְּדָוִד הוּא אוֹמֵר (דברי הימים-א כט, יד): "כִּי-מִמְּךָ הַכֹּל וּמִיָּדְךָ נָתַנּוּ לָךְ":

משנה ט

רבי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וְשׁוֹנֶה וּמַפְסִיק מִמִּשְׁנָתוֹ, וְאוֹמֵר: מַה-נָּאֶה אִילָן זֶה! וּמַה-נָּאֶה נִיר זֶה! מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ:

משנה י

רבי דוֹסְתַּאי בַּר יַנַּאי מִשּׁוּם רִבִּי מֵאִיר אוֹמֵר: כָּל-הַשּׁוֹכֵחַ דָּבָר אֶחָד מִמִּשְׁנָתוֹ, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד, ט): "רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ". יָכוֹל אֲפִלּוּ תָּקְפָה עָלָיו מִשְׁנָתוֹ, תַּלְמוּד לוֹמַר (שם): "וּפֶן-יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ". הָא אֵינוֹ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ עַד שֶׁיֵּשֵׁב וְיסִירֵם מִלִּבּוֹ:

משנה יא

רבי חֲנִינָא בֶן דּוֹסָא אוֹמֵר: כָּל-שֶׁיִּרְאַת חֶטְאוֹ קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ, חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת. וְכָל-שֶׁחָכְמָתוֹ קוֹדֶמֶת לְיִרְאַת חֶטְאוֹ, אֵין חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת:

משנה י"א

רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו וכו'.

ויש להקשות שהרי מתחילת המשנה משמע שאם קדמה יראתו לחכמתו אז חכמתו מתקיימת. אבל אם באו שניהם כאחד, שבא ללמוד על מנת שיהיה ירא חטא, אין חכמתו מתקיימת. ורק אם שם על לבו להיות ירא חטא ואח"כ ילמד, אז ימצא ברכה בתלמודו. אבל מסוף דברי התנא משמע שאם באו תורה ויראה כאחד, חכמתו מתקיימת. שכך אמר כל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת. אלמא אם לא קדמו זה לזה רק באו כאחת, מועיל לקיים חכמתו.

ובתוי"ט כאן פירש על דרך הגמרא בנידה (ט"ז ע"ב) דאיתא התם מלאך הממונה על ההריון לילה שמו. ונוטל טיפה ומעמידה לפני הקב"ה ואומר לפניו רבש"ע טיפה זו מה תהא עליה. גיבור או חלש, חכם או טיפש, עני או עשיר. ואילו צדיק ורשע לא קאמר. כדאמר ר' חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. עכ"ל הגמרא. ולפי זה כבר נגזר על האדם שיהיה חכם או טיפש. ולא תלוי בהקדמת יראת חטאו לחכמתו כלל שהרי כבר נגזר עליו ומי יבטל גזירת הבורא.

אלא שיש כמה סוגי חכמה. כי גם חכמות החיצוניות וחכמת הגויים בשם חכמה יקראו. וכמאמר חז"ל (איכה רבתי פ"ד ד"ה י"ג) אם יאמרו לך שיש חכמה בגויים תאמין. הה"ד והאבדתי חכמים מאדום וכו'. תורה בגויים אל תאמן וכו'. ע"כ. שחכמות האומות הם נחשבות לאין ולאפס לעומת חכמת התורה הכלולה מכל וכל. וחכם שבהם טיפש יחשב לעומת חכמי התורה. וע"כ אדם שנגזר עליו מן השמים להיות חכם ואין בו יראת שמים, הקב"ה מקיים הגזירה ונותן לו חכמה בחכמות החיצוניות. אבל לא נותן לו חכמה בתורה. כי על זה נאמר ראשית חכמה יראת ה' (תהילים קי"א).

ומ"מ לאותו אדם שנגזר עליו להיות חכם, מספיק שיראה ותורה יבואו ביחד כדי שתתקיים חכמתו בתורה. שהגזירה שנגזרה עליו מסייעת בעדו. אבל יש לעומתו אדם שנגזר עליו להיות טיפש. וכיון שנגזרה עליו גזירה מי יבטלנה. אלא אם יקדים יראת חטא ללימוד התורה תועיל לו לבטל הגזירה.

וזה כוונת התנא שאם יקדים יראת חטא ללימודו, יועיל לבטל הגזירה ולקיים חכמתו ובתנאי שבראש מחשבותיו ישים יראת ה'.

ודע שהדין נותן כן. וכדמסיים ר' חנינא בגמרא שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. שהוא בידי האדם ובה יוכל לשנות כל דבר ולבטל כל גזירה. וכן בכאן שאע"ג שנגזר עליו להיות טיפש, מ"מ אם יקדים יראת שמים ללימודו יכול לבטל הגזירה.

ובזה יובן מאמר ירמיהו הנביא (ירמיהו ט' כ"ג) אל יתהלל הגיבור בגבורתו, ולא חכם בחכמתו, ולא עשיר בעושרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי. ע"כ. שלכאורה למה לא יתהלל הגיבור או העשיר במה שיש לו.

אלא שכיון שגבורתו או עושרו או חכמתו הכל הוא גזירה שנגזרה עליו בטרם יולד, אז בהכרח הוא שיהיה כן כפי שנגזר. וא"כ לא תלוי הדבר בו כלל. אלא בזאת יתהלל במה שמשכיל ויודע ומבין באהבת ה' וביראתו שהיא בידו בלבד להעשות. שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. ועל ידי זה יוכל לזכות בכל המתנות הללו, עושר, גבורה וחכמה. ואע"פ שנגזר עליו להיפך. וע"כ בזאת יתהלל המתהלל שבכוחו לבטל מה שנגזר עליו לרעה ולהופכו לרוב טובה.

ובא"א אפשר לפרש ע"ד הגמרא בשבת (ל"א ע"א) וביומא (ע"ב ע"ב) מכריז רבי ינאי חבל על דלית ליה דרתא ותרעא לדרתא עביד. א"ל רבא לרבנן במטותא מינייכו לא תירתו תרתי גיהנם. ע"כ.

והנה לבאר המאמר נזכיר מה שאומרים בשם הבעש"ט עה"פ (בראשית כ"ח י"ז) ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה וכו'. שאמרו חז"ל במגילה (י"ז ע"א) שיעקב אבינו שכב במקום המקדש. אבל כאשר היה בבית המדרש של שם ועבר לא שכב כלל. שנאמר וישכב במקום ההוא. וכאשר שכב במקום המקדש קיבל השראה גדולה של יראת שמיים שנאמר ויירא. ואח"כ ויאמר אין זה, כלומר יראת שמים שקיבלתי כאן, כי אם בית אלהים. כי על כן בחר ה' במקום הזה לשכון בו כי כך ראוי לשכון במקום יראה. וזה שער השמים, היינו תורה שלמדתי

בבית מדרשם של שם ועבר אינה כי אם שער לבד. לכך לא הרגשתי כ״כ יראת שמים.

וא״כ נמצא שיראת ה׳ נקראת בית דירה, ותורה היא בחינת שער לאותה יראה. וזה שאמר ר׳ ינאי חבל על דלית ליה דרתא וכו׳. שבשביל מה לו לטרוח בלימוד תורה כאדם הטורח להעמיד שער, והלא מאחורי השער אין כלום.

וע״ז אמר רבא לא תירשו פעמיים גיהנם. שהטורח בלימוד התורה אינו נהנה בעוה״ז כלל. אבל כאן שאינו לומד ביראה וע״מ לקיים, אזי אין לו שכר גם לעוה״ב כי הרי לא קיימה כדבעי. וע״כ מה הרויח בכל מעשיו. הרי בעוה״ז חי חיי צער. ובעוה״ב אין חלקו יפה. נמצא שהיה לו שני גיהנם פה ושם. וע״כ הזהירנו התנא להקדים יראה לתורה כדי שתתקיים התורה בעוה״ז ובעוה״ב.

ועכשיו שנמשלה התורה לשער והיראה לבית דירה, מובן למה נקט התנא בלשון כל שיראת חטאו, דהל״ל כל שיראת החטא. אלא שזה ההבדל בין חכמה ליראה. שהחכמה צריכה לצאת כלפי חוץ למען ידעו כל הקהל שאדם זה בעל חכמה הוא. וכן אמר שלמה בחכמתו חכמות בחוץ תרונה (משלי א׳ כ׳). ועל כן נמשלה לשער שהוא פונה כלפי חוץ וכולם רואים אותו.

אבל היראה אינה כן אלא דבר פנימי הוא ואישי מאד. שהאדם הירא את ה׳ אינו מבליט יראתו כלפי חוץ כמאמר הנביא (מיכה ז׳ ח׳) והצנע לכת עם אלוהיך. שכל ההולך עם הקב״ה עושה זאת בצנעה וזה הדרך ישכון אור אשר חפץ בו השי״ת. ועל כן נמשלה היראה לבית לומר לנו שהיא דבר פנימי ביותר.

וזה שהתכוון התנא לאמר כל שיראת חטאו, היינו שהיראה היא על חטאו שלו וענינו בלבד, ואינו מוציאה כלפי חוץ כלל וכלל. שכך ראויה היראה השלמה שתהיה צנועה ופנימית.

ובדורינו זה התהפך המושג ירא שמים. כי בדורות הראשונים כל הירא את ה׳ צנוע יותר מחבירו. ומסתיר מעשיו ואינו מתפאר בהם. ועליהם הכתוב אומר אשרי איש ירא ה׳ במצוותיו חפץ מאד (תהילים קי״ב). שכל עבודתם היה לקיים מצוותיו יתברך בהקפדה על קלה כבחמורה. והיראה הייתה נשמרת בפנימיות בחדרי חדרים. כי שם מקום היראה. שכאשר נמצא אדם בחדרי חדרים לא יאמר מי רואני והלא אין אדם איתי וכאוות נפשי אני עושה. והלא הקב״ה מלוא כל הארץ כבודו. ואין מקום יראה בחוץ וברחובות. כי אינה נמדדת בגודל הזקן, ולא בציציות בחוץ, ולא במידת הכיפה, ולא בחומרות מחומרות שונות אשר מתפאר בהם לפני הבריות שהוא עושה חומרא זו או אחרת. ולואי יעשה האדם מה שהופסק בשו״ע להלכה לדורות. ואל נא לנו להחמיר כלפי האחרים כי אין זה עיקר. ובואו וראו האם יש לנו ירא שמים כמר״ן ז״ל אשר חכמתו מתקיימת זה עידן ועידנים בכל תפוצות ישראל.

ומסופר על אביו של המהרש״ם שהיה למדן גדול עד שהספיק לסיים ש״ס שש פעמים ועוד עסק בספרי קבלה. והכל כלפי פנים. והיה מתפרנס ממסחר יין שרף שהיה מוכר ללקוחותיו. פעם אחת בא לביה״ד והזמין את כל לקוחותיו לדין. הלקוחות קיבלו את הזמנתו לדין.

משנה יב

הוא הָיָה אוֹמֵר: כָּל-שֶׁמַּעֲשָׂיו מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ, חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת. וְכָל-שֶׁחָכְמָתוֹ מְרֻבָּה מִמַּעֲשָׂיו, אֵין חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת:

משנה יג

הוא הָיָה אוֹמֵר: כָּל- שֶׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ, רוּחַ הַמָּקוֹם נוֹחָה הֵימֶנּוּ. וְכָל- שֶׁאֵין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת נוֹחָה הֵימֶנּוּ, אֵין רוּחַ הַמָּקוֹם נוֹחָה הֵימֶנּוּ:

והמה ראו כן תמהו, נבהלו נחפזו ורעדה אחזתם. וכי על מה ולמה הוזמנו לדין כולם כאחד. ואיזה תביעה יש להמוכר יין שרף עליהם. ויהי כאשר הגיע היום לבוא לדין ונתכנסו בביה״ד. הזמין האב״ד את אבי המהרש״ם לשטוח טענותיו שהרי הוא התובע. ויאמר לו, אינני התובע כי הם התובעים אותי.

ויתמהו האנשים איש אל רעהו. ויאמר להם אבי המהרש״ם, להוי ידוע לכם כי אני בדקתי במידות שמודד אני בהם את היין ומצאתיה חסרה משהו. ועכשיו כיון שאינני יודע מתי חסרה וכמה פעמים לקחתי מכם יותר על המידה, מבקש אני מכם שתתבעו כמה שרצונכם לקבל ממני פיצוי ואשלם. וכיון שלא הייתם יודעים הזמנתי אתכם לכאן למען אשר יעשה הדבר הזה במהירות ולא יהיה בידי עוון גזל ח״ו. ע״כ.

ובזה זכה שחכמתו מתקיימת, שגם הוא וגם בנו אחריו המהרש״ם, אשר חיבר ספר משפט שלום על חו״מ, וספר דעת תורה על אוה״ח וחלק ראשון של יו״ד, וספר גילוי דעת על חלק שני של יו״ד, והיה מגדולי ההלכה בזמנו. וספרו שו״ת מהרש״ם לא ימוש מידי פוסקי ההלכות. ועד דורנו הרב שלום שבדרון מצאצאיו הוא. וכל זה בזכות יראת חטאו שלא רצה להסתפק בעוון גזל כלפי שמים, שהרי לא ידעו מזה הבריות.

וכדי לסיים נביא מאמר הגמרא ביומא (ע״ב ע״ב) תורת ה׳ תמימה וכו׳ עדות ה׳ נאמנה וכו׳. נאמנה למה. נאמנה להעיד על לומדיה שלמדוה על מנת לקיימה ולא על מנת לחפור בה ולהנות ממנה. ע״כ. וודאי נאמנה היא להעיד שיראת חטאם קודמת לחכמתם. ויהי רצון שתהיה יראת חטאנו קודמת לחכמתנו.

משנה י״ג

הוא היה אומר כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו וכו׳.

הוא היה אומר היינו ר׳ חנינא בן דוסא המפורסם במעשי נסים שלו. ורבן יוחנן בן זכאי הגדירו כעבד של הקב״ה שנכנס אליו ומדבר עמו בכל עת שירצה (ברכות ל״ד ע״ב). ועליו אמרו (ברכות סא ע״ב) אמר רב לא איברי עלמא אלא

לאחאב בן עמרי ולרבי חנינא בן דוסא. לאחאב בן עמרי העולם הזה. ולרבי חנינא בן דוסא העולם הבא.

ובפחים (קי״ב ע״ב) שפגעה בו אגרת בת מחלת ורצתה להזיקו משום שיצא יחידי בליל רביעי או בליל שבת. אלמלא שמכריזים עליו בשמיים היזהרו ברבי חנינא בן דוסא ובתורתו.

וביומא (נ״ג ע״ב) שהיה מבקש שיפסקו הגשמים כדי שלא יהיה כל העולם כולו בנחת והוא ר׳ חנינא בן דוסא בצער. ואמרו שתפילה של כה״ג ביום כיפור בקודש הקדשים שהיה מתפלל שלא תיכנס תפילת עוברי דרכים לעניין הגשם. אינה מועילה מול תפילתו של ר׳ חנינא בן דוסא.

ובסוטה (מ״ט ע״א) משמת ר׳ חנינא בן דוסא בטלו אנשי מעשה. ע״כ. ופירש״י אנשי מעשה - בטוח בחשיבותו ועושה מעשים מופלאים. כדאמר בתענית (דף כה) נמטי כשוריך יאמר לחומץ וידלוק ולעזים להביא זאבים בקרניהם. ע״כ. ובירושלמי דסוטה (פרק ט׳) משמת ר׳ חנינא בן דוסא ויוסי קיטונתא פסקה החסידות. ע״ש.

והנה מה שתפס בלשונו לומר רוח הבריות. ולא תפס כל שרוח בני אדם נוחה הימנו. נראה לפותרו ע״ד שאמרו בברכות (י״ז ע״א) מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה אני בריה וחברי בריה. אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתו בשדה. אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתו. כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי כך אני איני מתגדר במלאכתו. ושמא תאמר אני מרבה והוא ממעיט. שנינו אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. ופירש״י מרגלא בפומיה - דבר זה רגיל בפיו. אני - העוסק בתורה בריה אני. וכן חברי עם הארץ בריה הוא. אני מלאכתי בעיר - כלומר נוחה מלאכתי ממלאכתו. מתגדר - מתגדל לתפוש אומנותי. ושמא תאמר הדין עמו שאינו מתגדר במלאכתי. שאילו היה תופס אומנותי לא היה לו לב פתוח להרבות בתורה כמותי. והיה ממעיט ואין לו שכר. שנינו שיש לו שכר לממעיט כמו למרבה. ובלבד שיכוין לבו לשמים. ואצל קרבנות הוא במנחות בסופה. ע״כ.

אכן אינו מבואר למה קרא שמו ושם חבריו בריה. ולא אדם או איש. והתוס׳ על אתר (ד״ה אני בריה) כתבו כלומר יש לו לב כמוני להבחין בין טוב לרע. ע״כ. ואינו מבואר עדיין. שעדיין יקראנו אדם. דסתם אדם יש לו לב להבדיל בין טוב לרע. וכדכתיב (בראשית) הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע וגו׳.

וחזית הוי להגרי״ח בספר בן יהוידע דמפרש לה ע״ד הקבלה. ומעט מזעיר מדבריו אציגה נא עמדי. שבריה היינו בר- י-ה. כיע״ש. ומסתברא כוותיה. שלא אמרו חז״ל דבריהם אלא על בר ישראל הכשר. שכן בקובע עתים לתורה מיירי. שאינו מתגדל הת״ח עליו. מטעם שאחד המרבה ואחד הממעיט. אבל לא מיירי במי שאינו קובע עתים לתורה כלל. וכש״כ דלא מיירי בנוכרי.

וכיוצא בזה פירש הגרי״ח בספרו ברכת אבות. שבאנשים חשובים מיירי. וע״ד שאמרו (אבות פרק ו׳ משנה ב׳) אמר רבי יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם

לבריות מעלבונה של תורה שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף וכו'. כיע"ש. שבאנשים חשובים מיירי.

ובעין יוסף על עין יעקב בברכות הנ"ל הוקשה לו מאי קמ"ל שמאמר זה מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה. ויישב שיבנה עיר של תורה היתה. וכדאיתא בגיטין (נ"ו ע"ב) שביקש ריב"ז מאספסיאנוס את יבנה וחכמיה. כיע"ש. ולא אמרו דבריהם על סתם אדם. אלא על לומדי התורה למדרגתם. דאיתא בסוטה (מד ע"א) עה"כ (משלי כד') הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך. הכן בחוץ מלאכתך, זה מקרא. ועתדה בשדה לך, זה משנה. אחר ובנית ביתך, זה גמרא. ע"כ. הרי שדימה את בעלי המקרא לאלו העובדים בחוץ כלומר בשדה. וכן בעלי משנה. ובנית ביתך, כלומר שהבית הוא בעיר, הם בעלי תלמוד שהם בעלי הוראה. וידוע שאי אפשר לפסוק הלכה על פי משנה. שהוא ממבלי עולם. וכש"כ על פי מקרא. אלא ע"י תלמוד. שלומד ויודע טעמי המשניות ומשמעותם. וצריך לדקדק הרבה בהם ולשמש ת"ח. ולכן בעל התלמוד מלאכתו מרובה. והיינו המרבה. ועוד שודאי שצריך לדעת מקרא ומשנה בטרם יכנס לים התלמוד. ונמצא שבעלי התלמוד מרבים בלימוד יותר מבעלי משנה. וכש"כ שיותר מבעלי מקרא. ולאלו יקרא אחד המרבה. וכיוון שאינו מתגדר במלאכתו, ואינו קופץ לתפוס אומנות שאינה שייכת לו, לכן אמר שאין הבדל ביניהם מצד כוונתם לשמיים. אלא כל אחד כפי כוחו ויכולתו. עכת"ד.

וכפי זה צמצמנו כוונת ר' חנינא בן דוסא רק לאלו הקובעים עתים לתורה. אחד המרבה ואחד הממעיט. שלאלו דווקא ראוי לקרוא בריה. ולא לזולתם. ואפשר להעמיס דברים אלו גם ע"ד התוס' הנ"ל. שפירשו שכיוון שיש לו לב להבדיל בין טוב לרע ע"כ נקרא בריה. ואילו מי שאינו עוסק בתורה כלל מניין יהיה לו לב להבדיל בין טוב לרע.

אכן מהר"ח פאלג"י בספר פעולת צדיק לחיים על מס' אבות ביאר הדברים על פי הגמרא דסוטה (ל"ח ע"ב) ואמר ר' יהושע בן לוי מנין שאפילו עופות מכירין בצרי העין. שנאמר (משלי א') כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף. עכ"ל. ופירש"י דלעיל מיניה משתעי בצרי עין נארבה לדם וגו' כל הון יקר נמצא וגו'. כי חנם מזורה הרשת, לשון יזורה על נוהו גפרית. כך דרכם של ציידים לזרות חטים ושעורים ברשתם כדי שיבואו העופות לאכול. ואלו צרי העין חנם מאבדין מזונות שזורין ברשתם בעיני כל בעל כנף שאף הן מכירין בהן ואין נהנין ממזונותיהן. ע"כ.

ברם מאמר זה צריך ביאור. דכיצד הוא שמכירות עופות בצרי עין. והלא אין להם לב לדעת. ולא להבדיל בין טוב לרע. והגרי"ח בבן יהוידע פירשה ע"ד הטבע. כי צר עין אינו נותן מזונות בריווח אפילו לבני ביתו. כי אם לחם צר ופת חריבה. ובעודו בכפם יבלעוהו מתוך רעבון. ועוד שמא יתחרט ונמצא ממעט ממזונותיהם עוד. ולכן מקפידים גם שלא יפול אפילו פרור אחד ארצה. וכן אם יתן להם ירק נזהרים שלא יפול ממנו כלום. דשמא יאמר שמבזבזים ממונו. ודרך העופות להימצא במקום שמצוי שם פירורים או גרעיני חיטה ושעורה וכיוצא בזה מדברים קטנים שהם

מזונותיהם של עופות. אבל במקום שאין שם מאכל כלל אינם מצויים עופות כלל. וכפי שאינם מצויים במדברות. ובזה יכירו בטבע היכן יש מקום להתפרנס ממנו והיכן אין. ולכן כשירצה זה רע העין לצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ויפרוש לשם כך רשת. ויתן אל תוכו דברי מזונות כפתיון. לחינם הוא עושה כן. שלא יבואו העופות כלל. כיוון שמכירים בצר עין זה שאין במקומו מזון להם. ודפח"ח.

נמצאת למד שיש לבאר דברי ר' חנינא בן דוסא כל שרוח הבריות נוחה הימנו וכו'. דקאי אפילו על חיות ועופות. שנוח להם במה שמוצאים מזונותיהם אצל פלוני טוב העין. וזה רוח הבריות נוחה הימנו.

ומצאנו מקום לתלות מאמר זה בר' חנינא בן דוסא דווקא על פי מה שכתב בספר עבודת ישראל על אבות דאיתא בברכות (י"ז ע"ב) שיצאה בת קול ואמרה כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני. וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש. כיע"ש. והואיל והעולם ניזון בזכותו בודאי שרוח הבריות נוחה הימנו. וגם רוח המקום נוח הימנו. שכיוון שחייב בכל אופן לזון את עולמו. נוח לו יותר לעשות זאת בזכות מאן דהו. ולא מתוך הכרח ולחם חסד. ונלענ"ד שע"כ קראו חנינא בני. כי כבן את אב ירצה.

אבל כיצד ישיג אדם שיהיה רוח הבריות נוחה הימנו. ראיתי לר"י נחמיאש בפירושו של אבות שביאר על פי הגמרא דיומא (פ"ו ע"א) ואהבת את ה' אלוקיך וגו' (דברים ו'). שיהא שם שמים מתאהב על ידך. שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים. ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות. מה הבריות אומרות עליו, אשרי אביו שלמדו תורה. אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה. פלוני שלמד תורה, ראו כמה נאים דרכיו. כמה מתוקנים מעשיו. עליו הכתוב אומר (ישעיהו מ"ט) ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה. ואין דבורו בנחת עם הבריות. מה הבריות אומרות עליו. אוי לו לפלוני שלמד תורה. אוי לו לאביו שלמדו תורה. אוי לו לרבו שלמדו תורה. פלוני שלמד תורה, ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכוערין דרכיו. ועליו הכתוב אומר (יחזקאל ל"ו) באמור להם עם ה' אלה ומארצו יצאו. ע"כ.

וכן מבואר במכילתא דרבי ישמעאל (מס' דויסע בשלח פרשה א') ויאמר אם שמוע תשמע וכו' והישר בעיניו תעשה זה משא ומתן. מלמד שכל מי שנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלין עליו כאלו קיים את כל התורה כולה. וכן באוצר המדרשים (עמוד ע"ר פרק י"ב) לעולם ישתדל אדם בכל יכולתו להיות זהיר וזריז במשאו ומתנו באמונה. שכל הנושא ונותן באמונה כאילו קיים תרי"ג מצות. ע"כ.

ומזה נולדה אזהרה חדשה שצריך אדם לצאת ידי הבריות. ולא רק ידי שמיים. וכמו שאמרו בירושלמי (שקלים פרק ג הלכ' ב') שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן בתורה ובנביאים ובכתובים מצאנו שאדם צריך לצאת ידי הבריות כדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. בתורה מניין, דכתיב והייתם נקיים מה' ומישראל.

בנביאים מניין, דכתיב הוא יודע וישראל הוא ידע (יהושע כ״ב כ״ב). בכתובים מניין, שנאמר ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם (משלי ג׳ ד׳). גמליאל זוגא שאל לרבי יוסי בי רבי בון אי זהו המחוור שבכולן אמר ליה (במדבר ל״ב כ״ב) והייתם נקיים מה׳ ומישראל. ע״כ.

אכן נראה שמשא ומתן באמונה אינו דבר קטן המסתכם בכך שאינו מרמה את הבריות. אלא יותר מזה. וכמו שאמרו בתוספתא דבבא מציעא (פרק ג׳ הל׳ כב׳) הנושא ונותן באמונה והאומר לחבירו על מנת שאין לך עלי אונאה אין לו עליו אונאה. ע״כ. ובטור (חו״מ סי׳ רכ״ז) בשם הרשב״ם ז״ל שאומר לו חפץ זה בכך וכך לקחתיו וכך וכך אני משתכר בו. ויש מפרשים דאפילו לא אמר לו בכך וכך לקחתיו אלא אמר לו תן לי חפץ זה כמו שקנית אותו ואני מאמינך במה שתאמר שקנית אותו ואוסיף לך כך וכך לריוח, אין בו אונאה. שאפילו אם נתאנה בו לוקח ראשון צריך ליקח כמו שאמר שאדעתא דהכי משכו וכו׳. [וכ״פ בשו״ע סי׳ הנ״ל סע׳ כ״ז].

הרי שהנו״נ באמונה היא מדרגה גדולה שהבריות מאמינין לו ולדבריו אפילו לשלם ממון. ובודאי שלא נמצא שקרן בדבריו אפילו פעם אחת. שאל״כ לא יסחרו איתו באונאה להיות חשופים להונאתו ולמחול לו עליה. ולכן רוח הבריות נוחה הימנו. שיודעים שיש לסמוך על דבריו.

אכן יש להבין מה הוא לשון ״רוח הבריות״. ודי שיאמר כל שהבריות נוחים הימנו וכו׳. ומה הראה בתוספת המילה רוח. ובמדרש שמואל ביאר בשם ספר לב אבות שלעיתים מעצם היות האדם מדיני ומעורב עם הבריות, רבים ישבחוהו. אך לא תמיד כדבריהם כן הוא. שיש ומשבחים מפחד או מיראה או מצד החנופה להשיג ממנו דבר מה. וכן עזה״ד. אבל האמת אינה כדבריהם. כי רק בלשונם יכזבו לו. וליבם לא נכון עמו. ואיך יהיה רוח המקום נוחה הימנו. והלא בוחן כליות ולב ויודע ועד שאין הדברים אמת. לכן אמר כל שרוח הבריות. דהיינו בתוכם ובחפץ לבם ישבחוהו. שאז הקב״ה גם רוחו נוחה הימנו. ע״כ.

וכיוצא בזה פירש הרי״ח בספר ברכת אבות. שאם ימצא אדם שהוא שקרן וליצן ומחרף ומגדף ועכ״ז יש כמה רשעים ושוטים כמוהו אשר דעתם נוחה הימנו, מ״מ ודאי אין רוח המקום נוחה הימנו. ולכן דקדק לומר התנא רוח הבריות. דהיינו החשובים [וכמו שהבאתי לעיל בשמו]. אבל הריקים והפוחזים אינם נחשבים בריה. כי משל כבהמות נדמו. עכת״ד.

ואני הדל אבוא אחריו ומלאתי את דבריו בגרגיר קטן. שכידוע אין לבהמות רוח. כי רק נפש. והיינו הנפש הבהמית. אבל בבריות. ואפילו בפחותה שבהן יש רוח. וזה שאמר התנא ״רוח הבריות״ בריות שיש להם רוח. למעט ריקים ופוחזים אשר כבהמות נדמו.

ובאמת שיש לפרש בהיפוך. כלומר שמה שרוח הבריות נוחה הימנו הוא משום שרוח המקום נוחה הימנו. וכעין זה ראיתי להר״י יעב״ץ בפירושו לאבות. שהביא ראייה מהכתוב (משלי ט״ז ז׳)

ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים עמו. ופירש״י ירצה לו שיהיו שלימים עמו. ע״כ.

ויש להביא סימוכין מהגמרא דמו״ק (ט״ז ע״א) רבי שמעון בר רבי ובר קפרא הוו יתבי וקא גרסי. קשיא להו שמעתא. אמר ליה רבי שמעון לבר קפרא. דבר זה צריך רבי. [רבי אבוה דרבי שמעון הוה]. אמר ליה בר קפרא לרבי שמעון ומה רבי אומר בדבר זה. [אין רבי בעולם היודע דבר זה]. אזל אמר ליה לאבוה. [לפי תומו ולאו משום לישנא בישא]. איקפד. אתא בר קפרא לאיתחזויי ליה. [לבקר את רבי. שהיה חולה, שקיבל עליו יסורין]. אמר ליה, בר קפרא איני מכירך מעולם. [רמז לו שאינו רוצה לראותו]. ידע דנקט מילתא בדעתיה, נהג נזיפותא בנפשיה תלתין יומין. שוב פעם אחד גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק. מאי דרש (שיר השירים ז׳) חמוקי ירכיך כמו חלאים, מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר. יצא רבי חייא ושנה לשני בני אחיו בשוק, לרב ולרבה בר בר חנה. שמע רבי איקפד. אתא רבי חייא לאיתחזויי ליה, אמר ליה עייא, מי קורא לך בחוץ [עייא - כך כינה שמו של רבי חייא, לשון גנאי. ראה מי קורא לך - כלומר צא מכאן]. ידע דנקט מילתא בדעתיה, נהג נזיפותא בנפשיה תלתין יומין. ביום תלתין שלח ליה תא הדר. שלח ליה דלא ליתי. מעיקרא מאי סבר ולבסוף מאי סבר. מעיקרא סבר מקצת היום ככולו. ולבסוף סבר לא אמרינן מקצת היום ככולו. לסוף אתא. אמר ליה אמאי אתית. אמר ליה דשלח לי מר דליתי. והא שלחי לך דלא תיתי. אמר ליה זה ראיתי וזה לא ראיתי. קרי עליה (משלי ט״ז) ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים איתו. [כי הוא על כרחו בא]. מאי טעמא עבד מר הכי. אמר ליה דכתיב (משלי א׳) חכמות בחוץ תרנה. אמר ליה אם קרית לא שנית. ואם שנית לא שילשת. ואם שילשת לא פירשו לך. חכמות בחוץ תרנה כדרבא. דאמר רבא כל העוסק בתורה מבפנים תורתו מכרזת עליו מבחוץ. ע״כ.

ומבואר שמאת ה׳ היתה זאת. ששליח אחד ראה, ושליח שני לא ראה. והכל כדי שישלים רבי אתו שעה אחת קודם. ונעשה רוחו של רבי נוחה הימנו בשל כך. אלמא כשרוח המקום נוחה הימנו אף רוח הבריות נוחה הימנו.

והר״י יעב״ץ למדה מיצחק אבינו ע״ה שנאסרה עליו היציאה מארץ ישראל בימי הרעב משום שהוא עולה תמימה. וישב יצחק בגרר. והלך וגדל עד כי גדל מאוד. וישנאו אותו פלשתים וגרשוהו מעמם באומרם לך מעמנו כי עצמת ממנו מאוד. וכשיצא משם מצא בורות מים שחפר אברהם אביו וסתמום פלישתים וימלאום עפר. ורבו עליהם וכן על כל בור מים שמצא היה מריבים עמו פלישתים. עד שמצאו באר אחרת ולא רבו עליה. ויקרא שמה רחובות כי עתה הרחיב ה׳ לנו ופרינו בארץ. ע״כ.

והקשו המפרשים למה קרא לבאר רחובות. והיה לו לקרוא לה שלומות. כי לא רבו עליה. ועוד למה רחובות בלשון רבים. ותירץ היעב״ץ שלא חפץ השם יתברך בישיבת יצחק אע״ה בגרר בארץ פלישתים. כי דימו אותו מקום למושב לצים. וכמו שאמרו בעבודה זרה (יט ע״א) ובמושב לצים לא ישב, שלא ישב במושב אנשי פלשתים מפני שלצנים היו.

שנאמר (שופטים ט״ז) ויהי כטוב לבם ויאמרו קראו לשמשון וישחק לנו. ע״כ. ועוד ששם לא רצה ה׳ לתת לו שפע ושימצא מים רבים. כי הלא דבק גם במידת החסד שלמד מאברהם אביו. ולרוב חסידותו לא ימנע המים מהפלישתים. ועוד בשנות רעבון. ועוד כדי שיחזור לארץ ישראל וידבק במקור הטוב והשפע. ולכן רק כשהרחיק מגרר מצא את התועלת הראשונה. והיא שלא ישב עוד במושב לצים. ועוד השנייה שהיטיב עם האחרים כמעשה אברהם אביו. שע״כ קרא לבאר רחובות ע״ש הרחיב ה׳ לנו. ונשתה מים בריווח. ופרינו בארץ. שעשינו לתועלת הארץ [והיינו כל המקום ולא רק לו לבדו]. ולכן ראה שמה רחובות. לשון רבים. הרחבה לאחרים ולארץ. והשלישית שעלה משם באר שבע (בראשית כ״ו). ואז השלים רצון הקב״ה ומיד וירא אליו ה׳ (בראשית שם). ובהיות רוח המקום נוחה הימנו. שהשלים יצחק מחשבתו יתברך. ואבימלך הלך אליו מגרר ואחוזת מרעהו וגו׳. שבא להשתחוות לפניו ולבקש ממנו ברית שלום לארבע דורות. והיינו גם אויביו ישלים אתו. וזה שאמר התנא כל שרוח הבריות נוחה הימנו [הוא משום ש] רוח המקום נוחה הימנו. עכ״ד. [בתוספת ביאור ונופך].

וכן בספר אורחות צדיקים שער הגאוה וז״ל: וכך יאמר לו היצר כבר הגעת למעלת חכמה וחסידות, וראוי לך להתרצות ולהשתדל למצוא חן בעיני העולם ולהחניף להם. לגלות להם חכמתך וצדקתך כדי שיאהבוך. ויביא לך ראיה מדברי רבותינו (אבות פ״ג מ״י) ״כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו״. וכל זה ראיות שקר. כי אותה הסברא היא ענף מן הגאוה. אבל הענין הזה הוא כמו שאמר הכתוב (משלי ט״ז ז׳) ״ברצות ה׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אתו״. וכך פירוש הענין אם האדם לא יתהלל לפני בני אדם ולא ישתדל למצוא חן בעיניהם בעשותו מעשיו הטובים, ואף על פי כן אוהבים אותו, זוהי ראיה גדולה שהקדוש ברוך הוא אוהב אותו. וזרע לו אהבה בלבות בני אדם. ושם לו שם טוב על לשונם. ואמת היא שיש כמה בני אדם הנאהבים לבריות והקדוש ברוך הוא שונאם כשאינם מקיימים את המצוות. כי אין הקדוש ברוך הוא אוהב אלא לומדי תורה ומקיימים אותה. עכ״ד.

ומעתה קשה קושיית הבית אהרן ראב״ד אטאשקוב דאיתא בכתובות (ק״ה ע״ב) האי צורבא מרבנן דמרחמי ליה באתריה לאו משום דמעלי טפי. אלא משום דלא מוכח להון במילי דשמייא. ע״כ. וקשה שאם מוכיח אותם בענייני תו״מ ודאי שרוח המקום נוחה הימנו. שאין תפקידו של רב ות״ח לשמש כיסוי לרצונותיהם המעוותות של בני העיר. אלא להוכיח אותם בכל עת ובכל שעה. וכן אמר רבא מריש הוה אמינא הני בני מחוזא כולהו מרחמי לי וכו׳. ע״כ. ובודאי שרבא היה מוכיח אותם. [ומה שחזר להסתפק בזה כמבואר בגמרא שם. היינו לאחר שנעשה דיין עליהם. ומהטעם המבואר שם. ואכמ״ל. ועיין מהרש״א בח״א]. וכמו שכתב הרב עיון יעקב על אתר. וא״כ במה נחלקו אביי ורבא. ותירץ שדברי אביי נאמרו בסתם בני מתא שאינם בני תורה וחכמה. אבל רבא היה יודע ומכיר בבני מחוזא שבני תורה הם. וע״ד אל תוכח לץ פן ישנאך. הוכח לחכם ויאהבך. עכת״ד. וכפי זה י״ל ע״ד שכתבנו לעיל. שרוח הבריות אמר התנא. והיינו

באלו שעכ״פ י״ל רוח ואינם כבהמה. שאלו יקראו בריות.

ועל פי זה אפשר לבאר מה שלא הצריך התנא שכל הבריות יהיה רוחם נוחה הימנו. שכן לא אמר מי שכל הבריות רוחם נוחה הימנו. אלא כל שרוח הבריות נוחה הימנו. ואפילו שאינם אלא מעט. שלא מצאנו במרדכי היהודי אלא שהיה רצוי לרוב אחיו. [ועיין מזה בתויו״ט וחסדי אבות להחיד״א].

איבא שמרדכי היה אהוב לרוב אחיו. וברש״י שם ולא לכל אחיו. שפירשו ממנו מקצת סנהדרין מפני שביטל מן התורה וכו׳. ע״ש. ולכאורה מה בא להשמיענו שפרשו ממנו מקצת סנהדרין. שודאי שהם מיעוט. דהא נשארו רוב אחיו. אלא יתר על כן שהם מיעוטא דמיעוטא. שאנשי סנהדרין שבעים הם. ועם כנה״ג הם מאה ועשרים. ומה נחשב מקצתם. היינו פחות מחצי. לעומת כל ישראל הרוצים בו ודעתם נוחה הימנו.

ויש לבאר על פי מה שכתב המהר״י אלאשקר במרכבת המשנה שהרי יש לנו (פסחים מ״ט ע״ב) גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לתלמיד חכם, יותר משנאה ששונאין אומות העולם את ישראל, ונשותיהן יותר מהן. תנא שנה ופירש יותר מכולן. ע״כ. האם נאמר שבשביל שאין רוח עמי הארצות נוחה מהם גם כן אין רוח המקום נוחה מהם. או יש לפרש שלא יקראו הבריות כי אם עם ה׳. והם בעלי חכמה ומעשה וכו׳. ע״כ. והיינו אותם בריות הן בני מינו של אדם. ולא היפוכו. ולכן דקדקו חז״ל לומר שפירשו ממנו מקצת סנהדרין. והיינו אחיו. בני מינו ומעלתו.

פש גבן להבין כפל דברי התנא וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו. שלכאורה מובן מאליו הוא. ומה צורך לחזור על הדברים. ונראה לבאר על פי הגמרא דקידושין (מ׳ ע״א) אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו (ישעיהו ג׳). וכי יש רשע רע ויש רשע שאינו רע. אלא רע לשמים ורע לבריות, הוא רשע רע. רע לשמים ואינו רע לבריות, זהו רשע שאינו רע. ע״כ. [ובספר פעולת צדיק לחיים מייתי לה מדברי התוס׳ סנהדרין (כ״ז ע״ב ד״ה שבועות וכו׳). ע״ש].

וכן משמע ביומא (פ״ה ע״ב) דרש רבי אלעזר בן עזריה (ויקרא טז) מכל חטאתיכם לפני ה׳ תטהרו. עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר. עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חבירו. עכ״ל.

ומשמע שכיוון שאין רוח הבריות נוחה הימנו, שכן לא ריצה את חבירו, גם רוח המקום אינה נוחה הימנו. ולכן אינו מכפר. ונמצא כפי זה שרע לשמיים עדיין אינו רע לבריות. אבל רע לבריות הוא רע לשמיים. וזה שאמר התנא כל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו.

אך יתכן שיש חסיד ופרוש. שלרוב חסידותו איו רוח הבריות נוחה הימנו. ובמדרש שמואל כתב שעכ״ז זה רוח המקום נוחה הימנו. כיע״ש.

אבן לא כן עמי שכבר ראיתי להר״י יעב״ץ שבא להוציא מלב הסוברים שמה

משנה יד

רבי דוסא בן הרכינס אומר: שינה של שחרית, ויין של צהרים, ושיחת הילדים, וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ, מוציאין את האדם מן העולם:

להם ולבריות, ודי שיהיה פרוש כל ימיו ויעבוד את קונו, שזה אינו. שכיוון שודאי רוח הבריות אינה נוחה הימנו אף רוח המקום אינה נוחה הימנו. אלא לעולם תהיה דעתו מעורבת עם הבריות. כיע"ש.

ובאמת שתלמוד ערוך הוא לפנינו (כתובות י"ז) כיצד מרקדין לפני הכלה ב"ש אומרים כלה כמות שהיא. ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה. אמרו להן ב"ש לב"ה הרי שהיתה חיגרת או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה, והתורה אמרה (שמות כ"ג) מדבר שקר תרחק. אמרו להם ב"ה לב"ש לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו. הוי אומר ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות. ע"כ. ופירש"י שם מעורבת עם הבריות - לעשות לאיש ואיש כרצונו. ע"כ.

כי אז רוח הבריות נוחה הימנו. ורוח המקום נוחה הימנו. וזה היה דרכם של חכמי ספרד לדורותם. להיות דעתם מעורבת עם הבריות. ואז רוח הבריות נוחה מהם. ומתוך כך רוח המקום נוחה מהם.

משנה י"ד

רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים וכו'.

כתב הרשב"ץ בספר מגן אבות (פרק א' מש' א') וז"ל: ויש מהנביאים שהאריכו ימים עד ימי התנאים. כמו שנזכר ביבמות (ט"ז א') בימי רבי דוסא בן הרכינס הותרה צרת הבת לאחין [מי שיש לו בת מאנוסתו ונשאת לאחיו. ומת אחיו בלא בנים והיא זקוקה לייבום. ולאח עוד אשה. ואין אח אלא אביה של זאת הרי אינו יכול לייבם משום ערוות בתך לא תגלה. וכש"כ בת אשתו. שאסורה לו משום ערוות אשה ובתה. וראה ברע"ב על המשנה ריש יבמות]. גופא. בימי רבי דוסא בן הרכינס התירו צרת הבת לאחין. והיה הדבר קשה לחכמים מפני שחכם גדול היה, ועיניו קמו [עמדו מלראות – רש"י] מלבא לבית המדרש. אמרו מי ילך ויודיעו. אמר להן רבי יהושע אני אלך. ואחריו מי, רבי אלעזר בן עזריה. ואחריו מי, ר"ע. הלכו ועמדו על פתח ביתו. נכנסה שפחתו אמרה לו רבי, חכמי ישראל באין אצלך. אמר לה יכנסו ונכנסו. תפסו לרבי יהושע והושיבהו על מטה של זהב. א"ל רבי אמור לתלמידך אחר וישב. אמר לו מי הוא. רבי אלעזר בן עזריה. אמר ויש לו בן לעזריה חבירנו. קרא עליו המקרא הזה (תהלים ל"ז) נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם. תפסו והושיבו על מטה של זהב. א"ל רבי אמור לתלמידך אחר וישב.

א״ל ומי הוא. עקיבא בן יוסף. א״ל אתה הוא עקיבא בן יוסף ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו. שב, בני, שב. כמותך ירבו בישראל. התחילו מסבבים אותו בהלכות עד שהגיעו לצרת הבת. אמרו ליה צרת הבת מהו. אמר להן מחלוקת בית שמאי ובית הלל. הלכה כדברי מי. אמר להן הלכה כבית הלל. אמרו ליה והלא משמך אמרו הלכה כבית שמאי. אמר להם דוסא שמעתם או בן הרכינס שמעתם. אמרו ליה חיי רבי, סתם שמענו. אמר להם אח קטן יש לי בכור שטן הוא ויונתן שמו. והוא מתלמידי שמאי. והזהרו שלא יקפח אתכם בהלכות לפי שיש עמו שלש מאות תשובות בצרת הבת שהיא מותרת. אבל מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר שלשה דברים. צרת הבת אסורה. עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית. ומקבלים גרים מן הקרדויין ומן התרמודים. ע״כ.

ומבואר שראה את חגי הנביא ולמד ממנו הדברים הנ״ל. וכפי המשמעות גם ר׳ דוסא האריך ימים הרבה. עד שראה את ר׳ עקיבא שהיה לפני החורבן ואחרי החורבן. ואילו חגי היה לפני החורבן. ואף ר׳ דוסא היה לאחר החורבן.

ושו״ר בשו״ת דברי חכמים (או״ח סי׳ ק״א) שהרמב״ם כתב בפרק הרביעי להקדמת המשנה וז״ל: שמעון הצדיק ורבי דוסא בן הרכינס (הורקנוס) היו בדור אחד (בשנת ג״א ת׳ שנה. סה״ד דנ״ה). והאריך ימים עד שהגיע לרבי עקיבא ואנשי דורו (בשנת ג״א תת״מ. סה״ד דס״ג ד״ה רבי עקיבא). מכאן יוצא כי שמעון הצדיק חיה למעלה מארבע מאות שנה. ע״כ. וכפי זה קרוב לומר שגם דוסא חי כארבע מאות שנה.

והנה בבואו למנות את הדברים אשר מוציאים את האדם מן העולם פתח בשינה של שחרית. ויש לחקור וכי מה אכפת לו להקב״ה שיישן האדם עוד איזה זמן וינוח מעמלו של אתמול. ובפרט אם איחר לעלות על יצועו שהיה עסוק בדבר של מצווה. וכי בגלל זה שישן עוד קצת יצא מן העולם.

והנה מצאנו לבאר בהקדים הכתוב (משלי ח׳ יז׳) אני אהבי [קרי] אהב ומשחרי ימצאנני. ופרש״י שם אהבי - אהביה כתיב. אמר הקב״ה אני אהביה של תורה אהב. זו שמעתי מרבי אהרן בשם רבי נתן. ימצאנני - נו״ן יתירה חמשים שערי בינה אמציאנו. ע״כ.

ולשון שחר יש לפרשו על שתי פנים. הראשון הוא עניין דרישה. וכמו שכתוב במשלי (י״א) דורש טוב יבקש רצון וגו׳. והשני לשון שחרית. כך מצאתי במפרשים. ושתי הלשונות הביאם רש״י בתהילים (כ״ב א׳) למנצח על איילת השחר וגו׳. אך רוב המפרשים מבארים אותו לשון דרישה.

והלב נוטה לומר שע״ז נקרא הבוקר שחר. כי זאת השעה אשר יש לדרוש ולבקש מהקב״ה. וכמו שאמרו בשמות רבה (פרשה ט״ו ו׳) נבוכדנצר היה משתחווה לשמש שנאמר (ישעיה י״ד) איך נפלת משמים הילל בן שחר. ודניאל היה שוחר ומתפלל למקום שנאמר (דניאל ו׳) וכוין פתיחן ליה בעיליתיה נגד ירושלם ערב ובקר וצהרים. ולמה היה שוחר ומתפלל,

כדי שירחם הקב״ה על ישראל. ועליו אמר שלמה (משלי י״א) שוחר טוב יבקש רצון. ע״כ.

וכיוצא בזה מצאנו בדהע״ה וכמו שדרשו במדרש תהלים (ס״ג ב׳) אלהים אלי אתה אשחרך. זהו שאמר הכתוב אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאוננני (משלי ח׳ י״ז). התורה אמרה אני אוהבי אהב, כל מי שהוא אוהבי אני אוהב אותו. דבר אחר כל מי שאוהב אותי אני אוהב אותו. דוד על ידי שאהב אותי אני אהבתיהו, ועל ידי ששיחרנני אני שחרתיהו ונמצאתי לו. ע״כ.

ודוד המלך אמר (תהילים נ״ז ט׳) אעירה שחר. שהיה הוא מעורר את השחר ולא השחר מעורר אותו. ונמצא שכאשר שיחר כלומר דרש את הקב״ה, בשחר דרשו. שנאמר ק-לי אתה אשחרך.

ואמרו באבות דרבי נתן (נוסחא א׳ פרק כ״א) שינה של שחרית כיצד [מוציאה את האדם מן העולם]. מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע. שכל זמן שאדם ישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע נמצא בטל מן התורה. שנאמר אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (משלי כ״ו י״ג וי״ד). ע״כ. וכיוצא בזה פירש הרע״ב על משנתינו שהולך וישן עד שעונת קריאת שמע עוברת. וכך פירש רבינו יונה שינה של שחרית, שמבטלת התפלה בזמנה. ע״כ.

וראיתי במגן אבות לרשב״ץ שהאריך לבאר העניין. ותחילה הביא מה שאמרו באבות (פרק ב׳ משנה ח׳) אמר ר׳ יהושע עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם. שהם דברים רעים בעצמם ומאבדין את הגוף. כמו שפירשנו שם. ובכאן אמר כי יש דברים הם טובים לגוף וערבים עליו והם קשים לנשמה להוציאה מעולמה. והם שינת שחרית שהיא ערבה עליו. כמו שאמרו במדרש חזית (שהש״ר פרשה ה׳ א׳) בפסוק פשטתי את כתנתי, על שינת עצרת שהיא ערבה, והלילה קצרה. והפסוק אומר הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (משלי כ״ו י״ד). ואוי לו לאותו תענוג שהוא מושך ומתבטל מהתפלה וכל מעשה טוב ומגביר עליו טבע העצלה. וכן אמרו בבראשית רבה (פרשה י״ז ה׳) ותרדמה נפלה על אברם (בראשית ט״ו י״ב), תחילת מפלה שינה. דמיך ליה ולא לעי באורייתא. דמיך ליה ולא עביד עבידתא. ולא הותרה שינה של שחרית ואפילו בשבת. שהרי אמרו במגילה (כ״ג א׳) בפרק אחרון, כי בשבת מקדימין לבא לבית הכנסת ומקדימין לצאת מפני עונג שבת. ומה שהתירו לאחר לבא ביום טוב אינו מפני השינה. אלא מפני טרדת ההכנה לצורך שמחת יום טוב. ומה שאמרו באחרון מברכות (ס״ב ב׳) שינה של עמוד השחר כאסטמא [חישול – רש״י] לפרזלא, כלומר שהיא מחזקת הגוף. זה הזמן הוא קודם שחרית. אבל של שחרית מוציאה את האדם מן העולם. כן פירש הערוך [ערך אסטמא]. ושינת צהרים שאינה מושכת האדם, התירוה בקצת מדרשות בשבת, שהיא בכלל עונג שבת. ע״כ.

הרי שהתשב״ץ מדבר בענייני הנפש. ולא בענייני הגוף. וכן הם דברי הרע״ב והר״ר יונה. והמדרשים שהבאנו לעיל.

וחזר למנות בין הדברים המוציאים את האדם מן העולם את היין של

צהריים. ובאבות דרבי נתן (נוסחא א׳ פרק כ״א) ויין של צהרים כיצד, מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים. שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא בטל מכל התורה כולה. שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבוקר יאכלו (קהלת י׳ ט״ז). ואומר אשריך ארץ שמלכך בן חורין [ושריך בעת יאכלו בגבורה ולא בשתי]. ע״כ.

ולכאורה המאמר צריך ביאור. שמלך המדובר בכתוב אינו אלא דיין. וכמו שפירש״י על אתר שמלכך, דיינך. שהדיין קרוי מלך. שנאמר מלך במשפט יעמיד ארץ (משלי כ״ט). ע״כ. וא״כ אם הדיין נער. דהיינו מנוער מכל חכמה. וכפי שדורשים בעלמא במילה נער. א״כ בודאי ישא פנים במשפט וכיוצ״ב. וע״כ אמר אילך, היינו אוי לך ארץ שמלכך, היינו דיינך, נער.

ושריך בבוקר יאכלו. יש לפרשו ע״ד הגמרא בהמשך דבריה ת״ר שעה ראשונה מאכל לודים. ע״כ. ופירש״י כנענים. ואוכלי אדם היו. ורעבתנים הם. ע״כ. וא״כ לא נעמיס עה״כ שלנו שהיו השרים אוכלי אדם. אלא כאוכלי אדם מצד הרעבתנות. שלא יכלו להמתין לזמן אכילה של כל אדם. ועליהם אמר הכתוב אוי לך ארץ וגו׳. שמה אפשר לצפות מרעבתן שאינו יכול לשלוט בעצמו.

ובהמשך אמר אשריך ארץ שמלכך בן חורים ושריך בעת יאכלו. בגבורה ולא בשתי וגו׳. ובע״כ לפרשו ע״ד שפירש הכתוב שלפניו. שהמלך היינו הדיין. והוא בן חורים. שאינו נושא פנים לאיש. ואינו נער להיות ירא מזה ומזה.

והשרים בעת יאכלו. וצריך לפרשו בתלמידי חכמים. וכדמשמע בהמשך הגמרא וז״ל תנו רבנן שעה ראשונה מאכל לודים. שניה מאכל לסטים. שלישית מאכל יורשין. [מאכל יורשים - יורשי הון רב, שלא טרחו בו ואין עסוקים ודואגין לשוט אחרי מזונות ולעסוק במלאכה - רש״י]. רביעית מאכל פועלים. חמישית מאכל כל אדם. איני והאמר רב פפא רביעית זמן סעודה לכל אדם. אלא רביעית מאכל כל אדם. חמישית מאכל פועלים. ששית מאכל תלמידי חכמים. עכ״ל. וא״כ עת וזמן לאכילת ת״ח. וזו שעה שישית. וממה שאמר הכתוב בגבורה ולא בשתי, דהינו שתייה, משמע שאין לשתות בצהריים.

וכן מצאתי בשפת אמת לשבת (י׳ ע״א) שכתב וז״ל: לכן נראה דבאמת מאי דכתיב אי לך ארץ הוא על האוכלין קודם ד׳ שעות. אבל סיפא דקרא ושריך בעת יאכלו הוא עת המיוחד לדיינים. היינו שעה ששית ולכן הדין עד שעה ששית. עכ״ל.

ואולם עין רואה במרכבת המשנה לר״י אלאשקר ז״ל שכתב שמום השני שהזכיר התנא הוא יין של צהרים. והוא שישתה אותו אחר האכילה. שכבר ידעת מאמר חז״ל (ירושלמי פסחים פ״י ה״ו) יין שבתוך הסעודה אינו משכר. ועל כן דייקו יין של צהרים שהוא אחר ארבעה שעות, שהוא אחר זמן הסעודה (שבת י׳ ע״א). והנה כבר הוא מפורסם נזק השכרות שהוא מכהה העינים ומקרר החום הטבעי, ורפיון העצבים, והרעשת הגוף, וחולי הנופל, ושאר החולאים. והנה השכרות הוא סבת חולי האדם, עד שיתקצרו ימיו. והוא שסוף

יאבד ממונו ביין, ויתהלך במישרים (עפ״י משלי כ״ג ל״א), ולא ימצא מה יאכל, וילך ג״כ לגנוב ולגזול, וזה יהיה סיבה שיסכן עצמו, ויבא לידי קיצור ימים. ע״כ.

ולכאורה יש להקשות על דבריו שאע״פי שבירושלמי דפסחים הנ״ל חילקו בין יין שבתוך המזון ליין שלאחר המזון. מ״מ לא הזכירו יין שלפני המזון.

ואמנם בשיבולי הלקט (סדר פסח סי׳ ריי״ח) כתב שמפורש בירושלמי שיין שבתוך המזון אינו משכר, ויין של אחר המזון משכר. וכתב רבינו ישעיה זצ״ל ואם כן בין ראשון לשני שאינו בתוך הסעודה למה מותר לשתות. ויש לומר כיון שלא אכל עדיין ודעתו לאכול אינו יכול לשתות כל כך שישתכר ועל כן מותר. ע״כ. ומשמע שמשום שאינו שותה אינו משתכר. אבל אם היה שותה היה משתכר.

ועל פניו יש להשיב ע״ד מגמרא ערוכה בתלמוד דידן (פסחים ק״ז ע״ב) רבא הוה שתי חמרא כולי מעלי יומא דפיסחא. כי היכי דניגרריה לליביה דניכול מצה טפי לאורתא. אמר רבא מנא אמינא לה דחמרא מיגרר גריר. תנן בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה. בין שלישי לרביעי לא ישתה. ואי אמרת מסעד סעיד אמאי ישתה. הא קא אכיל למצה אכילה גסה. אלא שמע מינה מגרר גריר. ע״כ. והיינו יין טובא מגרר גריר. אבל פורתא מסעד סעיד. וכדאמרינן התם. ובריש פרק כיצד מברכים. כיע״ש. וכפי זה נסתרו דברי ר׳ ישעיה הנ״ל.

וכן מצאתי במנהגי מהר״ש מנוישטט (סי׳ מ״ט) שמי שיודע שהיין גורם לו שיתאווה לאכול מותר לו לשתות יין. ע״כ. וכן הוא במנהגי מהרי״ל במנהגים ערב פסח (סי׳ י״ד). וכ״כ בית יוסף (או״ח סי׳ תעא) לדייק ממתניתין בפסחים הנ״ל דקתני ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם ולא קתני לא יאכל ולא ישתה וכו׳. כיע״ש. [וע״ע מג״א סי׳ תע״א ס״ק ד׳].

וכבר העיר בקרבן העדה לירושלמי הנ״ל שכשם שיין שבתוך הסעודה אינו משכר כך יין שלפני הסעודה אינו משכר. כיע״ש. וסימוכין דידיה מבוארים לפנינו. וכאשר יראה הרואה. ודלא כמו שכתב בספר בית אהרן [אב״ד אטאשקוב] שכל יין שאינו בשעת אכילה. כיע״ש. שכ״ז אינו בדקדוק. וכן יש לדחות דברי המחזור ויטרי (סי׳ תכ״ו) יין של צהריים ששותה כל היום עד הצהרים. ע״כ. ואולם מה שכתב שלא יתכוון אדם לשתות בצהריים. כיע״ש. נכון הוא וכפי שיבואר לקמן בס״ד.

ולדידי חזי לי להביא ראייה שאין יין שלפני הסעודה משכר על פי הגמרא דמציעא (ק״ז ע״ב) ועבדתם את ה׳ אלהיכם זו קריאת שמע ותפלה. וברך את לחמך ואת מימיך זו פת במלח וקיתון של מים. מכאן ואילך והסרתי מחלה מקרבך. עכ״ל. ופירש״י שם וז״ל: וקיתון של מים - למי שאין לו יין. ע״כ. [ועל ביאור דברי רש״י הנ״ל ויישובם כתבתי במ״א בשם הרב אהבת איתן. ואכמ״ל].

ולכאורה כיצד ישתה יין בבוקר בבוקר. ואם משום ששותה עם פיתו. על פניו אין די בפת שחרית כדי שיקרא סעודה. וגם אם נאמר שנקרא בתוך הסעודה. מ״מ יש לחשוש דילמא ימשך אחר יינו. וכמו שאמרו בתענית (כ״ו ע״ב) לגבי ברכת

כהנים. תניא שחרית ומוסף מנחה ונעילה. כולן יש בהן נשיאת כפים. דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר שחרית ומוסף יש בהן נשיאת כפים, מנחה ונעילה אין בהן נשיאת כפים. רבי יוסי אומר נעילה יש בה נשיאת כפים, מנחה אין בה נשיאת כפים. במאי קמיפלגי. רבי מאיר סבר כל יומא טעמא מאי לא פרשי כהני ידייהו במנחתא משום שכרות. האידנא ליכא שכרות. רבי יהודה סבר שחרית ומוסף דכל יומא לא שכיח שכרות לא גזרו בהו רבנן. מנחה ונעילה דכל יומא שכיחא שכרות גזרו בהו רבנן. ע״כ. ופירש״י כל יומא מאי טעמא לא פרשי כהני ידייהו במנחה - דכל יומא שכיחא ביה שכרות, שכבר סעד. וזימנין דמשכא סעודתיה ומשתכר. ופריש ידיה בהדי חמריה וכהן שתוי יין אסור לישא את כפיו שנאמר יין ושכר אל תשת בבואכם וגו׳ (ויקרא י׳). ונשיאת כפים מעין עבודה כדלקמן. ע״כ.

ומוכח שמשום שמא ימשך בשתייתו לאחר אכילתו הוא שאסרו. וא״כ גם בפת שחרית וקיתון של יין לדברי רש״י היה לנו לחשוש לשכרות שמא ימשך וכו׳. אלא ודאי גם אם ימשך אין חשש שכרות. שיין שלפני הסעודה אינו משכר.

והאמת תורה דרכה שכפי דברי הגמרא דשבת (י׳ ע״א) הנ״ל שאמרו שם שעה רביעית מאכל כל אדם. חמישית מאכל פועלים. ששית מאכל תלמידי חכמים. ע״כ. הרי שכל אדם ראוי שיקבע סעודתו בשעה רביעית. ואפילו ת״ח. וכפי שיש להוכיח ממעשה דרבי אלעזר בנו של רשב״י (בבא מציעא פ״ג ע״ב) שאמר לאותו צייד גנבים עצה. אמר תא אגמרך היכי תעביד. עול בארבע שעי לחנותא. כי חזית איניש דקא שתי חמרא וקא נקיט כסא בידיה וקא מנמנם שאול עילויה. אי צורבא מרבנן הוא וניים, אקדומי קדים לגרסיה. אי פועל הוא קדים קא עביד עבידתיה. ואי עבידתיה בליליא רדודי רדיד. ואי לא גנבא הוא ותפסיה. ע״כ.

הא קמן שדרך אכילתם של סתם ת״ח בשעה רביעית. ודרכם לשתות יין ואין בזה פגם. שכיוון שהוא שותה בתוך הסעודה אינו משכר. ודו״ק. וההיא דשבת דקאמר אי לך ארץ אשר מלכך נער וכו׳. בדיינים דווקא ידבר. שכיוון שמלאכת הדיינות לפניהם אינו דין שיאכלו לפני שעה שישית. וכמו שמבואר בשבת הנ״ל עד מתי יושבים בדין עד זמן סעודה. ע״כ. והיינו זמן סעודה של דיינים ות״ח העוסקים בפסיקת הדין לישראל.

ובזה אפשר לתת טעם נוסף למה שאמרו באבות (פר׳ ב׳) ושנא את הרבנות. והרבה מהמפרשים פירשוה על מלאכת הדיינות ומכמה טעמי תריצי. אך כפי הגמרא דשבת הנ״ל שזמן סעודתם של אלו העוסקים בדיינות ובסתם רבנות ושררה כגון מלך ושרים היא בשעה שישית דווקא. ואמרו שם שמי שאוכל בשעה שישית ניחא. אך מי שאוכל לאחר מכן כזורק אבן לחמת. כיע״ש. שאין בזה כל תועלת. כי האבן אמנם תעלה את המפלס של המים. אבל לא יוסיף למים כלום. וכך זה שאוכל לאחר שעה שישית. אמנם יכנסו המאכלים במעיו. אבל תועלת מהם לא תהיה. ובאמת שלא יבצר שפעמים רבות ימשך הדין משום כמה סיבות. ונמצא שברוב הימים יהיו אלו העוסקים ברבנות ובדיינות אוכלים לאחר

שעה שישית. ואין בזה תועלת לגופם כלל. ואפשר שגם כמה מחלות ומכאובים ימשכו להם מזה. ולכן הזהיר התנא ושנא את הרבנות וכו'. [ועיין מה שכתבנו על המשנה הנ"ל. ואכמ"ל].

ואיך שיהיה יש לדייק בפשיטות מדברי ר' דוסא הנ"ל שדווקא ביין שלאחר המזון מדבר. שע"כ קרא לו יין של צהריים. שהואיל ומאכל כל אדם בשעה רביעית. וזאת אינה שעת צהריים. בע"כ לומר שאותו יין שותים אותו לאחר הסעודה. ובהכרח שמשכר. ובודאי שע"י כן יתבטל מתלמודו ומתפילתו. וע"י כן גורם לנשמתו שתצא מן העולם.

ושיחת הילדים שאמר התנא איתא באבות דר' נתן (נוסחא א' פרק כ"א) שיחת הילדים כיצד. מלמד שלא יתכוין אדם להיות יושב ושונה בתוך ביתו. שכל זמן שאדם יושב ושונה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו נמצא בטל מן התורה. שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (יהושע א' ח'). ע"כ. וכ"כ הרע"ב. ע"ש.

ובהכרח לומר שדווקא כשקיים אצלו מצב שא"א לו ללמוד בתוך ביתו באין מפריע. שהלא כמה גדולים מגדולי הדורות קבעו מדרשם בביתם. וכפי שמסופר על הגר"א שלא היה יוצא מתוך ביתו כי אם לתפילה בציבור ולטבילה במקווה. והתריסים מוגפים כל שעות היום והלילה. ולעתים לא היה טועם דבר ממה שהביאו לו עד שסילק קושיא שהיתה לו בלימודו. אבל בלאו הכי מי יאסור ולמה יאסור.

וקשה לומר שהתנא מדבר במצב מיוחד כזה או אחר. כי מוסר זה לכל אדם ובכל עת ובכל זמן נאמר.

ואנוכי הרואה במחזור ויטרי (סי' תכ"ו) ושיחת ילדים שמרבה שיחה עם הילדים. בחורים היושבים בבתי מנגינתם. ע"כ. הרי שמבאר שהוא בעצמו הולך לשוחח עם הנערים במקום תענוגם. וכיוצא בזה פירש הר"ר יונה ושיחת הילדים - שאותו השעשוע מושך את לבות בני אדם על ידי אהבתם את הנערים ונמצאת התורה מתבטלת. ע"כ.

והדבר הרביעי מצאתי בו גירסאות שונות. הגירסא הראשונה היא וכנסיות של עמי הארצות. וכוונתם בזה לבתי קפה ובתי מרזח וכדומה שיושבים בו יושבי קרנות ומבלים זמנם בסיפורי מעשיות והבלים. שבזה בטלים מהתורה.

וכמו שמצאתי מעשה בכנסיה של עמי ארצות שלאחר שמיצו את כל הנושאים שעל הפרק ועדיין לא הגיע זמנם לעמוד מישיבתם. התחילו לדון בדרכי הרב והנהגתו. וכי למה מטריח אותם לבוא לשמוע דרשותיו. אם בחורף מפני הקור. ואם בקיץ מפני החום. ומה תועלת יש בדרשותיו. והלא טוב יותר שיקרא להם מתוך העיתון כדי שידעו מה מתרחש בעולם. שעכ"פ יש בזה תועלת. והחליטו לשלוח אדם אחד שידבר עם הרב.

והרב לא התבלבל ולא נסוג אחור. אלא השיב לו בתקיפות. והלא שאלתכם היא שאלת הרשע בהגדה. כי הוא שאל מה העבודה הזאת לכם. ואף אתם שואלים כן. אלא שאין הרשע מתפקר בפרהסיא אלא בא

בטענה שטוען טענת הרבים שצר להם על טרחתם וסבלם. שרבים הצריכים להקריב קרבן פסח. ואין הקרבן נעשה כי אם במקום אחד בלבד. וכולם נדחקים לאותו מקום וצר להם המקום שנדחקים זה בזה. והביטה וראה שע״י זה הוציא את עצמו מן הכלל. שאמר לכם. לכם ולא לו. וגם למחר יבקש עלבון הציבור במה שהעליב אותם הרב בדרשה. ומיום אחר יבקש למהר בקריאת התורה או לקצר אותה. ואח״כ יבקש שלא להתפלל שלוש פעמים ביום. כי די בפעם אחת. וכן עזה״ד. וכ״ז נגרם מעצם ישיבתם בכינוס של עמי הארצות.

והגירסא השנייה היא ישיבת בתי כנסיות של עמי הארצות. והתוכן הוא אותו תוכן. שכיוון שאין ביניהם דברי תורה יוצאו זמנם לדברים בטלים. ומבטלים עצמם מהתורה. וכשאני לעצמי איני רואה הבדל בין הגירסאות. דמאי שנא אם ישובים בבתי מרזח או בבתי כנסיות. הלא התוכן והתוצאה היא שווה.

ברם ראיתי משל בזה באדם שהיה בעל מלאכה אומן. והצליח מאוד במלאכתו וכנס ממון הרבה. יום אחד אמר בלבו מה יש לי מכל העושר הזה. כי איני נהנה ממנו כלום. לא במאכל ולא במשתה. כי אין לבי נמשך אחר התענוגות הללו. ודי לי בלחם שאני אוכל ובבגד שאני לובש. והאיש אהב את המלך הרבה מאוד. וחפץ להיות בקרבתו של מלך. מכר כל נכסיו ובא לעיר לשאול ולבדוק אם יש איזה שהוא מינוי או איזו שהיא שררה בחצר המלך. אמרו לו יש מקום פנוי אחד. והוא התפקיד להסיק התנור שבחדרו של המלך. וכיוון שהמלאכה הזאת היא קרובה מאוד למלך ובעצם מאחרי קיר חדרו. לכן אין המלך מוסר אותה מלאכה אלא למי שחפץ ביקרו. וזאת גם לאחר שיפזר על זה ממון רב. אמר האיש בלבו ומה בכך אם אין זאת משרה של כבוד. העיקר שאהיה קרוב למלך ואוכל לשרתו לגרום לו לנחת רוח ע״י שאחמם את חדרו לשביעות רצונו. ולכן פיזר ממון רב כדי להיות קרוב למלך. עד שעלה הדבר בידו וקיבל המינוי. והיה טורח בכל כוחו להסיק החדר כרצון המלך כדי לעשות לו נחת רוח.

והמלך גם הוא הרגיש שמסיק התנור של חדרו משתדל היה לעשות את מלאכתו כדי שיהנה המלך בכל עת ובכל שעה. ושאל את עבדיו מי זה האיש שמסיק התנור שעושה מלאכתו כ״כ יפה ובנאמנות ונותן לבו למלאות רצוני. וספרו לו כל העניין עם בעל המלאכה וכמה ממון פיזר כדי לעשות רצון המלך.

שלח המלך לקרוא לו וא״ל אם אתה אוהב אותי כ״כ איזה כבוד אחלק לך תמורת זה. א״ל האיש בענווה יתירה איני רוצה מהמלך כלום. כי אם לראות פני המלך בכל עת שארצה. השיב לו המלך זאת לא אוכל לעשות שתהיה יוצא ונכנס בחדרי בכל עת. כי אין זה מדרך הנימוס. אבל אסכים לעשות חור קטן בגג חדרי ומשם תוכל לראות אותי בשעה שאני עובד. שמח האיש על כך ונעשה כדבר המלך.

יום אחד עשה המלך משתה גדול לכל שריו ועבדיו. וגם בנו של המלך בא עימהם. והנה בן המלך שתה יותר מכפי מדתו והשתכר. והתחיל לדבר דברים

בטלים לפני המלך והשרים ואח״כ התחיל לדבר בגנות המלך והשרים. והמלך כעס מאוד על הבושה שהמיט בנו עליו וכן לא יעשה. וע״כ גירשו מביתו וגזר עליו גזירה שלא יראה פני המלך י״ב חודשים.

כשנתפכח מיינו וזכר הבן הדברים הצטער צער גדול. והתגעגע לראות פני המלך. והנה ראה את הבעל מלאכה עולה על הגג ומתכופף ושוהה כך כמה דקות ויורד כשפניו מלאות הנאה. וישאל אותו בן המלך מה עשית שם למעלה. א״ל עליתי למעלה לראות את המלך דרך חור קטן שבגג. א״ל בן המלך אולי תיתן לי ג״כ לראות. א״ל בעל המלאכה הלא אתה בן המלך ונכנס ויוצא לפני אביך המלך כאוות נפשך. ולמה תרצה להסתכל עליו דרך חור. שח לו הבן כל העניין. ובעל המלאכה הצטער צער גדול כי אוי לו לבן שגלה מעל שולחן אביו. וכי למה לך לדבר דברים בטלים. עצתי אליך שתשמור פיך כשאתה לפני המלך. ואז תוכל לחזור ולראות פני המלך. ע״כ.

וכיוצא בזה בבאי בתי כנסיות. שאע״פי שכפי מיעוט ערכינו איננו יכולים לקבל פני שכינה בכל עת. מ״מ יכולים להציץ דרך החור שבגג לעיתים מסויימות. הלא הן שעות התפילה. ולמה לא נשמור פינו מלדבר דברים בטלים באותה עת. והלא הדברים הללו הם מסך המבדיל בינינו לבין השכינה.

וראה בספר עץ חיים שדיבור דברים בטלים בביהכנ״ס הם הפך היעוד של האומה הישראלית. שעליה נאמר עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו. שלא נברא עם ישראל כי אם להלל להקב״ה.

ועל פי זה אמרתי לתת טעם במזמור (תהילים קמ״ה) תהילה לדוד ארוממך וגו׳. שהוסיפו לנו חז״ל הקדמה אשרי יושבי ביתך גו׳. וגם הוסיפו סיום ואנחנו נברך ק-ה וגו׳. ולכאורה יש להבין מה פשר הוספה זאת.

אבל לפי האמור ניתן לפרש אשרי יושבי ביתך היינו יושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות. אשר שכרם הוא שעוד יהללוך סלה. וכ״ז בתנאי שיעשה תהילה לדוד ארוממך וגו׳. דהיינו שיושבים שם לרומם להלל ולשבח את הקב״ה. וכזאת יאמרו גדול ה׳ ומהולל מאוד וגו׳. וכעזה״ד. עד סוף המזמור שהוא תהילת ה׳ ידבר פי וגו׳. וע״ז הוסיפו ואנחנו נברך ק-ה וגו׳. וכוונתם לומר שכל המזמור אשר נכתב ע״י דוד תהילות ושבח להקב״ה. והנוהגים כן לעולם ירשו ארץ. ולעולם יהללוך סלה. אבל המדברים דברי בטלה בבתי כנסיות שהם ביתו של הקב״ה לא יזכו לזה. וע״כ נזהר ונזהיר ביודענו ומכירנו בדבר הזה, ואנחנו נברך ק-ה. כדי שנזכה שיהיה חלקנו מעתה ועוד עולם להלל להקב״ה.

[**יש** להמשיך ממה שקשה אם בכל אחד יש כוח להוציא את האדם מן העולם. או דווקא כולם ביחד. וע״ע ביעב״ץ מה שהביא פסוק מתהילים בזה. וכעת עמד קנה במקומו].

משנה טו

רבי אֶלְעָזָר הַמּוֹדָעִי אוֹמֵר: הַמְחַלֵּל אֶת הַקָּדָשִׁים, וְהַמְבַזֶּה אֶת הַמּוֹעֲדוֹת, וְהַמַּלְבִּין פְּנֵי חֲבֵרוֹ בָּרַבִּים, וְהַמֵּפֵר בְּרִיתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ, וְהַמְּגַלֶּה פָּנִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה, אַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא:

משנה טז

רבי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר: הֱוֵי קַל לְרֹאשׁ, וְנוֹחַ לְתִשְׁחֹרֶת, וְהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל-הָאָדָם בְּשִׂמְחָה:

משנה יז

רבי עֲקִיבָא אוֹמֵר: שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ מַרְגִּילִין לָעֲרָוָה:

משנה יח

הוא הָיָה אוֹמֵר: מָסוֹרֶת-סְיָג לַתּוֹרָה, מַעֲשְׂרוֹת-סְיָג לָעֹשֶׁר, נְדָרִים-סְיָג לַפְּרִישׁוּת, סְיָג לַחָכְמָה-שְׁתִיקָה:

משנה יט

הוא הָיָה אוֹמֵר: חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְצֶלֶם. חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ שֶׁנִּבְרָא בְצֶלֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט, ו): "כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת-הָאָדָם":

משנה כ

חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם, חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים יד, א): "בָּנִים אַתֶּם לַיי אֱלֹהֵיכֶם". חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה, חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם, שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ד, ב): "כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל-תַּעֲזֹבוּ":

משנה כא

הַכֹּל צָפוּי, וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה, וּבַטּוֹב הָעוֹלָם נִדּוֹן, וְהַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה:

משנה כב

הוא הָיָה אוֹמֵר: הַכֹּל נָתוּן בְּעֵרָבוֹן, וּמְצוּדָה פְּרוּסָה עַל כָּל-הַחַיִּים. הַחֲנוּת פְּתוּחָה, וְהַחָנְוָנִי מַקִּיף, וְהַפִּנְקָס פָּתוּחַ, וְהַיָּד כּוֹתֶבֶת, וְהַגַּבָּאִין מַחֲזִירִין תָּדִיר בְּכָל-יוֹם, וְנִפְרָעִין מִן הָאָדָם בֵּין מִדַּעְתּוֹ וּבֵין שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ, וְיֵשׁ לָהֶם עַל מַה-שֶּׁיִּסְמְכוּ, וְהַדִּין דִּין אֱמֶת, וְהַכֹּל מְתֻקָּן לַסְּעוּדָה:

משנה כ"ב

הוא היה אומר הכל נתון בערבון וכו'.

הנה ערבון ישנו בשני אופנים. האחד שנותן האדם דבר כהבטחה לקיום התחייבותיו. ואם לא יעמוד בהתחייבות יפרע המוכר או המלווה מהערבון. וכמו שמצינו ביהודה שנתן לתמר פתילים וחותמת ומטה עד שישלח לה גדי עיזים מן הצאן. ואם לא ישלח לה יהיו דברים אלו שלה (וכמבואר בבראשית ל"ח).

והאופן השני הוא מי שבא אל הסיטונאי שהוא סוחר גדול ועשיר. ודרכו למכור לסוחרים עניים שאין להם כסף לשלם כל הסחורה. ועל זה יתנו לו סכום כסף כמקדמה ואח"כ ימשיכו לפרוע עד שישלימו פרעון כל החוב. וזה נקרא בלשון חז"ל ערבון.

והנה מצאנו במדרש (שה"ש רבה פרשה א' אות ג') כשבאו ישראל לקבל התורה א"ל הקב"ה אני נותן לכם התורה. הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואתננה לכם. א"ל אבותינו ערבים לנו. א"ל יש לי על אבותיכם. אברהם אמר במה אדע כי אירשנה. יצחק אהב את עשו ואני שנאתיו. שנאמר (מלאכי א') ואת עשו שנאתי. יעקב שאמר נסתרה דרכי מאת ה'. וכפי שנאמר (ירמיה א') למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מאת ה'. אמרו לו רבש"ע נביאים ערבים לנו. א"ל יש לי עליהם שנאמר (ירמיה ב') והרועים פשעו בי. אלא הביאו לי ערבים טובים ואתננה לכם. א"ל אלו ערבים שהבאתם לי שיש לי עליהם כמה חובות. אלא הביאו ערבים שאינם חייבים לי. א"ל רבש"ע מי הוא זה שאינו חייב לך. א"ל תינוקות שבמעי אימם. מיד הביאו לו תינוקות שבמעי אימם. ועמדו כריסות אימותיהם כזכוכית וראו את הקב"ה ומדברים עמו. א"ל הקב"ה ערבים אתם על אבותיכם שאם אתן להם את התורה שהם יקיימו אותה. א"ל הן. א"ל אנוכי ה' וגו'. א"ל הן. א"ל לא יהיה לך וכו'. א"ל הן. וכן על כל דיבור ודיבור מהתורה היו משיבים לו על הן הן ועל לאו לאו. א"ל הקב"ה מפיכם אני נותן התורה. שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהילים ח' ג'). ע"כ.

והנה ידוע שהתורה נקראת כל. שכן אמרו חז"ל (אבות ה' כ"ב) הפוך בה והפוך בה דכולא בה. וזה מחמת שהיא כוללת את כל החכמות וכל העצות וכל התרופות וכל הישועות שצריך האדם עלי

אדמות. ותורה זו לא ניתנה כי אם ע״י ערבות של הבנים. ובלעדי ערבות שלהם לא היינו מקבלים התורה.

ולכאורה יש להבין שאפילו במקום שיש ערב, אין נפרעים מהערב במקום שיש ללווה לשלם. ואיך אמרו ז״ל שאם אין בנ״י מקיימים התורה הקב״ה נפרע מהבנים. כיון שהם ערבים לקיום התורה. וכמו שדרשו במסכת כלה (פ״ב ה״י) בעוון מה הם מתים. [היינו הבנים]. בעוון תורה. שנאמר ותשכח תורת אלוקיך אשכח בניך גם אני (הושע ד׳ ו׳). יע״ש. וכן דרשו חז״ל על כתוב זה ביומא (ל״ח ע״ב) כל המשכח דבר מתלמודו גורם גלות לבניו. שנאמר ותשכח תורת וכו׳. יע״ש. ולמה והרי אם בתורת ערבון הרי יכול להפרע מהאבות וכדין ערבון. שכשיש ללוה לשלם משלם הלווה ולא הערב.

וביותר תגדל התמיהה על פי מה שאמרו חז״ל בילקוט על מה נתפסים הצדיקים. בעוון הדור. ע״כ. ומשמע שצדיקים שבדור הם ערבים על הדור. וכשהדור חוטא הקב״ה לוקח את הצדיק ומכפר על הדור. ומדוע יפרע מהצדיק והלא אינו אלא ערב. ולמה לא יפרע מהחוטאים שבדור.

וראיתי למר״ן החיד״א בספר חסדי אבות שהביא מדברי המשנה למלך (פרק כ״ה מהל׳ מלווה הלכה ג׳) שהביא קושיא זאת וכתב לתרץ שכל מקום שיכול להפרע מן הלווה ואעפ״כ ביקש ערב והסכים הערב לערבות זאת, הרי שהערבות הייתה על דעת כן. שאע״פ שיכול להפרע מן הלווה, מסכים הערב שיפרע ממנו. יע״ש.

וכן על זה הדרך במתן תורה ובצדיקי הדור. שאע״פ שיכול להפרע מאלו שאינם מקיימים התורה, ואע״פ כן נכנסו הבנים והצדיק לערבות, הרי שעל דעת שיפרע מהם תחילה נכנסו.

אכן מצאנו במדרש שמואל שביאר כוונת מאמר המשנה באופן אחר והוא שכשיסתכל האדם במה שאמרה תורה (ויקרא כ״ו) אם בחוקותי תלכו ואת משפטי תשמרו ועשיתם אותם. והדר כתיב ונתתי גשמיכם בעיתם ונתנה הארץ יבולה ועץ השדה יתן פריו וגו׳. אז יבין שהקב״ה הקדים תנאי למעשה. כי הרי חוקים ומצוות שעליו לשמור הרי הם מצוות לא תעשה. שכן בכל מקום שכתוב השמר, פן, ואל, הרי זה לא תעשה. ואם בחוקותי תלכו הרי אלו מצוות עשה ללכת בהם. ורק לאחר מכן לאחר שתקיימו את כל זה, אז ונתתי גשמיכם בעיתם. וכפי זה יתייאש האדם מלעבוד את הקב״ה כי יחשוב שלא יזכה לשכר כל שהוא עד שיקיים את כל התורה כולה. וכדי לקיים את כל המצוות בשלימות צריך שיחיה כימי מתושלח. ועל פי מחשבה זאת לא ירצה אפילו להתחיל בתורה ומצוות.

ולזה אמר הכל נתון בערבון. כלומר כל ההבטחות וההצלחות והטובות שהבטיח הקב״ה לצדיקים הכל נתון כדרך הסוחרים שהסוחר הקטן אשר אין לו כל המעות של המקח נותן ערבון מקדמה עליו. והוא כהבטחה שאח״כ יתן השאר. וזה נקרא ערבון בדיני מקח וממכר. והיינו שנותן מקדמה ומושך סחורה ושוב חוזר ומשלם ומושך עוד סחורה. כמו כן האדם עלי אדמות די לו שיעשה מצווה אחת והרי

הוא ערבון שימשיך ויפרע את חובו. שבוודאי מצוה גוררת מצוה. ולכן תיכף השי״ת מוריד הגשמים בעיתם על סמך אותה מצוה בודדת. ואע״פ שבין אדם לחבירו, כגון שני סוחרים אין הסחורה כולה נקנית בזה. לא כן אצל הקב״ה. שנותן הכל בעין יפה רק על סמך מצוה אחת שהיא ערבון ומקדמה לשאר מצוות. וזה שאמר התנא הכל נתון בערבון. הכל ולא חלק.

ואפשר שזאת כוונת חז״ל (שה״ש רבה פ״ה ד״ה ב׳) פתחו לי פתח כחודו של מחט ואני אפתח לכם פתח שעגלות וקרוניות יכולות לעבור בו. יע״ש. שר״ל שאין הקב״ה מצפה עד שהאדם יפתח לבו לעבודתו יתברך כדי לחזור בתשובה ולקיים מצוותיו. אלא מיד כשפותחים לו פתח קטן, דהיינו שעושים מעשה קטן, הרי הוא פותח לפנינו שערים כשערי ההיכל. וכל זה בזכות הערבון, היינו המקדמה הקטנה. כי הכל נתון בערבון.

ומה שאמר התנא מצודה פרוסה על כל החיים ביאר הרע״ב שהם ייסורים ומיתה. ע״כ. שהרי בשלב כל שהוא יתפס האדם במצודה זו. ומה שאמר לשון מצודה, כי להבדיל משיטות ציד אחרות אשר אינם תופסים את כל גוף הניצוד כי אם רגל או ראש של בעלי חיים. או בחכה התופסת את הדג. הרי שהרשת והמצודה תופסת את כולו ומקיפה אותו לגמרי. ואם כשנתפס באבר אחד יכול הבעל חיים להלחם ולהאבק ולנסות לברוח ממנה. וכמו הדג הנתפס בחכה שנאבק להשתחרר ולעיתים גם מצליח. אך כשנתפס ברשת ומצודה המקיפה אותו מכל צד, בזה אינו יכול להאבק ואין לו כל סיכוי להשתחרר. אך קשה מה הקשר בין זה לבין הכל נתון בערבון.

ובספר מדרש חכמים על אבות הנ״ל כתב בשם ספר בת עין שהביא בשם הבעש״ט ביאור והמצודה פרוסה על כל החיים. דהיינו שהמצודה, הרשת בה נלכד האדם היא הפרוסה. כלומר אותה פרוסת לחם ואותה פרנסה היא המעכבת את האדם מלעבוד את השי״ת כראוי. ודפח״ח.

ומעתה כיון שהכל נתון בערבון, דהיינו שכל הטובות וכל ההצלחות שבעוה״ז ניתנו ע״י אותה מקדמה קטנה שעשה האדם מצוה קטנה ובזכותה מקבל את פרנסתו, הרי שכל השאר חוב הוא עליו. וצריך להמשיך ולפרוע ע״י שימשיך לעשות מצוות. אך הוא נלכד ברשת הפרוסה, היינו ברשת הפרנסה והלחם אשר הוא אוכל.

ובזה יובן המשך המשנה. והחנווני מקיף, כלומר למרות שלא שילמת החוב, ממשיך החנווני הגדול, הלא הוא הקב״ה, לתת בהקפה.

וראיתי להרב בן איש חי בספר ברכת אבות שכתב להקשות על דברי התנא. דבשלמא הכל נתון בערבון יש לפרש כדעת המדרש שמואל שע״י מצווה אחת שעושה האדם ניתן לו הכל. כי אותה מצווה היא מקדמה וערבון לתשלום המלא ע״י עשיית שאר מצוות. כי מצוה גוררת מצוה. והוא כמו אדם שלקח סחורה באלף זהובים ונתן מקדמה זהוב. ובזה נתחייב לשלם למוכר את כל האלף. וזה מובן.

אבל יש להקשות למה שינה התנא מלשונו המקורי. שהתחיל בחנווני מקיף. והמשיך בכל הרוצה ללוות יבוא וילוה. שהחנווני מוכר הוא ואינו מלווה. וגם יש להבין מה הצורך בגבאין מחזירין תדיר בכל יום. שדי שיאמר והגבאין מחזירין ונפרעין מן האדם בין מדעתו ובין שלא מדעתו.

ויש לחקור שאם האדם מקבל הכל מהשי"ת בתורת הלוואה ונמצא שחייב להקב"ה כדין לווה. וכפי זה אם לא עשה האדם מצוות ומע"ט כל ימיו ולא פרע חובו למה יתחייב בעונשים בחייו ולאחר מותו. והלא בחיי האדם אשר חי יש כמה שמיטות. ולמה לא תשמט שנת השמיטה את החוב שיש לו על האדם.

ויש ליישב על פי מה שפסק מר"ן ז"ל בחו"מ (סי' ס' סע' יד') וז"ל: הקפת חנות אינה משמטת. ואם זקפו עליו במלווה משמטת. עכ"ל. וכתב הסמ"ע (ס"ק כו') הטעם משום שדרך החנווני להקיף שנה ושנתיים. ובסוף נוטל חובו ואין דרך לנוגשו. והרי זה כמי שקבע לו זמן לפרוע לאחר שמיטה שאין השמיטה משמטת חוב זה.

ובזה מיושבים היטב דברי התנא וכוונתו. שלא יעלה האדם על דעתו שדבריו בעוה"ז ניתנים לו במתנה. כי רק בערבון ע"י שנותן מקדמה להקב"ה בעשיית מצוה. ומתחייב לשלם השאר עד תום החוב. ואם יאמר שמה בכך והלא ישמט החוב בשביעית וממילא יפטר מהמצודה הפרוסה על כל החיים. לזה אמר החנות פתוחה והחנווני מקיף. והקפת חנות אינה משמטת. ונמצא החוב קיים ימים רבים. עכת"ד.

וכבר העירו המפרשים טעם נוסף למה שנקט חנווני. שכן הדין מפורש שחנווני על פנקסו נאמן על כל מה שכתוב שם. וכגון שאמר לו תן מזונות לפלוני ואני פורע. ואולם כלפי בני אדם חייבוהו רבנן שבועה לחנווני כדי להפיס דעתו של בעל הבית. אכן כלפי הקב"ה לא שייך להפיס דעתנו. שודאי נאמן עלינו קל אמונה ואין עוול וגו'. זאת ועוד שאמר התנא שהפנקס פתוח והיד רושמת. ולא נתבאר איזו יד ויד של מי.

וראיתי מי שפירש ע"ד שאמר נתן הנביא לדוד לאחר מעשה בת שבע (שמואל ב' י"ב). שאיש עשיר אשר אינו חסר כלום. ואיש אחר רש ועני. ולרש אין כל חוץ מכבשה אחת. מפיתו תאכל ובחיקו תשכב. והנה העשיר חמד כבשה זאת ולקח אותה מן העני. ויאמר דוד חי ה' כי בן מוות הוא וכו'. ע"כ. ונמצא שדוד עצמו חרץ דינו של העושה כן מבלי לדעת כי בו ידובר. וכן הוא באשר למעשי האדם. שבכל לילה נשמתו עולה למעלה ובמו ידיה כותבת מעשיה ודינה כפי מעשיה. וכיצד תערער לאחר מכן על כתב ידה.

והנה רבינו הגדול הבא"ח פתח בחקירה אחרת על פי מה שפסק מר"ן ז"ל באותו סעיף שאפילו הקפת חנות שאין עליה דין שמיטה עכ"ז אם זקפה עליו למלווה נשמט חוב זה בשביעית כדין כל מלווה או חוב.

וביותר לפי מה שפסק רמ"א שם שמשעה שקבע לו זמן לפרעון הרי זה זקיפה למלווה. והגאון רבי יונתן אייבשיץ באורים ותומים שלו כתב שאינו מוכרח שיכתוב שטר על זה לאמר כו"כ אני חייב

לפלוני. אלא די שיאמר בעל פה שחייב לפלוני. כיע״ש.

וכפי זה יוכל האדם לזקוף את הקפת החנות שמקבל מהקב״ה בזקיפת מלווה. ודי שיאמר לפניו יתברך רבש״ע הריני חייב לך כו״כ מצוות על כל הטובות וההצלחות ומתחייב לפרוע עד זמן פלוני. ונחשב כזקף עליו במלווה שאמר כן בע״פ כסברת האו״ת. וגם קבע זמן לפרעון וכסברת רמ״א. וא״כ לכל הדעות הרי זה מלווה. ולמה לא תשמטנו שביעית. וכפי זה יהיה פטור האדם מכל עונש הן בעוה״ז והן בעוה״ב.

ועל זה בא התנא להזהיר שאם יעלה על דעת האדם לעשות כן, יפסיד יותר. כי הרי לא יאריך לו הקב״ה הפורענות עד הסוף אלא ישלח עליו יסורים קשים קודם שתבוא שנת השמיטה. ולא יחכה עד שישמטו חובותיו. ואפילו יעשה כן האדם בתוך שנת השמיטה ולקראת סופה. הרי שאין שביעית משמטת אלא בסופה. ואפילו אם ישארו רגעים קטנים לשביעית, עדיין יכול הקב״ה לגבות חובו. כי אין לה׳ מעצור להפרע מהאדם בן רגע וכהרף עין.

וזה לשון התנא וכל הרוצה ללוות, כלומר אינו חפץ בהקפת חנות כי אינה משמטת, אלא רוצה בתורת הלוואה כדי שתשמטנו שביעית, יבוא וילוה. ואז הגבאים מחזירים תדיר בכל יום את חובו ע״י יסורים קשים.

ובזה אמרתי לפרש מה שאמרו חז״ל (שבת י״ב ע״ב) על ר׳ ישמעאל בן אלישע שאמר אני אקרא ולא אטה. פעם אחת קרא וביקש להטות. אמר כמה גדולים דברי חכמים שהיו אומרים לא יקרא לאור הנר שמא יטה. רבי נתן אומר קרא והטה וכתב על פנקסו אני ישמעאל בן אלישע קריתי והטיתי נר בשבת לכשיבנה ביהמ״ק אביא חטאת שמינה. ע״כ. יע״ש. וצריך להבין למה כתב. וכי ידע אם יזכה להקריבה. אלא שכתב בשטר על מנת שתשמטנו שביעית. וכמו שביארנו. ועכ״פ עשה כן כדי שיזכור ולא יבוא לעבור על דברי חכמים.

ואמרתי בנפשי לבאר בדרך אחרת בהקדים דברי המדרש (קהלת רבה) עה״כ ויום המוות מיום הוולדו. שיום המוות כבר נודע מיום הוולדו. שכבר בצאתו מרחם אימו נקצבו שנות חייו של אדם. והרי זה כמו שנקבע לו זמן פרעון. וי״ל ששום דבר לא נקבע מראש. וכפי שמצאנו בגמרא (חגיגה ד׳ ע״ב) ויש נספה בלא משפט. והרי שנים אלו נוספו לשנות צדיק שלא היה אמור לחיות רק כו״כ. ונוספו לו שנים על שנותיו. וזה שאמר הכתוב ימים על ימי מלך תוסיף. שביד הקב״ה להוסיף על מה שנקבע.

וכיוצא בזה מצינו בדוד מלך ישראל שמעיקרא לא נקצבו לו חיים כלל. ורק אדה״ר היה מוכן לנדב לו שבעים שנה מימי שנות חייו. ולכן לא חי כי אם תשע מאות ושלושים שנה. ולא אלף שנה. ובכ״ז אמר דע״ה אבוא בגבורות ה׳ אלוקים אזכיר צדקתך לבדך (תהילים פ״א טז׳). שר״ל שהגם שנקבעו לו שבעים שנה, עכ״ז יכול הקב״ה להוסיף לו ימים ושנים מאחר. ועל שבעים שנה חייב להודות לאדה״ר. אבל אם יבוא בגבורות דהיינו שמונים שנה, אין אלו שנים מאדם הראשון או מאחר, כי אם

משנה כג

רבי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר: אִם אֵין תּוֹרָה-אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ, אִם אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ-אֵין תּוֹרָה. אִם אֵין חָכְמָה-אֵין יִרְאָה, אִם אֵין יִרְאָה-אֵין חָכְמָה. אִם אֵין דַּעַת-אֵין בִּינָה, אִם אֵין בִּינָה-אֵין דַּעַת. אִם אֵין קֶמַח-אֵין תּוֹרָה, אִם אֵין תּוֹרָה-אֵין קֶמַח:

מהקב״ה בלבד. ולכן אזכיר צדקתך לבדך. וממילא לפי זה אין קביעת מועד פרעון. כי הכל לפי רוב המעשה ומחשבתו יתברך.

ועמדתי ואתבונן האם אין אנו זוקפים במלווה בכל יום. שכן בתפילותינו אנו אומרים מודים, ולאחר מכן ויהללו ויברכו וכו׳. וכפי זה יש כאן התחייבות לפרוע. ואיננו צריכים לכותבה על השטר. ודי שנאמר זאת בע״פ. וכמו שכתב באורים ותומים. ואם תאמר שאין זה אלא להלל ולברך, ואין כאן מעשה מצווה. ויש להשיב מהכתוב הללו ה׳ מלאכיו גיבורי כח עושי דברו וגו׳. שאם אינם עושים אינם יכולים להלל.

ולברך, הרי בוודאי זאת מצווה. הן דאורייתא והן דרבנן. ושפיר הוי התחייבות לפרוע בכל יום תמיד. בין בכלל ובעשיית המצוות, ובין בברכות. וכפי זה האדם עצמו למרות שזקף עליו במלווה, הרי קבע לעצמו פרעון בכל יום. וא״כ בודאי הגבאים מחזירים בכל יום תדיר ונפרעים מן האדם. שכן חייב את עצמו בזה.

וזה שאמר התנא שנפרעים ממנו בין מדעתו ובין שלא מדעתו. כי רחוק הדבר שיחשוב האדם במה שאומר בתפילתו ונתן רשות לפרוע ממנו בכל יום.

ובזה יובן ג״כ מה שאמר ויש להם על מה שיסמוכו. שבוודאי יאמרו לו הלא אתה מסרת מודעה בכל יום שהנך מתחייב לשלם בכל יום. ולא פעם אחת ביום כי אם שלש פעמים ביום.

והדין דין אמת. שכיוון שמוכן האדם לפרוע בכל יום הרי שהדין דין אמת שיהיו הגבאין נפרעים ממנו בכל יום.

משנה כ״ג

רבי אלעזר בן עזריה אומר וכו׳ אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח.

הנה באורייתא כתיב והכהן הגדול מאחיו וגו׳ (ויקרא כ״א י׳). ואמרו ז״ל ביומא (יח ע״א) ובהוריות (ט ע״ב) ובחולין (קל״ד ע״ב) שיהיה גדול מאחיו בכח בנוי בחכמה ובעושר. אחרים אומרים מניין שאם אין לו שאחיו הכהנים מגדלים אותו. ת״ל והכהן הגדול מאחיו. גדלהו משל אחיו. עכ״ל.

והנה מדין הלשון כל הרוצה להפליג הפלגה שאין למעלה ממנה מציין הפלגה זו או באות ב׳. וכמו היפה בנשים.

הנה אלפי הדל במנשה. או באות מ׳. וכמו כאן הגדול מאחיו. כאשר יעויין בספרי המדקדקים.

אכן כתב המלבי״ם שיותר נכון השימוש באות ב׳ לציין ההפלגה בתכלית. שכן ההפלגה באות מ׳ מראה על יתרון יחסי. וכמו אחיו הקטון יגדל ממנו וגו׳. שר״ל שיגדל ממנו אך לא מאחרים. וכן היה ניתן לדרוש בכאן שיהיה הכהן הגדול ממקצת אחיו. אכן בוודאי שאין זאת כוונת הכתוב. שפשוט הוא דלא ימנו את הפחות שבכהנים לכ״ג. וכל שאינו הפחות ביותר בוודאי הוא גדול מאחיו. דהיינו ממקצת אחיו. אלא בוודאי שהוא הגדול ביותר. א״כ בהכרח מה שנאמר הגדול מאחיו הכוונה שצריך לגדל אותו משל אחיו.

ופשוט שהכח והנוי כיון שהם דברים שאדם נולד איתם בודאי אי אפשר לאחיו הכהנים לגדלו בנוי ובכח. ובהכרח שאחיו הכהנים יכולים לגדל אותו רק בחכמה ובעושר.

אמנם עיני המעיין יראו בעין יעקב שכתב בסדר אחר. שצריך שיהיה גדול בנוי, בכח, בעושר ובחכמה. ונראה שגירסא זאת נכונה יותר. שכך נמצא בתוספתא ביומא (פ״א משנה ה׳). יע״ש. ובאמת שראוי להקדים החכמה לעושר. וכמו שהקשה בבן יהוידע על יומא הנ״ל.

ונראה לענ״ד ליישב שבמכוון שינו לשונם באותה תוספתא ולא הביאוה כצורתה. וכיוונו למאמר מתניתין דידן אם אין קמח אין תורה ואם אין תורה אין קמח. והרי מבואר לפנינו שהעושר המאפשר לקנות קמח הוא יסוד ובסיס לתורה. וע״כ הקדימו בתוספתא עושר לחכמה. ולאידך גיסא אם אין תורה אין קמח. וע״כ העתיקו בתלמודין בשינוי והקדימו החכמה לעושר. לומר שאם אין תורה אין קמח.

ועל הצד הראשון שאם אין קמח אין תורה, י״ל שזאת כוונת חז״ל (במכילתא ובפסיקתא ובילקוט פרשת בשלח) באומרם לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן. ע״כ. כי איך אפשר שיהיה האדם טרוד במזונותיו כל היום ויעסוק בתורתו. אלא ודאי שמי שמזונותיו מזומנים לו בדוחק קשה לו יותר הלימוד מזה שמזונותיו מזומנים.

ובאמת שהעדר המזונות יבטל את האדם מתלמודו. וכמו שאמרו בברכות (כ״ח רע״ב) רב אילא חלש ולא אתא לפירקא דרב יוסף. [שהיה ראש הישיבה בפומבדיתא והיה דורש בשבת קדש קודם תפילת מוסף. ולאחר הדרשה היו הולכים לבית הכנסת ומתפללים תפילת מוסף]. למחר כשבא רצה אביי להניח דעתו של רב יוסף. א״ל לרב למה לא בא כבודו לדרשה. השיב לו רב שהיה חלש ליבי ולא יכולתי. א״ל אביי למה לא טעמת דבר מה. א״ל לא סברת כפי שאמר רב הונא אסור לו לאדם שיטעם כלום קודם שיתפלל תפילת המוספים וכו׳. ע״כ.

ומבואר לפנינו שאפילו מי שיש לו מזון ורק רעב לפי שעה אינו יכול להפנות ליבו לתלמוד תורה. ומכש״כ מי שאין לו מה יאכל שאין לבו פנוי ללימוד כלל. וע״כ אמר התנא אם אין קמח אין תורה. שכיצד ילמד ולבו בל עמו.

וא״ת שמא אין זו מידת כל אדם. פוק חזי מה שאמרו בירושלמי על ר׳ יוחנן שאיבד כיסו ולא היה יודע להשיב לשואלו דבר. א״ל משום שאבדו מעותיך אבד ליבך. א״ל הן. חכמה תלויה בלב והלב תלוי בכיס. כיע״ש בירושלמי.

ואולם הקפיד התנא לומר אם אין קמח אין תורה. ולא אמר אם אין לחם. ולפקו״ד י״ל שחולק על התנא דס״ל שדרך קנין התורה ודרכה הוא פת במלח תאכל וכו׳. כיע״ש. שכן תנא זה בא לומר לנו שאין התורה מתקיימת בתענוגי הגוף. שכל שמענג את גופו מאבד מתורתו. ומ״מ סבור שאכילה כדרך בני אדם צריך. וע״כ אמר שעכ״פ פת במלח תאכל.

אבל תנא דידן סבור שאף זו מהעידונים והתענוגים היא. ודי לו לאדם שיאכל הקמח כמות שהוא. ואע״פ שאין זה דרך אכילה וכדאיתא בברכות שע״כ אינו מברך אלא שהכל נהיה בדברו. ומ״מ מה בכך שהרי יש בזה כדי קיום הגוף. שמה שיש בקמח יש בפת. ואפילו מלח הוא עידון שדי לו לאכול מאכל שאין לו טעם.

זאת ועוד שכמה זמן עובר כדי לעשות מקמח לחם. והלא הבצק צריך לתפוח, ויש לחמם התנור, וללוש, ולהמתין לאפיה ולרדות הפת. וכל זה על חשבון לימודו הוא. וא״כ מה בכך שיאכל אדם קמח במקום פת. והלא מבחינת התזונה אין לו כל הבדל. ולמה לו להתעדן בעידונים. וטוב לו יותר לאכול רק קמח כמות שהוא ולחסוך זמנו ולעסוק בו בתורה.

ובהיותי בזה חמותי ראיתי במדרש שמואל שבמכוון תפס התנא לשון אם אין ״קמח״. כי לא לחינם אלא להעמיס עליו כוונות רבות. וידוע שההגיון והסברא יקרא בלשון חז״ל ״קמח״. וכן מצאנו שעל מי שלא היה נותן דעתו על יושר הסברא וההגיון שאמרו עליו ״לא חש לקמחיה״ [וראה פסחים פ״ד ע״א ויומא מ״ו ע״א]. והכוונה שאינו חושש למה הוא טוחן, אם חיטים אם פסולת. וגם אינו חושש לטיב הקמח שמוציא אם גסה או דקה מן הדקה. ובהשלכה ללומד אמרו כן שאינו חושש אם סברתו נכונה וביושר נאמרה או שמא סברה גסה היא ואינה ראויה. וע״ז אמר התנא אם אין קמח, דהיינו יושר העיון והסברא וההגיון, א״א להגיע לידיעת התורה.

וחזר לומר להיפך אם אין תורה אין קמח. ונראה לקו״ד לתלות במה שאיבעיא להו בסוף הוריות האם סיני עדיף או עוקר הרים עדיף. ומסיק שסיני עדיף שהכל צריכים למארי חיטייא. כיע״ש.

וח״ה בכאן דלאחר שאמר שאם אין הגיון בריא לטחון את השמועות שבידו, א״כ לא יגיע לתכלית התורה, חזר ואמר שאם אין בידו בקיאות במשניות ובברייתות ובשאר ספרים, א״כ לא יועיל לו הגיונו הבהיר ומוחו החריף והצלול. שגם בעל המטחנה צריך חיטין כדי לטוחנן. ובהעדר חיטין לשוא היא המטחנה.

ובא״א יש לפרש ע״ד מה שאמרו (ב״ב ח ע״א) רבי פתח אוצרות תבואה בשנת בצורת. אמר יכנסו בעלי מקרא, בעלי אגדה וכו׳. אבל עם הארץ לא יכנסו וכו׳. יע״ש. ונמצא כפי זה שמי שאין בו תורה אין לו במה להכנס ולהתפרנס.

משנה כד

הוא הָיָה אוֹמֵר: כָּל- שֶׁחָכְמָתוֹ מְרֻבָּה מִמַּעֲשָׂיו, לְמָה הוּא דוֹמֶה, לְאִילָן שֶׁעֲנָפָיו מְרֻבִּין וְשָׁרָשָׁיו מְעָטִין, וְהָרוּחַ בָּאָה וְעוֹקְרָתוֹ וְהוֹפְכָתוֹ עַל פָּנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה יז, ו): "וְהָיָה כִּעַרְעָר בָּעֲרָבָה וְלֹא יִרְאֶה כִּי-יָבוֹא טוֹב, וְשָׁכַן חֲרֵרִים בַּמִּדְבָּר אֶרֶץ מְלֵחָה וְלֹא תֵשֵׁב". אֲבָל כָּל-שֶׁמַּעֲשָׂיו מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ, לְמָה הוּא דוֹמֶה, לְאִילָן שֶׁעֲנָפָיו מְעָטִין וְשָׁרָשָׁיו מְרֻבִּין, וַאֲפִלּוּ כָּל- הָרוּחוֹת שֶׁבָּעוֹלָם בָּאוֹת וְנוֹשְׁבוֹת בּוֹ אֵין מְזִיזִין אוֹתוֹ מִמְּקוֹמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיה יז, ח):

וראיתי שהמהרש"א הקשה ממשנה בגיטין (ס"א ע"א) מפרנסים עניי עכו"ם עם עניי ישראל וכו'. יע"ש. ולא גרע עם הארץ מעני גוי שתיקנו לפרנסו. וע"ש מה שתירץ.

ובאמת שכבר עמד מרן הב"י על הקושיא הנ"ל ותירץ שלא היה די גם לת"ח וגם לע"ה. וע"כ לא יכנסו עמי הארץ. ולפי זה יש חילוק דין אף לעניי עכו"ם. שכן מתחילה בודקים אם יש די לעניי ישראל, ורק לאחר שיוברר זאת יפרנסו עניי עכו"ם בהדי עניי ישראל.

ואני אמרתי בחופזי שכל זה במשמע מלשון המשנה. וע"פ מה שכתב החיד"א בברכ"י בנוסח כתר במוסף של חול בר"ח לעומת בשבת. שבחול אומרים ועמך ישראל. ובשבת אומרים "עם" עמך ישראל. והביא בזה מהתוס' בנדרים בשם המדרש עה"פ מכנף הארץ זמירות שמענו וגו'. שלכל מלאך יש שש כנפיים ובהם אומר שירה כנף ליום. ובשבת אין לו כנף. וצריך להמתין לכנף הארץ דהיינו ישראל שירננו בקדושה זו. וזשה"כ מכנף הארץ וגו'. דהיינו ישראל. ונמצא שבכל יום מלאכים פותחים בקדושה תחילה ועמך ישראל טפלים להם. אבל בשבת "עם" עמך ישראל. שישראל עיקר והמלאכים נגררים אחריהם.

וכפי זה הוא ממש לשון המשנה מפרנסין עניי עכו"ם "עם" עניי ישראל. שמשמעו שתחילה מפרנסין עניי ישראל. ואם יוותר יפרנסו עניי עכו"ם. שעניי ישראל עיקר.

ולפי זה צודקים דברי מר"ן בית יוסף וכמבואר. ולנידו"ד על פי האמור יתכן שבמצב שאין מספיק לת"ח ימצא שמי שאין לו תורה לא יהיה לו גם קמח וכנ"ל.

ולסיום יש להביא דברי החסיד ר' יעב"ץ ור' יונה [וכעין זה כתב רשב"ם ועיין במדרש שמואל] שכתבו שבודאי שאפשר תורה בלא קמח. וכמשה ואליהו. אלא שאין רוב העולם יכול לעמוד בזה. ואעפ"כ צודקים דברי התנא שמי שאין לו תורה, כל הקמח כלומר כל העושר שבידו, אינו שווה לכלום.

"וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל-מַיִם וְעַל-יוּבַל יְשַׁלַּח שָׁרָשָׁיו, וְלֹא יִרְאֶה כִּי-יָבֹא חֹם,
וְהָיָה עָלֵהוּ רַעֲנָן, וּבִשְׁנַת בַּצֹּרֶת לֹא יִדְאָג, וְלֹא יָמִישׁ מֵעֲשׂוֹת פֶּרִי":

משנה כה

רבי אֶלְעָזָר בֶּן חִסְמָא אוֹמֵר: קִנִּין וּפִתְחֵי נִדָּה הֵן הֵן גּוּפֵי הֲלָכוֹת, תְּקוּפוֹת
וְגִימַטְרִיָּאוֹת-פַּרְפְּרָאוֹת לַחָכְמָה:

פרק רביעי

משנה א

בֶּן זוֹמָא אוֹמֵר: אֵיזֶהוּ חָכָם, הַלּוֹמֵד מִכָּל-אָדָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קיט, צט): "מִכָּל-מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי, כִּי עֵדְוֹתֶיךָ שִׂיחָה לִי". אֵיזֶהוּ גִבּוֹר, הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי טז, לב): "טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר, וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר". אֵיזֶהוּ עָשִׁיר, הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קכח, ב): "יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל, אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ". "אַשְׁרֶיךָ"-בָּעוֹלָם הַזֶּה, "וְטוֹב לָךְ"-לָעוֹלָם הַבָּא. אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד, הַמְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל-א ב, ל): "כִּי-מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד וּבֹזַי יֵקָלּוּ":

משנה ב

בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר: הֱוֵי רָץ לְמִצְוָה קַלָּה, וּבוֹרֵחַ מִן הָעֲבֵרָה, שֶׁמִּצְוָה גּוֹרֶרֶת מִצְוָה, וַעֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה. שֶׂשְׂכַר מִצְוָה-מִצְוָה, וּשְׂכַר עֲבֵרָה-עֲבֵרָה:

משנה ג

הוּא הָיָה אוֹמֵר: אַל תְּהִי בָז לְכָל-אָדָם, וְאַל תְּהִי מַפְלִיג לְכָל- דָּבָר, שֶׁאֵין לְךָ אָדָם שֶׁאֵין לוֹ שָׁעָה, וְאֵין לְךָ דָּבָר שֶׁאֵין לוֹ מָקוֹם:

משנה ד

רִבִּי לְוִיטָס אִישׁ יַבְנֶה אוֹמֵר: מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ בִּפְנֵי כָל-הָאָדָם, שֶׁתִּקְוַת אֱנוֹשׁ רִמָּה.

משנה ה

רִבִּי יוֹחָנָן בֶּן בְּרוֹקָא אוֹמֵר: כָּל-הַמְחַלֵּל שֵׁם שָׁמַיִם בַּסֵּתֶר, נִפְרָעִין מִמֶּנּוּ בַּגָּלוּי, אֶחָד שׁוֹגֵג וְאֶחָד מֵזִיד בְּחִלּוּל הַשֵּׁם:

משנה ה'

רבי יוחנן בן ברוקא אומר כל המחלל שם שמים בסתר וכו'.

מי הוא ר"י בן ברוקה. חברו של רבי חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר (בן) אלעזר בן חסמא. וכדתנו רבנן מעשה

בפקיעין וכו׳. ומי הוא ר״א בן חסמא מבואר בהוריות (י׳ ע״א) שידע לשער כמה טיפות יש בים. והיה עני מרוד. בלא לחם לאכול ובלא בגד ללבוש. ע״ש.

וקשה לכאורה מה הוא לשון ״כל״ המחלל. שדי שיאמר המחלל. וראיתי בספר מנחת שי על אבות שיצא לדון בזה. וכתב שאם היה התנא אומר רק המחלל שם שמיים בסתר וכו׳, הייתי אומר שדווקא המחלל בסתר הוא שנפרעים ממנו בגלוי. אבל אם חילל שם שמיים בגלוי אין נפרעים ממנו בגלוי. לכן אומר התנא לשון ״כל״ שהוא לשון ריבוי. לומר שבכל אופן בין בסתר ובין בגלוי, נפרעים ממנו בגלוי. משום שחילול השם היא עבירה גדולה ותמיד נותנים לו עונש חמור על עבירה זאת.

וכל הרואה יתמה על גיבוב דברים בזה. שיצא כאילו ליישב מילת ״כל״ ולא יישב כלום. שהלא שורת הדין נותנת שכשחילל השם בגלוי יהיה עונשו בגלוי. ולא בא התנא להקל עליו. אלא להחמיר על המחלל בסתר. ועדיין קשה לשון ״כל״.

ונראה לומר על פי מה שאמרו בקידושין (מ ע״א) אמר רבי עלאי הזקן אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו, ילך למקום שאין מכירין אותו, וילבש שחורים ויתכסה שחורים ויעשה כמו שלבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא. איני והתניא כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם. מה היא. רבה אומר זה המסתכל בקשת. רב יוסף אומר זה העובר עבירה בסתר. לא קשיא הא דמצי כייף ליצריה, והא דלא מצי כייף ליצריה. ע״כ.

וכתב רבינו חננאל שח״ו לומר שבא להתיר לו לעבור עבירה. אלא שע״י לבישת שחורים ועטיפת שחורים יכנע לבו ויסור מהעבירה. ע״ש. ואם אינו יכול לסור מהעבירה, שאינו יכול לכוף יצרו, משמע מדברי הגמרא שאינו בכלל נוח לו שלא נברא. ועל זה משמיע לנו התנא שאף הוא בכלל מחלל שם שמיים. כיון שעבר עבירה בסתר. וכן נראה מדברי התוספות בקידושין הנ״ל שכתבו כן בשם ר״ח. שלא הותר לו לעשת עבירה אלא כך אמר ר׳ עלאי יגיעת דרכים והאכסנאות ולבישת שחורים משברים יצר הרע ומונעים אדם מן העבירה.

ובאמת שהתוספות במו״ק (י״ז ע״א ד״ה ויעשה וכו׳) כתבו שלא משמע כדברי ר״ח. שכן מבואר במו״ק הנ״ל מעשה בתלמיד אחד ההוא צורבא מרבנן דהוו סנו שומעניה. [היתה שמועתו רעה. וראה בעיון יעקב שלפירוש התוס׳ משמע שטענו עליו בזנות. ולדעת הרא״ש היה קורא בספרי מינות ושותה בכל מיני זמר וחבריו מתביישים ממנו. ע״ש. וע״ע טור ושו״ע יו״ד סי׳ של״ד]. אמר רב יהודה היכי ליעביד. לשמתיה - צריכי ליה רבנן. לא לשמתיה - קא מיתחיל שמא דשמיא. [מה נעשה ננדה אותו - רבנן צריכים לו. לא ננדה אותו - נמצא שם שמים מתחלל]. אמר ליה לרבה בר בר חנה מידי שמיע לך בהא. אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב (מלאכי ב׳) כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה׳ צבאות הוא. אם דומה הרב למלאך ה׳, יבקשו תורה מפיו. ואם לאו אל יבקשו תורה מפיו. שמתיה רב יהודה. לסוף איחלש רב יהודה.

[חלה רב יהודה]. אתו רבנן לשיולי ביה, ואתא איהו נמי בהדייהו. [באו רבנן לשאול בשלומו, ובא אותו תלמיד ביניהם]. כד חזייה רב יהודה חייך. אמר ליה לא מסתייך דשמתיה להההוא גברא אלא אחוכי נמי חייך בי [כשראה התלמיד את רב יהודה התחיל מחייך. א״ל רב יהודה לא מספיק שנדיתי אותו גם צוחק עלי]. אמר ליה לאו בדידך מחייכנא אלא דכי אזלינא להההוא עלמא בדיחא דעתאי דאפילו לגברא כוותך לא חניפי ליה. [א״ל לא עליך אני מחייך אלא שכשאבוא לעוה״ב אהיה שמח שאפילו לאדם גדול כמוך לא החנפתי]. נח נפשיה דרב יהודה. אתא לבי מדרשא אמר להו שרו לי. אמרו ליה רבנן גברא דחשיב כרב יהודה ליכא הכא דלישרי לך. אלא זיל לגביה דרבי יהודה נשיאה דלישרי לך. [נפטר רב יהודה ובא אותו תלמיד אל ביהמ״ד שיתירו לו הנידוי. א״ל אין כאן אדם גדול כמו רב יהודה שיתיר לך הנידוי. אלא לך אל רבי יהודה הנשיא שיתיר לך]. אזל לקמיה. אמר ליה לרבי אמי פוק עיין בדיניה. אי מיבעי למישרא ליה שרי ליה. [הלך אליו. אמר רבי לרב אמי עיין בדינו. אם יש להתיר לו תתיר לו]. עיין רבי אמי בדיניה, סבר למישרא ליה. עמד רבי שמואל בר נחמני על רגליו ואמר ומה שפחה של בית רבי לא נהגו חכמים קלות ראש בנידויה שלש שנים, יהודה חבירינו על אחת כמה וכמה. [ששפחתו של רבי ראתה אדם מכה את בנו הגדול ונדתה אותו ולא התירו לו שלוש שנים. וכמבואר בהמשך הסוגיא. ע״ש]. אמר רבי זירא מאי דקמן דאתא האידנא האי סבא בבי מדרשא. דהא כמה שני לא אתא. שמע מינה לא מיבעי למישרא ליה. לא שרא ליה. [אמרו כיוון ששמואל לא בא אלינו לביהמ״ד זמן רב, ודוקא היום בא משמע שאין להתיר לו]. נפק כי קא בכי ואזיל, אתא זיבורא וטרקיה אאמתיה ושכיב. [יצא אותו תלמיד בוכה מביהמ״ד באה דבורה ועקצה אותו באמה. (ומכאן נראה כדברי התוס׳ שחשוד בזנות היה. ויש ליישב)]. עיילוהו למערתא דחסידי ולא קיבלוהו, עיילוהו למערתא דדייני וקיבלוהו. [הביאוהו לקבורה במערה שקבורים שם חסידים ולא קיבלוהו לקבורה שם. הביאוהו למערה שדיינים קבורים וקיבלוהו לקבורה]. מאי טעמא, דעבד כרבי אילעאי. דתניא רבי אילעאי אומר אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו, וילבש שחורים ויתעטף שחורים, ויעשה מה שלבו חפץ, ואל יחלל שם שמים בפרהסיא. ע״כ.

וכפי זה מוכח לפנינו שר׳ אלעאי כשאמר דבריו להיתר גמור אמרם. שכן הדין. שאם לא כן לא היו מקבלים אותו דיינים מתים לקבורה במחיצתם. וכיוון שעשה עבירה בסתר, שלא יכל לכוף את יצרו, לא שייך לומר שמחלל את השם. ויתרה מזאת ראיתי בספר ספר אור זרוע ח״א אלפא ביתא (סי׳ מד) בשם רש״י דייני, ראשי ב״ד. וחסידי מעיילו מנייהו. וראשי ב״ד צדיקי נינהו, ואפ״ה קבלוהו. אלמא דצדיק הוה אבל לא צדיק גמור. ע״כ.

וראיתי בבן יהוידע (מו״ק י״ז) שכתב בשם רב האי גאון שכל איש ישראל בתוככי לבו אינו חפץ לעשות עבירה אלא לברוח ממנה. ויצה״ר אונסו להתאוות אליה ולעשותה. ולכן יש תקווה כשיגלה למקום אחר ישבר לבו ושם יתגבר על יצרו. כיע״ש. [וכעין זה משמע בתוס׳ חגיגה ט״ז ע״א ד״ה ויעשה וכו׳. ע״ש].

ואני אוסיף נופך שלשון חפץ יאמר על דבר טוב. ועל דבר רע יאמר חשק. וכמו שהכריחו המפרשים בזה. ולכן דקדק לומר ר׳ אלעאי שיעשה מה שלבו חפץ. דהינו הטוב שבלבו. ולא אמר מה שלבו חושק. דהיינו הרע. ואם תאמר שכפי זה מה מקשים על דברי ר׳ אלעאי שהעובר עבירה בסתר נוח לו שלא נברא. שזה עונשו חמור. שנראה שירא יותר מבני אדם מאשר מהשם יתברך. ולכן אינו עושה עבירה בגלוי. אבל בסתר לא אכפת לו. והלא הקב״ה מלוא כל הארץ כבודו ורואהו אפילו בחדרי חדרים. יש לומר שכיוון שאינו יכול לכוף יצרו, עדיף שיעשה בסתר שאין בזה חילול השם. עכ״ד. ע״ש.

ואולם קשה על תירוצו זה ממשנתינו שכיוון שאמר ר״ח בן ברוקא כל המחלל שם שמים בסתר וכו׳, הרי השווה העושה בסתר לעושה בגלוי. הרי שיש חילול שם שמיים גם אם עובר בסתר.

ובאמת שכבר עמדו המפרשים על קושי זה. וכי יש חילול השם בסתר. והלא אין אדם רואהו. ותינח שנח לו שלא נברא משום שמכבד הבריות יתר ממה שירא מהשם יתברך. אבל חילול השם מניין שיש גם בסתר.

וזה יצא תחילה ספר מחזור ויטרי (סי׳ תכ״ז) מחלל שם שמים בסתר. שעבר עבירה בסתר שאילו היתה גלוייה לעולם היה בה חילול השם. כגון שזה העובר עבירה הוא תלמיד חכם והבריות למידין ממנו. עכ״ל. שאז אפילו עבר בסתר נחשב כגלוי. וכ״כ בשם ר׳ אפריים.

ומיהו בתוספות יו״ט כתב שכ״ז דוחק. שלא מצאנו חילול השם בסתר. כי אם בגלוי. והרע״ב בפרק ח׳ דיומא כתב היכי דמי חילול השם. כל שחוטא ומחטיא. ע״כ. ובספר בית אהרן על אבות כתב שעכ״פ מקצתם בסתר. ע״ש. ואפשר לומר דהיינו האי דמחזור ויטרי. שת״ח לומדים ממנו. אך בעיני נראה שעדיפא מיניה. שבאמת לא רק מת״ח לומדים אנשים ממנו. אלא מכל אדם חשוב. ולא עוד אלא גם מהפשוטים. שאין אדם, ואפילו פשוט, שלא לומדים ממנו. וכמו שכתב רש״י (שבת ס״ג) עם הארץ חסיד אל תגור בשכונתו משום שאין חסידותו שלימה ויבוא להטעות אותך. ע״ש. וכש״כ מורה ותלמיד או אב ובן. ואח גדול כלפי אחיו הקטן. וכן עזה״ד.

וכפי זה מצאנו פירוש לפתיחת המשנה ״כל״ המחלל וכו׳. דהיינו ממש כל אדם. ולא ת״ח בלבד. אלא כל איש ואיש. אכן עיקר הדיון אם יש חילול ש״ש בסתר. והיכי משכחת לה.

וכבר כתב בתויו״ט הנ״ל בשם ספר דרך חיים שבסתר לאו דווקא. אלא שמועטים רואים. או כגון עשרה ת״ח שפרש אחד מהם לעשות איסור ואין ידוע מי הוא. ע״כ. ובכל אלו צריך לומר שאחרים רואים. שאל״כ ודאי כל העשרה יודעים מי פרש מביניהם. וכל איסור שנעשה בצירוף עוד אחד כבר אינו בסתר. וכגון עריות וכיוצא בזה שאינו נעשה ביחיד. ולא מצאת אלא כעין האוכל איסור שאכלו בינו לבין עצמו. ואין איש רואהו. ואין בזה חילול השם כיוון שאין איש רואהו. ע״כ. ע״ש.

ולכאורה יש מקום לפרש על פי המבואר בקידושין (ס״ו ע״א) מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר

וכיבש שם ששים כרכים. ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה. וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש, אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו. והעלו מלוחים על שולחנות של זהב ואכלו. והיה שם אחד איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו. ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך ינאי המלך, לבם של פרושים עליך. ומה אעשה. הקם להם בציץ שבין עיניך. הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידיה שמו. ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך ינאי המלך, רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן. שהיו אומרים אמו נשבית במודיעים, ויבוקש הדבר ולא נמצא. ויבדלו חכמי ישראל בזעם. ואמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך ינאי המלך, הדיוט שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול כך הוא דינך. ומה אעשה. אם אתה שומע לעצתי רומסם. ותורה מה תהא עליה. הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד. אמר רב נחמן בר יצחק מיד נזרקה בו אפיקורסות. דהוה ליה למימר תינח תורה שבכתב, תורה שבעל פה מאי. מיד ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה, ויהרגו כל חכמי ישראל. והיה העולם משתומם. עד שבא שמעון בן שטח והחזיר את התורה ליושנה. עכ"ל.

ופרש"י שם ינאי המלך - מן הכהנים של חשמונאים הוה. מלוחים - ירקות הם ושמן קקולי בלשון ארמי כמו הקוטפים מלוח עלי שיח (איוב ל'). כשהיו עסוקים - בבנין בית שני שבאו מן הגולה והיו עניים והיו מוציאין הוצאות במלאכה. אף אנו נאכל מלוחין - להיות זכר לעוני אבותינו ולהודות לפני הקדוש ב"ה שהצליחנו והעשירנו. לבן של פרושים עליך - שונאיך הם ואין שמחים בהצלחתך. ומה אעשה - לידע שכן הוא. הקם להם בציץ שבין עיניך - תן ציץ הקדש על מצחך ויעמדו על רגליהם לפי שהשם כתוב בו והם יגלו את לבם. ואע"ג דלאו שעת עבודה כדאמר בפ"ב (לעיל נ"ד) בגדי כהונה ניתנו ליהנות בהם. שהיו אומרים אמו נשבית מן המודיעים - לכך מיחו בו שהיו הפרושים אומרים עליו אמו נשבית במודיעים, כרך של בית חשמונאי היה. ושבויה פסולה לכהונה ונשאה אביו ונמצא חלל. ויבדלו חכמי ישראל בזעם - שכעס המלך עליהם. כך הוא דינו - לסבול חרפתו. וכך הוא דינך - בתמיה שלא תנקם מהם. רומסם - הרגם. מה תהא עליה - שמא תשתכח. אמר ליה הרי ס"ת כרוכה ומונחת בתוכה המצות ולא ישתכחו. ותוצץ הרעה - לשון ויצץ ציץ ויגמול שקדים (במדבר י"ז), ל"א בערה לשון נוצצים (יחזקאל א'). כניצוץ המבעיר גחלת. שמעון בן שטח - אחי אשתו היה והחביאתו. עכ"ל רש"י.

ובשעת מותו מבואר בסוטה (כ"ב ע"ב) אמר לה ינאי מלכא לדביתיה אל תתיראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין. אלא מן הצבועין שדומין לפרושין. שמעשיהן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס. עכ"ל. כלומר שאפילו מן השונאים אותו, וכפי שאמרו בקידושין שלבם של פרושים עליו, וכפי שפרש"י שם, אין לה לירא. אלא מאלו שאין מראיתם כתולדותם אלא צבועין מבחוץ ואין תוכן כברם. והרי זה מחלל שם שמיים בסתר. שמראה לרעהו אהבה ואינו אלא מבקש רעתו בסתר.

וכיוצא בזה ראיתי לרי״א [הובא במדרש שמואל על אבות] שכתב שמשום זה נצמד מאמר ר״י בן ברוקא למאמר ר׳ לויטס. שכך אמר ר׳ לויטס מאוד מאוד הוי שפל רוח וכו׳. שיש אשר יתפסו מדה זו כלפי חוץ. ואינו אלא זיוף ותחבולה לרמות בם בני אדם. וקים להו לרבנן שזה ממחללי שם שמיים הוא. ע״כ. והיינו מחלל שם שמיים בסתר. שכלפי חוץ שפל רוח ועניו הוא.

וראיתי במדרש שמואל בשם הריטב״א שלכן הסמיך התנא דברי ר׳ לויטס להיות מאוד מאוד שפל רוח וכו׳. למאמר ר״י בן ברוקא. שלעיתים יעליבו ת״ח וירצה להעביר על מדותיו מצד דברי ר׳ לויטס להיות שפל רוח. ואינו כן אלא בזה מחלל את השם. שכבוד תורה מתבזה. ולא נאמרו דברי ר׳ לויטס אלא במקום שאין חילול השם. וביזוי ת״ח חילול השם הוא. ע״כ. ונראה מדבריו שאפילו פגע בו בסתר ובינו לבין עצמו, אינו רשאי להעביר על מידותיו.

אכן באמת מצאנו בתורה שיש חילול השם בסתר. וכפי שנאמר בשבועת שקר (ויקרא י״ט י״ב) ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם א-לוקיך וגו׳. והרי שבועה זאת אין איש יודע אם אמת היא אם שקר. מלבד הקב״ה. וכתב הרשב״ץ בספר מגן אבות (פרק ד׳ משנה ה׳) שאין חילול השם גדול מזה. שהוא גונב ממונו של חבירו בשם הנכבד והנורא. ע״כ. והביא ראייה לדברי ר״י בן ברוקה שכל המחלל שם שמיים בסתר נפרעים ממנו בגלוי מקרא שנאמר תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל (משלי כ״ו כ״ו). [תכסה - ת׳ בחיריק כ׳ בפתח ס׳ בסגול. שנאה במשאון - מ׳ פתוחה ש׳ קמוצה. תגלה - ת׳ בחיריק ג׳ קמוצה ל׳ סגולה]. ופרש״י תכסה שנאה - העושה מעשיו במחשך ומכסה במשאון שהוא חושך (ס״א שואת חשך) את הדבר השנאוי להקב״ה, סוף שהקב״ה מגלה רעתו בקהל. שיכירו בו שהוא רשע. עכ״ל.

ומצאנו לחז״ל שעל סמך פסוק זה הביאו דברים רבים אשר נעשים בסתר ונפרעים מן האדם בגלוי. וכמו שאמרו לגבי סוטה (סוטה ט׳ ע״א) היא עשתה בסתר, המקום פירסמה בגלוי. שנאמר (משלי כ״ו) תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל. ע״ש. וכן דרשו במדרש תהילים (מזמור נ״ב) מהכתוב הנ״ל תני ר׳ חייא מפרסמין את החנפים מפני חילול השם. והרי החנפנים בסתר עושים שאין אתה יודע תוכו של אדם. ע״כ. וכן פירש רי״א לגבי בעלי גאוה. שאין אתה יודע מה בתוכו של אדם. ולכן הסמיך מאמר ר׳ לויטס מאוד מאוד הוי שפל רוח לדברי ר״י בן ברוקה כל המחלל שם שמיים בסתר כו׳. לומר לך שיש אשר מבחוץ שפל יראה אך בתוכו לובש בגדו של הקב״ה ומתגאה על כל נברא.

וחקשה בספר ברוך שאמר למה אם יש כ״כ הרבה דברים אשר מבואר היטב שנפרעים מהאדם בגלוי, למה תפס ר״י בן ברוקה לשון המחלל שם שמיים.

ונראה לתרץ בפשיטות שבאמת יש חילול שם שמיים בסתר. אך אין זה החילול שרגילים אליו. שזה בודאי צריך שיהיה בפני אחרים. וכמו שכתב התוי״ט ואחרים עמו.

אבל יש מושג אחר של חילול השם. וכמו שכתב המגיד מקאז׳ניץ בספר עבודת ישראל. כי איך יתכן חילול השם בסתר. אלא שהקב״ה מלוא כל הארץ כבודו. ואין

מקום פנוי ממנו. והנה זה החוטא אם יחשוב כך, לא יחטא. אלא ודאי שחושב שבכ״ז יוכל להסתתר מעיני ה׳ יתברך. וכאילו אומר שהמקום אשר בו הוא נמצא לעשות חטאיו, ריק ממציאות הבורא, כביכול. וזה לשון ״מחלל״ שעושה חלל ומקום ריק מהשגחת הבורא. וזה ודאי אפשר אפילו בסתר. וכעין זה כתב גם מהר״ח מוולאזי׳ן בספר רוח חיים בשם הזהר, שכשאדם עושה עבירה הקב״ה מסלק שכינתו מאותו מקום. ונשאר כביכול חלל. ע״ש. וכ״כ בנו מהר״י ואלאזי׳ן בספר מילי דאבות. ע״ש.

וכפי זה כל אלו שהזכרנו לעיל, החנפן והצבוע והמתגאה והמשקר, כל אלו בסתר יעשו. כי מי יודע מה בלבו של חברו. חוץ מהקב״ה שהוא בוחן כליות ולב. ויראה ללבב. וכנגדם אמרו בסוטה (מ״ב ע״א) א״ר ירמיה בר אבא ארבע כיתות אין מקבלות פני שכינה. כת ליצים, וכת חניפים, וכת שקרים, וכת מספרי לשון הרע. כת ליצים, דכתיב (הושע ז׳) משך ידו את לוצצים. כת חניפים, דכתיב (איוב י״ג) כי לא לפניו חנף יבא. כת שקרים, דכתיב (תהלים ק״א) דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. כת מספרי לשון הרע, דכתיב (תהלים ה׳) כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע. צדיק אתה ה׳ לא יגור במגורך רע. ע״כ.

ולגבי המתגאים נאמר (תהלים ק״א) גבה עינים ורחב לבב אתו לא אוכל. ואתו כתיב חסר. אע״פי דקרינן אותו. וכמו שאמרו בסוטה (ה ע״א) כל אדם שיש בו גסות הרוח אמר הקב״ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם. שנאמר גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל. אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל. ע״כ. וכל אלו מחללים שם שמיים בסתר. שעושים כביכול חלל. וכמבואר.

נשאר לפנינו להבין למה נפרעים ממנו בגלוי. ומה זה נפרעים ממנו בגלוי. שאם ענינו הוא שיסורים באים עליו, אדרבה, יאמרו בני אדם הכיצד זה שפל הרוח והעניו מדוכא בייסורים כ״כ. אלא הכוונה שהקב״ה נפרע ממנו בזה שמגלה חרפתו של אותו אדם. וכמו בסוטה, שאין הבעל יודע מה עשתה או לא עשתה. ונאמר ועבר עליו רוח קנאה וקינא את אשתו וגו׳. והלא עד כה לא עבר עליו שום רוח. ומה יום מיומיים. אלא שהקב״ה מגלגל הדברים עד שנודע לכל שזה האיש מחלל שם שמיים בסתר הוא. ולולא דמסתפינא הייתי גורס במשנה כל המחלל שם שמיים בסתר נפרעים ממנו בגילוי.

ודע שעניין חילול השם הכל לפי ערכו של האדם וכמו שאמרו ביומא (פ״ו ע״א) היכי דמי חילול השם. אמר רב כגון אנא. אי שקילנא בישרא מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר. [לא יהיבנא דמי לאלתר - וכשאני מאחר לפרוע הוא אומר שאני גזלן. ולמד ממני להיות מזלזל בגזל. רש״י]. אביי כדשקיל בישרא מתרי שותפי יהיב זוזא להאי וזוזא להאי. והדר מקרב להו גבי הדדי, ועביד חושבנא. [יהיב זוזא להאי וזוזא להאי - דשמא לא ידע חבירו שנתתיו לו, ויש כאן חילול השם. ועביד חושבנא - וחוזרין ונותנין לו בשר כנגד מה שנטלו. רש״י]. רבי יוחנן אמר כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין. [כגון אנא דמסגינא וכו׳ - ואין הכל יודעין שנחלשתי בגרסתי, ולמדין הימני להיבטל מתלמוד תורה. רש״י]. וכ״כ הר״י אלאשקאר בספר מרכבת המשנה. ע״ש.

משנה ו

רבי יְשְׁמָעֵאל אוֹמֵר: הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לְלַמֵּד, מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד. וְהַלּוֹמֵד עַל מְנָת לַעֲשׂוֹת, מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד, לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת.

משנה ז

רבי צָדוֹק אוֹמֵר: אַל תַּעֲשֵׂם עֲטָרָה לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶם, וְלֹא קָרְדֹּם לַחְתֹּךְ בָּהֶם. וְכֵן הָיָה הִלֵּל אוֹמֵר: וּדְאִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתָגָא חֲלַף. הָא לָמַדְתָּ: כָּל- הַנֶּהֱנֶה מִדִּבְרֵי תוֹרָה, נוֹטֵל חַיָּיו מִן הָעוֹלָם:

משנה ז׳

רבי צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם וכו׳.

רבי צדוק היה בזמן הבית. וכמו שמצאנו ביומא (כ״ג ע״א) תנו רבנן מעשה בשני כהנים שהיו שניהן שוין ורצין ועולין בכבש. קדם אחד מהן לתוך ארבע אמות של חבירו נטל סכין ותקע לו בלבו. עמד רבי צדוק על מעלות האולם [על מעלות האולם בהר הבית. אולמות הרבה בנה שם הורדוס. כמו שכתוב בספר יוסף בן גוריון]. ואמר אחינו בית ישראל שמעו. הרי הוא אומר (דברים כ״א) כי ימצא חלל באדמה ויצאו זקניך ושופטיך וגו׳. אנו על מי להביא עגלה ערופה. על העיר או על העזרות. [על מי להביא - משל מי תילקח. מן היושבים בעיר או מן הכהנים שומרי עזרה]. געו כל העם בבכיה. בא אביו של תינוק ומצאו כשהוא מפרפר. אמר הרי הוא כפרתכם. ועדיין בני מפרפר ולא נטמאה סכין. ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים. ע״כ.

וחיה גם בזמן החורבן. וכמו שמצאנו בגיטין (נ״ו ע״א) שביקש רבי יוחנן מאספסיאנוס תן לי יבנה וחכמיה ושושלתא דרבן גמליאל ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק. [תן לי יבנה - שלא תחריבנה ולא תהרוג חכמיה. ושושילתא דרבן גמליאל - משפחת הנשיא שלא תהרגם. שלא תכלה שולטנות בית דוד. ואסוותא - רופאים תן לי מאנשיך שירפאו את רבי צדוק שלא היה יכול לבלוע אוכל לפי שנתקצרו מעיו בתעניותיו. רש״י]. ע״כ.

וגודל חסידותו מבוארת בקידושין (מ׳ ע״א) ר׳ צדוק תבעתיה ההיא מטרוניתא. אמר לה חלש לי ליבאי ולא מצינא. איכא מידי למיכל. אמרה ליה איכא דבר טמא. אמר לה מאי נפקא מינה. דעביד הא אכול הא. שגרת תנורא קא מנחא ליה. סליק ויתיב בגויה. אמרה ליה מאי האי. אמר לה דעביד הא נפיל בהא. אמרה ליה אי ידעי כולי האי לא צערתיך. ע״כ.

ובקידושין (ל״ב ע״ב) מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי צדוק שהיו מסובין בבית המשתה של בנו של רבן גמליאל. והיה רבן גמליאל עומד ומשקה עליהם. נתן הכוס לר׳ אליעזר ולא נטלו.

נתנו לר׳ יהושע וקיבלו. אמר לו רבי אליעזר מה זה יהושע. אנו יושבין ורבן גמליאל עומד ומשקה עלינו. אמר ליה מצינו גדול ממנו ששמש. אברהם גדול הדור היה. וכתוב בו (בראשית י״ח) והוא עומד עליהם. ושמא תאמרו כמלאכי השרת נדמו לו. לא נדמו לו אלא לערביים. ואנו לא יהא רבן גמליאל ברבי עומד ומשקה עלינו. אמר להם רבי צדוק, עד מתי אתם מניחים כבודו של מקום ואתם עוסקים בכבוד הבריות. הקב״ה משיב רוחות ומעלה נשיאים ומוריד מטר ומצמיח אדמה ועורך שולחן לפני כל אחד ואחד ואנו לא יהא רבן גמליאל ברבי עומד ומשקה עלינו. ע״כ.

וקרוב למאמר זה של ר׳ צדוק מצאנו בנדרים (ס״ב ע״א) רבי אליעזר בר ר׳ צדוק אומר עשה דברים לשם פעלם ודבר בהם לשמם. אל תעשם עטרה להתגדל בהם. ואל תעשם קורדום להיות עודר בו. וקל וחומר. ומה בלשצר שלא נשתמש אלא בכלי קדש שנעשו כלי חול, נעקר מן העולם. המשתמש בכתרה של תורה, על אחת כמה וכמה. ע״כ.

ויש להבין למה תפס התנא לשון עטרה ולשון קרדום. וראיתי בבן יהוידע שביאר ע״ד הדרוש שבתורה יש חמישה ספרים, ושבעים פנים [ראה זהר בראשית מ״ב ע״ב]. וביחד ע״ה. וצריך לשמור עליהם מכל משמר. שבתורה כתוב שמור לך את אשר אנוכי מצוך היום (שמות ל״ד י״א). ושמור בתרגום הוא ״טר״. ולכן תיתן ט״ר בתוך ע״ה. ותמצא עטרה. [והיינו תעשה אותה עטרה. רק לא להתגדל בה].

וקרדום, משום שהתורה מתייחסת לדרום. וכמו שאמרו ז״ל (בתרא כ״ה ע״ב) הרוצה שיחכים ידרים. כיע״ש. והתורה נקראת סם. וכמו שדרשו (יומא ע״ב ע״ב) אשר שם משה. זכה נעשית לו סם חיים. ע״כ. וס״ם בגמט׳ מאה. דהיינו ק׳. וכשתיתן ק׳ לפני אותיות דרום. תמצא קרדום. ודפח״ח.

ובמדרש שמואל ביאר שלעיתים יעשה האדם התורה עטרה ע״י זה שמשבחה תדיר באזני הבריות. אך אין כוונתו לשבח התורה עצמה. אלא שע״י שבח התורה ישבחוהו בני אדם ויכבדוהו. ועל זה הזהיר שלא יעשה אותה עטרה לגדל עצמו על ידה. וראיתי במנהגי מהרי״ל (ליקוטים ד״ה ל״ה) איתמר רבי מכבד עשירים היה (עירובין פ״ו ע״א). אמר ששמע ממהר״מ סג״ל דר״ל מתוך שרבי עצמו היה עשיר מופלג לכך הרגיל את עצמו לכבד העשירים כדי להתלמד העם. שהם ג״כ יכבדוהו בשביל עושרו ולא בשביל תורתו. שלא רצה לישתמש בכתרה של תורה ליטול עטרה להתגדל בה. וכן מצינו בר׳ עקיבא. ע״כ.

וקרדום שחותכים בו עצים. והזהיר שאם יחרפהו ויגדפהו מאן דהו לא יבקש לחותכו ולהזיק לו ושיענש ע״י תורתו. שכל המבזה ת״ח נענש. שאם יעשה כן נמצא עושה התורה קרדום לחתוך את זולתו.

ועוד ביאר שם שעטרה קראה ע״ד מה שאמרו ז״ל (ברכות יז ע״א) מרגלא בפומיה דרב לא כעולם הזה העולם הבא. העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה, ולא פריה ורביה ולא משא ומתן, ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות. אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה

ע״כ. ונמצא שכל תורתו היא על מנת לקבל פרס לעוה״ב. שתהיה תורתו עטרה לראשו ויתגדל בה. וכנגד פרס שמבקש בעוה״ז אמר שלא יעשה אותה קרדום לחפור בה ולהתפרנס ממנה. והטעם מבואר בדברי הלל שכל המשתמש בהן חלף. ופירש בשם החסיד שהוא לשון חילופין. דהיינו שע״י שנהנה מדברי תורה בעוה״ז מחליף שכרו של עוה״ב באותה הנאה.

והנה הגרי״ח זלה״ה בספר חסדי אבות הגדיל להקשות על לשון התנא עטרה וקרדום. שעניין עטרה להתגדל בה מובן. אבל מה עניין קרדום לחפור בו. שאם הכוונה שבשל תורתו רוצה להנות מן הבריות ולקבל מהם ממון. הרי זה כבר בכלל עטרה להתגדל בה. שכל לשון גדולה הוא על ממון. וכמו שדרשו (יומא י״ח) עה״כ והכהן הגדול מאחיו וגו׳. מניין שאם אין לו אחיו הכהנים מגדלים אותו. שנאמר הגדול מאחיו, גדלהו משל אחיו. ע״ש.

ועוד קשה שהקרדום הוא על מנת לסתור. והנהנה מתורתו אינו סותר דבר. ואדרבה מצווה עושה עם הנותן לו ממון. וכמו שאמרו ז״ל ויקרא רבה (פרשה ל״ד ח׳) תני ר׳ יהושע יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עם בעל הבית. שכן רות אומרת לנעמי (רות ב׳) שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז. אשר עשה עמי אין כתיב כאן אלא אשר עשיתי עמו. אמרה לה הרבה פעולות וטובות עשיתי עמו היום בשביל פרוסה שנתן לי. ע״כ. ועוד שיש גירסא אחרת קרדום לחתוך בו. וגם ע״ז תיפול הקושיא ואפילו ביתר שאת. שמה הוא חותך בזה.

ונראה לפרש על פי מה שכתב הרב נאווה תהילה במזמור נ׳ על פי דברי הרב ר׳ יונה אשכנזי עה״כ (תהילים נ׳ ט״ז ושם) ולרשע אמר א-לוקים מה לך לספר חקי ותשא בריתי עלי פיך. ואתה שנאת מוסר ותשלך דברי אחריך. אם ראית גנב ותרץ עמו ועם מנאפים חלקך. פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה. ע״כ.

וכתב לבאר על פי הגמרא דברכות (מ״ג ע״ב) ששה דברים גנאי הם לת״ח. אל יצא כשהוא מבושם לשוק. ואל יצא יחידי בלילה. ואל יצא במנעלים המטולאים. ואל יספר עם אשה בשוק. ואל יסב בחבורה של עמי הארץ. ואל יכנס באחרונה לבית המדרש וכו׳. כיע״ש. ובעניין יציאה יחידי בלילה אמרו ז״ל דהני מילי שאין לו זמן קבוע ללמוד בלילה. אבל יש לו זמן קבוע אומרות הבריות לקביעותו הוא הולך. ויתכן והרשע עושה תחבולה ומרמה לקבוע תחילה לימוד בלילה עד שמתרגלים האנשים. וקול יוצא שהולך ללימודו. ולא יחשדו בו הבריות למה יצא יחידי בלילה. אך באמת אינו כן. שיוצא על מנת לגנוב ולזנות. וע״ז אמר הכתוב מה לך לספר חוקי. כלומר למה אתה מספר לבריות שיציאתך היא על מנת ללמוד חוקי. וקביעותך בחסידות לימוד בלילה. ואתה כוונתך רעה. שיציאתך היא כי אם תראה גנב ותירץ עמו. ובמנאפים חלקך. שיציאתך היא לצורך ניאוף.

ובזה יובן מה שאמרו קרדום לחפור בה ולחתוך בה. לסתור בניינם של מצוות. לגנוב ולנאוף ולרצוח. לחפור בה תחת יסוד המצוות להפילם. ואתה בוטח במה שאתה מספר חוקי. שיאמינו בני אדם שללימודך אצל רבך אתה יוצא.

ועוד אפשר לפרש כי יצה״ר רמאי גדול הוא. שמייעץ לאדם לעבור עבירה גדולה. וכדי שלא יירא מעונש גיהנם בעוה״ז ובעוה״ב משכנע אותו שבכוח התורה להגן עליו מפני כל עונש.

וכאשר שמעתי מספרים בחסיד אחד שהיה דרכו להתבודד וללכת מעיר לעיר לקבל עליו צער גלות. ואע״פי דלא פסיק גירסא מפומיה עכ״ז לא היה מגלה עצמו לשום אדם לומר ת״ח אני. והיה אוכל משלו ושותה משלו ואינו מקבל נדבה משום אדם. ובדרך הילוכו נכנס אל עיר אחת ונתאכסן אצל גביר העיר שהיה דרכו לקבל אורחים בביתו. וגם הוא נכנס לישון אצל הגביר שתיים או שלוש לילות.

והנה הזדמן שבאותו לילה שהתאכסן החסיד בבית הגביר הגיע עשיר אחד לשם. וכמובן גם הוא בא להנות מהכנסת אורחים של אותו גביר העיר. אלא שלחסיד כיוון שלא גילה מעלותיו, ובגדיו כהלך עני, נתנו לו לישון בחצר התחתונה. ואילו לעשיר נתנו לו חדר מיוחד. ואף הגביר ואשתו ישבו לאכול עם אותו עשיר לכבודו. ולאחר גמר האכילה ודברים הדברים קם הגביר בעה״ב ופרש לחדרו. והמשרתים לחדרם. ורק אשת הגביר נשארה ערה לגמור כמה דברים ועיסוקים.

והנה העשיר קרא לאשה שתבוא לחדרו כי חסר לו דבר זה או אחר. וכיוון שבאה התחיל לדבר עמה על ענייני העיר. והאריך בהם עד שהיתה האשה מוכרחת לשבת על כיסא לפניו. או אז התחיל העשיר לרמוז לה ע״י ענייני זנות וניאוף. עד שלבסוף אמר מקרא מלא שכבה עמי. ותחרד האשה חרדה גדולה עד מאוד. כי איך תעשה הדבר הרע הזה ותיאסר לבעלה. ופתאום העשיר נעשה גם מלומד. תורה וגדולה במקום אחד. ויאמר לה שכבר אמר רבינו האר״י ז״ל שאם יחטא אדם באשת איש יקרא תהילים כפליים שאז יהיה כמניין כפר [והיינו שלוש מאות. שבתהילים יש מאה חמישים פרקים] ויקרא אדרא רבא וזוטא וימחק עוונו. והאשה שתקה. כי מה תשיב על דברים אלו והיא אינה יודעת כלל תורה. ולא כש״כ דברי קבלת האר״י החי.

אבל החסיד שישן בחצר התחתון שמע הדברים. והיה ירא שמא תתפתה האשה לדברי העשיר בתומה. ומכיוון שהאשה שתקה ולא נשמע קולה פחד יותר. ולכן קם ועשה מעשה. והדליק את כל הנרות שהיו לו באמתחתו לצורך הלימוד בלילה. נרות שעווה מאירים ומזהירים. ותתמלא הבית אורה. והעשיר ראה את האור ופר״ש מן האשה. וגם בעה״ב הגביר התעורר מרוב האורה. והתבטל כל המעשה ונתפרדה החבילה. כי אמרה האשה עתה ודאי יקיצו כל בני הבית.

והעשיר כעס על החסיד. כי ידע שהוא שהדליק הנרות וע״י זה התבטל רעיונו לשכב את אשת עמיתו. אבל לא ידע שהחסיד שמע שיחתו. וידע על כוונותיו הרעות. והחליט שבבוקר ילשין על החסיד שאינו ראוי להיות מבאי ביתו של הגביר. ואפילו לפי שעה. וכשיסלקנו הגביר לאותו חסיד יוכל העשיר לחזור לסורו לפתות את האשה.

והנה בבוקר קם הגביר בעה״ב ובא לחדרו של העשיר יחד עם אשתו לשתות תה וקפה. ולאכול ארוחת בוקר ופת שחרית. ויאמר למשרת קרא לזה האורח

החסיד שבא אתמול. וגם הוא יאכל עמנו. והנה העשיר פתח פיו לומר שלא טוב הדבר אשר אתה עושה. להכניס לביתך אנשים אשר אינך יודע מי הם. דשמא גנבים הם או מנאפים הם. ויותר טוב שתיתן נדבה לאורח הזה מיד וילך היום לדרכו.

והחסיד שמע גם דברים אלו. וכשבא המשרת לקרוא לו תכף ומיד עלה ובא לחדר השולחן הערוך שיושבים שם בעה״ב ואשתו והעשיר האורח. וישב שם גם הוא. והנה קם הגביר בעה״ב לשאול את החסיד מי אתה. ויען לו החסיד ת״ח אני. ויאמר לו הגביר א״כ תאמר לנו ד״ת. אבל לא ד״ת פשוטים. אלא ע״ד החריפות.

והנה פתח החסיד את פיו ויאמר אמרו רבותינו (ברכות סא ע״א) מנוח עם הארץ היה דכתיב (שופטים י״ג) וילך מנוח אחרי אשתו. ע״כ. ופלא הוא שקבעו ז״ל שמשום שהיה הולך אחר אשתו עם הארץ היה. שאפילו נאמר שאסור לאדם ללכת אחרי אשה. וכמו שאמרו (עירובין י״ח ע״ב). לא יהלך אדם אחורי אשה ואפילו היא אשתו. כיע״ש. ואם נאמר שנעלם ממנו דין זה, משום כך צריך לקבוע שמנוח עם הארץ היה. אלא הכוונה שיצה״ר מפתה את האדם ברמאות לעבור עבירה ולעשות תיקון. ויש רפואה לעבירת אשת איש ע״י שיקרא תהילים וזהר וכיוצא בזה. ואם האדם ת״ח הוא או עכ״פ יודע ספר ילכד ברשת היצה״ר. כי יוכל לעבור עבירה ולמצוא תיקון לה. ולא יירא מאישו של גיהנם. אבל מנוח הלך אחר אשתו. ולא אחר אשה אחרת. ולמה לא ילך אחר אשת חבירו. ובע״כ לומר שעם הארץ היה. שאם היה יודע לומר תהילים ולקרוא זוהר היה יכול ללכת אחר כל אשה. ויחטא בה ויעשה תיקון. אלא ודאי שעם הארץ היה ואפילו תהילים לא ידע. וע״י זה הבין העשיר שאותו חסיד שמע את כל דבריו לאשה. ובטרם ייודע הדבר מוטב לו לעזוב את המקום. וכן עשה לעזוב תכף ומיד.

ועל פי זה יובן הכתוב ולרשע אמר א-לוקים מה לך לספר חוקי וגו׳. כלומר מה לך לספר דברי קבלת האר״י וחוקי שמיים. שאין אתה מכבד תורתי כלל. ואתה שנאת מוסר וגו׳. ורצית לייעץ עצה של ניאוף. ונמצא שבדרך זאת יבקש הרשע לעשות את התורה קרדום לחפור בה ולחתוך בה. ולעשות בזה שימוש לחטוא ולרפא כביכול עוונו. וע״כ אמר התנא שלא יעשה בתורה קרדום לחפור ולחתוך בה את מצוות הדת. ע״כ דברי רבינו הגדול בעל הבא״ח זלה״ה.

והנה בפסחים (נ ע״ב) אמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אף על פי שלא לשמה. שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ע״כ. וכתבו התוס׳ בברכות על מה שאמרו שם (יז ע״א) העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא. וא״ת האמר רב יהודה אמר רב פרק מקום שנהגו (נ׳ ע״ב) לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה. שמתוך שלא לשמה בא לשמה. וי״ל דהכא מיירי שאינו לומד אלא לקנתר חביריו והתם מיירי שלומד ע״מ שיכבדוהו. ע״כ. וכפי זה יש צד של עיסוק שלא לשמה להתכבד. ותימה. שכן ר׳ צדוק עומד וצווח אל תעש עטרה להתגדל בה.

והחיד״א ז״ל בספר חסדי אבות אחר שהקשה ע״ד התוס׳ הנ״ל שכפי משנתינו אין תירוצם עולה יפה כתב ליישב

מדוחק שזאת דרבי צדוק משנת חסידים היא. אבל אין לומר שהתוס׳ לא הקשו ממשנתינו משום שדברי רב הם. ורב תנא הוא ופליג (כתובות ח׳). דהא ס״ל להרבה מהראשונים שלא אמרינן רב תנא הוא ופליג אלא מדוחק.

וכתב ליישב עוד על פי דברי הרמב״ם בפרק ג׳ מת״ת (הל׳ ה׳) וז״ל: תחילת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד ואחר כך על שאר מעשיו. לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. ע״כ. ומשמע שזה היתרו של רב שמשום שתחילת דינו של אדם על זה, עדיף שיעסוק שלא לשמה להתכבד בה. מאשר שלא יעסוק בה כלל. וע״ע שם שהאריך מאוד לפלפל בדין זה.

ואנוכי הרואה שיש לדחות הקושיא מעיקרא. שר׳ צדוק אמר דבריו גם אליבא דהלל. שכ״כ וכך היה הלל אומר מאן דמשתמש בתגא חלף. אלמא דס״ל להלל שאין לעשות עטרה להתגדל בה. ואע״פי כן מצאנו בשבת (ל״א ע״א) שוב מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית המדרש. ושמע קול סופר שהיה אומר (שמות כ״ח) ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד. אמר הללו למי אמרו לו לכהן גדול. אמר אותו נכרי בעצמו אלך ואתגייר בשביל שישימוני כהן גדול. בא לפני שמאי אמר ליה גיירני על מנת שתשימני כהן גדול. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל גייריה. אמר לו כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות. לך למוד טכסיסי מלכות. הלך וקרא. כיון שהגיע (במדבר א׳) והזר הקרב יומת אמר ליה מקרא זה על מי נאמר. אמר לו אפילו על דוד מלך ישראל. נשא אותו גר קל וחומר בעצמו. ומה ישראל שנקראו בנים למקום. ומתוך אהבה שאהבם קרא להם (שמות ד׳) בני בכורי ישראל, כתיב עליהם והזר הקרב יומת. גר הקל שבא במקלו ובתרמילו, על אחת כמה וכמה. בא לפני שמאי אמר לו. כלום ראוי אני להיות כהן גדול. והלא כתיב בתורה והזר הקרב יומת. בא לפני הלל. אמר לו ענוותן הלל. ינוחו לך ברכות על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכינה. ע״כ.

הא קמן דס״ל להלל שמתוך שלא לשמה בא לשמה. שאל״כ למה לימדו מלכתחילה על מנת להיות כהן גדול. ואין לך להתגדל בהן יותר מזה. והא ס״ל להלל שאסור לעשות ד״ת עטרה להתגדל בה. ור׳ צדוק עליה סמיך. אלא ודאי שדברי ר׳ צדוק נאמרו לאחר שכבר למד. ואע״פי כן רוצה לעשות את התורה עטרה להתגדל בה.

ורווח לנו בזה שיש ליישב קושיית התוס׳ על פי דרכם ששני סוגיות שונות הן. אך ההבדל ביניהן הוא שאחת תדבר על תחילת לימודו של אדם. שבזה לא אכפת לנו שיהיה שלא לשמה. שמתוך שלא לשמה יבוא בסופו של דבר לתכלית לימוד לשמה.

וזה לשון הרמב״ם ז״ל בהלכות תשובה (פרק י הל׳ ה׳) כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה. וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה. ואמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין

מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר. עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שישיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה. עכ״ל.

ובמה שאמר התנא ואל תעשה אותם קרדום לחפור וכו׳. [או לחתוך לפי גרסא אחרת וכנ״ל]. שלטו עיני בדברי המחזור ויטרי (סימן תכ״ז) ולא קרדום. הוי מלמד אותה לאחרים ולא תיטול שכר עליה. ואל תעש עצמך כפועל הנשכר. לחטוב עצים בקרדומו. ולאכול מיגיע כפיו. וטעמו של דבר מפורש בנדרים פרק אין בין. כדכתיב ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר ציוני ה׳ א-לוקי. מה אני למדתי בחנם אף אתם בחנם תלמדו. למדנו שאסור עליה ליטול שכר. ועוד כתוב אמת קנה ואל תמכור. ואת אשר נהגו ליטול שכר. שסמכו על מה שמצינו באגדה. שאין זה אלא שכר ביטול. אבל שכר תורה אין כל בריה יכולה לשער. ומ״מ מלמדי תינוקות של בית רבן מותרין. כדמפורש באין בין המודר. שאין נוטלין אלא שכר שימור ושכר פיסוקי טעמים. וכן היה הלל אומר. כבר פירשנו למעלה דבריו של הילל. והכי קאמר ודאישתמש בתגא, שמקבל שכר לימוד כתר תורה, חלף. עבר שכרו לעתיד. ושוב אין לו שכר אחר מכיון שנוטל עכשיו. ור׳ אלעזר בר׳ צדוק הביאם ראייה לדבריו. שמדברי הילל למדנו שכל מי שיש לו הנאה בדברי תורה נוטל חייו מן העולם. שאינו מאריך ימים אחרי כן. ע״כ. וכיוצא בזה כתב הרע״ב. ע״ש.

וטעם לדבר דתנן בנדרים (ל״ה ע״ב) במודר הנאה שמלמדו מדרש הלכות ואגדות. אבל לא ילמדנו מקרא. אבל מלמד הוא את בניו ואת בנותיו מקרא. ע״כ. ובגמרא שם (ל״ז ע״א) מלמדו מדרש הלכות ואגדות. אבל לא ילמדנו מקרא. מקרא מ״ט לא ילמדנו משום דקמהני ליה. מדרש נמי קמהני ליה. אמר שמואל במקום שנוטלין שכר על המקרא ואין נוטלין שכר על המדרש. מאי פסקא. הא קמ״ל דאפילו במקום שנוטלין שכר. על המקרא שרי למשקל. על המדרש לא שרי למשקל. מאי שנא מדרש דלא. דכתיב (דברים ד׳) ואותי צוה ה׳ בעת ההיא ללמד אתכם, וכתיב (שם) ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה׳. מה אני בחנם אף אתם נמי בחנם. מקרא נמי בחנם. רב אמר שכר שימור. ורבי יוחנן אמר שכר פיסוק טעמים. ע״כ.

וכן הוא בבכורות (כ״ט ע״א) הנוטל שכרו לדון, דיניו בטילים. להעיד, עדותיו בטילין. להזות ולקדש, מימיו מי מערה ואפרו אפר מקלה. אם היה כהן, מטמאהו מתרומתו מאכילו ומשקו וסכו. ואם היה זקן, מרכיבו על החמור ונותן לו שכרו כפועל.

ובגמ׳. מנהני מילי. אמר רב יהודה אמר רב דאמר קרא ראה למדתי אתכם וגו׳. מה אני בחנם אף אתם בחנם. תניא נמי הכי כאשר צוני ה׳ אלהי. מה אני בחנם אף אתם בחנם. ומנין שאם לא מצא בחנם שילמד בשכר. תלמוד לומר (משלי כ״ג) אמת קנה. ומנין שלא יאמר כשם שלמדתיה בשכר כך אלמדנה בשכר תלמוד לומר אמת קנה ואל תמכור. ע״כ. וכפי זה כוונת התנא לומר שיעסוק במלאכה או במסחר. וכמו שראינו להרבה תנאים ואמוראים. והאריך

הרמב״ם בדברים אלו. עיין עליו. ואכמ״ל.

ועין רואה להתוס׳ שם (ד״ה מה אני) ואין לתמוה על דייני גזירות שבירושלים שהיו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה דבלאו טעמא דאגר בטלה דמוכח דשרי התם. כיון דכל עסקם היה על זה. ולא היו עוסקין בשום מלאכה שעל כרחם צריכין להתפרנס. ומה שנוהגין עכשיו ללמוד תורה בשכר אם אין לו במה להתפרנס שרי. ואפילו יש לו אם הוא שכר בטלה דמוכח שמניח כל עסקיו ומשא ומתן שלו מסתברא דחשיב מוכח יותר מקרנא דתהי חמרא ושקיל זוזא. ועוד בקטנים שרי מטעם שימור ושכר פיסוק טעמים. כדמוכח פרק אין בין המודר (נדרים ל״ז). ע״כ. ולכאורה יש להקשות ממשנתינו. שלא יעשה ד״ת קרדום לחפור בה. ואפילו אין לו מה יאכל ולהתפרנס.

וחזית הוי בשו״ת פנים מאירות (ח״א סי׳ ע״ט) שהביא דברי הב״ח בתשובה (סי׳ נ״ב) שמביא ראי׳ מכמה מאמרי רז״ל המורים באצבע שניתן רשות לראש ישיבה ליהנות ולהתפרנס ע״י המתנות. ומותר לו לקבל כ״כ עד שיתעשר. ע״ש. ותמה אני למה לא הביא גמרא ערוכה סוף פר׳ הזרוע והלחיים דאמרינן ההוא שקא דדינרי דאתי לבי׳ מדרשא. ופי׳ רש״י דינרי זהב שלחו ממקום אחר לבני ישיבה. קדים רבי אמי וזכה בהן. והיכי עביד הכי. והא כתיב ונתן ולא שיטול מעצמו. ומשנינן אדם חשוב שאני. דתניא והכהן הגדול מאחיו גדלהו משל אחיו. ופי׳ רש״י אדם חשוב כגון ממונה ראש ישיבה יכול לקדם ולזכות שהרי עליו לגדלו ולהעשירו אפי׳ משלו וכל שכן ממאי דאתי ליה מעלמא. עכ״ל. נשמע מזה שחיוב על כל אחד לגדל ולהעשיר לראש ישיבה. ולא היה צריך ראיות לזה. וק״ו הוא דהתם לענין שלא נתנו לו התלמידים מדעתם הוצרך רש״י ללמוד ק״ו לדאתי מעלמא. אבל היכא דנותנים לו, הק״ו הוא איפכא. דמה הכא שלא זיכה לו שום אדם ואפשר דדעת הנותן היה לזכות לתלמידים עניים מבני ישיבה, אפילו הכי קדם הוא וזכה, ק״ו היכא שנדיב לב מנדב וניחא ליה לזכות לראש ישיבה, שאין כאן חשש ונידנוד איסור. וכבר אמרו הרוצה להנות יהנה. כיע״ש. ע״כ. וע״ע בשו״ת התשב״ץ (ח״א סי׳ קמ״ב עד קמ״ט) מה שהאריך בדינים אלו.

ובאמת שיש לחלק בין הדברים. שאין לעשות מהתורה קרדום לחפור בה ולהתפרנס ממנה. אבל חובה על הכלל לפרנס את חכמיהם ודייניהם. ולא זו אף זו שחובה עליהם להעשירם. מידי דהווה אכהן גדול. שמצווה לגדלו משל אחיו. ואין זו קרדום לחפור בה. שכל ששלחו כספים ופרנסות מעצמם הנדיבים בעם, אין כאן בית מיחוש. שאינו חופר בכלום. והכל מע״ג הקרקע שקיל. אבל ללמד על מנת לקבל פרס מעבר לשכר בטלה. ודווקא בטלה דמוכח. וכמבואר בשו״ע (יו״ד סי׳ רמ״ו סע׳ ה׳) ע״ש. זה נקרא קרדום לחפור בה. והאריך הרמב״ם בפיה״מ דאבות בפרט זה בעקיצת חכם. קחנו משם.

קמצי למילין כפי דוחק השעה. ואע״פי שיש לבאר ולהרחיב. עוד חזון למועד בעה״י בל״נ. אבל לא אסיים מבלי להביא דברי המהרש״א (נדרים ס״ב) הנפלאים וז״ל: זכר כאן ארבעה דברים בלימוד. שניים בעשה ושניים בל״ת. כי הלימוד נחלק לד׳ חלקים וסימנם אגד״ל. שאלו אותיות שיש למ״ד בכל אחד מהם.

משנה ח

רִבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: כָּל-הַמְכַבֵּד אֶת הַתּוֹרָה, גּוּפוֹ מְכֻבָּד עַל הַבְּרִיּוֹת. וְכָל-הַמְחַלֵּל אֶת הַתּוֹרָה, גּוּפוֹ מְחֻלָּל עַל הַבְּרִיּוֹת:

אל"ף הוא הלומד כדי שיקרא רב ואלוף. הגימ"ל לשון גמול שכר בעוה"ב. הדלי"ת כדי לפרנס עצמו [נראה שר"ל לשון דלות שמשום כך רוצה שכר על תורתו להתפרנס ממנה]. והלמ"ד לומד סתם. לשמה ולשם הקב"ה. [וע"ע שם ואכמ"ל].

משנה ח'

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכו'.

ובאבות דרבי נתן (נוסחא א' פרק כ"ז ד"ה רבי יוסי) הוסיפו ראייה לדבר מקרא שנאמר כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו (שמואל א' ב' ל'). וכפי זה מבואר שהמכבד את התורה מכבדו להקב"ה עצמו. וכן ח"ו להפך.

וכבר מצאנו שהמכבד את הקב"ה גופו מכובד. וכמו שאמרו בבמדבר רבה (פרשה ח' ד"ה ג') הה"ד (שמואל א' ב') כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו. תני רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכל המבזה את התורה גופו מבוזה על הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד וגו'. ד"א כי מכבדי אכבד זה פרעה שנהג כבוד במי שאמר והיה העולם ויצא בראש פמליא שלו שנאמר (שמות י"ד) ופרעה הקריב וגו'. אמרו לו עבדיו אדונינו כל המלכים אינם יוצאים אלא לאחר פמליא שלהם. אתה מפני מה אתה יוצא בראש פמליא שלך. אמר להם וכי לפני ב"ו אני הולך. הריני הולך להקביל פני ממ"ה הקב"ה. לפיכך נהג הקב"ה בו כבוד ולא נפרע ממנו אלא הוא בעצמו שנאמר (שיר השירים א') לסוסתי ברכבי פרעה וגו'. ובוזי יקלו זה סנחריב מלך אשור שנאמר (מלכים ב' י"ט) ביד מלאכיך חרפת ה' וגו'. לפיכך הקב"ה נוהג בו בזיון ולא נפרע ממנו אלא ע"י מלאך. שנאמר (שם מלכים ב' י"ט) ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור וגו'. ד"א כי מכבדי וגו'. מדבר בגרים שהם מכבדים להקב"ה שמניחים מעשיהם הרעים ובאים וחסים תחת כנפי השכינה והקב"ה מכבדם. ללמדך שכל המיישר אורחותיו הוא מכבד להקב"ה. שנאמר (תהילים נ') זובח תודה יכבדנני. ואומר (ירמיה י"ג) תנו לה' א-לקיכם כבוד בטרם יחשיך וגו'. ובוזי יקלו אלה הרשעים שהרי סרים מאחרי המקום הקב"ה מקילם. מי היו שבזו המקום, אלו עובדי העגל. מה ביזוי עשה להם, שלקו בצרעת ובזיבות ושלחם מן המחנה. שנאמר וישלחו מן המחנה וגו'. מה כיבוד עשה הקב"ה לגרים. שאחר פרשת שילוח טמאים כתיב פרשת אזהרת גרים. ללמדך, לחוטאים מישראל הרחיק המקום, ולגרים הבאים לשמו קירב המקום. שעשה דינם חמור כדין ישראל שכל הגוזל להם כאלו גוזל לישראל. הוי כי מכבדי אכבד. ע"כ.

ואע"פי שנאמרו דברים אלו כלפי הקב"ה עצמו ולא כלפי התורה. מ"מ כבוד התורה ככבודו של הקב"ה. וכמו שאמרו במדרש משלי (פרשה א') יראת ה' ראשית דעת. א"ר זירא מכאן אתה למד שהסכים שלמה על דעתו של דוד אביו. שדוד אמר ראשית חכמה יראת ה' (תהילים קי"א י'). ושלמה אמר יראת ה' ראשית דעת. לומר שהחכמה ודעת שקולים כאחד. חכמה ומוסר אוילים בזו. תמן תנינן מתוך שאינו עמל בהן סופו להיות מבקש ראש הפרק ואינו מוצא, ראש המסכתא ואינו מוצא, ראש הפרשה ואינו יודע אפילו פסוק אחד. ועליו אמר שלמה על שדה איש עצל עברתי וגו' והנה עלה כלו קמשונים וגו' (משלי כ"ד ל' ל"א). שמתוך שכחה סופו לטהר את הטמא, ולטמא את הטהור. ועליו אמר שלמה כסו פניו חרולים (שם שם). ואם מתעסק בהם כדי צרכם, הם מצהילים ומזהירים לו פניו. שנאמר והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד (דניאל י"ב ג'). לפיכך צפה שלמה בחכמתו [ואמר] שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. ע"כ. וכפי זה כבוד התורה הוא שיעסוק בהן תדיר כפי הצורך. אבל לא פרטו מהו צורך זה ועד כמה צריך לעסוק בדברי תורה כדי שיחשב כמכבד התורה.

אך הנה מצאנו להרע"ב בפירושו לאבות שביאר שני פירושים. כל המכבד את התורה - הדורש החסרות והיתרות שבתורה, ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר שאין בה דבר לבטלה, אין לך כבוד תורה גדול מזה. אי נמי, המכבד ספר תורה ומכבד לומדי התורה והעוסקים בה. כל אלו בכלל מכבד את התורה הן. ע"כ.

והנה פירושו הראשון שכבוד התורה הוא שיהיה בקי אפילו בחסרות ויתירות שבמקרא. שע"י זה ידרוש דרשות רבות. ויעשה חילוקי דינים ואפילו להלכה למעשה.

ואמרו בעירובין (כ"א ע"ב) קווצותיו תלתלים. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. שחרות כעורב. במי אתה מוצאן. במי שמשכים ומעריב עליהן לבית המדרש. רבה אמר במי שמשחיר פניו עליהן כעורב. רבא אמר במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב. כי הא דרב אדא בר מתנא הוה קאזיל לבי רב. אמרה ליה דביתהו. ינוקי דידך מאי אעביד להו. אמר לה. מי שלימו קורמי באגמא. ע"כ. ופירש"י ז"ל משכים ומעריב - שחורות לשון שחרית, כעורב לשון ערבית. עורב אכזרי על בניו - כדכתיב (תהילים קמ"ז) לבני עורב אשר יקראו, והקדוש ברוך הוא מזמן להן יתושים ונכנסין לתוך פיהן. קורמי – ירקות. לישנא אחרינא גמי לח וכו'. ע"כ.

ואין להקשות איך יתאכזר איש על ילדיו ויעסוק בתורה. והרי דרכיה דרכי נועם. כי זה אינו. שהעורב אוהב את בניו. וכמו שאמרו בכתובות (מ"ט ע"ב) באושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו הלכתא כוותיה, או אין הלכתא כוותיה. [ופירש"י דלית הלכתא כוותיה אלא מימר אמרינן ליה וכו'. אבל מיכף לא כייפינן]. תא שמע כי הוה אתו לקמיה דרב יהודה, אמר להו יארוד ילדה ואבני מתא שדיא. [ופירש"י התנין הוליד תולדותיו והטיל פרנסתן על בני

העיר]. כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא, אמר להו: כפו ליה אסיתא בצבורא, וליקום ולימא עורבא בעי בניה, וההוא גברא לא בעי בניה. [שיוציאו עליו כרוז שיכריז שהוא גרוע יותר מן העורבים שהם מפרנסים בניהם והוא לא]. ועורבא בעי בניה. [וכי העורב מפרנס את בניו]. והכתיב (תהלים קמ״ז) לבני עורב אשר יקראו. לא קשיא הא בחיורי, הא באוכמי. עכ״ל. [ופירש״י שכשהם קטנים הם בצבע לבן. וסבור שאינם בניהם. ולכן אינם מפרנסים אותם. אבל כשגדלים קצת הופכים לצבע שחור. ואז אוהבים אותם הרבה].

ואף מי שהולך ללמוד תורה, אינו מניח בניו בלא מזונות. שכל שיש ירק באגם ואפשר ליטלם בלא טורח ולהתפרנס מהם, אין זו אכזריות.

וראיתי בבן יהוידע על עירובין הנ״ל שיצא לבאר המאמר הנ״ל למה אמרו שדורש תילי תילים של הלכות. ולא אמרו סתם שדורש הלכות. או בלשון אחר כגון דורש ערימה של הלכות או הרים של הלכות. וכתב לבאר שתושבע״פ נקראת דד. וע״כ אמר שלמה (משלי ה׳ יט׳) אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת באהבתה תשגה תמיד. והטעם משום שיש בה שמונה דרגות שהן דבר והפוכו. כשר ופסול. מותר ואסור. טמא וטהור. חייב וזכאי. וע״כ נמשלה לדד. כלומר ד׳ ועוד ד׳. ולזה אמר הכתוב (משלי ח׳) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום. דהיינו דל״ת ועוד דל״ת. שהן שמונה דרגות התורה. ובתוך אות דל״ת יש אותיות ת״ל. לרמוז שבכל אחד מהדרגות יש ת״ל הלכות. וזה שאמר הכתוב (שה״ש ה׳) קווצותיו תלתלי״ם. היינו תיל״י תילי״ם של הלכות. ע״כ.

ובזה אמרתי לבאר הכתוב (תהילים ל׳) ארוממך ה׳ כי דיליתני וגו׳. שאמרו בברכות (ד ע״א) שמרה נפשי כי חסיד אני וגו׳. כך אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם לא חסיד אני. שכל מלכי מזרח ומערב יושבים אגודות אגודות בכבודם. ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובשליא כדי לטהר אשה לבעלה. ולא עוד אלא כל מה שאני עושה אני נמלך במפיבושת רבי ואומר לו, מפיבשת רבי, יפה דנתי, יפה חייבתי, יפה זכיתי, יפה טהרתי, יפה טמאתי, ולא בושתי. ע״כ. ולכאורה כפי פשט הדברים י״ל שלאחר מעשה היה שואל את מפיבושת רבו. שכבר עשה מעשה. ושמא טעה ויתבייש בטעותו. וע״ז אמר לא טעיתי. וממילא לא בושתי.

אכן לפי דרכינו נוכל לומר שיש בדברי דוד המע״ה רק ארבע דרגות של תורה שבע״פ. יפה זיכיתי יפה חייבתי. יפה טמאתי יפה טיהרתי. וחסר עוד ארבע דרגות. דהיינו כשר ופסול. מותר ואסור. שאינו מזכירם. והיו שונאיו ואויביו לועגים לו שאינו שלם בידיעת התורה. שחסר ארבע דרגות. מה עשה הקב״ה קרא שמו דוד. שיש בו שתי אותיות דל״ת. והם עדות ששלם הוא בארבע דרגות התורה. ובתילי תילים של הלכות שבהם. וע״ז נתן שבח והודיה להקב״ה לאמור. ארוממך ה׳ כי דיליתני. שיש בי בשמי שתי אותיות דל״ת. המעידות שאני שלם בכל ארבע דרגות התורה. וממילא לא שימחת אויבי לי. שאינם יכולים להקניט אותי שאיני יודע כי אם ארבע דרגות. שכן אתה מעיד מתוך

שמי שכל ארבע דרגות יש לי ע״י שיש בשמי שתי אותיות דל״ת.

ובהיותי בזה ראיתי להמהרש״א זלה״ה בח״א שלו שכתב שמלבד הסודות הטמונים בתגים [וכבר אמרו המקובלים בשער טנת״א טעמים נקודות תגים אותיות שיש בהן סודות נוראים. ובראש ובראשונה בטעמי המקרא. שיש לאומרם כתיקונם במקומם בלא שינוי. והם המדרגה הגבוהה ביותר. ואחריה הנקודות ואחריה התגין ואחריה האותיות. ואכמ״ל] הרי שיש בהם גם הלכות בנגלה. וכל ההלכות שנתחדשו ושיתחדשו בכל דור ודור טמונות בתגין הללו. אך לא כל אחד יכול להבין ולדלות אותם. ולכן אמרו במאמר שלפנינו שאין אתה מוצא מי שיכול לדרוש תילי תילים של הלכות אלא מי שמשכים ומעריב בלימודו ומשחיר פניו בלימוד תורה. ואפילו אם צריך להתאכזר על בניו. ע״כ.

ובזה אמרתי לבאר המאמר במנחות (כ״ט ע״ב) אמר רב יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב״ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו רבש״ע מי מעכב על ידך. אמר לו אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילין של הלכות. אמר לפניו רבש״ע הראהו לי. אמר לו חזור לאחורך. הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הן אומרים. תשש כחו. כיון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו רבי מנין לך. אמר להן הלכה למשה מסיני. נתיישבה דעתו. חזר ובא לפני הקב״ה. אמר לפניו רבונו של עולם יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידי. אמר לו שתוק. כך עלה במחשבה לפני. ע״כ.

ועל פניו המאמר תמוה. שמשמע שאפשר היה לתורה בלא תגין. ואף הקב״ה כביכול היה נותנה בלא תגין. אלא משום שיש אדם אחד בעוד כמה דורות שידרוש על התגין הללו תילים תילים של הלכות לכן קושר קוצים אלו.

אך בטרם נבוא לבאר המאמר נבאר דרך דרש מה שנחלקו הרמב״ם (פרק ז׳ מהל׳ סת״ם הל׳ ח׳ ט׳) ור״ת והרא״ש (והובאה המחלוקת בב״י או״ח סי׳ ל״ו. כיע״ש) אם ס״ת שאין בו תגין כשר או פסול. דס״ל לר״ת והרא״ש שפסול ואין קוראים בו. ולדעת הרמב״ם והגאונים אינו אלא מן המובחר. אבל אינו נפסל אם אין בו תגין. וכ״פ מר״ן בשו״ע (או״ח סי׳ ל״ו סע׳ ג׳ וביו״ד סי׳ רע״ו). ויש ראייה לסברת הרמב״ם מהמאמר דנן. שכן א״ל משה להקב״ה רבש״ע מי מעכב על ידיך. שהרי גם בלי תגין כשר ספר התורה. וא״ל הקב״ה שאמת כדבריו כן הוא. רק שיש אדם שעתיד לדרוש וכו׳. ועל הצד היותר טוב אני קושר. וממשה עד משה לא קם כמשה.

ונחזור לביאור המאמר ונוסיף זאת ועוד שודאי ירצה מרע״ה לראותו אך למה צריך לחזור לאחוריו. ולמה שמונה שורות. ולא שבע או שש או תשע. ועוד למה יבקש שתינתן תורה על ידי עקיבא בן יוסף ולא על ידו. ומה זה שכך עלה במחשבה לפניו יתברך. שמשמע שבלא זה באמת היתה תורה ניתנת ע״י ר׳ עקיבא ולא ע״י משה.

וראיתי בח"א מהרש"א ז"ל במנחות הנ"ל שביאר שעניין הקשרים הוא כדי לזכור דבר מה. וכמו שאמרו לגבי ציצית וראיתם אותו וזכרתם וגו'. וכיון שכן ישב הקב"ה לעשות קשרים לאותיות כדי שיהיה לזיכרון לדברים הפנימיים שבכתרו יתברך. וע"ז היה משה תמיה למה לו להקב"ה לעשות כן. שהרי אין שכחה לפני כסא כבודו. ואם לבני אדם הרי שאין מי שיכול להשיג דברים אלו. והשיב לו הקב"ה שאותם קשרים לא רק רומזים לעניינים פנימיים ועליונים בלבד. אלא גם רומזים להלכות רבות שעתיד ר' עקיבא לדורשן. ולכן צריך להתעכב ולקושרן. ע"כ.

אכן בעיון יעקב הקשה מהגמרא דמגילה (כ"א ע"א) שהביאו שם שני פסוקים הסותרים זה את זה לכאורה. שכתוב אחד אומר ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה וגו' (דברים ט'). וכתוב אחר אומר ואנוכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים לילה. ותירץ רבא רכות בעמידה. קשות בישיבה. ע"כ. ופירש"י דברים שהם קלים ונוחים. שאדם מהיר להבינם. ע"כ. אלו בעמידה. אבל דברים קשים שצריך לעיין בהם הרבה אזי בישיבה. ומדהיה הקב"ה יושב וקושר קשרים משמע שהדברים קשים. ולכן עושה אותם בישיבה. וע"כ רצה מרע"ה לשומעם. וכשניתן לו לשמוע מפי ר' עקיבא לא היה מבין אותם דברים כלל. ולכן חלשה דעתו של משה. שיודע זה מה שלא יודע משה בעצמו. ע"כ.

וקשה שכן אמרו בתנחומא (פרשת כי תשא סי' יז') ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה (שמות ל"ד כ"ז). זש"ה אכתוב לו רובי תורתי (הושע ח' י"ב). כשבא הקב"ה ליתן את התורה אמרה למשה על הסדר. המקרא והמשנה והאגדה והתלמוד. שנאמר וידבר א-לוקים את כל הדברים האלה (שמות כ' א'). אפילו מה שישאל תלמיד ותיק לרבו אמר הקב"ה למשה באותה שעה. שנאמר וידבר א-לוקים את כל הדברים. משלמדה משה א"ל הקב"ה לך ולמדה את בני. א"ל משה רבונו של עולם כתוב אותה לבניך. א"ל מבקש אני ליתן אותה להם בכתב. אלא שגלוי הוא לפני שעתידים אומות העולם לשלוט בהם וליטול אותה מהם. ויהיו בני כאומות העולם. אלא המקרא תן להם בכתב. והמשנה והאגדה והתלמוד על פה. ויאמר ה' אל משה כתב לך, זה מקרא. כי על פי, המשנה והתלמוד. שהן מבדילין בין ישראל לבין אומות העולם. ע"כ. הרי שידע מרע"ה הכל. ולמה חלשה דעתו.

וראיתי בעץ יוסף שאמנם אמר למרע"ה הכל. ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לשאול את רבו. אבל לא הראה לו היכן כתובים ורמוזים הדברים בתורה. ואילו ר' עקיבא עתיד לדרוש אותן הלכות ממקורם. ע"כ.

וכפי זה יובנו דברי המדרש היטב. שע"כ ביקש משה שיכתוב הקב"ה עצמו את התורה שבע"פ. כי אז ידעו בבירור מניין מוצא כל דין ודין. וזאת היתה מעלתו של ר' עקיבא יותר ממשה. שר' עקיבא הוא יסוד תורה שבע"פ. וכמו שאמרו שאחר שמתו תלמידיו של ר' עקיבא היה העולם שומם. עד שחזר להעמיד תלמידים שמהם יצאה תורה שבעל פה לכל העולם ולכל הדורות. וכמו שאמרו בסנהדרין (פ"ו ע"א)

דאמר רבי יוחנן: סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא. ע"כ.

אבן ראיתי בבמדבר רבה (פרשה י"ט ו') שדרשו עה"כ (ישעיהו מ"ב) אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים. אעשה אין כתיב כאן אלא עשיתים שכבר עשיתי לרבי עקיבא וחביריו. דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחביריו. וכל יקר ראתה עינו (איוב כ"ח) זה רבי עקיבא וחביריו. ע"כ.

ופירש בפני משה על המדרש הנ"ל שאמרו ז"ל (מגילה ט"ז ע"ב) עה"כ ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר. אורה זו תורה. שמחה זה יו"ט שנאמר ושמחת בחגך. ששון זו מילה. ויקר אלו תפילין. כיע"ש. ואם נאמר שר' עקיבא כל יקר ראתה עינו. יש לרמוז שראה תפילין וכמו שהראהו הקב"ה למשה. אלא שלמשה הראהו רק קשר של תפילין. שנאמר וראית את אחורי. אבל לר' עקיבא הראהו גם פני התפילין. שנאמר כל יקר ראתה עינו. וע"ז אומר המדרש שדברים שלא נגלו לפני משה נגלו לר' עקיבא.

וכבר ביארתי במקום אחר עניין של קשר של תפילין בשם הרב באר שבע. שבקשר של תפילין יש אות דל"ת הרומז להנהגה בעוה"ז שביקש משה לדעת. ואות דל"ת היא רמז לארבע רוחות העולם. אבל בתפילין של ראש יש אות שי"ן. ובשל יד אות יו"ד. המרכיבים המילה "יש". וע"ז אמרו בסוף עוקצין עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות. שנאמר להנחיל אוהבי יש. כיע"ש. והיינו עולמות שאינם העוה"ז הרמוזים במילה "יש". וזה דווקא בעתיד. כי לא יוכל אדם להשיג השגות של העולמות עליונים כ"כ בחיי חיותו. זולת ר' עקיבא שהראהו הקב"ה כל התפילין על אותיותיו. שנאמר הן כל יקר ראתה עינו. זה ר' עקיבא. ואין יקר אלא תפילין. את"ד הרב באר שבע.

ובעל ספר אור זרוע בהקדמתו לספרו כתב שרמז דוד המע"ה לר' עקיבא בכתוב אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. שסופי תיבות שלו ר', כלומר רבי, עקיבה. ומכאן שצריך לכתוב עקיבא באות ה'. כיע"ש.

אבן קשה למה ניתנה תורה שבע"פ ע"י ר' עקיבא שהיה בן גרים. וכדאיתא בברכות (כ"ח ע"ב) שר' עקיבא אין לו זכות אבות. כיע"ש. ותירץ בעיון יעקב שמתחילה ביקש הקב"ה לתת התורה לאוה"ע. וכנודע מהמדרשים. והם לא קיבלוה. אך באמת זה היה במחשבה תחילה. ולכאורה גם זה יהיה באחרית הימים. שכל העולם כולו יכיר בגדלות השם יתברך וידבק בתורתו ובמצוותיו. וכיוון שכן אי אפשר שמחשבתו של הקב"ה תתבטל. כי לא איש ק-ל ויכזב ובן אדם ויתנחם וגו'. ולכן כשבא לתת תורה שבע"פ נתנה לר' עקיבא שמקורו מאוה"ע. ובזה יובנו דברי המאמר שאמר משה רבש"ע יש איש כזה ואתה מבקש לתת תורה על ידי. א"ל שתוק כך עלה במחשבה לפני. דהיינו ליתנה גם לאוה"ע. ואין המחשבה מתבטלת. ולכן ניתנה תושבע"פ ע"י ר' עקיבא שבא מאוה"ע.

וראה בסוטה (מ"ט ע"א) משמת רבי עקיבא בטל כבוד תורה. ופירש"י שהיה דורש כל קוץ וקוץ. וכש"כ חסרות ויתירות. כגון בת ובת וכו'. וזה כבוד תורה. שמראה שאין בה דבר לבטלה.

ועינא דשפיר חזי במחזור ויטרי (סי׳ תכ״ז) שפירש כל המכבד את התורה, שמלמדה לתלמיד הגון. כיע״ש. וכמו שאמרו בתענית (ז ע״א) רבא רמי כתיב יערף כמטר לקחי. וכתיב תזל כטל אמרתי אם תלמיד חכם הגון הוא כטל. ואם לאו עורפהו כמטר. ופירש מהרש״א ערפהו. הפנה לו עורף ותלך מעמו. כיע״ש.

ועוד אמרו שם כתיב (ישעיהו כ״א) לקראת צמא התיו מים. וכתיב (ישעיהו נ״ה) הוי כל צמא לכו למים. אם תלמיד הגון הוא לקראת צמא התיו מים. ואם לאו הוי כל צמא לכו למים. רבי חנינא בר חמא רמי כתיב (משלי ה׳) יפוצו מעינתיך חוצה. וכתיב (משלי ה׳) יהיו לך לבדך. אם תלמיד הגון הוא יפוצו מעינתיך חוצה. ואם לאו יהיו לך לבדך. ע״כ. ופרש״י אם תלמיד הגון - שרוצה ללמוד ממך, מצוה לרב לילך אצלו במקומו. ואם לאו, ילך הוא אצל הרב. יפוצו מעינותיך חוצה - אם הגון הוא, אמור לו סתרי תורה. ואם לאו, יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך. ע״כ.

ולכאורה המאמר תמוה קצת ומוקשה מכמה מקומות. שבעוד שאמרו כאן שתלמיד הגון מצווה לרב ללכת אליו. ואילו תלמיד שאינו הגון אין מצווה ללכת אליו. אבל אין איסור ללמדו. ואילו בחולין (קל״ג ע״א) אמרו אמר רבי זירא אמר רב כל השונה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס. שנאמר (משלי כ״ו) כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד. וכתיב (משלי י״ט) לא נאוה לכסיל תענוג. ע״כ. וכן אמרו במכות (י ע״א) תלמיד שגלה מגלין רבו עמו. שנאמר [ונס אל אחת הערים האלה] וחי. עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. אמר ר׳ זעירא מכאן שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון. ע״כ. וא״כ לא רק שאין הרב הולך לתלמיד כגון זה. אלא איסור יש בדבר.

ברם מצאנו בברכות (כ״ח ע״א) אותו היום [שהדיחו את ר׳ גמליאל ומינו את ראב״ע במקומו] סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי. אמר רבי יוחנן פליגי בה אבא יוסף בן דוסתאי ורבנן. חד אמר אתוספו ארבע מאה ספסלי. וחד אמר שבע מאה ספסלי. הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל. אמר דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל. אחזו ליה בחלמיה חצבי חיורי דמליין קטמא. ולא היא. ההיא ליתובי דעתיה הוא דאחזו ליה. ע״כ.

ומשמע שמלמדים לתלמיד שאינו הגון. ואע״פי שבדוק לפנינו. שאל״כ איך ידע ר׳ גמליאל שאין תוכו כברו. ובזה ודאי מספק שאינו בדוק לפניו לא היה מונע ממנו תורה. ואע״פי כן מה שהראו לו כדים לבנים מלאים אפר רק להפיס דעתו. אלמא שמלמדים לתלמיד שאינו הגון. רק אין הרב הולך אליו. אבל כיוון שהוא בא לביהמ״ד מלמדים אותו.

כל קבל דנא מצאנו ביומא (פ״ו ע״א) שכל ת״ח שקורא ושונה ואין משאו ומתנו באמונה ואין דיבורו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרות עליו אוי לאביו שלמדו תורה. אוי לו לרבו שלימדו תורה וכו׳. כיע״ש. וא״כ לפי זה הצדק עם רבן גמליאל. שלמה ילמד לתלמיד שאין תוכו

כברו. והלא סוף דבר שימצא רבו שנאוי בפי הבריות.

ובאמת שמצאנו בקהלת רבה (פרשה ז׳ ב׳) חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן בן זכאי כל זמן שהיה קיים היו יושבין לפניו. כשנפטר הלכו ליבנה והלך ר׳ אלעזר בן ערך אצל אשתו לאמאוס, מקום מים יפים ונוה יפה. המתין להם שיבואו אצלו ולא באו. כיון שלא באו בקש לילך אצלם ולא הניחתו אשתו אמרה מי צריך למי. אמר לה הן צריכין לי. אמרה לו חמת העכברים מי דרכו לילך אצל מי. העכברים אצל החמת או החמת אצל העכברים. שמע לה וישב לו עד ששכח תלמודו. ע״כ. ונראה מזה שעכ״פ בתלמיד הגון צריך הרב ללכת אחריו. אך אין מזה ראייה לתלמיד שאינו הגון לומר שעכ״פ צריך ללמדו אם בא אליו.

והאמת תורה דרכה שלמעשה אין ללמד תלמיד שאינו הגון. וכבר הגדירו הרמב״ם בה׳ תלמוד תורה (פ״ד ה״א) וז״ל: אין מלמדים תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו או לתם. אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו. אמרו חכמים כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאלו זורק אבן למרקוליס. שנאמר כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד. ואין כבוד אלא תורה, שנאמר כבוד חכמים ינחלו. עכ״ל.

אלא שיש להקשות ע״ד ממה שאמרו באבות דר׳ נתן (פרק ג ד״ה והעמידו תלמידים) והעמידו תלמידים הרבה. שבית שמאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים. ע״כ. וא״כ שתי שיטות שונות בדבר שנחלקו בהן ב״ה וב״ש. וכלל בידינו שהלכה כב״ה. ולמה פסק הרמב״ם להפך.

וראיתי בשו״ת דברי יציב (סי׳ קל״ז) שעמד בזה ובין דבריו כתב לחלק שבמעשה של רבן גמליאל לא רצה ללמדו למי שאין תוכו כברו כדי שלא יקלקל את האחרים. ואילו באבות דר׳ נתן מיירי ללמדו לבד. שבזה הלכה כב״ה. ועוד חילק כמה חילוקים. ובכולם יש לדחות שמשמע מלשון הסוגיות שאפילו בינו לבינו אין ללמד תלמיד שאינו הגון.

ולכאורה קשה מהגמרא דסנהדרין (צ״א ע״ב) אמר רב יהודה אמר רב כל המונע הלכה מפי תלמיד כאילו גוזלו מנחלת אבותיו. שנאמר (דברים ל״ג) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, מורשה היא לכל ישראל משמת ימי בראשית. ע״כ. וכיוון שהראייה היא מדין ירושה, שנאמר מורשה קהילת יעקב. בהכרח לומר שאפילו תלמיד שאינו הגון חייב ללמדו. שכן א״א למנוע מאיש לקבל ירושתו. וכמו שאמרו בכתובות (נג ע״א) דאמר ליה שמואל לרב יהודה שיננא, לא תיהוי בעבורי אחסנתא אפילו מברא בישא לברא טבא. כיע״ש. וכפי זה לא מצאנו ידינו ורגלינו להעמיד דעת הפוסקים בזה.

אך אפשר לומר שתלמיד שאינו הגון היינו שבדקנוהו ונמצא לפנינו מגלה פנים בתורה שלא כהלכה. והיינו שבא על דברי תורה מתוך חוצפה ומגלה עזות פנים. וכמו

מנשה בן חזקיהו שהיה יושב ודורש דרשות של דופי. וכמו שאמרו בסנהדרין (צ״ט ע״ב) תנו רבנן (במדבר ט״ו) והנפש אשר תעשה ביד רמה, זה מנשה בן חזקיה. שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי. אמר וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא (בראשית ל״ו) ואחות לוטן תמנע. ותמנע היתה פילגש לאליפז (בראשית ל׳). וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה. יצאה בת קול ואמרה לו (תהלים נ׳) תשב באחיך תדבר בבן אמך תתן דפי. ע״כ.

ויש לדייק בלשון הגמרא מאי קמ״ל במה שהיה יושב ודורש. וכי שאני לן אם עמד או ישב. והנה בסוטה (מ״ט ע״א) אמרו ז״ל משמת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד תורה. ומבואר במגילה (כ״א ע״א) תנו רבנן מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד. משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב. והיינו דתנן משמת רבן גמליאל בטל כבוד תורה. ע״כ. וצריך להבין מה כבוד תורה יש בזה. והלא העיקר הלימוד. ולא התנוחה.

וראיתי בבן יהוידע למגילה הנ״ל שכתב שיש בתורה שבעים פנים. והיינו שבעים מדות. וזה הרמז שהיו לומדים בעמידה. שר״ל עמידה, היינו ע׳ [שבעים] מידה. כיע״ש. ועוד כתב שלימוד בעמידה מראה שהתורה היא עמוד חזק שעליו עומד העולם. ולכן ר׳ מאיר בעה״נ נקבר עומד. וכמו שאמרו בשער הגילגולים. כדי שתורתו תגן עלינו תמיד גם לאחר פטירתו. ע״כ. וזה כבוד תורה. ואע״פי שאמרנו לעיל שבמרע״ה נאמר פעם ישבתי בהר ופעם ואנוכי עמדתי בהר. וכמו שהקשו במגילה (כ״א ע״א) הנ״ל. ותירצו רכות בעמידה קשות בישיבה. וא״כ איך למדו כל הזמן בעמידה. וי״ל שדווקא זה כבוד תורה. שאפילו קשות היו יכולים ללמוד בעמידה.

ואיך שיהיה בזמן מנשה בן חזקיהו היו לומדים בעמידה. ולמה היה יושב ודורש. וא״ת משום שאמרו רכות בעמידה וקשות בישיבה. וכמו שאמרו במגילה הנ״ל. וא״כ כיוון שלא היה מנשה אלא דורש בישיבה היה צריך לדרוש בדברים קשים. אבל לא כן עשה. אלא דרש בדרשות פשוטות. וא״כ למה ישב. אלא ודאי שאין לו כבוד תורה מלכתחילה. וממילא יש למצוא בדרשותיו דברים שאינם לכבודה של תורה.

ובמשי״ם חופש״י בנידון דרשה זאת של חז״ל זלה״ה ראיתי להרב עיון יעקב שכתב לבאר שע״י העמידה פסקה זוהמתם של בנ״י. וכמו שאמרו ז״ל ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתם. ואוה״ע שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתם. ומשמע שיש עניין טהרה בעמידה דווקא. וא״כ י״ל שמלכתחילה לא התכוון מנשה לדרוש דרשות בטהרה. כי אם לתת בהן דופי. וכגון זאת של תמנע היתה פילגש וגו׳. וכגון זאת של ראובן. [ועיין בעיון יעקב. ואכמ״ל].

והנה מסופר על רבי יוסף תאומים בעל ספר פרי מגדים אשר העידו עליו גדולי דורו שזכה לקבוע הלכה כמותו הואיל וזכה ללמוד תורה בטהרה. ואע״פי שבימי ילדותו לא היו מוכר כעילוי או מחונן. וגם כשכבר יצא שמו לשם טוב ולתפארת היה מבקש משומעי דבריו שלא יקפחוהו בקושיות תוך כדי דרשתו. כדי

שלא יתבלבל ויהיה מוכרח להתחיל דרשתו מההתחלה. אבל גם עד זקנה ושיבה היה שוקד עה״ת ומתמיד בלימודו. והיה לאחד מגדולי ההוראה. עד שר׳ חיים מצאנז היה אומר עליו שדברי הפרי מגדים הם כקילורים לעיניים בכל מקום. [ראה שו״ת דברי חיים מצאנז ח״א יו״ד סי׳ כ״ב].

אך כל כישוריו לא עמדו לו להיות מתפרנס בכבוד. והיה עוסק במלמדות וכיוצא בזה. ובכל אותו זמן היה חסר אמצעים אפילו למחיית בני ביתו וכש״כ שלא היה יכול לקנות ספרים ללמוד בהם. ומרגלא בפומיה דברי הגאון הספרדי ר׳ יצחק קנפנטון בדרכי הגמרא שלו שאין חכמתו של אדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעים.

וכיוון שביקש לשבת בשלווה קיבל הצעה של דניאל יפה [שכבר כתבנו עליו] בברלין ובא לשכון כבוד בבית מדרשו של גביר אחד אשר הבטיח לו פרנסתו וגם ספרים רבים שיעמדו לו לעיין בהם לצורך תורתו. אך דא עקא שלר׳ דניאל יפה היה חתן בשם ר׳ דוד פרידלנדר. והלה היה הולך ובא ומטרידו בשאלות והצעות במה שיש לתקן בדת כדי שתהיה מקובלת יותר על כל הפלגים שהיו אז בברלין.

אבל הגאון בעל פרי מגדים מידה אחרת היתה בו שחשקה נפשו בתורה. ולכן היה מעמיד פנים שאינו מבין שום דבר עד שעזבוהו לנפשו. ולכן דוד פרידלנדר שהיה בא אליו לקפחו בשאלות וקושיות היה מתרחק ממנו. ולא היו באים להטרידו בשאלותיהם המטופשות.

והתקופה היא תקופת המשכילים בעיניהם בגרמניא בכלל ובברלין בפרט בתור עיר בירה. ואשר מהם יצאה תנועת המזרחי כדי להילחם בם כביכול. ואף הם נתפסו ברעיונות רעים קשים ומרים לעם ישראל אשר מזיקים לנו עד היום.

והנה פעם אחת בא אותו דוד פרידלנדר לשאול את הגאון בעל פרי מגדים מה הוא שנאמר בתורה ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו. ומסגנון שאלתו הבין ר׳ יוסף תאומים שהעומד למולו כופר הוא. ולא פחות ולא יותר ממנשה בן חזקיה. אשר בעצמו הקשה קושייא זאת בתוך דרשות של דופי. ומתוך כך א״ל איני יכול להשיב לשאלה זאת.

הלך דוד פרידלנדר לחמיו ר׳ דניאל יפה וא״ל כסף שאתה מבזבז ולמה תשלם לו חמישה סלעים לשבוע לפרנסתו ולפרנסת בני ביתו. והרי אינו יודע להשיב לשאלה פשוטה. שלח ר׳ דניאל יפה לקרוא לר׳ יוסף תאומים ושטח לפניו דברי חתנו. השיב לו ר׳ יוסף תאומים ינוח דעת כבודו כי עדיין יש בי מספיק תורה לחמישה סלעים לשבוע שאני מקבל מכבודו. ומעולם לא אמרתי שאיני יודע להשיב לשאלה זאת. כי רק שאיני יכול להשיב לשאלה כזאת. כי הרי זאת שאל מנשה בן חזקיה. אבל אם כבודו יעמוד ע״כ לקבל תשובה אשיב לו. שאמרו ז״ל שבקשה תמנע להידבק לזרעו של אברהם. וכשדחו אותה ביקשה להידבק בזרעו של יצחק. וכשדחו אותה בקשה לידבק בזרעו של עשו בן יצחק. וגם אז לא קיבלוה כאשה אלא כפילגש. ואע״פי כן היתה מוכנה

משנה ט

רבי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר: הַחוֹשֵׂךְ עַצְמוֹ מִן הַדִּין, פּוֹרֵק מִמֶּנּוּ אֵיבָה וְגָזֵל וּשְׁבוּעַת שָׁוְא. וְהַגַּס לִבּוֹ בְּהוֹרָאָה שׁוֹטֶה, רָשָׁע, וְגַס רוּחַ:

להידבק לזרעו של אברהם. ולכן לא אמרתי שאיני יודע להשיב על שאלה זאת. אלא שאיני יכול להשיב. כי השאלה של אפיקורסות ומינות היא.

ומבואר שהמגלה פנים שלא כהלכה בדרשות של דופי שחושב לבדות מליבו כל רעיון. וכל רעיון כשר בעיניו. וכמו שמצאנו בדור הזה ובזה"ז דרשנים מזרם מסויים וכו'. והם דרשות של דופי. ואין להאריך. וה' הטוב יכפר בעד.

ואיך שיהיה בודאי למרות כל הספיקות תלמיד המגלה פנים שלא כהלכה. וכפי שיש בזה"ז הפוטרים עצמם מההלכה באומרם שאין זה שייך לזמן שלו. הרי הם ממבזי התורה ולא ממכבדיה.

ועוד י"ל שרבו כמה רבו המונעים עצמם משמוע תורה. הן מצד קטנות המוחין שלהם. והן מצד שסבורים שאין להם צורך בלימוד תורה. ואלה מבלי עולם שאמור עליהם מונע עצמו משמוע תורה גם תפילתו תועבה. והם בכלל מבזי התורה ולא ממכבדיה. וכמו שכתב מהר"ש קלוגר בשו"ת האלף (או"ח סי' לז) שבסי' נ"ג דאין לו זקן אסור להיות ש"ץ מפני כבוד הצבור ומכ"ש המבזה התורה. ועליו אמר התנא כל המבזה התורה גופו מחולל על הבריות ולמד מקרא דבוזי יקלו. והרי כל בזיון בכלל. וכן אמרו מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה נמי הכונה כיון דמסיר אזנו משמוע תורה הוי בזיון התורה לכך גם תפלתו תועבה. לכן מן הדין להעבירו. מיהו אפשר שהוא י"ש ודרך מקרה הוא לו, אזי די לעונשו והעברה על איזה זמן כפי אשר יבינו כי אני מבחוץ. ע"כ.

ומכלל דבריו יש ללמוד שגם בש"ץ שאינו ראוי משום סיבה כזאת או אחרת יש להקפיד.

ועכשיו בדורנו אין כבוד תורה מתבטא לא בעמידה, כי ירדה חולשה לעולם. ולא ע"י שבאים לשמוע ד"ת, כי מרבית בעלי בתים לבם אטום סתום וחתום. ובימי חול סבורים שפטורים מלימוד תורה כיוון שעסקו בפרנסה. ובשבת עייפים ממלאכת השבוע. וע"כ פטורים גם בשבת מלימוד תורה.

יתר על כן מה שיש הקוראים לעצמם רבנים ועושים הנחות לבני הדור. ואינם מלמדים אותם די. ומלמדים עליהם זכות של כזב. ומעכבים כל דובר אמת המייסרים בשבט. באומרם לא זו הדרך ולא זו עיקר. ועיקר עבודתם אכילה ושתייה שע"י כן יקרבום לתורה ולמצווה. והבל יפצה פיהם. והמה מהרפורמים במסכת מתקדמים. ולבסוף גם הם יפלו בבור אשר חפרו. ובניהם ובנותיהם לתרבות רעה יצאו. וקווי ה' יחליפו כח. אכי"ר.

משנה י

הוא הָיָה אוֹמֵר: אַל תְּהִי דָּן יְחִידִי, שֶׁאֵין דָּן יְחִידִי אֶלָּא אֶחָד. וְאַל תֹּאמַר: קַבְּלוּ דַעְתִּי, שֶׁהֵן רַשָּׁאִין וְלֹא אַתָּה:

משנה יא

רִבִּי יוֹנָתָן אוֹמֵר: כָּל-הַמְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה מֵעֹנִי סוֹפוֹ לְקַיְמָהּ מֵעֹשֶׁר. וְכָל-הַמְבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה מֵעֹשֶׁר, סוֹפוֹ לְבַטְּלָהּ מֵעֹנִי:

משנה י"א

רבי יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר וכו'.

כתב רבינו יוסף חיים בספר חסדי אבות (פרק ו' משנה ז') מעשה שהיה בראובן ושמעון שהיו שכנים. ובתחילתם לא היו עשירים ואחר כך התעשרו. אך כל אחד התעשר מסיבה אחרת. כי ראובן הלך יום אחד לבית המדרש ושמע את החכם דורש להם בפרשת לך לך על הכתוב ולאברם הטיב בעבורה. ואמרו חז"ל (מציעא נ"ט ע"א) לעולם יהיה זהיר אדם בכבוד אשתו שאין הברכה מצויה בבית אלא בשביל האשה שנאמר ולאברם הטיב בעבורה. והיינו דאמר להו רבא לבני מחוזא אוקירו לנשייכו כי היכי דתיעתרו. ע"כ.

והנה ראובן זה האמין בזה בכל לבו שאם הבעל מכבד את האשה ועושה לה כבוד ויקר במלבושים ותכשיטים נאים וכיוצא בזה יהיה מסוגל להתעשר. ולכן אע"פ שלא היה בעל ממון הרבה דחק עצמו וקנה לאשתו מלבושים ותכשיטים יקרים. וככל שהיה מכבדה ומוקירה כך היה הולך ומצליח ומעשיר עד שעלה מעלה מעלה. כי הועילה לו הסגולה להתעשר עושר גדול ובמהירות גדולה.

ושמעון שכנו גם הוא הלך יום אחד לבית המדרש. ושמע החכם דורש במסכת שבת (קי"ט ע"א) עשר תעשר (דברים י"ד) עשר בשביל שתתעשר. וגם הוא האמין בזה באמונה שלמה ומיד הלך להוציא מעשר מממונו לצדקה. ואח"כ היה הולך ומפריש. וגם הוא תוך זמן קצר התחיל להצליח בכל מעשה ידיו ועלה ונתעלה בעושר עד שנעשה עשיר גדול.

אלא שבראות את שכינו ראובן שגם הוא נתעשר עושר גדול, אבל לא ראהו עושה צדקה ולא מפריש מעשרות מממונו ומרווחיו ולא ידע מסגולה זאת. והיה סקרן לדעת כיצד ובזכות מה נתעשר. וניגש אליו לאמר הלא אנשים אחים אנחנו הגידה נא לי איך ובזכות מה נתעשרת. וראובן השיבו על דבר אמת אשר שמע את החכם מצווה להוקיר את האשה כסגולה לעושר. וכך עשה וקנה לה בגדים ותכשיטים ועשה כל רצונה בדברים המותרים.

והנה שמעון כששמע זאת הצטער צער גדול. כי חשב שהלוואי והיה יודע הוא בעצמו שיש סגולה כזאת להתעשר

מלבד הסגולה של הפרשת מעשרות ונתינתם לצדקה. כי אם הייתי יודע אותה הייתי בוחר בה. כי טובה היא על פני נתינת צדקה. כי הייתי מוציא מעותי על בגדים ותכשיטים. ואלו היו נשארים אצלי. וגם אני הייתי נהנה מהם. אבל עכשיו שנתתי כספי לצדקה כספי הלך ממני. ואע"פ שע"י זה התעשרתי. מ"מ סכומים שנתתי אבדו ממני ואינני נהנה מהם.

ומתוך כך היה מתרעם על אותו חכם שגילה לו סגולת המעשר, אבל הסתיר ממנו סגולת הכבוד לאשה. ומתוך סערת נפש הלך לאותו חכם ויאמר לו ברוך אתה לה' על אשר על ידי דבריך נתעשרתי עושר גדול. שכך שמעתי שדרשת בציבור ואני עשיתי כדברך. אך עתה ידעתי שיש סגולה אחרת להתעשר והיא אוקירו לנשייכו. ודרשת זאת לפני שכני ראובן וקיים אותה ונתעשר גם הוא. ולמה לא דרשת שתי הסגולות גם יחד. שאז גם אני הייתי מקיים סגולה זאת וקונה לאשתי בגדים ותכשיטים ומתעשר על ידי זה. והייתי נהנה גם אני מהממון. ולא הייתי נזקק לסגולת המעשר לתת ממוני לאחרים.

ויען לו החכם ע"ז דרשו הכתוב (תהילים מ"ט יז') אל תירא כי יעשיר איש כי ירבה כבוד ביתו. כי לא במותו יקח הכל לא ירד אחריו כבודו. ופירשו אל תירא אם יעשיר איש כי ירבה כבוד ביתו, היינו אשתו. שאשה נקראת בית. וכמו שאמרו בשבת (קי"ח ע"ב) אמר ר' יוסי מעולם לא קראתי לאשתי אשתי ולשורי שורי אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי. [ועיין גיטין נ"ב ע"א]. ופירש"י בשבת הנ"ל שר"ל ר' יוסי שאפילו שיחת חולין שלו יש ללמוד ממנה חכמה. וקראתי לאשתי ביתי משום שהיא עיקר הבית. ולשורי שדי משום שהשור הוא עיקרו של שדה. דכתיב ורב תבואות בכח שור (משלי י"ד).

וכן באמת דרשו חז"ל (ע"ז י"ט ע"ב) על הכתוב בתהילים (א') ועלהו לא יבול וכו'. שאפילו שיחת חולין של ת"ח צריכה תלמוד. ע"כ. כלומר שאפילו העלה שהוא דבר זניח לעומת הפרי והענף. לא יבול, אלא מתקיים ושריר. וכמו כן שיחת חולין.

ולכן אל תירא כי יעשיר איש משום שמרבה כבוד ביתו, היינו אשתו, ולכן התעשר. ואע"פ שההוצאות שהוציא על אשתו בידו. כי למעשה לא במותו יקח הכל. כי הכבוד הזה הינו רק בעוה"ז. אבל לעוה"ב לא ירד אחריו כבודו. ואין סגולה זאת נחשבת תמידית. כי אם רגעית. אבל מי שמתעשר ע"י הפרשת מעשרות יש לו יתרון גדול על פני זה. שצדקתו שנתן לאחרים, עומדת לעד, גם בעוה"ב. ע"כ.

והנה כדי להביא אל הפועל שתי הסגולות הללו של כבוד ויקר לאשה והפרשת מעשר לצדקה, צריך עכ"פ שיהיה ממון כל שהוא. אך מי שאין לו ממון לכאורה נסגרו בפניו דלתי העושר כליל. כיון שאין לו במה להתחיל לקיים את הסגולות הללו.

לכן בא התנא לבשרנו שלא אבדה תקוותו של זה. כי עדיין יכול הוא לקיים את התורה מעוני וע"י זה סופו לקיימה מעושר. ועל כן אמר שכל המקיימה מעוני סופו לקיימה מעושר. וסגולה זו להתעשר פתוחה היא בפני כל אדם ואפילו אין לו בכיסו פרוטה לפורטה.

ברם יש להסתפק אם פירוש זה ראוי לאומרו. שכיצד יעסוק בתורה על מנת להתעשר. והלא אמרו חז"ל (תענית ז' ע"ב) כל העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים. שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו'. ואומר רפאות תהי לשריך. ואומר כי מוצאי מצא חיים. וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם המוות. שנאמר יערוף כמטר לקחי. ואין עריפה אלא הריגה. שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל. ע"כ.

וכיוצא בזה מצאנו בברכות (י"ז ע"ב) כל הלומד תורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא. יע"ש. ומעתה כיון שאנו אומרים שנעשית לו סם המוות ונוח לו שלא נברא, א"כ כיצד יהיה העיסוק בתורה על מנת להתעשר דבר טוב ומועיל.

ונראה לבאר על פי מה שכתבו רש"י והתוס' בפסחים (נ' ע"ב) שתורה שלא לשמה היינו על מנת לקנטר ולקפח את האחרים. אבל אינו לומד על מנת לעשות. ע"כ. אבל הלומד על מנת לעשות אינו נקרא שעושה שלא לשמה לגמרי כי עכ"פ לומד ועוסק בתורה על מנת לקיים. [וע"ע רש"י ברכות י"ז ע"א ד"ה העושה שלא לשמה וכו'. ואכמ"ל].

ובאמת שיש לפרש העושה שלא לשמה היינו על מנת לקבל פרס. וכפי שביאר הרמב"ן עה"כ (ויקרא י"ח ד') את משפטי תעשו ואת מצותי תשמרו ללכת בהם. שחיי האדם במצוות אשר נאמר בהם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם הם כפי ההכנה להם. כי העושה המצוות שלא לשמן אלא על מנת לקבל פרס יחיה בעוה"ז ימים רבים בעושר וכבוד. ועל זה נאמר (משלי ג') ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. ופירשו חז"ל (שבת ס"ג ע"א) למשמאילים בה עושר וכבוד איכא. יע"ש. וכן העושים המצוות כדי לזכות לחיי העוה"ב זוכים להנצל ממשפט הרשעים ונפשם בטוב תלין. והעוסקים במצוות מאהבה כדת וכדין ויחד עם עסקי עוה"ז, יזכו לחיים טובים בעוה"ז כמנהג העולם. וגם לעוה"ב זכותם שלמה שם. והעוזבים כל עניני עוה"ז כאילו אינם בעלי גוף. וכל כוונתם בבוראם בלבד כענין אליהו הנביא יחיו לעד בגופם ונפשם וכו'. ע"כ.

ונדולה מזאת כתבו התוס' (סוטה כ"ב ע"ב) על מה שאמרו לעולם יעסוק אדם בתורה ומצוות אפילו שלא לשמה. והקשו התוס' ממה שאמרו בברכות (י"ז ע"א) שהעוסק שלא לשמה נוח לו שלא נברא. ובתענית (ז' ע"א) שנעשית לו סם המוות. ותירצו שלא לשמה הנאמר כאן הוא כגון שעושה מיראת הייסורים שלא יבואו עליו. או לשם קבלת שכר. ואינו מתכוון לעשות רצון יוצרו שציווהו על המצווה הזאת אלא להנאתו. וכמו שאמרו במסכת ע"ז (י"ט ע"א) אשרי איש ירא את ה' במצוותיו חפץ מאד. במצוותיו ולא בשכר מצוותיו. וזה ששנו באבות (פ"א מ"ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס. ע"כ.

הרי שעל מנת לקבל פרס אע"פ שנקרא עושה שלא לשמה, מ"מ אין איסור בדבר. ואדרבה יעסוק על מנת לקבל פרס שאפשר שמתוך כך יבוא לעשות לשמה ולשם מי שצווהו לעשות.

ובהוריות (י' ע"ב) אמר רבי יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא

לשמה בא לשמה. ובשכר מ״ג קרבנות שהקריב בלק הרשע זכה ויצתה ממנו רות. דאמר ר׳ יוסי בר חנינא רות בת בנו של עגלון בן בנו של בלק מלך מואב. ע״כ. יע״ש. ובוודאי שלא נתכוון בלק לשם מצווה ולהקריב לקב״ה כי אם להנאתו שימצא שעת כושר לקלל את ישראל. ואעפ״כ בא על שכרו.

אך נראה שגם העושה שלא לשמה להנאתו על מנת לקבל פרס, מ״מ מצווה בידו נשארת. וכמו שאמרו בהוריות (שם) משל לשני אנשים שצלו את פסחיהם. אחד אכלו לשם מצווה ואחד אכלו לשם אכילה גסה. שאכלו לשם אכילת מצווה עליו הכתוב אומר ישרים דרכי ה׳ צדיקים ילכו בם. וזה שאכלו לשם אכילה גסה עליו נאמר ופושעים יכשלו בם. אמר ריש לקיש רשע קרית ליה. אע״פ שלא עשה מצווה מן המובחר, מ״מ קרבן פסח אכל. ע״כ. יע״ש.

וכיוצא בזה אמרו בראש השנה (ד׳ ע״א) האומר הרי סלע זו לצדקה בעבור שיחיה בני. או בשביל שאזכה בה לחיי העולם הבא. הרי זה צדיק גמור. ע״כ.

ומכל אלו מוכח שגם העושה שלא לשם מצווה אלא להנאתו מ״מ מצווה בידו. ולעיתים גם צדיק גמור יקרא. ועל כן התוס׳ לאחר שהביאו הראיות מהנ״ל כתבו לבאר שעושה שלא לשמה היינו שעוסק בתורה אבל לא על מנת לקיים. ומעתה מוסיף על חטאתו פשע שמתחילה שגגות היו בידו ועכשיו זדונות בידו. שאע״פ שיודע שמעשיו בעבירה מ״מ לא נמנע מלעשות תאוות לבו. ע״כ. יע״ש.

וכפי כל זה אין כל פגם במי שרוצה לקיים התורה מעוני על מנת שיזכה לעושר ויהיה מקיימה מעושר. וגדולה מזאת ראיתי בשם ספר בתי מדרשות (אותיות דר״ע ד״ה ר״ן) על הכתוב (משלי ד׳ ח׳) סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה. דלא זו בלבד אלא שהיא נותנת שתי מתנות בידיה. שנאמר אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד. ע״כ.

וראיתי בפירוש מהר״מ אלשיך על אבות שהקשה שאע״פ שנראה מפשט דברי ר׳ יונתן שהעושה מעוני סופו שיזכה לעושר. ובאמת ראינו רבים שלא נתקיימה בידם סגולה זאת. ועד נאמן ר׳ חנינא בן דוסא. שהיה עני מרוד כל ימי חייו. עד שאמר הקב״ה כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובים מע״ש לע״ש. כמבואר בתענית (כ״ב ע״ב). ובכל זאת לא היה בידו לקנות קמח לאפות פת לכבוד שבת. וכמסופר בגמרא (שם).

ואמנם קטונתי מלהשיב על דברי מהר״מ אלשייך הללו. אך אחר המחילה זאת יכולנו ליישב על פי הגמרא דבתרא (כ״ה ע״ב) הרוצה להחכים ידרים והרוצה להעשיר יצפין. וסימנך שולחן בצפון ומנורה בדרום. אמר ריב״ל לעולם ידרים שמתוך שנתחכם מתעשר. שנאמר אורך ימים בימינה ובשמאלה עושר וכבוד. ע״כ.

והנה לכאורה יש להבין מה מבאר ריב״ל. שמתוך שמתחכם מתעשר. והלא כתוב כי לא לחכמים לחם וגו׳ (קהלת ט׳ יא׳). וראיתי בבן יהוידע שפירש שכיוון שיראו אחרים שהוא חכם כ״כ יתנו לו ממון משלהם. ועל ידי זה יעשיר איש.

וכיוצא בזה י״ל גם בזאת. שר׳ חנינא בן דוסא לא רצה לקבל דבר מה. כי לא הייתה מגמתו להתעשר מעסק התורה מתוך עוני. ולכן לא רצה לקבל דבר. וכשמצא תרנגולות אבידה אסר על אשתו לאכול מהביצים. ואע״פ שקיי״ל (מציעא כ״ח ע״א) כל דבר שעושה ואוכל יעשה ויאכל וכו׳. ופירש״י שאם מצא אבידה שיכולים להאכיל אותו את שכר מעשיו כגון שור וחמור. יעשה ויאכל, ולא ימכור אותו המוצא אם ישהו בעליו מלדורשו. שכל אדם נוח לו בבהמתו שהכירה כבר ולמדה כרצונו. ע״כ. הרי שמחמת רצונו שלו לא נתעשר מעסק התורה שלו. הא אם היה רוצה ודאי היה מתעשר.

וכן מצאנו ברבי אלעזר בן פדת שהיה גדול בתורה עד שנקרא מרא דארעא דישראל (נדה כ׳ ע״ב). ולמה נקרא כן שפעם אחת הביאה לו אשה כתם לראות אם טמא הוא או טהור. והיה רבי אמי יושב לפניו. הריח ר׳ אלעזר את הכתם ואמר לאשה זה דם חימוד הוא. כשיצאה האשה נטפל לה רבי אמי ושאלה האם נכונים הדברים. א״ל בעלי יצא לדרך וחמדתיו. ע״כ. כלומר שלא רק שידע לומר אם הדם טמא או טהור. אלא שגם ידע הסיבה למציאת אותו דם. ולכן קראו לו מרא דארעא דישראל. שהיו נמנעים חכמים אחרים מלראות דמים. שלא יכלו לעמוד בחכמתו ובקיאותו.

ושמא תאמר שאין זו חכמה אלא בקיאות בנושא מסויים ומיוחד. פוק חזי מה שאמרו חז״ל בבבא מציעא (פ״ד ע״א) שר״ל ראש הגנבים היה. ור׳ יוחנן היה יפה כעין יופיו של אדה״ר. יום אחד היה ר׳ יוחנן שוחה בירדן. וראה אותו ריש לקיש וקפץ משפת הנהר הזאת לשפת הנהר האחרת. שנדמה לו כאשה מתוך יופיו. ראהו ר׳ יוחנן ואמר חילך לאורייתא. השיב לו ריש לקיש יופיך לנשים. א״ל ר׳ יוחנן אם תחזור בתשובה אתן לך את אחותי שיפה ממני. קיבל ריש לקיש על עצמו לחזור בתשובה ולהיות הוגה בתורה. רצה לחזור לשפת הנהר היכן שהיה מתחילה ולא יכל. שמרגע שקיבל עליו עול תורה תשש כוחו. [שהתורה מתשת כוחו של אדם]. הושיבו ר׳ יוחנן ולימדו מקרא ומשנה והפך אותו לחכם חשוב. עד שנעשה בר פלוגתיה של ר׳ יוחנן. כנודע מכמה דוכתי.

יום אחד נחלקו בפירוש המשנה הסייף והרומח והפגיון והסכין וכו׳. מאימתי מקבלים טומאה. משעת גמר מלאכתן. ומאימתי גמר מלאכתן. ר׳ יוחנן אומר משיצרפם בכבשן. ריש לקיש אמר משיצחצחם במים. א״ל ר׳ יוחנן לריש לקיש לסטא בלסטיותיה ידע. [שכל אלו כלי אומנות של לסטים הם]. השיב לו ריש לקיש ומה אהנת לי. שם קראו לי רבי [רבן של לסטים וראש שלהם הייתי]. וכאן קוראים לי רבי. א״ל נהנית מכך שקרבתיך תחת כנפי השכינה.

אך בכל זאת חלשה דעתו של ר׳ יוחנן. וכיון שכך נחלש ריש לקיש והתחיל לגסוס. באה אחותו של רבי יוחנן, אשתו של ריש לקיש, והתחילה לבכות לפני ר׳ יוחנן שימחל לו ויחיה. ואם לא בשביל ריש לקיש עצמו עכ״פ בשביל בנה. השיב לה

(ירמיה מ״ט) עזבי יתומייך אני אחיה. אמרה לו עשה בשביל אלמנותי. השיב לה (ירמיה שם) ואלמנותיך עלי תבטחו.

נחה נפשו של ריש לקיש והיה ר׳ יוחנן מצטער הרבה. אמרו חכמים מי יכול ליישב דעתו. אלא ילך אלעזר בן פדת שמחודדות שמועותיו [יודע אותם על בוריים ללא ספיקות] ויישב דעתו. הלך וישב לפניו ועל כל דבר שהיה אומר ר׳ יוחנן היה מביא לו ראיה וסיוע לדבריו מכמה משניות ובריתות ותוספתות. א״ל רבי יוחנן אתה כריש לקיש. ריש לקיש כשאמרתי דבר היה מקשה עלי עשרים וארבע קושיות. והייתי משיב לו בעשרים וארבע תירוצים. וממילא היינו מבינים הדברים על בוריים. ואילו אתה על כל דבר שאני אומר לא רק שאינך מקשה אלא מביא ראייה לדברי. וכי לא ידעתי שנכון אמרתי עד שצריך לסיוע ממך. היה הולך וקורע בגדיו וצועק ריש לקיש איפה אתה. עד שיצא מדעתו. בקשו חכמים רחמים עליו ונחה נפשו של ר׳ יוחנן. ע״כ.

ומתוך הדברים מבוארת חכמתו של ר׳ אלעזר בן פדת אשר היה יכול להביא ראיה לכל דבר וענין. ואפילו לחכם גדול כר׳ יוחנן. ועם כל זאת מצאנו בגמרא דתענית (כ״ב ע״א) שהיה עני מרוד. ולמרות שקיים את התורה מעוני. ופעם אחת הקיז דם. [וכנודע שלאחר מכן צריך לאכול. וכמו שאמרו בדוכתי טובא]. ולא מצא דבר לאכול חוץ משן של שום. אכלו ונחלש ונתעלף. באו חכמים לשאול עליו וראו שבוכה ומחייך ויוצא ניצוץ מאפו. [וי״א ממצחו. רש״י].

כשנתעורר שאלוהו מאי טעמא חייכת מר ובכית ויצא ניצוץ מאפך. א״ל שישב עמי הקב״ה ואמרתי לפניו עד מתי אני אלך בדוחק כזה. ואמר לי אלעזר בני האם רצונך שאהפוך את העולם ואחזור לברוא אותו מחדש. ואז אפשר שכפי המזל תוולד בשעה של מזונות. א״ל רבש״ע כולי האי ואולי. [כלומר תהפוך את העולם וגם לאחר כל זאת אינו בטוח שאוולד בשעה של מזונות. אלא רק אפשר ואולי].

שאל רבי אלעזר השנים שחייתי הם יותר או אלו שנשאר לי לחיות הם יותר. א״ל הקב״ה אלו שחיית הם יותר על אלו שנשאר לך לחיות. א״ל א״כ איני רוצה. ע״כ. ויע״ש בהמשך שזכה בזה לחיי העוה״ב.

וכפי זה יש להקשות על תנא דמתניתין שהרי גם שעסק בתורה מעוני גדול עכ״ז לא יצא בגורלו להתעשר. ואפילו היה מבקש להחזיר את העולם לתוהו ובוהו ולברוא אותו מחדש ספק הוא אם היה מתעשר. והיכן סגולת כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר.

ואני אמרתי לבאר ע״פ וכעין מה שכתב מהר״מ אלשיך בשם האר״י שקיימים שתי נסיונות. נסיון העוני ונסיון העושר. ועליהם אמר שלמה ריש ועושר אל תתן לי וגו׳ (משלי ל׳ ח׳). ועמד על החקירה איזה מהם הוא יותר קשה. והעלה שנסיון העושר הוא קשה יותר. שכן מצוי שהמתעשר יגבה לבו וישכח דרכי הענווה. וכדכתיב וישמן ישורון ויבעט וגו׳. אבל העני למוד ומורגל בהכנעה יתירה עד שנעשית לו טבע שני.

ולכן נסיונו אם יוכל לעמוד בו ולסבול עוני ודחקות מבלי לקוץ בנסיון הוא קטן יותר.

ועל פי זה יש לומר שלימוד תורה לא תמיד מעשיר כדי לומר שכל המקיים את התורה מעוני בודאי סופו לקיימה מעושר. אלא ר״ל שכל המקיים את התורה מעוני ולמוד להיות עניו ונכנע ושפל ברך ושפל קומה בודאי שסופו לקיימה גם בעושר אם יתעשר. מה שאין כן העשיר מעיקרא שאין ודאות שיקיים התורה מתוך עושרו. שמא לא יעמוד בנסיון ויתקיים בו וישמן ישורון ויבעט.

ורבים פירשו עניות זאת שהיא עניות בדעת. שאינו יודע משפטי התורה על בורים. ומכל שכן שאינו יודע טעמי המצוות על דרך הפשט והרמז. וקל וחומר שלא שלטה עינו ולא התקרב לדעת טעמיה הכמוסים וסודותיה של התורה בכללותה וסודות טעמי מצוותיה. ואע״פ כן עוסק במצוות ומאמין בהם בכל כוחו. ומשתדל להבין טעמי התורה והמצוות כפי יכולתו. ונמצא זה מקיים את התורה מעוני. ולא מעוני שאינו בעל ממון, אלא מעוני הדעת. ולאיש זה מובטח שמן השמים יסייעו בידו שיוכל להבין התורה ולהשיג סודותיה. ויהיה עשיר בדעת ובידיעת התורה. וסופו שיקיים את התורה מעושר. דהיינו מעושר הדעת והידיעה. [וראה מזה בספר עבודת ישראל ובספר בית אהרון דשני נביאים בסגנון אחד ידברו].

הן עתה ראיתי למר״ן החיד״א בחסדי אבות שהקדים דברי הרמב״ם שהיום שהוא כ״ד שעות מתחלק לשלשה חלקים. שמונה שעות לשינה ושמונה לפרנסה ושמונה ללימוד תורה. כיע״ש. [ועיין בא״ח שנתן בהם סימנים בשם סופרים וספרים ישנתי א״ז ינוח לי (איוב ג׳ י״ג). דהיינו ח׳ שעות כמנין א״ז לשינה ולמנוחה. כי א״ז תצליח את דרכיך וא״ז תשכיל (יהושע א׳). דהיינו א״ז שעות תצליח את דרכך בפרנסה ועסק. וא״ז שעות תשכיל בלימוד התורה. כיע״ש].

והנה העשיר בשעות ספורות יכול להרוויח הון. שמשקיע מעותיו בעסק ובסחורה ומרוויח עליה בטורח מועט ממון הרבה. אבל העני שאין לו מעות להשקיע צריך לעבוד בעצמו כשכיר או כפועל ומקבל כפי זמן עבודתו. ואם אינו מוצא להשכיר עצמו צריך לחזר על הפתחים ולקבוץ על יד. ואינו יודע כמה זמן יקח לו לצבור כדי אכילת לחם בני ביתו. אך בכל זאת מצמצם עצמו בהוצאותיו כדי שיעסוק לפרנסתו שש שעות ובלימודו עשר שעות. ונמצא מקיים את התורה אפילו מעוני. ואיש כזה סופו לקיים את התורה מעושר. שגם בהיותו עשיר גדול ובעל נכסים ועוסק במסחר בכ״ז ימשיך לקיים את התורה גם מתוך עושר וימצא מקום וזמן לקיים עסקיו בשש שעות ליום. ויוסיף שעתיים מחוק העבודה ללימוד התורה. ונמצא שכשם שמקיים את התורה מעוני מקיים מעושר.

אבל אם בעושרו ימעט מלימוד תורה כפי חובתו נמצא זה מבטל את התורה מעושר. שעוסק עשר שעות בעסקיו ומבטל מלימוד תורה. איש זה סופו לבטלה מעוני. שכן העני צריך זמן רב כדי להמציא צרכי ביתו. ויעסוק שעות רבות בזה מעל שמונה שעות של החלוקה ההגיונית. ונמצא תורתו בטלה מעוני למצוא טרף לביתו.

משנה יב

רבי מֵאִיר אוֹמֵר: הֱוֵי מְמַעֵט בְּעֵסֶק, וַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, וֶהֱוֵי שְׁפַל רוּחַ בִּפְנֵי כָל-הָאָדָם. וְאִם בִּטַּלְתָּ מִן הַתּוֹרָה, יֵשׁ לָךְ בְּטֵלִים הַרְבֵּה כְּנֶגְדֶּךָ, וְאִם עָמַלְתָּ בַּתּוֹרָה, יֵשׁ לוֹ שָׂכָר הַרְבֵּה לִתֶּן-לָךְ:

ומצאנו לפרש עוד שמשנה זאת מדברת בתומכי התורה. שלעיתים יש עשיר שאינו מעריך התורה ומבזה לומדיה. ולעומתו יתנשא איש ממוצע אשר התורה יקרה היא מפנינים גם בעיניו. ומשתדל בכל כוחו להחזיק לומדי התורה. אבל הואיל ואין לו ממון רב הרי זה דוחק עצמו ומקמץ מהוצאותיו והוצאות בני ביתו כדי שיוכל לתמוך בלומדי התורה.

ואיש כזה מובטח לו שיזכה להרווחה ואז יוכל לתמוך ביד לומדי התורה ולקיים את התורה מעושר. ולא יצטרך לצמצם עצמו ואת בני ביתו. כי כך יצו ה׳ את הברכה ויזכה לחיים עד העולם.

משנה י״ב

רבי מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה וכו׳.

פירש ר׳ עובדיה מברטנורא: המעט בעסק סחורתך ומלאכתך. ויהיה עיקר עסקך בתורה. ע״כ.

ולכאורה יש להבין שבקידושין (פב ע״א) רבי מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה. ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו. שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות. שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות. אלא הכל לפי זכותו וכו׳. רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא. ושאר כל אומנות אינן כן. כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורין ואינו יכול לעסוק במלאכתו הרי הוא מת ברעב. אבל התורה אינה כן. אלא משמרתו מכל רע בנערותו ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו וכו׳. ע״כ.

ומלבד מה שיש להקשות דקיי״ל שרבי מאיר ור׳ נהוראי אחד הם. וכדאיתא בעירובין (י״ג ע״ב) לא רבי מאיר שמו אלא ר׳ נהוראי שמו. ולמה נקרא שמו רבי מאיר. שמאיר עיני חכמים בהלכה. ע״כ. וא״כ איך יאמר שילמד את בנו מלאכה נקיה וקלה ותוך כדי דיבור יסתור עצמו לאמור שאינו מלמד את בנו אלא תורה. והארכתי בזה בפרק א׳ משנה י׳. קחנו משם. וכיוון שר״מ גילה דעתו שדווקא מלאכה נקיה וקלה יש ללמד. הרי שאין צורך לחזור על הדברים. ודלא כמו שפירש הרע״ב ז״ל. שגם במלאכה ימעט.

ונראה שעיקר דברי ר״מ לא באו אלא על העוסק בסחורה. וכמו שכתב במדרש שמואל. שעל הרוב העוסק בסחורה רצונו וחפצו הוא להרבות בקנייני העוה״ז. שאל״כ היה עוסק במלאכה. שאין בה לא

עניות ולא עשירות ממנה. אלא ודאי ע״י ריבוי סחורה רוצה להשיג קנייני עוה״ז ממון ונכסים לרוב. אכן כדי להשיג כ״ז צריך להיות נע ונד מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר. וע״י זה ימעט בעסק התורה או יתבטל ממנו לגמרי. וכמו שאמרו במסכת כלה (פרק ה׳ הל׳ ה׳) והתניא לא בשמים היא, לא תמצא תורה במי שמגביהים דעתם. ולא מעבר לים היא, לא תמצא בסחרנין ולא בתגרין וספנין. הנהו, תורה לא משתכחא בהו. ערמה ודאי משתכחא. ומאי משמע דהאי מעבר לים בסחרנין הוא. דכתיב ויעברו אנשים מדינים סוחרים. ע״כ.

וכבר ביארנו במקום אחר דברי המדרש בראשית רבה (פר׳ מ״ח ט׳) אמר רבי לוי אחד [מהמלאכים שבאו אל אברהם] נדמה לו בדמות סדקי, ואחד נדמה לו בדמות נווטי, ואחד בדמות ערבי. והקשה הרב תורה תמימה מניין למדו שאחד נדמה לו כנווטי. וכי יש נווטי במדבר ארץ לא מים. ותירץ ממה שאה״כ אחר תעבורו. שהוא לשון הפלגה בימים. וכמו (בראשית ל״א כ״א) ויעבור את הנהר. ועוד. כיע״ש. ובאמת שיש להביא ראייה ממקומו בעצמו. שכתוב מי יעבור לנו מעבר לים ויקחה לנו. ומוכח שלשון העברה הוא בים. ובזה מבוארים דברי מס׳ כלה הנ״ל שויעברו אנשים היינו העברה בים. והיינו משום שהם סוחרים.

והנה מצאנו בעירובין (נה ע״א) רבי יוחנן אמר לא בשמים היא, לא תמצא בגסי רוח. ולא מעבר לים היא, לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים. ע״כ. ולשון סוחר פירושה מסתובב. וכמו סחור סחור אמרינן לנזירא וכו׳. אך לשון תגר צריך ביאור. שאם דבר אחד הם מה צורך לכפול הדברים. ואמנם ראיתי בכל המפרשים שביארו סוחר: תגר. אך עכ״ז קשה לי מה שפירשו המילה כנעני: תגר. וראה רש״י (ישעיהו כ״ג ח׳) כנעניה – תגריה. כמו (הושע יב) כנען בידו מאזני מרמה. ולא יהיה כנעני עוד (זכריה י״ד). וכ״ה במצודות שם. ובירמיה (י׳ י״ז) כנעתך – ענין סחורה כמו וחגור נתנה לכנעני (משלי ל״א). אך זאת קשה בהושע (פרק י״ב ח׳) כנען – תגר וסוחר וכן וחגור נתנה לכנעני (משלי לא). ע״כ. וקשה לענ״ד למה צריך לפרט גם תגר וגם סוחר. והלא די באחד מהם הואיל ושניהם שווים.

ובאמת שבפסחים (נ׳ ע״א) הביאו מזכריה (י״ד) ולא יהיה כנעני עוד בבית ה׳ צבאות. מאי ולא יהיה כנעני. אמר רב ירמיה אין כאן עני. וכנעני מנלן דאיקרי תגר. דכתיב (בראשית ל״ח) וירא שם יהודה בת איש כנעני. מאי כנעני. אילימא כנעני ממש, אפשר בא אברהם והזהיר את יצחק. בא יצחק והזהיר את יעקב. ויהודה אזיל ונסיב. אלא אמר רבי שמעון בן לקיש בת גברא תגרא דכתיב (הושע י״ב) כנען בידו מאזני מרמה. ואיבעית אימא מהכא (ישעיהו כ״ג) אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ. ע״כ. וכפי זה יפה ביארו כנעני: תגר. אבל למה להם להוסיף סוחר.

ולענ״ד הבדל יש בין סוחר לתגר. שסוחר הוא המסובב את העירות ואת המדינות. ואילו תגר הוא הקונה ומוכר במקומו. וזה עניין הכנעני. שעל הרוב תגר

הוא ומוכר במקומו. שלא מצאנו ולו ברמז שאיש כנעני ושמו שוע המוזכר ביהודה יהיה מעוברי הימים.

ושו"ר במלבי"ם (ישעיה כ"ג ח') שביאר שסוחר הוא הגדול. ותגר הוא הקטן וכעין רוכלים. כיע"ש.

ואם כנים אנחנו בזה הרי שיבואר היטב כפל הלשון במס' כלה הנ"ל ודברי ר' יוחנן בעירובין הנ"ל. שכיוון שהסוחר מסתובב מממלכה לעם אחר אין זמנו פנוי ללמוד תורה. ולכן לא מעבר לים היא. וגם התגר אע"פי שמוכר במקומו עדיין אין זמנו פנוי ללמוד תורה. ובזה יש להשיב על קושיית רשכבה"ג הגרי"ח בספרו שיצא מהמונח שסוחר ותגר אחד המה. וע"כ הקשה למה לא אמר ר' יוחנן דברו גם על השולחני ועל החנווני. כיע"ש. שדרש כל העניין באופן אחר.

ואיך שיהיה בודאי ר' מאיר גם על השולחני ועל החנווני ידבר. שסתם דבריו לאמור שיהיה ממעט בעסק. והיינו בכל עסק. בין בסחורה שמעבר לים ובין במו"מ שנעשה במקומו. ושיסתפק במה שימצא פרנסה לאותו יום. ומיד כשירוויח מספיק לצרכיו וצורכי בני ביתו יפרוש מהעסק של חולין ויעסוק בתורה.

וכמעשה שהביא מהר"א ענתבי בספר חכמה ומוסר בחכם אחד מארם צובא שמעודו לא רצה ליהנות מהבריות. והקב"ה חננו להיות בקי בתיווך סחורות. והיה יוצא לשעה או שעתיים בשוק והיה עושה תיווך ומרוויח ומיד חוזר ללימודו עד שהיה מוציא כל המעות שהרוויח. ולעיתים היה מרוויח פרנסה לחודש ימים. ואז לא היה מבטל לימודו חודש שלם. עד שכלתה פרוטה מהכיס. ואז היה יוצא שוב לשעה או שעתיים לתווך בסחורות. ומצא חן ושכל טוב בעיני הסוחרים. והיו מכבדים אותו כבוד גדול ומוסרים בידו סחורות לתיווך לרוב. ודבריו היו נשמעים.

וחנה יום אחד היתה סחורה שלא היו עליה קופצים. והסוחר אשר בידו הסחורה הפציר באותו חכם שיסכים לתווך בשבילו ולמכור הסחורה ויתן לו ריווח נאה. כי אין קונים לסחורה. והחכם סירב. כי עדיין היו בכיסו מעות לפרנס את ב"ב. ולאחר חודש כשכלתה פרוטה מן הכיס יצא מביהמ"ד ופנה לאותו סוחר. ועדיין הסחורה היתה בידו כי אין לה קונים. אבל החכם בתוך שעה קטנה מכר אותה בריווח נאה למוכר. וגם הקונה הרוויח בה ריווח גדול. וקיבל תיווך נדיב משניהם אשר הספיק לו לכמה חודשים בהם ישב ועסק בתורה בלא לאות. כיע"ש.

ואנוכי הרואה בספר מגן אבות לרשב"ץ (פרק ב' מש' ו') על מה שאמר הלל ולא כל המרבה בסחורה מחכים. שאע"פי שבעירובין (נ"ה ע"ב) אמרו שאין התורה מצויה בסוחרים ובתגרים. כיע"ש. הלל כבר התנה המרבה בסחורה, המרבה דייקא, ואפילו בישוב. אבל ממעט בעסק ועושה תורתו קבע אפשר לו להחכים. ובברייתא של דרך ארץ (זוטא פ"ג משנה ג' ד') הביאו משנה זו והוסיפו בה, שים לבך ועצמך על התורה יותר מהסחורה. ובזה אפשר להתקיים טובה וחכמה עם נחלה.

אבל לגבי מלאכה לא אמר ר"מ דבר. ולכאורה קשה למה לא התייחס

למלאכה. שכשם שיכול האדם לבזבז כל יומו על סחורה ותגרות כך יכול לבזבז כל יומו במלאכה. וסברא יש בדבר. וכמו שביאר הרע"ב.

ברם ראיתי במדרש שמואל שעמד בדבר זה. וכתב שהכתוב אמר ששת ימים תעשה מלאכה וגו' (שמות ל"ה ב'. ויקרא כ"ג ג'). שמשמע שהמלאכה תעשה מאליה ומעצמה. וע"ד הבית בהיבנותו (מלכים א' ו'). [כוונתו למה שאמרו בשמות רבה (פר' נב ד') והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו. מעצמו היה נבנה לפיכך במעשה נסים נבנה. וכן כשהוקם המשכן במעשה נסים עמד. הוי ויביאו את המשכן]. כך המלאכה תעשה מעצמה כשימעט האדם בעסק ויעסוק בתורה. את"ד.

ובמציאות ראו יראה הרואה שההצלחה במלאכה תלויה בגורמים רבים. ור' מאיר שלבלר היה, וכמבואר בדוכתי טובא, ידע זאת היטב. כי מלאכת הכתיבה אינה מלאכה פשוטה. כי הכל תלוי בטיב הקלף. ובטיב הדיו. ושלא יטעה הסופר בכתיבתו. ושלא יהיה כשינוי אות בכתיבתו. ושלא יהיו דיבוקים ופירודים. וכן עזה"ד. אולם ברצות ה' דרכי איש תהיה מלאכתו נעשית בקלות. וזאת כוונת הכתובים שבודאי לא אמרה תורה ששת ימים תעשה מלאכה כדי להתיר עבודה בימות השבוע. שא"כ הל"ל ששת ימים תעשה מלאכה. אלא כיוון שביום השבת יושב האדם בטל ממלאכה ועוסק בתורה הרי מלאכתו תעשה מעצמה בקלות. שיתברך בשל המצווה. וכן בימות החול אם יעסוק בתורה תתברך מלאכתו, וימעט לעסוק בה, ויעסוק בתורה.

ודברים אלו הלכה הם. וכמו שפסק הרמב"ם בהל' דעות (פרק ב הל' ז') וז"ל: לא יהיה בעל נפש רחבה נבהל להון ולא עצב ובטל ממלאכה. אלא בעל עין טובה ממעט בעסק ועוסק בתורה. ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו וכו'. כיע"ש. וכן בהל' ת"ת (פרק ג הל' ח') וז"ל: כתוב בתורה לא בשמים היא ולא מעבר לים היא. לא בשמים היא לא בגסי הרוח היא מצויה ולא במהלכי מעבר לים היא. לפיכך אמרו חכמים לא כל המרבה בסחורה מחכים. וצוו חכמים הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. עכ"ל.

והנה בנדרים (פ"א ע"א) שלחו מתם הזהרו בערבוביתא. הזהרו בחבורה. הזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה. שנאמר (במדבר כ"ד) יזל מים מדליו. ופירש הר"ן הזהרו בערבוביתא - כלומר הזהרו בתכבוסת וברחיצה. הזהרו בחבורה - ללמד תורה בחבורה. שהתלמידים מחדדים זה את זה ואת הרב. הזהרו בבני עניים - להשתדל ללמדם תורה שמהן תצא תורה שאין להם עסק אחר. ועוד שדעתם שפלה עליהם. ע"כ.

וכ"מ בן יהוידע לנדרים הנ"ל פירש שבני עשירים אחרי שילמדו תורה לא תצא תורה מהם לאחרים. כי מרוב עיסוקם לא יספיק זמנם לכך. והלוואי שיספיק שילמדו הם. אבל בני עניים מכיוון שאין להם עסק אחר מהם תצא תורה לאחרים. שיהיו מלמדים במקצועם כדי לפרנס עצמם. ע"כ.

וכבר ידעת דברי רש״י זל עה״כ (בראשית מ״ט ז׳) אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל. אחלקם ביעקב, אפרידם זה מזה שלא יהא לוי במנין השבטים והרי הם חלוקים. דבר אחר אין לך עניים וסופרים ומלמדי תינוקות אלא משמעון. כדי שיהיו נפוצים. ע״כ. הרי שדרך המלמדים להיות עניים.

ובשם בנו הר״ר יעקב חיים ז״ל ביאר בן יהוידע הנ״ל שבני עשירים אע״פי שלומדים תורה הרי מתענגים בתענוגים באכילת בשר ודגים בכל יום. ואילו בני עניים יאכלו לחם צר ומים לחץ. והתורה מתקיימת יותר במיעוט אכילה ושתייה. וכמו שאמרו פת במלח תאכל מים במשורה תשתה וכו׳. וע״כ בריבוי אכילה אין בלבם של בני עשירים לחדש חידושי תורה. משא״כ בני עניים שלבם פנוי לחדש חידושי תורה. וזה שאמרו מבני עניים תצא תורה. היינו חידושי תורה. ע״כ. [ועיין כעין זה בפתח עיניים לנדרים הנ״ל].

וראיתי להגר״ח פאלאג׳י בספר פעולת צדיק שביאר שלפעמים אדם מתאווה לעושר כדי שירבה כבודו וכבוד ביתו. ואז כולם יהיו מכבדים אותו. ועשיר יענה עזות. והיינו שאמרו רבותינו ז״ל יזל מים מדליו. הזהרו מבני עניים שמהם תצא תורה. ע״כ. וכפי דבריו מובן שעשיר אינו בר לימוד. משום שאגב עושרו מתגאה. ואילו בני עניים דעתם שפלה עליהם. וכמו שכתב הר״ן. וזה תנאי לעסק התורה.

ובזה יובנו דברי ר״מ במשנתינו הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה והוי שפל רוח בפני כל אדם. שכוונתו בזה שאם תמעט בעסק לא תתעשר כ״כ. וכיוון שלא תהיה דעתך מופנית אל העושר תהיה שפל רוח. ואז תעסוק בתורה.

ובפירוש רבינו יונה כתב והוי שפל רוח בפני כל האדם - גם זה הדבר מענין התורה הוא ועל כן נאמר בתוך דבריו דברי תורה. ולא קדמו ולא אחרו. ור״ל גם כי תצליח בתורה שהיא המעלה האמיתית ולא תתגאה. ואין צריך לומר כי מפני המעלות האחרות נכריות גשמיות שאין ראוי להתגאות. והוי שפל רוח בפני כל האדם וגם בפני השפלים והנבזים והפחותים כדי להתרחק ממידת הגאוה. ואין צריך לומר בפני השקול כמותך. ע״כ.

ויש להבין הקשר שבין עסק התורה לבין שפלות הרוח על פי משל לגביר אחד ששלח שני אנשים למדינות רחוקות לקנות בשבילו אבנים טובות. לאחד נתן בשביל העסק הזה אלף זהובים. ולשני נתן מאה זהובים. והשלוחים בזבזו המעות בדברי הבל ותענוגות עד שלא נשאר ביד בעל האלף כי אם מאתיים זהובים. ובידי בעל המאה רק ארבעים זהובים. ויהי היום והתחילו רבים שניהם על דברי הבאי. אמר בעל המאה לבעל האלף התוכל להידמות לי. הרי אתה איש עני ואין לך אפילו רבע ממה שיש לי. שמע אדם אחד את הטענה הזאת ואמר אוי כסיל וגאה. במה אתה מתגאה. האם שכחת שהמעות אינם שלך. ורק שליח אתה להביא סחורה לגביר בעל המעות. ובאמת שאתה יותר עני מחברך. כי הוא אינו חייב למשלח כי אם ששים זהובים. ואילו אתה חייב לו שמונה מאות זהובים. וכשיתבע אותך על המעות שבזבזת הלא בושתך תהיה גדולה יותר מבושת העני.

גם אנחנו שלוחים אנחנו. שלוחי דרחמנא שנשלחנו מהעולם העליון כדי לתקן את נפשינו לצחצחה כל אחד כפי ערכו וחכמתו שהטביע הקב״ה בנפשו. ע״כ אין לו לאדם להתגאות ביתרון החכמה יתר על חבירו. כי הרי לא שלו היא. כי אם מהמשלח. ומה יעשה כאשר יצטרך לתת דין וחשבון לפניו על מה בזבז התכונות שהוטבעו בנפשו. והלא ככל שחכם יותר כך יהיה בושתו גדול יותר כשיווכח לדעת שביזבז כישוריו וזמנו ולא עסק בתורה כראוי לערכו. וע״כ אמר התנא ועסוק בתורה. ואע״פי שהגעת לדעת בה מידת מה. מ״מ אל לך להתגאות בזה. אלא והוי שפל רוח.

וחנה לגבי ת״ח נחלקו אם מותר שיהיה לו גאווה או לא. וכמו שאמרו בסוטה (ה ע״א) א״ר חייא בר אשי אמר רב ת״ח צריך שיהא בו אחד משמונה בשמינית. א״ר הונא בריה דרב יהושע ומעטרא ליה כי סאסא לשבולתא. אמר רבא בשמתא דאית ביה ובשמתא דלית ביה. א״ר נחמן בר יצחק לא מינה ולא מקצתה. ע״כ. והנה אף למ״ד שתהיה לו גאווה קצת היינו כראש השיבולת שקוראים לו זקן. והוא נשבר ונופל מאליו. וכמו שפירש״י ז״ל. ונוכל להעמיס כוונה בביאור דברי רש״י הנ״ל. שאע״פי שמותר לו גאווה במידה מסויימת אין זו גאווה מתמדת. כי אם ארעית בלבד. כמו זקן השיבולת. וכעבור הסיבה אשר בגללה צריך להתגאות גאווה זאת תישבר מאליה ותיפול. ואע״פי כן יש חולקים בזה. ואוסרים הגאווה מכל וכל. לא מינה ולא מקצתה.

ומדכרנא כד הוינא טליא שמעתי בשם הגר״א שביאר שאחד משמונה שבשמינית. דהיינו פסוק שמונה של הפרשה השמינית בתורה. שהיא פרשת וישלח. והפסוק השמיני הוא קטונתי מכל החסדים. וזאת הגאווה המותרת לת״ח. ודפח״ח. [ועיין בפתח עיניים להחיד״א שביאר כעין זה ע״ד הקבלה בשם ע״ב. ואין לנו עסק בנסתרות].

הן עתה ראיתי לתלמידו מהר״ח מוואלוז׳ין ששמינית הלוג הוא קורטוב. וכמו שפירש הרמב״ם בפיהמ״ש דמקוואות (פרק ג׳ מש׳ א׳) כיע״ש. והנה מצאנו בפרק ז׳ דמקוואות (משנה ה׳) [ועיין מכות ג׳ ע״ב] שלושה לוגין מים שנפל לתוכן קורטוב של יין ומראיהן כמראה יין ונפלו למקווה לא פסלוהו וכו׳. ר׳ יוחנן בן נורי אומר הכל הולך אחר המראה. ע״כ. מצאנו שיש בקורטוב כדי לשנות המראה. וזה שאמרו שת״ח צריך שיהיה לו גאווה אחד משמונה שבשמינית. דהיינו קורטוב. שאז ישתנה המראה כלפי חוץ. וכמו שהמים שנפל לתוכן קורטוב יין הפכו למראה יין. ואע״פי שהכל כמעט הוא מים. ואין אלא מראה של יין. כך תלמיד חכם תהיה גאוותו כלפי חוץ להראות כעין מראה גאווה. וכעין מה שאמרו נהג נשיאותך ברמה. זרוק מרה בתלמידים וכדו׳. אבל רנב״י אומר לא מינה ולא מקצתה. כלומר שגאווה אסורה אפילו מראה ממנה. והנה כאן במשנה סידר ר״מ ככל הדעות. שאמר הוי שפל רוח בפני כל אדם. דהיינו שתהיה ניכרת הענווה מבחוץ ועל הפנים גם כשאתה מוכרח להתגאות. ע״כ.

ובהמשך הדברים אמר ר״מ ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך. ע״כ. ולכאורה קשה קצת הלשון

בטלת "מן" התורה. שמשמע שלא ביטל כל התורה לגמרי. כי באופן זה ודאי עוון גדול בידו. וכמו שאמרו בברכות (ה' ע"א) אמר רבא ואיתימא רב חסדא אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו. שנאמר (איכה ג') נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה'. פשפש ולא מצא יתלה בבטול תורה. שנאמר (תהילים צ"ד) אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו. ע"כ. שמשמע שביטול תורה עוון בפני עצמו הוא.

אלא נראית כוונת ר"מ תלויה במה שאמר לפני כן. הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה. והלה לא מיעט בעסק. אבל בכל זאת עסק קצת בתורה. ולא בטל ממנה לגמרי. ולכן אמר "מן" התורה. מחלק ממנה. ולא מכולה. ואע"פי כן יש לך בטלים רבים כנגדך. ומילת לך מורה על הבעלות. שאותם בטלים הם שלך. קנויים לך כפי מעשיך.

ושמעתי באומרים לי בשם כמה ספרים שזאת כוונת מאמר הגמרא דברכות (ה' ע"א) הנ"ל שכיוון שבטל מן התורה ייסורים באים עליו ומבטלים אותו בע"כ מלימודו.

וכשאני לעצמי אינו נראה בעיני פירוש זה. שלא אמרו יש לך מבטלים הרבה. שאז היה משמע שהייסורים ושאר מאורעות הם המבטלים אותו מלימודו. ומידה כנגד מידה. אלא משמע שיש בטלים, הרבה בטלים כמוך.

וראיתי בס' עץ חיים שביאר ע"ד הגמרא בפסחים (ס"ח ע"ב) רב יוסף ביומא דעצרתא אמר עבדי לי עגלא תלתא. אמר אי לא האי יומא דקא גרים. כמה יוסף איכא בשוקא. ע"כ. ופרש"י אי לאו האי יומא - שלמדתי תורה ונתרוממתי, הרי אנשים הרבה בשוק ששמן יוסף. ומה ביני לבינם. ע"כ. ובקידושין (ל"ג ע"א) רב נחמן אמר אי לאו תורה כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא. ופירש"י דאמר אי לאו תורה כמה נחמן איכא בשוקא - הלכך אין חשיבותי בשביל עצמי אלא בשביל תורה. ע"כ. ומבואר שיש הרבה בטלים שאינם עוסקים בתורה. וקשה לומר שאינם עוסקים כלל. שא"כ היה צריך לקוראם בשם גנאי. ולא רק בטלים. כי אם בטלנים.

אך גם אפשר לקבל פירוש זה. אם נפרש כנגדך היינו כנגד פניך. וצא וראה אותם ובחן מעשיהם וההבדל שבינם לבין מעשיך. אבל נצטרך לצמצם פירוש המילה כנגדך. וכבר מצאנו כלשון זה באבות (פרק ב משׁ' א') והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה. ע"כ. [וע"ע בתרא ע"ח ע"ב]. דמשמע שהוא לשון השוואה ובחינה.

ואפשר לפרש על פי המשנה הסמוכה לזאת רבי אליעזר בן יעקב אומר העושה מצווה אחת קונה לו פרקליט אחד והעובר עבירה אחת קונה לו קטיגור אחד. ע"כ. וא"כ ע"י לימוד תורה קונה לו פרקליטים הרבה. והם צריכים להיות לעזר לו בחייו בעוה"ז. וכש"כ לאחר אריכות ימיו בעוה"ב. שכבר אמרו בקידושין (מ' ע"ב) דאמר רב המנונא אין תחילת דינו של אדם אלא על דברי תורה. שנאמר (משלי י"ז) פוטר מים ראשית מדון. [וכ"ה בסנהדרין ז' ע"א]. ובמדרש שמואל כתב בשם מהר"י לירמא שכיוון שלמד תורה קצת נבראו פרקליטים טובים שאמורים להגן עליו. אבל כיוון שעל הרוב ביטל

תורה גם הם לא יוכלו להגן עליו בשעת הדחק. ויהיו בטלים כנגד הטוענים נגדו על ביטול תורה. וזה שאמר ר״מ יש לך, כלומר קניינך הם ומלימוד תורתך נבראו. אבל בטלים הם כנגד הטוענים על ביטול תורה שלך.

ואפשר להמתיק עוד על פי הגמרא דמגילה (ג׳ ע״א) ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וגו׳ וישתחו (יהושע ה׳). והיכי עביד הכי. והאמר רבי יהושע בן לוי אסור לאדם שיתן שלום לחבירו בלילה חיישינן שמא שד הוא. שאני התם דאמר ליה כי אני שר צבא ה׳. ודלמא משקרי. גמירי דלא מפקי שם שמים לבטלה. אמר לו אמש בטלתם תמיד של בין הערבים ועכשיו בטלתם תלמוד תורה. אמר לו על איזה מהן באת. אמר לו עתה באתי. מיד (יהושע ח׳) וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק. אמר רבי יוחנן מלמד שלן בעומקה של הלכה. ע״כ. הרי שהמלאך בא לתבוע עלבונה של תורה.

ואפשר לומר שהמלאכים נקראים בטלים. שודאי בטלים הם כלפי הקב״ה. אך בעצם בטלים הם מלעשות דבר. וכמו שאמרו בחולין (צ״א ע״ב) עה״כ (בראשית ל״ב) ויאמר שלחני כי עלה השחר. אמר לו גנב אתה או קוביוסטוס אתה שמתיירא מן השחר. אמר לו מלאך אני. ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו. מסייע ליה לרב חננאל אמר רב. דאמר רב חננאל אמר רב שלש כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום. אחת אומרת קדוש. ואחת אומרת קדוש. ואחת אומרת קדוש ה׳ צבאות. מיתיבי חביבין ישראל לפני הקב״ה יותר ממלאכי השרת. שישראל אומרים שירה בכל שעה. ומלאכי השרת אין אומרים שירה אלא פעם אחת ביום. ואמרי לה פעם אחת בשבת. ואמרי לה פעם אחת בחודש. ואמרי לה פעם אחת בשנה. ואמרי לה פעם אחת בשבוע. ואמרי לה פעם אחת ביובל. ואמרי לה פעם אחת בעולם. וישראל מזכירין את השם אחר שתי תיבות. שנאמר (דברים ו׳) שמע ישראל ה׳ וגו׳. ומלאכי השרת אין מזכירין את השם אלא לאחר ג׳ תיבות. כדכתיב (ישעיהו ו׳) קדוש קדוש קדוש ה׳ צבאות. ואין מה״ש אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה. שנאמר (איוב ל״ח) ברן יחד כוכבי בקר, והדר ויריעו כל בני אלהים. אלא אחת אומרת קדוש. ואחת אומרת קדוש קדוש. ואחת אומרת קדוש קדוש ה׳ צבאות. והאיכא ברוך. ברוך אופנים הוא דאמרי ליה. ואיבעית אימא כיון דאתיהיב רשותא אתיהיב. ע״כ.

וכפי זה אפשר לבאר שהמלאכים בטלים מלומר שירה. ועוד שבטלים כלפי ישראל. שכל זמן שאין ישראל אומרים שירה אין המלאכים יכולים הם עצמם לומר שירה. וכשמבטל תורה יש בטלים הרבה, כלומר מלאכים הרבה כנגדך, שיקטרגו עליך בשל ביטול תורה זה. וכמו שקיטרג המלאך על יהושע משום ביטול תורה.

ואפשר לבאר הדברים על פי מה שמצאתי בח״ח על אבות בשם ספ׳ תולדות יהושע שכוונת התנא לומר שאם ביטלת תורה בשעה שהיה לך פנאי לעסוק בה, יבואו חשבון על השעות שבילית כדי להשיג הבלי הזמן. מאחר שנראה בעליל שלא הייתה כוונתך לכבוד ה׳ יתברך גם בשעות שלמדת בהן. ע״כ. וכפי זה ביאור

משנה יג

רבי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: הָעוֹשֶׂה מִצְוָה אֶחָת קָנָה לוֹ פַּרַקְלִיט אֶחָד, וְהָעוֹבֵר עֲבֵרָה אֶחָת, קָנָה לוֹ קַטֵּגוֹר אֶחָד. תְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים-כְּתָרִים בִּפְנֵי הַפֻּרְעָנוּת.

יש לך בטלים הרבה, היינו כל הזמנים שביטלת בהם תורה גם בעבודתך מעבר לנצרך לך לפרנסתך.

ואמר התנא אם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה ליתן לך. ושינה התנא לשונו. שבהתחלה אמר ועסוק בתורה. ועכשיו אמר אם עמלת בתורה. וידוע שרב ההבדל בין עוסק לבין עמל. כי העוסק הוא לומד בשטחיות. ואילו העמל טורח להבין כל דבר ודבר על בוריו. ולא יתכן שיהיה שכרו של זה כשכרו של זה. ולכן אם כי לעוסק יש שכר לעמל יש יותר. ורומז למה שאמרו בסוף עוקצין עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות. שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. ע"כ. ומבואר ששכרו של העמל הוא אוצרות מלאים. משא"כ הלומד סתם דכתיב עליה למוד תורה הרבה ויתנו לך שכר הרבה. ע"כ. אבל לא אוצרות מלאים.

אך בעיקר יש לדייק שאם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה וכו'. כלומר להקב"ה עצמו. לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח. אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו ישלם פעלך.

משנה י"ג

רבי אליעזר בן יעקב אומר העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד וכו'.

כתב התשב"ץ בספר מגן אבות: רבי אליעזר בן יעקב הלכה כמותו בכל מקום. וזהו שאמרו בפרק מי שאחזו (גיטין ס"ז ע"א) ובפרק הדר (ערובין ס"ב ע"ב) ובסוף פרק החולץ (יבמות מ"ט ע"ב) משנת רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי. כלומר, מעט שמועות נאמרו על שמו כמו שהקב הוא מידה קטנה שאינה אלא ארבע לוגין והלוג ששה ביצים. וכל דבריו הם נקיים שהלכה הם. ויש מפרשים קב ונקי בלשון גימטריא מאה ושתים הלכות. ואמרו ביומא פרק ראשון (ט"ז ע"א) כי משנת מסכת מדות נשנית על דעתו. מאן תנא מדות רבי אליעזר בן יעקב. ע"כ.

ומה שאמר ראב"י העושה מצווה אחת קונה לו פרקליט אחד. פירשוה המפרשים ע"ד הכתוב באיוב (ל"ג כ"ג) אם יש לו מלאך אחד מיני אלף להגיד לאדם יושרו. ואמרו ז"ל (שבת ל"ב ע"א) שאפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלמדים עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות, ניצול. שנאמר (איוב ל"ג) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו ויחננו ויאמר פדהו מרדת שחת וגו'. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה באותו מלאך לחובה ואחד לזכות, ניצול. שנאמר מליץ אחד מני אלף. ע"כ.

ובמסכת שמחות דרבי חייה (פרק א׳ הל׳ ו׳) אמרו כתיב אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף להגיד לאדם ישרו. ואין אנו יודעים אם מאילו המסורים לו אם מאילו המשמשין לפני המקום. כשהוא אומר אלף ישמשוניה הרי למדנו שמאילו המשמשין לפני המקום הכתוב מדבר וכו׳. ע״כ.

והנה קשה לומר שדברי ראב״י הם דברי אגדה בלבד. והלא אמרו שהלכה כמותו בכל מקום. ובודאי שבא להשמיענו חידוש בהלכה אגב אורחיה.

ונראה לומר שבכל התורה כולה הולכים אחר הרוב. והיא גזירת הכתוב אחרי רבים להטות. וכבר אמרו במציעא (נ״ט ע״ב) בתנור של עכנאי שע״י כל מיני מופתים וסימנים הוכרע הדין כר׳ אליעזר. שאמר שאם הלכה כמותו חרוב יוכיח. ונעקר חרוב ממקומו. ובאמת המים שחזרו המים לאחוריהם גם אינה ראייה שהלכה כמותו. וגם כותלי בית המדרש שנטו ליפול אינם ראייה. ואפילו הקב״ה עצמו שהכריע ע״י בת קול שהלכה כר״א אמרו שם שאין משגיחים בבת קול. ונדחה מכוח שכתב בתורתו אחרי רבים להטות. והודה הקב״ה שבעוה״ז הולכים בכל התורה כולה אחר הרוב. ואמר נצחוני בני ע״י סברא זו. כיע״ש.

ובא ראב״י במילים ספורות לומר שכ״ז בדינים והלכות שבעוה״ז. אבל בעונשים שע״י שמיים שהם בעוה״ז אין הולכים אחר הרוב. וכמו שכתב בשו״ת לב דוד (סי׳ י״ט) והביא ראייתו מהגמרא דשבת (ל״ב ע״א) הנ״ל אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף ניצל הרי דלא אזלינן בתר הרוב בד״ש. וא״כ בעונש שהוא בדיני שמיים לא אזלינן בתר הרוב וכו׳. כיע״ש.

ובזה יש ליישב מה שהקשה במדרש שמואל ששינה התנא בלשונו. שמתחילה אמר קונה לו פרקליט אחד. וסיים שאם עושה עבירה קונה קטיגור אחד. כיע״ש. וכוונתו בזה שסניגור הוא נוטריקון שונא תגר. וקטיגור הוא קורא תגר. וכמו שפירש הרע״ב. יע״ש. ומובן שהקטיגור תפקידו להרשיע את האדם והסניגור להפך. ומה הוא לשון פרקליט שנקט בה התנא.

ונראה לבאר על פי הגמרא דשבת (ל״ב ע״א) שפתחנו בה. אדם יוצא לשוק יהי דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוט. חש בראשו יהי דומה בעיניו כמי שנתנוהו בקולר. עלה למטה ונפל יהי דומה בעיניו כמו שהעלוהו לגרדום לידון. שכל העולה לגרדום לידון. אם יש לו פרקליטין גדולים ניצול. ואם לאו אינו ניצול וכו׳. ע״כ. ופירש״י לשוק - מצויים שם מריבות ובעלי דינים נכרים וישראלים. דומה כמו שנמסר לסרדיוט - להוליכו לפני השופט. חש בראשו - חששא בעלמא, מיחוש קל. נתנוהו בקולר - הוי טפי משנמסר לסרדיוט, וגרוע מעולה לגרדום, שאין דנין שם אלא להריגה ועל סרחון חמור, וצריך פרקליטין גדולים. עלה למטה - שחלה הרבה, שצריך לעלות וליפול למשכב. ע״כ.

וביאר המדר״ש בשם מהר״ם אלאשקר שמתלווים לאדם כמה מזיקים ומלאכי חבלה. וכעין מה שאמרו בברכות (ו׳ ע״א) תניא אבא בנימין אומר אלמלי נתנה רשות לעין לראות אין כל בריה יכולה לעמוד מפני המזיקין. אמר אביי אינהו

נפישי מינן. וקיימי עלן כי כסלא לאוגיא. אמר רב הונא כל חד וחד מינן אלפא משמאליה ורבבתא מימיניה. אמר רבא האי דוחקא דהוי בכלה מנייהו הוי. הני ברכי דשלהי מנייהו. הני מאני דרבנן דבלו מחופיא דידהו. הני כרעי דמנקפן מנייהו. ע״כ. ופירש״י לראות - כל השדים העומדים לפניו. כי כסלא לאוגיא - כשורת חפירה המקפת האוגיא שעושין תחת הגפנים. כמו ששנינו (מועד קטן ב׳ ע״ב) אין עושין אוגיות לגפנים לאסוף שם מים להשקות הגפן. כסלא, הוא תלם של מענה המקפת סביב סביב את תל האוגיא והגפן נטוע בתל. ובריש נדרים (דף ו׳ ע״ב) הדין אוגיא להוי פאה. האי דוחקא דהוי בכלה - פעמים שבני אדם יושבים רווחים ביום השבת שבאין לשמוע דרשה, ודומה להם כיושבים דחוקים. הני ברכי דשלהי - ברכים עייפים. מאני דרבנן דבלו - בגדי התלמידים שבלים מהר, והם אינם בני מלאכה שיבלו בגדיהם. מחופיא דידהו - באין המזיקים ויושבין אצלם ומתחככים בהם. חופיא - לשון חופף ומפספס (שבת דף נ׳). פרייי״ר - שפשוף חכוך בלע״ז. ע״כ.

ואותם מזיקים ממתינים לו לאדם להזיקו. והם כקללה הרובצת על האדם. ולכן נקטו חז״ל לשון פרקליט. כי לייט הוא לשון קללה. ופרקליט הוא נוטריקון פורק לייט. כלומר פורק קללה. ע״כ. ולכן תפס התנא שבמצווה אחת לא יוכל לברוא סניגור שייטיב עמו בעוה״ז. אבל עכ״פ יוכל לברוא פרקליט שיפרוק מעליו הקללה של המזיקים וינצל מהם בעוה״ז.

ועיני ראו ולא זר מה שכתב מרן החיד״א בספר חסדי אבות שאם עשה האדם מצווה שלא בכוונה גמורה או שלא בדקדוק מתאים נברא אותו מלאך חסר ופגום. ואם לא גמר המצווה גם אותו מלאך לא נגמר. וזה הטעם למה שאמרו חז״ל המתחיל במצווה ואינו גומרה נענש. כי המלאך שנברא חסר צר לו במה שנברא חסר וצועק שיעשו דין עם מי שבראו חסר. וע״כ נענש. את״ד.

וכפי זה יש להעמיד דברי ראב״י שדווקא כשגמר המצווה הוא שיש לו פרקליט. אבל אם אינו גומרה לא די שאין לו פרקליט. אלא שגם עשה קטיגור. ודבר זה קשה להולמו. שאם כך הוא הדבר טוב לו יותר לשבת ולא לעשות כלום מאשר להסתכן בעשיית קטיגור.

וראיתי למהרש״א בשבת הנ״ל שלאחר שכתב שמכאן יש להוכיח כדברי חכמי האמת שעל כל מצווה נברא מלאך וכו׳. עדיין יש להקשות איך יתכן שבאותו מעשה יהיה תשע מאות תשעים ותשע פנים לחובה ואחד לזכות. ויש ליישב. ע״כ.

ועיין בן יהוידע שנתן משל לאלף איש שהיו מכונסים במקום אחד. ובא רשע אחד ושרף את כולם. שודאי חייב על מעשה זה. אלא שביניהם היה איש רשע גמור גונב ורוצח ונואף וגם הוא נשרף בתוך האלף. נמצא שיש תתקצ״ט פנים לחובה על שהרג את החפים מפשע. וצד אחד טוב על שהרג רשע גמור. והיינו אחד מיני אלף באותו מעשה. את״ד. יע״ש.

אכן לדידי נראה לבאר על פי דברי החיד״א הנ״ל שהואיל ולא עשה המצווה בשלימות אותו מלאך תובעו לחובה. אך עכ״ז חייב להודות שעכ״פ עשה מצווה. וזה אחד מיני אלף שבו להגיד

לאדם יושרו. שעכ״פ עשה המצווה איך שהוא. וזה די לפני הקב״ה לפרוק עכ״פ הקללה שרובצת עליו. [ושו״ר בעץ יוסף כעין זה. יע״ש. וע״ע מעם לועז אבות שפירש ג״כ כעין זה בשם ספר זכות אבות לרי״ע. יע״ש].

ובאמת יש להתבונן איך זה שעל ידי אחד מיני אלף שבמצווה יקנה האדם פרקליט ומליץ יושר. ונראה לבאר בהקדים הדיוק בדברי התנא שלגבי מצווה אמר העושה מצווה אחת. ולא אמר המקיים מצווה אחת. שמלשון העושה מצווה משמע שהוא עשה את המצווה בעצמה. ולמעשה המצווה כבר קיימת.

וראיתי בס׳ מעם לועז שהביא מהגמרא דמציעא (פ״ה ע״ב) כי הוו מינצו רבי חנינא ורבי חייא אמר ליה רבי חנינא לרבי חייא בהדי דידי קא מינצית. חס וחלילה אי משתכחא תורה מישראל מהדרנא לה בפילפולי. אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא בהדי דידי קא מינצית דעבדי לתורה דלא תשתכח מישראל. מאי עבידנא, אזלינא ושדינא כיתנא, וגדילנא נישבי, וציידנא טבי, ומאכילנא בשרייהו ליתמי, ואריכנא מגילתא, וכתבנא חמשה חומשי, וסליקנא למתא ומקרינא חמשה ינוקי בחמשה חומשי, ומתנינא שיתא ינוקי שיתא סדרי. ואמרנא להו, עד דהדרנא ואתינא אקרו אהדדי ואתנו אהדדי. ועבדי לה לתורה דלא תשתכח מישראל. היינו דאמר רבי כמה גדולים מעשי חייא. ע״כ.

ולכאורה מה גדולה יש במעשיו של ר׳ חייא. והלא כולנו חייבים שתשתמר התורה. ולכל אחד דרך משלו לשומרה שלא תשתכח. וזה שמחזירה בפלפולו למה לא יחשבו מעשיו גדולים ג״כ.

אלא שר׳ חייא הכניס חידוש במצווה מה שלא נצטווה. שדי לו במה שילמד את התינוקות תורה. ואינו צריך לגדל פשתן ולעשות רשתות וכו׳. אכן כל זה חידש הוא במה שהכניס בתוך המצווה ועשה בה מעשים. ובזה קונה לו פרקליט אחד. ע״כ.

ועדיין יש לדקדק מה שאמר שקונה ״לו״ פרקליט אחד. שמשמע שקונה לו בלבד. אבל אין מועיל לזרעו להצילו. וכמו שכתב במדרש שמואל.

וכשאני לעצמי יש לי מקום עיון בדבר על פי מה שאמרו ביבמות (קכ״א ע״ב) ת״ר מעשה בבתו של נחוניא חופר שיחין שנפלה לבור הגדול ובאו והודיעו לרבי חנינא בן דוסא. שעה ראשונה אמר להם שלום. שניה אמר להם שלום. שלישית אמר להם עלתה. אמר לה בתי, מי העלך. אמרה לו זכר של רחלים נזדמן לי וזקן מנהיגו. אמרו לו נביא אתה. אמר להם לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי. אלא דבר שהצדיק מתעסק בו יכשל בו זרעו. אמר רבי אבא אע״פ כן מת בנו בצמא. שנאמר (תהלים נ׳) וסביביו נשערה מאד. מלמד שהקדוש ברוך הוא מדקדק עם סביביו כחוט השערה. ר׳ חנינא אמר מהכא (תהילים פ״ט) א-ל נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו. ע״כ.

הרי שבמעשה זה יש בו מן החידוש שהיה חופר בורות ושיחין לעולי רגלים שימצאו מים כשיעלו לירושלים. וזה ודאי חידוש שהכניס במצווה. שלא נצטווה לעשות כזאת. ודי שיעמוד כשיעברו עולי רגלים ויספק להם קצת מים. אלא ודאי

שע״י החידוש שהכניס בדבר קנה לו פרקליט אחד. ואותו פרקליט הועיל גם לזרעו להצילה. ומה שמת בנו בצמא אינו עניין לכאן. וכמו שנתנו טעם בגמרא הנ״ל משום וסביביו נשערה מאוד.

ואפשר שמה שאמר התנא העושה מצווה אחת וכו׳. כוונתו על מצווה מיוחדת. וכמו שדרשו במגילה (כ״ח ע״א) שאל רבי עקיבא את רבי נחוניא הגדול במה הארכת ימים. אתו גווזי וקא מחו ליה. סליק יתיב ארישא דדיקלא. אמר ליה רבי אם נאמר (במדבר כ״ח) כבש למה נאמר אחד. אמר להו צורבא מדרבנן הוא. שבקוהו. אמר ליה אחד מיוחד שבעדרו. ע״כ. וא״כ לא כל מצוה תועיל לו לקנות פרקליט אחד. אלא דווקא מצוה מיוחדת. או תועיל לו דווקא אבל לא לזרעו.

ועין רואה בשם ספר מילי דאבות (הקדמון) שיש בעולם העליון שלושה מליצים לאדם. האחד נקרא מגיד טוב. והשני נקרא מזכיר זכות. והשלישי מליץ יושר. והם מכוונים כנגד שלושה דברים שהעולם עומד עליהם והם תורה ועבודה וגמילות חסדים. הראשון מגיד טוב הוא מגיד על מה שלמד האדם תורה ונראה שמשום כך נקרא מגיד טוב. כי אין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב וגו׳. והשני שנקרא מזכיר זכות שאם יהיה האדם בסכנה מזמינים לו מצווה אחת שיעשה ויחיה בה. והמלאך מזכיר זכות של אותה מצווה. והוא כנגד העבודה. והשלישי נקרא מליץ יושר ועומד כנגד מגיד פשע ללמד זכות על האדם. והוא כנגד גמ״ח. את״ד.

וכפי זה יש לבאר הכתוב באיוב (ל״ג) אם יש לו מליץ אחד מיני אלף להגיד לאדם יושרו. שהוא דווקא על גמ״ח. שכן המלאך הוא מליץ ביושרו של אדם. ויודע שהטוב והישר הוא לפנים משורת הדין. וכמו שאמרו במציעא (ק״ח ע״א) אמר רב יהודה אמר רב האי מאן דאחזיק ביני אחי וביני שותפי חציפא הוי. סלוקי לא מסלקינן ליה. ורב נחמן אמר נמי מסלקינן. ואי משום דינא דבר מצרא לא מסלקינן ליה. נהרדעי אמרי אפילו משום דינא דבר מצרא מסלקינן ליה. משום שנאמר (דברים ו׳) ועשית הישר והטוב בעיני ה׳. ע״כ. ופירש״י בני אחי - שדה העומדת ליקח בטסקא, ושדות שני אחים סמוכין לה מכאן מכאן. ואי משום דינא דבר מצרא - אם אינן לא אחים ולא שותפים, אלא מכח מצרנות באין על המחזיק ואומרים אנו היינו מצפים לקחתה, שאנו צריכין לקרקע, וטוב לכל אחד לקנות בסמוך לו ולא ליקח במקום אחר. לא מסלקינן ליה - דלא איכפת לן לדינא דבר מצרא כלל. ועשית הישר והטוב - דבר שאי אתה נחסר כל כך, שתמצא קרקעות במקום אחר, ולא תטריח על בן המצר להיות נכסיו חלוקין. ע״כ.

וגם במעשה של ר׳ חייא יש בו משום גמ״ח. שאם משום שלא תשתכח תורה מישראל די לו שילמד התינוקות. אבל ר׳ חייא עשה כל המעשה וצד צבאים וחילק בשרם לעניים. וע״כ נאמר כמה גדולים מעשי חייא. שיש בהם גם ת״ת וגם גמ״ח. ומשום גמ״ח שבהם הם גדולים.

ואפשר שר׳ חייא משום שמירה על התינוקות עשה כן. שמאן מפיס שיחיו עד כדי שיגמרו ללמד זה את זה. אבל עכשיו ששיתף במעשיו גם גמ״ח בטוח שיחיו. שקנה פרקליט אחד המועיל

לו ולזרעו. שאע״פי שאינם בניו הרי הם כבניו. וכמו שאמרו בסנהדרין (י״ט ע״ב) כל המלמד את בן חבירו תורה כאילו ילדו. כיע״ש.

והנה במדר״ש הנ״ל הביא בשם הריטב״א שלשון פרקליט היינו פורק לייט. דהיינו פורק קללה. אבל רק קללה אחת מאותו איבר שהוא כנגד המצווה הזאת שעשה. עד שבקיימו כל המצוות כולן ישאר נקי מכל חטאותיו. שכל איבריו נקיים מטומאה. ע״כ. וכפי זה צריך לעמוד על דברי ראב״י. שכל שעושה מצווה אחת מתקן רק איבר אחד. ואינו ניצול כי אם אותו אבר. ובשלמא אם הוא אבר שהחיות תלויה בו. אבל אם מצווה זאת שעשה אינה מגינה אלא על אצבעו במה ינצל מסכנות כלליות החלות על כל גופו.

ברם ראיתי ברוח חיים מוולאז׳ין שכתב ע״ד הריטב״א הנ״ל שבכל אבר שעשה בו עבירה צריך לעשות מצווה להיות לו כתריס בפני הפורענות. וע״ד שאמר דוד המלך ע״ה פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך (תהילים קי״ט). כי הנה אמרו חז״ל כל היוצא למלחמת בית דוד נותן גט פיטורין לאשתו. ע״כ. וכפי זה לא חטא דוד במה שלקח את בת שבע. כי אם במה שראו עיניו. וכמו שכתבו בשמואל ב׳ (י״ג) וירא אשה רוחצת מעל הגג וגו׳. ותיקון עיניו בבכייה. וזה שאמר פלגי מים ירדו עיני על לא שמרו תורתך. וצריך האדם להתבונן היטב מתוך הפורענות במה חטא. כי הקלקול והפגם הוא מידה כנגד מידה. ע״כ.

וכפי דבריהם יבוא המשך המשנה כמין חומר. שאמר התנא תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות. והקשה ברוח חיים הנ״ל שהתריס אינו מגין אלא על אותו רוח שממנו בא החץ. ע״ש. וא״כ אם יעשה האדם מצווה אחת ויקנה לו פרקליט אחד לא יעלה מזור אלא לאבר אחד. ואין די בזה. אלא ודאי צריך לעשות תשובה גמורה לפשפש במעשיו ולתקן את כל אשר עוות. שרק אז יהיה כתריס בפני כל פורענות בלי הבדל מאיזה רוח באה או על איזה אבר חלה.

ואין דבר העומד בפני התשובה. וכמו שאמרו בפרקי דרבי אליעזר (פרק מ״ב) ר׳ נחוניא בן הקנה אומר תדע לך כח התשובה. בא וראה מפרעה מלך מצרים שמרד בצור עליון הרבה מאד. שנאמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו. ובלשון שחטא בו בלשון עשה תשובה. שנאמר מי כמוך באלים ה׳ מי כמוך נאדר בקדש. והצילו הקב״ה בין המתים. מניין שלא מת, שנאמר כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואולם בעבור זאת העמדתיך וכו׳. והלך ומלך בנינוה והיו אנשי נינוה כותבים מכתבי עמל וגוזלים איש את רעהו ובאים איש על רעהו במשכב זכור. ובא אצלו מעשיהם הרעים. וכששלח הקב״ה ליונה להנבא עליה להחריבה, שמע פרעה ועמד מכסאו וקרע בגדיו ולבש שק ואפר, והכריז בכל עמו שיצומו כל העם ימים. וכל מי שיעשה את הדברים הללו ישרף באש. מה עשה, העמיד האנשים מצד אחד והנשים מצד אחר וכל בהמה טהורה מצד אחר. והילדים רואים את אמותיהם ורוצין לינק ובוכין ואמותיהם רואים את בניהם ורוצים להניקם ובוכות. והיו יותר משנים עשר רבוא. שנאמר ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה. ארבעים שנה האריך אפו

משנה יד

רבי יוֹחָנָן הַסַּנְדְּלָר אוֹמֵר: כָּל-כְּנֶסְיָה שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם, סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם. וְשֶׁאֵינָהּ לְשֵׁם שָׁמַיִם, אֵין סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם:

משנה טו

רבי אֶלְעָזָר בֶּן שַׁמּוּעַ אוֹמֵר: יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ, וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ-כְּמוֹרָא רַבְּךָ, וּמוֹרָא רַבְּךָ-כְּמוֹרָא שָׁמָיִם:

משנה טז

רבי יְהוּדָה אוֹמֵר: הֱוֵי זָהִיר בַּתַּלְמוּד, שֶׁשִּׁגְגַת תַּלְמוּד עוֹלָה זָדוֹן.

משנה יז

רבי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: שְׁלֹשָׁה כְתָרִים הֵם: כֶּתֶר תּוֹרָה, וְכֶתֶר כְּהֻנָּה, וְכֶתֶר מַלְכוּת, וְכֶתֶר שֵׁם טוֹב עוֹלֶה עַל גַּבֵּיהֶן:

משנה יח

רבי נְהוֹרַאי אוֹמֵר: הֱוֵי גוֹלֶה לִמְקוֹם תּוֹרָה, וְאַל תֹּאמַר שֶׁהִיא תָּבוֹא אַחֲרֶיךָ, שֶׁחֲבֵרֶיךָ יְקַיְּמוּהָ בְיָדֶךָ. וְאֶל-בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן:

משנה יט

רבי יַנַּאי אוֹמֵר: אֵין בְּיָדֵינוּ לֹא מִשַּׁלְוַת הָרְשָׁעִים, וְאַף לֹא מִיִּסּוּרֵי הַצַּדִּיקִים:

עמהם כנגד ארבעים יום ששלח את יונה ולאחר ארבעים שנה שבו למעשיהם הרעים הרבה מן הראשונים. ונבלעו כמתים בשאול תחתיה, שנאמר מעיר מתים ינאקו. שלח הקב״ה ביד עבדיו הנביאים אל ישראל ואומר שובה ישראל עד ה׳ אלהיך כי כשלת בעוניך, עד ההוא ששמעתם בהר סיני אומר אנכי ה׳ אלהיך, כי כשלת בעוניך. בכבודך וחילך אין כתיב כאן אלא כי כשלת בעוניך. קחו עמכם דברים, קחו עמכם כסף וזהב אין כתיב כאן, אלא קחו עמכם דברים. ואין כתיב כאן ונשלמה כסף וזהב, אלא ונשלמה פרים שפתינו. ר׳ יהודה אומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין. ואין ישראל עושין תשובה אלא מתוך צער ומתוך הדחה ומתוך הטלטול ומתוך שהוא אין להם מחיה. ואין ישראל עושין תשובה עד שיבא אליהו הנביא שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, ברוך אתה ה׳ הרוצה בתשובה.

משנה כ

רבי מַתְיָא בֶּן חָרָשׁ אוֹמֵר: הֱוֵי מַקְדִּים בִּשְׁלוֹם כָּל-אָדָם, וֱהֱוֵי זָנָב לָאֲרָיוֹת, וְאַל תְּהִי רֹאשׁ לַשּׁוּעָלִים:

משנה כא

רבי יַעֲקֹב אוֹמֵר: הָעוֹלָם הַזֶּה דּוֹמֶה לִפְרוֹזְדוֹר בִּפְנֵי הָעוֹלָם הַבָּא, הַתְקֵן עַצְמְךָ בִּפְרוֹזְדוֹר, כְּדֵי שֶׁתִּכָּנֵס לְטַרְקְלִין:

משנה כב

הוא הָיָה אוֹמֵר: יָפָה שָׁעָה אַחַת בִּתְשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים בָּעוֹלָם הַזֶּה מִכָּל-חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, וְיָפָה שָׁעָה אַחַת שֶׁל קוֹרַת רוּחַ בָּעוֹלָם הַבָּא מִכָּל-חַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה:

משנה כג

רבי שִׁמְעוֹן בֶּן אֶלְעָזָר אוֹמֵר: אַל תְּרַצֵּה אֶת חֲבֵרְךָ בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ, וְאַל תְּנַחֲמֶנּוּ בְּשָׁעָה שֶׁמֵּתוֹ מֻטָּל לְפָנָיו, וְאַל תִּשְׁאַל לוֹ בִּשְׁעַת נִדְרוֹ, וְאַל תִּשְׁתַּדֵּל לִרְאוֹתוֹ בִּשְׁעַת קְלָלָתוֹ:

משנה כד

שְׁמוּאֵל הַקָּטָן אוֹמֵר: "בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל-תִּשְׂמָח, וּבְכָּשְׁלוֹ אַל-יָגֵל לִבֶּךָ. פֶּן-יִרְאֶה יְיָ וְרַע בְּעֵינָיו, וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו אַפּוֹ" (משלי כד, יז-יח):

משנה כה

אֱלִישָׁע בֶּן אֲבוּיָה אוֹמֵר: הַלּוֹמֵד תּוֹרָה יֶלֶד, לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לִדְיוֹ כְתוּבָה עַל נְיָר חָדָשׁ. וְהַלּוֹמֵד תּוֹרָה זָקֵן, לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לִדְיוֹ כְתוּבָה עַל נְיָר מָחוּק:

משנה כו

רבי יוֹסֵי בַּר יְהוּדָה אִישׁ כְּפַר הַבַּבְלִי אוֹמֵר: הַלּוֹמֵד תּוֹרָה מִן הַקְּטַנִּים, לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְאוֹכֵל עֲנָבִים כֶּהוֹת וְשׁוֹתֶה יַיִן מִגִּתּוֹ. וְהַלּוֹמֵד תּוֹרָה מִן הַזְּקֵנִים, לְמָה הוּא דּוֹמֶה, לְאוֹכֵל עֲנָבִים בְּשׁוּלוֹת וְשׁוֹתֶה יַיִן יָשָׁן:

משנה כז

רבי אוֹמֵר: אַל תִּסְתַּכֵּל בַּקַּנְקַן, אֶלָּא בְּמַה-שֶּׁיֵּשׁ בּוֹ. יֵשׁ קַנְקַן חָדָשׁ מָלֵא יָשָׁן, וְיָשָׁן-שֶׁאֲפִלּוּ חָדָשׁ אֵין בּוֹ:

משנה כח

רבי אֶלְעָזָר הַקַּפָּר אוֹמֵר: הַקִּנְאָה, וְהַתַּאֲוָה, וְהַכָּבוֹד, מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם:

משנה כט

הוא הָיָה אוֹמֵר: הַיְלוּדִים לָמוּת, וְהַמֵּתִים לְהַחָיוֹת, וְהַחַיִּים לִדּוֹן, לִידַע לְהוֹדִיעַ וּלְהִוָּדַע שֶׁהוּא אֵל, הוּא הַיּוֹצֵר, הוּא הַבּוֹרֵא, הוּא הַמֵּבִין, הוּא הַדַּיָּן, הוּא הָעֵד, הוּא הַבַּעַל דִּין, וְהוּא עָתִיד לָדוּן. בָּרוּךְ הוּא, שֶׁאֵין לְפָנָיו עַוְלָה, וְלֹא שִׁכְחָה, וְלֹא מַשּׂוֹא פָּנִים, וְלֹא מִקַּח שֹׁחַד, שֶׁהַכֹּל שֶׁלּוֹ. וְדַע, שֶׁהַכֹּל לְפִי הַחֶשְׁבּוֹן. וְאַל יַבְטִיחֲךָ יִצְרְךָ שֶׁהַשְּׁאוֹל בֵּית מָנוֹס לָךְ, שֶׁעַל כָּרְחָךְ אַתָּה נוֹצָר, וְעַל כָּרְחָךְ אַתָּה נוֹלָד, וְעַל כָּרְחָךְ אַתָּה חַי, וְעַל כָּרְחָךְ אַתָּה מֵת, וְעַל כָּרְחָךְ אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פרק חמישי

משנה א

בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם. וּמַה-תַּלְמוּד לוֹמַר, וַהֲלֹא בְּמַאֲמָר אֶחָד הָיָה יָכוֹל לְהִבָּרְאוֹת, אֶלָּא לְהַפְרַע מִן הָרְשָׁעִים, שֶׁמְּאַבְּדִין אֶת הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת, וְלִתֵּן שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים, שֶׁמְּקַיְּמִין אֶת הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת:

משנה ב

עֲשָׂרָה דוֹרוֹת מֵאָדָם וְעַד נֹחַ, לְהוֹדִיעַ כַּמָּה אֶרֶךְ אַפַּיִם לְפָנָיו, שֶׁכָּל-הַדּוֹרוֹת הָיוּ מַכְעִיסִין וּבָאִין עַד שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם אֶת מֵי הַמַּבּוּל. עֲשָׂרָה דוֹרוֹת מִנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם, לְהוֹדִיעַ עַד כַּמָּה אֶרֶךְ אַפַּיִם לְפָנָיו, שֶׁכָּל-הַדּוֹרוֹת הָיוּ מַכְעִיסִין וּבָאִין עַד שֶׁבָּא אַבְרָהָם אָבִינוּ וְקִבֵּל עָלָיו שְׂכַר כֻּלָּם:

משנה ג

עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִתְנַסָּה אַבְרָהָם אָבִינוּ וְעָמַד בְּכֻלָּם, לְהוֹדִיעַ כַּמָּה חִבָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ:

משנה ג'

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו וכו'.

הנה כל לשון נסיון הוא דבר שיש לראות האם יכול לעמוד בו אם לאו. וכמו שפירש"י בדברים עה"כ (ד' ל"ד) או הנסה אלקים לקחת לו גוי מקרב גוי במסת באותות וכו'. מסות, על ידי נסיונות הודיעם גבורותיו. כגון התפאר עלי אם אוכל לעשות זאת אם לא. יע"ש.

ואם כן יש להקשות שהרי אחד מעשרה נסיונות שנתנסה בהם אברהם אבינו הוא בעזיבתו את ארץ מולדתו ובית אביו. וכמו שציווהו הקב"ה (בראשית י"ב א') לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך וכו'. ולכאורה כיוון שהובטח שאינו ניזוק לא בפריה וברבייה ולא בשם ולא בממון. וכמו שפירש"י עה"כ ואעשך לגוי גדול (שם ב'). ועוד הבטיחו שהוא עצמו יהיה סמל הברכה והברכות תהיינה נתונות בידו. וכמו שפירש"י (שם) עה"כ והיה ברכה. אם כן איזה נסיון יש כאן. כיוון שהובטח לו מכל צד ופינה שלא יארע לו כל רע, ולהיפך שיירש טובה וברכה, א"כ בודאי שיעמוד בנסיון. ומה נסיון יש בזה.

וראיתי במדרש שמואל על אבות הנ"ל שפירש בשם רי"א שנסיון הוא

מלשון "נס". כלומר דבר המורם מכל השאר. וכמו (במדבר כ"א ח') עשה לך שרף ושים אותו על נס. והוא לשון התרוממות ועלייה. כי הנסיון הוא על שני אופנים. האחד בהיות האדם חזק ואיתן ביראת ה' ובמחשבתו. אז ינסנו הקב"ה כדי שתצא מחשבה זו מן הכוח אל הפועל על ידי מעשים. והשני כדי שיראו האנשים ויהיה המנוסה להם דוגמא וילמדו ממנו יראת ה' יתברך. וזה נסיונו של אברהם אבינו. כדי שיוציא יראת ה' שבו ואמונה באל אחד על אף היותו תוך עם עובד אלילים. אבל בעיקר כדי שיראו אחרים וילמדו ממנו. ע"כ. יע"ש.

יוצא אם כן דנסיון זה שנתנסה בו אברהם אבינו, ואולי כל נסיונותיו, היו ע"מ להראות ברבים מהי יראת ה' ואמונת ה'. שעל מה ולמה יאמין שבעזיבת מולדתו ובית אביו וארצו לא יפגע לא בממון ולא בשם ולא בפו"ר. אלא ודאי באמונתו אשר מאמין באלוקיו. וע"י זה יראו אחרים וילמדו ממנו מהי האמונה באל אחד. ולשון נסיון הוא לשון התרוממות ועליה. שע"י שרואים אותו העולם הם מתרוממים באמונת הבורא יתברך.

ואמת היא שלא רק אברהם אבינו היה בעל מוניטין בהיסטוריה של עמנו. שהיו מעשיו מפורסמים ולמדו מהם אמונת ה' ויראתו. והלא גם יהושע היה מפורסם וכדכתיב (יהושע ו' כ"ז) ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ. ואמרו חז"ל בבראשית רבה (פרשה ט"ל י"א) דיהושע הנפיק מטבע שלו. שגם לו יצאו מוניטין. שור מכאן וראם מכאן. דוד המע"ה יצא לו מוניטין בכל העולם. והטביע מטבע שבו מקל ותרמיל מכאן ומגדל מכאן. מרדכי היהודי יצאו מוניטין שלו בעולם. והטביע מטבע שבו שק ואפר מכאן ועטרת זהב מכאן ועוד. כיע"ש.

וללא ספק כל אלו סבלו נסיונות וייסורין. יהושע ממלחמת כיבוש הארץ. דוד המע"ה נרדף כל ימיו, ודומה שלא היה לו רגע אחד של מנוחה כל חייו. ומרדכי היהודי הקריב אשתו שאבדה ממנו לאחר שגידלה כבת וכבית. וכמו שאמרו (מגילה י"ג ע"א) עה"כ לקחה מרדכי לו לבת, לבית, לאשה. הלא היא אסתר המלכה. ומכל מקום גדול שבכולם אברהם אבינו. גדול המנוסים וגדול העומד בנסיונות.

ומבורני שאברהם הוא הגדול בכולם מחמת שנסיונו זה היה כנסיון בתוך נסיון. שהרי כל מה שאמר לו הקב"ה לעשות, המציאות הייתה מוכיחה להיפך. וכמו מה שהבטיחו בממון והוא לוקח היה בהקפה בהעדר כספים. ומה שהבטיחו בפו"ר ואשתו שרה נלקחה אל פרעה מלך מצרים ואח"כ אל אבימלך. ועוד שעקרה הייתה אין לה ולד. ועוד שמצווהו הקב"ה להקריב בנו וכיצד יהיה זרעו מלוא הגויים אם מקריבהו לעולה לה'. וע"כ הוא אברהם גדול המנוסים וגדול העומדים בנסיון.

ויתכן שעל כן נבחר הוא דווקא להיות חותמים בשמו בברכה. וכמאמר חז"ל (פסחים קי"ז ע"ב) בך חותמים. יע"ש. שיתכן שכולם בנסיון וכולם בייסורים. אך אין מי שקיבלם באהבה כאברהם אבינו להיות עולה עמם ממדרגה למדרגה. ומראה לעולם אמונה בה' מהי. וכמו שאה"כ (בראשית כ"א ל"ג) ויקרא שם בשם ה' אל עולם.

משנה ד

עֲשָׂרָה נִסִּים נַעֲשׂוּ לַאֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם וַעֲשָׂרָה עַל הַיָּם. עֶשֶׂר מַכּוֹת הֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם וַעֲשָׂרָה עַל הַיָּם. עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִסּוּ אֲבוֹתֵינוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּמִּדְבָּר, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר יד, כב): "וַיְנַסּוּ אֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי":

משנה ה

עֲשָׂרָה נִסִּים נַעֲשׂוּ לַאֲבוֹתֵינוּ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ: לֹא הִפִּילָה אִשָּׁה מֵרֵיחַ בְּשַׂר הַקֹּדֶשׁ, וְלֹא הִסְרִיחַ בְּשַׂר הַקֹּדֶשׁ מֵעוֹלָם, וְלֹא נִרְאָה זְבוּב בְּבֵית הַמִּטְבָּחַיִם, וְלֹא אֵרַע קֶרִי לְכֹהֵן גָּדוֹל בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, וְלֹא כִבּוּ גְּשָׁמִים אֵשׁ שֶׁל עֲצֵי הַמַּעֲרָכָה, וְלֹא נִצְּחָה הָרוּחַ אֶת עַמּוּד הֶעָשָׁן, וְלֹא נִמְצָא פְּסוּל בָּעֹמֶר וּבִשְׁתֵּי הַלֶּחֶם וּבְלֶחֶם הַפָּנִים, עוֹמְדִים צְפוּפִים וּמִשְׁתַּחֲוִים רְוָחִים, וְלֹא הִזִּיק נָחָשׁ וְעַקְרָב בִּירוּשָׁלַיִם מֵעוֹלָם, וְלֹא אָמַר אָדָם לַחֲבֵרוֹ: צַר לִי הַמָּקוֹם שֶׁאָלִין בִּירוּשָׁלַיִם:

משנה ה'

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש וכו'.

כתב בתוספות יו"ט שהוזקק התנא להשמיענו נסים אלו הואיל ואינם רמוזים בכתוב כל שהוא. וכ"כ בתפארת ישראל (יכין אות י"ג). ברם ביומא (כ"א ע"א) ובעוד דוכתי הביאו חז"ל ניסים נוספים וקיבצם התשב"ץ בספר מגן אבות וז"ל: ונסים אחרים היו בבית המקדש. ששברי כלי חרס היו נבלעין במקומם שלא תהיה ירושלים אשפתות. ופירש"י שבכלי חרס מבשלים קדשים ונאסרת הבליעה משום נותר. ולכן טעונים שבירה. דכתיב וכלי חרס אשר תבושל בו ישבר. ושבירתן במקום קדוש. ונמצאת כל העזרה נעשית אשפתות של כלי חרס. ולכן היו כלי חרס נבלעים באדמה.

וכן מוראת העוף והנוצה של עולת העוף ודישון מזבח הפנימי והמנורה היו נבלעים במקומן. כמו שנזכר ביומא (כ"א ע"א) ובזבחים (צ"ו ע"א) בפרק דם חטאת.

וכן נר מערבי שהיה נותן בו שמן כמידת חבריו ובו היה מתחיל ובו היה מסיים, והוא עדות שהשכינה שורה בישראל. כמו שנזכר בשני משבת (כ"ב ע"ב), וביומא (ל"ט ע"א), ובפרק כל קרבנות צבור.

וכן "לשום לחם חם ביום הלקחו" (שמו"א כ"א ז'), שהיה לחם הפנים חם כל ימות השבוע. וביום הלקחו היה עדיין חם. כמו שנזכר בפרק הקומץ רבה

במנחות (כ״ט ע״א), וביומא (כ״א ע״א), ובסוף חגיגה (כ״ו ע״ב).

וכן מקום הארון אינו מן המדה. שאינו תופס למעט ממדת החלל של בית כלום. דתניא ארון שעשה משה יש לו עשר אמות אויר לכל רוח כשניתן באמצע בית הכפורת. והרי כל החלל לא היה אלא עשרים על עשרים. שנאמר (מלכים א׳ פ״ו) ולפני הדביר עשרים אמה אורך ועשרים אמה רוחב. נמצא שאין מקום הארון ממעט כלום.

וכן כרובים בנס היו עומדים. כמו שנזכר בפרק המוכר פירות (ב״ב צ״ט ע״א). וביומא (כ״א ע״א) פרק ראשון. שהיו גופי הכרובים שעשה שלמה עומדין בארץ אצל ארון. אחד בצפון ואחד בדרום (שם מלכים א ו׳). ובכנפיהם עשרים אמה פרושות מקיר אל קיר. כדכתיב כנף הכרוב חמש אמות. נמצאו הכנפים מחזיקים את כל החלל. נמצא עובי הגוף אינו מן המדה.

וכן לשון של זהורית שהיה אדום ומלבין ביום הכפורים, כמו שנזכר בסדר יומא (שם). וכן אש של מעלה שהיתה רבוצה כארי על גבי המזבח, כמו שנזכר שם. אבל במשנה זו תנא ושייר. ואם הם יותר, גם עשרה היו שם, שיש בכלל הרבה מועט. ושם בגמרא הקשו מכל זה ותירצו הכל, בראשון מיומא. ובאבות דרבי נתן (נו״ב פרק ל״ט) גם כן מונה נסים אחרים. עכ״ל.

וכפי זה נעשו נסים רבים. ולא רק עשרה. וכבר העיר בתפארת ישראל הנ״ל (אות י״ג) שמה שאמר לאבותינו. היינו לטובתם. ע״ש. כלומר שאינו מונה התנא כי אם נסים שנעשו לטובת אבותינו. ולא נסים אחרים אם כי רבים היו. ועדיין קשה מה טובה היא לאבותינו.

ויש לפרש על פי מה שהקשה במדרש שמואל שנסים אלו כבוד גבוה הם. שלא הסריח בשר הקודש או שלא כיבו גשמים את עשן המערכת. וכל כיוצא בזה. ותירץ שהנסים היו כדי שיראו אבותינו ויקחו מוסר. כי מכל נס כזה יראה חכם ויוסף לקח. וגם הוא ז״ל לא פירש באר היטב מה לקח יש ללמוד.

ולכאורה גם בנסים שלא הזכיר כגון הארון אינו מן המידה יש ללמוד לקח. כי הארון נמצאת בו התורה. והוא רמז שאין לימוד תורה מחסר כלום. שהרי הארון אינו מחסר מהמקום. וכתב בן יהוידע שזה רמז לאדם שכל מה שמוציא ומשקיע בת״ת אינו מחסר כלום ממה שפסקו לו מזונות בראש השנה.

וגם בלחם הפנים נתן גאון עוזינו בספרו הנ״ל רמז ברור. שהתורה נקראת לחם. דכתיב לכו לחמו בלחמי וגו׳. והנה לחם הפנים היה יוצא לאחר שבעה ימים חם כביום שסידרו אותו על המערכת. והתורה נקנית במ״ח דברים. היינו ח״ם דברים. וזה רמז שהאדם צריך ללמוד כל ימות השבוע בחמימות ובהתלהבות גדולה. מיום אחד בשבת ועד שבת ועד בכלל. ולא יאמר יגעתי מלימודי מאתמול.

ובאמת שתירצו בגמרא דיומא הנ״ל שנסים פנימיים מנה התנא. אבל נסים חיצוניים שנעשים לעין כל לא מנה. ואע״פי שהקשו שם מלחם הפנים שלא היה יוצא מן הקודש. כלומר שאין הנס נעשה לעין כל. וא״כ היה לו למנות עם האחרים.

כבר תירצו שהיה לעין כל. שכן היו מוציאים אותו לפני עולי רגלים ומראים להם אותו חם כביום סידורו. ואומרים להם ראו חיבתו של הקב״ה.

וראיתי לר׳ יוסף יעב״ץ החסיד שאם לא היה חוטא אדה״ר לא היה העולם מתקלקל. כי הקלקולים אינם דרך הטבע. כי הקב״ה ברא את העולם שיהיה משועבד לתורה. ולכן בבית המקדש שהיתה השכינה שורה שם לא יתכן שיארע שם שום קלקול. כי הקלקולים אינם כדרך העולם ובריאתו. ומבחינה זאת כל הנסים המוזכרים בתורה אינם אלא טבע. ואם יקראו כיום נסים הוא לסיבת חטאו של אדה״ר היות האדם על עניין שהוא עומד היום. עד יבוא גואל צדק וכו׳. ולכן הדברים בבית המקדש לא היו נוהגים כפי הטבע שהעולם עומד היום. להראות לבני אדם שכשם שבבית המקדש לא אירע נזק ולא נחש שרף ועקרב, ושלא כמנהג העולם כעת, להורות שכך היה ראוי להיות בכל העולם. אלא שגרם החטא. עכת״ד. ע״ש.

ואנוכי הרואה במדרש שמואל הנ״ל שלא אמר כאן נסים שעשה הקב״ה אלא סתם שנעשו לאבותינו. משום שלא יקרא נס אלא כשיעשה דבר חדש בפועל. אבל מניעת הנזק אינו נס הראוי להיקרא בשם זה. עכת״ד.

וכפי זה תצדק קושיית בעל ספר ברוך שאמר שלכאורה כפי השקפה ראשונה יונח הפועל ״עשייה״ על הדבר החיובי. ולא על הוראה שלילית. וכאן הנסים שהזכיר הם על צד השלילה. לא הפילה אשה. לא הסריח הבשר וכו׳. אך האמת שגם על פעולות שליליות יפול שם זה. וכמו בפרשת כי תצא ועשתה את צפורניה. ופרש״י שלא תקוץ אותם. וכן ״לעשות את השבת״. אע״פי שעיקר שבת הוא מניעה ממלאכה. וגם באסתר (ב׳ א׳) זכר את ושתי ואת אשר עשתה וגו׳. ולמעשה לא עשתה כלום כי אם סירבה לבוא. ע״כ. ע״ש המשך דבריו וראיותיו. וכפי זה נכון לומר שעשרה נסים נעשו לאבותינו. ואע״פי שלא נעשה דבר בקום ועשה. כי הכל על דרך השלילה. ועכ״ז שייך בזה לשון עשייה.

ויש לחקור אם הנאמר במשנתינו היה רק במקדש ראשון או גם במקדש שני. לפי שיש דברים שהיו במקדש ראשון ולא היו במקדש שני. וכמו שאמרו ביומא הנ״ל אלו חמשה דברים שהיו בין מקדש ראשון למקדש שני, ואלו הן: ארון וכפורת וכרובים, אש, ושכינה, ורוח הקודש, ואורים ותומים. ע״כ.

ובן יהוידע עשה רמז למה שהיו חמישה דברים אלו במקדש ראשון וחסרו במקדש שני. משום שמקדש ראשון נבנה ע״י שלמה. דהיינו שלם ה׳ דברים. ודפח״ח.

אבל מכלל הדברים שהיו במקדש שני שלא האריכו כהנים גדולים ימים. לפי שהיו קונים הכהונה הגדולה בכסף. ולכן קראו ללשכה שהיו מפרישים בה את הכה״ג לקראת יוה״כ שבעה ימים, בשם לשכת פלהדרין [או פרהדרין]. שהם פקידי המלך המופקדים על גביית המס. והמלך מחליפם כל שנה מטעמים מובנים.

וכבר עמד בזה בשו״ת התשב״ץ (ח״ג סימן ל״ז) שכתב שהנס היה ראוי

לצדיקים המאריכין ימים כשמעון הצדיק מ׳ שנה ויוחנן כ״ג קודם שנעשה צדוקי, כדאיתא בפרק ת״ה (כ״ט ע״א), פ׳ שנה. ור״א בן חרסו׳ י״א שנה. וגם קודם שמעון הצדיק יהושע הכהן הגדול ובנו יהוקים ובנו אלישיב ששמשו בימי דריוש הפרסי כמ״ש בספר עזרא והיו ל״ד שנים כמ״ש בפ״ק דע״ז (ט׳ ע״א). וכן שמעי בנו של שמעון הצדיק כמ״ש בסוף מנחות (ק״ט ע״ב). ור׳ ישמעאל בן אלישע ז״ל בראשון מברכות (ז׳ ע״א). ויוחנן בן גרבאי ופנקאי רבו כמ״ש במקום שנהגו (נ״ז ע״א) שהיו צדיקים והאריכו ימים, בזה היה נראה הנס. ואף ישמעאל בן פאבי שמנו אותו פרק מקום שנהגו (שם נ״ז ע״א) עם אותן בעלי זרועות של בית בייתוס ושל בית חנין ושל בית קתרוס ואמרו שהיו בעלי אגרופין, כבר מנו אותן עם הצדיקים בפ״ק דיומא (ט׳ ע״א). וכן בפרק מקום שנהגו (נ״ז ע״א) אמרו כי היה כשר וכ״כ רש״י ז״ל שם. ושמעון הצדיק ויוחנן כ״ג ואליוני בן הקוף וחנמאל המצרי. ונראה שכולם היו צדיקים וראוין לנס ואף אותן שהזכירו בכלל המתמנים בשביל הממון צדיקים גמורים היו. שהרי בפרק הבע״י (ס״א ע״א) אמרו על יהושע בן גמלא קטריתא חזינא הכא. ופרש״י ז״ל קשר של רשעים. מפני ששנינו נתמנה כ״ג ולא שנינו מנוהו. ואמרו בגמ׳ תרקבא דדינרי עיילא מרתא בת בייתוס לינאי מלכא לאוקומי יהושע בן גמלא בכהני רברבי. ואפילו הכי הזכירוהו ולשבח בפרק לא יחפור (כ״א ע״א) בהם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל. וכן בפרק א״ל הממונה (ל״ז ע״א) הזכירוהו לשבח שעשה גורלות של זהב. ואמרו עליו ועל בן קטין שהי׳ כ״ג זכר צדיק לברכה. וא״כ ראוי לנס היה אע״פ שהיה מהפלהדרין. הא למדת אע״פ שאמרו עליו בגמרא בבלית וירושלמית ושנות רשעים תקצורנה, לאו רשעים ממש, אלא שלא היו מתמנים כהן בן כהן ככהני בית ראשון. וכן אמרו בירושלמי. אבל כשתסלק זה מהם צדיקים גמורים הן והיו ראויין לנס. שלא היו זבחם של ישראל ביה״כ זבח רשעים תועבה. אבל תפלתם בבית קדשי הקדשים היתה תפלת ישרים רצונו. ואם נמצא אחד מהם צדוקי, כבר נגף ביומו ונכנס אחר תחתיו. כמ״ש בתלמוד בבלי וירושלמי. ולא מצינו שצוחה העזרה בבית שני אלא מפני יששכר איש כפר ברקאי. ולא מפני שהיה רשע בלתי ראוי לנס, אלא דהוה כריך ידיה בשיראי. כמ״ש בסוף כריתות (כ״ח ע״ב) ובמקום שנהגו (נ״ז ע״א). ושקלוה למטרפסיה בהאי עלמא שהיה מזלזל בכבוד שמים מפני כבודו והיתה חציצה כמו שפרש״י והתוס׳ ז״ל. ואם היו רשעים כהני בית שני כמו שעלה בדעתך שלא היו ראויין לנס למה לא צוחה העזרה עליהם וכו׳. ע״כ. ולפי זה עכ״פ לדעת התשב״ץ היו חלק מהנסים גם בבית שני.

וראשון הנסים היה שלא הפילה אשה מריח בשר קודש. וכתב בזה בתויו״ט שני פירושים. הראשון שלא הפילה מתאוות בשר הקודש. והשני שלא הפילה מריח בשר האברים שעל המערכה. שאילו הריחה ובאה לטעום מהם ״אין״ מאכילים אותה מבשר קודש. ע״כ.

ורבים תמהו על דברים אלו. שכן גמרא ערוכה היא (יומא פ״ב ע״א) תנו רבנן עוברה שהריחה בשר קודש או בשר

חזיר, תוחבין לה כוש ברוטב, ומניחין לה על פיה. אם נתיישבה דעתה, מוטב. ואם לאו, מאכילין אותה רוטב עצמה. ואם נתיישבה דעתה, מוטב. ואם לאו, מאכילין אותה שומן עצמו. שאין לך דבר שעומד בפני פקוח נפש חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. עכ״ל. ופרש״י שם עוברה שהריחה, העובר מריח ריח תבשיל והוא מתאוה לו ואם אינה אוכלת שניהן מסוכנין. ע״כ. כוש, פלך. תוחבין לה כוש ברוטב של אותו בשר ומוצצתו. ע״כ. ואיך כתב בתויו״ט שאין מאכילין אותה. ועיין בפירוש ראש״ל שם שט״ס היא.

אך בתוס׳ ישנים הביאו בתירוץ שני שמדובר באשה מעוברת בטרם הוכר עוברה. שאם הריחה והתאוותה, אין מאכילין אותה מבשר קודש. שלא ניכר עוברה. וממילא לא ניכרת הסכנה שבדבר. ואין מאמינים לה. ואין מאכילין אותה מבשר קודש. ולכן צריכים לנס. אבל אם היה ניכר עוברה ודאי היו מאכילין אותה. וכמבואר בגמרא. ע״כ. ע״ש.

ולענ״ד היה אפשר לפרש שאין מאכילין אותה מבשר הקודש היינו מיד. אלא שמנסים להזכיר לה קדושת הבשר, או קדושת היום, וכיוצא בזה. וכמו שאמרו שם (ע״ב) ההיא עוברה דארחא. אתו לקמיה דרבי. אמר להו זילו לחושו לה דיומא דכיפורי הוא. לחושו לה ואילחישא. קרי עליה (ירמיהו א׳) בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו׳. נפק מינה רבי יוחנן. ההיא עוברה דארחא. אתו לקמיה דרבי חנינא. אמר להו לחושו לה ולא אילחישא. קרי עליה (תהלים נ״ח) זרו רשעים מרחם [סיפיה דקרא תעו מבטן דברי כזב]. נפק מינה שבתאי אצר פירי. ע״כ. ופרש״י שם זורו רשעים מרחם, נעשו זרים ונתנכרו לאביהם שבשמים. אצר פירי, הפקיע שערים. ותניא (בבא בתרא צ״א ע״ב) אין אוצרין פירות בארץ ישראל, וכל דבר שהוא חיי נפש, לפי שמפקיעין את השערים. ע״כ.

והרב ברוך שאמר כתב להעיר שמה הוא שאמר הכתוב בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו׳. ואינו מקביל למה שרוצה לומר שהתינוק הכיר את בוראו בעודו בבטן. ומשום כך כשלחשו לו בעניין קדושת היום פסקה תאוותו. ונראה לפותרו על פי מה שנמצא בש״ס חילופי אותיות מאחור לקדימה ולהפך. וכמו שאמרו בברכות (ל׳ ע״ב) שפרשו הלשון בתהילים (כ״ט) בהדרת קודש. כמו בחרדת קודש. [והחליפו להקדים אות רי״ש לאות דל״ת שבכתוב]. ובעירובין (נ״ד ע״ב) פרשו הכתוב במשלי (ז׳) ומודע לבינה תקרא. ואמרו ומועד לבינה תקרא. [שיקבע עתים לתורה]. וכן כיוצא בזה במקומות רבים. והוא חזון נפרץ בתלמוד. וכן בזאת בבטן ידעתיך י״ל בו ידעתיך בחילוף אותיות ״יעדתיך״. שמן הבטן יעדו להיות נביא. ודפח״ח.

וחזינן לגאון בעל תפארת ישראל (אות י״ד) שביאר שודאי שאם הריחה היו מאכילים אותה. שלא עדיף בשר קודש מיום הכיפורים שהוא בכרת [ובכ״ז אם הריחה מאכל כל שהוא מאכילין אותה משום סכנה. וכמו שאמרו ביומא (פ״ח)]. אלא שאם היו מתאוות מריח הבשר היו נזהרות מלהיכנס למקדש ביוה״כ. דשמא תריח. ונמצאו מצטערות בכך שנמנעו מלהיכנס למקדש. ע״כ.

והקשה במדרש שמואל למה לא נעשה באופן אחר. שלא יצא ריח [לחוץ] כלל. וכיוון שלא תריח לא תפיל. אלא ללמדך שעיקר הנס היה כדי שיבינו אבותינו שאין נזק יוצא ממצות השם יתברך. ויבין שעליו לעבוד את ה׳ בלא פחד. כי שלוחי מצווה אינן ניזוקין. ע״כ.

ותבט עיני להמרכבת המשנה על אבות וז״ל: לא הפילה אשה מריח בשר הקדש. זה הנס היה כנגד דבור אנכי ה׳ (שמות כ׳ ב׳) וגו׳. והוא כמו שבמעמד הר סיני אעפ״י ששמעו קולות וברקים, ועם כל זה לא הפילה שום אשה. שאם הפילה היתה ראויה שתהיה טמאה, ותהיה נפרשת ממחנה ישראל. והכתוב מעיד ויחן שם ישראל נגד ההר (שם יט׳ ב׳). ואמר כה תאמר לבית יעקב (שם שם ג׳), אלו הנשים. ותגד לבני ישראל (שם), אלו האנשים. ועוד שבזה הדבור זכר יציאת מצרים אשר ביציאתם נקרע הים, ולא הפילו נשותיהם. וכמו שדרשו (משנה ברכות נ׳ ע״א) על פסוק ממקור ישראל (תהלים סח׳ כז׳) שאפילו עוברים שבמעי אמם אמרו שירה. ועוד השירה היא שלא נצטער שום עובר מהם. והנה בא להורות זה התנא על קדושת נשי בני ישראל. שאעפ״י שבשר קודש הוא אסור, להרה הוא מותר. דחמירא סכנתא מאיסורא (חולין י ע״א). ועם כל זה לא היו רוצים לאכול מהאיסור, ולא היו ניזוקין מצד הנס. אעפ״י שהיה שמן ביותר וריחו נודף. שכך אמרו (יומא ל״ד ע״ב) את הכבש אחד (במדבר כ״ח ד׳), המיוחד שבעדרו. והוא השמן. עכ״ל. ע״ש.

וכפי זה לעולם היו מתאוות ורצו גם רצו לאכול. אלא שגם אם כפי הטבע מסוכנות היו וראויות להפיל עוברן, מצד הנס לא הפילו. ונראה שסימוכין דיליה מהגמרא דיומא הנ״ל (פ״ב ע״ב). ע״ש.

ועיני ראו לגאון עוזינו רבינו יוסף חיים זצ״ל בספר חסדי אבות שכתב לבאר שכ״ז אינו אלא רמז למחשבה שבאדם. שהיא מכונסת בתוכו וכעובר במעי אשה. ורבות פעמים יחשוב האדם לעשות מצוה או ללמוד תורה לעת מזומנת היום או מחר. וכשתצא מחשבתו אל הפועל זה יחשב כלידה. אבל אם לא יצא אל הפועל זה נחשב כאילו אשה הפילה את עוברה. ע״כ.

וראוי היה להתייחס לכל אחד ואחד מהנסים. אך אכמ״ל. ועדיף בעיני בשעה זאת לדבר בשבחה של ירושלים. אשר הוזכרה יחד עם הנס שבמקדש שהיו עומדים צפופים ומשתחווים מרווחים.

ובאבות דר׳ נתן עומדין צפופין ומשתחוין רווחים. בזמן שישראל עולין להשתחוות לאביהן שבשמים כשהן יושבין, יושבין דחוקים ואין כל בריה יכולה להושיט אצבעו ביניהם. וכשהם משתחוים, משתחוים רווחים. נס גדול מכולם אפילו מאה בני אדם נכפפים בבת אחת אין חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם. נסים נעשו בעזרה שאפילו כל ישראל נכנסים בעזרה עזרה מחזיקתן. נס גדול מכולן כשישראל עומדים בתפלה דחוקים ואין כל בריה יכול להושיט אצבעו ביניהם. וכשהן משתחוין נעשה ריוח ביניהם כמלא קומת אדם. עכ״ל.

ואיננו יודעים מתי היה זה הנס. אם בכל יום או בשבת או בפסח או ברגלים

או ביוה״כ. אך נראה עיקר שביוה״כ היה. שכן בפסח היו מכניסים כיתות כיתות ונועלים את העזרה. ואם היה נעשה נס זה בפסח למה נעלו העזרה. וביה״כ שנינו שכשהיו שומעים את השם המפורש יוצא מפי כה״ג בקדושה ובטהרה היו כורעים ומשתחווים וכו׳. והיינו משתחווים מרווחים.

אך עלינו לדעת שנס זה היה גם היה לפני בית המקדש. וכמו שאמרו במדרש (ויקרא רבה פרשה י׳) ואת כל העדה הקהיל אל פתח אהל מועד (ויקרא ח׳ ג׳). אמר ר׳ אלעזר כל ישראל ששים ריבוא ואת אמר אל פתח אהל מועד. אלא זה אחד מן המקומות שהחזיק מועט במרובה וכו׳. אורך החצר מאה באמה (שמות כ״ז יח׳). אמר ר׳ יוסי בר׳ חלפתא אורך החצר מאה באמה וכל ישראל עומדין בתוכה. אלא זה אחד מן המקומות וכו׳. ודכוותיה ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע (במדבר כ׳ י׳). אמר ר׳ חנן כמין כברה הייתה וכל ישראל עומדין עליה. זה אחד מן המקומות וכו׳. ודכוותיה ויאמר יהושע אל בני ישראל גשו הנה ושמעו את דברי ה׳ אלהיכם (יהושע ג׳ ט׳). ר׳ חוניא אמר שמן בין שני בדי ארון. ר׳ הונא אמר זקפן בין שני בדי ארון. רבנן אמרין צימצמן בין שני בדי ארון. ויאמר יהושע בזאת תדעון כי א-ל חי בקרבכם (יהושע ג׳ י׳). ממה שהחזיק בין שני בדי ארון תדעו כי אל חי בקרבכם. אף בירושלים כן. דתנן עומדין צפופין ומשתחוים רווחים. מהו רווחין, ר׳ ישמעאל בר אוניא בשם ר׳ אחא רווח ארבע אמות בין כל אחד ואחד, אמה לכל צד. כדי שלא יהא כל אחד ואחד שומע קול תפילתו של חבירו וכו׳. ע״כ.

ובמחזור ויטרי (סימן תכ״ח) עומדין צפופין. דחוקים ומצומצמים. שמתוך הדחק היה נראה לאדם כאילו הוא על גבי חבירו. וכשהיו מתפללין ומשתחווים כלפי היכל לבקש צורכיהם היו רווחים עד שיהיו בין כל אחד ואחד ד׳ אמות. כדי שלא ישמע אחד מהן תפילתו של חבירו. כשהיה תובע צרכיו ומתודה עוונותיו כדי שלא יתבייש. ע״כ.

ובמרכבת המשנה להר״י אלאשקר פירש צפופים, דחוקים. או מלשון ויצף הברזל (מלכים ב׳ פ״ו ו׳). והוא שכל כך היו בדוחק עד שהיה האחד צף על חבירו. ומצד הנס כשהיו עושים ההשתחויה, והיה להם לפשוט ידים ורגלים, וכל אחד היה רוצה לשאול שאלתו מהש״י, וכדי שלא יתבייש היה עושה הקב״ה ריווח בין הדבקים ד׳ אמות. ובא זה הנס כנגד לא תחמוד. [שבעשרת הדברות וכפי שיטתו המוזכרת לעיל].

וראיתי בשו״ת תשב״ץ ח״ג (סי׳ קל״ה) כי הנס של עומדים צפופים היה ביום הכפורים ויותר גדול משאר רגלים. וזה אמת הוא. וכן בויקרא רבה ואבות דרבי נתן. ולזה לא היה הנס מפני הבטחת יראה כל זכורך, כי אין מצות ראיה ביום הכפורים. וזה אמת הוא. ונתבטל טעמך בנס זה שהיה מפני מצות יראה כל זכורך.

ואנוכי חזון הרביתי בשו״ת ציץ אליעזר (חלק י״ב סי׳ ל״ט) בבואו לתת טעם למנהג האשכנזים שמזכירים נשמות ביום אחרון של חג. שהביא מדברי ספר קב הישר (פרק פ״ו) אחרי שכותב טעם כללי של הזכרת נשמות בשבתות וימים טובים, מפני כי הוא עת רצון לנדור בשבת ויו״ט

לצדקה בעד הזכרת נשמות ולהזכירם ולהתפלל עליהם שיהיו נפשותם צרורות בצרור החיים. מוסיף להביא נימוק מיוחד להזכרה בג׳ רגלים, וכותב וז״ל: ושמעתי טעם הגון למה מזכירין נשמות במדינות פולין באחרית של ימים טובים. דע כי אחת מעשרה נסים שהיו במקדש היא שכל ישראל היו נכנסים לבית המקדש ג״פ בשנה בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות. והיו עומדים צפופים ומשתחוים רוחים. וזהו היה נגד הטבע. והענין כך כי בכל רגל היו באים נשמות אברהם יצחק ויעקב לביהמ״ק של מעלה עם כל נשמות הצדיקים. והמקדש של מטה היה מסתלק והבית המקדש של מעלה היה יורד למטה. ומקדש של מעלה הוא רוחני ולכן היה יכול לקבל כל כלל ישראל. ולכן עכשיו שחרב הבית בעווינו צריכין אנו להזכיר נשמות אבותינו הקדושים בכל רגל ורגל כדי שיהיה זכותם עומדת לנו ולזרענו לעד. עכ״ל.

וכפי זה יש להסתפק מה היה ביוה״כ. דשמא מקרי רגל כלעניין אבלות. או שמא אינו רגל כלל לעניין זה.

והנה אמרו ז״ל באבות הנ״ל מעולם לא אמר אדם צר לי המקום שאלין בירושלים וכו׳. כיע״ש. ומשנה ערוכה שנינו (כתובות קי״א) הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין אחד האנשים ואחד הנשים. ובפירוש״י הכל מעלין, את כל בני ביתו אדם כופה לעלות ולישב עמו בירושלים. אחד האנשים ואחד הנשים, אף האשה כופה את בעלה לעלות ולדור שם ואם לאו יוציא ויתן כתובה. ע״כ. וקשה שאם הכל מעלים לירושלים כיצד תכיל העיר את כל הבאים.

וע״ז בא התנא להשמיענו שאין כל מניעה בזה. וכבר אמרו באבות דר״נ (פרק לה) מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי תנור לצלות פסחים בירושלים. מעולם לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי מטה שאישן עליה בירושלים. מעולם לא אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים. ע״ש.

אכן רש״י ביומא (כ״א ע״א) כתב צר לי המקום, מזונותי דחוקים. דירתי דחוקה. ע״כ. וכן הוא במחזור ויטרי (סי׳ תכ״ח) צר לי המקום שאלין שאהא לן. דחוקה שעתי. שאין לי במה להתפרנס. ואי אפשר לדור וללון בירושלים. לפי שכל הדרין בה הקב״ה מזמן פרנסתם להם. שלא היו צריכין לצאת. כך קיבלתי. ע״כ. [ונראה שקיבל כן מרש״י רבו]. אבל דעת עצמו שהמדובר בעולי רגלים. כיע״ש. וכ״כ בפירוש רבינו יונה כשעולין לרגל בירושלים לא אמר צר לי המקום. גשה לי ואשבה. וזהו שאמר דוד ע״ה (תהלים קכ״ב ג׳) ירושלם הבנויה כעיר שחברה לה יחדו. ר״ל כשבנו אותה שיערו שכל ישראל יכילו בה. ופירוש לה, כמו בשבילה. כי בשביל כנסת ישראל שהיה נקבצת יחדו חוברה. ע״כ.

אבל פירוש נפלא ראיתי להר״י אלאשקר וז״ל: והנס העשירי לא אמר אדם לחבירו. יש מפרשים שזה מדבר על האנשים השוכנים בירושלים. שעם היות שהיתה רבתי עם, לא היתה פרנסתם דחוקה, עד שיצטרכו האנשים לצאת משם לחזור אחר פרנסתם. והנה כפי זה פי׳ שאלין, שאדור, כמו נפשו בטוב תלין (תהלים כ״ה יג). והנה בודאי זה הענין עצום. וי״מ שהוא מדבר כנגד עולי הרגל. שעם היות שהיו ישראל עולים מדן ועד

באר שבע ג׳ פעמים בשנה, ומהם שהיו מתעכבים שם מפסח ועד עצרת. והיו צריכין בעלי ירושלים שיתנו להם בית במה שילינו. עם כל זה לא אמר אחד מהעולים צר לי המקום כשאלין בירושלים ואצטרך לצאת חוץ. והנה זה בודאי נס עצום. מצורף לזה שהיו בעלי בתים מאכילים אותם ונותנים להם כל מיני מעדנים, כמו שאז״ל בפ״ק די״ט. והנה זה בא כנגד כבד את אביך. והוא אמרם ז״ל שענין הכבוד הוא מאכילו ומשקהו (קידושין ל״א סע״א) ולא יקוץ בו. ויקח ק״ו מאנשי ירושלם שהיו עושים לעולי הרגל אשר אינם מצווים על פרנסתם, כ״ש הבן לאב אשר השכל והדת נותן שישתדל בכבודם. ע״כ.

וראה עוד בשו״ת חת״ס (חלק יו״ד סי׳ רלד) דכתיב ויברכו העם לכל האנשים המתנדבים לשבת בירושלים משום דישיבת כרכים קשה. ופירש״י מדוחק הבתים והאויר ובמתני׳ אמרי׳ לא אמר אדם מעולם צר לי המקום שאלין בירושלים. ולא אמר ולא נדחק אדם מעולם בלינת ירושלים משמע דודאי הי׳ צר ודוחק. שהרי אפילו בבהמ״ק עצמו עמדו צפופים רק ההשתחוי׳ היה בנס שמשתחוים רווחים. ובחידושי אגדה שלי אמרתי שלא רצה הקב״ה לעשות נס גם בעמידה רווחים, שלא יקופח שכר אגרא דוחקא דבי כלה. אמנם מעובדא דפסח מעוכין משמע דהיו צפופים ממש מכ״ש בלינה שבירושלים דלא היה מצוה כל כך כראיית פנים בעזרה ובודאי היו נדחקים. אלא שהנס הי׳ שלא אמר אדם מעולם שמרוב אהבת ה׳ ושמחה אשר שמחם ה׳ בהיותם שמה לא אמר מעולם צר לי המקום. ע״ד כד הוי רחימתן עזיזא וכו׳.

ועכ״פ בני העיר היה נדחקים מאוד ע״י עולי רגלים וכלי ביתם ומטותיהם היה מופקרים להם כדאי׳ ר״פ בני העיר. אין משכירין בתים בירושלים אף לא מטות ויע״ש בתוס׳. ושפיר שייך אפילו מנוה היפה לנוה הרעה. ע״כ.

והנביא ישעיהו אמר (ישעיהו מ״ט כ׳) עוד יאמרו באזניך בני שכליך צר לי המקום גשה לי ואשבה. ובמצודת דוד צר לי המקום - מרוב מרבית העם. גשה לי - האחד יאמר לחבירו גשה הלאה בעבורי שאוכל לשבת גם אני. ובאמת כפי כל הנ״ל איך תכיל ירושלים את כל תושביה.

אלא אמרו בילקוט שמעוני (ישעיהו רמז תע״ב) צר לי המקום גשה לי ואשבה. רבי אלעזר בן עזריה ורבי אלעזר המודעי הוו יתבי ועסקי בהדין קראי. בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה׳ ונקוו אליה כל הגוים. אמר ליה רבי אלעזר לרבי אלעזר המודעי מחזקת היא ירושלים. א״ל עתיד הקב״ה לומר לה האריכי הרחיבי קבלי אוכלוסיך הרחיבי מקום אהלך וגו׳. אמר רבי יוחנן עתידה ירושלים להיות מגעת לשערי דמשק. מה טעם משא דבר ה׳ בארץ חדרך ודמשק מנוחתו. וכתיב אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק. מה התאנה הזו צרה מלמטה ורחבה מלמעלה, כך עתידה ירושלים להיות מרחבת ועולה והגליות באות ונינוחות בה. לקיים מה שנאמר ודמשק מנוחתו. ואין מנוחה אלא ירושלים שנאמר זאת מנוחתי עדי עד. א״ל ומה אתה מקיים ונבנתה העיר על תלה שאינה עתידה לזוז ממקומה אלא מרחבת ועולה מכל צדדיה והגליות באות ונינוחות תחתיה לקיים מה שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי. ע״כ.

משנה ו

עֲשָׂרָה דְּבָרִים נִבְרְאוּ בְּעֶרֶב שַׁבָּת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת, וְאֵלּוּ הֵן: פִּי הָאָרֶץ, וּפִי הַבְּאֵר, וּפִי הָאָתוֹן, וְהַקֶּשֶׁת, וְהַמָּן, וְהַמַּטֶּה, וְהַשָּׁמִיר, וְהַכְּתָב, וְהַמִּכְתָּב, וְהַלּוּחוֹת. וְיֵשׁ אוֹמְרִים: אַף הַמַּזִּיקִין, וְקִבְרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה רַבֵּנוּ, וְאֵילּוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. וְיֵשׁ אוֹמְרִים: אַף צְבָת בִּצְבָת עֲשׂוּיָה:

משנה ז

שִׁבְעָה דְבָרִים בַּגּוֹלֶם וְשִׁבְעָה בָחָכָם. חָכָם אֵינוֹ מְדַבֵּר לִפְנֵי מִי שֶׁהוּא גָדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחָכְמָה וּבְמִנְיָן, וְאֵינוֹ נִכְנָס לְתוֹךְ דִּבְרֵי חֲבֵרוֹ, וְאֵינוֹ נִבְהָל לְהָשִׁיב, שׁוֹאֵל וּמֵשִׁיב שׁוֹמֵעַ וּמוֹסִיף, שׁוֹאֵל כְּעִנְיָן וּמֵשִׁיב כַּהֲלָכָה, וְאוֹמֵר עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן, וְעַל מַה-שֶּׁלֹּא שָׁמַע אוֹמֵר: לֹא שָׁמַעְתִּי, וּמוֹדֶה עַל הָאֱמֶת. וְחִלּוּפֵיהֶן בַּגּוֹלֶם:

משנה ז׳

שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם וכו׳.

כתב במדרש שמואל לקשר בין המשניות שבפרק. שמתחילה התחיל בעשיריות [בעשרה מאמרות נברא העולם. עשרה נסיונות נתנסה א״א ע״ה וכו׳]. ואח״כ המשיך בשביעיות [וכגון משנתינו. והמשנה שאחריה שבעה פורעניות באות לעולם וכו׳]. ואח״כ המשיך ברביעיות [ארבע מידות בתלמידים וכו׳]. ואח״כ ירד לשלישיות [כל מי שיש לו משלושה דברים אלו הרי הוא מתלמידיו של א״א ע״ה]. ע״כ.

ומיהו באבות דרבי נתן (נוסחא ב׳ פרק מ׳) גרס לה בין העשיריות. וז״ל: עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם (גולם כמשמעו הוא). החכם אינו מדבר לפני גדולים ממנו וכו׳. ע״ש. ופשוט שמחלק הדברים באופן אחר. כפי שיראה המעיין.

ונראה שיש לבאר תחילה מהו גולם. שמושג בור והמושג עם הארץ כבר ביארנום במקום אחר. שבור הוא מי שאינו לא בתורה ולא בדרך ארץ. ומלשון שדה בור. ועם הארץ אמנם אינו בתורה. אבל ישנו בדרך ארץ. [ועיין בדברינו על המשנה אין בור ירא חטא וכו׳. ואכמ״ל]. אבל מה הוא גולם.

והרע״ב כתב שהוא מלשון גולמי כלים שלא נגמרה מלאכתם. כך אדם שלא נגמר בדעתו לא במידות ולא בחכמה קרוי גולם. ע״כ. כלומר שאינו טיפש גמור. כי אם חיסרון הוא שיש בו שטרם השלים הכנתו. והעיר עוד בתפארת ישראל (יכין

אות מ״ג) שמדלא קראו התנא פתי או סכל שמע מינה שבתלמיד היושב בפני רבו מיירי. ואף שלמד הרבה לא תיקן את עצמו כפי לימודו. ע״כ.

וביתר ביאור בדברי הרמב״ם בפהמ״ש [והביאו הרב תויו״ט על אתר] שגולמי כלים שלא נגמרה מלאכתם כמו שיעשה הנפח חרב וסייף. ויקבלו צורתם לפני שישחיזם ויחדדם. וימרטם ויפתח בהם מה שדרכו לפתח וישלים תיקונם. וכן קורא גולם לאיש אשר יש בו מעלת שכליות ומעלות המידות. אמנם אינם שלימות ואינן הולכות על סדר הראוי. אלא יש בהם ערבוביא ובלבולים ויתערב בהם חיסרון. ע״כ.

ומיהו הראב״ע בתהילים (קל״ט ט״ז) עה״כ גלמי ראו עיניך ביאר, גלמי, הוא הגוף הראשון שהיה כמו טפה קטנה. והוא מגזרת ויגלום. וכמוהו וחילופיהן בגולם. שאין לו לב רק גוף לבדו. ע״כ. וכפי זה הגולם המוזכר במשנה הוא כפשוטו נעדר כל חכמה. אך אין כן דעת המצודת דוד שביאר גלמי, בעוד הייתי גולם אחד בלא חתוך איברים ולא נשלמה עדיין צורתי, הנה אז ראו אותי עיניך. שהוא קרוב יותר לביאור הרמב״ם והרע״ב. וכ״ה במצודת ציון. ע״ש.

ובמגן אבות לרשב״ץ כתב וז״ל: אחר שהשלים סדור מספר העשרה התחיל לסדר הדברים שהם במספר שבעה. זאת המשנה משנת דרך ארץ היא (דרך ארץ זוטא פ״ז). ומי שהוא חכם ונשלמה חכמתו יש בו דרך ארץ ונזהר מאלו הדברים אשר בדק התנא בסברתו שהם שבעה. ומי שאינו שלם בחכמתו נקרא גולם. וחשוב הוא מבור ועם הארץ. שהם אין להם חכמה וזה יש בו חכמה. אלא שלא נשלם בדרך ארץ. והוא מענין גלמי כלי מתכות. שהם הכלים שנגמרו ועדיין צריכין ליפות בהם. כמו החרב והסכין שכבר יש להם צורת חרב וסכין אלא שעדיין צריכין לחדדן ולצחצחן, כמו שנזכר במסכת כלים (פרק יג מ״א) ובראשון מחולין (מ״ב). ולשון הכתוב הוא ׳גלמי ראו עיניך׳ (תהילים קלט טז). והוא העובר שעדיין לא נגמרו אבריו. וכן המלבושים שאדם לובש ומתעטף בהם ולא נכר בצורת אבריו, נקראים בלשון הכתוב גלומים. בגלומי תכלת ורקמה. ובלשון רבותינו גלימא. בראשון מקמא (ב״ק י״א ע״ב). ובפרק מי שמתו (ברכות נ״ו ע״ב), מגלימא דעל כתפאי. ובפרק המוציא יין (ערובין צ״ד ע״א) אמרו, שנקראת גלימא שנעשה בה גולם. וכן תכריכי המת נקראים בלשונם גלימא בפרק תולין (שבת ע״ז ע״ב), ובפרק ראשון מיום טוב (ביצה ו׳ ע״א), ובפרק הרואה (ברכות נ״ו ע״ב). והאיש הזה הנקרא גולם אין חכמתו מיושבת ואינו נזהר מדברים אלו. והם קצתם בין תלמיד לרבו. והוא שאינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה. וקצתם בין חבר לחברו. והוא שאינו נכנס לתוך דברי חברו. וקצתם בין הרב לתלמידו. והוא שאינו נבהל להשיבו והשאר הם כוללים התלמיד והחבר והרב. על כן סדרם התנא כן כנ״ל. עכ״ל.

והנה במסכת כלה (פרק ד הל׳ ד׳) הקשו למה פתח בגולם תחילה. שעל פניו היה לו להתחיל בחכם תחילה. ועוד למה המשיך בחכם שאינו מדבר בפני מי שגדול ממנו. והשיבו שכיוון שרצה לומר שחכם אינו מדבר וכו׳. פתח בגולם תחילה. ועדיין

אינו ברור. שהיה יכול לומר הגולם מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה. ומשיב שהתנא שבח החכם בא להשמיענו. אבל לטיפשים ההפך. את״ד. יע״ש.

וכן ראיתי בשם מהר״ם אלמושנינו שכיוון שתכלית זאת המסכת היא להביא את האדם לשלימות. מן הראוי שידבר על האדם השלם. ולא על החסר. ואע״פי שילמד על דרך השלילה. מ״מ אין ראוי להזכירו בפירוש. ע״כ.

ויש להבין בלשון המשנה שהחכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמניין. ולא בואר די הצורך אם דווקא כשגדול ממנו בשני הדברים. דהיינו שהיושב כנגדו גם חכם וגם זקן. או שמא די שתהיה בו רק אחת התכונות. שודאי בחכם לא ידבר בפניו. אבל בזקן למה לא ידבר אם אינו חכם.

עוד יש להבין על פי מה שנמצאת שינוי גירסאות במשנה הנ״ל. וכמבואר בשינויי נוסחאות המודפס עם המשניות. וכן במדרש שמואל. שיש גורסים אינו מדבר ״בפני״ מי שגדול וכו׳. ויש גורסים אינו מדבר ״לפני״ וכו׳. בלמ״ד. כיע״ש. ועל פניו יש הבדל רב ביניהם. שמי שגורס בפני אזי לעולם לא ידבר כל שהוא נמצא בפניו. אבל למי שגורס לפני וכו׳. יתכן שידבר אחריו. ואפילו בפניו.

ובמדרש שמואל הנ״ל תלה הדברים במחלוקת ר׳ יוסי ברבי יהודה איש כפר הבבלי (בפרק ד׳ דאבות מש׳ כ׳) שר״י בר יהודה אומר הלומד מן הקטנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו. והלומד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן. רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. יש קנקן חדש מלא ישן וישן שאפילו חדש אין בו. ע״כ.

הרי ס״ל לר״י בר יהודה שרוב שנים יוסיפו חכמה. הלכך לא ידבר בפני מי שגדול ממנו בשנים. שמסתמא יש בהם יותר חכמה. אא״כ ידענו שאינו חכם כלל. ולרבי ס״ל שהכל כפי מציאות החכמה. ואפילו בצעיר וקטן. שיש קנקן חדש מלא ישן וכו׳. ואינו תלוי בשנים אלא בחכמה.

ומעתה בא התנא לומר שצריך לעשות כשתי הסברות. ולא ידבר בפני מי שגדול ממנו, וכסברת ר״י בר יהודה. דאפילו אינו גדול ממנו בחכמה רק זקן ממנו, לא ידבר בפניו. וגם לא ידבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה, אע״פי שצעיר לימים הוא ממנו, וכסברת רבי.

וכן ראיתי בפירוש רבינו יונה (אבות פרק ד׳ מש׳ כ׳) כי בחשיבות היין הישן לא יפסד בכלי החדש. כך אם הקטנים נחכמו מן הזקנים, ילמוד כל אדם לפני הקטנים תחלה. וזהו מה שיש בין דברי ר׳ יוסי בן יהודה לדברי רבינו הקדוש ע״ה. כי רבי יוסי היה אומר כי אם הזקנים והקטנים כולם חכמים, עם הזקנים ילמוד לפי [שחכמת] הזקנים מבושלת. ורבינו הקדוש ע״ה [היה אומר] אין הולכין בחכמה אלא אחר הרוב. ואם ימצא הקטנים נבונים ודבריהם נכונים וחכמתם מרובה ילמד לפניהם. ושני הדברים האלה אליהוא אמר אותן שנא׳ (איוב ל״ב ז׳) אמרתי ימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה. אכן רוח היא באנוש ונשמת ש-די תבינם. כי מתחלה היה אומר כדברי ר׳ יוסי בן יהודה כי רוב

שנים יודיעו חכמה. ואחר שראה כי הוא ילד מחבריו הזקנים, אמר כי רוח היא באנוש. ולפעמים כי הילד יחכם מן הזקן ותהיה חכמתו מבושלת ממנו ודבריו מתוקנים וברורים הדברים. לכן טוב ללכת אחר ילד וחכם מאיש זקן ונשוא פנים ואיננו כמוהו בחכמה. ע״כ.

וראיתי במרכבת המשנה לר״י אלאשקר שאומרים על צד הצחות על הכתוב ונקה לא ינקה (שמות ל״ד ז׳) אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. שאם תסיר מן ונקה (לא) ינקה קנקן, ישאר שם השם. ע״כ. וכוונת הדברים שרבי אומר אל תסתכל בקנקן. אלא תסלק אותו ותראה אם נשאר שם הוי״ה ב״ה. שאותו העומד בפניך מלא מתורתו של הקב״ה. אז למוד ממנו.

ובהיותי בזה ראיתי בשו״ת ציץ אליעזר (חלק י״ב סי׳ ל״ג) שכתב לתרץ בזה קושיית הב״י בסי׳ עת״ר למה קבעו שמונה ימי חנוכה. והלא הנס היה רק שבעה ימים. כיע״ש. ואולם הדברים אינם שייכים לכאן. אכן כדי שלא תישכחנה אכתבם דרך אגב.

וז״ל הרב ציץ אליעזר הנ״ל: יפה אשר ראיתי שמבארים עפי״ז הזמר של ומנותר הקנקנים נעשה נס לשושנים בני בינה ימי שמונה קבעו שיר ורננים. והוא בהקדם דברי האר״י ז״ל שמבאר בדרך נפלאה כוונת המשנה של אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. דהנה כתיב ונקה לא ינקה. ולכאורה הלשון מורה על דין ואפשר שיתייאשו מן הרחמים ולא ישובו בתשובה. אבל נסתר בו רחמים. שבתיבת ונקה יש בר״ת וס״ת ו״ה, ובאמצע אותיות ק״ן. וכן בתיבת ינקה יש בר״ת וס״ת י״ה, ובאמצע ג״כ אותיות ק״ן. ביחד שם הוי״ה של רחמים. וז״ש המשנה אל תסתכל בק״ן ק״ן אלא במה שיש בו. דהיינו שם הויה ב״ה שהוא רחמים. וא״כ י״ל שזאת גם כוונת המשורר. ובא בדבריו לתרץ קושית הב״י וכנ״ל. ומנותר הקנקנים נעשה נס לשושנים. ר״ל ע״י השם הנותר כשמסירים הק״ן קנ״קנים הוא שם הויה ב״ה. נעשה הנס לשושנים (המה ישראל שנקראו שושנת העמקים). שאילולא כן לא יכלו להדליק בשמן אפי׳ היום א׳ מחשש טומאה. וכנ״ז. ולכן בני בינה (המה חכמי ישראל) ימי שמונה קבעו שיר ורננים ולא רק שבעה ימים. דהא היה הנס גם ביום הא׳. ועוד מוסיפים לבאר עפי״ז בדרך מליצי כוונת הפסוק בהלל זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו. והיינו דגם ביום הא׳ עשה ה׳ הוא שם הוי״ה שנתגלה שורה על הפך של השמן. על כן נגילה ונשמחה בו. היינו שמונה ימים, ש״בו״ בגימטריא שמונה. (יעוין מהרי״א אסאד עה״ת פ׳ וישב. ובלקט שנה ת״ש סי׳ ט״ו עיי״ש). עכ״ל.

ואחרי כתבי כל זאת ראיתי במגן אבות להרשב״ץ שכתב שגירסת רבינו שלמה ז״ל בחכמה ובמנין [וכן הוא בשינויי גירסאות שעל המשניות]. פירוש במנין שנים ובמנין תלמידים. ולא מצינו גירסא זאת בספרים. ובמדרש חזית (שיהש״ר פרשה א׳ פסקה יז׳ ד״ה כי טובים) אמרו כתיב ׳בלבי צפנתי אמרתך׳ (תהלים קיט יא), וכתיב ׳בשפתי ספרתי׳ (שם יג). כאן כשעירא היאירי קיים, כאן כשאין עירא קיים. וכן היא בפרק הדר (ערובין ס״ג ע״א). וכן מצינו שאלעזר ואיתמר כשקצף עליהם משה לא השיבו לו הם. שלא רצו לדבר בפני אביהם והשיב אהרן. וזה

מחכמה היה. לא שלא היה ביד אלעזר להשיב. שהרי מצינו שדיבר בפני משה בענין כלי מדין. וכן אמרו בספרי (ספרי זוטא פיסקא לא׳ כא׳ ד״ה לפי) כמו שכתב רבינו שלמה ז״ל. ובאבות דרבי נתן (נו״ב פ״מ ד״ה ואינו מדבר) מסמיך זה אל ׳שלח נא ביד תשלח׳ (שמות ד׳ יג׳). שלא רצה לדבר בפני אחיו הגדול ממנו. ע״כ.

וכפי זה נוכל לתלות הגירסאות אף הם במחלוקת ר״י ברבי יהודה ורבי. שמאן דגרס בחכמה ובמניין ס״ל שעיקר כר״י ברבי יהודה. וגדול היינו גדול במניין שנים. ולמאן דגורס רק מי שגדול ממנו בחכמה ס״ל כרבי. שהעיקר אינו הקנקן אם ישן הוא אם לאו. אלא מה שיש בו.

ומ״מ נראה לסייע למאן דגריס בחכמה ובמניין ממה שהביא בשו״ת שבות יעקב (ח״א סי׳ ע״ו) מהא דאיתא במדרש פרשת ויצא ותען רחל ולאה ותאמרנה לו. למה מתה רחל תחלה ר׳ יהודה אמר מפני שדברה בפני אחותה. ע״כ. ואע״פי שאין ללמוד מזה לעניין כיבוד אחות הגדולה שאין למידים הלכה מדברי אגדה. וגם בלא״ה ליכא למילף מהמדרש זו כלום. שאין זה נכנס כלל בסוג חיוב כבוד רק שהוא ביזוי לדבר בפני מי שגדול ממנו אפילו אם אינו קרוב כלל. וכדאיתא פ״ה דאבות שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם. אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו וע״ש בפירושיהם. אבל שיהא חייב בכבוד זו לא שמענו מעולם. ע״כ. ומבואר שלדבר בפני מי שגדול ממנו במניין השנים יש בזה משום ביזוי.

ועדיין צריך להבין מה שהקשינו לעיל על פי הגרסאות. שלגרסת אינו מדבר ״לפני״ בלמ״ד הא אחריו יכול לדבר. וכגון שמי שגדול ממנו דיבר כבר. ועדיין נשאר איזה דבר חידוש לומר או דבר מה לתקן. שאז לאחר שסיים מי שגדול ממנו יוכל זה לדבר כרצונו. רק שלא יקפוץ בראש. כי אין זה דרך חכמים אלא דרך שוטים.

וראה להרב תוספות יו״ט שמה שחכם אינו מדבר וכו׳, היינו להשיב. אבל לשאול בהכרח צריך לומר שידבר וידבר. שאל״כ כיצד ילמד. וכבר אמרו ז״ל (אבות פ״ב מש׳ ה׳) ולא הביישן למד. ע״כ. כיע״ש.

וחגם הלום ראיתי במדרש שמואל בשם מהר״ם אלמושנינו שנדרש לקושיא זאת של אין הביישן למד. שבודאי אין זאת כוונת התנא. ואם כי יש מפרשים שאינו מדבר עם אחר בפני מי שגדול ממנו בחכמה. כלומר שבשעה שהחכם דורש אין זאת מן החכמה לדבר עם אחר. כי אם מן הגולמיות. ופירוש זה אינו נראה בעיני. כי לא הוזכר האחר בדברי התנא. והאחר חסר מן הספר. אלא בפשיטות יש לומר שלא אמר התנא אינו שואל. אלא אינו מדבר לומר סברת עצמו בפני מי שגדול ממנו בחכמה. ע״כ.

ובמדרש שמואל כתב לדייק עוד בלשון התנא שאמר חכם אינו מדבר בפני מי ״שהוא״ גדול ממנו וכו׳. שלכאורה הוא ללא צורך. שדי שיאמר שאינו מדבר בפני גדול ממנו בחכמה. וא״צ לומר ״הוא״. אלא הכוונה שלמי ש״הוא״, היינו הוא עצמו בעיניו גדול ממנו בחכמה. ואע״פי שאינו כן במציאות. ועכ״ז לא ידבר בפניו. כיע״ש. ונראית כוונת הפירוש שהחכם לא ילבה אש הקנאה השורה

בקטנים אשר בעיניהם כגדולים. כי לא לתועלת ולא לכבוד יהיה לו.

ואפשר כפי זה שאפילו לעניין שאלה שכתב התוס׳ יו״ט שבזה מותר לדבר בפני מי שגדול ממנו וכו׳. היינו כשבאמת גדול ממנו. אבל כשהוא בעיניו גדול ממנו. אפשר שגם לשאול אינו רשאי אם הוא חכם. שהואיל ואין חכמה כי אם מעט מזעיר, ורק הוא חכם בעיניו, הרי שגם השאלה תפריע לו. ואם משום אין הביישן למד, הרי בפועל כיוון שאינו כי אם חכם בעיניו, גם מי שאינו ביישן לא ילמד ממנו. וע״כ יניחנו וילך לו.

ודע שמה שאמרו גדול ממנו בחכמה היינו שהוא בעל שמועות רבות. ויש בידו בקבלה מרבותיו הלכות רבות. ואע״פי שהשני הוא חריף ומפולפל יותר. עכ״ז הקבלה מכרעת. ולא חריפות השכל. וכמו שכתב ביכין (אות מ״ד). יע״ש.

ובאמת שגמרא ערוכה היא בהוריות (י״ד ע״א) פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן. חד אמר סיני עדיף. וחד אמר עוקר הרים עדיף. רב יוסף סיני. רבה עוקר הרים. שלחו לתמן איזה מהם קודם. שלחו להו סיני עדיף. דאמר מר הכל צריכין למרי חטייא. ע״כ. אלמא הקבלה ורוב שמועות והלכות פסוקות שבידו היא המכרעת את חריפות השכל והפלפול.

ויתירה מזאת יש ללמוד מהמשנה בעדיות (פ״א מש׳ ג׳) שנחלקו בית הלל ובית שמאי וחכמים בשיעור מים שאובים שקדמו למקווה שבכוחם לפוסלו. כיע״ש. ולא היה ביד אף אחד מהם להכריע. עד שבאו שני גרדיים משער האשפות דהיינו שני אורגים. והעידו בשם שמעיה ואבטליון על השיעור הפוסל את המקווה. וקבלו מהם. ע״ש.

והרע״ב הוקשה לו למה הזכירו אומנותם לומר שני גרדיים. ועוד מה אכפת לנו שבאו משער האשפות. והלא היה די שיאמרו שבאו שניים והעידו בשם שמעיה ואבטליון. אלה שציינו אומנותם שהיא פחותה. שאין ממנים מהגרדיים לא מלך ולא כהן גדול. וכדאיתא בקידושין (פ״ב ע״א) תנו רבנן כל שעסקיו עם הנשים סורו רע. כגון הצורפים, והסריקים, והנקורות, והרוכלין, והגרדיים, והספרים, והכובסים, והגרע, והבלן, והבורסקי. אין מעמידים מהם לא מלך ולא כהן גדול. מאי טעמא. לא משום דפסילי. אלא משום דזיל אומנותיהו.

ופירש״י סורו רע - מנהגו רעה קרבותו רע להשתדל עמו שיהא סר אליו ובא לביתו. הצורפין - צורפי זהב העושין לנשים שירין נזמים וטבעות. הסריקים - סורק בגדים לנשים. הנקורות - מנקרי ריחים של יד שנשים טוחנות בהם. כדתנן בכתובות (דף נ״ט ע״ב) אלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה טוחנת ואופה. ואמרינן (שם כתובות נ״ט) בריחים דידא. והרוכלין - מוכרין קישוטי בשמים לנשים. והספרין - הנשים צריכות להן בשביל בניהם. והגרע - אומן המקיז דם על שם שמגרע את הדם. הבורסקי - מעבד להם עורות ללבוש ולנעול. והבלן - מחמם מרחצאות. מהלך על צידו ורוחו גסה ונתלה ויושב. ושלשתן סימני גאוה אבל אין זו דומה לזו ובכולן הוא חלוק ממידת הכשרים. נתלה ויושב אינו יושב אלא אם

כן נסמך או לאחוריו או על צידו דרך גאוה. ובשביל שהבריות מוסרין נפשן לידו הוא מתגאה. ע״כ. ואע״פי שאומנתם בזויה עכ״ז קבלו מהם.

וכן ציינו שם מקום בואם שהוא שער האשפות. ואין שער בירושלים פחותה משער האשפות. ועכ״ז קבלו חכמים עדותם. והכריעו הדין על פיהם. לומר לך שלעולם לא ימנע אדם עצמו מבית המדרש. ע״כ.

והחכם אינו נכנס אל תוך דברי חבירו. והרע״ב ביאר שלמדנו מהקב״ה שאמר לאהרן ומרים דכתיב (במדבר י״ב) שמעו נא דברי. המתינו לי עד שאדבר. וק״ו להדיוט שאם יכנס אל תוך דבריו יערבבנו. ע״כ.

ובמגן אבות כתב שהמפרשים ז״ל פירשוהו שאם חברו מדבר עמו לא יפסיק דבריו עד שישלים אותן. ולא נראה לי כן. שאפילו הילדים אינן עושין כן. ואין ראוי להכניס זה במדות החכם. אלא שאם חברו הוא מדבר עם רבו ונושא ונותן עמו בהלכה, הוא אינו נכנס לתוך דברי חברו לשאת ולתת עם רבו להפסיק משא ומתן שבין חברו לרבו. אלא מניח חברו להשלים משאו ומתנו עם רבו ואחר כך לדבר הוא. והגולם, מתוך חפצו לדבר ולהראות כחו במשאו ומתנו נכנס לתוך דברי חברו.

וכן מצינו במלאכים שנשלחו להפוך את סדום. שכל זמן שהיה אברהם מדבר עם השכינה לא עשו שליחותן. אלא אחר שהשלים תפלתו הסניגור ונסתלק הרחמן, בא הקטיגור. כמו שנזכר בבראשית רבה. ובאבות דרבי נתן (נו״א פרק לז ונו״ב פ״מ ד״ה ואינו נכנס) למדו זה מהקב״ה. שלא רצה להיכנס לתוך דברי אברהם. שנאמר וילך י״י כאשר כלה לדבר אל אברהם (בראשית י״ח לג׳). קל וחומר להדיוט וכו׳. ע״כ. וכ״כ במרכבת המשנה.

ומיהו באבות דר׳ נתן (נוסחא א׳ פרק לז׳) למדו תחילה מבשר ודם. דאיתא התם אינו נכנס לתוך דברי חבירו, זה אהרן. שנאמר וידבר אהרן וגו׳ הן היום הקריבו את חטאתם ועולתם וגו׳ (ויקרא י׳ י״ט). אלא ששתק עד שיסיים משה את דברו ולא אמר לו קצר דבריך. ואח״כ אמר אל משה הן היום הקריבו וגו׳ אנחנו. ויש אומרים משכו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי, ומה מעשר הקל אסור לאונן לאכול ממנו, חטאת חמור לא כ״ש שתהא אסורה לאונן. מיד הודה לו שנאמר וישמע משה וייטב בעיניו (שם שם כ׳) ובעיני הגבורה. מכאן אמרו כשאדם עושה משתה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדול. וכשהוא קוצף אינו קוצף אלא על הקטן שנאמר ויקצוף על אלעזר ועל איתמר. מלמד שאף אהרן היה בקצפון. אהרן היה גדול ממשה, וגדול מאהרן הקב״ה. כיוצא בו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום אמר לו הקב״ה אם אמצא בסדום חמישים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם (בראשית י״ח כ״ו). גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאילו היו מצויין בסדום ג׳ או ה׳ צדיקים לא גרם בה עוון. אלא המתין הקב״ה את אברהם עד שסיים דבריו ואח״כ השיבו. שנאמר וילך ה׳ כאשר כלה לדבר אל אברהם (שם שם ל״ג). כביכול אמר לו הרי אני נפטר. שנאמר ואברהם שב למקומו (שם שם). ואילו רבים מהמפרשים למדוהו מהשכינה

ומק״ו. וכמו שכתב הרע״ב. ושמא אין בידי האדם לעצור את הרוח ולא להיכנס אל תוך דברי חבירו גם אם חכם הוא.

ואמרתי לבאר באופן אחר על פי הגמרא דברכות (י״ד ע״א) אמר רבי יונה אמר רבי זירא כל העושה חפציו קודם שיתפלל כאילו בנה במה. אמרו לו במה אמרת. אמר להו לא. אסור קא אמינא. וכדרב אידי בר אבין. דאמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל. שנאמר (תהילים פ״ה) צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. עכ״ל. ולכאורה תמוה מאוד. שהרי בפירוש אמר כאילו בנה במה. ולמה זה שואלו. ועוד למה מכחישו. והרי אמר בפירוש.

והנה לבאר המאמר על פי מה שכתב בשו״ת יהודה יעלה אסאד (ח״ב סי׳ קסה ד״ה ועפ״י האמור) בשם בעל עין יעקב וז״ל: א״ל במה אמרת. נראה דקו׳ ותמיהת הש״ס כן הוא. כיון דקאמרת כאילו עשאו במה, א״כ בזמן היתר הבמות מותר לעשות כן. ע״ז מתמיה הלא הפסוק סתמא קאמר חדלו. לזה קאמר אסור קאמינא. כלומר שבכל פעם הוא אסור כאילו הקריב בשעת איסור הבמות. עכ״ל. ולענ״ד לפי דרכו א״ש בפשיטות טפי דמעיקרא סבר כאלו בנה במה בשעת איסור הבמות. א״כ בשעת היתר הבמות ליכא איסורא. וע״ז תמה ומסיק אסור קאמינא. ור״ל כאילו בנה במה לע״ז קאמר שאסור בכל זמן וכו׳. ע״כ. וא״כ כפי זה היה צריך לומר מראש בלשון איסור. ולא בלשון אחר. ולמה לא עשה והסיר התמיה מעליו מעיקרא.

והגאון ר׳ ראובן מרגליות בספר ניצוצי אור כתב שמתחילה משלשל שמועה בשם אומרה. ואח״כ כשנשאל אם הוא בעצמו גם סובר כן. שכאילו בנה במה וכו׳. השיב שהוא עצמו אינו סובר כן. אלא שאסור. ע״כ. וכפי דבריו אלו ברור יוצא שאמר כלשון האומר ולא כלשונו וסברתו. ואע״פי שבדרך זאת השאיר קושיא לפניו. והגאון הנ״ל לא ביאר למה עשה ר׳ יונה כן. ואולם ציין לספר מחקרים שכתב בזה. ואינו מצוי תח״י.

אבל כפי דברי התנא דידן שהחכם אינו נכנס לתוך דברי חבירו מבואר שלא רצה להכניס דברי עצמו לתוך דברי חבירו. ואע״פי שיכל לומר מעיקרא בלשונו הוא ולסלק מעליו הקושיא, עכ״ז לא עשה כן. והיינו משום שהחכם אינו נכנס לתוך דברי חבירו. אלא אומר אותם כהוויתן. ואח״כ אומר דברו.

ואינו נבהל להשיב. הכוונה כמו שכתב בתוס׳ יו״ט שאין די במה שאינו נכנס לתוך דברי חבירו. אלא שגם אם יודע להשיב מיד שוהה מעט לשקול שנית הדברים כדי שיהיה גם משיב כהלכה.

ועיני ראו ולא זר הנהגה זאת אצל הגאון המנוח רבי בן ציון אבא שאול זצ״ל. שהיה מקרבני ומוקירני ומקשיב לשאלותי בקשב רב. והגם שהייתי מקצר ומתמצת השאלה לסדר אותה לפניו בלי תוספת ומגרעת להשתדל להיות שואל כעניין. וראית בחוש שכבר כשהגעת לאמצע שאלה מוחו הזך כבר קלט העניין והקיף אותו על כל צדדיו. ועכ״ז תמיד היה שואל אם סיימתי הדברים. וזאת כדי שלא להיכנס

לתוך דברי חבירו. וגם אח״כ היה שוהה זמן מה כנמלך בדעתו. ורק אח״כ היה משיב בבהירות וביעילות קולע אל השערה ולא יחטיא. וגם שאלות שהיו יכולות להיווצר מתשובתו היה פותרן בטרם שאלת. וכמאיר הדרך בפני השואל. אשרי עין ראתה.

שואל כעניין ומשיב כהלכה. כי לעיתים יראו שאלות השואל כבלתי מציאותיות. וכהאי דמנחות (ל״ז ע״א) בעא מיניה פלימו מרבי מי שיש לו שני ראשים באיזה מהן מניח תפילין. א״ל או קום גלי או קבל עלך שמתא. אדהכי אתא ההוא גברא. א״ל איתיליד לי ינוקא דאית ליה תרי רישי. כמה בעינן למיתב לכהן. אתא ההוא סבא תנא ליה חייב ליתן לו י׳ סלעים וכו׳. ע״כ. שאע״פי שעל פניו נראית השאלה כבלתי מציאותית, עד שחשב רבי שצוחק פלימו עליו ורצה לנדותו או שיגלה לכפרת עוונו זה, עכ״ז שאלה זאת יש לה אחיזה במציאות.

וכן ראיתי בשו״ת שבות יעקב (ח״א סי׳ ד׳) וז״ל: הנה ראיתי דבר חדש בחנוכה תסח״ל הובא מארץ לוע״ז שני נערים גוים תאומים זכרים שדבוקים זה בזה קדקד ראשיהם. וכל אחד ואחד מהם היה לו כל איבריו וחושיו כמו שאר כל אדם. וכל פרצוף פניהם דהיינו שני פרצופין זה בצד זה מן הצדדים. דהיינו אזן שמאל של הילד שלצד הימין היה סמוך לאזן ימנית של הילד שבצד שמאל. וקדקד ראשיהם דבוקים יחד עד שלאחוריהם נראה כאלו הוא רק ראש אחד רחב מאוד. ושאר כל הגוף חלוק זה מזה וכל אחד ואחד יונק ואוכל ושותה ומדבר וחושיו בפני עצמו והם כמו בני שנה ויותר. גם בעיני ראיתי וברכתי עליהם כדינו. ועמד השואל ושאל לפרש לו דיניהם אם יארע כן ח״ו בישראל.

וחשיב מתוך דברי הסוגיא הנ״ל שכתבו תוספות שם דאשמדאי הוציא מארץ אדם שיש לו שני ראשים והוליד כיוצא בו. וכשבאו לחלק בנכסי אביהם שאל שני חלקים ובאו לדין לפני שלמה. עכ״ל תוספות שם. וכל זה בשאלת הש״ס שהוא רק גוף אחד ונולד בשני ראשים להכי קא מבעיא ליה. משא״כ במעשה שלפנינו שגופים מחולקים דודאי תרי גופי נינהו, גם הפרצופים והראשים הם שנים, רק שהם דבוקים בקדקדם. ואין כל חדש תחת השמש. שכן היה תחלת הבריאה כדאיתא בברכות ועירובין ובמדרשים דו פרצופין בראם. שנאמר זכר ונקבה בראם ויקרא שמם אדם. ואף על פי שהיה דבוקים כל הגוף אפ״ה מקרי שני בריאות. כדכתיב זכר ונקיבה בראם ויקרא שמם אדם. אחור וקדם צרתני. וא״כ כיון דשני בריאות ושני גופים נינהו, א״כ פשיטא דלענין תפילין צריך כל אחד להניח תפילין בפני עצמו על ראשו וכו׳. ע״כ. יע״ש.

אבל יש שאלות שאין להם יסוד במציאות כלל. וכההיא דר׳ ירמיה (בתרא כ״ג ע״ב) בעי ר׳ ירמיה רגלו [של יון] אחת בתוך נ׳ אמה ורגלו אחת חוץ מחמשים אמה מהו. ועל דא אפקוהו לרבי ירמיה מבי מדרשא. ע״כ. ופירש״י ועל דא אפקוהו, שהיה מטריח עליהם. כיע״ש.

מעתה נשאר לפנינו לבאר במקצת מה שאמר התנא ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי. וביאר הרע״ב שאם פוסק דין מסברא שלו, אומר בפירוש שלא שמע

דין זה מרבותיו. וכו׳. כיע״ש. ובתוס׳ יו״ט הקשה עליו. שזה שייך בכל אדם. שאין לאדם לשקר ולומר שמעתי על מה שלא שמע. כיע״ש מה שתירץ.

ואנוכי הרואה בס׳ ראשון לציון [למהר״י ברלין פיק] שלכאורה היה לו לתנא לומר שהחכם אינו אומר שמעתי על מה שלא שמע.

ונראה לבאר על פי הגמרא דיבמות (צ״ו ע״ב) אזל ר׳ אלעזר אמר לשמעתא בי מדרשא ולא אמרה משמיה דר׳ יוחנן. שמע רבי יוחנן איקפד. עלו לגביה רבי אמי ור׳ אסי. אמרו ליה לא כך היה המעשה בבית הכנסת של טבריא בנגר שיש בראשו גלוסטרא שנחלקו בו רבי אלעזר ורבי יוסי עד שקרעו ספר תורה בחמתן. קרעו ס״ד. אלא אימא שנקרע ס״ת בחמתן. והיה שם רבי יוסי בן קיסמא. אמר תמיה אני אם לא יהיה בית הכנסת זו עבודת כוכבים. וכן הוה. הדר איקפד טפי. אמר חברותא נמי. על לגביה ר׳ יעקב בר אידי. א״ל (יהושע י״א) כאשר צוה ה׳ את משה עבדו כן צוה משה את יהושע. וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה׳ את משה. וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה. אלא יהושע יושב ודורש סתם, והכל יודעין שתורתו של משה היא. אף ר׳ אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם, והכל יודעין כי שלך היא. אמר להם מפני מה אי אתם יודעין לפייס כבן אידי חברינו. ע״כ.

ופירש״י בנגר שיש בראשו גלוסטרא, שראשו עב וראוי לשחיקת שומים ולשאר תשמיש. ונחלקו בו ענין נעילת דלת רבי אלעזר אוסר לנעול בו. ורבי יוסי מתיר, לפי שיש תורת כלי עליו ומותר לטלטלו. חברותא נמי, את תלמידי אתם עושים חבירי שאתם מביאים לי ראיה מרבי אלעזר ורבי יוסי שהיו חברים. וכן עשה יהושע, העיד עליו המקרא שכל מה שעשה מפי משה עשה ואפי׳ מה שאמר סתם. שהרי א״א בכל דבר ודבר שאמר יהושע אמר כך אמר משה ואפילו הכי אסהיד קרא דמפי משה הוה. ע״כ.

וא״כ כשאומר דבר שהוא סברא שלו הכל סבורים שכך שמע מרבותיו. וכפי שיהושע לא היה אומר בשם משה. אבל הכל יודעים שזאת מתורתו של משה היא. לכן אם לא שיאמר בפירוש שדבר זה לא שמע אותו מרבותיו יסברו שכך שמע. ונמצא נתלה באילן גדול. לכן אמר התנא שצריך לומר להדיא ובפירוש לא שמעתי. ואין זו מידת כל אדם. ופשוט.

וזאת מלבד מה שאמרו (שם) אגורה באהלך עולמים (תהילים ס״א). וכי אפשר לו לאדם לגור בשני עולמים. אלא אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם יהי רצון שיאמרו דבר שמועה מפי בעוה״ז. דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי כל ת״ח שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה שפתותיו דובבות בקבר. אמר ר׳ יצחק בן זעירא ואיתימא שמעון נזירא מאי קראה (שיר השירים ז׳) וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים דובב שפתי ישנים. ככומר של ענבים, מה כומר של ענבים כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב, אף תלמידי חכמים כיון שאומרים דבר שמועה מפיהם בעוה״ז, שפתותיהם דובבות בקבר.

משנה ח

שִׁבְעָה מִינֵי פֻּרְעָנִיּוֹת בָּאִין לָעוֹלָם עַל שִׁבְעָה גּוּפֵי עֲבֵרוֹת: מִקְצָתָן מְעַשְּׂרִין וּמִקְצָתָן אֵינָן מְעַשְּׂרִין, מִקְצָתָן רְעֵבִים וּמִקְצָתָן שְׂבֵעִים. גָּמְרוּ שֶׁלֹּא לְעַשֵּׂר, רָעָב שֶׁל מְהוּמָה וְשֶׁל בַּצֹּרֶת בָּא. וְשֶׁלֹּא לִטֹּל חַלָּה, רָעָב שֶׁל כְּלָיָה בָּא. דֶּבֶר בָּא לָעוֹלָם עַל מִיתוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה, שֶׁלֹּא נִמְסְרוּ לְבֵית דִּין, וְעַל פֵּרוֹת שְׁבִיעִית. חֶרֶב (בָּא) [בָּאָה] לָעוֹלָם עַל עִנּוּי הַדִּין, וְעַל עִוּוּת הַדִּין, וְעַל הַמּוֹרִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה. חַיָּה רָעָה בָּאָה לָעוֹלָם עַל שְׁבוּעַת שָׁוְא, וְעַל חִלּוּל הַשֵּׁם. גָּלוּת בָּא לָעוֹלָם עַל עוֹבְדֵי עֲבוֹדַת אֱלִילִים, וְעַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת, וְעַל שְׁפִיכוּת דָּמִים, וְעַל שְׁמִטַּת הָאָרֶץ:

משנה ט

בְּאַרְבָּעָה פְּרָקִים הַדֶּבֶר מִתְרַבֶּה: בָּרְבִיעִית, וּבַשְּׁבִיעִית, וּבְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית, וּבְמוֹצָאֵי הֶחָג שֶׁבְּכָל-שָׁנָה וְשָׁנָה. בָּרְבִיעִית-מִפְּנֵי מַעֲשַׂר עָנִי שֶׁבַּשְּׁלִישִׁית. בַּשְּׁבִיעִית-מִפְּנֵי מַעֲשַׂר עָנִי שֶׁבַּשִּׁשִּׁית. בְּמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית-מִפְּנֵי פֵּרוֹת שְׁבִיעִית. בְּמוֹצָאֵי הֶחָג שֶׁבְּכָל-שָׁנָה וְשָׁנָה-מִפְּנֵי גֶּזֶל מַתְּנוֹת עֲנִיִּים:

משנה י

אַרְבַּע מִדּוֹת בָּאָדָם: הָאוֹמֵר: שֶׁלִּי שֶׁלָּךְ וְשֶׁלָּךְ שֶׁלִּי-עַם הָאָרֶץ. שֶׁלִּי שֶׁלִּי וְשֶׁלָּךְ שֶׁלָּךְ-זוֹ מִדָּה בֵּינוֹנִית, וְיֵשׁ אוֹמְרִים: זוֹ מִדַּת סְדוֹם. שֶׁלִּי שֶׁלָּךְ וְשֶׁלָּךְ שֶׁלָּךְ-חָסִיד. שֶׁלָּךְ שֶׁלִּי וְשֶׁלִּי שֶׁלִּי-רָשָׁע:

משנה יא

אַרְבַּע מִדּוֹת בַּדֵּעוֹת: נוֹחַ לִכְעֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת-יָצָא הֶפְסֵדוֹ בְּשְׂכָרוֹ. קָשֶׁה לִכְעֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת-יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ. קָשֶׁה לִכְעֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת-חָסִיד. נוֹחַ לִכְעֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת-רָשָׁע:

משנה יב

אַרְבַּע מִדּוֹת בַּתַּלְמִידִים: מַהֵר לִשְׁמֹעַ וּמַהֵר לְאַבֵּד-יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ. קָשֶׁה לִשְׁמֹעַ וְקָשֶׁה לְאַבֵּד-יָצָא הֶפְסֵדוֹ בִּשְׂכָרוֹ. מַהֵר לִשְׁמֹעַ וְקָשֶׁה לְאַבֵּד-זֶה חֵלֶק טוֹב. קָשֶׁה לִשְׁמֹעַ וּמַהֵר לְאַבֵּד-זֶה חֵלֶק רַע:

משנה יג

אַרְבַּע מִדּוֹת בְּנוֹתְנֵי צְדָקָה: הָרוֹצֶה שֶׁיִּתֵּן וְלֹא יִתְּנוּ אֲחֵרִים-עֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁל אֲחֵרִים. יִתְּנוּ אֲחֵרִים וְהוּא לֹא יִתֵּן-עֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁלּוֹ. יִתֵּן וְיִתְּנוּ אֲחֵרִים-חָסִיד. לֹא יִתֵּן וְלֹא יִתְּנוּ אֲחֵרִים-רָשָׁע:

משנה י"ב

ארבע מידות בתלמידים מהר לשמוע וכו'.

מר"ן הגר"יח בספר חסדי אבות הקשה דלכאורה היה צריך לומר בלשון לימוד ולומר מהר ללמוד וכו'. ולמה דיבר התנא בלשון שמיעה.

ופירש על פי הפסוק במשלי (כ' י"ב) אוזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם. ע"כ. ואמרו חז"ל אוזן שומעת, זו תורה שבע"פ. שמן הדין א"א להעלותה על ספר. ורק מפני ירידת הדורות שהיו שוכחים התירו חז"ל לכתוב אותה. אבל מעיקר הדין צריך ללמוד תורה שבעל פה איש מפי איש ע"י שמיעה באוזניים. ועין רואה, זו תורה שבכתב. שלומדים אותה ע"י קריאה בעיניים. ה' עושה גם שניהם, ששניהם ניתנו מאת ה' בהר סיני.

ולכאורה צריך ביאור שהרי היה ראוי להקדים תורה שבכתב לתורה שבע"פ ולא להיפך.

אלא שבאמת אנו רואים שחוש השמיעה גדול יותר מחוש הראיה. שבהעדר השמיעה אי אפשר להסתדר בעסקינו הגשמיים וגם לא ברוחניים. שאם האדם אינו שומע מתהפך לו רע לטוב וטוב לרע חלילה.

וע"ד משל מעשה ברועה אחד שהיה רועה את עדרו הרחק מן העיר בשדות במקום דשא ועשב. והיה דרכו בכל יום שאשתו מביאה לו את המאכל לארוחת צהריים. ופעם אחת חלתה אשתו ולא באה. וזה הרועה היה רעב מאד. וכל שהזמן עובר היה רעב יותר. והחליט ללכת לביתו לאכול שם סעודתו. אבל עם מי היה יכול להשאיר את העדר. כי להשאירו לבד אי אפשר שיבואו גנבים או ילכו הבהמות לאיבוד. ופתאום ראה איש אחד קוצר את החציר בשדהו. ויגש אליו ויאמר לו בבקשה ממך שים עין על העדר שלי ואני אלך לביתי ואוכל סעודתי. אבל זה הקוצר היה חרש ולא שמע מה שהרועה אומר לו כלל. אבל דן בדעתו שהרועה מבקש ממנו לתת לו מהחציר לתת לבהמותיו. ויען לו הלא חמש

כבשות יש לי בבית שאני צריך להאכילם את החציר שאני קוצר. ואיך אתן לך אותו בשביל הבהמות שלך. לך מכאן כי לא אתן לך שום דבר. ועשה סימנים בידו שילך. וגם זה הרועה היה קצת חרש ולא שמע מה שהקוצר אומר לו כלל. וחשב שאמר לו לך לשלום ואני אשמור לך על העדר. כי לפי התנועות שהיה הקוצר עושה בידו הרי שאמר לו ללכת. והלך לביתו רגוע וסעד סעודתו.

והנה כשחזר ומצא את העדר בריא ושלם באין מחסור. ולקח כבשה אחת שמנה וטובה רק הרגל שלה הייתה שבורה וצולעת קצת על רגלה זאת. והתקרב לקוצר ואמר לו, רב תודות לך אחי על ששמרת את העדר וכאות תודה קח לך את הכבשה הזאת בשבילך למתנה. אבל הקוצר בהיותו חרש חשב שזה בא אליו בטענות על ששבר את הרגל של הכבש. והתחיל לצעוק בקול גדול לאמור מה אתה מדבר ואני לא התקרבתי אל העדר שלך כלל. ולמה תאשים אותי על שבירת רגל השה. וזה הרועה גם איננו שומע ויאמר לקוצר למה לא תרצה לקבל את הכבש הלא אתה רואה ששמנה היא וטובה ומה אכפת לך אם רגלה שבורה קצת. והקוצר איננו שומע כלל וכאשר ראה שזה הרועה איננו הולך חשב שלא מאמין לו שלא הוא זה ששבר את רגלה של הכבשה והוא תובע ממנו לשלם לו השה. ואז נתן לו סטירה בלחי. ומיד הכהו הרועה ג״כ אותו והתחילו לריב ביניהם מכות ע״ג מכות.

והנה איש אחד הולך בשדה רגלי וראה סוס תועה שמה ורכב עליו. וכאשר הגיע למקום בו עמדו הרועה והקוצר וראה שמכים זה את זה התחיל להתקרב אליהם לדעת מה זה ועל מה זה. וכאשר ראו אותו שני האנשים רצו שניהם לקראתו ואחזו ברסן הסוס כדי שלא ילך. וכוונתם בזה הייתה שיהיה זה האיש בעל הסוס שופט בינהם על הדבר הזה. ויציעו לפניו הדברים כל אחד לפי הבנתו. אך גם זה הרוכב על הסוס היה חרש ואינו שומע מה אלו מדברים אליו. וחשב שמאשימים אותו שגנב את הסוס ולכן תופסים ברסן להביאו למשפט. והתחיל לצעוק עזבו אותי אני לא גנבתי את הסוס רק מצאתי אותו תועה. והם כיון שחרשים הם לא שומעים אותו ולא עוזבים את הסוס. מה עשה הרוכב קפץ מעל הסוס ורץ כי פחד שאלה רוצים להביאו לבית המשפט. והרועה והקוצר בראותם ככה חשבו שהוא הולך לקרוא למשטרה לתפוס אותם על שהיו מכים זה את זה. מה עשה הקוצר קפץ על הסוס ונמלט מהמקום. וגם הרועה מיהר לפנות צאנו משם למקום אחר להמלט משם. ע״כ.

נמצא שכשחסר חוש השמיעה מתהפך הרע לטוב. כמו זה הקוצר שלא רצה לשמור על הצאן והרועה חשב אותו לטובה שאומר לו לך לשלום. וכן מטוב לרע. וכמו שהרועה נתן לו כבש במתנה והלה חשב שמאשים אותו על שבירת רגל הכבש.

וכן בדברים הרוחניים והתורניים והוא שתורה שבכתב תלוי בראיית העיניים, ותורה שבעל פה בשמיעה. ואם אין שמיעה דהיינו תורה שבע״פ, א״א להסתדר בחוקות התורה.

ודוגמא לזה הקראים שהם השומרונים של זמננו שהיות ואינם מאמינים בתורה שבעל פה נהפך להם הטוב לרע והרע לטוב. האור לחושך והחושך לאור,

משנה יד

אַרְבַּע מִדּוֹת בְּהוֹלְכֵי לְבֵית הַמִּדְרָשׁ: הוֹלֵךְ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה-שְׂכַר הֲלִיכָה בְּיָדוֹ. עוֹשֶׂה וְאֵינוֹ הוֹלֵךְ-שְׂכַר מַעֲשֶׂה בְּיָדוֹ. הוֹלֵךְ וְעוֹשֶׂה-חָסִיד. לֹא הוֹלֵךְ וְלֹא עוֹשֶׂה-רָשָׁע:

משנה טו

אַרְבַּע מִדּוֹת בְּיוֹשְׁבֵי לִפְנֵי חֲכָמִים: סְפוֹג, וּמַשְׁפֵּךְ, מְשַׁמֶּרֶת, וְנָפָה. סְפוֹג, שֶׁהוּא סוֹפֵג אֶת הַכֹּל. מַשְׁפֵּךְ, שֶׁמַּכְנִיס בְּזוֹ וּמוֹצִיא בְּזוֹ. מְשַׁמֶּרֶת, שֶׁמּוֹצִיאָה אֶת הַיַּיִן וְקוֹלֶטֶת אֶת הַשְּׁמָרִים. נָפָה, שֶׁמּוֹצִיאָה אֶת הַקֶּמַח וְקוֹלֶטֶת אֶת הַסֹּלֶת:

משנה טז

כָּל- אַהֲבָה שֶׁהִיא תְלוּיָה בַּדָּבָר-בָּטֵל דָּבָר, בְּטֵלָה אַהֲבָה. וְשֶׁאֵינָהּ תְּלוּיָה בַּדָּבָר, אֵינָהּ בְּטֵלָה לְעוֹלָם. אֵיזוֹ הִיא אַהֲבָה שֶׁהִיא תְלוּיָה בַּדָּבָר, זוֹ אַהֲבַת אַמְנוֹן וְתָמָר. וְשֶׁאֵינָהּ תְּלוּיָה בַּדָּבָר, זוֹ אַהֲבַת דָּוִד וְיהוֹנָתָן:

החול לקודש והקודש לחול, המותר לאסור והאסור למותר.

ודוגמא לדבר מה שכתוב בתורה מכה איש ומת מות יומת. וכיון שהם בוערים בחושך ילכו ואין מבינים את הכתוב ואין מאמינים בדרשת חז״ל מדקדקים ואומרים שההורג איש חייב וההורג אישה פטור. כי הרי איש כתיב בקרא. ועל כן נתהפך להם האסור למותר.

וכן בענין ספירת העומר שע״י שאומרים שבת היא שבת בראשית הופכים את החול לקודש ואת הקודש לחול. והם דומים לאנשי המשל הנ״ל שמאחר ולא שמעו איש את אחיו, הלכו לפי מה שראו עיניהם וטעו תכלית הטעות.

וע״כ הקורא בתורה, שהוא מתייחס לראיה ואין עמו שמיעה, היינו תורה שבעל פה שהיא קבלת חז״ל, אינו יכול להבין הדברים לאמיתן. ועל זה כתב התנא לשון שמיעה להורות שעיקר הלימוד הוא בתורה שבעל פה. וכאשר האדם שם עיקר לימודו בתורה שבעל פה, מגיע להבנת התורה על פרטיה ודקדוקיה בפרדס התורה, ובכל דבר הכלול בתורה. שהרי בה בתורה כלולים כל החכמות כולם. וכמאמר המשנה (פ״ה משנה כ״ב) בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה דכולא בה.

משנה ט״ז

כל אהבה שתלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה וכו׳.

הנה פשט המשנה שדרך בני אדם לאהוב את זולתם מפני תועלת שמקבלים ממנו. שאם חבירו עשיר ומהנה אותו מנכסיו, אזי יאהב אותו אהבה עזה. אבל

כאשר יפסיק להנות אותו מנכסיו אזי תתבטל האהבה הזאת. אבל אם אוהב את חבירו בלי סיבה ומבלי לצפות ממנו לתועלת או לטובת הנאה כל שהיא, אז האהבה הזאת מתקיימת ואינה בטלה עולמית. והביא התנא דוגמאות לאהבות השונות. אהבה התלויה בדבר, היא אהבת אמנון ותמר. ושאינה תלויה בדבר, אהבת דוד ויהונתן.

ויש להבין במה הייתה תלויה אהבתם של אמנון ותמר. והנה בשמואל ב׳ (יג׳ א׳) כתוב ולאבשלום בן דוד אחות יפה ושמה תמר ויאהבה אמנון בן דוד. ע״כ. ולכאורה סיבת אהבתו הייתה משום שיפה היא. ובדבר זה תלויה אהבתו הגדולה עד כי חלה מרוב אהבה. כי בהיות תמר בתולה וצנועה הייתה נמצאת תדיר בבית הנשים ואינה יוצאת החוצה.

ובהיות שהיה אמנון משתוקק לראות ביופיה חלה ויפול למשכב. ואז התחבר אליו חבירו יונדב בן שמעה והוא חכם מאד. ופירשו המפרשים שהוא חכם להרע. ועשו תחבולה להביא את תמר אל חדרו של אמנון. וכאשר בא דוד המלך לראות את אמנון אם נתרפא אם לאו ביקש ממנו אמנון לשלוח את תמר אחותו שתבשל לו מאכלו ויבריא. וכאשר באה אליו ביקש להוציא כל אדם מהחדר ונשאר לבד עם תמר וביקש לשכב עמה. וכאשר סירבה אז עינה אותה ואנס אותה בכח. ומיד לאחר זה שנאה שנאה גדולה עד כי גרשה מאצלו. כמבואר שם.

ויש לתמוה שמוזר הדבר שבין רגע יאהב אדם בכל עוז ובין רגע ישנא שנאה גדולה עד כי גדלה שנאתו על אהבתו.

והנה אמרנו שאהבת אמנון הייתה תלויה ביופיה של תמר. וכידוע מושגי היופי משתנים לפי המקום ולפי הזמן. ומה שנקרא יפה אצל כושיים באפריקה הוא מכוער אצל הסינים בסין. כי מה יופי יש בעור השחור. ולהפך בראות כושי את גוון העור של הסיני שהוא צהבהב יחשבהו לחולה נוטה למות ולא לדבר יפה.

והנה כתיב ביחזקאל (יחזקאל ט״ז) ויצא לך שם בגויים ביופייך. ודרשו ז״ל (סנהדרין כ״א ע״א) שאין להם לבנות ישראל לא שער בית השחי ולא שער בית הערוה. שאני תמר דבת יפת תואר הייתה. יע״ש. והיינו שלקח דוד את אמה באחת המלחמות וכמו שהתירה תורה. וגיירה וממנה נולדה תמר. ולכן לא נתברכה תמר ביופי זה של בנות ישראל. ויהי כאשר אנס אותה אמנון, קשרה לו שערה אחת מבית הערוה בגיד שלו עד שנפצע ונעשה כרות שפכה. וכמבואר שם.

נמצא שזאת הסיבה שבטלה אהבתם. שהרי אמנון חמד את יופיה אבל היא לא יפה הייתה כי היה לה שער בית הערווה ובית השחי ומשום כך בטלה אהבתו. וכיון שנפצע ונעשה כרות שפכה גדלה שנאתו יותר מאהבתו הקודמת. ומכאן למדנו שבהתבטל האהבה תגבר השנאה עד אין קץ. וכמו שכתב מר״ן החיד״א בספר זרוע ימין. ולכן הזכיר התנא את אמנון דווקא ללמדנו דבר זה.

ובא״א יש לבאר על פי גירסת הרע״ב במשנתינו על אהבה התלויה בדבר בטל, בטל הדבר בטלה אהבה. שכוונתו שכל התולה אהבת חבירו בדבר מהדברים הגשמיים אשר המה בני חלוף ואינם. כגון

האוהב את חבירו מפני עושרו, או מפני גבורתו, שהם דברים בלתי קיימים כי לא לעולם חוסן. אז בהתבטל הדבר תפוג גם האהבה. אבל האוהב את הצדיקים, ואת החכמים, מפני מעשיהם ומפני עמלם בתורה ויראת שמיים. כשם שצדקתם עומדת לעד, כך אהבתו להם תתקיים ותעמוד לעד.

ולדוגמת אהבה אמיתית שאינה תלויה בשום דבר, הביא התנא את דוד ויהונתן. אשר אהבתם אינה תלויה בתועלת אשר יכול לקבל אחד מחבירו כלל וכלל. כי אדרבה הלא דוד נמשח להיות מלך אחרי שאול. ואז לא יהיה יהונתן למלך כלל כי אם אדם פשוט יהיה ודוד יתפוס את מקומו. ובכל זאת אהבו זה את זה אהבה גדולה עד מאד יותר מאהבת נשים.

כי אהבת איש לאשתו באה מצד הקרבה שקרובים זה לזה בגוף. אבל אהבת דוד ויהונתן עולה עליהם שאהבתם הייתה מצד הנשמה. וכמו שמצינו באנשים אשר נמצאים רחוקים זה מזה. כל אחד בקצה העולם ובכל זאת תבער בהם אש האהבה. וסוד אהבה זו הוא נעלם מעיני החוקרים והמדענים כי אין לו הסבר הגיוני.

ובכתבי המקובלים כתבו בשם האר״י שנשמותיהם של שני האנשים האלה מקורם למעלה באותו מקום ממש באותו ענף ובאותו עלה. לפיכך תבער בהם אש האהבה מצד הנפש והנשמה.

וזה שאמר הכתוב כאשר ביקש שאול להכות את יהונתן על שהצליח לכסות על בריחת דוד. וידע יהונתן כי כלה מעם אביו להרוג את דוד (שמואל א׳ כ׳ ל״ג). כי כיון שנשמותיהם באותו מקום תלויות בהפגע אחד מהם תפגע גם השניה בהכרח. וזה שאמר דוד כאשר מת יהונתן צר לי עליך אחי יהונתן (שמואל ב׳ א׳ כ״ו). כלומר צר לי שצריך אני לחשוש שמא הגיע קצי. משום שעליך בא יום המיתה ותלויים אנו זה בזה מצד הנשמות.

ולפני מספר שנים נסתלקו לישיבה של מעלה כמה צדיקים בזה אחר זה. הלא הם רבי מאיר אבוחצירא זצ״ל ואחריו עוד רבנים צדיקי עליון עד כי נותרנו בלי מגן וצינה בדור יתום זה. ואפשר שזאת הסיבה שנשמותיהם תלויות זו בזו. ובהסתלק האחד הסתלק גם השני למעלה אל מקורם.

ובא״א נבאר על פי מה שכתב בספר חלק יעקב שכיוון התנא לחכם העיר הדורש בפני הרבים. והוא רוצה למצוא חן בעיני השומעים כדי שיאהבו אותו. ולכן אינו מוכיחם על מעשיהם המקולקלים ואינו מראה ומדגיש להם את עוונותיהם. ובאמת ע״י כך הקהל אוהבים אותו הרבה כי הלא מחניף להם כל הזמן. והוא חושב שאהבה זו תתקיים לעד ולעולמי עולמים. אבל הדבר אינו כן. שסופה של אותה אהבה להתבטל כי הלא תלויה היא בדבר זה שאינו מוכיחם. והם חושבים זאת לדבר טוב. אבל יגיע יום שיראו שאינו כ״כ טוב.

וכמו שכתב במשלי החפץ חיים מעשה באדם אחד ברוסיה שהיה מתעסק בהברחת סחורה. ואע״ג שהדבר היה מסוכן מאד, שם נפשו בכפו כי הרווח היה עצום. וקל למצוא פרנסתו ופרנסת ב״ב בשפע. ויגדל האיש מאד ויתעשר וגם בית גדול קנה לו וכרכרה. והתחיל לחיות כאחד

משנה יז

כָּל- מַחֲלֹקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם, סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם. וְשֶׁאֵינָהּ לְשֵׁם שָׁמַיִם, אֵין סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם. אֵיזוֹ הִיא מַחֲלֹקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם, זוֹ מַחֲלֹקֶת הִלֵּל וְשַׁמַּאי. וְשֶׁאֵינָהּ לְשֵׁם שָׁמַיִם, זוֹ מַחֲלֹקֶת קֹרַח וְכָל-עֲדָתוֹ:

משנה יח

כָּל- הַמְזַכֶּה אֶת הָרַבִּים, אֵין חֵטְא בָּא עַל יָדוֹ. וְכָל-הַמַּחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, אֵין מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. מֹשֶׁה זָכָה וְזִכָּה אֶת הָרַבִּים, זְכוּת הָרַבִּים תָּלוּי בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לג, כא): "צִדְקַת יְיָ עָשָׂה וּמִשְׁפָּטָיו עִם-יִשְׂרָאֵל". יָרָבְעָם חָטָא וְהֶחֱטִיא אֶת הָרַבִּים, חֵטְא הָרַבִּים תָּלוּי בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים-א טו, ל): "עַל-חַטֹּאות יָרָבְעָם אֲשֶׁר חָטָא וַאֲשֶׁר הֶחֱטִיא אֶת-יִשְׂרָאֵל":

משנה יט

כָּל- מִי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הַלָּלוּ-מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ, וּשְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֲחֵרִים-מִתַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע. עַיִן טוֹבָה, וְרוּחַ

העשירים אשר בארץ. ואז החלו שלטונות המס לבודקו ותחילה גילו כי העלים מס. והיהודי לא דאג כי על זה לא יענש כי אם קנס. אבל החקירה המשיכה וגילו כי מקור עושרו בהברחת סחורות והוא דבר האסור על פי חוק ועונשו מוות. מיד תפסו את האיש והחרימו את כל רכושו. וישימו אותו בבית הסוהר ודנו אותו למיתה.

ויהי כאשר הגיע יומו האחרון נשאל מפי הסוהרים מה בקשתו האחרונה. ואמר להם שרצונו שרבו יבוא אליו מיד. באו הסוהרים ולקחו את הרב מביתו והביאוהו אל האיש ויסגרו הדלת וישאירום לבד. כי כן הדרך שכל המומתים מתוודים כל אחד כפי דתו. וחשבו שגם היהודי רוצה להתוודות עם הרב שלו. והיה כאשר סגרו הסוהרים את הדלת ויפתח האסיר את פיו ויקלל את הרב בקול גדול. ויאמר לו הרב בני למה תקללני. ויאמר לו האיש האם הרב מכיר אותי. אמר לו הרב כן מכירך אני. ויאמר, האם ידע הרב במה עסקתי. אמר לו הרב ידוע ידעתי כי בהברחת סחורות אתה עוסק. ויאמר לו האיש, האם ידע הרב שעיסוק זה אסור על פי החוק ועונשו מוות. ויאמר לו הרב ידעתי גם ידעתי. וישאלהו האיש א"כ למה לא הוכיח אותי הרב על המעשה ולא הציל אותי מעונש זה. כי אם היית מוכיח אותי אולי הייתי עוזב. על כן קללתיך כי שנאתיך שנאה גדולה. ולא אמחול לך לא בזה ולא בבא. ע"כ.

כי על כן חובה על החכמים להוכיח את הקהל בכל כוחם. ואף אם לעת עתה ישנאוהו. הלא בוא יבוא יום ויבינו את פעלו ואת דבריו ואז יאהבוהו. ותהיה אהבתם זו אהבת אמת.

נְמוּכָה, וְנֶפֶשׁ שְׁפָלָה-מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. עַיִן רָעָה, וְרוּחַ גְּבוֹהָה, וְנֶפֶשׁ קְצָרָה-מִתַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע. מַה-בֵּין תַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ לְתַלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע, תַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ אוֹכְלִין בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנוֹחֲלִין לְעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ח, כא): "לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ, וְאֹצְרֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא". אֲבָל תַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע יוֹרְשִׁין גֵּיהִנֹּם וְיוֹרְדִין לִבְאֵר שַׁחַת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נה, כד): "וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרִדֵם לִבְאֵר שַׁחַת, אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא-יֶחֱצוּ יְמֵיהֶם, וַאֲנִי אֶבְטַח-בָּךְ":

משנה כ

יְהוּדָה בֶּן תֵּימָא אוֹמֵר: הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר, וְקַל כַּנֶּשֶׁר, וְרָץ כַּצְּבִי, וְגִבּוֹר כָּאֲרִי, לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם. הוּא הָיָה אוֹמֵר: עַז פָּנִים לַגֵּיהִנֹּם, וּבוּשֶׁת פָּנִים לְגַן עֵדֶן. יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ:

משנה כ'

יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וגו'.

הנה במאמר זה פתח הטור באורח חיים סימן א' את דבריו. וא"כ מאמר חשוב הוא להיות ראש וראשון לספר הלכה יסודי זה. ומן הראוי לשים לב אליו ולהשתדל להבינו בכל פרט ופרט ובמשמעות כל מילה ומילה.

ותחילה יש לבאר מה שקשה לכאורה שהאדם הוא בחיר ובכיר הבריאה. ועם כל זאת באו דברי יהודה בן תימא שילמד מהחיות והבהמות ומעוף השמיים.

ודבריו מכוונים לדברי הכתוב באיוב (ל"ה י"א) מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמיים יחכמנו. ואמרו בעירובין (ק' ע"ב) אמר ר' יוחנן אלמלי לא ניתנה תורה לישראל למדנו צניעות מחתול. וגזל מנמלה. ועריות מיונה. ודרך ארץ מתרנגול שמפייס ואח"כ בועל. ומאי מפייס לה. אמר רב יהודה אמר רב הכי קאמר לה זבנינא לך זיגא [מלבוש שקורין קוטה (היינו מעיל) רש"י] דמטו לך עד כרעך. ובתר הכי אמר לה לישמטיה לכרבולתא דההיא תרנגולא אי אית ליה ולא תבנינא לך. [היינו שבסוף אינו מקיים מה שאמר]. ע"כ. וביאור המאמר שלמרות שאין כל בהמה חיה ועוף שתשווה אל האדם. ומכש"כ שלא תתעלה ממנו להיות כמורה דרך והתנהגות. הני מילי על פי השכל וההגיון. אבל נתן הקב"ה בהם טבע להיות נוהגים באופנים שמהם יוכל אדם ללמוד ק"ו בעצמו.

וחנה מה שלומדים צניעות מחתול הוא מפני שאינו מטיל רעי בפני בני אדם.

וגם מכסה צואתו. וזאת צניעות היא. שאלמלי אמרה תורה ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ (דברים כ״ג י״ג). דהיינו שלא בפני בני אדם. ועוד כתיב ויתד תהיה לך על אזנך והיה בשבתך חוץ וחפרת בה ושבת וכיסית את צאתך (שם י״ד). ואם לא היו הדברים מפורסמים בכתוב מ״מ הייתי לומד אותם מהחתול שעושה כן. ולא יהיה האדם פחות מהבהמה. [ועיין בן יהוידע בעירובין הנ״ל שכתב כעין זה. והוספתי ביאור].

וגזל מנמלה שנאמר בה תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה (משלי ו׳ ח׳). ובדברים רבה (סדר שופטים) איתא מעשה בנמלה אחת שהפילה חיטה אחת. והיו כולם באות ומריחות אותה חיטה. ולא הייתה אחת מהן נוטלת אותה. ראה אותה נמלה שנפלה חיטה ממנה ונטלה אותה. [הובא בעץ יוסף בעירובין הנ״ל]. יע״ש. וא״כ גם אם לא היה כתוב לא תעשוק את רעך ולא תגזול הייתי לומד מהנמלה.

ואיסור עריות מיונה שאם לא היה מפורש בתורה איסור אשת איש. שהרי רק רמוז במעשה בראשית דכתיב שם ודבק באשתו (בראשית ב׳). ודרשו חז״ל (סנהדרין נ״ח ע״א) באשתו ולא באשת חבירו. יע״ש. ואם לא היינו לומדים כן הייתי לומד איסור זה שבעריות מהיונה. שהיונה אינה מזדווגת אלא לבן זוגה [עץ יוסף שם].

ודרך ארץ מתרנגול וכו׳. וכפי שכתב הרמב״ם שאשתו אינה כשבויה לו. וכפי שמבואר בשו״ע (או״ח סי׳ ר״מ סע״י) שיפייס תחילה ואח״כ יבעל. ולמדנו דרך פיוס מתרנגול שאינו אלא בדברים בעלמא. ואע״פ שאינו יכול לקיים הבטחתו. ובכ״ז למדנו ממנו דרך ארץ כיצד להתנהג. וכן עזה״ד מלמדנו יהודה בן תימא שיש ללמוד מהנמר ומהארי ומהצבי והנשר דרכי עבודת ה׳ יתברך.

וחנה מהנמר יש ללמוד מחוצפתו ועזות פניו. ולא בחינם תפס נמר אלא שהנמר ממזר הוא. וכמו שפירש ברע״ב שהנמר נולד מחזיר היער ומהלביאה. כי בעת יחם הלביאה מכנסת ראשה בסבכי היער ונוהמת ותובעת את הזכר. וחזיר היער שומע קולה ורובעה. ונמר יוצא מבין שניהם. ולפי שהוא ממזר הוא עז פנים אע״פ שאין בו גבורה כ״כ. ואף אתה תהיה עז פנים ולא תתבייש לשאול מרבך מה שלא הבנת. כאותה ששנינו ולא הביישן למד. ע״כ.

ופירושו לא מובן לכאורה. שכן הבדל גדול בין הביישן לבין עז. ודי שתהיה לו מידה בינונית ולא יהיה ביישן וגם לא עז פנים. ועוד ממה שהביא שהנמר ממזר הוא הא קמ״ל שחצוף הוא ביותר. וכדאמרינן מדחציף כולי האי שמע מינה ממזר הוא. ובשביל ללמוד מרבו אינו צריך חוצפה ועזות כל כך.

וע״כ נראה יותר לפרש ע״ד שפירש מהר״ם אלשיך שכלל במאמרו שתי גדרות. אחת של מצוות עשה והשני של מצוות לא תעשה. באומרו עז כנמר וקל כנשר כלל שני גדרות במצוות עשה. שיש בהם שנמנע מלעשות פן ילעיגו עליו חבריו ומכריו ויחשבוהו למתייהר. ומה גם אם מתחילה לא היה דרכו בהם. כי רק דרך חדשה ומתוקנת יותר סלל לעצמו שבודאי

יצחקו עליו וילעיגו לו. ועל זה צריך להיות עז ביותר כנמר.

ועל הצד השני יש מי שעושה אותן מצוות אך לא ירבה לטרוח בהן. כי יאמר האם אעלה על כל קדושים אשר בארץ. ודי לי אם אהיה מהבינונים. ועל זה אמר קל כנשר. שאינו אומר די לי להיות כשאר העופות כי אם למעלה מכולם. וכפירש"י על הכתוב ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות י"ט י"ד). שאין הנשר ירא משום עוף שבשמיים כיון שהוא מגביה מעל כולם. כיע"ש. וזה שאמר הנביא (עובדיה א' ד') כי אם תגביה כנשר וגו'. ואף הוא יהיה שואף להיות קל כנשר ולהתעלות מעל כולם בקיום המצוות.

ועל מצוות לא תעשה שצריך שיהיה בורח תמיד מן העבירה. ונשמר מאד מיצרו ותמיד מסתכל לאחריו לבדוק אם יש דבר אשר לא ידע להשמר ממנו. וזהו רץ כצבי אשר יברח במהרה ובמרוצתו לא ימיש תמיד מלהפוך פניו לראות אם יש רודף אחריו כי לא יבטח במרוצתו.

אך אם לא נשמר ובא לידי עבירה. לאחר שבאה לידו מי יוכל להנצל. שלזה צריך גבורת האריה. וכמעשה דרב עמרם חסידא (קידושין פ"א ע"א) שהביאו לביתו שבויות שנפדו. והוא עשה להם מקום בעליה. והוציאו את הסולם כדי שלא יהיה ייחוד. באמצע הלילה התעורר רב עמרם חסידא כי יצרו מתגבר עליו. ונטל הסולם אשר כדי להזיזו צריך עשרה בני אדם ובכח יצרו הזיזו הוא לבד. והתחיל לעלות. וכשהגיע לאמצע הסולם התחיל לצעוק אש בבית עמרם. באו כולם לכבות הדליקה וראו שאין כלום. אמרו לו ביישתנו. א"ל מוטב שאביישכם בעוה"ז ולא אתבייש אני לעוה"ב. פקד על יצרו ויצא מנחיריו כשני עמודי אש. ע"כ. ואף ביוסף הצדיק ארז"ל שבהיותו יחידי לולא דיוקנו של אביו היה נכשל. ועל זה יאמר גבור כארי. עכת"ד.

וביאור נחמד ראיתי לרשכבה"ג רבינו יוסף חיים זצ"ל בספר ברכת אבות שהקדים דברי המשנה בסוף פרקין בן הא הא אומר לפום צערא אגרא. ופירש בזה החיד"א ע"פ הגמרא דכתובות (ס"ו) שאע"פ שאשה מעשה ידיה תחת מזונותיה. ס"ל לר"ע שהעדפה על ידי הדחק. וכגון שעבדה ביום ובלילה או שעשתה מלאכות הרבה בבת אחת שאותה העדפה היא לאשה. ואין לבעל רשות בה.

וכבר נודע שישראל יש להם דין אשה כלפי הקב"ה. וכפי שמובא בנביאים אי זה ספר כריתות אמכם אשר שילחתיה וגו' (ישעיהו נ' א'). ובעוד דוכתי. וכ"ה בכמה מדרשים וכגון עה"כ ויחן שם ישראל נגד ההר. שכפה עליהם הר כגיגית לשם חופה. ובשה"ש שכולו משל על כנסת ישראל שהיא האשה עם דודה שהוא הקב"ה.

וחנה כי כן כל מעשי ישראל בתורה ובמצוות אינו כי אם מלאכת האשה ומעשי ידיה אשר עושה אותם תחת מזונותיה. ודי לנו בזה מה שמתפרנסים מהם בעוה"ז. ובמה יהיה מתן שכרן של מצוות. שאע"פ שאין בעוה"ז שכר מצוות מכל מקום לעוה"ב יש מתן שכר. ומניין לשכר זה. אבל כשעושים העדפה, היינו כשהאדם דוחק עצמו לקיים המצוות, הרי זו העדפה יתירה על חובתו. וזה לר"ע וסייעתיה כשם ששייך לאשה וזה שכרה

יתר על מזונותיה, כך שייך לדחוק עצמו לעשות המצוות. שאותו דוחק ואותו צער הוא הוא השכר השמור לעתיד לבוא. וזה שאמר הא הא שאע״פ שלא מגיע לנו שכר עבור קיום תורה ומצוות מ״מ אם דוחק עצמו לעשותם, לפום צערא, לפי הצער שמצער עצמו, אגרא, יש בזה שכר.

ובזה יובן היטב המאמר למוד תורה הרבה ויתנו לך שכר הרבה. ודע מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא. שר״ל שאם תלמד תורה מעבר ליכולת הרגילה ותצער עצמך על ידי מיעוט אכילה ומיעוט שינה ומיעוט שיחה וכיוצ״ב, יתנו לך שכר הרבה. שזאת העדפה ע״י הדחק. אך שכר זה אינו מובטח לכל. כי אם לצדיקים הדוחקים עצמם בעוה״ז ושכרם לעתיד לבוא. שכן בעוה״ז אוכלים ממעשי ידיהם. ונמצא כפי זה שמה שיש לו שכר יתר על צרכו אינו יכול לקחת אותו מן הדין. שאע״פ שאין הקב״ה מקפח שכר כל בריה ובריה, מ״מ מה שמקבל יתר על צרכו הוא מצד חסד ומתנת חינם.

והנה ידוע שהנשמה באה לעוה״ז כדי להשלים חובתה. שבהיותה למעלה נהנית מזיו השכינה בתורת חסד. אך בהיותה בעוה״ז ומקיימת תורה ומצוות אוכלת מפרי מעשיה המגיעים לה בדין. אכן לא מגיע לה בדין מה שעשתה רק מה שמוטל עליה. שזה רק מעשה ידיה לבעלה וממילא שוב אוכלת בתורת חסד. ונודע שמי שאוכל משל אחרים רב הבושת והכלימה.

וזה שאמר יהודה בן תימא הוי עז כנמר וכו׳. שע״י העזות והריצה והקלות והגבורה שישקיע כדי לעשות רצון אביו שבשמיים ודוחק עצמו ומתאמץ לקיים תו״מ זאת העדפה שמוסיף על חובתו. והיא כולה שלו. וא״ת למה לי להתאמץ והלא אנו מאמינים שאין הקב״ה מקפח שכר שום בריה, ויתן בחסדו וברחמיו יתר על הצורך. על זה סיים בושת פנים לגן עדן. שכשתגיע נשמתו לגן עדן תתבייש באוכלה מה שאינו מגיע לה מן הדין.

והנה הגרי״ח זצ״ל בחסדי אבות עשה ראשי תיבות מן החיות והעופות המוזכרים ואמר שהם ראשי תיבות ״צאן״. וכיוון שאות נון כוללת שתי פעמים את עצמה ונרמז בתוכה גם נשר. ואמר עה״כ משכו וקחו לכם ״צאן״ ושחטו הפסח (שמות י״ב כ״א). שאינו די בזה שיעזבו ע״ז וכפירוש חז״ל (מכילתא דרבי ישמעאל פי״א) משכו ידיכם מע״ז. אלא צריך שתקחו לכם צאן, כלומר מדות הצבי והאריה והנמר והנשר. שבעזרתם תזכו לשחוט את הפסח.

וכן פירש דברי רבקה ליעקב בנה לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים וגו׳ (בראשית כ״ז ט׳). שהזהירתו שכדי לעשות מעשה לקבל הבכורה צריך תחילה שתהיה העזות והריצה והקלות והגבורה של אלו הרמוזים בתיבת צאן. צבי אריה נשר נמר. כיע״ש.

ואני הוספתי נופך להשלים המאמר שעל כן סיימה וקח לי משם שני גדיי עזים. דמלבד דרש רבותינו שפסח היה וגדי אחד לפסח והשני לחגיגה. י״ל שרמזה לו שאם היו בו תכונות ״צאן״ אז יוכל לקחת שני גדיי עזים. דהיינו פי שניים כדין בכור שיטול הבכורה. אבל אם לאו לא יצליח המעשה.

וכעת לאור דבריו כאן שדברי יהודה בן תימא להעדפה בא להשמיענו ראיתי לבאר הכתוב רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף וגו׳ (תהילים פ׳ ב׳). שכוונתו לומר שכל הנוהג כצאן, צבי אריה נמר נשר, יוסף. דהיינו יוסיף שכר על שכרו.

ויש להתבונן עוד בדברי התנא שמתחילה המליץ על מידת העזות להיות עז כנמר. ואח״כ סיים עז פנים לגיהנם. והוי כתרתי דסתרי. וראיתי למהר״י חאגיז בפירושו לאבות (הנקרא עץ חיים) שכתב לבאר על פי מה דאיתא בסוף סוטה בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגי וכו׳. כיע״ש. לפיכך בא להזהיר ר״י בן תימא שתהיה החוצפה במה שנוגע לשמים ולטובה. וכמו שאמרו במסכת שבת (קנ״ג) האי מאן דנולד במאדים יהיה אשיד דמא. מאי תקנתיה או טבחא או אומנא או מוהל. ע״ש. ואין כל מידה רעה בעולם שלא יוכל אדם בשכלו להופכה לטובה. אם כן החוצפה שתתרבה בעקבתא דמשיחא תהיה לעשות רצון אביך שבשמים. ע״כ.

וראה בספר ברוך שאמר (על אבות הנ״ל) שעל פי זה אפשר לכוון טעם הדבר בפרשת תצווה במעשה הציץ שכתוב עליו ועשית ציץ וכו׳ קודש לה׳ (שמות כ״ח ל״ו). ואינו מבואר למה נאמר לשון זה רק בציץ בעוד שבוודאי בגדי כהונה היו קודש לה׳. שכן אסור לזר ללבוש אותם. אך אמרו בזבחים (פ״ה ע״ב) שלכל אחד מבגדי כהונה היה לו יעוד מיוחד לכפר על דבר מסויים ועל עוון ידוע [ובמ״א הרחבנו בזה]. ותכונת הציץ היא לכפר על עזות פנים. וזה משום שעל עזות פנים כתיב כי מצח אשה זונה היה לך (ירמיה ג׳). ועל זה היה כהן נושא את הציץ על המצח.

ומבואר שעזות פנים מדה מגונה היא עד מאד עד שצריך עליה כפרה. ולכן הוצרך לומר קודש לה׳ לרמוז שעם כל גנותה של מדה זאת אם תבוא לתכלית עבודת ה׳ וקיום המצוות ולימוד התורה צריך להחזיק בה בכל זאת. וכמבואר במקומות רבים שלא יתבייש מן המלעיגים עליו. ע״כ.

ובזה יש לפרש מאמר חז״ל (ביצה כ״ה ע״ב) שלשה עזים הם. תרנגול בעופות, וכלב בחיות, וישראל באומות. [ואולם הרב ברוך שאמר פירש מאמר זה בא״א. ע״ש]. שאע״פ שפירש רש״י שתורה מתשת כוחם ומכנעת ליבם. כיע״ש. והיינו כעין תבלין היא לנו. עכ״ז יש לפרש לפי דרכנו שתן חלקנו בתורתך. שאז העזות שבנו תהיה לעשות חוקי רצונך לעבדך בלבב שלם. ואז תהיה קודש לה׳ ומותר להחזיק בה.

אך ראיתי למהר״י חאגיז (בפירושו עץ חיים הנ״ל על אבות) שפירש שלכן ביקש ר״י בן תימא שיבנה בית המקדש במהרה בימינו. ואמר ותן חלקנו בתורתך וכו׳. שחלקנו בעזות יהיה בתורה. ע״כ. וממילא מובן שלמרות שבעקבתא דמשיחא חוצפא יסגי, וזה אחד מסימני הגאולה, וכאילו מוכרחים להיות חצופים, אזי תהיה חוצפתנו ועזות שלנו בתורתך. לעשות חוקי רצונך.

משנה כא

בֶּן בַּג בַּג אוֹמֵר: הַפֵּךְ בָּהּ וַהֲפֵךְ בָּהּ, דְּכֹלָּא בָהּ, וּבָהּ תֶּחֱזֵי, וְסֵיב וּבְלֵה בָהּ, וּמִנַּהּ לָא תְזוּעַ, שָׁאֵין לְךָ מִדָּה טוֹבָה הֵימֶנָּה: בֶּן הֵא הֵא אוֹמֵר: לְפוּם צַעֲרָא-אַגְרָא:

משנה כב

הוּא הָיָה אוֹמֵר: בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים לַמִּקְרָא, בֶּן עֶשֶׂר שָׁנִים לַמִּשְׁנָה, בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה לַמִּצְוֹת, בֶּן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה לַתַּלְמוּד, בֶּן שְׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה לַחֻפָּה, בֶּן עֶשְׂרִים לִרְדֹּף, בֶּן שְׁלֹשִׁים לַכֹּחַ, בֶּן אַרְבָּעִים לַבִּינָה, בֶּן חֲמִשִּׁים לָעֵצָה, בֶּן שִׁשִּׁים לַזִּקְנָה, בֶּן שִׁבְעִים לַשֵּׂיבָה, בֶּן שְׁמוֹנִים לַגְּבוּרָה, בֶּן תִּשְׁעִים לָשׂוּחַ, בֶּן מֵאָה כְּאִלּוּ מֵת וְעָבַר וּבָטֵל מִן הָעוֹלָם:

פרק ששי

כָּל- יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה ס, כא): "וְעַמֵּךְ כֻּלָּם צַדִּיקִים לְעוֹלָם יִירְשׁוּ אָרֶץ, נֵצֶר מַטָּעַי מַעֲשֵׂה יָדַי לְהִתְפָּאֵר:

משנה א

שָׁנוּ חֲכָמִים בִּלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה. בָּרוּךְ שֶׁבָּחַר בָּהֶם וּבְמִשְׁנָתָם:

משנה ב

רִבִּי מֵאִיר אוֹמֵר: כָּל-הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ, זוֹכֶה לִדְבָרִים הַרְבֵּה. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁכָּל-הָעוֹלָם כֻּלּוֹ כְּדַי הוּא לוֹ. נִקְרָא רֵעַ, אָהוּב, אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת, מְשַׂמֵּחַ אֶת הַמָּקוֹם, מְשַׂמֵּחַ אֶת הַבְּרִיּוֹת. וּמַלְבַּשְׁתּוֹ עֲנָוָה וְיִרְאָה, וּמְכַשַּׁרְתּוֹ לִהְיוֹת צַדִּיק חָסִיד יָשָׁר וְנֶאֱמָן, וּמְרַחַקְתּוֹ מִן הַחֵטְא, וּמְקָרַבְתּוֹ לִידֵי זְכוּת. וְנֶהֱנִין מִמֶּנּוּ עֵצָה וְתוּשִׁיָּה, בִּינָה וּגְבוּרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ח, יד): "לִי-עֵצָה וְתוּשִׁיָּה, אֲנִי בִינָה לִי גְבוּרָה". וְנוֹתֶנֶת לוֹ מַלְכוּת וּמֶמְשָׁלָה וְחִקּוּר דִּין. וּמְגַלִּין לוֹ רָזֵי תוֹרָה, וְנַעֲשָׂה כְּמַעְיָן הַמִּתְגַּבֵּר וּכְנָהָר שֶׁאֵינוֹ פוֹסֵק וְהוֹלֵךְ. וֶהֱוֵי צָנוּעַ, וְאֶרֶךְ רוּחַ, וּמוֹחֵל עַל עֶלְבּוֹנוֹ. וּמְגַדְּלַתּוּ וּמְרוֹמְמַתּוּ עַל כָּל-הַמַּעֲשִׂים:

משנה ב׳

רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה וכו׳.

פירש הגרי״ח בהקדים דברי המשנה לקמן (משנה ג׳) הלמד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דיבור אחד ואפילו אות אחת צריך לנהוג בו כבוד. שכן דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד וקראו רבי אלופי ומיודעי. והלא דברים ק״ו כו׳. יע״ש. והקשה הוא ז״ל איך למדה המשנה ק״ו משני דברים שלמד דוד מאחיתופל על דיבור אחד או אות אחת.

ועוד שבגמרא בסנהדרין (ק״ו ע״ב) איתא אמר רבי יוחנן בתחילה קרא דוד לאחיתופל רבו. ולבסוף קראו חבירו. ולבסוף קראו תלמידו. יע״ש. וא״כ ראינו שבכל פעם מיעט בערכו ובכבודו של אחיתופל מעט. ואע״פ שאחיתופל עשה מחלוקת נגד דוד הרי אין בחטא זה כדי להפקיע תורתו ממנו.

ותירץ בשם הריב״ש שקבלה בידינו שכל מה שלומד אדם מפי צדיק הוא

בחינת עץ עושה פרי. וכל מה שלומד מאדם שאינו צדיק הוא בחינת עקר שלא עושה פרי. ולזה אמר שלא למד דוד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד. כי אחיתופל לא היה צדיק ולכן שני דברים שלמד ממנו לא עשו פרי ונשארו לעולם שני דברים. ובזה מובן הק״ו שעשתה המשנה ומה לא למד דוד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד שאינם עתידים לעשות פרי, כך הלומד דבר אחד מפי צדיק שעתיד לתת פרי הרבה כש״כ וק״ו שצריך לנהוג בו כבוד.

נמצא שהלומד תורה לשמה דאז ודאי גם הוא מלמדה לשמה. התורה ההיא הנה היא עץ עושה פרי אצל התלמיד שלמד אותה. וגם הרב זוכה בפירות אלו שנולדו אצל התלמיד. נמצא שאע״ג שלא למדו אלא דבר אחד זוכה לדברים הרבה. וזה כוונת התנא שזוכה לדברים הרבה היינו שהם מתרבים והולכים כעץ עושה פרי.

ובא״א אפשר לבאר ע״פ המובא בספר עץ חיים שרבינו האריז״ל היה ישן בשבת לקיים עונג שבת. ובא אצלו אחד מתלמידיו (ר׳ אברהם הלוי) בעודו ישן וראה שפתותיו נעות בשעת השינה והטה אזנו לשמוע מה הar״י מדבר. ומתוך כך התעורר הar״י מהשינה. ואחר שביקש תלמידו ממנו מחילה על שהעירו ביקש ממנו להסביר לו פשר דבר. ויאמר לו הar״י שבכל רגע שהוא ישן נשמתו עולה למעלה. ומקבלים אותה מלאכי השרת ושואלים אותה באיזו ישיבה רוצה היא ללמוד באותו היום. אם בישיבת ר׳ מאיר או בישיבת רשב״י. וכן מזכירים לו שאר גדולי ישראל. והנשמה בוחרת מה שבוחרת ויושבת באותה הישיבה ומקבלת סודות התורה. ועכשיו קיבלתי סודות התורה הרמוזים בפרשת בלעם. ויאמר לו תלמידו יסביר לנו רבינו חלק מהסודות שקיבל. ויען לו הar״י אם אשב אתכם שמונים שנה לא אספיק להגיד לכם כל מה שקיבלתי בשעה זו. כי בהיות הנשמה למעלה בלי התלבשות הגוף תוכל לקבל בשעה מה שא״א לקבל כל החיים עלי אדמות. ע״כ.

וכתבו המקובלים ז״ל שלזה יכול לזכות כל אדם ובלבד שיעסוק בתורה לשמה בעוה״ז. ובזה מובנת כוונת התנא כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה היינו שנשמתו עולה למעלה ומקבלת מה שא״א ללמוד בעוה״ז. וכמדרגת רבינו האריז״ל.

ובא״א על דרך שאמרו ז״ל שאין ראוי לאדם לבקש שניים או שלשה דברים בבת אחת מהקב״ה, אלא ישאל אחת אחת. והנה אמרו בגמרא בברכות (ט״ז ע״ב) רב בתר צלותיה אמר הכי. יהי רצון מלפניך וכו׳ שתתן לנו חיים ארוכים חיים של שלום חיים של שלוה וכו׳. ע״כ. וקשה שהרי שהוא מתפלל לדברים הרבה. ומסיים שם חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמיים. חיים שתמלא משאלות לבנו לטובה. יע״ש.

ועוד קשה מדברי דוד המע״ה שאמר אחת שאלתי מאת ה׳ אותה אבקש שבתי בבית ה׳ כל ימי חיי לחזות בנועם ה׳ ולבקר בהיכלו (תהילים כ״ז ד׳). והרי שביקש דברים הרבה. ויותר קשה שהרי אמר אחת שאלתי ושאל שלשה דברים. אלא שכוונת דוד המע״ה לומר שאינני מבקש אלא אחת.

שרצוני לחזות בנועם ה׳ וזה רק דבר אחד. אלא שא״א להשיג אותו דבר אלא רק ע״י שישב בבית ה׳ כל ימי חייו ויבקר בהיכלו תדיר. ואז יוכל לחזות בנועם ה׳ שזאת בקשתו הבלעדית.

ועל זה הדרך בתפילת רב שלכן סיים בבקשת חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים ואח״כ שתמלא משאלות לבנו לטובה. ובודאי כוונתו משאלות לבו בעבודת ה׳ יתברך. שכל כוונתו לבקש חיים טובים וארוכים ומתוקנים על מנת לעבוד את ה׳. והיא רק בקשה אחת בלבד וכל השאר הם אמצעים להשיג אותה משאלה.

נמצא שכאשר האדם מבקש צרכים שאינם לצורך עצמו אלא לשם שמיים יכול לבקש דברים הרבה. כיון שכולם אינם אלא לתכלית אחת שהיא לעשות רצון אבינו שבשמיים. והעושר והפרנסה וכל מה שמבקש אינם לטובתו אלא על מנת שיוכל לעבוד את ה׳ בשלווה ובבטחה.

וזה שאמר התנא כל הלומד תורה לשמה, דהיינו לש״ש. זוכה לדברים הרבה, היינו שיכול לבקש דברים הרבה. כיון שכל תכליתם היא לש״ש שיוכל להמשיך לעסוק בתורה זו. ובודאי שיעניק לו ה׳ מתנות אלה ביד רחבה.

וכוונת התנא באומרו לשמה, פירושו לא לשם ממון ולא לשם רבנות ואפילו לא לשם דביקות לדבוק בה׳. כי הרוצה להדבק בקב״ה די לו שיקרא פרקי תהילים או שירות ותשבחות וכיוצ״ב. אולם לימוד התורה מטרתו אחרת. וכבר אמרו חז״ל שבא דוד לפני הקב״ה ובקשו יהי רצון מלפניך שכל האומר שירות ותשבחות שבתהילים יחשב לו כעוסק בנגעים ואהלות. הרי שלימוד נגעים ואהלות גדול יותר מאמירת תהילים. ולא מצינו שהודה לו הקב״ה בזה. שאע״פ שתהילים היא סגולה גדולה ונפלאה לידבק בה׳ יתברך, לימוד התורה גדול ממנו.

ופירוש תורה לשמה, ר״ל ללמוד כל פרט ופרט שבתורה וכל הלכה והלכה על מנת לקיימם. וככל שילמד יותר יחפוץ ללמוד עוד. וכדכתיב אם שמוע, תשמעו. ודרשו חז״ל (ברכות מ׳ ע״א) אם שמעת בישן, תשמע בחדש. ע״כ. ועוד אמרו ז״ל (ברכות ח׳ ע״א) מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב״ה בעולמו אלא ד׳ אמות של הלכה. ע״כ. ור״ל שכאשר האדם יושב ולומד ומתעסק בהלכה הקב״ה ושכינתו נמצאים בתוך ד׳ אמותיו. וכמו שאמרו חז״ל (אבות פ״ג מ״ב) מנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שכינה כנגדו שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו. ע״ש.

ובא״א נבאר ע״ד משל לאדם שהיה טובע בנהר ופתאום ראה עצים שצפים במים. והחליט לעלות עליהם כדי להציל עצמו מלטבוע. ואז המשיך בדרכו על העצים לאורך הנהר. וכששקט הנהר והגיע אדם זה ליבשה הוציא את העצים מהמים ומכרם במחיר טוב והתעשר מהם. ע״כ.

נמצא שהשיג שלשה דברים. גם ניצול ממות, וגם התעשר, וגם נתן תועלת לעצים הללו שאם היו טובעים לא היו שוים לכלום. והנה אנחנו נמצאים בעוה״ז הדומה לנהר שוטף וטובעים בו. והנה נתן לנו הקב״ה תורה מסיני לעלות עליה ולהנצל. וסופם של דברים אמרם שלמה

המלך ע״ה (משלי ג׳) אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. ואמרו חז״ל (שבת ס״ג ע״א) אלא בימינה אורך ימים איכא עושר וכבוד ליכא. אלא למיימינים בה אורך ימים איכא וכש״כ עושר וכבוד. למשמאילים בה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא. ע״כ. פירוש שהלומד ע״מ לקבל עושר וכבוד נותנים לו משמים עושר וכבוד. אבל הלומד לשמה, הרמוז בימין, יקבל גם עושר וכבוד וגם אורך ימים. נמצא שהלומד לשמה זוכה ליותר מחבירו. וזה שאמר התנא זוכה לדברים הרבה, כוונתו שזוכה יותר על זה שאינו לומד לשמה.

ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו נקרא ריע ואהוב וכו׳.

ויש לבאר המשנה על דרך מה שאמר הנביא (ישעיהו נ״א ט״ז) ואשים דברי בפיך ובצל ידי כיסיתיך לנטוע שמיים וליסוד ארץ ולאמר לציון עמי אתה. ע״כ. ואשים דברי וכו׳ זו תורה. שעל ידי התורה גם אתה תהיה זכאי לנטוע שמים וליסוד ארץ. ולאמר לציון, היינו לישראל הנקראים ציון. עמי אתה, אל תקרי עמי אלא עמי [בחיריק], היינו איתי.

ולמדו חז״ל מפסוק זה שכל הלומד תורה בורא עולמות ומתקנם. כדכתיב לנטוע שמים וליסוד ארץ. ולא עוד אלא שנעשה שותפו של הקב״ה כדכתיב עמי אתה. וקרינן ליה עמי [בחיריק]. ואת זה יכול להשיג האדם דווקא ע״י לימוד התורה וא״א להשיגו ע״י דבר אחר. שכל המצוות במעשה הם. אבל הקב״ה ברא את עולמו בדיבור. וכדכתיב בדבר ה׳ שמים נעשו (תהילים ל״ג ו׳). ואין מצוה בדיבור אלא לימוד תורה ותפילה בלבד.

וזה שאמר הכתוב עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה (שמות ט״ו ב׳). עזי, זה תורה. כמו שאמר שלמה עז והדר לבושה. וזמרת יה, זו תפילה. ויהי לי לישועה, היינו הגאולה שאנו מייחלים לה כל אורך הגלות והיא תבוא רק ע״י עזי וזמרת יה. שכיון שאין הגאולה באה עד שנתקן כל העולמות, והעולמות לא נתקנים אלא ע״י דיבור, נמצא שרק ע״י תורה ותפילה תבוא גאולתנו.

וזה שאמר התנא כל העוסק בתורה לשמה וכו׳, שע״י זה בורא עולמות הרבה ומתקן עולמות הרבה. ולא רק זה אלא שכל עולם שנברא ע״י לימודו ותפילותיו כדאי הוא להיות שלו. וגם נעשה רע וחבר כביכול להקב״ה, שהרי נעשה שותף להקב״ה במעשה בראשית. וכמאמר הכתוב למען אחי ורעי אדברנה נא שלום בך, שישראל נעשים חברים לקב״ה.

ועוד אפשר לפרש בא״א ע״ד מה שאמרו חז״ל (ברכות ל״ד ע״ב) מעשה בריב״ז שחלה בנו. שלח אצל חנינא בן דוסא שיתפלל עליו ונתרפא. שאלה אותו אשתו וכי חנינא בן דוסא גדול ממך. אמר לה ריב״ז אלמלא הייתי מתפלל כל היום כולו לא הייתי נענה. שאני כשר אצל הקב״ה. ושר אין לו רשות להכנס בכל רגע. אבל ר׳ חנינא כעבד לפני המלך שנכנס ויוצא בכל עת. יע״ש.

נמצא א״כ שיש צדיקים אשר אינם יכולים להתפלל ולהענות בכל רגע.

משנה ג

אָמַר רִבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: בְּכָל-יוֹם וָיוֹם בַּת קוֹל יוֹצֵאת מֵהַר חוֹרֵב וּמַכְרֶזֶת וְאוֹמֶרֶת: אוֹי לָהֶם לַבְּרִיּוֹת מֵעֶלְבּוֹנָהּ שֶׁל תּוֹרָה. שֶׁכָּל-מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה נִקְרָא נָזוּף, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי יא, כב): "נֶזֶם זָהָב בְּאַף חֲזִיר, אִשָּׁה יָפָה וְסָרַת טָעַם". וְאוֹמֵר (שמות לב, טז): "וְהַלֻּחֹת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה, וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל-הַלֻּחֹת", אַל תִּקְרֵי חָרוּת אֶלָּא חֵרוּת, שֶׁאֵין לְךָ בֶּן חוֹרִין אֶלָּא מִי שֶׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה. וְכָל-מִי שֶׁעוֹסֵק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה, הֲרֵי זֶה מִתְעַלֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כא, יט): "וּמִמַּתָּנָה נַחֲלִיאֵל, וּמִנַּחֲלִיאֵל בָּמוֹת":

ויש צדיקים אשר יכולים לעשות זאת בכל הזדמנות. והלמד תורה לשמה כך היא מידתו. שנעשה רע ואהוב להקב״ה ומקבלו בכל שעה כדרך שעושה מלך בו״ד עם חבירו אהובו. וזה שאמר זוכה לדברים הרבה, היינו שזוכה להכנס בדברים עם הקב״ה ולדבר עמו ולהענות בכל רגע ובכל זמן.

ועוד בא״א על פי המובא במדרש רבה (פרשת לך לך) שכל אומן שונא את בעל אומנותו חוץ מתלמידי חכמים שאינם שונאים זה את זה. וכמאמר הגמרא בקידושין (ל׳ ע״ב) עה״פ את והב בסופה. אל תיקרי בסופה אלא בסופה. שאף שבתחילה נהיים שונאים זה לזה, ואפילו אב לבנו, בסוף שוררת אהבה ביניהם. והטעם מפני שבעל אומנות חושב שחבירו ממעט אותו ודוחק את פרנסתו ולכן שונא אותו. אבל ת״ח אין אחד מהם ממעט את חבירו. שמה בכך שאחד למד הרבה. הרי האותיות כתובות על ספר וגם השני יבוא וילמד.

וראיתי בספר נזר הקדש שתמה על מה שאנו רואים ת״ח ששונאים זה את זה תכלית שנאה. והוא היפך מה שאמרו חז״ל. ותירץ שאלה אינם לומדים תורה לשמה אלא לשם ממון או לשם רבנות. ולכן אם חבירו תפס איזו משרה או כיוצ״ב ישנאו אותו תכלית השנאה מפני שממעטו ממון ופרנסה ואלה בכלל בעלי אומניות הם. ששונאים את בעלי אומנותם.

אבל לא כן בת״ח הלמד תורה לשמה. וכבר כתיב וכל בניך לימודי ה׳ (ישעיהו נ״ד י״ג) שהם הלומדים הלימוד שצוה אותנו הקב״ה שהוא לשמה. וע״י לימוד כזה ורב שלום בניך.

ובזה מובן מאמר התנא בכאן שהלומד תורה לשמה נקרא רע ואהוב וכו׳. כי כיון שאינו לומד לשם ממון אלא תורה לשמה, אינו שונא את בעלי אומנותו החכמים והם אינם שונאים אותו. אלא הוא רע ואהוב על כולם.

משנה ד

הַלָּמֵד מֵחֲבֵרוֹ פֶּרֶק אֶחָד אוֹ הֲלָכָה אַחַת, אוֹ פָּסוּק אֶחָד אוֹ דִּבּוּר אֶחָד, אוֹ אֲפִלּוּ אוֹת אַחַת, צָרִיךְ לִנְהֹג בּוֹ כָּבוֹד, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּדָוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא לָמַד מֵאֲחִיתֹפֶל אֶלָּא שְׁנֵי דְבָרִים בִּלְבַד, קְרָאוֹ רַבּוֹ, אַלּוּפוֹ וּמְיֻדָּעוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נה, יד): "וְאַתָּה אֱנוֹשׁ כְּעֶרְכִּי, אַלּוּפִי וּמְיֻדָּעִי". וַהֲלֹא דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר: וּמַה-דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא לָמַד מֵאֲחִיתֹפֶל אֶלָּא שְׁנֵי דְבָרִים בִּלְבַד, קְרָאוֹ רַבּוֹ אַלּוּפוֹ וּמְיֻדָּעוֹ, הַלּוֹמֵד מֵחֲבֵרוֹ פֶּרֶק אֶחָד אוֹ הֲלָכָה אַחַת אוֹ פָּסוּק אֶחָד, אוֹ דִּבּוּר אֶחָד, אוֹ אֲפִלּוּ אוֹת אַחַת, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁצָּרִיךְ לִנְהֹג בּוֹ כָּבוֹד. וְאֵין כָּבוֹד אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ג, לה): "כָּבוֹד חֲכָמִים יְנְחָלוּ". "וּתְמִימִים יְנְחֲלוּ-טוֹב" (שם כח, י): וְאֵין טוֹב אֶלָּא תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר (שם ד, ב): "כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל-תַּעֲזֹבוּ":

משנה ה

כָּךְ הִיא דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: פַּת בַּמֶּלַח תֹּאכַל, וּמַיִם בַּמְּשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישַׁן, וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה, וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל. אִם אַתָּה עוֹשֶׂה כֵּן, אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ-"אַשְׁרֶיךָ" בָּעוֹלָם הַזֶּה, "וְטוֹב לָךְ" לָעוֹלָם הַבָּא. אַל תְּבַקֵּשׁ גְּדֻלָּה לְעַצְמְךָ וְאַל תַּחְמֹד כָּבוֹד, יוֹתֵר מִלִּמּוּדְךָ עֲשֵׂה. וְאַל תִּתְאַוֵּה לְשֻׁלְחָנָם שֶׁל מְלָכִים, שֶׁשֻּׁלְחָנְךָ גָּדוֹל מִשֻּׁלְחָנָם, וְכִתְרָךְ גָּדוֹל מִכִּתְרָם. וְנֶאֱמָן הוּא בַּעַל מְלַאכְתְּךָ, שֶׁיְּשַׁלֵּם-לְךָ שְׂכַר פְּעֻלָּתֶךָ:

משנה ו

גְּדוֹלָה תּוֹרָה יוֹתֵר מִן הַכְּהֻנָּה וּמִן הַמַּלְכוּת, שֶׁהַמַּלְכוּת נִקְנֵית בִּשְׁלֹשִׁים מַעֲלוֹת, וְהַכְּהֻנָּה נִקְנֵית בְּעֶשְׂרִים וְאַרְבַּע, וְהַתּוֹרָה נִקְנֵית בְּאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְבָרִים, וְאֵלּוּ הֵן: בְּתַלְמוּד, בִּשְׁמִיעַת הָאָזֶן, בַּעֲרִיכַת שְׂפָתַיִם, בְּבִינַת הַלֵּב, בְּאֵימָה, בְּיִרְאָה, בַּעֲנָוָה, בְּשִׂמְחָה, בְּטַהֳרָה, בְּשִׁמּוּשׁ חֲכָמִים, וּבְדִבּוּק חֲבֵרִים, וּבְפִלְפּוּל הַתַּלְמִידִים, בְּיִשּׁוּב, בְּמִקְרָא, בְּמִשְׁנָה, בְּמִעוּט סְחוֹרָה, בְּמִעוּט שֵׁנָה, בְּמִעוּט שִׂיחָה, בְּמִעוּט שְׂחוֹק, בְּמִעוּט תַּעֲנוּג, בְּמִעוּט דֶּרֶךְ אֶרֶץ, בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם, בְּלֵב טוֹב, בֶּאֱמוּנַת חֲכָמִים, וּבְקַבָּלַת הַיִּסּוּרִים. הַמַּכִּיר אֶת מְקוֹמוֹ, וְהַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, וְהָעוֹשֶׂה סְיָג לִדְבָרָיו, וְאֵינוֹ מַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ.

אָהוּב, אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת, אוֹהֵב אֶת הַצְּדָקוֹת אוֹהֵב אֶת הַתּוֹכָחוֹת, אוֹהֵב אֶת הַמֵּישָׁרִים, מִתְרַחֵק מִן הַכָּבוֹד, וְאֵינוֹ מֵגִיס לִבּוֹ בְּתַלְמוּדוֹ, וְאֵינוֹ שָׂמֵחַ בְּהוֹרָאָה, הַנּוֹשֵׂא בְּעֹל עִם חֲבֵרוֹ, וּמַכְרִיעוֹ לְכַף זְכוּת, וּמַעֲמִידוֹ עַל הָאֱמֶת, וּמַעֲמִידוֹ עַל הַשָּׁלוֹם, וּמִתְיַשֵּׁב לִבּוֹ בְּתַלְמוּדוֹ, שׁוֹאֵל וּמֵשִׁיב, שׁוֹמֵעַ וּמוֹסִיף, הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לְלַמֵּד, הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לַעֲשׂוֹת, הַמַּחְכִּים אֶת רַבּוֹ, וְהַמְכַוֵּן אֶת שְׁמוּעָתוֹ, וְהָאוֹמֵר דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ. הָא לָמַדְתָּ, כָּל-הָאוֹמֵר דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ מֵבִיא גְּאֻלָּה לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (אסתר ב, כב): "וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לַמֶּלֶךְ בְּשֵׁם מָרְדְּכָי":

משנה ז

גְּדוֹלָה תוֹרָה, שֶׁהִיא נוֹתֶנֶת חַיִּים לְעוֹשֶׂיהָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ד, כב): "כִּי-חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם, וּלְכָל-בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא". וְאוֹמֵר (שם ג, ח): "רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ, וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ". וְאוֹמֵר (שם ג, יח): "עֵץ-חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ, וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר". וְאוֹמֵר (שם א, ט): "כִּי לִוְיַת חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ, וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתֶיךָ". וְאוֹמֵר (שם ד, ט): "תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת-חֵן, עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת תְּמַגְּנֶךָּ". וְאוֹמֵר (שם ג, יז): "דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי-נֹעַם, וְכָל-נְתִיבֹתֶיהָ שָׁלוֹם". וְאוֹמֵר (שם ג, טז): "אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ, בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד". וְאוֹמֵר (שם ג, ב): "כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים, וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ":

משנה ז׳

גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא וכו׳.

יתברך הבורא ויתקלס היוצר אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו תורת אמת הנותנת חיים לעושיה בעוה״ז ובעולם הבא.

וכבר עמדו המפרשים לדייק במשנה באבות הנ״ל דהל״ל שנותנת חיים ללומדיה. וכולם כאחד יעידון יגידון שאמר עושיה ולא לומדיה להודיע כי עיקר הלימוד הוא ללמוד על מנת לעשות. כי הלומד ואינו עושה טוב לו שלא נברא. וכמו שכתב במדרש שמואל. ע״ש.

ונראה מקור לדבריהם מאי דאיתא בקידושין (מ׳ ע״ב) וז״ל: וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד. נשאלה שאלה זו בפניהם תלמוד גדול או מעשה גדול. נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול. נענה ר״ע ואמר תלמוד גדול. נענו כולם ואמרו

משנה ח

רבי שִׁמְעוֹן בֶּן מְנַסְיָא מִשּׁוּם רִבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי אוֹמֵר: הַנּוֹי, וְהַכֹּחַ, וְהָעֹשֶׁר, וְהַכָּבוֹד, וְהַחָכְמָה, וְהַשֵּׂיבָה, וְהַבָּנִים-נָאֶה לַצַּדִּיקִים וְנָאֶה לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר (שם טז, לא): "עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת שֵׂיבָה, בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמָּצֵא". וְאוֹמֵר (שם כ, כט): "תִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים כֹּחָם, וַהֲדַר זְקֵנִים שֵׂיבָה". וְאוֹמֵר (שם יז, ו): "עֲטֶרֶת זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים, וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם". וְאוֹמֵר (ישעיה כד, כג): "וְחָפְרָה הַלְּבָנָה וּבוֹשָׁה הַחַמָּה, כִּי-מָלַךְ יְיָ צְבָאוֹת בְּהַר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַיִם וְנֶגֶד זְקֵנָיו כָּבוֹד":

תלמוד גדול. שהתלמוד מביא לידי מעשה. ע״כ.

והמאמר תמוה מעט. כי לדעת ר״ט תלמוד לבד הוא גדול. ולדעת רבי עקיבא מעשה גדול. ומשמע אפילו בלא תלמוד. ורק שאר החכמים שישבו שם הם שנמנו וגמרו שתלמוד גדול כי מביא לידי מעשה.

והנה רש״י על אתר פירש שהתלמוד מביא לידי מעשה. ונמצאו בידו שתיים. ע״כ. ומוכח מדבריו שיש לכל אחד ערך בפני עצמו. רק שע״י שגם לומד וגם עושה יש בידו שתיים. וכפי זה מי יאמר שתלמוד גדול או מעשה גדול. והלא לכל אחד ערך בפני עצמו.

זאת ועוד שכפי דברי רש״י לעולם התלמוד גדול. ומה שמביא לידי מעשה, לא משום שהמעשה גדול. אלא שכשגם למד וגם עושה יש בידו שניים. וזה תמיד עדיף על אחד.

והנה התוס׳ בקידושין הנ״ל בחלקות ישיתו למו. שיש הבדל בין ללמוד לבין ללמד. שללמוד לעצמו. ודאי מעשה עדיף. אבל ללמד לאחרים תלמוד עדיף. וי״מ שאם יבוא אדם שלא למד לשאול מה עדיף. אם תלמוד עדיף או מעשה עדיף. וילמד תחילה ואח״כ יעסוק במעשה. או להפך. אומרים לו למוד תחילה. לפי שאין עם הארץ חסיד. אבל אם כבר למד תחילה אומרים לו מעשה עדיף. עכ״ד.

וע״ע לרבינו הגדול ר׳ יאשיה פינטו המכונה הרי״ף [על עין יעקב] שכתב שכל הדיון הוא אם תלמוד גדול או מעשה גדול. ופשיטא שמעשה גדול. שכל תכלית התלמוד הוא להביא לידי מעשה. ויש ליישב שמדבר במי שיושב על תלמוד ונזדמן לו מעשה של מצווה. האם יפסיק מתלמודו ויעסוק במצווה. או שמא ימשיך בתלמודו כרגיל. וע״ז ענו כולם שתלמוד גדול שמביא לידי מעשה. ע״כ.

ודבריו אינם מובנים לפקו״ד. שאם אינו צריך להפסיק. אע״פי שמוכח שתלמוד גדול. שע״כ אינו מפסיק ממנו. עכ״ז יוצא שאינו מביא לידי מעשה. שכן אינו מפסיק ואינו עושה המעשה. וכל מחלוקתם אינה אלא אם תלמוד גדול שמביא לידי מעשה. ואם אינו מביא לידי מעשה, א״כ אינו גדול. וצ״ע.

משנה ט

רבי שִׁמְעוֹן בֶּן מְנַסְיָא אוֹמֵר: אֵלּוּ שֶׁבַע מִדּוֹת, שָׁמְנוּ חֲכָמִים לַצַּדִּיקִים, כֻּלָּם נִתְקַיְּמוּ בְּרִבִּי וּבְבָנָיו:

משנה י

אָמַר רִבִּי יוֹסֵי בֶּן קִסְמָא: פַּעַם הָיִיתִי מְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ, וּפָגַע בִּי אָדָם אֶחָד, וְנָתַן לִי שָׁלוֹם וְהֶחֱזַרְתִּי לוֹ שָׁלוֹם. אָמַר לִי: רִבִּי, מֵאֵיזֶה מָקוֹם אַתָּה? אָמַרְתִּי לוֹ: מֵעִיר גְּדוֹלָה שֶׁל חֲכָמִים וְשֶׁל סוֹפְרִים אָנִי. אָמַר לִי: רִבִּי, רְצוֹנְךָ שֶׁתָּדוּר עִמָּנוּ בִּמְקוֹמֵנוּ, וַאֲנִי אֶתֵּן לְךָ אֶלֶף אַלְפֵי דִינְרֵי זָהָב וְכֶסֶף? אָמַרְתִּי לוֹ: אִם אַתָּה נוֹתֵן לִי כָּל-כֶּסֶף וְזָהָב שֶׁבָּעוֹלָם, אֵינִי דָר אֶלָּא בִּמְקוֹם תּוֹרָה, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּסֵפֶר תְּהִלִּים עַל יְדֵי דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל (תהלים קיט, עב): "טוֹב-לִי תוֹרַת-פִּיךָ, מֵאַלְפֵי זָהָב וָכָסֶף". שֶׁבִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ שֶׁל אָדָם [אֵין] מְלַוִּין לוֹ לְאָדָם לֹא כֶסֶף וְלֹא זָהָב וְלֹא אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיוֹת, אֶלָּא תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (משלי ו, כב): "בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אֹתָךְ, בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ, וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ". "בְּהִתְהַלֶּכְךָ תַּנְחֶה אֹתָךְ"-בָּעוֹלָם הַזֶּה, "בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ"-בַּקֶּבֶר, "וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ"-לָעוֹלָם הַבָּא. וְאוֹמֵר (חגי ב, ח): "לִי הַכֶּסֶף וְלִי הַזָּהָב, נְאֻם יְיָ צְבָאוֹת":

איך שיהיה יוצא שכוונת התנא להדגיש ולומר שתלמודו של אדם צריך שיביא אותו לידי מעשה. ודווקא אז נותנת לו התורה חיים ברכה ושלום.

משנה י׳

אמר רבי יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום וכו׳.

איתא בסנהדרין (צח ע״א) שאלו תלמידיו את רבי יוסי בן קיסמא אימתי בן דוד בא. אמר מתיירא אני שמא תבקשו ממני אות. אמרו לו אין אנו מבקשין ממך אות. אמר להם לכשיפול השער הזה ויבנה, ויפול, ויבנה, ויפול, ואין מספיקין לבנותו עד שבן דוד בא. אמרו לו רבינו תן לנו אות. אמר להם ולא כך אמרתם לי שאין אתם מבקשין ממני אות. אמרו לו ואף על פי כן. אמר להם אם כך יהפכו מי מערת פמייס לדם. ונהפכו לדם. ע״כ. ופירש״י שהראה להם השער. ובאותה שעה ברומי היה. ע״כ.

וכפי זה קשה. שודאי רומי אינו מקום תורה. והרי ר״י בן קיסמא אמר לעולם איני דר אלא במקום תורה. ואולם יש להביא קצת ראייה לדברי רש״י ז״ל שאמר להם השער ״הזה״. ומשמע על פניו שהראה להם השער. וא״כ בהכרח שברומי היה.

אכן קשה המשך המאמר שבקשו ממנו לתת להם אות. והפכו מי הפמייס לדם. והפמייס בא״י הוא. וכמו שפירש״י (ד״ה מי פמייס) שירדן נובע ממנו. כדתניא בבכורות (נה ע״א) ירדן יוצא ממערת פמייס ומפרש התם שפיר. ע״כ. ומבואר בבכורת הנ״ל שמא״י הוא. וא״כ בע״כ לומר שבא״י היה. ושו״ר שכן הקשה רבינו יאשיה פינטו [המכונה הרי״ף על עין יעקב בסנהדרין הנ״ל] ותירץ דשמא עיר אחת היתה בישראל ששמה רומי. ועליה הוא אומר. ושם היה ר׳ יוסי יושב. ע״כ. ולא ידעתי מה הועיל בזה. שמה בכך ששמה נקראת רומי. והלא לשון התלמוד לכשיפול שער זה. ומשמע שהראה להם השער. וצ״ל שאם שם העיר רומי מסתמא ע״ש הרומאים נקראת. ועשו שם שער על שמם לזכר נצחונם על ישראל. וכפי שמצאנו במקומות רבים. שעשו המנצחים כן. ועליו היה מראה.

ואם משום דברי רש״י כבר העיר המהרש״א ז״ל על דבריו. והביא כמה ראיות. ובכללם גם מה שאמר ר״י בן קסמא במשנתינו. מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני. ומשמע שבא״י היה דר. ועכ״פ לא ברומי.

וכשאני לעצמי נראה לענ״ד ליישב ע״פ מאי דאיתא בע״ז (י״ח ע״א) תנו רבנן כשחלה רבי יוסי בן קיסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו. אמר לו חנינא אחי אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכוה. שהחריבה את ביתו, ושרפה את היכלו, והרגה את חסידיו, ואבדה את טוביו, ועדיין היא קיימת. ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה [ומקהיל קהלות ברבים] וספר מונח לך בחיקך. אמר לו מן השמים ירחמו. אמר לו אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו. תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש וכו׳. לא עברו ימים רבים עד שנפטר רבי יוסי בן קיסמא והלכו כל גדולי רומי לקברו והספידוהו הספד גדול. ובחזרתן מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברבים וס״ת מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בס״ת והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור וכו׳. ע״כ.

וכפי זה מוכח שר״י בן קסמא קיבל ע״ע דין שמיים לכבד אומה זאת של רומי. שכן הקב״ה המליכה. והיה נוהג בהם כבוד. ואינו ממרה את פיהם. ואפילו לבטל תורה. שסבור שזה רצונו של הקב״ה. ולכן כשמת יצאו כל גדולי רומי להספידו. והיינו גדולי רומי הנמצאים בא״י לשלוט בה. שהיו מכבדים אותו. ולא רצה ר״י בן קסמא לדבר בפירוש נגדם ועל מפלתם. שעכ״פ לעת עתה הקב״ה המליכם. ולכן דיבר על שער כל שהוא שבנו בא״י לכבוד רומי הרשעה. וא״ל שכשיפול ויבנה ויפול. ואין מספיקים לבנותו עד שבן דוד בא.

והוא רמז למה שאמרו ז״ל (תנחומא תולדות סי׳ כד) אמר ר׳ אלעזר שלש דמעות הוריד עשו. אחת מימינו ואחת

משמאלו, ואחת נסתלקה בתוך עינו. אמר הקב"ה הרי הרשע היה בוכה על חייו מה אני מחזירו ריקם. מיד אמר לאביו שיברכו. זש"ה האכלתם לחם דמעה ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ' ו'). ע"כ.

וזכורני שראיתי עוד שבשל שתי דמעות שהוריד עשו חרבו שני מקדשים. ואילו היה מוריד דמעה שלישית ח"ו לא היתה תקומה לישראל. וע"ז רמז ר"י בן קיסמא. שהשער המזכיר את רומי יפול. ושוב יבנה. ושוב יפול. והיינו פעמיים יבנה בזכות שתי דמעות שהוריד עשו. ודמעה שלישית עמד להורידה ולא הספיק. כך ירצו לבנותו שלישית ולא יספיקו. שבן דוד בא. וכ"ז לא רצה לומר בפירוש משום כבודם של רומיים. שהקב"ה המליכם. ולכן הראה להם שער סתם שבא"י.

מעתה מובן למה בקשו תלמידיו אות אע"פי שהתחייבו שלא לבקש. ועוד יובן מה שלמרות שלא רצה לתת אות. שלכן ביקשם מתחילה שלא לבקש ממנו אות. שאם היה מראה באמת שער שנבנה ברומי. או עכ"פ לכבוד רומי לא היו מבקשים אות. אבל עכשיו שהראה להם שער סתם. שאינו קשור כלל לרומי. מה סימן הוא זה. ולכן צריך אות. ואף הוא ר"י בן קסמא מוכן לתת אות.

מעתה נחזיר פנינו לדברי המשנה באבות הנ"ל שפתחנו בה. ותחילה יש לדקדק מה שאמר פעם אחת הייתי מהלך בדרך. וכבר העיר בזה במדרש שמואל שר"י בן קסמא לא היה יוצא מבית המדרש כלל. ורק באותה פעם יצא לראשונה. וע"כ קורא לה "פעם אחת".

ואפשר שלצורך פרנסה יצא. וכדאיתא בתענית (כ"א ע"א) אילפא ורבי יוחנן הוו גרסי באורייתא. דחיקא להו מילתא טובא. אמרי ניקום וניזיל וניעבד עיסקא ונקיים בנפשין (דברים ט"ו) אפס כי לא יהיה בך אביון. אזלו אותבי תותי גודא רעיעא. הוו קא כרכי ריפתא. אתו תרי מלאכי השרת. שמעיה רבי יוחנן דאמר חד לחבריה נישדי עלייהו האי גודא ונקטלינהו. שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה. אמר ליה אידך שבקינהו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא. רבי יוחנן שמע. אילפא לא שמע. אמר ליה רבי יוחנן לאילפא שמע מר מידי. אמר ליה לא. אמר מדשמעי אנא ואילפא לא שמע. שמע מינה לדידי קיימא לי שעתא. אמר ליה רבי יוחנן איהדר ואוקי בנפשאי (דברים ט"ו) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. רבי יוחנן הדר. אלפא לא הדר. עד דאתא אילפא מליך רבי יוחנן. ע"כ. וראה שם המשך המעשה.

והכא נמי י"ל שדחיקא ליה שעתא האי זימנא. ויצא פעם אחת ויחידה מבית המדרש. וכשם שהבא להיטהר מסעיין אותו. כך להפך. שבדרך שאדם רוצה לילך בה מולכים אותו (מכות י' ע"ב). וע"כ נטפל אליו אדם לבטלו מלימודו. לפתותו בכסף וזהב.

ואולם יש לעמוד מה השיבו ר"י בן קסמא לאותו אדם. שממה שהשיבו שלעולם איני דר אלא במקום תורה מוכח שידע שמקומו של אותו אדם אינו מקום תורה. ומניין לו הדבר הזה.

ויש ליישב על פי הגמרא דבתרא (צ"א ע"ב) אמר רבי יוחנן נהירנא כד הויא

ארבע סאין [חיטין או קמח] בסלע. והיו תפוחי כפן בטבריא. ע״כ. כלומר שבהיות שבע גדול ורוב תבואות, המחיר יורד. וא״כ למה צריך להציע לו אלף אלפים דינרי זהב. אלא ודאי שאין עירו של זה עיר של חכמים. וממילא אינו מקום תורה.

ואגב אורחין אזכיר מה ששמעתי בצעירותי מפי חכם אהרן הכהן עג׳מי ז״ל במה שאנו אומרים בנוסח תפילת שבת בנשמת כל חי ברעב זנתנו ובשבע כלכלתנו. דבשלמא ברעב זנתנו מובן. אבל בשבע כלכלתנו למה לי. שאם יש שבע גדול די בזה שיקח כל אחד את הדרוש לו. שהרי יש בשפע. אלא כמו שאמר רבי יוחנן. שאע״פי שהיו ארבע סאין חיטין בסלע. מ״מ היו תפוחי כפן. כי אין בידם הסלע. וזה שתיקנו ז״ל בנוסח התפילה. שבשבע כלכלתנו, היינו נתן בידינו הסלע לקנות בזמן השבע. ודפח״ח.

אי נמי יש לבאר על פי מאי דאיתא במנחות (פ״ה ע״א) שאמרו לו למרע״ה כשבא לארץ מצריים לעשות האותות. האם תבן אתה מכניס לעופריים. והלא העופריים מלאים תבואה. שארץ מצריים מלאה כשפים. ואתה מביא עוד כשפים לכאן. אמר להו אמרי אינשי למתא דירקא ירקא שקול. דהיינו למקום שיש הרבה ירק לשם קח ירק. כי כיוון שיש הרבה מאותו מין במקום זה שמו הולך למרחקים. וכל הרוצה לקנות יבוא לשם. ובאים לשמה קונים הרבה. וא״כ אם מקומו של אותו אדם היה מקום תורה. הלא כבר היה יוצא שם עירו למרחקים. והיו מתקבצים לשם חכמים הרבה. ומשאינו כן. א״כ ודאי שאין במקום זה תורה כלל.

ולכאורה לא היה צריך להשיבו כלל.

דאיתא בשבת (ל׳ ע״ב) שבקשו חכמים לגנוז ספר קהלת בגלל הדברים הסותרים שנמצאו בו. אלא שלבסוף מצאו ליישב כל הסתירות והניחוהו. וכמו כן אף ספר משלי בקשו לגנוז שהיו דבריו סותרין זה את זה. ומפני מה לא גנזוהו אמרו ספר קהלת לאו עיינינן ואשכחינן טעמא. הכא נמי ליעיינן. ומאי דבריו סותרים זה את זה כתיב (משלי כ״ו) אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה. וכתיב (שם) ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו. לא קשיא. הא בדברי תורה הא במילי דעלמא. [שבמילי דעלמא אין להשיבו אבל בד״ת יש להשיב]. כי הא דההוא דאתא לקמיה דרבי אמר ליה אשתך אשתי ובניך בני. אמר ליה רצונך שתשתה כוס של יין שתה ופקע. ההוא דאתא לקמיה דרבי חייא אמר ליה אמך אשתי ואתה בני. אמר ליה רצונך שתשתה כוס של יין שתה ופקע. אמר רבי חייא אהניא ליה צלותיה לרבי דלא לשווייה בני ממזירי. דרבי כי הוה מצלי, אמר יהי רצון מלפניך ה׳ או״א אבותינו שתצילני היום מעזי פנים ומעזות פנים. והיינו במילי דעלמא. בדברי תורה מאי היא. כי הא דיתיב רבן גמליאל וקא דריש עתידה אשה שתלד בכל יום שנאמר (ירמיהו ל״א) הרה ויולדת יחדיו. לגלג עליו אותו תלמיד. אמר אין כל חדש תחת השמש אמר לו בא ואראך דוגמתן בעולם הזה. נפק אחוי ליה תרנגולת. ע״כ.

ויש להבין למה הציע לו כוס של יין.

ושמא כוס של מים. או שכר. ובעץ יוסף על עין יעקב בשבת הנ״ל תירץ שעל דרך הכתוב אם רעב שונאך האכילהו לחם. ואם צמא השקהו מים. כי גחלים אתה

חותה על ראשו (משלי כ״ה). ובמחילת כ״ת לא שת לבו לדייק שהשקהו רבי יין ולא מים.

וכתב בן יהוידע בשבת הנ״ל שלא סתם אמר לו רבי לאותו אדם רצונך שתשתה כוס יין. והלא היה יכול לומר רצונך לשתות יין. ובודאי שימזוג לו בכוס. וכן בעוד אופנים. אלא שהבליע רבי בדבריו שם קדוש יכ״ש. שהוא השם שבו הרג משה את המצרי. וכמו שפירש״י עה״כ (שמות ב׳ י״ד) הלהרגני אתה אומר וגו׳. ופירש״י מכאן אנו למדים שהרגו בשם המפורש. ע״כ. והאר״י בשער הפסוקים כתב ששם זה יוצא מהכתוב מי שמך לאיש וגו׳. סופי תיבות יכ״ש. כיע״ש. וע״ז אמר לו רבי כוס של יין. ר״ת יכ״ש.

והקשה רבינו יוסף חיים שם עוד בשם מר זקנו מהרמ״ח זלה״ה למה לא יענה רבי לאותו מוציא שם רע. והלא מצאנו (מציעא פ״ד ע״א) כי הוו מקלעי רבי ישמעאל ברבי יוסי ורבי אלעזר ברבי שמעון בהדי הדדי הוה עייל בקרא דתורי בינייהו ולא הוה נגעה בהו. אמרה להו ההיא מטרוניתא בניכם אינם שלכם. אמרו לה שלהן גדול משלנו. כל שכן. איכא דאמרי הכי אמרו לה (שופטים ח׳) כי כאיש גבורתו. איכא דאמרי הכי אמרו לה אהבה דוחקת את הבשר. ולמה להו לאהדורי לה והא כתיב (משלי כ״ו) אל תען כסיל כאיולתו. שלא להוציא לעז על בניהם. ע״כ. וכפי זה למה לא השיבו רבי לאותו אדם.

ותירץ שבמעשה דר״א בן רשב״י אין המטרוניתא אומרת דבר ברור. אלא השערת השכל. ולכן שייך להשיבה דבר מוכרח שסותר השערתה. אבל זה שבא לומר לו שאמו אשתו אינו חפץ כי אם לריב עמו. שכן דרך העולם שכשנשים מריבות ביניהן פוגעות בזנות. אבל כשגברים פוגעים זב״ז אינם פוגעים אלא ביוחסין. וא״כ למה ישיב לו על טענותיו. והרי זה אויל. וכתיב אל תען אויל כאולתו פן תשוה לו גם אתה. ואמרו ז״ל כל הפוסל במומו פוסל. ואם תשיב לו שהוא ממזר הרי שווה אתה לו. שעד עכשיו הוא הפוסל בממזרות. ובמומו פוסל שהוא ממזר. ואם תשיב לו כדבריו תיפסל גם אתה כמוהו ובשווה לו. ע״כ.

ולענ״ד עדיין קשה. האם בגלל זה היה צריך להורגו. אכן באמת יש לתרץ בזה קושיא על פי מה שפסק בשו״ע (אהע״ז סי׳ ב׳ סע׳ ד׳) שכל שקורין לו ממזר ושותק או נתין ושותק או חלל ושותק חוששין לו ולמשפחתו. ואין נושאים מהם. וא״כ למה שתק רבי. וי״ל שכיוון שימות אותו אדם זאת הוכחה ששוא ידבר להטיל דופי בנשיא ישראל.

אכן בדברי תורה כתיב ענה כסיל כאולתו פן יהי חכם בעיניו. ולכן כשדרש רבן גמליאל שעתידה אשה שתלד בכל יום. ולגלג אותו תלמיד. מוכרח היה להשיב לו והראות לו דוגמתו. ושאין כל חדש תחת השמש. ואע״פי שאין הדוגמא מדוייקת. שאע״פי שתרנגולת יולדת בכל יום. מ״מ כל ביצה וביצה נוצרה כ״א יום לפני. וכדאיתא בפ״ק דבכורות. יע״ש. וא״כ אין כאן הרה ויולדת יחד. עכ״ז די בזה כדי להראות לאותו תלמיד דוגמא כל שהיא. ושלא יהיה חכם בעיניו.

וכיוצא בזה השיב ר״י בן קסמא לאותו איש שפגע בו בדרך. שבדברי תורה ידבר. ורצה להראות לו שערך התורה שווה יותר מאלף אלפים דינרי זהב. וע״כ הפליג לומר שאפילו כל כסף וזהב שבעולם אינו משתווה לערך התורה.

וראיתי בחפץ חיים שהקשה למה לא הלך ר״י בן קסמא לאותו מקום. שהרי אם יתן לו כ״כ הרבה כסף יכול להעמיד שם ישיבה. ולהביא לשם תלמידים מכל מקום. ועם הזמן יהפך מקום זה למקום תורה אף הוא. וכתב שמכאן יש ללמוד שאולם אחזקת הישיבה היא על בעלי הבתים. שעליהם מוטל לספק כל צרכי הישיבה. אבל ההנהלה צריכה להיות בידי גדולי תורה. וגם במקום מיועד לכך. ולכן לא רצה ר״י בן קסמא ללכת לאותה עיר. שאין אותה עיר מועדת להיות בה מרכז תורה. עכ״ד.

והגם הלום ראיתי בשו״ת אגרות משה (חלק יו״ד ד׳ סימן נז׳) שנשאל במי שרוצה להנציח שם הוריו. מה עדיף האם להקדיש ישיבה קיימת או לפעול להקמת ישיבה חדשה במקום אחר. והביא מדברי משנתינו שלכאורה תמוה, דהא בסך גדול כזה יכול ר״י בן קסמא להביא עוד ת״ח ולעשות שמה ג״כ מקום תורה. אלא משמע שלאו בכל מקום נעשה מקום תורה, אף כשיכניסו לשם ת״ח. משום דלא בכל מקום אפשר שיצליחו לעשותו למקום תורה. ור״י בן קיסמא לא רצה לילך לשם על הספק, שלא שייך שיתברר אלא בזמן רב. אך אינה ראייה ברורה וכו׳. ע״כ. יע״ש. וכיוון לדברי החפץ חיים במקצת. שלא כל מקום הוא מוצלח ללימוד תורה.

ועדיין קשה לענ״ד שכן עם סך כ״כ של כסף וזהב יכול לעשות הרבה מצוות. ואפילו להכריח את האחרים לעשות. וכמו שמצאנו ביוסף שהכריח את המצרים למול עצמם תמורת אוכל שבקשו ממנו. שאמר להם פרעה לכו אל יוסף וכו׳. וכמבואר ברש״י שם. וה״ה לכאן. שלו יצוייר שיקבל סך גדול כזה נמצא מפרנס את העולם. ונמצא מקיים מצוות צדקה במה שמפרנס את הרבים. וק״ו ממה שאמרו ז״ל (כתובות נ׳ ע״א) עושה צדקה בכל עת הוא המפרנס אשתו ובניו. וכש״כ זה שמפרנס אנשים רבים. וכן ראיתי במדרש שמואל שהקשה כן. ע״ש.

ויש ליישב על פי הגמרא דסוטה (כ״א ע״א) דרש ר׳ מנחם בן יוסי כי נר מצווה ותורה אור תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור. לומר לך מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה. אף מצווה אינה מגינה אלא לפי שעה. ואת התורה באור לומר לך מה אור מגין לעולם אף תורה מגינה לעולם. ואומר (משלי ו׳ כב׳) בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות היא תשיחך. בהתהלכך תנחה אותך זה העוה״ז. בשכבך תשמור עליך זו מיתה. והקיצות היא תשיחך זה לעתיד לבוא. משל לאדם שהיה הולך בחושך ואפילה. והוא מתיירא מן הקוצים ומן הברקנים. ומן הלסטים וחיות רעות ואינו יודע באיזו דרך מהלך. מצא אבוקה ניצול מן הקוצים ומן הברקנים. ועדיין מתיירא מפני חיה רעה. הפציע השחר ניצול מליסטים וחיות רעות. ועדיין אינו יודע באיזו דרך מהלך. הגיע לפרשת דרכים ניצול מכולם. ע״כ.

ופירש״י נזדמנה לו אבוקה: זכה לקיים מצווה ניצל ממקצת פורענויות. הפציע עמוד השחר: כלומר זכה לתורה ניצול מן החטא ומן הייסורים. ועדיין אינו יודע באיזו דרך מהלך. הגיע לפרשת דרכים: ושם הכיר את דרכו. ואף כאן הגיע יום המיתה ועדיין לא פרש מן התורה עד יום מותו, ניצל מכולם. ע״כ.

ואמרו עוד עבירה מכבה מצווה ואין עבירה מכבה תורה. שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וגו׳. ע״כ. וביאר המהרש״א המאמר שהאדם מורכב מגוף ונשמה. והמצוות עושה אותם בגוף. וע״ז אמר שהמצווה היא כמו אבוקה. שהמוצא אותה ניצול מן הקוצים ומן הברקנים. והיינו פגעי הגוף. שהקוצים והברקנים דומים לחרב. והפחתים ושאר מכשולים רומזים לדברים שהאדם נופל בהם. כגון דבר רעה, רעב וכו׳. וקוצים רומזים לליקוי המזונות. וכמו שאמר הכתוב וקץ ודרדר תצמיח לך ואכלת וגו׳. וע״ז אמר שמי שיש לו אבוקה, דהיינו מצווה בידו, ניצל מהם. אבל מליסטים וחיות רעות אינו ניצול עד שיפציע השחר. ואותם חיות הם היצה״ר המסיתו מלהיות שלם בנפשו ומביאו לחטוא. וכן מאנשים שאינם הגונים. שגם הם מסיתים אותו לחטוא. ודומים לליסטים כי לוקחים את מה שאינו שייך להם. אף הם לוקחים מאדם את שלימות נפשו. ע״כ.

והנה ס״ל לר״י בן קיסמא שעבירה מכבה מצווה ואין עבירה מכבה תורה. ואם יגור במקום שאינו מקום תורה הלא ידוע שדרכו וטבעו של אדם להגרר אחר בני מדינתו. וכמו שפסק הרמב״ם בהלכות דעות (פרק ו׳ הל׳ א׳). ואם יגור במקום שאינם בני תורה אפילו יהיו מקיימי מצוות בהקפדה. הרי שבסופו של דבר יגרר גם הוא ליבטל מן התורה. ובהעדר תורה הרי שבקלות יוכל יצה״ר להסיתו להביאו לידי חטא. שכן תורה היא התבלין הבא למתק את יצה״ר ולהגבילו ולתת לו אפיק טוב. וא״כ אם יבוא לידי חטא מה תועיל לו מצוות הצדקה. שכן עבירה מכבה מצווה. ואפילו מצווה גדולה של צדקה וגמילות חסדים. ומי יודע אם מספר העבירות שיעשה לא יהיה רב ועצום מעבר למצוות שיעשה. וכיוון שעבירה מכבה מצווה הרי שבסופו של דבר יצא ריקן מהמצוות.

שמא יאמר אדם שכן בכל זאת ישאר בן תורה ולא משנה היכן יגור. זה אינו. שכבר אמרו ז״ל (אבות ד׳ י״ד) לעולם הוה גולה למקום תורה. ואל תאמר שהיא תבוא אחריך. שחביריך יקיימוה בידיך. ע״כ.

ויש לדעת שבמצוות הצדקה כתיב (ישעיה נ״ח ח׳) והלך לפניך צדקך וכבוד ה׳ יאספך. וביאר הרד״ק שם: כשתמות כבוד ה׳ יאספך אל מקום הכבוד אשר נפשות הצדיקים צרורות שם בצרור החיים. כיע״ש. ובדין הוא. שכיוון שהקב״ה זן ומפרנס. וקם זה ופרנס את האחרים. נעשה בזה שותפו של הקב״ה. ודין הוא שצדקתו תלך לפניו להכריז על עושה המצווה. וכבוד ה׳ יאספנו מאחריו. אבל משמע מהכתוב שהוא הולך ביניהם באמצע. אבל בתורה כתיב בהתהלכך תנחה אותך. דהיינו בעוה״ז תורתו הולכת עמו לכל מקום. וכאילו תפסתו בידו להוליכו אל מקום בטוח. ובשכבך תשמור עליך. היינו בקבר תורתו עמו לשומרו. ולהצילו מחיבוט הקבר. והקיצות לעת״ל והיא תשיחך. עדיין

תהיה תורתו שם לשוחח עמו. וכמו שכבר אמרו ז״ל (פסחים נ׳ ע״א). וא״כ א״א להשוות את לימוד התורה לשום מצווה אחרת. שאין שום מצווה בעולם שתלוה את האדם בעוה״ז ובעוה״ב וגם תהיה עמו לתחיית המתים.

וע״כ סיים ר״י בן קיסמא שכך אמר דוד הע״ה טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. שגם אם תיתן לי אלפי זהב וכסף לעשות בהם מצוות ומע״ט, עדיין אינו משתווה ללימוד התורה. ואומר לי הכסף ולי הזהב וגו׳. וכפי שאמר ר״א בן הורקנוס לאביו אם רציתי כסף וזהב יש לו להקב״ה לתת לי שנאמר לי הכסף ולי הזהב וגו׳. לא ביקשתי כי אם ללמוד תורה.

אמר רבי יוסי בן קסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך וכו׳.*

כתב במדרש שמואל שרבי יוסי בן קסמא לא היה יוצא מבית המדרש כלל. ורק אותה פעם היא שיצא לראשונה. וע״כ קורא לה ״פעם אחת״.

ואפשר שלצורך פרנסה יצא אותה פעם. וכההיא דאלפא ורבי יוחנן (תענית כ״א ע״א) דהוו גרסי באורייתא. דחיקא להו מילתא טובא. אמרו ניקום וניזיל ונעביד עסקא ונקיים בנפשין ״אפס כי לא יהיה בך אביון״. אזלו איתיבו תותי גודא וכו׳. שמניחין חיי עולם ועוסקין בחיי שעה. א״ל אידך שבקינהו דאיכא חד בהו דקיימא ליה שעתא וכו׳. ע״ש כל המעשה.

והכא נמי י״ל דדחיקא ליה שעתא בהאי זמנא. ויצא פעם אחת ויחידה מבית המדרש. וכשם שהבא ליטהר מסייעין בידו כך להיפך. וע״כ נטפל אליו אותו אדם לפתותו בכסף ובזהב ע״מ להטרידו מלימודו.

והנה יש לעמוד על מה ולמה השיבו ר״י בן קסמא לאותו אדם. והלא מה שהציע לו אינו אלא הבל ורעות רוח. וכי יתן איש אלף אלפים דינרי זהב וכו׳. ועוד ממה שהשיב לו ואיני דר אלא במקום תורה ש״מ שידע שאין עירו של זה מקום תורה. ומנא ידע והא אפילו לא שמע שם עירו.

ויש ליישב ע״פ ההיא דב״ב (צ״א ע״ב) אמר ר׳ יוחנן נהירא כד הויא ארבעים סאין (חטין או קמח) בסלע. ע״כ. כלומר שבהיות שבע גדול ורוב תבואות הלא המחיר יורד. וכמו כן בדברים אחרים כאשר הם מצויים מחירם נמוך וכאשר אינם מצויים עולה שערם ומחירם גבוה. וא״כ למה צריך להציע לו אותו אדם לר׳ יוסי אלף אלפי דינרי זהב וכו׳. אלא ודאי שאין בעירו של זה תלמידי חכמים. וע״כ הוא מציעו סכום גבוה.

א״נ י״ל ע״ד הגמרא במנחות (פ״ה ע״ב) שאמרו לו למשרע״ה כשבא לארץ מצרים לעשות האותות תבן אתה מכניס לעפריים. והלא העפריים מלאים תבואה. כך ארץ מצרים מלאה כשפים. ואתה מביא עוד כשפים לכאן. אמר להו אמרי אינשי למתא דירקא ירקא שקול. ע״כ. דהיינו למקום שיש בו הרבה ירק לשם דדוקא תיקח את הירק שלך למכור. שכיון

* הערת המגיה: דרוש זה דומה לקודמו ואעפ״כ אמרתי להדפיסו דאין בימ״ד בלא חידוש.

שבמקום שמצוי שם ירק הרבה מתקבצים לשמה קונים הרבה. ע״כ. וא״כ אם הייתה אותה עיר מקום של חכמים ושל סופרים הלא היה שמעו הולך מקצה הארץ אל קצה הארץ. ומתקבצים שם חכמים הרבה. ולשם מה צריך להציע אלף אלפים וכו׳. אלא ודאי שאין מקומו של זה מקום תורה.

אך עדיין צריך לנו להבין לשם מה היה צריך להשיבו. והלא היה די שיענה בשלילה. וראיה ממה שאמרו בשבת (ל׳ ע״ב) אמרו שכשם שרצו לגנוז ספר קהלת כך רצו לגנוז ספר משלי. אלא אמרו שאע״פ שבקהלת נמצאו דברים סותרים זא״ז, הנה לאחר העיון היטב מצאו טעם והסבר ליישב הסתירות. ומה דברים סותרים מצאו במשלי. דכתיב (משלי כ״ו) אל תען כסיל כאוולתו פן תשוה לו גם אתה. וכתיב בתריה ענה כסיל כאוולתו פן יהיה חכם בעיניו. ע״כ. ואמרו בגמרא דלא קשיא. הא במילי דעלמא, הא בד״ת. וכההוא שבא לפני רבי וא״ל אשתך אשתי ובניך בני. א״ל רצונך שתשתה כוס של יין. שתה ופקע. וכן ההוא שבא לפני רבי וא״ל אמך אשתי ואתה בני. א״ל רצונך שתשתה כוס של יין וכו׳. ע״כ. מבואר א״כ שבמילי דעלמא אין לו לאדם לענות לכסיל כלל. ולכאורה ה״ה לכאן שמדבר דברים של הבל לא היה לו להשיבו ולא מידי.

אכן הקשה הבן יהוידע על הגמרא בשבת הנ״ל בשם מו״ז הגאון למה לא השיבו רבי. והלא עושה בניו ממזרים. ואפילו את רבי עצמו. ולמה ישתוק. ואדרבה מצינו במציעא (פ״ד ע״א) בההיא מטרוניתא שאמרה לרבי אלעזר בריה דרשב״י ולרבי ישמעאל בר׳ יוסי שידוע שבעלי כרס היו. עד שהגמרא אומרת שכשהיו זה מול זה היה עובר צמד בקר ביניהם מתחת כריסם ולא היה נוגע בהם. וא״ל ההיא מטרוניתא בניכם אינם שלכם. שאינכם יכולים להזדקק לנשותיכם. א״ל שלהן גדול משלנו. והלא כש״כ הוא. איכא דאמרי א״ל כי כאיש גבורתו. יע״ש ברש״י. בין כך ובין כך הרי ענו לה תשובה כל שהיא. ואמאי והא כתיב אל תען כסיל כאוולתו פן תשוה לו גם אתה. אלא ודאי טוב עשו שהשיבו לה שלאו כל כמיניה להוציא לעז על בניו. וא״כ למה לא השיב רבי ללועזים.

ותירץ שהמטרוניתא אינה אומרת דבר ברור. ורק תוהה בהשערת הדעת כיצד יתכן שיהיה להם בנים. אבל זה שבא לפני רבי לא בא אלא לריב איתו. וכמו שאמרו ביבמות שכשגברים רבים ביניהם נותנים פיסול ביוחסין. אבל כשנשים רבות ומעליבות זו את זו בזנות אינן נותנות פיסול ביוחסין. וא״כ למה ישיבנו שהרי כבר אמרו חז״ל כל הפוסל במומו פוסל (קידושין ע׳ ע״ב). וזשה״כ אל תען וכו׳ פן תשווה לו גם אתה, שתהיה אתה כמוהו להיות פוסל ופסול. וע״כ שתק רבי.

ומיהו קשה ממה שפסק בשו״ע (סי׳ ב׳ סע׳ ד׳) כל שקורין לו ממזר ושותק או נתין ושותק או חלל ושותק חוששין לו ולמשפחתו. ואין נושאין מהם אא״כ בודקים. יע״ש. וצ״ל כמור״ם ז״ל שפסק שי״א דדווקא במשפחה שנתערב בה פסול אבל אדם אחר לא. וצ״ע.

ומיהו בד״ת כתיב ענה כסיל וכו׳. פן יהיה חכם בעיניו. ואמרו בגמרא שם דהוה יתיב רשב״ג ודריש עתידה אשה שתלד בכל יום שנאמר הרה ויולדת יחדיו.

לגלג עליו אותו תלמיד. אמר אין כל חדש תחת השמש. א״ל בא ואראך דוגמתו בעוה״ז. הראה לו תרנגולת. ע״כ. ואע״פ שאינו נכון לגמרי. שכן עוברים כ״א יום מהריונה של תרנגולת וכדאיתא בפ״ק דבכורות. ובפירש״י שם. מ״מ מצוה להשיב כדי להעמיד ד״ת על מכונם.

וכן יש לומר בדברי ר״י בן קסמא. שמה שהשיבו לאותו אדם ד״ת הם. שרצה ללמדו פרק בענין מעלת התורה. שגם אם יתן לו כל כסף וזהב שבעולם אעפ״כ תורה עדיפא.

ולכאורה קשיא דלו יצוייר שאפשר לתת לו כל כסף וזהב שבעולם, כמה וכמה מצוות יוכל לעשות. ואף לכוף את האחרים לעשות. וכמו שמצאנו ביוסף הצדיק שבהיותו תופס בתבואה שהייתה אז בעולם הכריח את המצריים למול. ואפילו פרעה לא היה יכול לעמוד נגדו. וכפי שאמר לכו אל יוסף כל אשר יאמר לכם תעשו (בראשית מ״א נ״ה ובפירש״י שם). ומה אם גזר על התבואה והרקיבה מה אם יגזור עלינו וכו׳. יע״ש. וה״ה לכאן דאם יצוייר דבר זה א״כ ימצא ר״י בן קסמא זן ומפרנס לכל העולם. שיהיה הכל בידו בעוה״ז. ואמרו עושה צדקה בכל עת, זה המפרנס אשתו ובניו. וכש״כ אם יפרנס את העולם כולו. וכמו שכתב במדרש שמואל הנ״ל.

ויש ליישב ע״פ הגמרא בסוטה (כ״א ע״א) דרש רבי מנחם בר׳ יוסי כי נר מצוה ותורה אור. תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור. לומר לך מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה, אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה. ואת התורה באור לומר לך מה אור מגין לעולם, אף תורה מגינה לעולם. ואומר בהתהלכך תנחה אותך, זה עוה״ז. ובשכבך תשמור עליך, זו מיתה. והקיצות היא תשיחך, לעת״ל. משל לאדם שהיה מהלך בחושך ואפילה ומתיירא מן הקוצים ומן הברקנים ומחיה רעה ומן הלסטים. ואינו יודע באיזה דרך מהלך. נזדמנה לו אבוקה של אור, ניצל מן הקוצים ומן הפחתים ומן הברקנים. ועדיין מתיירא מפני חיה רעה ומן הלסטים ואינו יודע באיזה דרך מהלך. כיון שעלה עמוד השחר ניצול מחיות רעות ומן הלסטים ועדיין אינו יודע באיזו דרך מהלך. הגיע לפרשת דרכים ניצול מכולם. ע״כ. ופירש״י נזדמנה לו אבוקה כו׳, כך זכה לקיים מצוה ניצל ממקצת פורענויות. עלה עמוד השחר ניצל מן הליסטים וכו׳, היינו זכה לתורה ניצל מן החטא ומן היסורין ועדיין אינו יודע וכו׳. הגיע לפרשת דרכים וכו׳, ושם הכיר את דרכו. ואף כאן הגיע יום המיתה ולא פירש מן התורה עד יום מותו ניצל מכולם. ע״כ. ואמרו עוד שם עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה. שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות וכו׳. ע״כ. ע״ש.

וביאר המהרש״א ז״ל המאמר הזה שם. שבהיות האדם מורכב מגוף ונשמה והמצוות עושה אותם בגופו. וע״ז אמר שהם כמו אבוקה שע״י ניצול מן הקוצים ומן הברקנים ומן הפחתים. ברקנים הדוקרים, רומזים לחרב. ופחתים לשאר מכשולים שגופו של אדם נופל בהם וניזוק, כמו דבר ורעב וצרה. וקוצים רומזים על ליקוי המזונות. כדכתיב וקוץ ודרדר תצמיח לך. וע״ז אמר שמי שיש לו אבוקה, דהיינו מצוות, ניצול מהם. אבל מליסטים וחיות רעות אינו ניצול ע״י האבוקה עד שיפציע השחר. ואותם חיות רעות וליסטים הם

היצה״ר המסיתו משלימות הנפש. ומביאו לחטוא. וגם בני אדם שאינם הגונים ומסיתים אותו לחטוא. והם כליסטים שלוקחים השייך לאחר. אף הם לוקחים מנפש האדם את שלימותה.

והנה בשה״ש הנ״ל לפני פסוק מים רבים וכו׳. כתוב כי עזה כמוות אהבה וכו׳ רשפיה רשפי אש וכו׳. ואח״כ מים רבים לא יוכלו וכו׳. ומבואר שמדמה התורה לאש. וקשה שבכל מקום מדמה את התורה למים. וכדכתיב הוי כל צמא לכו למים (ישעיהו נ״ה א׳). ותירץ במהרש״א הנ״ל שבאמת התורה היא גם אש. וכמו שאמרו חז״ל שהתורה הייתה כתובה אש שחורה על גבי אש לבנה. יע״ש.

ואני אמרתי בחופזי שאה״נ תורה מים היא. והם מים קרים על נפש עייפה. ובהם ימצא האדם מרגוע ונחמה. וכמו שאמר דוד לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (תהילים קי״ט צ״ב). והיינו כשהוא לעצמו ומשתעשע בדברי תורתו. אבל כשנושא ונותן בתורה נעשית תורתו אש. וכמו שאמרו חז״ל (תענית ד׳ ע״א) האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ביה. יע״ש. שהתורה היא הרותחת בקרבו. וכן בכאן כי עזה כמוות אהבה. הלא מוות הוא מלאך המוות הוא שטן הוא יצה״ר. והוא כולו אש וכיצד יתמודד האדם איתו. על זה אה״כ כי עזה כמוות אהבה. התורה עזה וחזקה כמו יצה״ר ומלאך המוות. ואפילו יותר ממנו. ורשפיה רשפי אש וכו׳. וע״כ אין יצה״ר יוכל לו להחטיאו.

וכן אמרו חז״ל (קידושין ל׳ ע״ב) בראתי יצה״ר בראתי לו תורה תבלין. ועוד אמרו משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח אם ברזל הוא מתפוצץ. וכו׳. ע״ש. וכן אמר כאן עבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה. שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה.

ועוד יש לפרש בזה מה שאמרו בשבת (ל״א ע״א) על דהע״ה שהיה עוסק בתורה כל היום ולא היה יכול מה״מ להתקרב אליו. יע״ש. והיינו כי תורה חזקה יותר אפילו ממלאך המוות.

ובאמת שגם מצוות הצדקה מצילה ממה״מ. וכדאיתא בפרק בתרא דשבת במעשה דשמואל ואבלט בענין יש מזל לישראל. דס״ל לאבלט דההוא גברא אזיל ולא מהדר. ושמואל אמר אם ישראל הוא מהדר. וכי הדר אשכחו חויא בכליו. א״ל בני ספר מה עשית וכו׳. א״ל מצוה עשית. וכתיב וצדקה תציל ממוות. ואפילו מיתה משונה. יע״ש. וא״כ לפ״ז הדרא קושיא לדוכתא דמכש״כ אצל ר״י בן קסמא אם יפרנס את העולם כולו.

אלא ר״י בן קסמא ס״ל דעבירה מכבה מצוה ואין עבירה מכבה תורה. הלכך אם יגור במקום שאינו מקום תורה הרי שטבעו של אדם להמשך אחר ההרגלים של בני מדינתו. וכמו שכתב הרמב״ם בהלכות דעות. יע״ש. ואם אין בסביבתו לומדי תורה הרי שבמרוצת הימים יעזוב גם הוא לימודה לאט לאט. ובהעדר תורה הרי שבקל יכול יצה״ר להסיתו מן הדרך הישרה. שהרי תורה היא תבלין ליצה״ר למתקו ולתת לכוחו אפיק חיובי וטוב. וא״כ מה מועיל לו מצוות צדקה. והרי עבירה מכבה מצווה ואפילו מצווה גדולה כשל צדקה.

משנה יא

חֲמִשָּׁה קִנְיָנִים קָנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ, וְאֵלּוּ הֵן: תּוֹרָה קִנְיָן אֶחָד, שָׁמַיִם וָאָרֶץ קִנְיָן אֶחָד, אַבְרָהָם קִנְיָן אֶחָד, יִשְׂרָאֵל קִנְיָן אֶחָד, בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קִנְיָן אֶחָד. תּוֹרָה מְנַיִן, דִּכְתִיב (משלי ח, כב): "יְיָ קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ, קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז". שָׁמַיִם וָאָרֶץ מְנַיִן, דִּכְתִיב (ישעיהו סו, א): "כֹּה אָמַר יְיָ הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ הֲדֹם רַגְלָי, אֵי-זֶה בַּיִת אֲשֶׁר תִּבְנוּ-לִי וְאֵי-זֶה מָקוֹם מְנוּחָתִי". וְאוֹמֵר (תהלים קד, כד): "מָה-רַבּוּ מַעֲשֶׂיךָ יְיָ כֻּלָּם בְּחָכְמָה עָשִׂיתָ,

---

ומי יודע אם מספר העבירות שיעשה בלי תורה לא יהיה רב ועצום יותר מכל הצדקות שיעשה. וע״כ גם אם תהיה אפשרות במקום אחר להיות זן ומפרנס לכל בכל עת לא יישוו זכויות אלו כנגד העבירות.

ושמא יאמר האדם שבכל זאת בן תורה ישאר בן תורה בכל מקום. והרי אמרו חז״ל במסכתין (פ״ד מי״ד) הוי גולה למקום תורה. ואל תאמר שהיא תבוא אחריך וכו׳. יע״ש. וכן אמרו חז״ל (תענית ז׳ ע״א) על הפסוק חרב אל הבדים ונואלו וכו׳. ולא עוד אלא שמטפשים שנאמר אשר נואלנו ולא עוד אלא שחוטאים וכו׳. יע״ש. הרי מבואר שיש בכח סביבתו של אדם להשפיע על תורתו שתשתכח ממנו וגרוע מכך. ולכן ודאי שלא יעזוב אדם מקום תורה וילך למקום שאינו מקום תורה. שאין לו על מה לסמוך שלא תשתכח תורתו ממנו.

ובא״א יש לומר שבצדקה כתיב והלך לפניך צדקך וכו׳ (ישעיהו נ״ח ח׳). שהמצוה הזאת הולכת לפני האדם אפילו בעוה״ב ומכרזת עליו לפנות לו דרך להגיע למקומו הראוי לו. ואף כבוד ה׳ אוסף אותו אל חיקו. שדין הוא כן שהרי הקב״ה זן ומפרנס. ואותו בעל צדקה אף הוא נעשה זן ומפרנס. והוי כאילו שותפו של הקב״ה בזה.

ואולם הצדקה היא הולכת לפניו ולאחריו והוא מהלך בינהם לבדו. וכך הוא במציאות, שכיון שנתן המעות לעני הולך העני מלפניו. וזכות המצוה נשאר מאחריו. אבל בתורה אינו כן. אלא בהתהלכך תנחה אותך, כאילו תופסתו בידו ומוליכתו למקומו הראוי לו. והולכת עמו יד ביד בין בעוה״ז ובין בעוה״ב. וכבר אמרו חז״ל (פסחים נ׳ ע״א) אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו. שמתהלך עמו יד ביד. וגם בעוה״ז אינה נפרדת ממנו לרגע. וכל מעשיו על פי התורה וההלכה הצרופה. וכפי שהנחו אותנו חז״ל בכל הדורות. ומה גם שבשכבך תשמור עליך, שניצול מחיבוט הקבר. וכמו שכתב מהרש״א בסוטה הנ״ל. וגם לאחר תחיית המתים עמו תהיה תורתו שנאמר והקיצות היא תשיחך. וא״כ גם בזה לא תשוה התורה לכל דבר אחר. שאין דבר או מצוה בעולם שתלוה את האדם בחייו ובקבר, וגם לעוה״ב.

מָלְאָה הָאָרֶץ קִנְיָנֶךָ". אַבְרָהָם מְנַיִן, דִּכְתִיב (בראשית יד, יט): "וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר, בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ". יִשְׂרָאֵל מְנַיִן, דִּכְתִיב (שמות טו, טז): "עַד-יַעֲבֹר עַמְּךָ יְיָ, עַד-יַעֲבֹר עַם-זוּ קָנִיתָ". וְאוֹמֵר (תהלים טז, ג): "לִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר-בָּאָרֶץ הֵמָּה, וְאַדִּירֵי כָּל-חֶפְצִי-בָם". בֵּית הַמִּקְדָּשׁ מְנַיִן, דִּכְתִיב (שמות טו, יז): "מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ יְיָ, מִקְדָּשׁ אֲדֹנָי כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ". וְאוֹמֵר (תהלים עח, נד): "וַיְבִיאֵם אֶל-גְּבוּל קָדְשׁוֹ, הַר-זֶה קָנְתָה יְמִינוֹ":

משנה יב

כָּל- מַה-שֶּׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ לֹא בְרָאוֹ אֶלָּא לִכְבוֹדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מג, ז): "כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו, יְצַרְתִּיו אַף-עֲשִׂיתִיו". וְאוֹמֵר (שמות טו, יח): "יְיָ יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד":

רבי חֲנַנְיָה בֶּן עֲקַשְׁיָא אוֹמֵר: רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְזַכּוֹת אֶת יִשְׂרָאֵל לְפִיכָךְ הִרְבָּה לָהֶם תּוֹרָה וּמִצְוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה מב, כא): "יְיָ חָפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ, יַגְדִּיל תּוֹרָה וְיַאְדִּיר":

אֵין כֵּאלֹהֵינוּ. אֵין כַּאדוֹנֵנוּ. אֵין כְּמַלְכֵּנוּ. אֵין כְּמוֹשִׁיעֵנוּ: מִי כֵאלֹהֵינוּ. מִי כַאדוֹנֵנוּ. מִי כְמַלְכֵּנוּ. מִי כְמוֹשִׁיעֵנוּ: נוֹדֶה לֵאלֹהֵינוּ. נוֹדֶה לַאדוֹנֵנוּ. נוֹדֶה לְמַלְכֵּנוּ. נוֹדֶה לְמוֹשִׁיעֵנוּ: בָּרוּךְ אֱלֹהֵינוּ. בָּרוּךְ אֲדוֹנֵנוּ. בָּרוּךְ מַלְכֵּנוּ. בָּרוּךְ מוֹשִׁיעֵנוּ: אַתָּה הוּא אֱלֹהֵינוּ. אַתָּה הוּא אֲדוֹנֵנוּ. אַתָּה הוּא מַלְכֵּנוּ. אַתָּה הוּא מוֹשִׁיעֵנוּ: אַתָּה תוֹשִׁיעֵנוּ. אַתָּה תָקוּם תְּרַחֵם צִיּוֹן, כִּי-עֵת לְחָנְנָהּ כִּי-בָא מוֹעֵד:

וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּייָ אֱלֹהֵיכֶם, חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם:
בָּרוּךְ יְיָ לְעוֹלָם אָמֵן וְאָמֵן: יִמְלֹךְ יְיָ לְעוֹלָם אָמֵן וְאָמֵן: